

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MUZEUM
ÉRTESITŐJE.

SZERKESZTI

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT

Ára egy évre 3 frt. — A tagoknak a tagdíj fejében jár.

A társaságot illető pénzek *dr. Zolnai Gyula* pénztároshoz (Budapest, V. ker. gimnázium) intézendők, minden egyébféle küldemény, esetleg a folyóirat szétküldésére vonatkozó főlshólalások *dr. Munkácsi Bernát* ügyvivő alelnöhöz és szerkesztöhöz (Budapest, Zerge-uccza 27. sz.).

BUDAPEST

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADASA.

OLVASÓINKHOZ.

Az „Ethnographiá“-nak jelen számmal meginduló ötödik évfolyama, úgy reméljük, jobb jövőnek jelzi kezdetét e folyóirat s a vele képviselt társaság fejlődésében.

Tagtársainkhoz, valamint a magyar néprajz barátaihoz a lefolyt év végén intézett felhívásaink nem hangzottak el eredmény nélkül: vidéki tagjaink tetemes része hazafias áldozatkészséggel igyekezett eleget tenni elvált kötelezettségének, régi évek mulasztásai helyreütdtek s hozzájárultak fölsegítésünkhöz a Nagymélt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszterium s a M. T. Akadémia is.

Ezen körülmények lehetővé teszik, hogy eddigi évnegyedes folyóiratunk füzetenként legalább 4 ívnyi terjedelemben immár két-havivá változzék s hogy a benne megjelent munkákat értéküknek megfelelőleg díjazhassuk.

Ezen külső terjedelmi változással kapcsolatban némi változás fog beállani belső tartalmában is, amennyiben a folyóirat munkakörének ezentúl szorosabbra vonjuk határait s ezeken belül az eddigieknél nagyobb szakszerűsége fogunk törekedni. Tagadhatatlan ugyan, hogy egy Magyarországi Néprajzi Társaság folyóiratának az összes hazai nemzetiségek néprajzi anyagának egybegyűjtése és feldolgozása kell hogy ideálja legyen, mindamellett kétségtelen, hogy ez a jelen viszonyok közt, a folyóirat lehetséges keretében sikerrel meg nem valósítható s hogy sokkal czélszerűbben s hazánk kulturális érdekeinek megfelelőbben járunk el, ha egyelőre félrehagyva a jelentéktelen nemzetiségek (pl. cigány, örmény, bolgár, olasz) ügyét első sorban s legnagyobb mértékben a magyar nép tanulmányának szenteljük a rendelkezésünkre álló tért s másodsorban a nagyobb s jelentősebb, jelesen a szláv, román és szász nemzetiségek néprajzát karoljuk fel.

E megszabott körön belül igyekezni fogunk, hogy folyóiratunk minden száma egy-két módszeres *értekezést* nyújtson. Külön állandó rovatok lesznek a *néphit, népszokások, tárgyi néprajz* s ha munkások akadnának *anthropologiai* vizsgálatok leíró anyagközleményei számára. Részletes ismeretét tárgyává tesszük a hazai és külföldi *irodalom*-nak a néprajz körébe vágó szakmunkáit; végül *tudományos apróságok*-at és *tudósításokat* szándékozunk közölni *társulatunk ügyeiről*, valamint a *néprajz terén előforduló jelentősebb eseményekről*.

Hazánk évezredes főnnállásának emlékét és dicsőségét készül megünnepelni: ez a körülmény nemcsak a magyar nép jelen alakulatának tanulmányát teszi igen aktuálissá, hanem különösen azon kérdést is, hogy *miképp és honnan fejlődött az a magyar nép*, melyet Isten kegyelme, valamint saját szellemi és anyagi ereje minde mai napig viruló életben s tevékeny munkaságra készen föntartott az emberiség jövő nagy feladatai számára. E kérdést, melynek tisztázása a magyar nép igazi természetének legalaposabb megértéséhez vezet, a *magyar őstörténet* van hivatva megoldani. Ennek tanulmánya szintén egyik előkelő feladatja lesz folyóiratunknak, melynek érdekében különös figyelemmel szándékozunk kísérni a *magyarral rokon*, vagy vele egykor történeti érintkezésben állott népekre vonatkozó irodalmat.

Reméljük, hogy a hazafiasan gondolkozó magyar közönség méltányolni fogja törekvéseinket s lehetővé teszi buzgó támogatásával e folyóirat megerősödését s vele együtt azon társaság fölvirulását, mely a legnemzetibb tudománynak a *magyar nép tudományának* művelését tűzte ki főfeladatául.

Budapest, 1894. márczius 1-én.

A szerkesztő.

TARTALOM.

I.

Értekezések és leírások.

	Lap
<i>Borovszky Samu</i> : A hun-magyar rokonságról	96
<i>Herrmann Antal</i> : Adalékok a körömről való néphithez	32
<i>Huszká József</i> : Népies ornamentikánk forrásai	155
<i>Istvánffy Gyula</i> : Mátravidéki palócz szokások	120
Ujabb adalékok a palóczok néprajzához	181
Felvidéki babonák	338
<i>Jankó János dr.</i> : A M. N. Muzeum néprajzi osztálya: I. A néprajzi tárgyak statisztikája	104
<i>Kolumbán Samu</i> : Lozsád és népe	238
<i>Léhoczky Tivadar</i> : Kútfők a magyar káromkodás történetéhez	212
<i>Márton József</i> : Növénynevek a nép nyelvében	37
<i>Mátyás József</i> : Főthi gyermekjátékok	262
A szigetvári néphitből	336
<i>Munkácsi Bernát</i> : A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai	1
Az ugorok legrégibb történeti emlékezete	160
Adalékok az iráni műveltség hatás magyar nyelvhasználatához	72, 134
A nászadomány szokása a régi magyaroknál	214
A szegedvidéki magyar világteremtési regék változatai	264
<i>Nagy Géza</i> : Honfoglaló őseink	79
Monda és hagyomány	26
Egy pár szó a szkithákról	223, 279
Nőrablás emlékei a magyarságnál	272
<i>Pert Soma dr.</i> : A nőrablás a magyarságnál	350
<i>Trencsény Lajos</i> : Lakodalmi szokások Hajdu-Hadházon	254
<i>Versényi György</i> : Adalékok a gyermekekről való magyar néphithez	110
<i>Wlislocki Henrik dr.</i> : Fákra aggatott fogadalmi rongyok a magyar néphitben	320
<i>Wlislockiné Dürfler Janka</i> : Adalékok a gyermekekről való néphithez	117

II.

Irodalom.

<i>György Aladár</i> : Néger népmesék	369
<i>H. A.</i> : Magyar gazdaságtörténeti szemle	132
<i>Jankó János dr.</i> : Török Aurél dr.: Jelentés III. Béla magyar király és neje testereklyéiről	127
<i>Katona Lajos</i> : A magyar népmese irodalma	52
<i>Munkácsi Bernát</i> : A régi osztják társadalom	352
<i>M. B.</i> : Jankó János dr.: Népies építkezés a Biharhegységben	66

<i>Nagy Géza</i> : Borovszky: A honfoglalás története	199
<i>Wlislöcki Henrik</i> dr.: Herrmann Antal: A hegyek kultusza Erdély népeinél	70
Achelis Th.: Die entwicklung der Ehe	71
Marshall William: Neueröffnetes, wundersames Arzneikästlein	209
Darmsteter: Geschichte der menschlichen Ehe	370
<i>Wl. H.</i> : Andrian Fer. Freiherr v.: Über Wetterzauberei	132
Knopp Ottó: Sagen u. Erzählungen aus der Provinz Posen	133

III.

Apróságok.

<i>H. A.</i> : Állatok nyelve	277
<i>Munkácsi B.</i> : Magyar Leviátán-regék	272
Régi magyar népekeksek	373
<i>ny.</i> : Európa nemzetiségi viszonyai	277
<i>Wl. H.</i> : Szibilla királynő és a keresztfa	141

IV.

Helyreigazitások és kiegészítések.

<i>Klein József</i> : A körömről való állítólagos zsidó néphithez	36
<i>Munkácsi Bernát</i> : A hun-magyar rokonság kérdéséhez	102
A nőrablás nyomaihoz a rokon népeknél	270

V.

Hivatalos ügyek.

A Magyarországi Néprajzi Társaság ötödik közgyűlése:

I. <i>Kuun Géza</i> gróf elnöki megnyitója	142
II. <i>Herrmann Antal</i> : Hunfalvy Pál emlékezete	147
III. Titkári jelentés	149
IV. Pénztárosi jelentés	152
V. Számvizsgáló-bizottság jelentése	153
VI. A könyvtáros jelentése	154
VII. Az 1894. ápr. 4-én tartott közgyűlés jegyzőkönyvének kivonata	154
A Magyarországi Néprajzi Társaság tagjegyzéke	216
Jelentések a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályáról	371

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MUZEUM ÉRTESITŐJE.

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

V. évf.

1894. jan.—márcz.

1. szám.

A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai.*

Alig van esemény az emberiség művelődésének történetében, mely nagyobb hatással lett volna a társadalmi és magánélet összes viszonyainak átalakulására s ennél fogva méltóbban érdemelné meg a korszakalkotó elnevezést, mint a fémek s alkalmazhatóságuk fölismerése.

Fáradtságosan küszködik esetlen kőkésével a vízi sövényét szerkesztő őskori halász s ha ügygyel-bajjal elkészítette, vajmi tökéletlen és alkalmatlan szerszám az céljára. Télen jég borítja vizei tükrét, gyöngye tuskét, vagy valamely illően törött csontdarabot kénytelen horog gyanánt alkalmazva lékébe alábocsátani: jó szerencse, ha egy-egy kisebb hal akad meg rajta. Mi másképp alakul halászsunk dolga, midőn bronz- vagy vasfejszével hasogat-hatja az egymáshoz szorosan illő karókat s hibátlan alkotásu czé-gét és vejszét róhat velük össze: a vízi állat, akármily erős és ügyes, ha egyszer belekerült ebbe, többé ki nem menekül, valamint egykönnyen el nem törheti az érczhorgot, ha egyszer testébe fúródott.

Kényelmesen vadászgat erdeinek apró vadjaira a kő- és csontnyilak kezdetleges életmódú vadásza; de jaj életének, ha szeren-csétlen sorsa erősebb vaddal: medvével vagy farkassal vezette szembe a rengetegben. Ha lélekjelenléte s esze nem, fegyvere bizony nem biztosít számára menekülést. Csak később teremnek, a fémek korában, az igazi vadászkhősök. A vadászat költészeté-nek egyébként oly ősi kulturjellegű alkotásaiban, a vogul medve-énekekben már érczeszközök szerepelnek; rémülettel mondja az „erdők nagyságos szent állatocskája“ ellenfele fölszereléséről:

„Egyik oldalon levő kezét nézdegélem:
bikalapoczká nagyságú fejszét
hordoz ő abban;
másik oldalon levő kezét nézdegélem:
vasa hosszú, hosszú törőéket
hordoz ő abban.“

* Felolvastatott a M. T. Akadémia I. osztályának február havi ülésén.

„Fekete vasas nyíllal teli tegzét
 készen tartva hordja:
 villaalakú jeles kopjáját
 készen tartva hordja:
 csípőjén lóggó „szád köz“ (azaz: tokhüvelybe rejtett vaskése)
 készen áll nála.“ (Vog. Népk. Gyűjt. III., 244, 488, 512. ll.).

Az erdőt irtó ércszekereze s a földet mélyen hasgató vaseke hozzák első sorban létre a földművelés s vele együtt az emberi jólét óriási föllendülését. Az új gyártásu szerszámokkal indul fejlődésnek az építkezés és házi-ipar. Az arany és ezüst nemcsak mint a kereskedelem legfőbb eszköze és célja, hanem mint a művész legszebb, legalkalmasabb és legmaradandóbb anyaga világ-jelentőségre tesz szert. Joggal elmondhatjuk, hogy az újkor legfőbb vívmányai is: a természettudományok és könyvnyomtatás. gőzgépek és villameszközök fejlődésük végpontjaiban mind a fémek boldogító ismeretén alapulnak, nélküle keletkezésük el nem képzelhető.

Nem is csoda, ha a hajdankor írói s a különböző népeknél fönmaradt ösköltészeti hagyományok a legnagyobb elragadtatással nyilatkoznak e nekik aránylag még ujkeletű fölfedezésekről, vagy pedig — ami jelentőségüknek csak más szempontu méltatása — kárhoztatják mint a régi viszonyok gyökeres fölforgatóját s az emberi szenvedélyek és tettvágy serkentőjét.* A finnek nemzeti szelleme egész népeoszt teremtetett a fémipar dicsőítésére; mert mi más főréseiben a Kalevala, mint az „örökélő művész“, a „tudós kovács Ilmarinen“ hőskölteménye, ki menyasszonyi bérül a Kalevhősök „aranygyapját“, a tarka ormú rézszampót készítette, fölhozta a lápok mélyéből a légtündérek kicsöppent tejéből származott vasat s midőn Éjszakhon ármányából sötétség borítja a világot, előhossa Kalevala házainak földerítésére a tavi halacska belébe rejtőzött égi szikrát, azután pedig

„Aranyból a holdat képzé,
 Ezüstből a napot szerzé,
 Azt nagy gondnal fölszállítá,
 Szép csinosan fölállítá
 Jegenyefa lombcsúcsára,
 Lúczfenyőfa sudarára.“

* L. erre nézve Schrader „Sprachvergleichung und Urgeschichte“ kiváló műve „Das Auftreten der Metalle besonders bei den indogermanischen Völkern“ című III. fejezetének bevezetését.

A magyar pogánykorból nem maradtak fenn számunkra ilyes költészeti maradványok s a mennyiben egyes nyomok a krónikákban s néphagyományokban azok egykori létét sejtetik, a bennük foglalt műveltségtörténeti adatok sokkal újabb, legfeljebb közvetlenül a honfoglalást megelőző kornak visszatükrözései; de teljesen tájékozatlanul hagynak bennünket a régi állapotokat illetőleg. Mindamellett nem kevésbé hívja föl érdeklődésünket a kérdés, hogy mikor történhetett eleink megismerkedése a fémekkel; önálló, természetes fejleménye-e az őskori műveltségüknek — mit talán egykori hazájuk földrajzi fekvéséből következtethetnénk, — avagy idegen kulturáramlatok folyománya. Fontosságot nyer e kérdés különösen az által, hogy megoldása egyszersmind azon történeti időpont szorosabb megállapítását foglalja magában, melyben a magyar nép történeti szerepe, illetőleg az emberiség mozgalmaiban való élénkebb befolyása kezdődik. Bizonyos dolog ugyanis, hogy egy kőkorszakbeli eszközökkel felszerelt nép sem önvédelmében, sem támadásaiban nem állhatja meg helyét az ó és középkornak akár-csak kis fokban műveltebb s a legelemibb fémeszközökkel élő népével szemben is, hogy tehát a magyaroknak különálló nemzeti egyeddé való alakulása és előnyomulása az őshazából csak a fémekkel való megismerkedés kora után következhetett be.

Mint műveltségtörténetünk kezdeteinek több egyéb részére, úgy jelen kérdésünk tárgyára nézve is az összehasonlító nyelvészet és a rokon népek folklóre-tanulmánya az egyedüli eszközök, melyektől világosságot remélhetünk. Különös számbavételt igényelhetnek ez utóbbi tekintetében a voguloktól egybegyűjtött vallásköltészeti hagyományok, melyek — mint már alkalmunk volt rámutatni — kulturtörténeti tárgyakat is felölelnek, regék és énekek alakjában foglalkoznak a jelenlegi életmód: a halászat és vadászat eszközeinek eredetével, a városok és falvak keletkezésével, a vallásos szertartások okaival stb. Azonban noha elég kínálkozó alkalom volna rá akár az érczekben dús Ural hegység származásának regéjében, akár az íj és nyíl készítésének tanításában (Vog. Népk. Gyűjt. I. 151) — melyben tüzetes utasítás van nemcsak az összeillesztendő különböző fanemekre, hanem még a farészek egybe-ragasztásához szükségelt enyv előállítására is — egy árva szóval sem történik arról említés, hogy honnan veheti az ember az érczet. A Földanyának sok neve közt — mint: *Joli-Tārēm*: Alsó-Ég, *Sopër-nāj*, *Kami-nāj*: Soper-vidéki, Kam-vidéki fejedelemasszony,

Sqweñ Mā-āñkūw: Kérges Földanyánk, *Semel Mā-āñkūw*: Fekete Földanyánk, *Sāt sqwép jelpiñ Mā-āñkūw*: Hét réteges szent Földanyánk -- egyben sem találunk célzást a fémek becses birtokára, mintha az ösvogul embernek sejtelve sem volna arról, hogy az a kard és fejsze, melyet ő isteni tiszteletben részesít, vagy azok a vasnyilak, melyeknek vadászata szerencséjét köszönheti a föld gyomrából előkerült anyagból készülnének. Az énekek egész sereg hadi és vadászati szerszámról beszélnek, magasztalják csodás erejüket; de sehol sincs nyoma, hogy valaha ugor ember maga készített volna ilyet, sőt a medvének igen jellemző előadása szerint midőn *Numi-Tqrem* (a Felső-Ég) reá van utalva, hogy kedves leányának, a medvének földre bocsátása céljából egy „háromszáz ölnyi vaslánczot“ készítsen, erre ő maga nem képes; hanem

„dühös főbéli dühös elmével,
haragos főbéli haragos elmével
az ajtós háznak kultájára,
odaki mendégél.
Életlen (foka felében levő) sok
fejszét
sok számban gyűjt össze,

hegyetlen sok törővasat
sok számban gyűjt össze.
vasat készítő hét kovácsának
adja oda.
Háromszáz ölnyi vaslánczot
készített,
ezüst hajtóványú hajtóványos bölcsöt
készített.“ (III., 12—13. ll.).

Mindez annak alkotja bizonyosságát, hogy a bányászat és érzékelés tudománya ismeretlen volt a régi ugoroknál, valamint ismeretlen mai utódaiknál még a műveltebb vidékeken is elanyyira, hogy a Lozva, Konda és Pelym folyók földművelő vidékein egyetlen kovácsműhely sem található s nincs mód ennek következtében a jegen futó lovak megpatkolására. Hogy a mesterségek ez ágában a régi magyarok sem lehettek jártasak, bizonyítja a **kovács** szónak szláv eredete (ószl. *kovačь*, ujszlav., szerb, orosz *kovač*, lengyel *kowac* „schmied“ a szláv *kovati* „schmieden“ igéből), továbbá hogy szerszámai közül az *üllő* (e h. ü. vas), *fúvó*, *harapófogó* jelzős kifejezések, a **vihnye**, *vinnye* „schmiede“ pedig szintén szláv (tót *vihiá*, *viheñ*, cseh *vyheñ* „esse, schmiede“, szerb *viganj* „amboss, schmiede“), végül a **kohó** (rég. nyelvben: *koh*) és **pöröly** német eredetűek (v. ö. ném. *kuch*, *kuchel*, *küche*, *schmelz-kuch*; továbbá: *prell-hammer*, l. az utóbbira nézve: Simonyi, Nyelvőr VII., 243.). Hasonló körülményeket tapasztalunk a rokon nyelvek megfelelő kifejezéseinél is: az éjszaki vogulban a „kovács“ neve: „vasütő férfiú“ (*kēr-vāχne χum*), vagy orosz szóval *kuśnéš* (or. *kuznec*), az „üllő“-é: „vastuskó“ (*kēr-āñkwēl*), a „harapófogó“-é: „vaskéz“ (*kēr-kāt*), a „pöröly“-é: „ütő“ (*vāñχēp*), mind megannyi

érdes, körülírással szavak. Az éjszaki osztjában a „kovács” szava: „vascsináló férfiú” (*karti-verta-žo*), az „üllő”-é: „kalapáló tuskó” (*pailtu-añkél*), vagy alj (*ilt*; v. ö. *il* „das untere”), mint a finnben is *alasin* „amboss”, ebből *ala* „al” (l. Ahlquist: Kulturwörter 62. l.). A zürjén *dor-*, votják *dur-* „kovácsolni” ige, melynek igenévi képzése: *duris*, *doris* „kovács”, e speciális jelentését eredetibb általános értelmű „ütni, vágni”-féle jelentése szorosabb körű alkalmazása révén nyerte, amint erre a magy. *doroszol*, *dorgál*, mordvin *ture-* „sich schlagen” stb. rokon nyelvi mása utal (l. Magy. Ug. Szót.). Az „üllővas” votják *sandal* és cseremisiz *sandale* neve perzsa eredetű (per. *sindān*, keleti török *sandal*, csuvas *sondal* „amboss”), valamint iráni eredetű a „pöröly”-nek finn *vasara*, észt *vasar*, lív *vazār*, lapp *večer*, *viečera* neve, úgyszintén a velük egybe tartozó mordvin *uzer*. *uzere* „fejsze” is (v. ö. zend *vazra*, szanszkritt *vajra* „buzogány, bunkó”).¹ Tanulságos a finneknek „kovács” jelentésű szava: *seppä*, melynél Ahlquist magyarázata nyomán (Kulturwörter 57. l.) azt látjuk, hogy benne egy általánosabb „mester, művész”-féle szó van *zzz-’* *žžžžžž* a legfőbb mesterre, az érczek mesterére alkalmazva.² Nem kevésbé érdekes az ugor nyelvekben egészen különálló cseremisiz *äpsät* „kovács” szó, melyről azt sejtem, hogy nem más, mint a góth *smitha*, angol-szász *smith*, ó-felném. *smid*, ujfelném. *schmied* hangátvetéssel (e. h. **äšpät*, **äšmät*) képződött alaki párja³ s mint ilyen egyszersmind annak bizonyosságául szolgálhatna, hogy amaz ó-germán hatás, melyet Thomsen kutatásai a finn és lapp nyelvek szókincsében földerítettek, érintette bizonyos fokban a keleti ugor népeket is. Egy másik igazoló példája ennek volna a cser. *mülände*, *müländä*, *melände* „föld” szó, melynek

¹ Ügylátszik összefügg ez iráni eredetű szókkal az általános „kovácsszerszám”-féle felfogás kapcsán a „fogó”-nak cseremisiz *azar* neve is. Ugyanígy mutatnak eltérést a jelentésben a zend *išu*, szanszkritt *išu* „nyíl” és a belőle kicsinyítő képzéssel alkotott cseremisiz *iške* „hasító ék”.

² Van ugyanis *runo-seppä* „runó művész”, *puu-seppä* „asztalos”, tkp. „faművész”, észt *kingsepp* „varrga”, tkp. „cipőmester”-féle összetételes használata is.

³ Idegen szók kezdő mássalhangzó-csoportjait, mint a magyar, magánhangzó elötételével kerüli el a cseremisiz nyelv is, így lesz pl. az orosz *stol* „asztal” szóból itt: *ustel*, valamint a magyarban: *asztal*. A szóközépi mássalhangzó változásra analogia: cser. *šopter* „ribiszke”: éjsz. osztják *šomši-rež* id.

előrése nyilván a finn *maa*, vogul *mā*, *mō*, osztják *mā*, *mu*, zürjén-votják *mu* „föld“ szónak ugor eredetű párja, *-lande* utórésze pedig a gót *land*, ófelném. *lant*, újfeln. *land*, mely föltünik a votják *lud* „mező, szántóföld“ szóban is.

Hogy minő ága az érzékezelésnek jöhetett legelőbb is gyakorlatba eleinknél, arra nézve talán némi útmutatást adhat az eredeti **ötvös** szó, a régi nyelv *ötneni* (= *önteni*) igéjének származéka, melyből t. i. azt a következtetést vonhatjuk, hogy nem a kovácsolás, hanem az *érezöntés* ügyessége terjedhetett el korábban közöttük. Egyezik e fölfogással az a tény, hogy két fémnek magyar neve szintén éppen az „öntés“ alapfogalmát tükrözi. Ezek jelesen az **ón** és **ólom**. Amannak rokon nyelvi másai a cseremisiz *volne*, *vulna* „ón“ továbbá az éjsz. vog. *qln*, lozvai *qln*, kondai *ogln*, tavidai *qlen* „ezüst“ a jelentések olynemű váltakozásával, minőt a zürjén *eziš*, votják *azves* „ezüst“ s a hangalakban csekélylyé eltérő zürj. *oziš*, votj. *uzves* „ón, ólom“, éjsz. vog. *ätves* „ón“ szavak közt is tapasztalunk. Az *ólom*-nak pontos megfelelője a tavidai vogul *wölém* „ólom“, melynek valamint az előbb idézett szónak képzését s föltehető alapszavát illetőleg útmutatást nyújthat az éjsz. osztják *lolpi* „ólom“ (*navi-lolpi* „fehér ólom, ón“), irtisi osztják *toppa*, szurguti *thlothpa* „ólom“ szó mely az éjszaki osztják *lol-* (vog. *ql-*) „olvadni“ igének igenévi képzése, tehát való jelentése szerint tulajdonképpen: „olvadó (ércz)“. Bár pusztán a magyar nyelv területén mozogva igen tetszetősnek mutatkoznék a fölvétel, hogy pl. a magy. *ólom* a magy. *olv-* (*olvad-*) igének olyan származéka, mint az *álm* a magy. *alv-* (*aluv-*) igéé, mégis tekintetbe véve a a vogul *wölém* és cseremisiz *vulne* alakok szókezdő mássalhangzóját (mely a vog. *ql-*, cserem. *šol-* „olvadni“ ige szókezdőjével nem egyeztethető), alkalmasabban kínálkozik fölveendő alapszóul a finn *vala-*, mordvin *vali-*, *valo-* „önteni“ ige (l. Magy. Ugor szót. 841.), miszerint az *ón* és *ólom* alapértelme így következne: „öntő, önteni való (ércz)“ megfelelőleg az *ötvös* szónak. Megjegyzendő, hogy az *ólom*nak már az ókorban nagy kelete volt s hogy kereskedelem útján Perzsia éjszaknyugati része felől közel érhetette az ugor népeket is, melyek sejthetőleg további közvetőkül is szerepeltek, nyugot felé, amint a szláv *olovo* (ószlov., ujszlov., szerb, cseh, orosz *olovo*, fehér orosz *voťovo*, lengyel *ołow*, bolgár *elav*, polabi *vũlũv*, vqlũv, szorb *voťoj*, *volyj*) „ólom“, litván *alvas*, lett *alva* „ón“, óporosz *alwis* „ólom“ s más részről a magy. *ólm* és vog. *wölém* szók merő

véletlenből alig magyarázható nagy alaki hasonlatossága és jelentésbeli azonossága erre következtetést enged.

Mindenesetre igen régi eleme nyelvünknek a **vas** szó is, melynek szoros másai: fin *vaski*, észt *vašk*, liv *vašk*, lapp *vešk*, *viešk* „réz“, továbbá jurák-szamojéd *vese*, *jêse*, tavgi-sz. *basa*, jenisszei-sz. *bese*, kamasszini-sz. *baza* „vas“. Alig jöhet kétségbe, hogy ugyane szók családjába tartozik a vogul-osztják *voj* szó is, mely leginkább „rez“-et, de a déli osztják *vāž* alakban „vas“-at s jelzőkkel kapcsolatban „ezüst“-öt is jelent, pl. vog. *šopér-voj*, *kami-voj* annyi mint: *šopér-qln* „finomabb ezüst“, *kami qln* „silányabb ezüst“ éjsz. osztj. *navi voj* „ezüst“ (tdk. „fehér-ércz“), *šelož. šel-voj* id. (tdk. „tisztá ércz“): ellentétben ezzel: *patarož*, *patruž* „réz“ (tdk. Ahlg. szerint „sötét színű ércz“). Ez az ingadozás a jelenésben arra látszik vallani, hogy az ugor nyelvekben a *vas-voj* szó volt a „metallum“ eredeti általános neve, mely természetesen legalkalmasabban a réz-nek, mint legrégebb használatú fémnek állapodhatott meg sajátos műszavául. Ugy lehet sejtenünk, hogy ez a „metallum“ jelentésű szó indó-iráni műveltségi hatás alatt jutott a nyelvközönség valamely valamely régibb korában az ugor-ságba; hasonlók t. i. hangalakban hozzá a szanszkritt *āyas* „réz“, később „vas“, zend *ayañh* „réz“ a latin *aes*, gót *aiz*, ófelnm. *ēr* stb. keleti megfelelői, melyeknek szókezdeté valamely dialektikus kettős hangzói (*oa*, *ua* = *aya*-) változat révén könnyen nyerhette az urali nyelvek idézett szavai kezdő mássalhangzójának alakját.*

S e fölvételre utal bennünket azon körülmény is, hogy a rokon nyelvek fémnevei közt egyéb esetekben is tapasztaljuk az indo-iráni, illetőleg kaukázusi eredetet. Ilyenek jelesül a következők:

1. votják *kort* „vas“ (*tođi kort* „pléh“, tkp. „fehér vas“; *tuj-kort* „sárgarézt“ tkp. „rézvas“, zürj. *kört*, éjsz. osztj. *karta*, *karti*, vogul *kēr*, *kēr*, *kēr* „vas“ (tavdai *niemēs kēr* „pléh“, tkp. „német vas“), melyek a zend *kareta*, ujperzsa *kārd*, összet *khard*, kurd *ker* (szanszkritt *krti*) „kés“ szó átvételei alkalmazva magára az anyagra a belőle készült szerszám nevét, a melynek alakjában t. i. a vas bizonyára először jutott kereskedelem útján az ugor népekhez. Még az iráni szónak eredeti jelentése mutatkozik a magy. **kard**-ban, mely egyszersmind amaz alább több példával igazolandó művelt-

* Talán még az eredetibb j-féle szókezdet nyoma mutatkozik a vogul énekek archaisztikus *joži* = *voj* „réz“ szavában.

ségtörténeti ténynek bizonyítéka, hogy a fémekkel együtt a hadviselés szerszámai is legelsőben a perzsák területéről jutottak a keleti ugorokhoz. E szók csoportjával egybefüggő a cseremiszkürtő, *kirtne* „vas” szó is, melynek végzete a cser. *šörtne*, „arany” szó analogiájára alakult.

2. Votják *andan* „aczel”, zürj. *jemdon*, *jendon*, id. (népetimologiai hangalakulat; v. ö. *jen* „ég, isten”, *don* „érték, becs”, tehát: „isteni érték”), éjsz. vog. *jěmten*, kondai *jěmten*, *jimten* id., melynek másai: összet *andun*, *ändön* s egy kaukazusi (micdsegi) nyelvben *andun* „aczel” (Klaproth).

3. Votják *irgon*, *ěrgon* „réz”, zürj. *irgön* id. | éjsz. vog. *arřen*, középzozvai *arėn*, *arī*, kondai *ärřen* | cserem. *vürgeńė*, *virgeńė* id., melyekkel egyeznek georgi *rkina*, *kina*, láz *erkina* „vas” (Klaproth), örmény *erkath* id. s talán még összet *arkhoy*, *arkhüy* „réz”.

4. Középzozvai vogul *təriń*, „réz”, alsólozvai *tarėn*, felső-kondai *təreń*, pelimi *tarin*, *tarńė* id. az *arėn* „réz”, *sarėn* „arany” szók végzete szerint alakulva egy töből való hajtásnak látszik a késői szanszkritt *tāma* „réz” (tdk. „sötét érc”) szóval, melyek *tāmaloham* „réz” összetétele, úgy látszik, az egészen sajátos és különálló mordvin *tamłontka* „aczel” szóban jelentkezik.

5. Éjszaki vogul *ānəy* „ólom” az örmény *anag* „ón” mása, mely ismét sémi eredetű szó: arabs *anuk*, szir *anchā*, asszir *anaku*, héber *ānāk*, aethiop *nāk* „ón” (Schrader: 317. l.) Megjegyzendő hogy a vogul szó nem jöhetett tatár révén az arabból, mert a szóban forgó sémi szó ismeretlen a tatár nyelvekben.

Egészen kétségtelen az **arany** iráni eredete, mely a vele szorosán egyező zürjén *zarńi*, votják *zarńi* | éjsz. vogul *sorńi*, *sārńi*, lozvai *sarėn*, kondai *surėn* | éjsz. osztják *sarni*, irtisi *sorńa*, szurguti, *sarńa* | cseremiszkürtő, *šörtńű*,* mordvin *sirńä* „arany” jelentésű alakokkal a zend *zaranya* „arany” hangképét mutatja (v. ö. szansz-

* Érdekes példája a szók egymásra való analogikus hatásának a cser. *šörtńű* „arany” és *kürt-ńű* „vas”, melyeknek zürjén *zarńi* és *kort* másai azt mutatják, hogy egy részről az „arany” jelentésű szó hatott a *kürt-ńű* természetes fejlődésképp nem tekinthető végzetének alakulására, másrésről a *kürtńű* visszahatott az „arany” nevére a szóközépi *rt* mássalhangzócsoporthoz (szörtńű e h. *šörtńű* ad analogiam: *kürtńű*). Ugyanígy magyarázza Schrader (294. l.) az örmény *erkath* „vas” szót a kaukazusi *erkina*-ból ad analogiam: *artsath* „ezüst”.

kritt *hiraŋya*, ujperzsa *zar*, kurd *zēr*, *zer*, *zir*, „arany“, osszét *sugh-zarine*, *suzgharin* „tisza arany“). Ugyancsak idegen eredetű szók a rokon nyelvek többi „arany“-szavai is, minők: a tavidai *vogul qltén* a köztörök *altin* „arany“ mása, továbbá a pelymi *vogul salet* az orosz *zoloto* (id.) átvétele, a finn *kulta*, melyben a ném. *gold*, gót *gulth*, végül a lapp *kolle* melyben az ónord *gull* alakját ismerhetjük fel.

Kisebb körben van elterjedve az **ezüst** szó, melynek megfelelői a rokon nyelvekben: votják *azves* „ezüst“, *uzves* „ón, ólom“ | zürjén *eziš* „ezüst“, *oziš* „ón, ólom“ || éjsz. *vog. átves* „ón“ | alsólozvai *atves* „ón“ *khaim a.* „ólom“ (tkp. „hím ón“) | pelimi *oqtves* „ón“, *khqim a.* „ólom“ | felsőkondai *maiš* *qtkhves* „ólom“ (tkp. „vogul ón“), *pěskén* *qtkhves* „ón“ (tkp. „puska ón“), alsókondai *oqtkves* „ón, ólom“ | tavidai *qtkhuš* „ón“ (l. ez alakok jelentésváltozására nézve főt az *ón* szó rokon nyelvi másait). Pontosan egyezik ez alakokkal az osszét *avzis*, *ävzist*, *aržeste* „ezüst“, melyet egész alaptalanul tart Schrader (295. l.) — az imént fejtegetett zürjén-votják *andan*, „aczel“, *irgon* „réz“-féle szókkal egyetemben — ugor átvételnek, minthogy e nyelvek területén mind a kérdésben forgó szók eredetisége semmikép nem igazolható. Inkább látszanak az osszét *aržeste* eredetibb alakjainak: a zend *ayākhshusta*, parsi *ayōkhsasta*, ujperzsa *ayōkshust* „ércz“ (tdk. „flüssiges metall“: Schrader) | szók. Éppen ezt fejezi ki az osztják *sēl-ox* „ezüst“ szó is, melynek utórésze az *ox* „ércz“ utórésze pedig: *sēl*, *sēla* (vög. *šālī*) „rein, dünn, flüssig“ (Ahlq.)

Ezek után aligha tévedünk, ha a magyar **réz** szónak, melyet eddig többen (Ahlquist, Vámbéry) a török *jez*, *žez* „réz“ szóval hasonlítottak össze, szintén az indo-iráni területen keressük forrását, hol tényleg találkoznak a következő egybevehető alakok: balucsi *rōd*, pehlevi *rōd*, ujperzsa *rōi* „réz“, melyeknek további rokonsága: szanszkritt *lōhā* „réz“, később „vas“, örmény *aroir* „sárgaréz“, ószláv *ruda* „ércz“, latin *rudus*, *raudus* id., ónord. *raudhi* „ferrum ochraceum“ s ebből finn *rauta*, svéd *lapp route* „vas“ stb. A perzsa-magyar alakok hangviszonylására nézve tekintetbe veendő, hogy *z* felel meg a magy. *nemez* szóban is a perzsa *nemed* (éjsz. vög. *namēt*) „nemez“ szó végén mutakozó *d*-nek, továbbá, hogy a *réz* magas hangzója valamely *ő*, vagy *oi*-féle diftongus hangváltozat fejleménye lehet (v. ö. egyébként ez utóbira nézve: magy. *ezer*: vög. *sōtēr*, óperzsa *hazañhra*, perzsa *hazār*).

A magyar és keletiugor nyelvek fémneveinek eddig tapasztalt indo-iráni eredete megmutatja számunkra az utat, melyen a fogalomcsoport néhány hátralevő homályos szavának megvilágítását kereshetjük. Ilyenek:

Mordvin *serü*, *serü* „réz“, mely tekintve hogy a köztörök *altın* „arany“ jakut megfelelője *altan* „rezet“ s a magy. *ezüst* vogul párjai „önt“ jelentenek, azonosnak látszik az ujperzsa *zar*, *zär*, kurd *zër*, bukhari *ser* „arany“ szóval ezek (a zend *zaranya* alakból következő) teljesebb végzetének tartva fenn nyomát.

Votják *tuj* „sárgaréza“: azonos a szamojéd *tola*, *tula*, *tulle* „réz“ szóval a szóközépi mássalhangzónak olyan változásával, minőt a votj. *vijim* „velő“, *vij-* „ölni“ szókban is tapasztalunk szemben a magy. *velő*, *öl-* (vog. *valém*, *äl-* id.) alakokkal. Távlatosabb forrásterületül fölismerszik ez alakok számára az iránság, melyen parsi *telī*, ujperzsa *tilah*, *tilē* „arany“ (arabs *thelā* id.). Itt tehát ismét az „arany“ neve alkalmazódik a hozzá hasonló fémnek, t. i. a „réz“-nek jelölésére.

Mordvin *kšňä*, *kšňa* (Paasonen), *kšine* (Wiedemann) „vas“, melylyel — számbavéve, hogy e nyelv hangsajátságai szerint gyakori a szókezdő magánhangzó kopása (pl. *fkü* és *ifkü* „egy“ = finn *yhte-*; *mar* és *umar* „alma“; *skal* „tehén“ = votj. *iskal*; *šcäms* és *orštams* „kleiden“), továbbá hogy *kš* rendszeren *š*, *č* hangok fejleménye (pl. *kštir* és *ščere* „orsó“ = cserem. *šūdūr* id., *kšumbra* és *šumbra*, *čumbra* „egészséges“; *ukštor* és *uštir* „juharfa“ = cser. *vaštar* id.) — egyezőknék tetszenek föl a pamiri *išn*, *spīn*, kurd *awsin*, összetét *äfsän*, *awseināg*, afgán *öspanah*, *öspīnah* „vas“ szók.

Éjszaki vogul *šēs-vož* vagy *šēs āln* a medvénekek archaisztikus szava, melynek értelméről a hagyomány csak azt tudja, hogy mint a *kami āln*, vagy *kami vož* „értéktelen, silányabb fajta ezüsféle fém“-re vonatkozik, szemben a *šopér āln* kifejezéssel, mely „tisztta, finom ezüst“-öt jelent. Figyelembe véve, hogy az énekek a jelzőket a bálványok és medve elé helyezett áldozati tárgyér-, karika s egyéb alakú többnyire ezüsből, azonban néha más érczekből, különösen ólomból is készítettett tárgyakra vonatkoztatják: alig lehet kétségünk, hogy a vog. *šēs* a szanszkritt *śiṣa* „ólom“ szónak mása, mely egy másik „fehér ércz“-re való egész természetes alkalmazással föltünik a jurák szamojéd *šijēsē* „aczel“ szó-

ban is.* Megjegyzendő, hogy a középkorban az ónnak legfőbb bányászati helye Hátsó India, különösen Malakka volt, melynek „Kalah“ városától származott volna Tomaszek-Schrader szerint (l. ennek művében 317. l.) a köztörök, uj perzsa, arabs *kalaj* „ón“ szó.

A vogul énekeknek két másik említett fémjelző kifejezése is érdekes tanulságokat foglal magában arra nézve, hogy mily irányu műveltségi áramlatok juttatták az ugor népek ismeretkörébe a fémeket. Már Hunfalvy Pál sejtette, hogy a *sóper āln* és *kami āln* fémnevezetekben ethnikai jelzők szerepelnek: azonban tévedett, midőn az utóbbit „kámái ezüst“-nek magyarázta; mert Reguly teljes következetességgel *kémi*-nek írja az illető szót, magam is hallottam *kāmiñ*-nek a Pelim folyó mellékén s ha ez ma a felső szoszvai vogulban *kami*-nak is hangzik ebben kétségtelenül, mint a legtöbb esetben a rövid *a* hangzó eredetibb *ā* helyett való (pl. éjsz. vog. *at* „öt“: déli *āt*, magy. *öt*; éjsz. vog. *al*:- déli *āl*-, magy. *öl*;- éjsz. vog. *sum*: déli vog. *šām*, magy. *szem*). Ezen hangtani körülmények, továbbá az, hogy az éjszaki Uralban, mely híres az ő arany-, réz- és vasbányászatáról, az ezüst és ólom — tehát a *kami āln* kifejezés értelmezésében egyedül tekintetbe jöhető fémek — igen jelentéktelen mennyiségben fordulnak elő; mind arra vallanak, hogy a vogul énekek *kem*, *kām* (éjsz. vog. *kam*) szava nem a Káma (votják *Kam*), hanem a Jeniszei folyó, melyet tudvalevőleg a szibériai tatárok *Kem*-nek neveznek s mely mint belső Azsiából, különösen az Altaj felől jövő kereskedelmi út volt ismeretes a legrégebb időkben is. *Kami āln* ezek szerint nem „kámái“, hanem jeniszeji, illetőleg „altaji ezüst“ s mivel a magyarázatok határozottan s egyértelműleg hangsúlyozzuk silány voltát, valószínűleg nem is ezüst, hanem ólom, mint a *kami vož*.

Őstörténetünkre nézve rendkívül becses adatot foglal magában a vogul énekek *sóper āln* fémnevezete, melynek megértését Patkanov S., szentpétervári fiatal tudósna a tobolszki kormány-

* Igen érthető, hogy az elavult *šēs* szót a népetimologia vevéen hatalmába, a közhasználatu *šēs*, *šēns* „háncs, nyírhéj“ szóval vegyíti össze, amely alapon az énekek ünnepies, rendesen teljesebb alakokat kereső nyelvében *šēns* alakot is találunk *šēs* helyett. Mindenesetre *šēs-vož* nem „háncsréz“, amint eddigi vogul népköltési közleményeimben fordítottam, hanem mint most kiderül, vagy „ólom“, vagy „acézél“.

zóság déli részében tett néprajzi nyomozásai teszik számukra lehetségessé.¹ Ő a régi Szibír város nevének eredetét kutatva — mely tudvalevőleg a XV. században a nyugatszibériai tatár khánoknak erősített helye volt s a mai Tobolszk közelében, az Irtis és Tobol folyók összefolyásánál épült — utal a tatárok és déli osztjákoknak azon mondai hagyományára, mely szerint a vidékükön található földhalmok, és régiségi tárgyak egy *sibir*, mások kiejtése szerint *sivir*, vagy *sibir* nevű néptől származának. (*sivir-kala* „földvár“, *sivir-tuba* „kurgán“), kik jóval régebben a tatárok bejövetele előtt e területet lakták s a *katan*, vagy *kitan* nevű néptől lettek kiszorítva. Ez az utóbbi név megvan a mai vogul és osztják *zatañ* szóban, melylyel e népek ma a tatár-okat jelölik, mely azonban eredetileg, úgy látszik, valamely mongolfajta népre vonatkozhatott, mit nemcsak a *kitan* és másrésről a török *zataj*, orosz *kitaj* „sinai“ esetleg mongol fajta népre alkalmazott név hangbeli egyezőségéből következtetek, hanem abból is, hogy a Napistennek vogul himnuszában a „*zatañ* férfi“ a „*zalmaç* (kalmuk) férfi“-val kapcsolatban van főlemlítve („*zatañ-çum, zalmaç çum çalāñ ta'il masāln*: tatár férfitől, kalmuk férfitől való fekete ruhád öltsd fel!“ Vog. Népk. Gyűjt. II. 321. l.), mely körülményekhez mint fontos bizonyító adat még számba jön, hogy a vogulban és osztjákban, valamint a magyarban nem éppen jelentéktelen számú mongol eredetű műveltségyszók találkoznak, melyek csak egykori hosszabb tartamu érintkezésből magyarázhatók.² A

¹ Ide vonatkozó tanulmányainak eddig megjelent közleményei: „Az osztják hős tipusa (*Tip Ostackavo Bogatirja*) az osztják mondák és hősregék alapján“ St.-Pétervár 1891. Nagy 8-ad retű 74 l. — „Szibírj“ nevének származásáról (*O proisxoždeniji slova Sibirj*). Megjelent a Sibirskij Sbornik 1892. évfolyamában.

² Igen meglepő, hogy ez az egyébként ritkán emlegetett *kitan-çatañ* nyugat-ázsiai népnevezet előfordúla bécsi képes krónikában, mely midőn leírja az Etul (Volga; a krónikának tudomása szerint: Don) folyó menetét, főlemlíti hogy ennek déltájékán laknak a „*kytan*“-ok és alánok nemzetségei (Don grandis fluminis est, in Scythia oritur ab Hungaris Etul nuncupatur, et ibi montes nincos, qui Scythiam cingunt, transcurrit, amisso nomine Don vocatur. Circa enim meridiem iuxta ipsum iacet gens Kytanorum et gens Alanorum). Valószínűleg ugyane nép nevének nyoma maradt fenn a *Choten*, *Chotin* hangzású óbolgár városnévben is. (L. Barsov: *Materiali dla istoriko-geograficeskavo slovarja Rossiji. Vilna*. 1865.).

hagyományok *sibir* népneve ma mint élő szó csak az oroszokra alkalmazott tavadai vogul *sapér* névben maradt fenn; kétségtelenül azonos azonban vele az éjszaki énekek *sapér*, *sopér* szava is, mely azonkívül hogy az „ezüst“-nek jelzője előfordul még a Földanyának „*sopér* úrnő, *kami* úrnő (*sopér-nāj*, *kami-nāj*)“ nevében, mintegy jelezve, hogy ő az egész világ, az összes ismert vidékek és népek urnője. Jó okkal hihetjük, hogy ez a vogul *sapér*, *sopér*, tatár-osztják *sibir*, *sivir* népnevezet azonos a *savir*-ral, melyet Jornandes *savir* a görög történetírók Σαβίροι, Stephanus Byzantinus pedig a vogul *sapér*, *sopér* alakkal teljesen egyező Σάπειρος írással a IV. és V. századokban egy hún törzs nevéül emlegetnek s melyről József kazár khagánnak Chászdái-ibn Sapruthoz 960 körül irt levelében is szó van *savir* (סַאבִּיר), más kézirat szerint *savar* (סַאבִּיר) alakkal a bolgárok szomszédságában.¹ Sőt kiindulva abból, hogy ilyen módon e szóban forgó nép területe egy részről a bolgárok, tehát a Volga és Káma, másrészt Szibír tartomány, azaz. a Tobol és Irtis folyók közelébe esik, vagyis oda, hol az összes adatok útmutatása szerint a mongolok betöréseig fönnállott Nagy-Magyarország területe lehetett;² számba véve, továbbá hogy Constantinus

¹ Ezt t. i. abból következtetem, hogy a nemzetségtáblázatban a *savir* népet közvetlenül a *bulgar* után utolsónak említi, nyilván mivel a kazaroktól legtávolabb a bolgárokon is túl laktak. Ime maga az illető hely dr. Kohn Sámuel magyar fordításában: „Leveledben azt kérdezted: melyik népből, melyik nemzetségből és melyik törzsből valók vagyunk (mi kazarok)? Tudd meg, hogy mi Jefethnek, és pedig Togármáhnak vagyunk ivadékai. Őseinknek nemzetiségi lajstromaiban úgy találjuk, hogy Togármáh-nak tíz fia volt s ezek nevei: *Ugjur*, *Tirosz*, *Avvar*, *Ugin*, *Bizal*, *Tarna*, *Kozar*, *Zagur*, *Bulgar*, *Szavir*.“ Ugyanez a sorrend van a Firkovitsch-féle kézirat egy másik helyén, mely szerint: „az (Etel) folyó mellett sok nép falvakban és részben nyílt, részben megerősített városokban lakik s ezek nevei: *Burtasz*, *Bulgar*, *Szavar*, *Ariszu*, *Czermisz*, stb. (l. Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez 30. és 39. l.)

² Előbb délre, a Kaukázus és Fekete tenger tájékán tanyáztak a szabirok, amint erről világosan értesítenek Prokopius, Stephanus Byzantinus (Σάπειρος: ἔθνος ἐν τῇ μεσογείᾳ τῆς Ποντικῆς) és mások; azonban később, úgy látszik követték a szintén délről észak felé húzódott bolgárok útját, ahol a nyugatszibériai népek hagyományai szerint körülbelül a XIII. századig élhettek. L. a szabirokra vonatkozó összes tudósításokat egybeállítva Kuun Géza grófnak a magyarok őstörténetére nézve alapvető munkájában: *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque Orientalis originis historia antiquissima*; 87—90. ll.

Porphirogenitus előadása szerint a magyarok egy része a besenyőkkel való szerencsétlen ütközet után „kelet felé fordulva Perzsia tájékára illetőleg a tőle éjszakra eső területre költözött s ott „régí“ Σαβαροτάσχαλοι nevét tartotta meg:” igen lehetségesnek kell gondolnunk, hogy a vogul énekek *šq̄p̄r āln* kifejezésében, valamint a tatár-osztják hagyományok *sibir*, *sivir* népvében éppen egy m a g y a r-fajta törzsnek maradt fenn légyen emléke.

Mindenesetre az teljes világossággal következik az idézett kifejezésekből, hogy a fémek ismerete dél, illetőleg délkelet (Irán és Altaj) felől jutott az ugor népekhez. Vizsgálatainknak ez ered-

* „τὸ τῶν Τούρκων ποσάτων ἡπτήθη καὶ εἰς δύο διηρέθη μέρος, καὶ τὸ μὲν ἐν μέρος πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὸ τῆς Περσίδος μέρος κατωκίησεν, οὗ καὶ μέγρι τοῦ νῦν κατὰ τὴν τῶν Τούρκων ἀρχαίαν ἐπωνυμίαν καλεῖσθαι Σαβαροτάσχαλοι. Midön Constantinus két ízben is egész világosan megmondja, hogy ez az utóbbi szó a turkok (magyarok) régi neve, igen bajos föltennünk — mint egyes német történetírók vélik s nálunk legutóbb Borovszky S. ismétli a „Honfoglalás története“ könyvében (119. l.) — hogy az a gót *swarts* „fekete“ s a német írók *phal*, *fahl* „kún“ szavának volna összetétele. Hogyan jutott volna a X. században élő Constantinusnak tudomására a magyarok gót neve, midön ez a nép már századokkal előbb (ha jelentéktelen töredékekben folytatva is egyideig még életét) letűnik a történet szinpadáról, tehát jóval előbb, mintsem a magyarok azon megjelentek volna? Az is föltűnő, hogy Const., aki ahol csak teheti megmagyarázza a tulajdonneveket, megmondja pl. hogy bizonyos tartományok besenyő népe *kangar*-nak neveztetik, mivel a többieknél „vitézebbek és nemesebbek: mert ezt jelenti a kangar nevezet“, megmagyarázza, hogy *Sarkel*: „ἄσπρον ὀσπίτιον“, fehér vár“; itt, hol egy hosszú, éktelen nevet ír, melynek előrésze a germán nyelvi fölvétellel nem tulajdonnév, mégsem csatol hozzá semmi fordítást vagy magyarázatot. Valószínűbbnek kell az összes körülményeket figyelembe véve azt a magyarázatot tartanunk, mely itt szövegromlásra gondol. Grot R. szerint ez körülbelül e szavakból történhetett Σάβαρ τοῦ ἑστὶ ἄσχαλοι, vagy Σάβαρ ἡτοῖ ἄσχαλοι „Szavar, azaz erősek, (biztosak, szilárdak)“; v. ö. ἄσφαλής „tutus. non periculosus, qui non potest everti, firmus“, mely körülbelül a *kangar* szó adott magyarázatának felel meg (l. „Moravija i Madjary“ 217. l.). Kuun Géza gr. említett könyvében a homályos szó utótagját illetőleg a chorenei Mózes *Bazal* népvére gondol, mely a kazár király levelében *Bizal*, a görög íróknál Βασιλαιοι, Ibn Rosztenél *berzul* alakban szerepel s szintén a szabirok lakta vidékeken lakott.

ményét határozottsággal igazolják területük régészeti leletei is, melyek — mint Szaveljev, Aspelin, Teplouchoff és Tolsztoj Iván gr. nyomozásai kiderítették* — általában keleti, többnyire perzsa, esetleg bizanci jellegűek s mint a velük talált szasszanida korbeli pénzek mutatják részben még a Kr. utáni V. század elejéről valók. Kétségtelen, hogy e tárgyak kereskedelmi úton kerültek az éjszak népeihez, mely kereskedelem érdekeit a becses vadbőrök, mamutcsont s a föld egyéb termékei képezhették. Ezekért a déli vállalkozó szellemű árosok fémkészítményeket, szerszámokat, ékszereket, s mindennemű dísz tárgyakat nyújthattak, mely utóbbiak közül különösen főlhívják figyelmünket amaz ezüst- és ólomtálacskák, melyeknek igen régi korból fönmaradt másait még őrizgetik a vogulok és osztjákok bálványaiknak szentelt áldozati tárgyaik közt, úgy hogy Pápai Károlynak — a hazai tudományosság nagy kárára korán elhunyt társamnak — még sikerült belőlük egy kis gyűjteményt összeszerezni néprajzi muzeumunk számára. A vallásos kultusz e tárgyaitak iráni eredete egyszersmind ujmutatást foglal magában arra nézve, hogy mely nyomokon kereshetjük az ugor népek — immár elég bő népköltési gyűjteményekben is tanulmányozható — ősi hitéletének alapjait, melyeknek földerítése bizonyára a régi magyarok vallásának alaposabb megértését is elő fogja segíteni.

Összefoglalva kutatásaink eredményeit a magyar és vele rokon nyelvek fémneveinek műveltség- és östörténeti tanulságait a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. A fémek és kezelésük ismerete nem természetesen fejlődött, eredeti elem a magyar és vele rokon népek műveltségében.

2. Mindamellet igen régi, még a területi és nyelvi közösség őskorában megismarkedtek iráni. illetőleg éjszak kaukázusi kulturbefolyás révén a

* L. ezek ide vonatkozó munkáinak tüzetes ismertetését Szmirnov Iván kazáni egyetemi tanár érdemes művében: *Permjaki. Istoriko-etnograficeskij očerk. Kazan, 1891.* A régészeti leleteknek s nyelvi adatoknak Permia őslakói műveltségtörténetére vonatkozó tanulságaival foglalkozik a szerző is, ki több orosz tudós nyomán a masszagétákat tartja azon iráni törzsnek, mely elfoglalva az Altaj lejtőit e hegység érczeit a tőlük nyugotéjszakra lakó ugor népekkel megismertették.

r é z z e l — melynek neve megvan közösen a finnben (*vaski*), vogul-osztjában (*vax, ox*) és változott „vas” jelentéssel a magyarban (*vas*) — s később a legnyugatibb finn-lapp-ág elszakadása után a többi fémekkel is. Az arany közös néven ismeretes a vogul-osztjában (*sorñi, sarén; sarni, sorña*), magyarban (*arany*), zürjén-votjában (*zarñi*), cseremiszen (*šörtñe*) és mordvinban (*sirñä*). Az ezüst szó megvan a magyaron kívül a zürjén-votjában (*ezis; azves*), továbbá „ón, ólom” jelentésváltozattal ugyanitt (*ozis; uzves*) s a vogulban (*ätwés, äitkhuš*). Közös szók vannak „öntő (ércz)” alapjelentéssel az ón-ra a magyarban, cseremiszen (*vulna*) és „ezüst” jelentésfejlődéssel a vogulban (*āln, qlén*); továbbá az ólom-ra a magyarban és vogulban (*wölém*). A vas megjelölésében külön eljárást követnek egy részről a vogul-osztják (*karta; kēr*), zürjén-votják (*kört; kort*) és cseremiszen nyelvek (*körtñe*) csoportja, másrészt a magyar, mely a „réz”, illetőleg általános jelentésű „ércz” szavát alkalmazza rá; ismét külön eljárást követnek a finn-lapp (*rauta; route*) s külön a mordvin (*kšñä*) nyelvek. Áttekinthetőleg a mellékelt lapon közölt táblázat mutatja be a magyar és rokon nyelvek fémneveinek terjedtségi körét.

Ezen táblázatnak fontos tanulsága, hogy az arany, ezüst, ón, ólom és vas ismerete az ugor népek nyugoti ágához (a finnhez és lapphoz) germán, a keletihez iráni műveltségi hatás révén jutott.

3. Jó okkal vélhetjük, hogy a fémek ismerete nem egyszersmind kezelésük tudományával, pl. a kohászat, vagy kovácsmesterséggel kapcsolatban, hanem kereskedelmi úton szerszámok és dísz tárgyak alakjában terjedt el. Ezt bizonyítja nemcsak azon körülmény, hogy a „kovács” s vele kapcsolatos műszavak mind idegen eredűek, vagy nem igazi nevező szók; hanem hogy a „vas”-ra éppen egy „kés, kard”-féle szó jutott használatba az ugor nyelvek keleti ágában, továbbá hogy a fémszerszámok és a kereskedelem műszavai közül több van iráni eredetű, pl. vogul *sirej siri* „kard”: örmény *soür* id., zend *sūra* „lándzsa”, óperzsa *سورس* (Herodotnál), szanszkritt *śula* id. | mordvin *uzir* „fejsze”: zend *vazra* „buzogány” cseremiszen *iške* „hasító ék”: zend, szanszkritt *iśhu* „nyíl” | magyar *kard*: perzsa *kārd* | v. ö. magy. *tör* „gladius” és „subula (török)”, votj. *tir* „fejsze”, zürj. *čer* id.: ujperzsa *tir*, zend *tighri* „nyíl” | v. ö. magy. *fejsze*, tavd. vog. *poišt, pāšt* id.: szanszkrit *paraṇu*, összet. *farath* „fejsze” görög *πῆλινος* (mely szerint *fejsze*: * *feršze*, vagy *felsze* helyett való

volna). A kereskedelem iráni műkifejezéseire példák: magy. *vásár*: perzsa *bāzār* „vásár“ | *kincs*, *kéncs*: per. *genē* „kincs“; *kinestár*“ | *száz*, vog. *sāt*, finn *sata* stb. közugor szó: perzsa *sad* (mint: magy. *ház*, osztj. *kōt*, *χāt*, finn *koto* id. stb. közugor szó: zend *kata* „földház“, aminőkbe még ma is laknak vogulok és osztjások, ujperzsa *kad*, *kadah* „ház“ a *kan-* „ásni“ igéből; l. Schrader 491. l.) | *ezer*, vog. *śōtēr* stb.: szanszkritt *sahāsra*, zend *hazañra*, perzsa *hazār* id. | *öszvér*, a régi nyelvben *eszvér* s a schlagli szójegyzék szerint *ezper*: v. ö. zend *aspa*, ujperzsa *asp*, *āsp*, „ló“; szanszkritt *aṣva* „ló“ és ezekből: *aṣvātara*, perzsa *astar*, kurd *istēr* „öszvér“* | votj. *zareš*, vogul-osztják *šārēs* „tenger“: zend *zarayañh* (régibb: * *zarayas*); perzsa *daraja*, ujperzsa *derjā* id. stb.

4. Azon körülmény, hogy az *arany* (zürij. votj. *zarñi*), *ezer* (vog. *śōtēr*, déli osztják *taras*, *toras*, zürjén *šurs*, votják *šurēs*, *šurs*), s a votják *zareš* „tenger“ szavak határozottan a zend (*zaranya*, *hazañra*, *zarayañh*) s nem a későbbi perzsa (*zar*, *hazār*, *darja*) alakok visszatükrözései bennünket azon időpont megállapításához segítenek, midőn a szóban forgó kulturáramlat a magyarokat s velük együtt a rokon népeket érintette. A zend nyelvet már a Kr. előtti VI. században kiszorította volt az ékiratokban fennmaradt s egész Dárius koráig visszatérjedő óperzsa nyelv; de föltéve, hogy mint népnyelv Irán keleti részén folytatta is életét, ez aligha terjedhetett tovább a Kr. előtti III. századnál, amidőn már az óperzsa nyelv is átváltozik s a szasszanidák idejében, tehát a Kr. utáni III–VII. századokban virágzott pehlevi nyelv alakját ölti. Annyt tehát teljes biztossággal állíthatunk, hogy az idézett szavak átvétele s ennél fogva a fémek ismeretének és az iráni keres-

* A régi magyar *eszper*, *eszvér*, melyből később a népetimologia *ösz-vér* hangzású szót alkotott, nem lehet a perzsa *astar*-nak megfelelője, melynek régi alakja * *assatara*, *astara* lehetett, mint van ugyancsak az óperzsa *aspa* „ló“ szóból: *as(s)abara* „lovás“, tkp. „pferdereiter“ (Horn Pál iráni tudós megjegyzése egy Goldziher Ignác-zhoz intézett magánlevelében). Az *eszper* szó végzete tehát másképpen magyarázandó, mire talán alkalmas a perzsa *zar* (szanszkritt *kṣāra*, zend *kṣara*) „számár“ szó azon igen természetes fölvételével, hogy a szóban forgó állatot valamely magyarral érintkezett iráni dialektusban „ló-számár“-nak nevezték, amint tényleg nevezték görögül *ῥυλονος*-nak, azaz „félszámár“-nak. Az *esp-zar* alakból a magyarban úgy válhatott *eszper*, mint *vak-hondok*-ból: *vakondok* (v. ö. *honesok* „vakondok“).

kedelem kulturhatásának kora az ugor népeknél semmiesetre sem későbbi a Kr. előtti III. századnál; de tekintve, hogy a vog. *sóter* „ezer“ és társai szókezdő mássalhangzójukkal az ismeretes zend *hazañra* alaknál is régibb. egyedül az eredetibb szanszkritt *saḥasra* alakból magyarázható hangállapotot tartottak fenn s hogy hasonlóképpen a votják *zareš* „tenger“ és társai szóvégzetükben tüntetnek föl a zend *zarayañh* hangalakhoz képest régibb állapotot: azt is joggal állíthatjuk, hogy amaz iráni kulturhatás kezdetei egész a Kr. előtti VI–VII. századig terjednek régiségükben.

5. Ezen chronologiai eredmény nagy jelentőségű a magyar összehasonlító nyelvészetre és őstörténetére nézve; mert azt mutatja, hogy a perzsa műveltségi elemek átvételének korában a magyar és hozzá legközelebb álló rokon népek (főkép a vogulok és osztjákok, zürjének és votjákok) szoros egységet alkottak, tehát elszakadásuk a Kr. előtti VI–III. századokban még nem történt meg. Az iráni kulturhatás kezdetei érintették a finneket és lappokat is (v. ö. finn *vaski* „réz“, *vasara* „kalapács“; l. fönt), de nem tapasztaljuk azt a későbbi fémek (arany, ezüst, vas, ón, ólom) ismereténél, mely ezeknél teljes határozottsággal germán eredetű. A legnyugotibb finn-lapp ág elszakadása tehát az ugor népek őshazájából, illetőleg közösségéből nem történhetett későbbben, mint legfeljebb a Kr. előtti III. században; ellenben valószínű, hogy néhány századdal előbb ment végbe.

6. Összevetve ezen tanúltsággal azt a tényt, hogy a magyar nyelvben található török elemek, néhány véletlen s többnyire külön jellegűnek kimutatható eseten kívül, nem fordulnak elő egyszersem a vogul-osztják, illetőleg zürjén-votják nyelvekben: világosan következik, hogy ama magyar-török elemek csak a magyar nyelv külön életében váltak ennek alkotó részeivé, vagyis hogy a magyar-török érintkezés az iráni műveltség- és nyelvhatásnál sokkal későbbi korú ellentétben az eddig uralkodott véleménynyel, mely szerint a magyar nyelv perzsa elemei a törökség révén kerültek légyen a magyarba.

7. Hogy minő későbbi korban történhetett a mindenesetre századokig tartott török-magyar érintkezés, arra nézve fontos ada-

tot foglal magában a magyar *hír* (régí nyelvben: *hér*) szó, mely t. i. az arabs *ḡaber* „hír“ szó csuvas *ḡebar* másának hangalkatát tükrözi a szóközépi mássalhangzónak olyan eltűnésével, minőt a magy. *kan* „vadkan“ szóban is tapasztalunk szemben a köztörök *kaban* „vadkan“ szóval, továbbá még az átmeneti *v* hangjelleggel a magy. *kéve* és *káva* szavakban. (v. ö. magy. *kepe*, tatár *kübük* „kis rakás széna“ és tatár *kabak* „kerítés“; l. Ethnographia IV., 204.). Egyéb bizonyítékaink is vannak annak igazolására, hogy amaz ócsuvas, nyelvjárásban, melyből a magyar-török elemek valók, tényleg megtörtént a jelzett arab szóban a föltett *b*—*v* változás; ezek jelesen a nyilván éjszaki szomszédságában élt nyelveknek átvételei, minők: a cseremisiz *uwer*, *uber* „hír“, zürjén *juor*, *juör*, *juvör*, votják *ivor*, *jivor*, *ibër* id., melyek mellett nem lehet kétség, hogy a legrégibb nyelvemlékekben is kimutatható magy. *hér* (e. h. **hever*), *hír* szó még a honfoglalás előtti vándorlási korszakban juthatott nyelvünkbe, még pedig az ismeretes török-magyar érintkezés révén. Ámde az arabok előnyomulásait a Fekete- és Kaspi-tenger éjszaki vidékein lakó török népekhez akár kereskedelmi, akár vallásterjesztő érdekekből nem lehet régibb időkre tennünk az izlám hódításainál, tehát legfeljebb a VIII. század kezdetére: bizvást mondhatjuk ennél fogva, hogy ama sokat emlegetett török kulturhatás, mely a magyar nép etnikai alakulására vándorlásai alatt oly kiváló befolyással volt, még ezen korszakban, vagyis a VIII. században nem volt befejezve, hanem minden valószínűség szerint belenyúlik azon időbe, melyben a magyarok a történet látó határán megjelennek.

8. Az eddigiekben nyert chronologiai adatok egybevetve a régi történetírók följegyzéseivel s egyes nyelvészeti tények tanulságaival bennünket az iránság és törökség körén belül azon néptörzsek szorosabb meghatározásához vezetnek, melyek a magyar és vele rokon népek kulturális fejlődésének alapjait nyújtották az ókorban. Hogy az iráni népek közül különösen melyik volt az, mely a Kr. előtti századokban az ugorságra nagyobb műveltségi hatást gyakorolhatott, arra nézve becses útmutatást tartalmaz számunkra a magy. *ezüst*, votják *ažves* szó és rokonsága, melynek egyedül az összetételben találkozik szorosan egyező párja, még pedig e nyelvre nézve különösen jellemzetes (*ažveste*, *avzis*) hangalakulattal. Az összetételeket — vagy saját nyelvük szerint *oz-okat* —

már Klaproth a régi alánok és sauromaták utódjainak tartja, Tomaschek pedig egy igen magvas értekezésében (Ausland, 1883) meggyőzően mutatta ki, hogy a görög íróknál található alán szavak leginkább az ozból fejthetők meg. Ugyancsak ő utalt arra, hogy a görög írók tudósításai szerint a skolotok, valamint a helyükbe nyomult szarmaták és alánok karavánjai igen régi idők-től, a Kr. előtti VI. századtól kezdve látogatják vala a Közép-Ural táján lakó Түрзу — szerinte ugorok -- földjét, úgyszintén hogy ennél fogva ezeknek szókincsében jelentékeny számban találkoznak iráni elemek s többször határozott összetétel jelleggel. Ezt igazoló példák: magy. *üveg*: összetét *awg* „üveg“, iráni *apaka* „wässerig; durchsichtig“ (ebből: zend *āp*, óperzsa *api*, szanszkritt *ap* „viz“) | magy. *méreg*: összetét *mārg*, iráni *mahrka* (pehlevi *margish*) „halál“, finn *myrkky* „méreg“ a *mar-* „halni“ többől, melyből más részről a zürjén *mort*, votják *murt* „ember“ szók is származtak, mint a zend *marēta*, pehlevi *mart*, ujerzsa *marē* „halandó; ember“ képzés visszatükrözései. Ez az utóbbi szó van meg a mordvin *mirdū* „férj“ szóban is, továbbá a *mordva* népnévezetben (melyet Jornandes *Merdae*, Rubruquis pedig 1253-ban *Mordens* alakban közöl) az „ember“ szónak olyan alkalmazásával, minőt az *ud-murt* „votják“, *komi-murt* „zürjén“ népnevekben is tapasztalunk.* | Zürjén *öksi* „úr“, votják *äksej*, *uski* „fejedelem“: szkolot *ksai* „fejedelem“ e nevekben: Κολλ-ζήζ, Λωο-ζήζ, Αρρο-ζήζ a *khši-* „uralkodni“ többől. Budenz az idézett zürjén-votják szókkal a magy. *asszony*-t egyeztetette utalva ennek inkább „úrnő“-felé hajló jelentésére s nagy meglepetésünkre tényleg megvan az összetételben ugyancsak az említett *khši-* uralkodni“ tö származékakép: *akhsin*, *äxsin* „fejedelemasszony“ a Halotti Beszéd *achzin* alakjának pontos mása | magy. *gazdag*, *kazdag* (mordvin *kožū* „gazdag“): összetét *ghazdug*, *khäzdug* id., pehlevi *khvastak* „gazdagság“ magy. *gazda*: perzsa *grhastha* „haus-

* Összefügg ezekkel nyilván a régi *burtasz* nép nevei is, mely a mordvák szomszédságában ismeretes a régi íróknál, valamint tőszóbeli rokonság kapcsán a cseremiszi *mari* „férj, férfi“ szó, mely egyszermind a „cseremiszi“ nép neve saját nyelvén. Igen érdekes világításban tűnik fel ezek mellett a vogul *khals*, éjszaki vog. *älēm-žälēs* „ember“ (tdk. „halandó, levegő halandója“) szó, mely ügylátszik nem egyéb mint az iráni *mart* „halandó; ember“ kifejezés utánzása s így ismét egy jelentős nyom arra nézve, hogy hol keressük az ősi ugor hitélet és világfelfogás alapjait.

herr, familienoberhaupt“ | magyar *tölgy*: összet *tuldze* id. | zürj. *šobdi* „búza“ votják *čabej*: zend *spaeta*, pehlevi *spét*, ujperzsa *sipéd* „fehér“ (v. ö. gót *hvaiteis* „búza“ és *hveits* „fehér“; breton *gwiniz* „búza“ és *gvenn* „fehér“: Schrader: 423) | votják *ju* „gabona“: zend *yava* „feldfrucht“, összet *yew* „árpa“, digori *yau* „köles“, litván *jauai* „gabona“ | finn *omena*, mordv. *umar*, *mar* „alma“: micdzeghi *amynah*, pamir *man*, *mun*, *mur* „alma“, alapjelentése szerint „savanyú“: szanszkritt *amra*, *amla*, *ambla* „sauer; sauerklee“, mordwin *umbraur* „ampfer“ (v. ö. óporosz *woble* „apfel“ és *wobilis* „sauerklee“) | mord. *veri* „juh“: összet *varik* id. | mord. *sājā* „kecske“: összet *saghe* id. stb. — Mind e felsorolt körülmények, valamint a föltehető területi közelség¹ arra mutatnak, hogy az iráni népek közül az összetok elődei, s főkép az alánok nemzetisége volt az, mely az ősi állapotokból kibontakozó ugor népekhez először juttatta a fejlettebb kultúra áldásait.

A mi a magyar nép külön életében mutatkozó s már ennél fogva is későbbi korra teendő török kulturhatást illeti, erre nézve a nyelvészeti tények vallomása határozottan kétféle népet tüntet föl vezérszerepben. Az egyiknek nyelve a mai csuvasnak, ha talán éppen nem is egyenes elődje,² de bizonyosan ehhez igen közel álló,

¹ „Welches eranische volk kann aber auf die Permier und Ugrier eingewirkt haben? Jetzt gibt es in diesen ländelstrichen keine eranier, höchstens dass tadsik aus Chiva und Buchara die grossen russischen messen besuchen. Im altertum war es aber anders; da gab es noch keine tataren und baschkiren, keine türken im südlichen Ural. Alle diese gäste sind erst mit dem vordringen der hunno-bulgaren, der awaren, chazaren und anderer türken hier zur ablagerung gelangt. In den älteren zeiten waren zwischen der finnischen welt des nordens und dem Kaukasus, zwischen dem ugrischen Ural und zoroastrischen Sogdiana nur eranische nomadenstämme gelagert, zurückgebliebene reste der skoloten und nachgerückte sarmaten und alanen. Diese eranier, zumal die alanen haben in vorchristlicher Zeit auf die Ugrier und Permier den grössten einfluss ausgeübt“ (Tomaschek: Ausland, 1883. évf. 705. l.).

² Ily felfogásnak t. i. az szolgálhatna alapjáúl, hogy a mai csuvasban a magyar szókincs több elemének megfelelőjét nem a szabályos csuvaszerű s a magyar alakon mutatkozó hangalakulattal találjuk. Így pl. a köztörök *teñiz* „tenger“ szó másául a magy. *tenger* nyomán ezt várnók a csuvasban: **tñür*; azonban e szó alakja ellentétben a rendes szabálylyal mégis: *tñés*. Hasonlóképpen

legfeljebb csak tájbeszédi fokon különböző lehetett. Ennek hangalkatát magyar szókön tapasztalhatólag jellemzik: 1. szóközépi, illetőleg szóvégi *z-r* változás, melynek esetei: *ökör* (köztörök *ököz*, csak a csuvasban: *vogor*, régebbi **ökör*), *borjú* (köztörök *bozaju*, tatár *bězau*, csak a csuvasban *poro*), *gyűrű* (t. *jüzük*), *iker* (tör. *ikiz*), *ir-* (t. *jaz-*), *karó* (t. *kazuk*), *tenger* (t. *teñiz*), *sár* „mocsár“ (t. *saz*): — 2. a szóvégi köztörök *k, g* elenyészte, illetőleg kettős-, vagy hosszú magánhangzóban való fölolvadása, melynek példái: *borsó* (köztörök *burčak*, csak a csuvasban: *porčá*), *ünő* (köztörök *inäk*, csak a csuvasban *éhä*), *betű* (t. *bitik*), *bölcső* (t. *bešik*), *gyapju* (t. *japak*), *gyűrű* (t. *jüzük*), *gyűszű* (t. *jüksük*), *sarú* (t. *čaruk*), *söprű* (t. *šeprek* „hefe, satz“), *tanú* (t. *tanuk*), *ocsú* (t. *valčik*), *turó* (t. *torak*) | *káva* (t. *kabak*), *bóda* (t. *balduk*), *hanga-fű* (t. *kamgak* „bogács“); — 3. az első szótag *a, o, u* mélyhangzójának *i*, vagy *e* (eredetileg bizonyára *i*, vagy *č*) alakban való elváltoztatása, mint: *tinó* (köztörök *tana*, csak a csuvasban *tina*), *tíló* (tatár *talkě*, csuvas *tile*), *bika* (t. *buka*), *dísznő* (t. *toñuz*), *birka* (kírgíz *marka*), *hílinta*, *kigyó*, *szirony*, *csikó*, *csihol*, *csipa*, *szigony*, *sírdly*, *szittyó*, *sírdly*, *szigony* | *hernyó*, *gyertya*, *béka* (l. Ethnogr. IV, 179, továbbá 166, 295—299 l.). A magyar nyelv török elemeiből világosan kitűnik, hogy amaz „ócsuvas“-féle nyelv, melyből származnak több nyelvjárássra oszlott s hogy ennél fogva az azt beszélő nép nagy területen lakhatott. Ennek bizonyosságai: 1. hogy a köztörök *k* mélyhangú szók kezdetén hol *h*, hol *k* alakban jelentkezik a magyarban, pl. *hangyál*, *homok*, *haris*, *harkály*, *hernyó*, *hílinta* s más részről: *kan* (vaddiszó), *kancsó*, *kantár*, *kapu*, *korom*, *kos*, *karvaly*, *kigyó*, *karó*, pedig hogy mindkét csoport csuvasos jellegű kiderül pl. az első szótag magánhangzóiból a *hernyó*, *hílinta* és *kigyó* szókban; — 2. hogy a köz-

várnók el, hogy a magy. *válú* szó a tatár *ulak*-nak megfelelőleg a csuvasban vég-mássalhangzóját elvesztete légyen; a tényleges csuvas alak azonban mégis: *vělak*. A mai csuvas *χěbar* „hír“, *kaban* „vadkan“ alakok helyett szintén közelebb állókat várnánk el a magy *hír*, cseremisiz *uver*, zürjén *juör*, magy. *kan* alakokhoz. Azonban mindez onnan magyarázódik, hogy a csuvas nyelv dialektikus jellegének tisztasága igen meg van zavarva a beléje hatolt nagyszámú kazáni-tatár elemtől, melyek az eredeti szók hangzására is hatottak, úgy hogy ennek következtében a magyar *tenger*, *válú*, *hír*, *kan* s még több más szó ócsuvas nyelvemléknek tekintendő mai eltatárosodott alakú, nem csuvasos másához viszonyítva.

török *j* szókezdő a magyarban a rendes *gy* alak mellett némely esetben *sz* alakkal jelentkezik, mely jelenséget nem lehet, mint nyelvészeink eddig hitték, nyelvtörténeti egymásutánból, hanem csak dialektikus eltérésből magyarázának. Ez eltérés példái a *gyümölcs*, *gyom*, *gyöngy*, *gyapju*, *gyékény*, *gyáva*, *gyúr*, *gyűrű*, *gyűszű*, *gyertya*, *gyalom* szavak mellett: *szél* (köztörök *jel*, csuvas *šil*), *szőlő* (tatár *jizlāk*, csuvas *širlu* „bogyó”) *szűcs* (csuvas *ševés*, *šülč* „szabó” a *šülä-*, tatár *jüjlä-* „varrni” igéből), *sajt* (oszm. *jogurt* „savanyú tej”, *kojbal tört „sajt”*: csuvas *čęvčt* „sajt”) és *süveg* (csuvas *šelek*, perzsa és keleti török *jelek*). Hogy mindkét csoportja e szóknak csuvasos jellegű kétségtelenné teszik pl. a *gyűrű* és *szőlő* szók hangalakulásai. Szemben az itt elősorolt hangsajátságokkal jellemzett nyelvvel másnemű törökség nyomainak képviselői: az *árok*, *bicsak*, *homok*, *hurok*, *tulok tűzok*, *pocsék*, továbbá a *horog*, *szűnyog*, *bélyeg*, *sereg* és *sőreg* szavak, melyek a köztörök *arık*, *bičak*, *tugdak*, *čerig* stb. köztörök alakoknak megtartották végső torok-mássalhangzóját, nem enyészttették el, ugymint a föntebbi példákban tapasztaltuk.

Az a kérdés immár, hogy az ősmagyarokkal kapcsolatban emlegetett török népek közül, melyik kettő lehetett az, melyekből e szavak származtak. A fogalomcsoportok, melyekre vonatkoznak, azt mutatják, hogy baromtenyésztő, sőt már bizonyos elemi fokban földművelő népek lehettek; a *hír* szó pedig azt bizonyítja, hogy az arabokkal élénk érintkezéseik lehettek a VIII. században, minélfogva az is föltehető, hogy nálunk az izlám tért kezdett nyerni. Ilyen nép volt ez időkben tudvalevőleg a Volga középvídekén a bolgár, mely a 922. évben hivatalosan is fölvette az izlámot s mint arabs írók erősítik nyelvére nézve közel állott a kazarokhoz, vagyis török nép volt. Tényleg mondja is Ibn-Roszte: a besenyők és Eszkel-bolgárok földje közt fekszik a magyarok első vidéke”, mi a többi körülményekkel egybevetve már eleve is valószínűvé teszi, hogy a volgai bolgárok lehettek az a nép, mely valamint a többi szomszédos ugor népekre, úgy a magyarokra is nagy művelő hatással lehetett a népvándorlás korszakában. Azonban kétségtelen igazsággá emelik ezt a föltevést az e nyelvből fönmaradt gyér emlékek, melyek világosan igazolják, hogy a volgai bolgárok nyelve egyező a mai csuvasokéval. Ilyen nyelvemlékek a Bolgár város romjai közt talált

sírkövek feliratai, melyek egyikén a kazáni orientalisták olvasása szerint a 700 így van kifejezve: *jiati žör.* mai csuvasban: *šiččë-žör* (míg köztörök: *jedi-jüz*); továbbá a dunai bolgároknál talált s a pogánykori fejedelmeket (765-ig) felsoroló jegyzéktöredék, melyben a fejedelmek életkorát a görög fölírótól s másolótól nyilván már nem értett s ennél fogva a mi kún miatyánkunk módjára eltorzított alakban fönmaradt óbolgár számnevek jelzik, amely számnevek leginkább a csuvas számnevekhez hasonlíthatók, mint: óbolgár *šegor*: v. ö. csuv. *saγēr* „nyolcz“ (tör. *sekiz*), óbolg. *twir*: v. ö. csuv. *toγor* „kilencz“ (tör. *tokuz*), óbolg. *več*: v. ö. csuv. *viššë* „három“ (török *üç*) | , óbolg. *tut*: v. ö. csuv. *tévattë* „négy“ (török *dört*) | óbolg. *somor*: v. ö. csuv. *širēm* „húsz“ (tör. *yigirmi*) stb. — A magyarok másik szomszédjaként Ibn-Rosztenál a besenyők vannak említve, mit Constantinus Porphyrogenitus tanúsága is megerősít, ki szerint: „a patzinakiták elejétől fogva az Atil (Volga), valamint a Jeik (Ural) folyók mellett laktak volt, határosaik levén a mazarok (*μαζαροι*) és úzok (magyarok és kúnok)“. Tudjuk jól, hogy a besenyők, mint kiválóan ügyes lovas nép mesterei lehettek a magyaroknak a hadviselés taktikájában, minél fogva bár a történetben már mint ellenségek szerepelnek, föltehetjük, hogy előbb barátságos érintkezésben, sőt szövetségi, vagy talán hódoltsági viszonyban állhattak egymáshoz. Érdekesen egybehangzó jelenség e föltevessell, hogy a *besenyő* népnevezet a szláv *pečeneŕ*, görög *παραβασι*, arabs *beženek* hangzású népnevezet a magyarban *besenyő* alakú, vagyis végzetében ugyanazt a változást tünteti, melyet a mai csuvasban és a magyar nyelv ótörök elemeiben tapasztalunk ellentétben a köztörökkel, (l. fentebb). Ez arra vall, hogy a magyarok a *besenyő* népet a bolgárok révén ismerték meg olyformán mint Pannonniában a *német*-ekét a szlávtság révén, vagyis hogy a magyarok a velük bizonyára vegyesen lakott bolgárokkal együtt érintkezésben állottak a besenyőkkel, kik maguk hihetőleg a többi forrásokban található *pečenek*, *beženek* alakkal nevezhették magukat. Ez az alak a fönt említett végmássalhangzójukat nem enyésztető szókéval analog, minél fogva joggal vélhetjük, hogy amaz eddigelé „ócsuvas“ és más neveken szereplő rejtélyes török nép, melyről a magyar nyelvtudomány és etnologia immár három évtizede szól, mint a magyar nép művelődésére és nyelvére nagy hatással volt kultúr- népről, nem voltak mások, mint első sorban a bolgárok s kivü-

lők valószínűleg még a besenyők. Már ez alkalommal rá kell irányítanom a figyelmet, hogy az újabb történetírók egyező véleménye szerint a bolgárok egy hún-fajta törzset alkottak s hogy az Ibn-Roszte *eskel, esekel* (más kéziratok szerint: *eskel*) bolgár-törzsének neve, mely a magyarok közvetlen szomszédjaként van jelezve, mint Chvolson már régóta ráutalt, a magy. *székely* szóhoz hasonlítható különösen tekintetbe véve a magy. *napa* (finn *anoppi*), magy. *mese* (vog. *āmés*), magy. *mer*, *merit-* (vog. *āmért*) stb. analogiákon kívül azt, hogy az arabs írók a szabírok nevét is *isbir*-nek írják. Mind e tények t. i. meglepően egybehangzanak úgy a székelyek hún eredetének, mint a hunok és magyarok történeti kapcsolatának hagyományaival.

Ily módon szolgálnak egy részről az *arany*, *ezüst* s más fémnevek, másrésről a *hír* szó, mintegy chronologiai jelzőoszlopokul s ezenkívül egész sereg nyelv-, továbbá művelődés és östörténeti * adat foglalatjául a magyar nép fejlődésének azon rendkívül homályos másfél évezredes korszakában, mely a reá vonatkozó első történeti följegyzések idejét megelőzi.

* Ez értekezés sajtói kiállítása után figyelmeztet gr. Kuun Géza a fönt tárgyalt *kitan* népet illetőleg „Adalékok Azsia és Kelet-Europa ethnographiájához” című tanulmányának (Erdélyi Muzeum XI. köt. 514. l.) következő helyére: „A nagy khinai faltól északra a tunguz eredetű *khitan* nép tanyázott, a kiknek területén egy *tata* nevű nép is említettik: ezek a mongol fajú tatárok. Ezekről északra a khinai írók a *mung-gu*-szó-kat, illetőleg a mongolokat említik. 1115-ben *Agutha*, a mandsu törzsek feje, fellázadt a *khitan*-ok ellen s a *Kin* vagy *Altun* („arany”) khánságot alapította s *Khinának* is egy nagy részét hatalmába kerítette egész a Hoanghon túli tartományokig. A *khitan*-ok egy része a mandsu foglalás következtében nyugatfelé húzódott; ezek török területen több nagy várost hódítottak meg, így Samarkandot, Kasgárt, s a törökök által *Kara-Kitai*-nak nevezett birodalmat alapították, amely egész a XIII. évszázad elejéig fennállott. A *Kazwini* által említett *Khatjan*-ok alatt úgy vélem, a *Khitan*-ok értendők.”

Monda és hagyomány.

A néprajzi társaság f. év február 3-iki ülésében *A honfoglaló ősök* cz. a. tartott felolvasásomról egyik napilap tudósítója azt jegyezte meg, hogy fejtegetéseimnek Horvát István idejében lehetett ugyan kelete, de a történelmi kritika mai állása és a történelmi segédtudományok mai fejlettsége mellett értekezésem olyan figyelmet, a milyet a tárgyalt kérdés joggal érdemelne, alig fog kelteni, mert ma már nem elégít ki bennünket a Horvát István naiv lelkesedése s nem hisszük el, hogy Ádám apánk magyarul beszélt.

Teljesen figyelmen kívül hagyva a talán nem egészen objektív hallgatóként jelen volt tudósító malicziózus megjegyzéseit, a dolognak csupán tudományos oldalára vonatkozólag akarok egy pár észrevételt tenni.

Értekezésemben azt fejtegettem, hogy a magyarságot ősi lakhelyéről a hunnok zavarták ki, egy részét magukkal ragadva az Al-Duna mellékére is és a hunn uralomtól a honfoglalásig terjedő időszakot vettem föl olyannak, mely alatt a keleteurópai pusztaságra nyomuló magyarságnál a hunn befolyás következtében általánosan elterjedt a részben már előbb sem ismeretlen baromtenyésztés, valamint a hunn elemmel hoztam kapcsolatba a magyar nemzetségek tömörülésének s politikai szervezkedésének legelső elemeit is. A dolog lényege tehát az, hogy a Kr. u. II—IV. századbéli belső- és közép-ázsiai nagy népmozgalmakkal kötöttem össze a magyarok kivándorlását ősi hazájukból s azt az eddig meg nem határozott időt, midőn nyelvrokonaik szomszédságából az Ural hegységtől nyugatra az Azovi tengerig nyomulnak, egész a IV. század végéig vittem vissza. E tekintetben egy nagyon fontos történelmi adaton kívül arra is támaszkodtam, hogy még nem született meg az a nép, mely egyik napról a másikra megváltoztatta volna régebbi életmódját; hanem hogy sok ideig kellett tartania a fizikai viszonyok, a kelet-európai pusztaság átalakító befolyásának, hogy rablókalandokban gyönyörködő, hódító nomád néppé váljanak az egykori vadász- és halásztörzsecskék. Ezenkívül azt a csuvasforma nyelven beszélő rejtélyes török nyelvet, mely a nyelvi tanúságok szerint oly nagy hatással volt a magyarság társadalmi és kulturális fejlődésére, megneveztem s a történelmi szempontból mit sem mondó ó-csuvasok helyett a történelmileg ismert hunnokról s a hunn elemekből alakult bolgárokról beszéltem.

Értekezésem folyamán többször hivatkoztam a mondáinkban rejlő hagyományos emlékekre is, arra az álláspontra helyezkedve, hogy a mondák nem csupán az irodalomtörténet és folklóre körébe tartoznak, hanem a historikusra nézve sem egészen értéktelenek s kritikai elemzéssel kifejthető belőlük az a történeti mag, a mit magukban foglalnak. Ugy látszik, ezen akadt fel a tudósító, mert hiszen Hunfalvy óta dogmaszámba megy s egy egész iskola hirdeti, hogy nekünk egyáltalában nincsenek, nem is lehetnek eredeti hagyományos emlékeink a hunnokról, mivel mindazt, a mit róluk tudunk, őseink legelőbb mai hazájukban a németektől hallották, ezek származtatták a magyarokat a hunnokról s krónikáink csak az ő befolyásuk alatt zavarták össze az egymással semmiféle kapcsolatban nem levő két népet — összefércszelve a hunnok és Attila történetét a német mondákból és nyugoti krónikákból.

Boldogult Hunfalvynknak elévülhetlen érdeme, hogy östörténelmünk kereteit nagy vonásokban összeállította s mondáink régebbi kritikátlan felhasználásával szemben kiméretlenül rámutatott arra a mesevilágra, melyben a korábbi időkre nézve krónikásaink éltek. De ez a kérdésnek csak egyik oldala s abból, hogy a monda még nem történelem, korántsem következik, hogy egyáltalában ne volna lehetséges a mondából különválasztani a valóságot a mesétől. Az is nagy kérdés, hogy helyesen magyarázták-e Hunfalvy és követői hunn mondáink keletkezését. Vajjon nem a magyar nép hagyományos emlékei szolgálták-e kiindulási pontul arra, hogy a krónikairók a hunnok történetében keressék a magyar történet előzményeit? Ha ez így van, nem ők találták ki és terjesztették el a hunn-magyar atyafiság tradícióját a magyarságnál, hanem megfordítva ennek a köztudatban levő tradíciónak a hatása alatt foglalták be a hunn dolgokat a magyar történetbe s megírták a hunn krónikát úgy, a hogy a középkori krónikás szokta összeállítani a munkáját, alapul véve a nemzeti mondákat s kibővítve olyan részletekkel, melyeket az általuk ismert külföldi krónikákban találtak a hunnokról és Attiláról.

Ha a hunn krónika nem ilyen módon készült volna, hanem a német mondák és nyugoti krónikák, különösen Jordanis vagy kompilátorainak művei képeznék a tulajdonképeni forrást, melyből a krónikairó merített: akkor merőben érthetetlen az a sokféle s egészen önkényszerű módosítás, a mit állítólagos forrásaival szemben a krónikairó engedett meg magának.

Nem az olyan betoldásokat értem e módosítások alatt, minő pl. a hét hunn vezér, mert azt természetesnek találom, hogy a honfoglaló magyarok mintájára a hunnokról sem képzelhetett mást a krónikás, mint hogy azoknak is hét vezérük volt. De már a népmondák erős befolyása nélkül nem tudom megérteni, hogy került egy-egy honfoglaláskori alak Attila kortársai közé? Ilyen pl. a a hét hunn vezér egyike *Kadicsa*, Chele fia, a kit hagyományaink

másik — Anonymus által följegyzett változata Hüleik fiának nevezve Árpád vezértársának tesz meg. Kadicsa testvére Anonymus szerint *Zuárd* volt, a kit *Salardus* néven az egykorú Liutprand is említ, mint a 992-ki olasz hadjárat egyik vezérét; a hunn krónika ezt is belekeveri a hunnok történetébe s azt mondja, hogy *Zuárdot* Etele küldte Olaszország pusztítására. Azt hiszem, a krónikairó eljárását pusztán szeszélyeskedésnek még sem tulajdoníthatjuk; az ilyen kronológiai tévedéseknek mindig szokott valami alapjuk lenni; én legalább másra nem tudom magyarázni, mint hogy ezeket a honfoglaláskori vezéreket a néphagyomány hunnoknak emlegette s ez vezette félre a krónikást, midőn Etele korabelieknek képzelte őket.

De látunk olyan eseteket is, midőn a krónikairó ellenkezésbe jut állítólagos forrásával.

Jordanis és kompilatorai szerint Attila fiait *Elláknak*, *Dinzió*-nak és *Irnáknak* nevezték, a hunn krónika szerint pedig *Aladár*-nak és *Csabának*. Hát én nem keresem, miféle eredetre vezethető vissza ez a két alak: az Attila-fiak ellen föltámadt gepida király *Ardarikh* lappang-e a német anyától származott *Aladár*-ban, *Csaba* pedig *mithikus* alak-e vagy a *szabirok*, a *soba-mogero*k személyesítője-e? Csak egyszerűen konstatalem, hogy a krónikairó nem ragaszkodott állítólagos forrásához s mélysegesen hallgat *Ellákról*, *Dinzióról* és *Irnákról*. Hogy miért és hogy honnan vette *Aladárt* és *Csabát*, annak fölötte bajos okát adni, ha a hunn tradíciók gyökere nem a magyar nép lelkében volt meg.

Hasonló módon járt el a krónikás Attila apjával szemben is, a kit nem *Mundzúknak* vagy *Mundzuccs*nak, hanem *Bendeguz*nak nevez. Ez nagyon fontos adat annak az eldöntésére, hogy milyen elemekből szerkesztették a hunn krónikát. A *Bendeguz* név nem leírási hiba, hanem az eredeti hunn *Mundzuk* vagy *Munduzug* névnek a magyar nép ajkán a magyar nyelv hangváltozási szabályozásaival mindenben egyező átídomulása. A krónikás ezt a nevet a magyar néptől vette. De hát honnan tudta a magyar nép, hogy mikép nevezték Attila apját? Bizonyára nem *Jordanistól*, hanem saját magának kellett lenni olyan ősi hagyományos emlékeinek, melyek *Bendeguzról* és fiáról beszéltek. S miként *Bendeguz*nak, úgy fiának is megvolt a népies magyar neve; nem *Attila*, mint a nyugoti krónikákban, se nem *Etel*, mint a hogy a németek nevezték, hanem *Etele*, a mely nevet még a Volga-menti hazából kellett magával hoznia, mert a híres *Etele* khánról valami homályos tudomást a közép-ázsiai törökség is szerzett; s aztán a volga-melléki népek voltak azok, melyeknek nyelvében a VI. században még *Attilának* irt Volga folyam neve a hunn király nevéhez hasonló módon *Etel*-, *Etil*-, *Itilre* változott.

A *csodaszarvas* mondája megvan a krónikában is, *Jordanis*-nál is. Hunn mondáink újabb magyarázói szerint tehát kétséget

sem szenved, hogy az utóbbi volt a forrása amannak. Pedig a csodaszarvas más magyar mondákban is szerepel, mint Bars vár alapításánál, s oly erős gyökere volt a magyar néphitben, hogy a legendába is belehatol: Gézának és Szt.-Lászlónak ugyanis az isten angyala szintén sarvas alakjában mutatja meg azt a helyet, hol a váci egyházat alapították. Ezeket alig hiszem, hogy Jordanis hatására lehetne visszavezetni. De különben is egészen más a koncepciója a magyar mondának, mint a Jordanis-félének. A csodaszarvas mondája csak egy részlete a hunn-magyar eredet mondájának, melybe ezenkívül még a leányrablás is bele van foglaltva, a miről a Jordanis-féle monda mit sem tud, sőt az utóbbi egyáltalában nincs is kapcsolatban a hunnok eredetével. Ellenkezőleg, a csodaszarvas szerepe abban áll, hogy a világtól elzárt hunnoknak megmutatja a Maeotis ingoványaiból kivezető utat. Tehát a krónikairó műve volna a hunn-magyar eredet mondája, melyet némely hagyományos és népies elem beszövéseivel Jordanis után költött volna? Nagyon tulbecsülik a krónikás alkotó képességét azok, kik ilyen véleményben vannak felőle s azonkívül egy fontos körülményt is figyelmen kívül hagynak, hogy t. i. a hunn-magyar eredetre nézve egészen más álláspontja van a mondának, mint magának a krónikásnak, a ki a mondát állítólag koncipiálta. A krónikás felfogása szerint a hunn és magyar ugyanaz a nép. Arpád Attilának egyenes ivadéka: a monda pedig két külön népnek veszi a hunnokokat és magyarokat, kik két testvértől származnak. A krónikairó annyira ügyetlen, hogy nem veszi észre a két felfogás közt levő különbséget s eszébe sem jut, hogy a mondát a saját felfogásához idomítsa. Ő tehát már valahonnan készen kapta. De hát akkor honnan vette? Jordanistól nem, mert a magyar monda lényegesen különbözik a Jordanis-félétől s ennek a magyarhoz közeledő módosítása a németeknél sem történhetett meg, mert éppen a német felfogás volt az, mely a magyarokat azonosította a hunnokkal. Nem vehette másból, mint a magyar nép hagyományaiból, melyekben olyan határozott történelmi nyomok maradtak fenn, mint az alán *Dula* király, kinek két leánya *Belár* fiainak feleségeivel és leányaival ülte a kürt ünnepét, midőn Hunor és Mogor elrabolta őket. Ezekben az azovi tengermelléki hunn-bolgár vagy „onogur-bolgár“ uralkodóháznak, a *Dula-nemzetségnek* és a volgai bolgároknak, a bulároknak vagy bilereknek emlékét csak az nem ismeri föl, a ki nem akarja.

Az eredeti magyar felfogás igenis különbséget tett a hunn és magyar elem közt s a köztudat az volt, hogy nem az egész magyarság, hanem csak egy része hunn. Ha nem tesznek ilyen megkülönböztetést a magyar fajta elemek közt, mi értelme volna akkor, hogy a *székelyekről* mondáinknak mind a két változata szükségesnek tartotta kiemelni, hogy azok is a hunnoktól származtak.

Mondáink ezen vázlatos elemzése is mutatja, hogy Hunfalvy

és iskolája alaposan csálódott, midőn hunn mondáink fejlődésében az idegen hatást fölismerve a hunn-magyar rokonság tradíciójának keletkezését is idegen befolyásra vezette vissza s kétségbe vonta, hogy e tradícióban legkisebb része is volna a történelmi viszaemlékezésnek.

De még ha mellőzzük is a kérdésnek ezen oldalát; ha arra az álláspontra helyezkedünk is, hogy hunn mondáinknak azon alakjában, a hogy fenmaradtak, lehetetlen megkülönböztetni, mi fejlesztette ki a hunn-magyar rokonság tradícióját, hagyományos emlék-e vagy az idegen befolyás: még ebben az esetben is előtűnik vannak azok a történeti tények, melyek kétségtelen tanúságot szolgáltatnak arról, hogy a magyar őstörténet beleszővődött a hunnok történetébe. A magyarság az V. század közepétől fogva már föltűnik a történelem láthatárán. Az „*unugur, onogur*“ népet az Attilával egykorú Priskus Rhetortul kezdve emlegetik a VI—VIII. századbéli bizancziak is azon terület határai közt, hol a hunn nép fokozatos felbomlása s más elemekkel való egyesülése végbement. S ez a „*hunugur*“ nép a VI. századbéli gót Jordanis szerint ezen időben, a VI. század derekán ugyan a Fekete tengertől északra elterülő vidéken tanyázott, a két részre szakadt hunnok, a kulturgurok és uturgurok szomszédságában s híressé vált a beceses vadbőrökkel való kereskedése és vitézsége által: de már előbb megfordult az aldunamelléki tartományokban, az akkori Dáciaiban, Moesiában és Thráciában, Jordanis szülőföldjén is s egyideig ez volt a lakóhelye.

Jordanis szövegéből — mondja Hunfalvy — nem világos, vajjon egynek veszi-e a hunnt és hunugurt? de hogy összetartozóknak hiszi, szinte bizonyos. Mikor is tartózkodhattak volna a VI. század előtt máskor a hunugurok az Al-Duna mellékén, ha csak nem a hunn uralom alatt, midőn a mai Dobrudsától Belgárország nyugoti széléig Atilla fiai, Irnák, Emnedzár és Uzindor telepedtek meg az uralmuk alatt levő csapatokkal, a melyekben csak a vezérlő elem volt valóságos hunn, a harcosok pedig lehettek szármataik, lehettek szlávok, de lehettek magyarok is? Hogy pedig nemcsak lehettek, hanem tényleg magyarok, hunugurok voltak az említett Attilafiak hunnjai, azt a hunugurok aldunai tartózkodásán kívül más egyéb is tanúsítja. Prokopius, a VI. században élt bizanczi történetíró azt mondja, hogy az Al-Duna mellékén egy erősséget a hunnok várának hívtak; Jordanis ránk hagyta ennek az erősségnek a nemzeti nevét is: „*Hunnivár*“ volt. S a gót krónikás nem hiában született olyan vidéken, hol előbb hunugurok laktak; tudja a csodaszarvas mondáját, sőt valamit a később a honfoglalás korába helyezett fehér ló mondájáról is hallott harangozni.

Teljesen magunkévá tesszük Hunfalvy azon szavait, hogy a ki a hunnokat a magyarok egyenes elődjeinek s velük azonos nyelv-

véieknek véli, az nem is sejtí azt a sok és nagy közbevetést, a melyet a hunnok és magyarok közt találunk. De a ki mindenféle összeköttetést megtagad a két nép között, az szándékosan szemet huny a tények előtt. A hunnok lehetnek mongol vagy török eredetűek; az Attila korabeli hunnság nemzetiségének nyomai a törökségre utalhatnak; mindez nem zárja ki, hogy a hunn név alá magyar fajta törzseket is ne foglalhattak volna. A vezérlő elem adta annak a tarka népkeveréknek a nemzeti nevet, mely a VI. század végétől fogva hullámozott a Volga és Duna közti óriási területen, de bármennyire összekavarta is ez a nagy forrongás a különböző népelemeket: teljesen összeolvasztani nem tudta. A magyar megmaradt magyarnak, holott a hunn elem török nyelvű volt.

De a magyarság kapcsolata a hunnokkal még sem volt egészen nyom nélküli. Mellőzve a nyelvünkben levő csuvas-féle török hatást, melyet f. é. febr. 5-ki értekezésében Munkácsi Bernát is a hunn-bolgár elemnek tulajdonított, (l. fönn). a magyarság azon ága, melyet a hunnok magukkal ragadtak, a dolog természeténél fogva hunnokkal vegyült össze s az előkelő osztály, az egykori csapatvezérek, tényleg hunnok voltak. Ezt az elemet nevezte az árpádkori magyarság hunnak, megkülönböztetve attól a magyar elemtől, melynek vezetői nem voltak hunn eredetűek. Csak az fog ezen fönnakadni, a ki nem tudja, hogy ugyanez a jelenség mindannyiszor ismétlődött, valahányszor az ázsiai pusztaság népei közt egy törzs kivált a többi közül s a rokon és nem rokon törzseket egyesítve, vezérszerepre emelkedett közöttük. Dsengiz mongol volt, de a középpázsiai és keleteurópai törökséget is belevonta a mongol áramlatba s fiaí közül Csatatáj és Dsüsi pár ezer mongollal már török harczosok élén mennek hódító utjokra s a mongol elem vezérsége alatt törökökkel alapítják a középpázsiai és kipcsaki khánságot. Ennek a történelmi ténynek a tradíciója pedig ép úgy fennmarad a törökségnél, mint a hunokkal való kapcsolatnak, a magyarságnál; Mogult és Tatárt ép úgy testvérekké tesz meg a középpázsiai törökség mondái, mint a mieink Hunort és Mogort.

Az ilyen hagyományok pedig nagyon szívósak szoktak lenni. Értéktelen mondái dolognak állítják, hogy az árpádkori magyarság még tudott arról, hogy voltak benne hunn eredetűek. Pedig szemünk előtt van az a kétségtelen tény, hogy a kunok és jászok több mint hatszáz év óta köztünk élnek, nyelvükben, szokásaikban, érzelmeikben teljesen magyarok: mindamellett a jászt és a kunt senki sem fogja azonosítani a magyarral. Vagy talán az is csak mesebeszéd, hogy ezek valaha a hatalmas kun nemzethez tartoztak? Csak a Horvát István naív lelkesedése kötheti össze ezek múltját a XI—XIII. századbéli kun-palócz történelemmel?

Szép az a történelmi kritika, de nincs kötve bizonyos sablonokhoz; csak az alkalmazásában tapasztaljuk, hogy a sablon-

szerűségtől nem tud mindenki szabadúlni. Mennyire elszörnyűködött ez a sablonszerű kritika, midőn Hunfalvy az összehasonlító nyelvészet eredményeiből vont le bizonyos történelmi következtetéseket. Ma, ha e következtetések minden részletét nem fogadjuk is el, senki sem fogja tagadni, hogy a nyelvtényekben a különböző történelmi korszakok rétegei vannak lerakódva, melyek a multnak sok homályos részére szolgálnak felvilágosításul. A mondában szintén vannak ilyen rétegek, csak meg kell találni. Természetes, hogy a ki a sablonokhoz szabja magát, az keresni sem fogja. Egy időben vakon hitt a mondának, ma ép oly vakon elveti.

Nagy Géza.

Adalékok a körömről való néphithöz.*

I.

Dunavecsén és környékén azt tartják, hogy kevéssel menyegzője előtt a menyasszony vágja le jobb kezének középujjáról a körmét és tegye titkon vőlegényének csizmájába vagy zsebébe, hogy azt esketésre magával vigye. Ha a körömdarabka esketés alatt a férjnél marad, akkor az asszony lesz „az úr a háznál, ő fog parancsolni gazdájának“. S ha aztán balkezének gyűrűsujjáról levágja a körmöt, s apró darabkáiban férjének az esketés utáni első ételébe keveri, akkor a férj sohasem lesz hűtlen. Ha az asszony azt akarja, hogy ne legyen több gyermeke, vágja le körmeit, vegyen fejről néhány szál hajat, néhány cseppet havi véréből és vászondarabkába göngyölve, temesse egy asszony sirjába.

A kalotaszegi magyar ember azt tartja, hogy „kólerás időben“ az ember minden ürülékét takarja be poronddal, levágott haját meg körmét égesse el, hogy a „nyavalya meg ne kapja és bajt ne okozzon az embernek.“

Ha a viselős palócz asszony meg akarja tudni gyermeke nemét, terhessége utolsó felében éjfél táján levág balkezének gyűrűs ujjáról egy kis körömdarabkát s azt élő szénre teszi. Ha a körömdarabka pattogva ég el, leánygyermeket fog szülni. A palócz

* Lásd „Ethnographia“ IV. k. 117. és 248. lap.

asszony azt tartja, hogy a mig szoptat, levágott körömdarabkáit el kell égetnie, hogy gyermeke jó munkás legyen.

Délvidéki méhes gazdák körömdarabkákat tesznek a méhkas alá, mikor tavaszkor kirakják a méheket a szabadba, hogy azok „kőrmösök“ legyenek, azaz hogy idegen méhszínből mézet lopjanak. Délvidéken azt mondják, hogy a ki apjától, anyjától valamit lop, annak körme meggörbül és befelé kunkorodva, a húsba nő. A kinek szálkás körme van, dugja ujját sirhantba:

Abauj-Szántón azt hiszi a magyar földes nép, hogy annak az asszonynak nem lesz soha gyermeke, kinek körmei lágyak vagy nagyon halványak; ha az ember körme ütés vagy vágás folytán hosszában ketté reped, az idő alatt, míg új körme nő, valami nagy szerencsétlenség éri: rendesen felesége vagy meghal, vagy hűtlen lesz hozzá.

A budai svábné terhessége alatt nem vágja le, hanem lerágja körmeit, hogy gyermeke tolvaj ne legyen. Hogy a hűtlen szeretője ismét visszatérjen hozzá, a budavidéki sváb leány a legény körömdarabkáit elégeti a templom füstölő edényében. Ezt a szerelmi babonát egyébiránt Erdély magyar leányai is gyakorolják. Sváb néphiedelem szerint holt ember levágott körme az illető birtokosra nézve szerencsét hozó. A svábok azt tartják, hogy ha valaki körömdarabkákat vegyít a zab közé, a ló megvadul; ha egy asszony a férfi ágyába körömdarabkákat dug, ez a férfinál erectiót okoz.

A tótok a csecsemőt, ha görcei vannak, atyja és anyja levágott körömdarabkáival füstölik.

A kárpátalji oroszok a levágott körmöt keblökbe rejtik, hogy legyen mivel kapaszkodniok, ha majd feltámadnak; isten a más-világon számon kéri a körmőket.¹

Szász-Sebes és Nagy-Szeben vidékén lakó oláhok azt hiszik, hogy ha valaki prikulics akar lenni, karácsony éjjelén meujen fel oly hegyre, hol boszorkányok szoktak gyülekezni, s ott néhány cseppet véréből hantoljon el, levágott körömdarabkáit, nyálát és néhány szál haját égesse el oly szenen, melyet a templom füstölő edényéből lopott, aztán vizeletével oltsa el a szentet. Akkor majd az összes prikulicsok főnöke intézkedni fog, hogy az illető prikulics legyen, azaz tetszése szerint bármikor farkas- vagy kutyaalakot ölthessen. Ugyanott azt mondják, hogy a ki temetőből lop valamit, annak körmei szálkások lesznek.² Erdélyi oláhok azt is tartják, hogy ha a leány körmeiből egy darabkát levág s azt az ifju eledelébe teszi, ez beleszeret.³

Erdélyi oláh néphit szerint a varkolacs, mely kereszte-

¹ „Kelet“, 1889. évf. 40. sz.

² Lsd. „A hegyek kultusza Erdély népeinél“ cz. értekezésem 50. l. (Kolozsvár, különlenyomat az „Erdély“ 1893. évf.)

³ *Mailand O.* a „Kisfaludy Társaság“ évlapjai 24. köt. 105. l.

letlenül elhalt gyermek lelkéből támad, különféle alakot öltve, éjjelenként a szoba legkisebb nyílásán át is belopódzik az alvó emberhez és annak vérét szopja. Ha azt a nyílást valaki véletlenül bedugja, a melyen a varkolacs a szobába behatolt, onnan mindaddig nem távozhatik, a míg a nyílás újra ki nem nyílik, és ily alkalommal rendszeren kis gyermek körmének alakját veszi fel s a szobába marad elrejtve. Ha ilyen körmöt talál valaki szobájában, égesse el, mert az által a háznak és a varkolacsnak nyugtot szerez. A kinek vérét a varkolacs kilencz alkalommal szopta, az csakhamar meghal. 1883-ban Resinár, szeben-megyei oláh községben egy gazdag oláhnő sokáig gyengélkedett és hozzátartozói meg voltak győződve, hogy a Varkolacs szopja a vérét s az asszony csakhamar ki fog múlni. Egy reggel aztán egy gyermekkörmöt találtak az asszony ágyában; s midőn azt elégették, egy kis méh repült fel a parázsból és zummogva szállt ki a szabadba. Hiedelmük szerint a méh a keresztleletlenül eltemetett gyermek lelke volt, mely most felszabadulva menyországba repült. Ghitiané csakhamar felgyógyult s az emberek így magyarázták a dolgot, hogy a varkolacs a kulcslyukon át az asszonyhoz behatolva, annak vérét szopta, míg az utolsó alkalommal nem tudott a kulcslyukon át eltávozni és gyermekköröm alakot öltött. A család bérese t. i. az éjjel hazajött a havasokról és a pitvarba lefeküdt, elébb pedig az ajtó kilincsére akasztotta nagy báránybörkucsáját, mely a kulcslyukat is elfedte, s a vakarcsot távozásán megakadályozta.

Olasz néphit szerint az, a ki körmeit rágni szokta, száraz betegségbe esik, a kinek ágyába körömdarabkákat raknak, az mindaddig nem fog abban az ágyban alhatni, míg nem találkozik azzal a személylyel, kitől a körömdarabkák származnak. Ha holt embertől valók, ő is meg fog halni, ha hamar el nem távolítja a körömdarabkákat ágyából. Szilveszter estéjén az olasz leány balkezéről levágja a körmöt, még pedig minden ujjról egy darabban. Az öt körömdarabkát külön-külön papirba teszi, melyre felírja, hogy melyik ujjról való a belegöngyölt körömdarabka; aztán éjjelre a párnája alá teszi, s felébredve kihúzza egy papírgömböt. Ha azt húzza, melybe a gyűrűs ujj körme van, azon évben férjhez megy. Az olasz anya lerágja beteges csecsemőjének körmeit, s beledobja a templom szentelt viztartójába; a kik e vizet használják, azokra száll egy-egy parányi a gyermek betegségéből, s ez csakhamar kiépül. E hiedelem megvan néhol az erdélyi magyar népnél is. A kinek olasz néphiedelem szerint, férfierejét meg akarják semmisíteni, annak körömdarabkáit rakják egy kigyólyukba (*membrum ejus semper lanquidum erit, sicut corpus serpentis*). Magyar és cigány néphit szerint ezt az illető férfi testéről vett szőrrel hajtják végre.

A körmök fehér pontjait Angolországban *gifts*-nek nevezik

és szerencsés előjelnek tartják. A Faröer-szigeteken ilyen pontok neve *Nornaspor* (Nornák nyoma); az ember jó sorsát jelentik. (Antiquarisk Tidskrift 1847. évf. 305.) A fekete pontokról az angol néphiedelem azt tartja: „that to have yellow Speckles on the Nails is a greate signe of Death... and that a black spot appearing on the nails is a bad omen“ (Brand's Pop. Antiqu. ed. Hazlitt 3,177).

Norvég és szász hiedelem szerint, a körmököt pönteken kell levágni, s a késsel aztán faricskálni; akkor a körmök erősek és szépek lesznek, s ez meg is óv minden rosz varázstól.¹ Norvég hiedelem szerint a levágott körömdarabkákat el kell égetni, különben itélet napján azokat össze kell gyűjteni.² Azt is hiszik, hogy levágott körömdarabkákból és hajból a rosz szellemek (*elb*-ek, *alf*-ok) golyókat készítenek, melyeket a marha belsejébe lönek, mitől az állat beteg lesz és elpusztul, ha az ember nem veszi észre az *afna-kulá*-nak nevezett golyó okozta kis lyukat. E felett aztán egy furót a levegőben háromszor kell nyugotról kelet felé mozgatni; ettől meggyógyul a beteg állat.³ A szarvasmarha gyomrában csakugyan lehet ilyen hajból készült golyókat találni, melyeket a magyar nép is boszorkány-rontásnak⁴ hisz.

Izlandban azt hiszik, hogy ha a levágott körömdarabkát nem vagdalják három részre, az ördög összegyűjti azokat és azokból egész hajót csinál vagy velök legalább összeszegezi annak részeit. Jökull közelében több hajós elkésve szállt a hajóra, miután a többi hajó már elindult volt. Mikor már kinnt a nyílt tengeren voltak, észrevették, hogy nem a saját hajójukon vannak. A hajó csakhamar velök együtt elmerült. A többi hajó legénységének úgy tetszett, mintha az elmerült hajó emberkörmőkből lett volna készítve.⁵ Egy izlandi monda a következőt beszéli: Midőn isten az embert megalkotá, az ördög azon volt, hogy valami kárt okozzon neki. Elment tehát az istenhez és kérte, adja neki az ember ujjainak kiálló végeit, hogy ezentúl egyenlő hosszúságúak legyenek. Isten oda ígérte neki, ha azok a behajtott kéznél nem volnának egyenlő hosszúk. Az ördög így nem boldogulhatván, kérte istent, adja neki az ürülékét. Az isten oda ígérte azon feltétel alatt, ha az ember szüksége végeztével nem néz hátra. De azt mondják, hogy az ember ilyenkor mindig hátra néz. Az ördög ebben is csalatkozván, kérte az istent, adja neki az ember levágott körömdarabkáit. Az isten ezt is odaigérte neki, de azon feltétel alatt, ha az ember egy vágásra metszi le a körmét, nem három négy darabban minden ujjáról. Azért az ember 3—4 darabban

¹ Liebrecht, Zur Volkskunde 314, 330.

² U. o. 319.

³ U. o. 330.

⁴ Ezekről lásd: Pierer, Univ. Lex. Haarbällen.

⁵ Liebrecht 367.

vágja le körmét, hogy az ördög össze ne gyűjtse és lábbelít ne csináljon magának.¹ Izlandban azt is hiszik, hogy az ember hamar meghal, ha haj és körömvágásnál arcczal éjszak felé fordul.²

Afrikában a Koangó folyó mellett levő Kassanje nevű tartományban az a szokás, hogy az elhunyt férfi nejeit temetésekor a család legidősebb tagja vallatóra fogja házasságtörés dolgában. Ha a hűséget nem szegték meg soha, tyúkpecsenyét kapnak; ha pedig a néhaihoz valamikor hűtlenek voltak, nem kapnak sem jutalmat, sem büntetést. Az asszonyok beszokták vallani az igazat, mert félnek attól, hogy kedvesük tőlük haját vagy körömdarabkát birva, őket ezek segítségével hazugság esetén meg ne rontsa.³

II.

Herrmann Antal az „Ethnographia“ IV. kötetének 248. lapján „Pótló adatok a körömről való néphithez“ című igen érdekes közleményében a zsidóknál szokásos *habdáláh* szertartással foglalkozik, melyre nézve valóban meglepő azon információ útján szerzett kijelentése, hogy a zsidó ilyenkor azért szemléli körmeit, mivel áldást mondván, szükséges, hogy élvezze vagy használja azt, miről áldásában megemlékezik.

A valódi tényállás ezzel szemben a következő: A zsidó ember vallásos törvényei értelmében köteles benedikcióját az arra okot adó élvezet vagy ténykedés *előtt* elmondani, de semmi esetre e közben, annál kevésbbé pedig annak megtörténte után. Így előbb mondja áldását arra, *ki teremtette a fának gyümölcsét* és csak azután eszik gyümölcsöt. Előbb áldja azt, *ki megparancsolta a tulith felvételét* és csak azután burkolja magát az imalepelbe. Előbb dicséri az Urat, *ki megparancsolta az állatok törvény szerinti metszését*, és csak azután hajtja azt végre.

Amde a *habdáláh*val másképp vagyunk. E szertartáshoz csak akkor lehet fogni, ha a szombat teljesen elmúlt, vagyis már este van. A hosszúra nyújtott szombat esti imák miatt ilyenkor már szükségessé vált világosságtól eltekintve, a *habdáláh*hoz egy külön, szokás szerint viaszgyertyát használnak; de miután ez már ég, nem szabad áldást mondani az Urra, *ki a tűz világát megteremtette*.

Hogy tehát az áldás elmondható legyen, a mi a zsidónál már magában is jámbor cselekedet számba megy, úgy segít magán, hogy az ujjakat félig behajtva tartja kezét az égő gyertya elé, mi által a tenyérben sötét árnyék támad. Az áldás elmondása alatt e sötét pontra nézve, ignorálja a gyertya világosságát.

¹ Arnason, Islenzkar thjodhsögur og aefintyri. Leipzig. 1864. II. 2.

² Liebrecht 369.

³ „Ausland“ 1857. évf. 344.

Hasonló eljárással találkozunk pénteken este a szombati gyertyák meggyújtása után. Addig nincs szombat, míg a gyertyákat meg nem gyújtották. Igen ám, csak hogy akkor a reá vonatkozó áldás-mondatot már nem lehet elmondani, és látjuk, hogy az asszonyok (lévén ez a zsidónőnek kiváltsága) a gyertya elé tartják nyitott kezüket, hogy azt ne lássák és úgy áldják azt, ki megparancsolta a szombati gyertyák felgyújtását.

Klein József.

Növénynevek a nép nyelvében.*

Albertlevél (*Laurus nobilis*) Sorok mellett, Vas megye. Némely étel fűszerezzébbé tételére használják az asszonyok.

Balhafű (*Polygonum félék*). Rábamellék. Vasm.

Babkalevél (*Laurus nobilis*). Csalóköz. Használata az a mi Sorok mellett.

Bagófü (*Trifolium arvense*) Malomsok mellett, Sopronm.

Borostyántüske (*Juniperus communis*). Sorok, Vasm.

Császárszakáll (*Dianthus bartatus*) vadon is terem, de kerti dísznövény is. Csorna, Sopronm.

Csigahagyma (*Muscari botnyoides*). Hegyhát, Vasm.

Csordáskörte (*Pinus silvestris* gyümölcse). Sorok, Vasm.

Élek-halok (*Potentilla anserina*). Csorna, Sopronm.

Egérfü (*Potentilla anserina*). Sorok, Vasm.

Egércsecsű fü (*Sedum acre*). Zalam.

Kutyanyelvű fü (*Setaria viridis*). Szombathely.

Kánya humor (*Veratrum album*). Katafa vidéke, Vasm.

Kigyófü (*Verbascum thapsus*). Ugyanott.

Kódistetű (*Bidens tripartitis*). Malomsok, Sopronmegye.

Ludnyelvű fü (*Plantago lanceolata*). Acsádvidék, Vasm.

Madárlevél (*Symphytum officinale*). Csorna, Sopronm.

Mária sarkantyú (*Trophaeolum majus*) kerti dísznövény. Hegyhát, Vasm.

Mária könnye (*Briza media*). Szombathely, Vasm.

Ördögczérna (*Lycium barbarum*). Csorna, Sopronm.

Ördöggyatya (*Cirsium lanceolatum*). Katafa vidéke, Vasm.

Pemetű, Pöszérczefű (*Marrubium vulgare*). Első néven Csalóköz Pozsonymegye, utóbbi néven Sorok, Vasm.

Patkányvirág (*Salvia nemorosa*) Szombathely, Vasm.

Patkányirtó fü (*Cynoglossum officinale*) Csalóköz. Ezen növényt, mert erősszagú, a patkányok elűzésére használják. A hol patkányok fészkelnek, egy-egy csomó ilyen erős (egér) szagú fűvet

* Lásd Ethnographia 1892. évi II—III. füzetét.

tesznek s ennek szagától állítólag a patkányok elmennek, mert ki nem állhatják.

Porczogó fű (*Polygonum aviculare*). Katafa vidék, Vasm.

Radicskóró (*Tanacetum vulgare*). Malomsok vidéke, Sopronm. Ha valakinek rosszat akarnak kívánni, azt kívánják, hogy Radicskórót teremjen a szántóföldje.

Szonyogvirág (*Lychnis Floscuculi*). Csorna, Sopronm.

Szappanfű (*Lepidium draba*). Csorna, Sopronm.

Szent Pál füve (*Agrimonia odorata*). Csalóköz. Ezen növény fiatal leveleit virágzás előtt összeszedik, némelyek az egész növényt szárával együtt s a gyógyszerhárosoknak eladják. Mint házi orvosszert teának használják mellbajos egyéneknek. Színe a folyadéknak szép vörös. De használják még orosz-tea helyett is rummal vegyítve; mondják, hogy így sok chinai meg mindenféle tea néven a kereskedésben elő forduló drága teáknál ízletesebb.

Török majoranna (*Chenopodium Botrugs*). Csorna, Sopronm. Jóságú kerti dísnövény.

Tyúkszemvirág (*Adonis aestivalis*). Csorna, Sopronm. A gabona közt néhol terhes gaz, ha nagy mennyiségben fordul elő.

Vénicz (*Clematis vitalba*). Sorok, Vasm. Ezen növény Csalóközben az erdőkben nagymennyiségben fordul elő, ahol megszáradt ágairól a héjat lehántják, csomókba összekötik s mint suroló eszközt a kereskedésben árulják (sikó).

Zsombik (*Juncus glaucus*). Sorok, Vasm.

Márton József.

I.

Matralji palócz lakadalom.

Ősszel, a hogy a nádfüdes konyhók eresze alól elköltözik a fecske s a hideg októberi szelek fuvatán csak úgy hullong le a fák sárgult levele, egy-egy palócz hajlékban csupa remény, csupa várakozás az egész háznépe: emitt a Palyát, amott a Gergelyt, harmadik helyen meg a Jósát várják haza.

Milyen öröm is, milyen boldogság is lesz, három hosszú év után viszont láthatni a család fájának egy viruló, erőben teljes sarját, a ki vérükből való vér, lelkükből való lélek.

Aztán mikor elérkezik a viszontlátás édes ideje, s a legény betoppan az ősi szülői házba bokrétás katona-sipkával, katona ruhában, elképzelhetni azt az örömet, azt a boldogságot, melylyel ilyenkor az otthonlevők szíve betelik. Összefut a szomszéd is, mindeniknek van az újonnan érkezetthez egy-egy szíves szava.

— Millyen jaó színbe' is van a lelke!

— Az ám! mé' hhollyan vállas legén' lett!

— Osztég mé'h hogy megemberédett. Úgy mé'nyeött a bajsza, hogy enyém uram se nagyobb má?

Hanem, a ki legjobban örül a legény haza érkezésének az rendszeren a hűséges szerető, a ki édes reménnyel, édes megnyugvással várta be a hosszú három esztendő elmúltát. — De nem is csalódik, mert palócz legény ritka esetben hagyja cserben a kedvesét. A szerelem fűzi közöttük is a házasságot. A szülők akarata csak oly esetben érvényesül a házasságkötésnél ha „gazda legény“ „zsellér leány“-t akar feleségül venni.

A mátraalji palócságnál a leánykérés úgy szokott történni, hogy a legény, rendszeren mise után, elküldi az édes anyját, vagy ha az már nem él, a legközelebbi nőrokonát a lányos házhoz, hogy a kiszemelt leány kezét kérje meg számára s egyuttal visz magával egy új fejre való kendőt is, melynek egyik szögibe 2—3 frt van *jegyajándékul* belekötve.

Ha a leány szülei is hajlandók a házasság megkötésére, a leány a jegykendőt elfogadja, ellenkező esetben nem. Az eljegyzés e módját „*kendő-lakás*“-nak nevezik, mely régente sokkal nagyobb ceremóniával ment végre, mint most.

Annakelőtte főleg Szuha, Dorogháza, Mindszent községekben maga a legény s rendszeren alkonyattájba ment leánykérőbe a násznagyjával, a ki e kérdéssel köszöntött be a lányos házhoz:

„Csértesen a Jézus Kirisztus! Ugyan nem szállott-e kiédtekhe' emmi szép madarónk, azt keressük, ha mé'ttunnánk talál'nyi?“

A leány tudva e jövetel célját, szemérmes pironkodással csak hosszas hivatás után ment be az „első ház“-ba e köszöntéssel: „Isten hozta kiédteket nállaónk!“, azután egyet fordult a kérők előtt s eltávozott. Ekkor a násznagy örömmel mondta a leány szüleinek: „Itt van emmi szép madaraónk, rá akadtaónk, ezt keressük!“

A vőlegény ezután kiment a leány után egy-két bizalmas szóra s csak akkor tért vissza, midőn a tiszteletükre készített vacsorához ültek. Vacsora végével a násznagy felhívására, vőlegény menyasszony kezét fogtak egymással némely helyen gyűrűt is váltottak, s ezzel megtörtént az eljegyzés. Eljegyzés után a leány diót, mogyorót vitt be az asztalra, a násznagynak pedig a szerencsés találkozás emlékére egy szövött vászonkendőt adott, a mit az mellényének gomblyukába tűzve, olykor — ha módos volt a lány apja — csak hajnal felé vitt haza „jelenségül“, oly szívesen látták

étellel-itallal. — Öreg palóczoktól sokszor hallottam, hogy „nem úgy van má' semmise uram, a hogy vót, annak előbi a kendeő-lakáson virattyig is dombéroztunk, enynyi-inynya valaó vót beövibe, a legén' meg olyan becsületes első kendeőket vett, a ki 5—6 frtot is megért, osztég letkevesebb 5 pengeöt kötött a szögibe, hogy a menyasszony a „*jegyruhá*“ ne a maga keötségire csinyátassa.“

Szúcson, Bocson, Heves-Báthorban is a legény anyja megy el „*lyánt venni*“ a fiának, de nem egyedül, hanem a legény *kereszt-anyjával* másik 3—4 *atyafi-asszony*nép kíséretében s Mikófalván. Csehiben, Bekölczén mielőtt a lány kezét megkérni elindulnának otthonról, illetve a legényes háztól, a szénvondolapátot megforgatják előbb a moslékos dézsában, hogy a lányos házhoz mentőkben valami gonosz lélek útjokat ne állja, „mer' ilyenkor a letkönnyeben tunnak ártanyi a rosszul“.

S e fent említett községekben nem csupán a legény küld kendőt a leánynak, (mint Parádon, Bodonban) hanem a leány is. még pedig Mikófalván nagy selyem vagy slingolt kendőt. Szúcson és Bocson szokásban van, hogy ha a legény később megbánva választását szakít a leánynyal a kendőt visszaküldeni tartozik a leánynak, ha pedig a leány kezdi meg a mátkaság felbontását akkor a legény az eljegyzés jeléül kapott kendőt darabokra vagdalja, vagy szaggatja s az udvaron a fára kötözi fel

Mikófalván meg a leánykérés egy sajátságos szokással van egybe kötve. Az asszonyok rendszeren *szombat*on este v. alkonyattal mennek lányt kérni s ilyenkor a falu süheder legényei az utczákon csengőt, kolompot rázva, tepsit verve föl s alá futkosnak és főleg azon ház tájékán, a hova a kérők mentek.

Az eljegyzést követő napon aztán a leány és vőlegénye elmennek a paphoz házassági szándékukat bejelenteni s háromszori kihirdetés után az esküvőt megtartják.

A palócz az évnek csakis két bizonyos szakában szokott lakadalmaskodni u. m. „*kis fassang*“-on, mely alatt a kath. egyház által házasságra megengedett Advent előtti időt értik (október, november havát) és „*nagy fassang*“-on, vagyis a rendes farsangi időben. Nyáron a palócz lakodalmat ülni nem szokott.

A palócz leányok menyasszonyoskodásuk ideje alatt hajukba nem fonnak színes szalagot, hogy azt, mint lánykorukba tették, csokorba kössék, hanem egyszerű, leeresztett hajfonatot viselnek.

Legény és leány jegyben járni nem szokott sokáig egymással, mert a lakodalmat kendő-lakás után három hétre rendszeren megtartják.

A lakodalomban csakis hivatalosak vehetvén részt, úgy a vőlegényes, mint a menyasszonyos ház részéről egy-egy *vőfély* küldetik ki a vendégek meghívására.

A vőlegény vőfélye, miután az esketés rendszeren *hétfő*n történik, az esküvő előtt három nappal, *csütörtökön este* szokott hivo-

gatni jární, a menyasszonyos házé pedig szombat este. A meghivandókat még az nap köteles a vőfély sorra jární és így nem ritkán az is megesik, hogy bizony egyik-másik vőfély csak éjjél után vetődik haza, ha pedig a szomszéd falvakban is van még meghivandó. akkor a vőfélynak a vőlegény külön beleegyezését kell kikérnie arra nézve, hogy azoknál másnap, pénteken este tessen eleget vőfélyi tisztségének.

Az „ünneplőbe“ öltözött vőfély mellére színes szalaggal disztett, csinált virágból való csokor van tűzve s minden házhoz annak rendje-módja szerint így köszön be:

„Csértessen a Jézus Kirisztus, aggyon Isten jaó estét!“ s aztán így folytatja:

„Baódognak mondom én magukat ez én bégyüvetelembé.

Éllyenek is maguk az áldott istenbe.

(Barthus Jánosnak) vagyok választott póstája,

S ez ő személlýbe éövényok bocsátva.

Magukat is béakarja hívni étál éterre, egy pohár borra; a mivel az Urísten megááda az éö tárházát, magukval akarja kéötenyi, tiszteli és szívesen látja hétfü dörre.“

Annak élötte, ha verset nem mondott a vőfély, el sem mentek a lakadalomra, söt azt is restelték, ha csak másnap, pénteken este hívta meg, „de mos' mag uram az is elég, ha az ablakon beszaó.“

A menyegzői lakomához való készülődés már szombaton este kezdetét veszi úgy a menyasszonyos, mint a vőlegényes háznál. Szomszédasszony, ángyomasszony, komámasszony, sógorasszony mind ott sürög-forog, ki a konyhán, ki az „elseő-ház“-ban s csinálják a *bordás téstát* (csigatésztát) az „össóval.“ No, mert palócz lakadalomból a „*bordás leves*“ még a legszegényebb ház asztaláról sem maradhat el, az ételek sorát mindig az nyitja meg.

A lakadalmi multság tulajdonképen már, az esküvöt megelőző, vasárnap este megkezdődik. Ekkor ugyanis a vőlegény részéről, a *lánykikérő* v. *szószóló* vezetése alatt kocsira ülve, egy küldöttség megyen a menyasszonyos házhoz, mely követség a *nyoszolyó-asszony*-ból, egy *nyoszolyólányból* és egy *vőfélyből* áll.

A *lánykiadó* már készen várja őket az egész háznépével együtt az „*elsőház*“-ban.

Előáll a *szószóló* s ilyenforma beszédet tart a *lánykiadóhoz*:

„Éldes kedves Princzipárius uram! Messzi feődrü' gyötteönk ide, emménk menyegzeőí kirájunk kü'dött, a ki sok országot-velágot jártába-keltyibe' e'kkirályi hajléknak hajadon lyányát öjegyezte magának házastársú? Avégbü' gyötteönk vaóna hát mi éldes kedves Princzipárius uram, hogy a mi áagnemüket és möbéliákat szerzett emménk menyegzeőí kirájnének, azt minékeönk kianynyi szíveskennének.“

Erre a *lánykiadó* válaszol:

„Éldes kedves Princzipárius uram! Eöhisszük, hogy kiédtek ilyen

szándékkal gyűttek e'kkirályi házba, de ki tuggya, melly országbu' valók és kinek a követi? Azé hát éldes kedves Princzipárius uram mutassanak nekeönk valamelylyes jelt, a mi által mebbizonysoggyaönk, hogy való-ságva kiédteket küd'te emménk menyegzeöi királyunk."

Erre aztán rendesen három fogós, találós kérdést ad fel megfejtés végett a szószólónak és ritka eset, hogy a völegény küldöttei előbb megkapják a menyasszony ágyneműit, mint míg a szószóló a feladott kérdéseket meg nem fejtette. E találós kérdések jobbara bibliai tárgyúak s nagyobb részük oly elmés ügyességgel szerkesztett, hogy bizony nem csoda, ha egynémelyik szószóló csak hosszas fejtörés után tud rájuk megfelelni.*

Heves m. felső részében ettől némileg eltérő szokások divnak, u. is a menyasszony nemcsak ágyneműt, hanem „nyoszolyá“-t is kap otthonról, melyet Mikófalván a völegényes házhoz, a menyasszony fiatal menyecske-rokonai, az esküvőt megelőző csütörtökön (Szúcson szombaton) este szoktak elvinni s ott őket egy kis kaláccsal pályinkával meg is vendégelik.

Az ágyneműt pedig Mikófalván, Bekölczén szombaton, Szúcson vasárnap este felé viszik el s ezt kikérni a *nyoszolyó asszony, a nyoszolyó lány*, meg az „*ágy vető asszonyok*“ mennek el. (NB. a menyasszony részen levő nyoszolyó lányokat „*tőke lányok*“-nak nevezik.) Kikérés után ezeket is megvendégelik, azután kocsira felteszik előbb a tulipántos ládát v. a „*fiókos kaszli*“-t a menyasszony fehérneműivel, arra a derekaljat fejelet, dunnát, mely utóbbira a mikófalvi jobbmóduak rendesen „*selyem haját*“** szoktak húzni: azután felszállnak a kocsira s az „*ágy vető asszonyok*“ ott állva maradva megfogják a dunna négy szögét s azzal nagy dalólva elindulnak a völegényes házhoz.

A völegény küldötteinek szerencsés hazaérkezése után az egybegyűltek megkezdik a tánczot s muzsikaszó mellett eltánczolnak egy éjfélig.

Mikófalván ekkor szokták a lakodalmas „*tiszteket*“ „*kiszólni*“. Úgy 10 óra tájban feláll a völegény „*szószólója*“-ja az asztal mellől s így szól: „A mulatságbaó mára elég is lenne, mer' im' ránk haónap sok tehendő vár, segítségre is vaóna szükségünk. felszaólitom N. N-t a veöfelységre, vállalod-e?“ A megszólított oda áll a szószóló elé s azt mondja: „Vállalom“. S mikor a „*tisztek*“ valamennyiét így mind „*kiszaólták*“ hazamennek.

Másnap, hétfőn reggel a menyasszony átküldi völegényének a „*jegyruhá*t“, az u. n. „*nászinet*“, melyet maga varrt az önkeze szötte-fonta vászonból s melynek elejére, kedveskedése jeléül belehímezte vörös pamuttal, v. czérnával völegénye nevét is.

* Ily találós kérdéseket az „Ethnographia“ 1891. évi folyamában (III., IV., V., VII., VIII. füzetekben) közöltem. I. Gy.

** A selyem haj a lakzi ideje alatt rajta marad, hanem azután ruhát csinál belőle magának a menyasszony. I. Gy.

S míg a násznép egyrésze a vőlegényes-, másrésze a menyasszonyos háznál összegyülekezik, azalatt vőlegény, menyasszony készülődnek az esküvőre. A menyasszonyt tiszta fehérbe öltöztetik. fejére fátvolt és csinált virágból, rozmaringgal földiszitett koszorút tesznek. (Régente mindenik palócz leány világoskék aba-posztóból készített, ezüst gombos, róka-prémes rövid kis mentét öltött magára, menyasszonyi ruhája fölé s „miskóczi piros czizmat“ huzott a lábára; ma már azonban ez teljesen kiment a divatból. A róka másos kék mentét is elvétele, legfőlebb egy-egy templomba tipegő, öreg anyókán látni még csak.) A vőlegény is díszbe csapja magát, tiszta gatyát vesz fel, vadonat új csizmat húz, magára veszi a nászinget, arra az ünneplő lajbit, rövid kis kabátot, bokrétás pörge kalapja mellé pedig oda tűz egy szép szál rozmaringágat s úgy várja az indulás pillanatát.

Heves m. éjszaki részén az esküvőt megelőzőleg a *szószóló*, *kis-* és *nagy vőfély* elmennek a menyasszonyos házhoz a „*buzogányért*“, elmondják, hogy kinek a követi s egyuttal valami „*jelt*“ kérnek, hogy otthon betudják bizonyítani, hogy a menyegzői királynénál jártak. A *lánykiadó* így válaszol: „Van ittég jel, de derága, mer külseő országi növénybeő van, 100 frt (értsd 100 kr.) az ára.“ Alkuba bocsájtkozik tehát a nagy vőfély s megveszi a „*jelt*“ mely nem egyéb, mint egy tövéről agas-bogastól lemetezett rozmaring, melyre aranyozott dió és alma van aggatva (Bekölczén pedig „*olvasó*“ módjára fűzött pattogatott kukoricza), ezt aztán színes pántlikával fokosára kötözi s egyuttal kikéri az esküvőre a menyasszonyt és azzal visszatérnek a vőlegényes házhoz.

Mielőtt azonban „*hitre mennének*“, a vőlegényt is, a menyasszonyt is elbucsuztatják övéitől.

Bemegy a menyasszony az „*elsőház*“-ba, ott letérdepel egy vánkosra az asztal előtt, apja, anyja a háta mögé áll, valamint a násznép is, a *lánykiadó* meg velők szembe s elkezdi mondókáját a búcsúzó menyasszony nevében:

Vajda hedegeőnek álylyon mé'zzengési
Sarkantyúnak pégyig szűnynyön mé'ppengési,
Mer' búcsúzásomnak most leszen kezdési,
Legyeőnk csendességbe, még leszen végzési.

* * *

Dicseősség eleődször a magis menyekbe
Ki lakik, Istennek, élő boldogságba,
A ki eőrendeőte a szszen házasságot,
Kivel, hogy mé'nynyjerjem menyynyei országot.
Reszketnek ajakim belseő félelemtű,
De mé'jobban remeg szivem szerelemtű?
Engegygy mé'jjaó atyám, ha mé'bbántottalak,
És ha talán sokszor mé'hháborítottalak.

Köszönöm atyai na'sszeretetet,
Mit nem érdemltem, gondviselésed,
Vigyen fel ezekér' téged a menyékbe,
Vigagygyá'- szüntelen örök dicseősségbe!

* * *

Maj' kiesik nyelvem, me'bbágyad helyébű'
Könyveim, mint patak, úgy folynak szemembű'
Mideőn hozzád nyűtom ez én búcsúzásom,
Kedves éldes anyám, fűled eőrcálásom.
Óh szerelmés anyám látom miként indű'sz,
Ajúlásod után is me' me'sse vídű'sz,
Ismérem te gēnge anyai szívedet,
Ismérem asszonyi ereőtleniségedet,
Azt fogod sajnányi engēm mint neveltē'
Emleődvél tápláltá', szēltű' is eőrzöttē'.
Kedves drága anyám ne epezsd magadat,
Bocsáss eő engēmet kedves magzatodat.

* * *

Ha me'bbántottolak Kirisztus sebēre
Kérlek bocsássá' meg ez eő szent vērēre.
Isten fizesse meg sok fáradtságodat,
És én mellettem tett dajkálkodásodat,
Vigyen fel ezekē' téged a menyékbe,
Vigagygyá' szüntelen örök dicseősségbe.

* * *

Kedves tes'cēreim hozzátok fordúlok
Istenteő' nektek is minden jaót kívánok,
Aggyon az Űristen nektek is igaz társt,
Igaz szívű' szeretetet, hitvēs társt,
Vigyen fel ezekē' titeket a menybe
Vigagygyatok mindē' örök dicseősségbe.

* * *

Kedves barátaim hozzátok fordúlok
Hogy most seregemeő' más útra indúlok
Aggyon az Űristen nektek is igaz társt stb.

* * *

Kedves alsaó-, felseő jaó szívű szomszédim,
Kik me'ttiszteltetek engēm, rokonaim,
Álgyon meg az Isten szivembē' kívánom
Vigyen fel a menybe magáho' én mondom!

Aggyon az Isten ezen két ifijúnak e'szszívet, e'llelket, igaz szeretetét,
hogy apjának, anynyának örö mire élhessének és Istennek dicseősségére!

E bucsuztatás után, mely alatt a násznép nagy része könnyekre fakad, a menyasszony sorra csókolja szülőit, testvéreit, rokonait s azután kocsikra ülve a templomba mennek.

Hasonló czeremónia megy végbe a vőlegényes háznál is, melynek végeztével azonban a vőlegény és násznépe nem kocsikon, hanem csak gyalogjában, tánczó legények kurjantgatásai és muzsika szó mellett indulnak az esküvőre.

Ritka eset a Mátra alján, hogy csupán egy pár esküdnek, rendesen 4–5 pár tartja egyszerre a lakodalmát. — A pap előbb meggyóntatja valamennyit s azután orgonaszó mellett misét mond, melyet vőlegények, menyasszonyok az oltár körül állva s közben égő viaszgyertyát tartva hallgatnak végig. Az esketés mise után szokott megtörténni, mely után a menyasszony is külön, a vőlegény is külön megy haza a maga násznépével.

A menyasszony mihelyt hazaér, hitvestársi gondoskodásának kifejezést adandó, vőlegényének, illetve új férje-urának mézes-pálinkát, kalácsot, pecsenyét küld früstökre, Mikófi:lván „*vőlegénykínáló*“nak nevezett két asszony által, maga azonban odahaza marad a szülői háznál úgy alkonyat tájig. — Addig mindkét lakodalmas háznál mulatnak.

Este felé aztán a *lánykikérő* a vőfélyekkel két ízben is átmegy a menyasszonyos házhoz, csak úgy gyalogjában, hogy az új asszonyt kikérje, azonban a *lánykiadó* ismét megkívánja, hogy az érkezettek „jelt mutassanak“ mert „úllehet, hogy nem emménk menyegzeői királyunknak, hanem valamelylyes idegen országbélinek a követei kiédtek.“

Ismét találós kérdéseket ad fel a szószólónak megfejtés végett s ha nem sikerül megfejtenie, nem adja ki a menyasszonyt, ha pedig sikerül, akkor meg vagy kifogásolja a megfejtés helyességét, vagy kifigurázza a szószólót s úgy sem adja ki. El kell tehát menniök másodszor is, harmadszor is a menyasszonyért, ekkor azonban már kocsikon, lóháton, zeneszó mellett a násznép egy része is követi őket.

A lánykiadó újabb fogós kérdések megfejtése után elővezet a menyasszonyért jött násznép elé egy idegen leányt, a szószóló azonban nem vállalja „nem ez emménk menyegzeői királyunké“, akkor elővezet egy ringyes-rongyos vén banyának felöltöztetett s így szól:

— *No szószólló uram, e'lesz tán a kit keresnek?*

— *Keres az íz ilylyen vénet, a kinek mē' foga sincs.*

Kimegy hát a lánykiadó harmadszor is s bevezeti a menyasszonyt a háló „komrá“-ból s miután a szószóló kijelenti, hogy ez az, a kiért ide fáradtak, előáll a lánykiadó s elbúcsúztatja a menyasszonyt övétől, fölteszik tulipántos ládáját a kocsira, őt magát meg a nyoszolyó asszony mellé ültetik. A fáklyák fénye kigyúl az őszi vagy téli este ködös homályában s megindul a nászmenet.

Elöl a felkendőzött, csengő-bongó szerszámos lovakon a legények haladnak, élükön a vőlegény, közvetlen utánuk a menyasz-

szony kocsija megy, majd meg ezt a többi követi. S a lódobogás, kocsizörgés, csengés-bongás, muzsikaszó, valami szokatlan ünnepies harmóniába olvad össze, melyből olykor-olykor a bortól jó kedvű násznép éles kurjantgatása válik ki.

Igy mennek a vőlegényes házhoz az u. n. „kis hérész“-be, melyen az összes násznép jelen van, kivéve a menyasszony édes anyját. Hogy ez miért marad otthon, okát hasztalan kutattam, a válasz mindig az volt „ízs szoktak azt mág az öregek is.“

A menyasszonyt megérkezése után az „elseő vőfély“ még oda-künn az udvaron, háromszor körül vezeti vőlegénye körül s bal vállát a vőlegény kalapjával háromszor megérinti s csak azután vezeti be új otthonába, a hol a szószóló verses köszöntővel fogadja, kívánván neki boldogságot, megelégedést az új hajlékban. Bekölczén és Mikófalván a menyasszonyt midőn bevezetik a „ház“-ba leültetik az ú. n. „tűz lóczá“-ra (a falak mellett elhúzódó tölgyfa-lóczának a kemencze „koczik“-jára támasztott részét nevezik úgy) s odamennek hozzá apósa anyósa, kezét fognak vele mondván: „Isten hozott éldes menyem!“ s a kezébe egy bizonyos pénzösszeget tesznek. Hasonlóan cselekesznek a vőlegény testvérei és rokonai is. Erre aztán a násznép tánczra kerekedik s tánczol a vacsora idejéig.

Az ételeket palócz lakodalomban is, a vőfélyek hordják föl s mielőtt asztalra tennék, mindenre „ételköszöntő“-t mondanak.

Az ételek sorrendje pl. a parádi, bodonyi, ballai, derecskei, mikófalvi, bekölcsei palóczoknál rendszeren a következő: első a „bordás leves“ v. csigatészta leves, melyet jobb módúaknál a „becsinált“, olykor savanyított „májjas leves“ követ, azután jön a káposzta marha, v. juhhússal, utánna tejbe főtt rizs czimettel (fahéj) azután sült, rendszeren liba pecsenye v. paprikás tyúkhús s végül tészta félék, kalács, „ferentő“, túrós lepény, mákos v. lekváros patkó „barátfli“ stb. Ez utóbbi kerek, mint a pogácsa s középebe lekvár v. szilva van belesütve. Szóval enni, inni való (bor, pálinka) van bőviben a palócz lakodalmon azt tartják „ha má' lakzi, hát legyen!“ annak előtte, a sokat emlegetett régi jó világban „még a lè félyi is, hət félyi vaót.“

Megjegyzendő, hogy Heves m. felső részén a vőlegény vendégei „lakzi“-ba, a menyasszonyéi pedig, a kiket „hérészesek“-nek neveznek „kendő“-be mennek. A két násznép nem eszik egyszerre, hanem előbb a „hérészesek“, kiktől a menyasszony, vacsora alatt, egy kendővel leborított tányérba pénzt kéreget. Ha a „hérészesek“ esetleg sokáig mulatnak, a pajkos fiatalok, Mikófalván például, hogy mielőbb megszabaduljanak a „hérészesek“-től papírba göngyölt paprikát gyűjtanak meg s azt titokban a násznép közé az asztal alá dobják. A paprika csipős kiálthatatlan füstjére a „hérészesek“-ek „gyerőnk má' mer' kifüstöltek“ mondással fel kel az asztal mellől s muzsika szó mellett eltávozik.

Vacsora végeztével asztalt bontanak, helyet kell csinálni,

kezdődik a „menyasszony-tánc.“ A búbos kemencze szögiben rázendítenek a cigányok egy csárdásra s az „első vőfély“ tánczba viszi a menyasszonyt.

A násznép körül állja őket s csöndben szemléli: a mint roppják a tánczot. Egyszer csak tánczközben elkiáltja magát a vőfély „eladó a menyasszony!“ s azzal az asztal szélén levő, fehér asztalkendővel leborított tányérba pénzt ejt bele.

— Enyim a menyasszony! kiáltja egy másik s szintén pénzt ejt a tányérba, azután derékon kapja a menyasszonyt és most ő járja a tánczot a menyasszonnyal, de alig fordul véle egyet-kettőt, jön egy másik. harmadik, férfi, asszony, legény, leány s egymást felváltva kiáltják „enyim a menyasszony!“ s nem ritkán tánczoló és tánczolni akaró sűrű egymásutánban felváltva hullatják markukból a sok hatost, krajczárt, olykor forintot is az asztalkendővel leborított tányérba és a ki *legutoljára ejtette* pénzét a tányérba. az tánczol a menyasszonnyal. S miután a menyasszonyt egy krajczárral ép úgy meg lehet venni, mint egy forinttal, azért a tánczkedvelő fiatalság a menyasszonynak szánt összeget rendszeren föl-váltja aprópénzre.

A menyasszonytáncz rendszeren egy v. másfél óra hosszáig tart, miután a násznép csaknem minden tagja — némelyik három-szor-négyszer is — megtánczoltatja a menyasszonyt, a kire természetesen ez a táncz fárasztó is lesz később, mert pihenésre nincs egy pillanatnyi ideje sem, mindaddig, míg a vőlegénye meg nem könyörül rajta s meg nem veszi. Ez aztán még egyet-kettőt fordul véle s azzal a menyasszonytáncz véget ér.

A tányérba gyűlt összeg, mely nem ritkán 40—50 forintra is felgyűlik, a menyasszonyé lesz, hogy mint új menyecske esetleges kiadásait és költségeit tudja miből fedezni, mert nászhozománya, legyen bár még oly jómódú gazdának is a leánya, — legalább a Mátraalján — nem áll egyébből, mint az ágyneműből, állítólag „egygy ereszkedeőbbű“ (dunna), két *dögönyözeőbbű* (párna), mé'hhárom *alányujtaobű** (lepedő) s ezeken kívül alsó-felső ruhaneműből. Földet, házat palócz leány „nem jussol“, pénzt pedig nem kap otthonról.

A menyasszonytáncz után kevés idő múlva megkezdődik a „menyasszonyi ajándékok“ szétosztása, melyeket a nász nagynak, szószólónak, nyoszolyó asszonynak, „kis vőfélynak“, „nagy vőfélynak“, rokonainak és jó ismerőseinek szánt a menyasszony. Ezen ajándékok rendszeren boltból vásárolt festett fejrevalókendőből, gyolcsból vagy a maga keze szötte-fonta vászonfelékből, törülközőből, szakajtókendőből, gangából (fehér vászon kötény) stb. állanak s a „lánykia dó“* által ily beszéd kíséretében nyújtatnak át az illetőknek:

* A Heves m. északi részén lakó palóczságnál a menyasszonyi ajándék „avatás“ után s a „vőfély“ által osztatik szét a násznép között.

„Van ittég la, ja felseő szomszédnyi, egy becsületes jaóra valaó ember, úgy min' Csortos János uram. Emménk menyegzeő kirajúnk nem feledkezett me'rrula se, e csekélybeli ajándékkal kedvezkegyik néki. Ha ittén vaóna, venné, fogná szívesen!“

A menyasszony figyelmét a megajándékozottak mindenike így köszöni meg:

„Örülök, örvendek e csekélybeli ajándéknak, de mé'jjobban az új házaspár becsületeinek, ha Isten életemet hosszabbra nyújtja, halálo-mat halasztya, mé'szsaógdalom jaobú nem rosszbu.“ Némelyik még azzal is megtoldja: „Ha gyereki* lesz csinyálok neki egy bakszekeret fűzfa-galybaó, ha pegyig lyánya, egy bábut.“

A menyasszonyi ajándékok szétosztását régente a „csókolódzó pohár“ és a „menyasszonyfektetés“ követte. Mindkettő még e század elején is divatban volt a Mátraalján mindenütt, ma már azonban úgyszólván teljesen kiment a szokásból. A hajdani palócz menyeg-zők ez érdekes két epizódját én sem, mint szemtanú írom le, hanem csak őszbe-csavarodott, öreg palóczok elbeszélése nyomán, hogy legalább írott emlékük maradjon meg.

A menyasszonyi ajándékok szétosztása után a násznép elő-keőbbjei asztal mellé ültek oly formán, hogy minden férfi mellé egy nő vendég jutott. A vőlegény természetesen menyasszonya mellett az asztalfőn ült. S mikor a násznép így párjával az asztal mellé elhelyezkedett, a vőlegény megtöltötte borral a poharat, ivott egyet aztán, megcsókolta a menyasszonyát, ez viszont ajká-hoz emelte a boros poharat, ivott egyet és visszacsókolta vőlegé-nyét s ily formán az egymás mellé ültetett férfiak és nők sorba itták a „csókolódzó poharat“ és sorba is csókolták egymást egy-től-egyig.

Ezután következett a „menyasszony-fektetés.“ A „nagy vőfély“ tenyerével fölfelé fordított balkezeének ujjai közé háromszál viasz-gyertyát helyezett, azt meggyújtotta s a rövid időre távozott menyasszonyt kézenfogva bevezette a násznép közé. Itt a szoba közepén megállva így kiáltott a cigányhoz:

Nosza Laczi komám czimbalmód zendüllyön
Ügy, hogya menyasszon' fili me'cscsendüllyön,
Húzzd el azt a naótát, melyet akkao' húztak
A mikaó' bevették a Belegrád-várat.
Hiszem, ho' nnem lát itt ma egy is apáczá
Járjuk eő hát ekként a menyasszon' tánczát.

Ekkor jobb karjával a menyasszony derekát átölelte s egyet kettőt fordúlva véle így kiáltott fel:

Hallyunk száót Uraim! száóllok igazságot,
Nem beszélek tréfát hanem valaóságot,
Aggyonak hát nékem e'kkis szabadságot,
Míg eleő beszéllem a szén'házasságot.

* A fiút nevezik „gyerek“-nek. I. Gy.

A cigány ismét rágyújtott egy táncznótára s a vőfély újból megforgatta a menyasszonyt, aztán az újjai közt égő gyertyák egyikét eloltva így magyarázta a házasság keletkezését:

*Ádámot az Isten mikaó' teremttette,
A szén'házasságot még akkaó szerzette,
Egy aó dala csontyát Adámnak kivette,
Melybű Éva asszon't mellé készítette.
Maga vaót a vőfjény az egek királya
A mint Mójzesnek a szent istóriája
Beőven előadja, bárkiki vizsgállya
Ezt minden értelem bāmillya, csodálllya.*

A cigány erre újból húzott egy nótát, az ifjú pár ismét tánczra perdült s azután a vőfély eloltva a 2-ik szál égő gyertyát is, így folytatta beszédét:

*E szén' rendelési az egek urának
Teczczet Ádám atyánk sok maradékának,
Mint: patriárkának, evangelistáknak
Páratlan életet kevesen tartának,
A kit az Úristen szeret megá'danyi
Mind baódoznak lehet azokat mondanyi,
Baódog kit így megá'd Isten eő felségi
Ezt mindenik higgyje. Itt versemnek végi.
Emmi menyasszonyónk nem feőzött ma kását
Maj' ki is baóhúzzuk a pendelye ránczát.*

Ezután ismét tánczra keltek, majd eloltva a 3-ik szál égő gyertyát is, így szólt a vőfély:

— „Szaószaólló Uram hirivee“

Az meg válaszoló:

— „Vidd Isten hirivee“ s arra a vőfély kiszaladt a menyasszonnyal a szobából. A nyoszolyó asszony már az ajtónál várakozott a menyasszonyra s koszorús fejét betakarta az e czélra rendelt fehér kendővel, vagy fehér patyolattal s egyenesen fölvezette a padlásra — melynek följárata rendesen a konyhából nyílik — a hol a vőlegény a násznagygyal már várakozott reájuk. A padlás létráját felhúzták maguk után, hogy oda más föl ne mehessen, ott aztán a nyoszolyó asszony levette a menyasszony fejéről a koszorút, haját kontyba kötötte s felkötötte az aranycsipkés főkötőt. Azzal az ifjú párt magukra hagyták.

Az első éjt minden palócz pár ma is ott tölti a padláson a téli éjszakák zúzmarás hidege daczára, ott vetnek számukra rendesen ágynak. A bortól pityókás legények pedig igyekeznek éjnek idején a menyasszony v. vőlegény valamely ruha darabját (csizmáját, szoknyáját stb.) a padlásról ellopni, a mit az ifjú házaspár mézes pálinkával köteles aztán reggel kiváltani.

A „kontyozás“ ma napság már csak az esküvőt követő nap reggelén történik. A kontyot a nyoszolyó asszony köti fel. Összefogja a menyasszony haját a feje búbjánál s tekercsbe csavarja és 10–12 rőf hosszú keskeny vászonszalaggal oly erősen körül tekeri egy kontyvas körül, hogy a fejbőrnek a homlokon és tarkón való szokatlan megfeszülése az új asszonynak három-négy napig eltartó fájdalmat okoz. A kontyozás után a menyasszonyt felöltöztetik legszebb ünneplő ruhájába, fejére „fêkete őt“ tesznek s azt egy tenyérnyi szélességű aranycsipkével lekötik, azután az új menyecske egy kalácsot, egy üveg mézes pálinkát vesz kezébe s a vőfély által bevezettetik a násznép közé, a hol a szószóló így köszönti:

*„Isten hozott rabzsám, fehér lilium szád
Az Úristen eleőtt is így illatozzád!“*

Ekkor a menyasszony a kalácsot, pálinkát az asztalra teszi s a szószólóval kezét fog, a vőfély pedig így „köszönti be“:

*„Amideőn az éjjel nagy haóba hevértem
Két ifiú között nagy harczot ejtettem
A mint az egyiknek fejét én letettem
A másíknak mingyárt koronát is nyertem,
Szomorúsága hogy örökre fordülljék,
A mint ő fátyla béboríjja fejét.
Nem romlott ő testyi az éjjeé mer’ még ép,
Nézzék ha fordúlok vele mily szépen lép
(ekkor egyet fordúl a menyasszonynyal)*

*Emmi menyasszonnyaókn vendégi számára,
Ajándékot küdött üres asztalára,
Egyenek csak ebből mer’ még hű sokára
A ki ebbeő eszik — mind öreg, fiatal — használljon javára !“*

Azzal a násznép hozzáfog az evéshez, a menyasszonyt pedig a vőfély elvezeti a templomba *avatásra*. Ezalatt a vőlegény elmegy az apósához, avatás után a menyecske is odamegy s meghívják az öregeket „a lakodalom bossossára“ az „*öreg hérész*“-be.

Az öreg hérészbe az asszonyok csaknem mindenike visz valami enni valót: kalácsot, pecsenyét, már a kitől mi, hogy telik s azt a násznép együttesen elkölti, azonfelül mindenki ad a menyasszonynak ajándékkul 1–2 frtot az új háztartásra.

Az egész nap evés, ivás muzsikaszó mellett telik el s némely helyen (Parád, Balla) szokásban van, hogy a lakodalom 3-ad napján úgy napáldozat tájban a bortól pityókos legények s fiatalabb házasok a násznép szórakoztatására szétszedik az udvaron a teherhordó szekeret s részenként felviszik a háztetőre és ott a szalma-zsúpos földél összeszögellő részén ismét összerakják;* vagy még gyakoribb

* Szabó József ballai tanító, mint szemtanu közlése után.

szokás Heves m. alsó vidékén, hogy ugyanakkor a férfiak közül kiválasztanak egyet „elitéltnek“, rendesen olyant, a ki maga is szeret mókázni s megérti a tréfát. Ennek aztán kezét, lábát, derekát szalmakötéssel körül csavargatják, fejére egy sisak formára összekötött zsúpcsomót tesznek, azonfelül kezét, lábát összekötik *kerékkötő-lánczczal is*, (néhol választanak mellé egy férfit „feleségül“, a kit rongyos női ruhába öltöztetnek) aztán úgy viszik a vesztőhelyre.

Legelől megy a „hóhér“ egy *tiló-karddal* (a kender-tiló nyelve van kezében), utána egy *vas-villás őr*, ezt követik az „elitelt“ és felesége, (kiket a ballai nép Bosznia okkupációja óta „bosnyákok“-nak nevez) mellettük két oldalt férfiak haladnak apró kendőkkel felcizfrázott gereblyét, kaszát, favillát tartva kezükben, nyomban az „elitelt“ után megy a cigánybanda és egy dobos, a kiket a gyermekek, eladó leányok, legények, menyecskék lármázó csapata zeneszó mellett ucczáról ucczára követ a falu piaczára v. valamely tágasabb terére. Itt az elitelt szemeit bekötik, fejérül a szalmasisakot leveszik s letérdepeltetik. Aztán a fejére egy hamus fazekat állítanak és azt a hóhér a tiló-karddal leüti onnan, arra az elitelt, mintha meghalt volna, eldől s ráteszik egy trágya-hordó saroglyára s béviszik a legközelebb eső koresmába, hogy megüljék a *halotti-torát*. Persze itt a halott rendesen felébred, hogy része legyen neki is a borban v. pálinkában, ha már az ő bőrre megy, mert neki kell fizetni a *tort*. Ilyen lakadalmi bohóságnak magam is voltam Parádon 1887-ben szemtanúja, mikor az öreg Kivés Máté lányának a lakadalmát ültük. Napnyugtával aztán a násznép lassan-lassan eloszlik, az ifjú pár muzsikaszó mellett haza kíséri a menyasszony szülőit s ezzel vége szakad a lakodalmi mulatáságnak.

Végül még annyit, hogy az új menyecske a lakodalmat követő vasárnapig szülői házat föl nem keresi, ha az mindjárt a tőzsomszédságban van is, hogy miért, maguk sem tudják okát adni. És e szokást híven megőrizve mindenik új menyecske, csak egy hét múltával, a vasárnapi isteni tisztelet után megy haza férje urával látogatóba s ekkor az öregek ott tartják őket ebéden.

Az új pár rendesen a vőlegény szülőinek bajlékában üti föl fészket. közös háztartást vezetnek az öregekkel, együtt élnek, együtt bajlódnak mindaddig, míg az unokák nagy száma miatt az egyszerű kis palóc hajlék szűknek nem bizonyul, a mi aztán kényelem szempontjából is szükségessé teszi a családos testvérek „*válakozását*“. Erről azonban máskor.

A magyar népmese irodalma.

I.

Magyar népmese-gyűjtemények.

Akár önálló, akár csak függelékszerű gyűjteményekben, vagy pedig különböző időszaki sajtótermékekben elszórtan közölt népmeséink *teljes* repertóriumát összeállítani ép oly nagy és nehéz, a mily hasznos és szükséges munka lenne, ha a cél, melynek ily irodalmi jegyzék szolgálni hivatva volna, csakis annak abszolút teljessége mellett lehetne elérni. Minthogy azonban a forgalomban lévő, vagy volt változatok a legkönnyebben hozzáférhető és legelterjedtebb gyűjtemények- és időszaki közlésekben is meglehetősen gyakori ismétlődéssel képviselvek: alig tehető fel, hogy e változatok száma a lehető legteljesebb repertórium révén is tetemesen gyarapodnék. Még inkább elmondható ez a változatok értékéről, a mely pedig a belőlük vonható tanulságok szempontjából mennyiségüknél jóval fontosabb. Mert e részben kétségtelen, hogy a kevésbbé könnyen hozzáférhető s rejtettebb helyeken lappangó mesefeljegyzések azon arányban csökkenő értéket mutatnak, a melyben följegyzésük célja a tudományos mesevizsgálatától távolodik. Már pedig a mesének, mint ilyennek hamisítatlan mivoltában való közlését kizárólagos, vagy legalább elsőrendű céljokul megjelölő gyűjtemények is vajmi sok hiányosságot mutatnak, ha tudományos feldolgozásra alkalmas, kész anyagot keresünk s remélünk találni bennük. Mennyivel mélyebben állanak az ilyennel szemben támasztható jogos követelmények szintája alatt az oly közlések, melyek bevallott célja is egészen más, mint az, hogy tudományos használatra értékesíthető adatokul szolgáljanak!

Egyelőre tehát a tudományos mesevizsgálat nemcsak beérheti, de ép a saját módszerében előírt s az anyag gyűjtésére és megválogatására vonatkozó szabályok követelik, hogy érje be

azzal a mesekészlettel, a mely a czéljait saját vallomásuk szerint szolgálni akaró s több, vagy kevesebb hűséggel szolgáló és ilyenekül elég kényelmesen lajstromozható gyűjtemények- és egyéb-fajta közlésekben áll rendelkezésére.

Az ilyenek sorát nálunk két oly szerény kísérlet nyitja meg, a mely a hasonlító népköltés- meg hagyománytan romantikus korszakának ifjúi lelkesedéséből s a népies régiségek iránti, szinte vallásos kegyeletéből merítette a nyilvánosság elé lépéshez kellő bátorságot.

Ezek Gaal György és Mailáth János gróf, előbb német, s csak utóbb magyar nyelven megjelent mesegyűjteményei.

1. Märchen der Magyaren, bearbeitet und herausgegeben von Georg von Gaal. Wien 1822. (G.¹)

Tizenhét mesét tartalmaz, a melyekről az Előszó V. lapján azt olvassuk, hogy gyűjtőjük egy anyanyelvén kívül mást nem beszélő és nem értő öreg magyar ember elbeszélése után jegyezte fel őket. (V. ö. Grimm, Kinder u. Hausm. III.³ 345. l.) E kijelentéssel azonban bajos összeegyeztetni a teljesebb eredeti Gaal-féle gyűjtemény alább említendő (l. 4.) magyar kiadásának Előszavában mondottakat, a melyek szerint Gaal több mesemondótól, köztük néhány kiszolgált katonától szerezte egybe, részben tollbamondatás, részben az illetők sajátkezű feljegyzései útján meséit. Grimm (i. h.) nagy elismeréssel szól e mesék tősgyökeres eredetiségű alaphangjáról, jóllehet már benne is némi gyanút kelt az itt-ott szerinte is kissé „elnyújtott s helyenkint azon negédes ironiának szellemétől meglegyintett előadás, a melytől ujabbkori elbeszélők nem igen tudnak szabadulni.“ Ezzel, úgy látszik, Gaalnak a Musäus-féle mesék modorát utánzó azon törekvését érti, melylyel eredeti forrásainak természetes egyszerűségű hangját többnyire kora „művelt“ közönségének finnyás ízléséhez igyekszik szabni.

Gaal meséinek ez első, német kiadásából *három*, még pedig a 3. („die gläserne Hacke“), a 6. („das Märchen vom Pfennig“) és a 8. („die dankbaren Thiere“) *Kletke* „Märchensaal“ cz. egytetemes mesegyűjteményébe is belékerült, a hol e mű II. kötete 31., 26. és 19. lapjain olvashatók a fenti sorrendben.

Nagyobb részüknek hasonló német mesékkel való egybevetését l. Grimmnél i. h., ezt pedig v. ö. az én pótlásaimmal a

Zschr. f. vgl. Litteraturgesch. u. Renaissance-Litt. új folyama I. köt. 22. l.

2. Magyarische Sagen und Märchen von Johann Grafen Mailáth. Brünn 1825. (M¹)

Zweite (erweiterte) Auflage.* Stuttgart und Tübingen 1837. in 2 Bdn. (M²)

Az első kiadás mindössze tizenkét darabot, (köztük csak hat tulajdonképeni mesét) tartalmaz, a második már huszonegyet. A magukat egyenesen a nép ajkáról feljegyzetteknek valló mesék azon, már Grimmtől (i. h. 393. l.) is megrótt hibában szenvednek, hogy egy-egy mese több változatból van összehátolva.

A legtöbbjüknek német rokonaikkal való hasonlóságát már Grimm kimutatta i. h. Három közülök, ú. m. „Eisen Laczi“, „Zauber-Helene“ és „Pengő“, a már idézett Kletke-féle gyűjteménybe is átment, a hol a II. köt. 1., 6. és 12. lapjain olvashatók.

Jegyzékük: I. Köt. 1. Der Willi-Tanz. 2. Zwölf Worte. 3. Die Herrin von Ardó. 4. Die Königstöchter. 5. Die Salzgewerke. 6. Die Tapiserie. 7. Das Schwert Zuniga. 8. Die Nachschrift. 9. Der Schatz. 10. Die Brüder. 11. Die Sieger von Kenyérmező. (Döbrentei nyomán.) 12. Verlegenheit und Hülfe. (248—252 l. jegyzetek.) II. Köt. 13. Erzi, die Spinnerin. 14. Zauberhelene. 15. Die eingemauerte. 16. Der weisse Mantel. (Kisfaludy Károly után.) 17. Der Zauberbrunnen. 18. Der Brief. 19. Füred. 20. Pengő. 21. Salomon, König der Nagyaren. 22. Eisen-Laczi. 23. Andor und Juczi. (Kisfaludy K. nyomán.) 24. Die Gaben. (215—219: Utószó és 221—224: Jegyzetek.)

Mailáth gr. gyűjteménye, jóval megjelenése után, magyar fordításban is napvilágot látott:

Magyar regék, mondák, népmesék. Fordította Kazinczy Ferencz. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest 1864. (M.³)

3. Népdalok és Mondák. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pest, Beimel Józsefnél (Emich G. bizománya) I. köt. 1846, II. 1847, III. 1848. (E.¹)

A Kisfaludy-Társaság ez első népköltési gyűjteménye, rendezőjének és kiadójának inkább a népdalra, mint a mesére fordított figyelme következtében, az utóbbival jóval mostohábban bánt,

* Teljes címe: „Magyarische Sagen, Märchen (sic!) und Erzählungen.“ A Cotta-czég kiadásában jelent meg. I. köt. VIII. + 252 l. II. köt. 224. l.

mint amazzal. Az I. kötet ehhez képest csak három mesét tartalmaz, a másik kettő már valamivel többet, t. i. a II. tizenkettőt, a III. pedig húszat.

Német fordításban is megjelentek, még pedig nem sokkal az eredeti kiadás után, a köv. czímen: *Ungarische Märchen und Sagen. Aus der Erdélyischen Sammlung übersetzt von Georg Stier. Berlin 1850. (E.-St.)*

E fordítás nyomán Grimm (i. h. 393.) egyik-másik meséjét e gyűjteménynek szintén egybeazonosította legközelebbi német rokonaival. A „három pomarancs“ cz. meséről (Népd. és mond. II. 4. sz. = Stier 83. l.) nála mondottakkal azonban v. ö. az én imént id. pótlásaimat a Zschr. f. vgl. Lg. u. Ren., Lit. új folyama I. köt. 24. l.

Ujabban nagy részük angol fordítást is ért, a londoni Folk-Lore Society kiadásában megj. Kropf és Jones-féle Folk-Tales of the Magyars (London 1889.) 53 meséje közt, a melyre alább még ismételten visszatérünk. (E derék munkáról írt ismertetésemet l. az Ethnographia II. köt. (1891.) 39. s köv. ll.)

Jegyzékük a következő: 1. A három királyfi. 2. Cim nélkül. (A három álom.). 3. (Cim nélkül). Csabor.

II. 1. Az ördög és a három tót fiu. 2. A gróf kisasszony. 3. A szőlő, mosolygó alma és csengő baraczk. 4. A három pomarancs. 5. A két legkisebb király-gyermek. 6. A láthatlan juhászfiu. 7. A három királykisasszony. 8. A három testvér. 9. Három becses dolog. 10. A kis tátos. 11. Hamupipőke. 12. A koldús ajándéka.

III. 1. A világ szép asszonya. 2. A kezetlen lány. 3. A király és az ördög. 4. A három királyfi, a három sárkány és a vasorrú bába. 5. A király inasa. 6. A pelikán madárról. 7. Az özvegy ember és árva leány. 8. A titkolódzó kis fiú és az ő kis kardja. 9. A két testvér. 10. A diákok, meg a szegény ember. 11. A kívánságok. 12. A félelemkereső. 13. A szegény ember és a király. 14. Mátyás király arany gyapjas báránya. 15. A csuda-béka. 16. Nefélj Jancsi. 17. Juhász Palkó. 18. Zsivány Gyuri. 19. Az ördög és a vörös sapka. 20. Az ördög és a zsidó.

Kropf és Jones angol fordításban e mesék közül a következők vannak meg (a zárójelek közötti római számok az angol gyűjtemény sorszámai): I. 1. (XX). 2. (XXI). 3. (XXII). II. 1. (XXIII). 2. (XXIV). 3. (XXV). 4. (XXVI). 5. (XXVII). 6. (XXVIII). 7. (XXIX). 11. (XXX). 8. (XXXI). 9. (XXXII). 10. (XXXIII). 12. (XXXIV). III. 1. (XXXV). 2. (XXXVI). 3. (XXXVII). 4. (XXXVIII). 7. (XXXIX). 11. (XL). 9. (XLI). 15. (XLII). 19. (XLIII). 16. (XLIV). 8. (XLV). 17. (XLVI). 6. (XLVII).

4. Erdélyi János. Magyar népmesék. Pest. 1855. Hekenast G. sajátja. Nem tévesztendő össze az előbbivel.

Husz mesét tartalmaz, melyek közül azonban hét (vagyis az egészben 194 lapnyi kötet 108 lapja) az alább köv. Gaal-féle hagyaték meséiből van átvéve.

Jegyzékük: 1. A liliumleány. 2. A hajnalkötöző királyfi. 3. A fekete kisasszony. 4. Az elátkozott királykisasszony. 5. A mosolygó alma. 6. Nemtudomka (Gaál 13.). 7. A szalmakirály (G. 22.). 8. Több hétszer esküdni, mint egyszer. 9. Az aranyhaju ikrek. (G. 43.). 10. János vitéz. 11. A bölcs királyfi. 12. Százat egy ütessel. 13. A leghüségesebb királykisasszony. (G. 21.). 14. A három vándorló. (G. 50.). 15. Tamás kocsis. (G. 2.). 16. Jézus mondásának teljesezni kell. 17. A szegény ember és a halál. 18. Mikor én kis fiú voltam. 19—20. Gyermekmesék. I. (A télig nyúzott bakkecske.). II. (Jakab lánczmeséje.)

5. Gaal György Magyar Népmese-gyűjteménye. Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz. Pesten. Emich G. sajátja. I. 1856. (Uj olcsó kiadás 1860.) II. 1857. III. 1858. (1860. második kiadás.) Kis 8-adr. (G.²)

A Gaal-féle hagyatékban ezen, a magyar irodalom-történet-írás nagynevű atyjától és a magyar szónokművészet egyik legjelesebb képviselőjétől, a Mailáth gr. meséinek magyarba való visszaültetése körül már egy ízben érdemesült Kazinczy-név méltó örökösétől rendezett kiadása az 53. mesével megakadt. Pártolás híján, úgy látszik, az egészben 80 meséből álló hagyatékot nem lehetett teljesen közzétenni. A kiadók Előszavukban dicsérettel adóznak a buzgó gyűjtő* áldozatra való készségének, a melylyel költséget és fáradságot nem kimélve szedegette össze, többnyire obsitos katonák sajátkezű naiv feljegyzéseiből, meséit. Az utóbbi módja ellen a gyűjtésnek ugyan, a mint a mesék egy része elég tanulságosan mutatja, azt a kifogást lehet emelni, hogy a lelkes gyűjtő ígérte díjra való csábító kilátás a mesemondók nem egyikét telhetetlen bőbeszédűségre sarkalta. Sőt a közkézen forgó ponyvairodalmi termékek szolgai lemásolásától sem riadt vissza némelyikük, a mint azt a 36. sz. (III. köt. 96. s köv. 11.) mese igen szépen tanúsítja. (V. ö. a. Zschr. f. vgl. Lg. u. Ren.-Lit. Uj folyam I. 25. 1.)

A tizenegy darabot tartalmazó I. kötet 1. és 2. meséje megvan a fent (1. sz. a.) idézett német kiadásban (G¹) is; 1., 2. és 8. darabja pedig Erdélyi 4. sz. a. említett gyűjteményével (E²) közös. Épp így a II. kötet (12—25. sz.) 13., 21. és 22. meséje; míg ugyane kötet 23. sz. darabja ismét a német kiadás egy mesé-

* Életrajzát l. Toldy Ferencz, Irodalmi Arczképek. Pest. 1856. I. köt. 11. sz.

jével azonos. Hasonlóképen egyezik a 26–53. számot tartalmazó III. kötet 33., 35., 43., 47. és 53. meséje a német kiadás illető darabjaival; a 43. és az 50. pedig Erdélyi épp idézett gyűjteményébe került megint át; míg a 28.-nak a másik Erdélyi-féle népkölteménytárba, a Népdalok- és Mondákba szivárgott át a másolata. Az 53. sz. végül tulajdonképen nem egyéb, mint a 23. számunk majdnem szószerinti ismétlése, nem pedig len változata.

A Gaal-féle hagyaték is megjelent, majdnem a magyar kiadás-sal egyidejűleg, német fordításban:

Ungarische Volksmärchen. Nach der aus Georg Gaals Nachlass herausgegebenen Urschrift übersetzt von Georg Stier. Pesth. 1857. (G.—St.)

A Kazinczy G. és Toldy kiadásában megjelent 53 Gaal-féle mese teljes jegyzéke a következő:

I. 1. Világbiró nagy Mátyás. 2. Balga Tamás. 3. A mostoha anya. 4. Többsincs királyfi. 5. A szökött katona. 6. A testvéri átok. 7. A zöld dragonyos. 8. A kővé vált királyfi. 9. Szegfűhajú János. 10. Jankalovics. 11. A három tanács.

II. 12. Ki hogy vet, úgy arat. 13. Nemtudomka. 14. Leányszín Bálint és Gyöngyszín Ilona. 15. Csonka és sánta pajtás. 16. A buzogányos gyermek. 17. A szerencsés óra. 18. Hamupepejke. 19. Az arany madár. 20. Esztendőre ilyenkor. 21. A hűséges princeszné. 22. A szalmakirály. 23. Egy szegény halászlól. 24. Az akasztófára rendelt királyfi. 25. A rossz végre jóra fordult.

III. 26. A Venus madara. 27. Egy Tátosról. 28. A pelikán király. 29. Ördög leánya. 30. Három királyleány. 31. Zöldike. 22. A szegény ember, ki az ördögöt megcsalta. 33. A szalonnavár. 34. Babszem Jankó. 35. A kigyó-királyfi. 36. A bűbajos lakat. 37. Kékény Matyi. 38. A tündérgyűrű. 39. A színváltozó királyné. 40. Kincskeresők. 41. Jóért jó. 42. Az ostobán isten is csak bajjal segít. 43. Az aranyhajú hármasok. 44. A hatalmas síp. 45. A szerencsés vándorlegény. 46. A kérkedés jutalma. 47. A szerencsétlenség jól esett. 48. Az írástudó szegény fia. 49. Könykereszség. 50. A három vándorló legény. 51. Kalmár fia. 52. Apollónius királyfi. 53. Halázmese.

Alkotmányos életünknek az elnyomatás gyászos évei után derengeni kezdő hajnala, mely az ébredező nemzeti szellemet minden téren a mulasztottak sietős pótlására lelkesítette, a népköltés melegebb felkarolására is készebbé avatta a közszellemet. Erre vallanak legalább a hatvanas évek elején, a februári patenssel és az októberi diplomával majdnem egykoru, rövid pár évnyi idő-közben egymást érő népköltési-, különösen a dúsabb tartalmu mesegyűjtemények.

Sorukat az első igazán törülmetszett magyarságu és teljesen népies zamatu, habár szintén feldolgozott, de szerencsés érzékkel

stilizált meséskönyv nyitja meg, a melynek nyelvezete és előadása valamennyi ilyenmü gyűjteményünk közül a legjobban eltalálta a nép ajkaról ellesett s az ő szellemében regélő, de már mégis irodalmi és művészi színvonalig emelkedő hangot.

Ezer kár, hogy e könyv, a mely Kriza alább említendő meséivel és a Kisfaludy-Társaság újabb népköltési gyűjteményének némely darabjával megtoldva ugyanolyan családi mese-bibliája lehetne nemzetünknek, a minő a Grimm-testvéreké a németek szellemi kincstárában, — nem győzöm eléggé ismételni,* mily kár, hogy e jeles mű 1862 óta nem érvén új kiadást, ma már az ódon könyvek piaczán is a legnagyobb ritkaság számba megy. Teljes czime:

6. Eredeti Népmesék. Összegyűjtötte Arany László. Pest. Heckenast G. 1862. 328 l. 8-adr. (A.) A tartalmát alkotó 32 mese között megvan a mese minden alfajának legalább egy-egy jellemző példája, sőt ráadásul a kötet végén még 54 találós és csali-mese is olvasható.

Meséinek jegyzéke a következő:

1. A vak király. 2. A boltos három lyánya. 3. A cigány fiú. 4. Ráadó és Anyicska. 5. Az aranyhajú hercegisasszony. 6. Az őzike. 7. A veres tehén. 8. A tündérgisasszony és a cigánylyány. 9. Az ördög szerető. 10. Jankó és a három elátkozott királykisasszony. 11. Az ördög és a két lyány. 12. A kis malacz és a farkasok. 13. Zsuzska és az ördög. 14. Fehérlófia. 15. A nyelves királykisasszony. 16. Gagyfi gazda. 17. Babszem Jankó. 18. Dongó meg Mohácsi. 19. A szomorú királykisasszony. 20. A macska és az egér. 21. A farkas-tanya. 22. Pánczimánczi. 23. A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök. 24. A kis gömböcz. 25. Farkas-barkas. 26. A kakas és a jérczike. 27. A két koszorú. 28. A kóró és a kis madár. 29. A kis ködmön. 30. Iczinke-piczinke. 31. Mért haragszik a disznó a kutyára, a kutya a macskára, a macska az egérre. [Találós mesék: 1—54.] Csali-mesék: 1—5.

Inkább esztetikai, mint szigoruan folklorisztikus szempontok vezérelték — s a maga korában ilyenek még nem is vezérelhették Kriza Jánost, „Vadrózsák“ cz. jeles székely népköltési anthológiájának szerkesztésében. E mesegyűjteményünk az első, a mely az előadás helyi színezetét a tájszólás némi diszkrét árnyalatával jellemzi, bár ebben is föléje rendeli az irodalmi hatás érdekét a nyelvtudományi tanulság tekintetének. Kár, hogy a jeles gyűjtő tervezte alakjában töredék. Egy második kötetnek Kriza hagyatékában maradt anyagáról, a mennyiben egy később említendő

* V. ö. Zschr. f. vgl. Lg. u. Rl. Uj folyam I. 28. l. Továbbá: Nyelvőr XXI, 534. s. k.

kiadvány keretébe jutott neki hely, ennek felsorolásánál fogunk megemlékezni. Kriza meséi, a melyek a „Vadrózsák“ I. kötetének is csak kisebb részét (395—488. ll.) teszik, az Arany Lászlóéit, mint az alföldi magyarság belőlük hiven visszatükröződő szellemében elbeszélteket, igen öröndetesen egészítik ki a felföldi, sőt havasi tájon élő egyetlen ősgyökeres magyar néptörredék, a székelység sajátzerű zöngékben oly gazdag mesélő hangjával. E második klasszikus meseforrásunk teljes czíme:

7. Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Szerkeszti Kriza János. I. kötet. Kolozsvártt. 1863. (V.)

Meséinek, a melyek közt, mint az Aranyéi sorában, szintén több alfaj jellemző példáira akadunk, mindössze húsz a számuk, s közülök 19, vagyis a 20-nak hűjával valamennyi le van angolra fordítva, a Kropf és Jones-féle gyűjteményben.

Czimeik*: 1. Szép Palkó (VII). 2. Igazság és Hamisság (VIII). 3. A vadász királyfiak (IX). 4. A rossz fonólányból lett királyné (X). 5. Az irigy testvérek (XI). 6. Rózsa vitéz (XII). 7. A deákot erővel királylyá teszik (XIV). 8. A két gazdag ember (XV). 9. Aranyszőrű bárány (III). 10. Az apám lakodalma (XVII). 11. A rest macska (VI). 12. A Szerencse és Áldás (V). 13. Mirkó királyfi (XIII). 14. A möndölécskék (XVIII). 15. Tündér Erzsébet (XIX). 16. Halász Józsi (IV). Csihán király úrfi (I). 18. Megölő Istefán (II). 19. A huszár és a szolgáló (XVI). 20. Az ördög kilenc kérdése. (—).

Kizárólag a mesét öleli föl, (csak egyik kötetében közöl ráadásul néhány találó st) az alábbi, egész a Nyelvőr kincstáráig mindenestre a legdúsabb hármas gyűjtemény, a mely azonban érték dolgában jóval az előbbi kettő alatt áll.

Merényi meseközlési módjának és előadásának alaptévedését és eredendő bűnét, a mely, sajnos, a népköltési adattár nem egy vaskos járulékanak nagy hibája másutt is, de nálunk is, — eléggé megróttta már Arany János (Prózai dolgozatok 1879. VIII. Birálatok: 1. = Összes munkák V. köt. 443—467.), a „Szép-irodalmi Figyelő“ 1861—62. évi folyam 1—4. számában megjelent nagybecsű birálatában.

8. a. Eredeti Népmesék. Merényi László. Pest, 1861. Kiadja Heckenast G. (I. 224 l. 10 mese és 93 találós. II. 220 l. 13 mese.) (Me.)

* A zárójelben mellékelt római számok a Kropf és Jones-féle angol fordítás sorszámai.

I. köt. 1. A kigyóbőr. (3. l.). 2. A szárdinai királyfi. (41. l.). 3. Vizi Péter és Vizi Pál. (79. l.). 4. Kilinkó. (123. l.). 5. A kerek kő. (143. l.). 6. A farkas és a róka komasága. (159. l.). 7. A szegény ember és a komája. (173. l.). 8. A vén király. (183. l.). 9. A medve és a farkas. (187. l.). 10. Bolond Jankó. (195. l.).

II. köt. 1. A hamupipőke. (3. l.). 2. A nádszál kisasszony. (35. l.). 3. Az aranyhajú kertészbojtár. (65. l.). 4. A csodaszörny. (101. l.). 5. A lidércz. (127. l.). 6. Prücsök János. (143. l.). 7. Patkós Körmöndiné. (157. l.). 8. A mostoha leány és az édes leány. (169. l.). 9. A szegény ember és az obsitos. (189. l.). 10. A terhes asszony. (197. l.). 11. A vén leány. (203. l.). A boszorkány. (209. l.). 13. Bolond Jankó. (213. l.).

b. Sajóvölgyi Eredeti Népmesék. 1862. U. o. (I. 226 l. 11 mese. II. 185. l 7 mese.) (Ms.)

I. köt. 1. Az ólom barát. (1. l.). 2. A török szultán fia. (63. l.). 3. A jó fiú. (95. l.). 4. A világul szaladt szegény ember. (137. l.). 5. Az arany fogú testvérek. (149. l.). 6. A hazug és a szót szóra mondó. (169. l.). 7. A vitéz szabó. (183. l.). 8. A mészáros legény. (202. l.). 9. Az obsitos. (211. l.). 10. A számlálhatlan sok juh. (218. l.). 11. A szegény asszony. (220. l.).

II. köt. 1. Szép Miklós. (1. l.). 2. A három kalmárfi. (55. l.). 3. A Kilencz. (93. l.). 4. A szegény ember és a varjak királya. (113. l.). 5. A keresztleány. (135. l.). 6. Brugó, az ördög. (149. l.). 7. Tilinkó. (171. l.).

c. Dunamelléki Eredeti Népmesék. 1863. U. o. I. 190 l. 12 mese. II. 182 l. 11 mese. (Md.)

I. köt. 1. A három aranygyűrű. (1. l.). 2. Az örökbe fogadott testvérek. (38. l.). 3. Az örök ifjuság vize. (71. l.). 4. Világszép Sárkány Rózsa. (98. l.). 5. A tizenkét fekete varju. (115. l.). 6. A princeszne és a sündisznó. (128. l.). 7. A cigány és a pap. (134. l.). 8. A rátartó királykisasszony. (136. l.). 9. A szegény ember, a huszár és a pap. (143. l.). 10. A három királykisasszony. (147. l.). 11. A cigány és az obsitos. (156. l.). 12. A vándorló herceg. (158. l.).

II. 1. A sündisznó. (5. l.). 2. Ráró Rózsa. (49. l.). 3. A szegény ember tizenkét fia. (73. l.). 4. A kárvallott juhász. (93. l.). 5. A csoda-falevelek. (107. l.). 6. A mostoha és az édes gyermek. (117. l.). 7. A száz pár körtve és alma. (127. l.). 8. A hasznavehetetlen bognár. (143. l.). 9. Minden kölesön van Bartaként. (159. l.). 10.* Az asszonyi kíváncsiság. (165. l.). A cigány és az ördög. (177. l.).

9. Magyar népköltési gyűjtemény. Uj folyam. A Kisfaludi-Társaság megbízásából szerkesztik Arany László és Gyulai Pál. Athenaeum r. társ. kiadása. (A.-Gy.)

I. kötet: Elegyes Gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. Pest, 1872. (Mesék és Mondák 359—510 l.)

II. kötet: Csongrádmegyei Gyűjtés, szerkesztette Török Károly. Pest, 1872. (Mesék és Mondák 375—469 l.)

III. kötet: Székelyföldi Gyűjtés, gyűjtötték Kriza

* A Kropf-Jones-féle angol fordításba is fel van véve. LIII. sz. alatt.

János,* Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Budapest, 1882. (Mesék és Mondák 319—418. Székely helyi mondák 399—406.)

I. köt. 1. A halhatatlanságra vágyó királyfi. (Háromszék.) 2. Az angyal bárán yok. (Sarkad.) 3. A cigány az égb en és pokolban. (Biharmegye.) 4. Hová lett a bárány mája. (Sárospatak.) 5. Az arany szakállú embör. (N.-Körös.) 6. Ilók és Mihók. (Toroczkó.) 7. A béka komája (Garam-vidék.) 8. A kaczor király. (Kolozsvár.) 9. A kis kakas kitúrta a sövényt. (Biharmegye.) 10. A kis kakas gyémánt félkrajczárja. (Hódmező-Vásárhely.) 11. A ténsúr és Jancsi kocsis. (Garam-völgy.) 12. A félig nyúzott bakkecske. (N.-Körös.) 13. Az egy-szerigyerek. (4 vált. I. Biharm. II. Hód m.-Vásárh. III. Kolozsvár. IV. Szilágyság.) 14. A róka, a medve és a szegény ember. (Kolozsvár.) 15. A szürke ló. (N.-Körös.) 16. Az okos leány. (Debreczen.) 17. Adj Isten egészségére. (Garam-vidék.) 18. A szegény asszony szíve. (Csurgó vidéke.) 19. A három arkangyal. (Erdély.) 20. A vadgalamb és a szarka. (Nagy-Körös.) 21. A kalász eredete. (Székelyföld.) 22. A Tisza eredete. (Hódmező-Vásárhely.) 23. Miért lett számár a számár. (Pest.) 24—33. Krisztus-legendák.

II. köt. 1. A vafejű ember. (Csongrádm.) 2. János királyfi és Szélike (Csongrádm.) 3. Az özvegy asszony fia. (Csongrádm.) 4. Tülokvár. (Csongrádm.) 5. Haragszol szolgál? (Csongrádm.) 6. Az éjjeli táncz. (Csongrádm.) 7. A lon-csos medve. (Csongrádm.) 8. A kis gömböcz. (Csongrádm.) 9. A halál és a vén asszony. (Csongrádm.) 10. Az aranyhajú tündérkisasszony. (Csongrádm.) 11. Az már nem igaz. (Csongrádm.) 12. A kis gyertya. (Csongrádm.)

III. köt. 1. Szerencsének szerencséje. 2. A tejkút. (Kri za J. hagyat.) 3. A táltos királyleány. (U. o.) 4. A három szerencsepróbáló. (Benedek E. és Sebesi Jób gyűjt.) 5. A két borsökröcske. (U. o.) 6. Mondjad hát: Széna! (Kri za J. hagy.) 7. Hamvas Gyurka. (Orbán Balázs gyűjt.) 8. A bolondos legény. (B. E. és S. J. gyűjt.) 9. A szerencse és áldás. (O. B. gyűjt.) 10. A zárando-kok és az Isten angyala. (U. a.) 11. Többet tud az apjánál. (U. a.) 12. A szép ember és a csalfa asszony. 13. A fotosi ember polturája. (B. E. és S. J. gy.) 14—19. Krisztus-legendák.

10. „Magyar Nyelvör.“ A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi bizottságának megbizásából szerkeszti s kiadja Szarvas Gábor. Budapest, 1872—1894. I—XXIII. kötet. (Ny.)

1894. február haváig összesen 157 darab mindenféle válfaju mese, köztük néhány legenda is. Nagyobb részük megbizható táj-szólási feljegyzésben. Eddigelé a magyar népmesének legdúsabb és a közlés hűségét illetőleg is aránylag legmegbizhatóbb kincstára.

I. köt. 275. l. (1.) Az elátkozott herczegkisasszony. 330. l. (2.) Az elát-kozott gróf úrfi. 374. l. (3.) Az elátkozott királykisasszony. 376. (4.) Az elkár-hoztatott borbély. 417. l. (5.) Az isten és a cigány. 418. l. (6.) Az aranyhajú királyfi.

* Kri za János hagyatékából, a mely a „Vadrózsák“ II. kötetének tartalmát lett volna hivatva alkotni.

II. köt. 41. l. (17.) Az okos leány. 87. l. (8.) A kakas és a pipe. 88. l. (9.) A kutya kabala. 310. l. (10.) Az elvert leány. 175. l. (11.) A gazdag török. 176. l. (12.) Az egyszeri gyerek. 233. l. (13.) A zsiros disznó. 275. l. (14.) Az okos leány. 370. l. (15.) Lófi Jankó. 421. l. (16.) Az ördög szerető. 466. l. (17.) A daracskos béka.

III. köt. 31. l. (18.) A kanászból lett mester. 139. l. (19.) A varancsos béka. 179. l. (20.) Egy cigány legényről. 227. l. (21.) A szegény ember és a kigyó királyfi. 278. l. (22.) A boszorkány. 279. l. (23.) A Helenáról. 280. l. (24.) Bolond mese. 286. l. (25.) (Töredék.) 322. l. (26.) A pávahaju lányról. 369. l. (27.) A hamis menyecske. 425. l. (28.) A tizenhét zsvány. 468. l. (28.) A hét vadlúd. 517. l. (30.) Az aranytojó tyúk. 557. l. (31.) Ijesztős mese. 557. l. (32.) Krisztus és Szt. Péter.

IV. köt. 36. l. (33.) A jávorfa. 37. l. (34.) Ijesztős mese. 84. l. (35.) A bolondos gyerek. 85. l. (36.) Farkas, róka, nyúl és varjú. 89. l. (37.) A kánai menyegző. 138. l. (38.) A jávorfa [változata]. 139. l. (39.) A Pikó meg a Dongó [Róka és farkas.] 179. l. (40.) Tréfás mese. [emberlanc] 181. l. (41.) Ki viszi haza a puliszka-főzöt? 231. l. (42.) A két testvér. 279. l. (43.) [A szőrös ember.] 281. l. (44.) Hallgató mese. [Láncvers.] 324. l. (45.) A szegény ember és a komája. 375. l. (46.) Az öreg ember és az arany mozsár. 422. l. (47.) A négy testvér. 473. l. (48.) Szép Ilonka. 517. l. (49.) A tíz egy testvér. 557. l. (50.) A ki boszorkányságot ment tanulni.

V. köt. 33. l. (51.) A tulfangos szolga. 125. l. (52.) Pücsök Miska. 267. l. (53.) [Állatmese.] 327. l. (54.) Miért nincsenek szentek az evangélikus templomban? 327. l. (55.) György csizmadia. 374. l. (56.) 419. l. (57.) Három fiú közül egy ostoba. 468. l. (58.) A varga és legénye. 520. l. (59.) A varga és legénye.

VI. köt. 84. l. (60.) A szegény ember. 175. l. (61.) A két testvér. 269. l. (62.) A pap meg a cigány. 320. l. (63.) A szegény gyerek az ördög-iskolában. 370. l. (64.) A nagy fa meg a kanász-gyerek. 421. l. (65.) Brunszvik. 469. l. (66.) A Marajz-Bojnyik. 520. l. (67.) A veres almás paripa. 520. l. (68.) A medve és a kecskék.

VII. köt. 36. l. (69.) [A vándorló állatok.] 37. l. (70.) A vörös juhcska. 46. l. (71.) A féreg farkinczájáról. 86. l. (72.) A tátos meg a váltott gyerek. 87. l. (73.) A jó tanács. 132. l. (74.) Az okos juhász. 133. l. (75.) A rossz gazda. 182. l. (76.) Az öreg királyasszony pajkos unokája. 233. l. (77.) A nagyfejű királyfi. 285. l. (78.) Mese a fonókából [Szokásra vonatkozó versek.] 523. l. (79.) [A 71. sz. mese változata.]

VIII. köt. 45. l. (80.) Ettél-e, ittál-e, édes kecském? 89. l. (81.) A káposztás kő. 180. l. (82.) A rabasszony meg a fia. 182. l. (83.) A szegény ember fia. 228. l. (84.) A madarak nyelvét értő gyerek. 280. l. (85.) A királyfi felesége. 328. l. (86.) Az ördög-szerető. 373. l. (87.) Cserneki. 429. l. (88.) A varróttű. 464. l. (89.) A vörös-szakállú ember. 464. l. (90.) Fordított-fejű János. 519. l. (91.) A szegény suszter.

IX. köt. 88. l. (92.) A szegény ember. 231. l. (93.) A csudaerős királyfi. 281. l. (94.) A Lucza. 375. l. (95.) A királyfi meg a szeretője.

X. köt. 40. l. (96.) A boltos. 134. l. (97.) Okos Zsófi. 183. l. (98.) Mese egy királyfiról. 427. l. (99.) Mese a szegény emberről. 474. l. (100.) Egy esztendő fiúról. 526. l. [327, 385, 481.] (101.) Hamupipőke.

XI. köt. 187. l. (102.) Alexander.

XII. köt. 521. és 562. l. (103.) A bába és az öreg ember.

XIII. köt. 88. l. (104.) A nagyharsányi hegy. 283. l. (105.) A tehén és a ló. 378. l. (106.) A két testvér. 429. l. (107.) Mostoha leány és fiú. 477. l. (108.) A döglött egerek. 572. l. (109.) A három királyfi.

XIV. köt. 91. l. (110.) Az édes meg a mostoha lány. 139. l. (111.) A világ felosztása. 188. l. (112.) A kutya meg a macska. 375. l. (113.) Király-mese. 424. l. (114.) A kóró és a kis madár. 424. l. (115.) Miért nincs jó asszony a világon. 473. l. (116.) A szegény ember és az ördög. 519. l. (117.) A nádi-kisasszonyok. 569. l. (118.) Kérkomiéti.

XV. köt. 40. és 89. l. (119.) A csodálatos gyűrű. 231. l. (120.) Az okos leány. 326. és 373. l. (121.) Babszem Jankó. 569. l. (122.) Az öreg Pilinkó.

XVI. köt. 135. l. (123.) Petiheli. 188. l. (124.) A két mostoha testvér. 277. l. (125.) Szegény ember szűszék-csináló. 327. l. (126.) A regulás asszony. 377. l. (127.) A király s három fia. 428. l. (128.) A nagyehető Miska. 571. l. (129.) A disznó, a kutya meg a macska.

XVII. köt. 185. l. (130.) A rác, a róka meg a szarka. 278. l. (131.) A huszárkatona meg Fejér Rozália. 324. l. (132.) Az a lány, a ki nem tud semmit. 377. l. (133.) A hamis testvérek. 379. l. (134.) A galamb, a réce meg a lúd. 426. l. (135.) Rudolf meg Rudinca. 470. l. (136.) Miért nincs a cigánynak vetése? 470. l. (137.) Miért nincs a zsidóknak jussa a menyországbán? 516. l. (138.) Az édes meg a mostoha lány.

XVIII. köt. 43. l. (139.) A farkas meg a róka. 141. l. (140.) A gazda-ember meg a fia. 186. l. (141.) Az obsitos katona. 234. l. (142.) A kis sündisznó. 283. l. (143.) Az arany koporsó. 330. l. (144.) A gyékénfonó. 373. l. (145.) Ludas Matyi. 427. l. (146.) A cica és a két asszony. 473. l. (147.) [Pücsök Miska változata.] 524. l. (148.) Az ördög találománya.

XIX. köt. 523. l. (149.) Az apollóniai királyfirol.

XX. köt. 140. l. (150.) [Hamupipőke változata.] 239. l. A pityke meg a kis kakas.

XXI. köt. 382. l. (152.) A négy testvér.

XXII. köt. 331. l. (153.) A szegény ember meg a keresztkomája. 378. l. (154.) A kitanult zsvány. 475. l. (155.) A kit az ördög szeretett.

XXIII. köt. 40. l. (156.) A király meg a szegény ember. 41. l. (157.) Csali mese.

11. a. Koszorúk az Alföld vad virágaiból. Köti Kálmány Lajos. I. Pécskáról való. Aradon, nyomtatott Réthy Lipótnál 1867. II. Elegyesek. U. o. 1878. (Kk).

Az I. köt. csak egy mesét tartalmaz. Címe: A koldús. (235—242. l.)

A II. köt. meséinek (203—224. l., a hozzájuk való Jegyzet a 250. l.) címjegyzéke a következő:

1. A rongyos kertész. (Pécska.) 2. A grif-madár. (Puszt-Földvár.) 3. Az ördög meg a szegény ember. (Batonya.) 4. A szomszéd asszony kakasa. (Pécska.) 5. A nagy répa. (Pécska.) 6. A házassodó cigány. (Batonya.) 7. A gyűkér. (Földéak.) 8. Nem igaz. (Puszt-Földvár.) 9. A puskás. (Puszt-Földvár.) 10. Az óriás és a három testvér. (Batonya.) 11. Az öreg ember majmai.

(Apáca.) 12. Juj májam! (Apáca.) 13. A zöld ág. (Pécska.) 14. és 15. Krisztus mondák. (Apáca.) 221—224. 1. Csali mesék. 1—10.

11. b. Szeged népe. I. Ős-Szeged népköltése. II. Temesköz népköltése. III. Szeged vidéke népköltése. Gyűjtötte Kálmány Lajos. 1881. 1882. és 1891. (I—II. Réthy Lipót és Fia nyomása Aradon, III. Bába Sándor sajtóján Szegeden.) Ksz.

Az I. köt. a köv. meséket tartalmazza (117—160. l.): 1. Tengerszem tündér. (Szeged felső város.) 2. A Tűz-madár. (U. o.) 3. Vas Laczi. (U. o.) 4. A három szegény ember. (U. o.) 5. Az örökség. (Tobány.) 6. A kis ürge. (Palánk.) 7. Gyöngyike. (Felső város.) 8. Erős János. (U. o.) 9. Boszorkány-égetés. (U. o.) 10. A boszorkány seprűje. (U. o.) 11. A beteg király. (U. o.) 12. Az elkárhozott leány. (U. o.) 13. A cigány király. (U. o.) 14. Az elátkozott királyleány. (U. o.) 15. Leves Jancsi. (U. o.) 16. A vörös sípkás. (U. o.) 17. A szárnyas királyfiú. (Tobány.) 18. János meg a Jakabok. (Felső város.) 19. A jávorfáról. (Tobány.) 20. Mért nincs a csirkéknek bírójuk? (Gajgonya.) 21. Mért van a kecskébékák királyának az oldalán púp? (U. o.) 22. A róka meg a farkas. (Tápé.) 23. [Ugyanazon címen más.] (Felső város.) 24. A ki bírja, az marja. (U. o.) 25. Ebül gyúlt, ebül megy. (U. o.) 26. A farkas és a kecské. (U. o.) 27. A kis kanász meg a farkas. (Gajgonya.) 28. A vén kutya. (Felső város.) 29. A haramia tanya. (U. o.) 30. A bot és a bak. (Lánczvers. Madarásztó.) 31—33. Krisztus-mondák. 34. A vadász. (Tobány.) 35. A katona és a leány szeretője. (Felső város.) 157—160. 1. Csali mesék: 1—12. — A mesékhez való Jegyzetek: 199—201. l.

II. köt. (115—155. l.) 1. Tehén fiú, szép, vitéz Jankó. (Szaján.) 2. Tündér szép Ilona. (Szaján.) 3. Vár helyett várt ad. (Morotva.) 4. Az orra meg a füle. (Szaján.) 5. A szabadságos katona. (Szaján.) 6. János meg a Jakabok. (Tisza-Hegyes.) 7. A szegény ember jövődö-mondója. (Jázova.) 8. A róka keresztelése. (Szaján.) 9. A róka meg a kis pacsirta. (Padé.) 10. A szarka meg a róka. (Tisza-Szent-Miklós.) 11. A szamár meg az orosz lány. (Morotva.) 12. A bojszi kutya. (Jázova.) 13. A kis kecské. (Szaján.) 14. Az állatok dinomdánomja. (Tisza-Szent-Miklós.) 15. Az ember és a madár. (Szaján.) 16. Miért hajlik le a szomorú fűz ága? (Jázova.) 17. Miért bogárizik most a marha, mikor ezelőtt a juh bogárizott? (Szaján.) 18. Miért eszik a ló mindig? (Morotva.) 19. Miért van a szamárnak olyan hosszú füle? (Kis-Orosz.) 20. Miért szidják az ácsok Szent Pétert? (Szaján.) 21. Miből lett a teknős béka? (Jázova.) 22. Miből lett a gomba? (Tisza-Hegyes.) 23. Hogy lett a zsidóból disznó? (Tisza-Hegyes.) 24. Miből lett a majom? (Török-Becse.) 25. Mióta kaparják a tallót? (Török-Becse.) 26. Krisztus urunk házaitása. (Szaján.) 27. Krisztus urunk hálást keres. (Török-Becse.) 28. Krisztus urunk tanácsa. (Szaján.) 29. Krisztus urunk ítélte. (Szaján.) 30. Krisztus urunk muzsikája. (Morotva.) 31. Krisztus urunk és az óriás. (Szaján.) 32. Szent Péter atyafiai. (Szaján.) 33. Az úr angyla a földön. (Szaján.) 34. Az ember éveiről. (Torda.) 35. Az ősz ember parazsa. (Tisza-Szent-Miklós.) 153—155. 1. Csali mesék: 1—10. A mesékhez szóló Jegyzeteket l. a 223—229. l.

III. köt. 160—187. 1. Nap, hold, csillagok kiszabadítása. (Lőrinczfalva.)

2. Bandi. (Szöreg.) 3. Az átkozott pipőretyúk. (Szaján.) 4. A kis nyúl. (Deszk.) 5. Mióta nem akar a mezei egér házi egér lenni? (Lőrinczfálva.) 6. Mióta zavarja a kutya a nyulat? (Egyházas-Kér.) 7. Mióta haragszik a kutya a nyúlra? (Egyházas-Kér.) 8. Miért kurta a nyúl farka? (Szöreg.) 9. Miből lett a farkas? (Deszk.) 10. Mióta vannak szelindek kutyák? (Csóka.) 11. Mióta nem esznek a zsidók disznó húst? (Ó-Szent-Iván.) 12. A kutyává vált ember. (Ó-Szent-Iván.) 13. Kristóf a föld kulcsát kapja. (Szöreg.) 14. Krisztus urunk köve. (Térvár.) 15. Krisztus társasága és a rácz. (Egyházas-Kér.) 16. Krisztus urunk meg az obsitos katona. (Szöreg.) 17. Miért nincs huszár a menyországbán? (Szöreg.) 18. Hogyan jutott Urbán hátra? (Szöreg.) 19. Mit szeretne Gergely? (Szöreg.) 20. Miért nincs Szilveszternek nadrágja? (Deszk.) 21. A Szentföld elnyerése. (Majdán.) 22. Az ördögnek nincs lelke. (Majdán.) 23. Illés létrejövetele. (Tápé.) 24. Ádám teremtéséről. (Egyházas-Kér.) 25. Éva teremtéséről. (Egyházas-Kér.) 26. Ugyanaz. (Majdán.) 27. Mióta van a dohány? (Lőrinczfálva.) 28. A bor eredete. (Szöreg.) 29. A Csirkés tyúk eredete. (Szöreg.) 30. A Birkák eredete. (Szöreg.) 31. Az Országút eredete. (Szöreg.) 32. Mióta homályos az Országút? (Szöreg.) 33. Hogyan tört el a nagy Dönczöl szekér? (Szöreg.) 34. Mióta sántit a sánta lány? (Szöreg.) 35. A vízözön előjele. (Lőrinczfálva.) 36. A vízözön. (Egyházas-Kér.) 37. Az egér kirágta Noé bárkáját. (Lőrinczfálva.) 38. Miért folyt Noé bárkája? (Török-Kanizsa.) 39. Ugyanaz más változatban. (Monostor.) 40. Még egy változata. (Jázova.) 185—189. l. Csali mesék: 1—10. A mesékhez való Jegyzeteket l. a 302—310. l.

Időrendben ugyan az Arany-Gyulai- és a Kálmány-féle gyűjtemények, meg a „Nyelvőr“ meséi elé tartoznának, de helyrajzi tekintetben az utána következő kettővel együtt külön csoportba sorakozik az alábbi kis füzet hat meséje.

12. Palóc Népköltemények. Összegegyjté és kiadta Pap Gyula. Sárospatak, 1865. (P.)

Jegyzékük: 1. Hamishitü Jancsi. 2. A halál vőlegény. 3. A kigyó-ruha. 4. A tündérek kútja. 5. Jártár varjú. 6. A három zsák szemet.

Közülök a már többször említett Kropf és Jones-féle angol gyűjteményben is meg van az első 5 darab, a melyeknek az angol fordítás XLVIII., XLIX., L., LI. és LII. darabja felelnek meg.

Ugyane vidékről való meséket tartalmaz: 13. számú gyűjteményünk is:

Palócz Mesék a Fonóból. Meséli Istváffy Gyula. Liptó-Szt-Miklós, 1890. (I.)

Jegyzékük: 1. Az elátkozott ember. 2. Babszem Jankó. 3. A mészáros legény. 4. A kit nem anya szült. 5. A szegény asszony fia. 6. A csonka leány. 7. Jankó meg az aranyhajú leány. 8. Hamupipőke. 9. Bolondos Jankó meg az ördög. 10. A sárkányölő királyfi.

Tizenhárom palóczmesével gyarapítja végül az eddigiek számát a nyomtatásban megjelent és szorosabban folklorisztikus színezetűeknek tekinthető gyűjtemények utolsója:

14. A Népmesékről. XIII. eredeti palóczmesével. Irta és leírta Pintér Sándor. Jóbarátok számára ötven példányban. Losonc, 1891. Nyomatott a Kármán-társulat betűivel. (Pi.)

A tájszólásban feljegyzett meséket megelőző értekezésről e repertorium második fejezetében fogunk megemlékezni. Meséinek a jegyzéke a következő:

1. Juhaczi Péter és a Hétsing szakállú ördög. 2. Az ifjító madárról.
3. [Czím nélkül. Tartalma szerint: Hamupipőke.] 4. A király és a juhász.
5. Rufót. 6. A sötét ország királya. 7. A két testvér. 8. A félsz-kereső. 9. A hattyú-vitéz. 10. Az ördög meg egy király. 11. A kilenczes. 12. A nap leánya.
13. A nagyon szegény ember.

A még kéziratban lévő s kiadásra váró Ipolyi és Aigner-féle, valamint a legközelebb sajtó alá kerülő Vikár-féle (somogyi) gyűjteményről és a Kisfaludy-Társaság Népkölt. Gyűjteménye új folyamának IV. kötetéről ez idő szerint még nem adhatunk számot; de e repertoriumunk harmadik fejezetében, a mely a magyar mesekincs tipikus témák alá csoportosított változatainak jegyzékét fogja tartalmazni, talán már ezeket is figyelembe vehetjük.

Dr. Jankó János. **Népies építkezés a Biharhegységben.** Hazánk néprajzának ismeretes buzgó művelője Dr. Jankó János, a Magyarországi Néprajzi Társaság fölterjesztésére azt a megbízatást nyerte a lefolyt év őszén a nagymélt. m. kir. kereskedelemügyi minisztériumtól, hogy az ezredéves országos kiállítás háziipari és etnográfiai csoportjában létesítendő falu számára az ország egyes vidékeiről háztípusokat gyűjtsön egybe. A címbeli igen tartalmas értekezés — mely sajnálatunkra egyik kevésbé hozzáférhető vidéki hetilapban, az „Aranyosvidék”-ben látott napvilágot — a jelzett megbízatás alapján tett egyik tanulmányút eredményeiről számol be, melynek útvonalai Bánffy-Hunyad—Kis-Fenes—Torockó—Topánfalva—Abrudbánya—Bród—Vaskó—Belényes és az ezek közé eső helységeket érintették. Kiemeljük itt ez értekezés részleteiből a következőket:

A magyar és román építkezés közt a főkülömbőség a jelzett területen a nagy sütőkemence elhelyezésében áll. A kemencének két czélt kell szolgálnia: a sütés-főzést és a fűtést. Az utóbbi czélra a kemencének külön része nincs, ellenben a sütés-főzés szempontjából a rendes magyar kemencének három külön része van, egyik — s ez a fő — a kenyérsütésre, mely középütt áll s a legnagyobb; a második a mosogató-, szapulóvíz, lug stb. melegítésére; a harmadik pedig — mint nyitott, vagy jobbmódu háznál részben zárt tűzhely a mindennapi ebéd sütés-főzésére. Ez utóbbi kettő rendszeren a nagy kenyérsütő-kemence két oldalán foglalt helyet, mint két szárny. A legprimitívebb esetekben e

három rész külön áll; így Topánfalván egy ház tornácza előtt egy vízmelegítő kemence volt, udvarán egy külön kenyérsütő-kemence, bent a házban pedig egy nyitott tűzhely rakott kályhakövekkel, mely a sütés-főzésen kívül a fűtést is szolgálja. Rendesen azonban a kenyérsütő-kemence van elválasztva a sütés-főzésre, ugyanakkor vízmelegítésre és fűtésre is használható többnyire nyitott tűzhelytől. A Bihar-hegység bejárat területén tehát a magyar építkezést az jellemzi, hogy a kenyérsütő-kemence a hozzá tartozó két mellékrészszel együtt nem kint az udvaron áll, hanem a házba be van építve a külön e célra való pitarba, míg a románságnál a kemence kívül kerül, helyet az udvaron talál, s ha számtalan átmeneti alakon át el is jut odáig, hogy a házhoz ragasztassék, hogy a kemence szája be a házba nyíljon, a pupja még akkor is kívül marad s kidudorodik a ház falából.

A kemenczével függ össze a román és magyar ház alaprajza közti különbség is. A kemence külön, középütt álló helyisége, a pitar, a román házból teljesen hiányzik; míg a magyar lakóház három helyiségből: lakószoba (-ház), pitar (-konyha) és kamarából áll, addig a román ház csak egy vagy két szobából, gyakran teljesen magában gyakran még egy kamrával összekapcsolva.

Ugyancsak a kemenczével függ össze a román és magyar ház közti harmadik különbség is, mely a ház menyezetében, vagy padlásában van. A magyarház pitarjának nincs menyezete, hogy a füst a ház héjában a fedél alatt szerte oszolhasson s a tető füstlyukain utat találjon kifelé. A román ház két szobáját padlás választja el a ház héjától s miután a tűzhely kisebb füstöt ad, a padlás egy része gazdasági eszközök raktáraként szolgál.

Attérve a magyar háztípusok bemutatására, szerző ismerteti a kalotaszegi, aranyosszéki tordai és toróczkói házakat, melyek e vidékek néprajzat tárgyaló előbbi munkáiból is ismeretesek. A román ház típusairól szólva megjegyzi, hogy legelső, legprimitívebb eleme a szatina, mely a havasok legmagasabb ormaira is feljut s mely a pásztor élet tiszta alakja. A Bihar gerince tetején, a Gajna és Kukurbéta csucsai közt, vannak ennek olyan alakjai is, melyeknél a lejtőbe vágott gödröt látják el, valamelyes fedéllel. A legegyszerűbb szatina e mellett az, melyben ember és jószág együtt él fent a havasban. Négy fagerendás fala, magas zsup teteje és egy ajtótlán ajtaja védi meg a józtságot és gazdáját a vihar ellen.

A sztinából kifejtett legközelebbi alakot Marisel szétszórt házakból álló havasi falvában találhatók. A ház itt kétosztású, egy lakóházból és egy istállóból áll, tehát ember és állat helye már el van különítve. Az utcáról a szobába egy ajtó vezet s az ajtóval szemközi falon van egy ablak; azon az oldalon, ahol az ablak van, van az istálló ajtaja. tehát úgy, hogy az ablakból a gazda látja, hogy mi történik az istálló körül, míg az istálló ablaka már az utcára nyílik. Mariselben egy jobb módú házban is már két szoba van egymás mellett s ezek mellett az istálló, mely szintén kétosztású, de nem mint a lakórész barántfallal, hanem hosszfallal, az egyik a szarvasmarha, a másik a juh számára. A ház vízszintes fagerendákból van összeróva és zsin-dely fedi. Az alakfejlődés azonban itt véget ér; Marisetől és Magurától délre a forma, mely nagyon szép ethnographiai szempontból, teljesen eltűnik.

Leszállva az Aranyos völgyébe, Szolcsvánál tűnik föl az első kifejtett

román építkezésű typus. Itt a jellem nem annyira a lakóházban, mint inkább a sajátos telekberendezésben domborul ki. A telek szűk s be van építve egészen. Egyik oldalán van a lakóház, mely két helyiségből áll, teljes és nyitott tornáczczal ezzel szemben aztán van külön verandás disznóól, tornáczos szalonnás, gabnacsűr, szerszámfészker, vesszőből főtt kukoricacsűr stb. Mindezek apró faházacskák négyzetes alappal, melyek sűrűn egymás mellé sorakoznak.

Szolcsvától nyugatra, a Bihar gerinczéig és mindenütt egy egységes typus uralkodik, melyet mőcz typusnak lehetne nevezni. A ház 1—2 helyiségű, a földből kiemelkedő kőpinczére vízszintesen rakott gerendákból összerótt faház, melynek tornácza van; a tornácz oszlopai közt lent deszka kerítés, fent bolthajtás van, még ekkor is, ha a tornácz hátsó részét kamra foglalja el; a tornáczról lépcső vezet le s fedél egészen külön eresz van, míg a tornácz a házzal közös tető alá épül; az ablakok mindig az ajtóval szemközt sarkokhoz közelebb és sohasem a fal közepén vannak. A kapu tiszta székely kapu, de faragás és festés nélkül. Gazdasági épületei közül igen jellemző a szénapadlással összekötött ól: ez egyemeletes faház, melynek emelete a földszinhez úgy aránylik magasságban, mint 1:2: de ez az emelet, mely szénaraktárnak használtatik szélesebb, mint az alsó rész s kiszögellik annak frontjából: az alsó rész két osztályú, egy a szarvasmarha, egy a juh számára; az alaprajz téglányt mutat. A mőcz ház e jellemi a legállandóbban vannak együtt az egészterületen s ezek oly jellemek, melyek egyike sem található meg területem magyarságánál.

Meglepő jelenség, hogy az oláhság e bihari része átvette a székelyeket annyira jellemző székely kaput. Pedig ez átvétel nem is áll magában. Átvette a szénásólat a maga eredeti csiki formájában, átvette a kalákázás szokását. Sajátos, hogy falvaiknak magyar elnevezéseik is voltak (Brucsum: Tőkefalva; Vidra). Sőt családjaik neve is magyar s végül zenészeit igriczeknek nevezik s így Magyarországon az egyetlen vidék (a három Vidra, Nyágra, Albák), ahol a zenészeket, régen regösöket és hegedősöket jelentő, s a XIV—XV. században kihalt szavunk életben maradt. Vajjon mindezt a mőczság csak átvette a magyartól, székelytől, vagy talán valóbbsinü az a másik feltevés, hogy a mőczok csak eloláhosodott magyarok, székelyek?

A mint Abrudbányáról kiindulva a Biharnak Vulkán szirtje alatti hágóján át, Erdélyből Magyarországra jutunk át, hirtelen egész más kép tárul elénk. Eltűnik a székely kapu; eltűnik az a sajátos alakú emelkedett szénásól teljesen; eltűnik a ház tornáczából a kerítés és bolthajtás, s marad előttünk egy kétosztású, alacsony kőpinczére emelt nyílt tornáczú faház, mely azonban vékonyan be van vakolva, melyet magas (1:2) zsupfedél borít s melynek külön ereszes lépcsője nincs. A szénát vagy a földön vagy a fákön buglyákba rakják. De a mint a mőczságot jellemezte az emeletes szénásól, azonképen a magyarországi bihari románságot, a Fehér-Körös völgyét is rendkívül jellemzi a maga ólja, mely hatoldalú hatszögletű s két részre van osztva, a négszegletes rész a tehén részére, a hatszegletes rész a juh részére; a másik gazdasági épületének szintoly jellemző alakja van: nagy négyszegletes zsupfedél alatt van felerészben a disznóól, felerészben székér számára csak két oszlop által tartott fészker; nem más ez, mint az oldalnyílású ²/₃-os

csűr legprimitívebb alakja. Sütőkemencze a házon kívül. Ez a két gazdasági épület rendkívüli állandósággal jellemzi az egész Fehér-Körös völgyének felső szakaszát Gurahonczig a vasút állomásig egyfelől és a Gyálu-Máreig másfelől.

A mily választó volt a Vulkán nyerge a mőcság és körösvölgyi románság közt époly választó a Gyálu-Máre hágója a Fehér-Körös és a Fekete-Körös völgyének román építkezése között. Itt 2, ritkán 3 osztású házra találunk: a szobák közül az utca felőli szélesebb, mint a más kettő s így a tornác $\frac{2}{3}$. De a tornácraól kis lépcső vezet le s ennek külön fedele van, a mi tehát a mőczra emlékeztet; a tornácznak kerítése van, de boltíve nincs. Hármassosztású csűre mellett meg van a vesszőből font vagy léczből össze-szegezett s czölöpökre emelt kukoriczakas is; a sütőkemencze magas kúp-alakú. A ház anyaga fa, de be van vakolva s kimeszelve. A kapu szerkezete a Fekete-Körös völgyben ismét más és ismét igen jellemző. Függélyes léczekből áll ez, mely felfelé két fokban elvékonyodik úgy, hogy alsó harmada a legszélesebb, középső harmada már vékonyabb, felső harmada a legvékonyabb.

A kenyérsütő-kemenczénél érdekes az a fejlődési alaksorozat, melyen kenyérsütő-kemencze végig megy a legegyszerűbb alaktól a házba való beolvasztásig. Mariselben teljesen fedél nélkül magában áll. A vidrai már ideiglenesen téli-re be van fedve, de a mint kitavasodik, ez ideiglenes borítékot lebontják. Erősen szeles helyeken, mint Bulzesden nyáron is megvédik egy féltedéllel, melyet a széllal szemközt állítanak fel. A mihelényi formánál állandósúl a könnyű ház, mely körülveszi a kemenczét nyáron, igaz csak fedele van s marad meg, de télen oldalait bedeszakázzák. Jobb módú helyeken már a sütőkemencze külön, télen-nyáron állandó deszkabódét kap, ilyen konyhák már Topánfalván s a havasi falvakban találhatók; rendkívül jellemzi azonban ezeket a konyhákat, hogy tulajdonképen a kemenczének csak száját foglalják magokba, míg a púpja a konyhaház hátsó falán kívül domborodik ki. — A hol az alakfejlődés idáig jutott már, megkezdődik a konyhának a házba való beolvasztása. Télen még is kellemetlen az, ha a konyhában van dolga e gazdasszonynak, havon vagy jegen botorkáljon oda s a kényelem és szükség azt eredményezi, hogy a kemenczés konyhát már nem a házzal szemben helyezik el, hanem a ház mellé, azzal egy frontban, mindegyiknek mellevén a maga külön fedele. Ha most a ház fedelét ki kell javítani, akkor megtörténik, hogy a házra és a mellette levő konyhára egy közös fedelet húznak. Már csaknem tetőfokához jut az alaksorozat akkor, mikor már a házat úgy építik, hogy végiben a kenyérsütő-kemencze konyhája legyen, de azért itt is megmarad az eredetre való jelleg s a ház farából ékesen domborodik ki a kemencze púpja. Az utolsó előtti alak az, mikor a kemencze és konyha a hármassosztású ház középső osztályát foglalja el s ilyenkor a kemenczepúp a ház hátsó falából annak közepén domborodik ki, mint azt a Ponoreli malom mutatja. A befejezés pedig az, mikor a kemencze púpostól, mindenestől a házba bevonúl, mint p. o. a hideg szamosi típusnál a mely jelenség azonban magyar hatásnak is tulajdonítható.

Külön foglalkozik még J. értekezése a Kalotaszeg és Aranyosszék közt gyönyörű alaki átmenetet mutató szt.-lászlói lokális típussal, ennek kapcsán a két terület közti etnografiai határral, végül a verespataki, abrudbányai és hideg-szamosi lokális típusokkal.

Herrmann Antal dr.: **A hegyek kultusza Erdély népeinél.** Egy etnografus-turista vázlataiból. (Különlenyomat az „Erdély“ 1893. évfolyamából). Kolozsvár, 1893. „Közművelődés“ könyvnyomdája. 70 lap. (Ára 40 kr. Kapható szerzőnél, Budapest, I. Szentgyörgy-utca, 2.)

Folyóiratunk II. kötetének 368. lapján báró Andrian „Höhenkultur asiatischer und europäischer Völker“ cz. nagy terjedelmű és jelentőségű munkájának ismertetése alkalmával megjegyeztem, hogy a hegyek kultusza minő nagy szerepet játszik egyes népek hiedelmében, s hogy a hazai népek hitében is számos idevágó adat lappang, jöllehet Andrián a magyar, szász és cigány néphitből semmit sem közöl, az oláhból pedig vajmi keveset, mi a hegyek kultuszára vonatkozik. Herrmann tehát érdemes munkát végzett ez értekezésének összeállításával, ámbár művének befejezésében túlszerényen megjegyzi, „hogy a szakszerű kritika komolyabb tudományos igényeket ne támasszon e teljesen igénytelen adatgyűjtéssel szemben“, mert ő „azokból nem vonta le a tanulságokat, s csak elvéve kísértette meg a magyarázást az analog jelenségek alapjának, a misztikus felfogásnak jelzését.“ Két okból jól is tette, hogy „elméleteket nem állított fel és minél kevesebbet mitologizált“, mert először is műve tágabb körnek, főleg a turistáknak szól: másodsor pedig az egész hegyi kultusz elméletét szigorú tudományos alapon már megírta báró Andrian idézett művében. Herrmann művéből is határozottan kitetszik, hogy a hegykultuszban két képzetscsoport különböztethető meg. Az egyik az animizmuson, a természet megelevenítésén alapszik: a hegyet démonnak vagy szellem lakásának képzelik (a magyar néphitben óriások, stb. lakása). A másik képzetscsoport a hegyek kozmikus felfogása: a hegyek ég és föld közti határvonalak, a menny előcsarnoka, mintegy lépcsőül szolgálnak az itteni és a túlvilági élet közt. Ilyen hiedelmen alapszik pl. az a kalotaszegi szokás is (31. l.), hogy ha valaki gyakran álmodik egy elhalt ismerőseivel és főleg ha azt hiszi, hogy ez nem talál nyugtot a földben, sírjáról vett maroknyi földet hintenek a legközelebbi domb vagy hegy tetejére. Idevágó azon székely szokás is, hogy idegen földön elhalt emberek otthon maradt ruhadarabját elássák a falu legközelebbi dombján vagy hegyén. Ily hiedelem foszlányait feltalálhatni az erdélyi oláh nép körében is. Ha oláh néphiedelem szerint az elhalt férj feleségének új házassága első idejében gyakran megjelenik álmában, akkor a nő azt hiszi, hogy férje bánkodik férjhezmenetele miatt. Hogy erről meggyőződjék, egy pogácsa felét (kerek alakjáért rőtá-nak nevezik) elássá a férj sírhantjába, másik felét pedig a legközelebbi dombnak, vagy hegynek tetején. Ha aztán a pogácsa darab reggelre eltűnik a hegyről, azt a férj vitte el, ki neje új házassága miatt bánkodik s e miatt kiengesztelendő (49. l.). Ilyen érdekes adatot az értekezés majdnem minden lapján találunk.

Herrmann nemcsak az eddigelé megjelent és szétszórt idevágó adatokat dolgozta fel, a mennyire t. i. azok hozzáférhetők voltak; hanem használt kéziratban levő jegyzeteket is. Öt fejezetben összeállította Erdély összes népeinek u. m. a magyar, oláh, szász, cigány és örmény népnek a hegyi kultuszra vonatkozó hiedelmeit és hagyományait. A legtöbb idevágó monda, babona a tulajdonképi hegylakók, a rumén nép hagyományaiban él, sok a székely, kevesebb a többi magyar ajkán; a cigányoknál számos kultuszvonás szinte ere-

deti alakjában maradt meg, amint ezt a balkánfélsziget cigányai néphitéből legközelebb én is ki fogom mutatni. Az örmények kevés számú régi hagyományaiban is találunk az ősi kullusz nyomaira: aránylag legkevesebb van a szászoknál. A mű szerkezetileg leginkább kidomborított fejezetei azok, a melyekben a szerző a cigányok és oláhok hegyi kultuszáról szól; a magyarok idevágó néphitét tárgyaló fejezetén ellenben meglátszik, hogy az adatok, a mint szerző maga is mondja a „befejezés“-ben (69. l.) „nem keletkeztek régtől folytatott rendszeres feljegyzésekből, s nem előre megállapított dispositió alapján“; hanem, hogy „meg-megszakítva más egyéb fontos munka által“, állította össze a szerző. De e munka így is igen becses néprajzi irodalmunkra nézve, mert aki szigorú tudományos kritikával, mythologiai módszerrel akarja megállapítani a hegyek kultuszának Erdély népeinél fennmaradt nyomait, az H. művét nem nélkülözheti.

Dr. Wliskoeki Henrik.

Achelís Th. *Die Entwicklung der Ehe.* Berlin 1893. E. Felber; 125 lap; ára 2 márka 60 fillér.

Felber, berlini könyvtáros néhány hónap óta: „Beiträge zur Volks- und Völkerkunde“ czimen egy néprajzi gyűjteményt ad ki, melynek első kötete alólírottak: „Volksbrauch und Volksglaube der Siebenbürger Sachsen“ című műve, második kötete pedig Achelis, hírneves néppszikhológus és etnografusnak a házasságról szóló munkája, mely helyesen tünteti fel a népvizsgálatnak, mint tudománynak kiváló szerepét kulturtörténelmi problémák megoldásánál. Achelis a mű bevezetésében azt mondja, hogy művét a művelt nagy közönségnek e fontos téma felől való tájékoztatása céljából írta, s valóban meg is mutatta, hogy a tudomány nagy és fontos problémáit is lehet mindenkítől könnyen érthető előadásban fejtegetni. E kiváló munka 5 fejezetben tárgyalja a házasság fejlődését: 1. A primitív házasság; 2. Az individuális házasság (polyandria, polygynia, monogamia); 3. Rokoni viszonyok; 4. Házasságkötés, és 5. Házasságfelbontás. A befejezésben Achelis nagyon szépen fejtegeti, hogy a házasságnak szentséggé való fölemelése azon meggyőződésen alapszik, hogy férfi és nő életfogytiglani egyesülése minden körülmények közt az egyedüli nem törvényellenes alakja a nemi életnek, s hogy ez a meggyőződés idővel intuitív morális meggyőződés erejére emelkedett. Nemcsak a keresztény egyház tartja „sacramentum“-nak a házasságot; megvolt és megvan e felfogás mostanság is számos, ugynevezett „vad“ népnél és nagyobb morális értékkel bír sok esetben, mint a „tönjén és orgonaszó mellett“ ránk adott „sacramentum“.

Dr. Wliskoeki Henrik.

APRÓSÁGOK

Adalékok az iráni műveltség hatás magyar nyelvahagyományaihoz.
 E folyóirat jelen évfolyamának bevezető cikkében rámutattam az összehasonlító nyelvtudomány és őstörténetünk adatainak azon nevezetes tanulságára, hogy a kezdetleges állapotokból kibontakozó magyar s vele rokon népeket legelsőbbben és legrégibb időben az iránság területéről érték a műveltségi befolyás áramlatai. E körülmény méltán indíthatja nyelvünk és néprajzunk fejlődésének buvárait, hogy valamint a magyar szókincs, úgy a magyar hagyományos műveltség, illetőleg szellemi és anyagi élet terén a jelzett népcsoport nyelveiben és néprajzi sajátságaiban keresse forrását és megvilágítását több olyan elemnek, melynek eredete eddigelé homályos volt. Hogy az efféle nyomozások különösen minő irányokban adhatnak reményt eredményességre, arra nézve azt hiszem, értékes ujjmutatást foglalnak magukban a következő műveltség-szó-csoportozatok, melyeknek egybevetéséhez Hübschmann H. „Etymologie und Lautlehre der Ossetischen Sprache“ (Strassburg, 1887.) és dr. Geiger Vilmos „Handbuch der Awesta-sprache“ műveiből merítettem az indo-iráni és kaukázusi adatokat:

I. Állatnevek:

Ravas a régi magyarban: „róka“. Megvan szélitében a rokon nyelvekben: mord. *rives*, cserem. *rebež*, *rövöz*, zürj. *ruć*, votj. *žiči* „róka“. A szó eredetét mutatják: összet. *ruwas*, *rūwas*, tagauri *rūbas*, digori *robas*, | pehlevi *rūpās*, szanszk. *lōpāca* „róka“. Az alap-szó kitűnik a magy. *róka* másaiból.

Róka (kicsinyítő képzés: *ró-ka*). Rokon nyelvi megfelelői: finn *repo*, észt *reba-se*, lapp *repe* „róka“, oszt. Irt. *rāba* „zottiger hund“. Végeredetét jelzik: ujperzsa *rōbāh*, *rūbah* „róka“, zend *urupi* egy kutyafaj neve.

Kutya: éjsz. vog. *kūtuc*, lozvai *kutu*, kondai *kutkē*, „kutya-kölyök“; mord. *kutū*, *kutka* „kutya“; votják *ku'a-pi* kutyakölyök (tehát: *kuća* nyilván eredeti értelme szerint az alábbiakkal egybevetve: „hündin“); zürj. *kīci*, észt *kuts*, *kutsik* id. (l. Nyelvtud. Közl. XXIII. 343.). Iráni másai: összet. *khuž*, *khuj* (plur. *khuitā*), kurd *kūčik* „kutya“, kürin *khīč* id. Kaukázusi nyelvekben való megfelelői: avar *khuča*, *quaži* „nöstény kutya“, thus *kac*, kamük *kueči* „welp“. A magyar és ugor alakok (melyeknek átvétele az orosz *kutu* szóban is jelentkezik) az iráni alakokkal mutatnak legszoro-

sabb hang-egyezőséget; azonban maga a szó aligha eredeti ezen nyelvterületen is. Hasonló szók ugyanis a törökségben: oszmanli *kandik*, tatár *kančik*, *kanča*, csagataj *kančig*, kirgiz *kanšik* „nöstény kutya“ (Budagov; II. 27.), melyek ismét alapszavukban az indogermán *canis* — szóv alakokkal látszanak egybefüggőknek.

Kuvasz az előbbi pontban elősorolt alakok cserkesz *xabzu*, kabardini *xabze* másait tükrözi s a *kutyá*-hoz oly viszonyban állhat, mint *ravasz* a *róká*-hoz. Egy másik változata ugyane szónak a régi nyelv **kamasz** szava, mely egy kutyafajtát („silens“ Besztercei Szójegyz.) jelent s szóközépi mássalhangzójával megjelöli a kapcsolatot az itt idézett kaukázusi s a *kančik*-féle török alakok között.

Agár, éjsz. vog. *ākēr*, pelimi *oqēr*, lozvai *qēr* „kicsiny házi eb“, szigvai *ārī* nöstény eb éjsz. osztják *akar* „russischer hund mit langen ohren“, *ōri* „hündin“ (Ahlquist): osszét *īgār*, *yegār* „jagdhund“ | avar *egér* (genit. *agril*). Vámbéri ismer a kirgizben is *igār* alakú kutyanevet; de Budagov szótára nem igazolja.

Szelindek (rég. nyelven: *szeléndek*): szanszk. *cvan*, zend *span*, óperzsa *spān*, ujper. *sag* (lat. *canis*, gót *hundas* stb.). A magyar alak * *szeléndek* helyett valónak vehető, melynek végzete egészen úgy alakult, mint az ószláv *blěnъ*-ből a *belén* s járulékmássalhangzóval: *belénd*, majd: *beléndek*. Iráni eredetű szókban a *p* (*b*) — *v* változásra egyéb példák a *ravasz*, *kuvasz*, *öszvér* (l. ugyanitt) és *vásár* (p. *bāzār*) szókban mutatkoznak. A *v*—*l* változás a magyarban bizonyára a *szelíd* szó analógiai hatása alatt keletkezhetett.

Farkas: Látva azt, hogy annyi „eb“ név került az iránság területéről nyelvünkbe végre lehetőnek kell tartanunk azt a nem először emlegetett vélemény helyességét is, hogy a *farkas* a szanszk. *vrka*, illetőleg zend *vēhrka*, ujper. *vyāghra* (gót *culfas*, lat. *lupus* stb.) magyarított alakja. Tényleg ez az állat nem jellegződik éppen fölűnő, nagy farkával, hogy ettől kaphatta volna nevét (a vogulban pl. neve: „harapó állat“, *purn' uj*, vagy „rén (-orzó) állat“, *sāli-uj*) s annak is találunk biztos analogonját, hogy iráni eredetű szóban kezdő *f* eredetibb *v* fejleménye: l. alább a *fűrj* szó tárgyalását.

Öszvér. a schlägli szójegyzékben: *ezper* (eszper): Már fölnt (— l.) kifejeztem azon sejtelmemet, hogy e szó előrésze a perzsa *asp*, zend *aspa*, szanszk. *asva* „ló“, utórésze pedig a perzsa *zar* „számár“ szó, mely szerint való jelentése ez volna: „ló-számár“. Ez az összetétel tényleg meg van az osszétban, csakhogy megfordított rendben, így t. i. „számár-ló“, mint az „öszvér“-nek sajátos neve: *zargāves*, tagauri *zārgāves*, *zārgāfs* „öszvér“. V. ö. osszét *zāräg* „számár“ és *afse*, *āfsä* „kancza“ (= perzsa *aspa*).

Üsző: Eddigélé úgy hittük, hogy őseredeti ugor szó; mert megvannak a rokon nyelvekben: finn *vasa* „einhäufiges Reutierkalb“, észt *vasik*, liv *vāški* „kalb“, mord. *vaz*, *vaza* „kalb“ (l. MUGSz.);

továbbá éjsz. vog. *vāsi*, lozvai *vosi* „rénborjú“. Azonban megvan az iráni nyelvekben is: összet *vāss* „kalb“, szanszkr. *vatsa* „kalb“, junges, kind; sőt előkerül itt az eltérő kezdő mássalhangzójú lapp *mese*, *miesse* „borjú“, vogul osztják *mīs*, *mīs*, zürj. *mös* „tehén“ szó is, melyekkel Budenz a magy. *űsző*-t egyeztetette. Ez iráni szó t. i. zend *maēši*, perzsa *mēsh*, szanszkr. *mesha*, *meshī* „weibliches schaf, schafmutter“.

Űrű: Vámbéri türkmén *űrű* „verschnittener widder“ szóval egyezteteti, melyet Budagov szótára nem ismer. Megfelelő összet alakok: *urek*, *warik*, digori *ur*, tagauri *wārig* „lamm“, melyek mindenesetre a török alakhoz képest is eredetiek. Ezeknek ujperzsa mása *barra* „lamm“, mely egybevetve a kurd *vark* „lamm“, szanszkr. *urana* „widder, lamm“ szavakkal arra mutat, hogy a magy. *birka* (orosz *birka*, kirgiz *marka*), de még a szláv *baran* magy. *bárány* (jakut *baran* „ziegenbock“, altaji *paral*, mongol *maral* „rénszarvas“) is mind egy törzsből fakadtak a magy. *űrű* szóval.

Juh: Rokon nyelveinkben értelmileg megfelelő szavak: éjsz. vog. *ās*, kondai *oš* | éjsz. osztj. *oš*, *os*, déli *ōš*, *āc* | zürjén-votj. *īž*, mord. *uča* „juh“, finn *uuh* „anyajuh“. Már Budenz egybevetette ez alakokat a magy. *juh*-val (Szóegygez. 177); de MUGSz.-ban elejtette, holott ami a végzetet illeti a hangalaki azonosság pontos analógiákkal igazolható, minők: magy. *méh*: mord. *meš*, magy. *éh*: mord. *vač*. Tényleg kétségtelen az idegen eredet, mit igazolnak a „kecske“ jelentésű szanszkr. *aṣa* (*aṣa*), örmény *ayc*. görög. *zēz*, litván *oži*-s, továbbá cserkesz *aše* („kecskebak“). Ezekhez képest a magy. *juh* szókezdője járulékmássalhangzónak tekinthető, melynek keletkezése esetleg iráni területen is történhetett: v. ö. összet-tagauri *yāfs* „kancza“ digori *āfsā*, zend *aspa*, szanszkr. *aṣva* „ló“. Érdekes jelenség, hogy ugyanez indo-iráni szónak más nyelvjárás révén történt átvétele a *juh*-tól alakilag teljesen különböző magy. *őz* szó. Erre vall t. i. a szanszkr. *aṣṭina* (*aṣina*) „fell“ képzésnek megfelelő zend *izaēna* id., melyben *iza* - szkr. *aṣa* „kecske“, úgy hogy az *őz* eredeti értelme szerint: „(vad) kecske“.

Tehén: Egyike azon szavainknak, melyeknek mint jelentős műveltségtörténeti adatoknak, régóta keresik érdekléssel eredetét nyelvészeink. Volt egy vélemény, mely a *tej* szóval hozta képzési kapcsolatba s hogy ez nem járt legalább az alapgondolat tekintetében messzire az igazságtól, bizonyítják a következő adatok: zend *daēnu* „weibchen (von tieren)“, *gāo daēnu* „kuh“ (*gāo* „rind, kuh, stier“), szkritt *dhenū* id. a *dhaya*-. zend *dā* „saugen, süugen“ ige származéka, melynek másik képzése ujperzsa *daya* „amme“ s melynek indogermán megfelelői közé tartozik a szláv *doj*- „szoptatni“ ige s ennek a magy. *dajka* szó eredeti példaképét tevő képzése is. — Kapcsolatban az itt tárgyalt szóval említjük fel, hogy iráni eredetűek a sokat keresett magy. *hús* és *tej* testrészek szavak is. Amannak másai a zend *gāuš*, szanszkr. *gāus* „tehén“ a

z. *gāo*, szkr. *gō* (örmény *kor*, német *kuh* stb.) szavak képzése, melyekből hogy miként történt a „hús-féle jelentésfejlődés, mutatja az orosz *govjadinu* „marhahús“ a *govjudo* (ószlov. *govendo*) „ökör“ szó képzése. Ugy kell tehát a dolgot fölfognunk, hogy a „hús“ eredetileg csak az evésre szolgáló „marhahús“-t jelentette s később lett alkalmazva mai általános értelmében. A *tej* szónak rokonnyelvi megfelelők hiján (v. ö. vog. *säkw-pit* „tej“, tkp. „csecs-viz“) az eddigiek ujmutatása alapján szintén indo-iráni területen kereshetjük mását s ilyenül kínálkozik a szanszkr. *dadhi* „tej“ szó, mely iráni révén éppen a magy. *tej* alakjában kerülhetett nyelvünkbe. V. ö. szkr. *madhu*, zend *madhu* „bor“: pehlevi *māi*, újperzsa *mai* | szkr. *pada*, zend *padha* „lépés, nyom“: pehlevi *pai* | pehlevi *rōd* „réz“: újperzsa *rōi* | s e magyar szóban: *fűrj*: kurd *verdi* (l. alább). Igen jellemző, hogy a „tehén“ szóval egyazon nyelvterületről való a **csorda** is: szkr. *çardha*, *çardhas* „schaar“, óperzsa *thard*, pehlevi *sartak*, újperzsa *sardah*, görög *ζαρδής*, gót *hairda*, ném. *heerde*.

Varjú, *varnyú*; déli osztják *varñaj*, *urñi* „krähe“, éjsz. vog. *urin-ëkwä* „varju“ (tkp. „varju-asszony“), orosz *vorona* stb. V. ö. zend *vāraghna*, pehlevi *varāgh* „ein vogel“ a *vāra* „szárny“ szóból képezve. — A MUGSzótárban fölhozott többi ugor alakok, jelesen: zürjén-votják *variš* „ölyv“, mord. *varsi*, *varsej*, finn *varekse*, lapp *vuorča*, *vuoraš* „varjú“ a magyar **vércse** szóval vannak szorosabb alaki rokonságban s evvel együtt iráni területről való, hol egy másik madárfaj, a „fűrj“ nevéül egészen hasonló alakokat találnak, ú. m. osszét *vārdcā*, újperzsa *vardīž*, *vardāž*, buchari *vardīž*. — Ugyane szónak alapjait tükrözik a kurd *verdi*, szanszkr. *vartika*, pamiri *volch*, görög *ὄρως* „fűrj“, melyek közül az első különösen egybevág hagállományában a magy. *fűrj* szóval tekintetbe véve azon hangmegfeleléseket, melyeket fentebb a *farkas* és *tej* szavaknál volt alkalmunk tapasztalni.

Holló: éjsz. vog. *zulaz*, tavidai *kulaz*, kondai *khrolēz*, éjsz. osztják *zolēz*, *zulēz*, szurguti *kolak*, *kōlank* „holló“: Volt már alkal-
mam (Nyelvtud. közlem. XXIII., 119.) ez ugor alakok kaukazusi másaira ráutalnom, főlemlítve a cserkesz *zulaz*, avar *ghélo*, kabar-
dini *kauz* és *kutaka* „holló“ szavakat. Ezekhez csatlakozott most: osszét *zalon* „krähe“, sarikholi *zern* „holló“, melyet a görög *ζόρωνα*, lat. *cornix*, továbbá görög *ζόρως*, lat. *corvus* szavakkal látszanak egybefüggőknek.

Keszeg, *kecsége* s rokon nyelvi másaik (tavidai vog. *käseñ*, kondai *koāseñ*, éjsz. vog. *käsew* „lenciscus rutilus, éjsz. osztj. *käseu* id.; l. Etnogr. IV., 174.) végső eredetük szerint szintén iráni területről való állatnevek: osszét *khäsag*, *khasag* „flussschisch“, mely elő részében ugylátszik az osszét *khaf* „seefisch“, *khäf* „gesalzener fisch“, yidgah-nyelvi *khap*, *kop* „fisch“ szót tartalmazza.

II. Műveltségi tárgyak nevei:

Mű, műv: szemben a Budenz-féle tarthatatlan szóegyeztetéssel (osztj. *malij-* „befühlen, herumtasten“ stb.) mint kész szó jelentkezik: zend *maya* „kunst, geschicklichkeit, weisheit“, szanszkr. *maya* a zend-szkr. *mā-*, *man-* „denken, sinnen“ igéből, melyből valók a szkr. *manas*, zend *manañh* „denken, geist, sinn“ s ennek átvételeképpen éjsz. vog. *namēt* „gondolat“, *namš-*, *namsaht-* „gondolni, gondolkozni“ stb.

Szekér: zend *čaxra*, szkr. *čakra*, pehlevi *čakhr* „kerék.“ Ugyane szó a déli osztják *thliker*, osztják-szamojéd *sour* „szán“, továbbá az ujperzsa *čark* alakban is mutatkozó hangátvetéssel a mongol *cirya* és jakut *sirya* „szán.“

Üst: Végzetére nézve egészen olyan mint a magy. *ezüst*, melynek rokon nyelvi alakjai *t* vég-mássalhangzó nélkül mutatkoznak (zürj. *eziš*, votj. *azvės*, vog. *ātivēs*). Ezt tekintetbe véve egyeztethető vele az „ércz“ jelentésű szkr. *ayas*, zend *ayañh*, mint-hogy ez utóbbinak másodértelme: „eisernes gefäss, kessel“ (v. ö. török *bakrač*, magy. *bogrács* és török *bakır* „réz“). Tovább képzéssel tükröztetik az *üst* alak középső mássalhangzóját a pehlevi *asīn*, osszét *āfsān* „vas“, vashól való. Ily módon a magy. *vas* és *üst* egyazon tőnek volna különböző korokból és különböző nyelv-járásokból hozzáuk származott sarja.

Hid: Budenz szófejtő magyarázata ellenében (MUGSz.) már Thomsen ráutalt e szó iráni eredetére (Beröinger mellem de finske og de baltiske Sprog 232. l.), hivatkozva az osszét *χīd*, *χēd*, zend *haētu*, szkr. *sētu* „brücke, furt“ szóra.

Vár: zend *vara*, pehlevi *var* „umhegung, garten“. — **Várad:** zend *varatha* „wehr, schutzwehr. burg“ a *var-* „einschliessen, hemmen, wehren, schützen“ igéből. E szerint a „vár“ tkp. „kerítést“ jelentett eredetileg amint a szláv *grad*, *gorod* „várfal, város“ szó is egybefügg a *gorodīt* „körülkeríteni“, (or.) *ogorod* „kerítés, kert“ szókkal. A vogul *ūs*, *voš* „város, vár“ szó is jelent a kondaiban „kerítést“, mely alapon megérthetjük immár, hogy miért hívják hasonló szóval *ūsmä* (= magy. *vész*, *vejsze*) a „halászczigét“, hiszen ez nem egyéb mint „vízi kerítés“.

Tőr: szemben a fent közlött véleménynyel (16. l.) szorosabb jelentésbeli és alakrokonságot tüntet föl a czimbeli szóval a zend *dāuru*, szkr. *dāru*, ujperzsa *dār* „speer, lanze“.

Munkácsi Bernát.

HIREK A NÉPRAJZ KÖRÉBŐL

† Dr. Pápai Károly

Harmadik hónapja, mióta drága tetemére idegen földnek hantja borúlt, de fájdalomunk érzete ma sem enyhült, sőt napról-napra megújulni látszik amint mind inkább alkalmunk nyílik tapasztalni, a veszteség nagyságát, mely korai elhúnytával különösen hazai néprajzunkat érte. Ő méltó utódja volt Körösi Csomának és Regulynak, ki gyarló testi ereje és egészsége tudatában rajongó lelkesedéssel oldott meg leirhatatlan nélkülözésekkel küzdve hősi es feladatokat hazájának tudományossága, illetőleg nemzete ösmultjának földerítése érdekében. Mint lelkük ideáljában, úgy osztozkodott ő velük életük sorsában is: összeroskadt útja közepén, mielőtt eljutott volna céljához s átadhatta volna a tudományos használat számára azokat a nagybecsű kincseket, melyeket élete árán a világ hozzáférhetetlen rejtkeiből szerzett össze. Barátainak s különösen a Magyarországi Néprajzi Társaságnak marad kegyeletes feladatául félbeszakadt munkásságát folytatni s első sorban rendszeresen megírt s jegyzetekben fönmaradt irodalmi hagyatékának kiadásáról gondoskodni. Ezen hagyaték. valamint Pápai K. életpályájának és munkásságának tüzetes ismertetésére későbbben szándékozzunk visszatérni azon emlékünnepegség kapcsán, melyet a Magyarorsz. Népr. Társaság ezen nagyérdemű vál. tagjának tiszteletére határozott.

Dr. Müller Frigyes. Dr. Teutsch G. D. tagtársunk, erdélyi evang. püspök, kitünő történetíró elhalálozása következtében az erdélyi szász püspökségre majdnem egyhangulag megválasztott dr. Müller Frigyes volt nagyszebeni ev. pap az erdélyi szászok kultur történelmének és néprajzának egyik legtudósabb és legmunkásabb művelője, ki mint népe lelkének legavatottabb ismerője igazán hivatva van arra, hogy azt okosan és helyesen vezesse. Bennünket érdeklő főbb munkái: *Beiträge zur Geschichte des Hexenglaubens in Siebenbürgen* (igen fontos, de igen ritka dolgozat, melynek újra nyomtatása nagyon kívánatos volna); *Geschicht der siebenbürg. Hospitáler*; *Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen*; *Siebenbürgische Sagen* (már második kiadásban jelent meg.

a szász nép ajkán élő mondák mellett a magyar és oláh mondáknak (sőt néhány cigánynak is) igen becses összeállítása, mely az erdélyi magyar mondákra nézve is kútfőül szolgál, minthogy azok (Köváry B. érdemes könyvecskéjét kivéve) magyarul nincsenek összeállítva. Müller 1828-ban Segesvárt született és nagy érdemeket szerzett szász honfitársai kulturája körül. Üdvözljük őt mint Teutsch legméltóbb utódját.

Internationales Archiv für Ethnographie. A 6 év óta Leidenben, J. B. E. Schmeltz által szerkesztett kitűnő illusztrált folyóirat kiadása a tetemes deficit miatt kérdésessé válván, a szerkesztő bizottság az etnografusokhoz folyamodik, hogy személyes járulékokkal és kormányoktól, intézetektől és társaságoktól nyerendő támogatással biztosítsák a hézagpótló folyóirat fennállását. Melegen ajánljuk e felhívást a néprajz tehetős művelőinek figyelmébe. Az ügyet az eddigi szerkesztő intézi (Rapenburg, 69. Leiden).

Vajkészítés. Martiny B. német népvizsgáló (Berlin, Kreuzbergstrasse 10.) a vajkészítésnek a különböző népeknél dívó módjait tanulmányozza. Arról értesült, hogy valahol Magyarországon is szokásos azon eljárás, melyet az arabok és némely mongol törzsek gyakorolnak, hogy t. i. a tejjel töltött bőrtömlőt (borjúbőrt) a földre teszik, s addig tapossák, míg vaj képződik. Ha valamely olvasónknak tudomása van erről, vagy más sajtósági vajkészítési eljárásról, sziveskedjék arról ez „Ethnographia” szerkesztőségét vagy egyenesen Martiny urat értesíteni.

A felkai Tatra-muzeum működéséről szóló II. jelentés. Felkán 1892. 10 lap egy képtáblával. A poprádi hatalmas Kárpát-muzeum közvetlen szomszédságában, a kis Felk községben 10 évvel ezelőtt létesült ezen intézet valódi mintája a vidéki muzeumoknak és fényes példája annak, mit lehet szerény körben, csekély eszközökkel, de kitartó lelkes ügybuzgalommal elérni. Bennünket különösen érdekelnek: a szép népies agyag-edény gyűjtemény, továbbá a bronz-leletek, melyek közt a nevezetes és híres felkai 8 bronzkardból 4 itt látható s a svedléri és matheóczi jelentékeny lelet egyes részei is ide kerültek. Legérdekesebb és ilyen nemből az országban legkitűnőbb berendezésű a két régi szepesi szoba, egy lakó szoba és egy vászonkészítő kamra.

Szibériai kiállítás lesz 1895-ben Moszkvában, melynek különösen az a feladata, hogy bemutassa a világnak a szibériai népek ethnographiai sajátosságait. E kiállítás mindenesetre nagy jelentőségű lesz a fin-ugor tanulmányokra nézve.

FIGYELMEZTETÉS.

 Kérjük a hátralékos tagdíjaknak mielőbbi befizetését.

Az évi tagdíjakat június haván túl póstai megbízással szedjük be.

Hivatalos nyugtázás.

1893. december 1-től 1894. február 25-ig tagdíjat fizettek:

1891-re: Dr. Novacu Aurél (Fehértemplom), Szilágyi István (Mármarosziget), Ev. theol. akadémia (Pozsony), Freyler Gyula (Kőbánya), Budai Paedagogium, Gönczi Ferencz (Zrinyifalva), Pálffy Tihamér (Temesvár), Kat. főgimnázium (Rózsahegy), Alföldi Lipót (Székesfehérvár), Baranyai Gyula (Nagyszőlős), Luppá Péter (Pomáz), Hirschl Béla (Bálint), Libertiny Gusztáv (Galgóc), dr. Duda János (Pécs), dr. Szinnyei József (Bpest).

1892-re: Dr. Novacu Aurél (Fehértemplom), Szilágyi István (Mármarosziget), Ev. theol. akadémia (Pozsony), All. főreáliskola (Kassa), Főkövi Lajos (Szeged), Szerb felső-leányiskola (Ujvidék), All. főgimnázium (Munkács), dr. Berghoffer József (Fiume), Gebhard Sándor (Lippa), Allami tanítóképző (Déva), Hermély Győző (Körmöcbánya), Bologa László (Nagyszében), ifj. Bölönyi Sándor (Nagyvárad), Fritz István (Dézs), dr. Mártonffy Lajos (Szamosújvár), Weisz Ignác (Sepsi-Szentgyörgy), Széll Farkas (Debreczen), dr. Hoffmann Frigyes (Brassó), Freyler Gyula (Kőbánya), dr. Vajda Ignác (Bpest), Szarvas Gábor (Bpest), All. keresk. akadémia (Brassó), Evang. főgimnázium (Brassó), dr. Schullerus A. (Szentágota), br. Kaas Ivor (Bpest), br. Salmen Jenő (Bpest), Budai Paedagogium, Gönczi Ferencz (Zrinyifalva), Benke Balázs (Bpest), Végh Lajos (Pécs), dr. Szendrei János (Bpest), Ebenspanger János (Felső-Lövő), Pálffy Tihamér (Temesvár), Kat. főgimnázium (Rózsahegy), Fejér Emmánuel (Üngvár), Luppá Péter (Pomáz), Hirschl Béla (Bálint) Libertiny Gusztáv (Galgóc), Berecz Antal (Bpest), Nagy Miklós (Bpest), Vikár Béla (Bpest), dr. Téry Ödön (Bpest), dr. Szinnyei József (Bpest).

1893-ra: Dr. Novacu Aurél (Fehértemplom), Bartal Antal (Haraszi), Thúry József (Halas), Firczak Gyula (Ungvár), Spitzer Mór (Pozsony), dr. Kégi Sándor (Pusztaszentkirály), Szilágyi István (Mármarosziget), Ev. theol. akadémia (Pozsony), Burián Pál (Szempe), Kuliszeky Ernő (Magyar-Óvár), Margitay József (Csáktornya), gr. Vass Béla (Szent-Gothard), Allami főreáliskola (Kassa), Léway József (Miskolc), Balázs Ferencz (Maklár), br. Radvánszky Béla (Sajó-Kaza), dr. Kúnos Ignác (Budapest), Érseki főgimnázium (Nagyszombat), gr. Keglevich Gábor (Nagy-Káta), Főkövi Lajos (Szeged), All. reáliskola (Nagykálló), Wosinszky Mór (Apar), Ludaics Miksa (Ráczkeve), Szerb felső-leányiskola (Ujvidék), All. főgimnázium (Munkács), Lehoczky Tivadar (Munkács), Apátfalva község (Csanádm.), Pitvaros község (Csanádm.), Alberti község (Csanádm.), dr. Berghoffer József (Fiume), gr. Wickenburg István (Fiume), Radoszavljevics Károly (Pancsova), Vissy József (Hódás), Kat. főgimnázium (Rozsnyó), Pojlák János (Szilágycseh), Gebhard Sándor (Lippa), Kölcsey-Egyesület (Arad), Földes János (Arad), Réthy Viktor (Arad), Réthy Lipót (Arad), Allami tanítóképző (Déva), Hermély Győző (Körmöcbánya), Magyar-Egyesület (Körmöcbánya), Toldykör (Körmöcbánya), Kir. akadémia (Pozsony), dr. Wagner Lajos (Pozsony), ifj. Kubinyi Miklós (Árvaváralfa), Kmetykó József (Hódmezővásárhely), Bologa László (Nagyszében), Kir. jogakadémia (Nagyvárad), ifj. Bölönyi Sándor (Nagyvárad), Fritz István (Dézs), Szongott Kristóf (Szamosújvár), Körösszeg-Apáti község (Biharm.), Csányi Andor (Nagyszalonta), All. tanítóképző (Baja), Potsa József (Sepsi-Szentgyörgy), Tompa Miklós (Sepsi-Szentgyörgy), Weisz Ignác (Sepsi-Szentgyörgy), Széll Farkas (Debreczen), Eötvös-Önképzőkör (Pécs), dr. Gerecze Péter (Pécs), Holdházy János (Győr), dr. Hoffmann Frigyes (Brassó), Polg. fiúiskola (Sepsi-Szentgyörgy), Kovács Sándor (Szászváros), Ambrózfalva község, Brózik Károly (Bpest), Tahy Anta

(Bpest), dr. Czirbusz Géza (Léva), Freyler Gyula (Kőbánya), dr. Bereczky Endre (Bánya), Déry Ernő (Bpest), dr. Czobor Béla (Bpest), Xantus János (Bpest), Schwicker Ernő (Bpest), Magyar Kaszinó (Brassó), Trausch József (Brassó), Fayl Gábor (Makó), Polg. leányiskola (Brassó), Áll. keresk. akadémia (Brassó), dr. Schullerus A. (Szentágota), dr. Jankó János (Bpest), br. Salmen Jenő (Bpest), Budai Paedagogium, Kövály László (Kolozsvár), Veress Endre (Kolozsvár), Lill Tivadar (Bpest), Földeák község. (Aradm.), Benke Balázs (Bpest), Podhradszky Lajos (Besztercebánya), Állami tanítóképző ifjúsági olvasóköre (Sárospatak), Végh Lajos (Pécs), Reáliskola (Sümeg), Koós Ferencz (Brassó), dr. Szendrei János (Bpest), Ebenspanger János (Felső-Lövő), Pálffy Tihamér (Temesvár), Kat. főgimnázium (Rózsahegy), Fejér Emánuel (Ungvár), Luppá Péter (Pomáz), Hirschl Béla (Bálintz), Libertiny Gusztáv (Galgóc), Huszka József (Bpest), Berecz Antal (Bpest), dr. Téry Ödön (Bpest).

1894-re: Dr. Kúnos Ignác (Bpest), dr. Berghoffer József (Fiume), dr. Márki Sándor (Kolozsvár), Ref. főgimnázium (Csurgó), Bartalus István (Bpest), Evang. főgimnázium (Brassó), Főiskolai könyvtár (Sárospatak), Klein Samu (Dobsina), Evang. lyceum (Kézsmárk), Evang. lyceum tanári könyvtára (Sopron), dr. Szalay László (Bécs), Református főgimnázium (Debreczen), Fischer Károly Antal (Bpest), Szumrák Pál (Bpest), Áll. főgimnázium (Munkács), Baksay Sándor (Künszentmiklós), Torma Zsófia (Szászváros), Ev. ref. kollégium (Székelyudvarhely), Angyal Dezső (Bpest), Naláczy Ödön (Dézs), Ev. ref. székely Mikó-kollégium (Sepsi-Szentgyörgy), Kir. jogakadémia (Kassa), Babich József (Zsombolya), gr. Károlyi Melinda (Bpest), dr. Karácsonyi János (Nagyvárad), Fejér Emmánuel (Ungvár), Áll. főreáliskola (Székesfehérvár), Áll. főreáliskola (Déva), Gálffy Ignác (Miskolc), dr. Marienescu Athanáz (Nagyvárad), gr. Apponyi Sándor (Lengyel), Nagy Bálint (Hódmezővásárhely), Tialios György (Bpest), dr. Baróti Lajos (Bpest).

1895-re: Gr. Apponyi Sándor (Lengyel, 2 ftrot).

Budapest, 1894. február 26.

Dr. Zolnai Gyula,

a Magyarországi Néprajzi Társaság pénztárosa.
(Markó-utczai főgimnázium.)

TARTALOM:

<i>Munkácsi Bernát:</i> A magyar fémnevek őstörténeti vallomása	1
<i>Nagy Géza:</i> Monda és hagyomány	26

Néphit:

<i>Herrmann Antal és Klein József:</i> Adalékok a körömről való néphithez	32
<i>Márton József:</i> Növénynevek a nép nyelvében	37

Népszokások:

<i>Istvánffy Gyula:</i> Mátralji palócz lakodalom	38
---	----

Irodalom:

<i>Katona Lajos:</i> A magyar népmese irodalma	52
<i>M. B. Jankó János:</i> Népies építkezés a Biharhegységben	66
<i>Wliskoeki Henrik. Herrmann Antal:</i> A hegyek kultusza Erdély népeinél	70
<i>Wliskoeki Henrik. Achelis Th.:</i> Die Entwicklung der Ehe	71

Apróságok:

<i>Munkácsi Bernát:</i> Adalékok az iráni műveltség hatás magyar nyelv- hagyományaihoz	72
---	----

Hírek a néprajz köréből	77
--	-----------

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MUZEUM

ÉRTESITŐJE.

SZERKESZTI

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT

Ára egy évre 3 frt. — A tagoknak a tagdíj fejében jár.

A társaságot illető pénzek *dr. Zolnai Gyula* pénztároshoz (Budapest, V. ker. gimnázium) intézendők, minden egyébféle küldemény, esetleg a folyóirat szétküldésére vonatkozó fölszólalások *dr. Munkácsi Bernát* ügyvivő alelnökhöz és szerkesztőhöz (Budapest, Zerge-uccza 27. sz.).

BUDAPEST

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Előfizetési fölhívás

néhai

Dr. PÁPAI KÁROLY

„AZ URALVIDÉKI ROKON NÉPEK ANTHROPOLOGIÁJA“

című munkájára.

Összeroskadt pályája közepén, mielőtt élete ideálját megvalósíthatta volna! Mint halhatatlan nevű elődei: Reguly és Castrén, ő sem érthette meg, hogy maga értékesíthette volna a tudomány szolgálatában azokat a nagybecsű kincseket, melyeket a rokon népek vidékein, a távoli éjszak rengetegei és tundrái között, s itthon hazája földén soha kellőleg nem méltányolható, rendkívüli küzdelmek árán gyűjtött egybe. E küzdelmek kioltották kiválóan nemes életének lángját s nekünk, az ő törekvései osztályrészesének, a Magyarországi Néprajzi Társaságnak maradt fönn kegyeletes föladatul, hogy félbehagyott munkáinak örökét átvegyük és gondozzuk. Szerény anyagi eszközeink mellett erre csak úgy vagyunk képesek, ha a tudománykedvelő magyar közönség segítségünkre lesz. — Legelsőben a czímbeli munkát bocsátjuk közre, melyet a megboldogult sajtókészen hagyott hátra. Ez a magyarral legközelebbi nyelvrokonságban álló népeknek, a *vogulok*-nak és *osztjákok*-nak minden irányu, tüzetes anthropologiai leírásával foglalkozik, kiterjeszkedve e mellett személyes megfigyelések alapján a velük érintkező szomszéd népekre, jelesen a *zürjének*-re és *szamojédek*-re, továbbá az irodalmi források anyaga alapján összehasonlítólág a távolabbi rokon, különösen a volgavidéki és balti ugor népekre, ugyszintén a magyar nép eredetére nézve uralkodó elmélet tekintetéből a *baskirok*-ra. E munka bevezetését a tárgyalat kutatások történeti előzményeinek rendszeres leírása teszi, befejezése pedig az *ösi ugor típus*-ra vonatkozó következtetések s evvel kapcsolatban azon utak megjelölése, melyeken a magyar anthropologiai kutatásnak a jövőben haladnia kell.

Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy dr. Pápai Károlynak jelen műve a magyar anthropologia terén éppen olyan nevezetes esemény, mint Reguly nyelvészeti gyűjtéseinek közzététele a magyar összehasonlító nyelvtudomány történetében. Valamint ez minden kétséget eloszlató tiszta világot vetett a magyar nyelv eredetére: úgy remélhetjük e munka nyomán, hogy általa a magyar faj eredetének homálya fog eloszlani; mert az ehhez föltétlenül megkívánt összehasonlítás tudományos hitelű, biztos alapjait nyújtja azon népek embertani meghatározásaiban, melyekkel a magyar nyelvileg legközelebbi rokonságban áll s melyeknek ennél fogva — akár mint vélekedjünk is a honfoglaló ősök uralkodó elemeinek származásáról — törzsrokonaikkal hatalmas arányokban kellett képviselnie lenniök amaz uralkodó elem vezérlete alatt álló s ugor nyelven beszélő magyar *köznép* nagy tömegében.

A munka 12—14 ívnyi terjedelemben táblázatokkal, mintegy 15 anthropologiai illusztráció-lappal, továbbá a szerző arcképével fog megjelenni. Előfizetési ára: három forint, mely összeg, valamint általában a megrendelés a Magyarországi Néprajzi Társaság pénztárosa, dr. Zolnai Gyula úr czímére intézendő (Budapest, V. ker. gimnázium).

Bizalommal kérjük a tudománykedvelő hazafias magyar közönséget, hogy becses pártfogásával tegye számunkra lehetővé egy ifjan elhunyt nagy-érdemű tudósunk úttörő munkájának kiadását.

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG

elnöksége.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MUZEUM ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

V. évf.

1894. márcz.-ápr.

2. szám.

Honfoglaló őseink.*

Minél nagyobb homály borítja a magyarság történelmének azon korszakát, mely a honfoglalást megelőzte: annál jobban fokozódik érdekeltségünk a legkisebb részlet iránt is, a mely e sűrű sötétségben megvilágítható. Ha hiányosan is, képet igyekszünk szerezni azon fejlődés menetéről, melyen őseink a honfoglalás előtt átmentek; keressük a magyarázatot, hogy milyen okok kényszerítették az ősmagyarságot régi hazájának elhagyására, s mely tényezők voltak befolyással arra, hogy rokonaitól elszakadva, idegen környezetben, egy rengeteg hosszú vándorlás alatt az összes életviszonyok megváltozásával járó váltságok között is fenn tudta magát tartani.

Mert azok a kiváló katonai erények s a hadi dolgokban való jártasság, melyek Árpád nemzetét a művelt bizancziak előtt utánzásra méltónak tüntették föl, a nyugot előtt pedig rettenetes hírűvé tették, magukban véve is elég bizonyosságot szolgáltatnak arra, hogy a honfoglalás előtti kor nem telheltett el szintelen egyhangúságban; — nem lehetett ez az egyenletes, zavartalan, lassu és békés fejlődésnek a kora, mely alatt őseink, mintha csak a nagy óceán valamelyik félreeső szigetén éltek volna, olyan csendesén és zajtalanul szállnak le a jugriai és baskiriai erdőségekből a keleteurópai pusztaságra; nem hihető, hogy vadász- és halásznépből egész simán váltak volna baromtenyésztőkké és harci kalandokat kedvelő, szilaj, vakmerő nomádokká!

Hiszen ilyeneknek ismerte őket meg Európa, kik elkövelték azt a hallatlan vakmerőséget, hogy beusztatnak a tengerbe, s lóhátról támadják meg a velenceiek hajóit; róluk jegyezték föl a nyugoti évkönyvirók, hogy egy pár száz lovas neki vág a nyugoti tartományoknak, száz meg száz mértföldnyi területen száguld végig és meg sem áll addig, a míg csak az Atlanti Óceán partjai nem szabnak határt kalandozásainak.

Hosszu iskolán kellett a magyarságnak átmennie, a míg ilyen nép lett belőle, s valóban a bizancziak már az V. század derekától kezdve azon népek közt emlegetik az onogurokat vagy unnugurokat, a kik résztvesznek ezen korszak Kelet-Európa összes régebbi

* Felolvastatott a Magyar Néprajzi Társaság 1894. február 3. ülésén.

viszonyait felforgató népmozgalmainak történelmében s lakhelyük többé nem az a vidék, hol bölesőjük volt, a Bizancztól alig ismert Jugria, keletre az Ural hegységtől, hanem jóval nyugotibb terület, körülbelül a Volga melléke.

Az Attila udvarában megfordult Priskus Rhetor említi őket először.

A vandalok Itáliába való berontásának ideje körül — írja — Maiorianus nyugot-római császár idejében (457—461) a *szaragurok*, *urogok* és *onogurok* követeket küldtek Konstantinápolyba, a rómaiak szövetségét óhajtván megnyerni. A császár szívesen fogadta a követeket s megajándékozva bocsátotta vissza. Bizonyára e követsegtől tudták meg Konstantinápolyban azt a Prikustól felhozott adatot, hogy az említett törzseket előbbi lakhelyükről a *szabirok* kergették ki, a *szabirokat* pedig az *avarok*, kik maguk is menekültek „az Oczeán innenső partjai lakó” népek elől. A *szaragurok* aztán az *akatir-hunnokat* támadták meg s egyesült erővel több ütközet után legyőzték őket.*

Nyilván ugyanezt az adatot ismétli a későbbi események közé illesztve a VI. század második felében élt Menander Protektor, a ki azt írja, hogy az *avarok* legelőbb az *utigurokat*, más kéziratok szerint az *uigurokat* vagy a régi latin fordítás szerint az *ongorokat*, továbbá az *eitazalokat* vagy *zalokat* és *szabeirokat* győzték le.**

Az *avaroknak* a *szabirok* és *unnugorok* földjére való hatolásától tud a 610—640 körül virágzott Theophylaktus Simokatta is, csakhogy ő az *avarok* ezen előnyomulását összezavarja a VI. század közepe felé történt népmozgalmakkal, midőn t. i. az *avarok* az *altáji turkok* elől menekültek. Azt mondja ugyanis, hogy a *turk* khágán meghódította a fekete Til körül lakó népes ogór nemzetet, melynek egyik ága, az *uaro*k és *khunnok* a *turkok* elől Európába vonultak s magukat *avaroknak* kezdték nevezni. Midőn a *barszeltek* vagy *szarszeltek*, *unnugurok* vagy *unnugunok*, *szabirok* és más *hunnok* *avarnak* hallották a földjükre nyomuló ellenséget, nagyon megijedtek s gazdag ajándékok kíséretében meghódoltak.***

* Ἐπρεσβεύσαντο δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον κατὰ τοὺς ἐθνικοὺς Ῥωμαίους Σαράγουροι καὶ Οὐρουροι καὶ Ὀνόγουροι, ἔθνη ἑξαναστάντα τῶν οἰκείων ἡθῶ ; Σαβείρων ἐς μάχην σπῆσιν ἐκλιθεύτων, οὓς ἐξήλασαν Ἀβάραι μετανάσται γενόμενοι ὑπὸ ἐθνῶν οἰκούντων μὲν τὴν παρωκεανῆν ἀκτὴν. Excerpta e Prisci Historia. 14. fejr. (Corpus Script. Hist. Byzant. I. Bonn. 1829. 158. l.)

** A bonni kiadás sz. (Corp. Script. Hist. Byzont. I. 1829. 284. l.): πρῶτον μὲν ἐξεπολεμήθησαν Οὐτιγούροις (1648-iki párisi kiadás 100. l. Οὐτιγούροις), εἶτα Ζάλοις (párisi kiadás Εἰταζάλοις), Οὐννικῶ φύλῳ καὶ Σαβείροις (párisi kiadás Σαβήροις) δὲ καθεύον. A párisi kiadás latin ford. „Primum quidem Ongoros Eitasalos Hunnicam gentem debellarunt et Sabiros euerterunt“.

*** Βαρσῆλτ (az 1647-iki párisi kiadás u. Σαρσῆλτ) καὶ Οὐννουγούροι (U. o. Οὐννουγούροι) καὶ Σαβίροι Οὐννικὰ τε πρὸς τοῦτοις ἔτερον ἔθνη,

Ezen adatokból nagyjában megállapítható az unugurok V—VI. századbeli hazája.

A Priskus által említett szaragurok, urogok, onogurok és szabirok mindenesetre egymás szomszédságában tanyáztak. Közülök a szaragurok, továbbá az akatzirok s más kaukázus — és káspi-tengermelléki hunnok ugyancsak Priskus tanúsága szerint Attila fiainak idejében, kevéssel Dengezik halála előtt († 469) a perzsákkal harcolnak. A szabirok valamivel később a Kaukázustól északra elterülő síkság keleti részében említetnek, a kik át-átcsapnak a derbendi szoroson. Az avarok vagyis az ogór népből kiszakadt várok és khunok a Fekete Til az az a Káma mellől törnek elő a VI. század közepén. Mindezen törzsek környezete arra vall, hogy az onoguroknak is ez időben már valahol a Közép- vagy Alsó-Volga vidékén kellett tartózkodniuk, még pedig a szabi-roktól nyugotra, mert a kelet felől menekülő avarok támadása legelőbb is a szabi-rokat érte, ezek pedig a szaragurokat, urogokat és onogurokat tolják odább az akatir hunnokra.

Az Alsó-Volga mellékére vall az 536—582 körül élt Agathias tanúsága. Agathias a Justinianus alatti perzsa háborúkról szólva többször említi a perzsa-görög határszélen fekvő Onogurist, melyről megjegyzi, hogy a régebbi időkben onnan kapta a nevét, mivel a kolchok egykor itt győzedelmeskedtek az *onogur* nevű *hunnok* fölött s ezen diadal emlékére nevezték a helyet Onogurisnak.* Agathias soraiból tehát kitűnik, hogy az onogurok, még mielőtt az avarok a Fekete Til mellől előtörtek volna, már jóval előbb elkalandoztak a Kaukázusról délre eső tartományokba s így minden nehézség nélkül állíthatjuk, hogy az V. század második felében, a midőn Priskus említi őket, már ott nomadizáltak az Azovi tenger mentén, a hol a későbbi időkben találjuk őket s ha előbb volt is valami törzsi különbség köztük és a szaragurok, meg az urogok közt, a későbbi időkben ennek már semmi nyoma, mert ezen utóbbi törzsnevek eltűnnek, legfőlebb Zemarchos ugurjait lehetne a szaragurokkal, (nyilván a m. fehér ugur) azonosítani, a kik a VI. század második felében a Volga (Attila) és Kuban (Kophen) folyók közt laktak s fejedelmük ezen időben a turk khágánnak, Dizavulnak volt az alattvalója.**

ὁπηνίκα τῶν Οὐγρὶ καὶ Χουννὶ ἔτι ἀπόμοιρον κατὰ τοὺς τόπους αὐτῶν ἀποδιδράσκουσιν ἐθεάζσαντο, εἰς μέγιστον καταπίπτουσι φόβον, ὑποτοπήσαντες Ἀβζάρους ὑπειναι τοὺς ἐνδημήσαντας. Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. VII., cap. 8. (1647-iki párisi kiad. 175. l., 1834-iki bonni kiad. 284. l.)

* Τῇνδε δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκ παλαιοῦ ἔλαχεν τὸ χωρίον, Οὐννων ἴσως ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις, τῶν δὲ Ὀνογούρων ἐπιλεγομένων, αὐτοῦ που ζυμβολόντων τοῖς Κόλχοις καὶ εἴτε νενικημένων. Aguthiae Hist. Lib. III. cap. 5. Bonn. 1828. pag. 146.

** Excerpta e Menandri Historia. Cap. VIII. (Corp. Script. Hist. Byzant. I. Bonn. 1829. 301. l.)

Ezek az onogurok, unugurok pedig, a kikről itt szó van, még ha talán eredetileg különbözött is egymástól a magyar és hungár nép s esetleg a török fajta uigur (ugur, ogor) nép egyik törzsét nevezték is valaha onogurnak, hunugurnak, már magyarok voltak. Csakis így magyarázható meg, hogy ugyanazon területen, hol az V—VI. században onogurokat vagy hunugorokat találunk, egy-egy magyar szó is fölbukkan. Az örmény eredetű Stephanus Byzantinus már a IV. század végén följegyezte, hogy a Kaukázustól északra elterülő pusztaságot a hunnok *vatni*-nak vagy *vadon*-nak nevezték; e szó tiszta magyar, analogiája (*üntiñ*, *ündiñ*- erdős, vadon hely) az északi osztyákok nyelvében is megvan, s így az elnevezés csakis magyar fajta népségtől származhatott. Ugyanitt a *magyar* név sem volt ismeretlen; a VIII. századbéli Theofanes említi, hogy 528-ban a bosporusi vagyis az Azovi-tenger mellékén lakó hunnok fellázadtak uralkodójuk, a keresztyén hitre tért Gordás (Gorda, Γορδᾶς) ellen s helyébe a testvérét, *Muagert* (Μουχαγέρης) tették meg királynak.* A keleteurópai nomádoknál gyakran előfordulnak az ilyen népnévről vett személynevek; a VII. századbéli Kuvrát, a bolgár, onogundur és kotrag népek uralkodója Kotragnak nevezte az egyik fiát, a bessenyőknél és kunoknál Tatár, Kazár, Baskard, Jászi s más hasonló személyneveket találunk, egy XIV. századbéli magyarországi jász embert Magyarnak hívtak, Árpádkori személyneveink közt olyanok is használatban voltak, mint: Bessenyő, Bolgár, Bulár, Kaluz vagy Kaliz, Kazar vagy Chuzár, Nemti (német), Bavaro (bajor), Kun, sat.; ezek sorozatába tartozik a hunn Muager név is, mely Madsar alakban a középpázsiai törökség személynevei közt is fellelhető.

Kitetszik ezekből, hogy a magyarság nemcsak Priskus idejében, de már a IV. század vége felé is ott tanyázott az Alsó-Volga mentén, s így semmi esetre sem kerülhetett ki a hunnokkal való szorosabb érintkezést, a mire a bizancziak is folyton czéloznak, hunn népnek mondván az onogurokat, de még világosabban bizonyítja az utóbb említett két adat, melyek — bármilyen értelmet tulajdonítsunk is nekik — annyit mindenesetre tanusítanak, hogy ha nem volt is azonos a hunn a magyarral, a mit ma már senki sem állít, valamiféle viszonynak csakugyan kellett lenni a két nép között. Ilyen formán az sem lehet meglepő, ha az aldunamelléki hunnok közt is nyoma van egy magyar szónak. Értem itt a sokat vitatott *Hunnivárt*.

Az Al-Duna mellékén a netádi ütközet után a VI. századbéli Jordanis szerint az Irnák, Emnedzur és Ultzindur vagy Uzindur alatti hunnok telepedtek meg közben az alánokkal.** Csakis ezen

* Theophanis Chronographia Paris 1655. Pag. 149—150.

** Hernac quoque, iunior Attilae filius, cum suis in extremo minoris Scythiae sedes delegit. Emnedzur et Ultzindur consanguinei eius in Dacia Ripensi Uto et Hiscó Almoque potiti sunt (Jordanis De Getarum siue Gothorum origine. Ed. Closs. Stuttgart. 1861. pag. 177. Cap. 50.)

hunnok lehettek azok, a kik már 456-ban az Al-Duna felől az alsó-pannóniai keleti gótok királyának, Valemirnek szávamenti birtokaira törnek s visszaveretvén, Scithiának egy nagyobb folyó ágaitól átszelt részeibe futnak, melyeket saját nyelvükön Hunnivárnak neveztek.* A kéziratokban ez a folyam részint Danapris (Dnyeper), részint Danubris, részint Danubius (Duna) néven fordul elő; az újabb írók — közéjük tartozott Hunfalvy is — többnyire a Dnyepert értik, de a térképre tekintve könnyen meggyőződhetünk, hogy a Dnyeperte alig lehet itt gondolni. A Dnyeper nem tartozik azon folyamok közé, melynek ágairól Jordanisnak érdemes lett volna megemlékezni; ellenben az Al-Duna már Szilisztrián túl rendkívül elágazik, számtalan kisebb-nagyobb ága és pataka szeli át a régi Scithia ezen részét, s torkolata felé tudvalevőleg az apróbbakon kívül három fő ágra oszlik s úgy szakad a tengerbe. Ezen a vidéken pedig, mint említettük, tényleg hunnok tanyáztak, már pedig Valemir alsó-pannóniai tartománya ezeknek az egész Viddinig terjeszkedő hunn törzseknek, nem pedig a dnyepermentieknek volt a szomszédságában. Csakis az aldunai hunnokról lehet tehát ezuttal szó, s támadásuk is csupán egy kisebbszerű rabló-kaland volt, mert hiszen Valemir egymagában, testvéreinek segítségével nélkül is egész könnyű szerrel elbánt velük. Nagyon természetes tehát, ha ez a nagy számból semmi esetre sem álló rabló csapat, midőn szorult a kapeza, már a természettől is eléggé védett aldunamenti tanyáira futott vissza; Valemir csapatai elől teljesen fölősléges lett volna egész a Dnyeperig menekülnie.

Ezek annyira világos dolgok s Jordanesnek a folyó elágazásairól szóló sorai oly szabatosan megjelölik, melyik folyórul beszélhet, hogy én igazán csodálom, hogy az egymástól különböző kéziratok közül azokban keresik az igazi nevet, a melyek Danaprist emlegetnek.

Nehezebb eldönteni, mit jelent a *Hunnivár*? Jordanes kézírataiban az erre vonatkozó sorokat kétféleképp találjuk. Az egyik változat így hangzik: „... vix pars aliqua hostium (t. i. Hunnorum) remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danapri (illetőleg Danubii) amnis fluentia praetermeant, quae lingua sua Hunnivar appellant“ (Cap. 52. Closs kiad. 180. l.); e szerint az volna az értelme e soroknak, hogy a Dnyeper ágait nevezték a hunnok *Var*-nak. A másik változat az utolsó mondatot nem a „quae“ (t. i. fluentia), hanem a „quas“ (t. i. partes) szóval kezdi meg, ez pedig már azt jelenti, hogy hunn nyelven Scithiának a Duna ágai által átszelt részeit nevezték Hunnivárnak.

Melyik most már az igazi?

Hát erre nézve a VI. századbeli Prokopiusnál találunk egy nyomot, a ki egész világosan mondja, hogy az Al-Duna mellékén

* Jordanes id. m. Cap. 52. pag. 180.

csakugyan volt egy Justinianus császár által kijavítottatott romladozó régi erődtmény, melyet a *hunnok várának* neveztek.*

Azt hiszem, ez az adat mégis csak bizonyít valamit, annál is inkább, mert Jordanis egyik helye azt gyaníttatja, hogy az Attilafiak aldunai hunnjai tulajdonkép hunugurok voltak.

Azt mondja ugyanis a góth krónikás, hogy a hunnok külön szállásokon tanyázva, két ágra vannak szakadva, egyiket ultziagirnak (kutziagirnak), másikat szavirnak nevezik; az ultziagirok nyáron a Chersonesus mellett vagyis az Azovi tengeren innen fekvő pusztaságon kóborolnak nyájaikat legeltetve, télen a pontusi (fekete) tengerhez huzódnak; a *hunugurok* pedig — így folytatja, midőn a szavirokról kellene beszélnie — onnan ismeretesebbek, hogy tőlük jön a becses bőrök kereskedése; ezek már sok bátor embert megfélemlítettek; azt olvassuk róluk, hogy első szállásuk Scythia földén volt a Maeotis tava (Azovi tenger) mellett; a második Moesiában, Thráciában és Dáciában (tehát az aldunai tartományokban), a harmadik pedig ismét Scythiában a pontusi (fekete) tenger fölött.**

Ez így egész világos, zavarossá csak az teszi a főntebb sorokat, hogy Jordanis ugyanezt a három lakhelyet csakhamar a gétákkal összezavart góthok hazájaként említi.

Már most két eset lehetséges.

Az egyik az, hogy a „quorum (t. i. hunugurorum) mansionem“ e helyett van: „gothorum mansionem“ s a hunugurokra csak azok a sorok vonatkoznak, melyekben a becses vadbőrökről van szó.

A másik eset, a mi valószínűbbnek látszik, tekintve, hogy a kéziratok mind egyformán adják az illető kétes sorokat, az lehet, hogy Jordanis az aldunai hunnok tartván szem előtt, a kiknek főntebb leírt hármas hazájáról mégis inkább beszélhetett, mint a góthokról, csakugyan a hunugurokról tette azt a megjegyzést, de a góthokról is ilyenformát akart mondani s valami a tollában maradt ép úgy, mint midőn az ulciagirok lakhelyének leírása után a szavirok helyett minden átmenet nélkül a hunugurokra tér át, mintha csak fölöslegesnek tartotta volna külön is megjegyezni, hogy szavir és hunugur közt alig van valami különbség, a hogy mi sem törjük magunkat valami nagyon, hogy megmagyarázzuk, miért írunk egyszer p. svábot, aztán meg németet.

* Περὶ δὲ τοῦ ποταμοῦ τὴν ὁρίαν φρουρίον πηλίκον, Οὐννων ὄνομα, ἐπιμελεῖς ἦν ὥστε τὰ τε ἄλλα καὶ ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος πολλὰ. ἐστὶ δὲ τις γῶρις ὃν πολλοὶ ἀποδὲν τοῦτον δὴ τοῦ Οὐννων φρουρίου, ἐνθα δὴ ὁφροῦματς δὲ Ἰστρου ποταμοῦ ἐφ' ἐκείτῃς ἦν. Procopius Vol. III. De Aedificiis. IV. 6., Bonn. 1838. 291. 1.

** Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium. Quos tantorum virorum formidavit audacia. Quorum mansionem primam esse in Scythiae solo, iuxta paludem Moeotidem, secundo in Moesia, Thraciae et Dacia, tertio supra mare Ponticum, rursus in Scythia legimus habitasse. Jordanes id. m. cap. 5.

Mikor látjuk, hogy VI—VII. századbeli bizanci írók folyton hunnoknak emlegetik az onogurokat s ebben a korban, midőn a hunn nemzet még nem bomlott fel, akár ethnikus, akár történelmi értelemben, de jelentősége van állításuknak s így a hunn-magyar atyafiság korántsem a németek meséje; mikor a magyarokat benne találjuk a hunn környezet kellős közepén s őseink földrajzi elhelyezkedése egyenesen kizárja, hogy a magyar őstörténelem össze ne fonódott volna a hunnok történelmével: akkor — ha részleteiben nem is — általánosságban mégis megállapítható, mely okok idézték elő, hogy a magyarság az Uraltól keletré eső őshazájából a kelet-európai síkságra huzódott. Ez a kíváncsi dolog, mint Priskus Rhétor is mondja, nem egy nép magában álló elszigetelt cselekménye volt, hanem egy nagy népmozgalommal volt összefüggésben; ismernünk kell tehát azt a világtörténelmi hátteret, mely a nyugot-ázsiai és kelet-európai népeket felkavarta s ezt megtaláljuk a belső-ázsiai hunnok, vagy mint a khinaiak nevezték, a hiungnuk birodalmának felbomlásában, minek következtében a hiungnuk Khina határszéléről elébb az Ili, majd az Irtis, végre a Jajk és Volga vidékére költöztek. Az ezzel járó néphullámzás áramlata sodorta magával az ősmagyarságot.

A *hiungnu* vagy *hiun-ju* nép, mely a Kr. e. X. századtól fogva a Khinától északra fekvő pusztákon nomadizált, a Kr. e. III. század közepe táján kezd nagyobb jelentőségre emelkedni s eredeti hazáján túl is terjeszkedni. Hatalmát nemcsak a khinaiak, hanem a szomszédos törzsek is megérezték, számos törzs elhagyta régebbi hazáját, mint a hiungnuktól nyugotra tanyázó „zöld szemű, vörös hajú” népes *uzunok* vagy *u-sziunok* (valószínűleg az alánok, „asz“-ok), a kik Kr. e. 165-ben a Kukunór tava mellől az Ili vidékére, alig négy évtized múlva pedig már a középpázsiai pusztaságra nyomulnak. Három századig tartó virágzás után belvilongások következtében időszámításunk elején kezd a hiungnu hatalom hanyatlani; Kr. u. 46-ban már kétfelé szakadt s a déli rész Khina felsőbbségét ismerte el. Az északi hiungnuk ellen Khina a szomszéd törzsekkel szövetekezett s Kr. u. 93-ban sikerült is erőt venni rajtuk. A hiungnu állam felbomlott, a nép nagyobb része az északkelet felől közéjük nyomuló *sziempik* közül vegyült, egy töredék pedig az Ili vidékén telepedett meg az igurok földén, mely egész az Irtisig terjedt. 123 év múlva a Khinának meghódolt déli hiungnuk Hoangho menti állama is megdőlt. Már Kr. u. 200 körül szorongatni kezdték őket délkeletről a khinaiak, keletről a thonguk (tunguzok) s délfelől a tibeti jüecsik, a míg végre 216-ban a belsőázsiai hiungnu hatalom utolsó maradványai is megsemmisültek. Most újabb hiungnu vándorlás kezdődött; egy ideig még szemmel tartják őket a khinaiak, de a III. század vége felé az Irtisen túl teljesen eltűnnek előlük.

A hiungnuk nyugot felé való nyomulásával s a khinai lát-

határból való fokozatos távozásukkal párhuzamosan mind jobban kezdik emlegetni az európai népek a *hunnokat*.

Nem sokkal azután, hogy az északi hiungnuk egy része nyugot felé költözött, a II. századbéli görög földrajzíró, Ptolemaeus már hall egy *khún* nevű néptörzsről, mely a dnyesztermelléki basztarnok s a donmelléki szarmata eredetű roxolánok közt tanyázott. Kétséget sem szenved, hogy ezen khúnok csak egy előre hatolt kisebb csapata lehetett az ezen időben még az Uraltól keletre tanyázó hunn népnek. De már a III. század vége felé, tehát ugyanazon időtájban, midőn a hiungnuk teljesen kivonultak azon területről, ahol még figyelemmel kísérhették őket a khinaiak, az *unnok* hazája Dionysius Periegetes szerint a Káspi tenger-től északra fekvő pusztaságon volt, hol elebb szkithák laktak; sőt az örmény források szerint már a III. század közepén is ezen a vidéken terült el a *hunk* nevű nép országa. A hunnok ezen előnyomulása nyilván összefüggésben volt a déli hiungnuk kívándorlásával, kik egyesülve korábban elszakadt testvéreikkel, az Irtis és Ural közti vidéken új hatalmat szerveztek az itt lakó néptörzsek között s megerősödve tovább hatoltak nyugot felé és egész a Volgáig terjeszkedtek.

Mialatt a hunnok Európa határszélén szervezkedtek, Ázsia belsejében, a régi hiungnu állam területén nagy átalakulások történtek. A Kr. u. IV. század közepén az Amur folyó mentén a topo vagy juan-juan hatalom támadt, mely a szomszédos török törzseket részint meghódította, mint az altáji turkokat, részint nyugot felé szorította. Mint ilyenkor történni szokott, most is egyik törzs a másikat zavarta ki lakhelyéről s ennek az újabb népmozgalomnak a hullámai a keleteurópai pusztaságig elhatoltak s a hunnokat arra kényszerítette, hogy kiköltözzenek a Jajk és Volga közti síkságról; már 374-ben átkelnek a Volgán, elebb a donmelléki alánokra, aztán a déloroszországi gótokra rontanak, a IV. század vége felé pedig egész az Al-Dunáig s innen a Tiszáig és Közép-Dunáig hatolnak. Ugyan ekkor történhetett az, a minek részleteiről a bizanciak csak száz évvel később hallottak, hogy az ogór népnek az a része, melyet nem sodortak magukkal a hunnok, vagyis az avarok az Ili és Irtis közti területről teljesen kiszorultak s egész a Kámaig nyomultak előre. A kámai utvonat arra mutat, hogy terjeszkedésük északibb irányban történt, mint a hunnoké, a kik a Káspi tenger környékén, az Alsó-Volga mentén tűnnek föl s egy részük Sogdiában azaz a mai Turkesztánban maradt vissza, a kiket a későbbi írók fehér hunnoknak neveznek; a hunnok tehát az Isim és Tobol folyóktól délre huzódnak le az Aralig s az Emba és Jajk folyókon keresztül költöztek a régebbi szkitha földre, a Közép-Volga alsó része, Alsó-Volga, Jajk és Káspi tenger által határolt síkságra.

Igy történhetett, hogy az Irtis és Ural közt tanyázó törzseket nem ugyanazon egy nyomás vetette át az európai terü-

letre, hanem míg a déli törzsek, kik közé tartozhattak a Jordantól sejtetett aldunai *hunugurok* is, a hunn mozgalmak sodrába estek bele s a hunnokkal együtt már a IV. század végén elhatolnak az Al-Dunáig, az V. század felé pedig, talán Irnák halála után az Azovi tenger mellékére költöznek vissza, a hol épen egy Irnik nevű őstül származtatott „unnugundur-bolgár“ dinasztia volt: azokat az *onogurokat*, kikről Priskus szól, más rokon törzsekkel, mint a szaragurokkal (talán szari-ugurok vagyis a Nesztor által emlegetett fehér ugrok), urogokkal és a körülbelől a Tobol torkolatánál tanyázó szabirokkal együtt az avarok szorították ki előbbi lakhelyükről.

Ez a rövid vázlata annak a néphullámnak, mely időszámításunk első századaiban zajlott le azon a területen, hol a magyarság őshazája is feküdt. Nem valószínű-e, nem természetes-e az a föltevés, mely őseinket is belevonja ezekbe a világtörténelmi mozgalmakba? S ha az általános körvonalakba jól beleilleszthetők azok a részletek, melyeket az V. századtól fogva olvashatunk az onogur vagy hungur nép szereplése felől: vajjon elzárkózhatunk-e ezen adatok tanúsága elől?

Azok a mindent felforgató viharos események, melyek Ázsia belsejéből kiindulva az ókorban csak úgy, mint Dsengiz és Timurlenk idejében országokat, népeket törültek el a föld színéről, nem találták egész készületlenül az ősmagyarságot.

Hunfalvy után nagyon elterjedt az a felfogás, melyet régebben én is hittem, hogy az ősmagyarság életmódja *kizárólag* vadászatból, nyuszt- és evetfogdosásból, meg halászatból állt és csak akkor kezdet lovat s más háziállatot tartani, midőn a törökség hatása alá került. De e felfogás mellett némely jelenséget aligha tudunk megmagyarázni. A magyarnak és nyelvrokonainak közös szava van a *vajra*; de ha nem tartottak szarvasmarhát, hogyan érthettek akkor a vajkészítéshöz? Ha volt rá szavuk, magát a tárgyat is kellett ismerniök már azokban az ősidőkben is, midőn még egymás közelében éltek. S csakugyan a szarvasmarhára vonatkozó elnevezések közt az *üsző* és *sőre* (hizlalt marha), bárhonnan vette is az ugorság, szintén a közös szavak közé tartozik.*

A szarvasmarhán kívül a lovat is kellett ismerniök, mert a *ló* neve nem csak a vogul és osztyák nyelvben van meg ilyen alakban, (lu, lovi, laukh), hanem a finnben is (loju, laikko, laukki)** s ez utóbbi körülmény arra mutat, hogy meg kellett lenni már

* Budenz Magy.-Ugor szótára sz. a finn *voi* a. m. vaj; a többi rokon nyelvben a *vaj*, *voj*, *vuaj*, *vuoj*, *vij*, *ü* nemcsak vajat, hanem zsirt, faggyut és olajt is jelent. (557. l.) Az *üsző*nek megfelelő szók (vasa, vasikka, vaz, mese, mis, mös sat.) jelentése a. m. borju, iramszarvasborju és tehén. (Id. m. 875. l.) A *sőre* a finnben: härkä ökör, irtisi osztjában: sagar=tehén (349. l.)

** A finnben a ló rendes neve (hepo, hevoise) a görög „hipposz“ szóval függ össze; a laikko, laukki tulajdonkép a. m. hóka ló, míg a liv: loju elavult. (Budenz id. m. 703.). Mindez azonban nem zárja ki, hogy ne ez lett volna a finneknél a ló ősi neve.

az ősgor nyelvben is; tehát a lótenyésztés nem akkor kezdődött a magyarságnál, mikor a törökség hatása alá került, hanem a legősibb életfoglalkozásai közé tartozott vagyis a vadászat és halászat mellett a ló- és marhatartás sem volt előtte ismeretlen.

Mert nem kell hinni, mintha p. a vogulok, osztyákok és lapok életviszonyai tüntetnék föl az ősmagyarság kulturális állapotának színvonalát. A ki csakis ezt veszi figyelembe, ép olyan hamis fogalmat szerez őskulturánkról, mint a ki p. az oláh kultúra elemeit venné kiindulási pontnak a római műveltség megállapítására. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy nyelvrokonaink nagyobb része nem tekinthető egyuttal vérokonunknak is, hanem olyan résznél járja (lett szláv és irán), résznél sarkvidéki eredetű törzsekből alakultak, melyek a közéjük nyomult ugorság nyelvét átvették s így nálunk csak töredékes elemeit találhatjuk fel ősműveltségünknek, de nem magát őskulturánkat, a mely különben is már a honfoglalás kora előtt mintegy másfél ezer éven át egészen másnemű tényezők befolyása alatt fejlődött, mint nyelvrokonainké.

A főntebb érintett nyelvi tanúságokkal összevágunk azok a Felső-Jeniszei mentén, az Abakán völgyében vagyis a magyarság legősibb székhelyének környékén ma is meglevő és egész Krisztus születésig vagy egy-két századdal még korábban is viszsza nyúló, fölíratokkal és különféle képekkel ellátott régi kövek, melyek egy olyan vadásznép életmódját tüntetik föl, a mely egyuttal lovas is volt s az egyes jelenetek ábrázolásából ítélve, a magyar mondavilágban is nagy jelentőséggel bíró szarvasvadászat volt egyik legkedveltebb foglalkozása, melyet lóhátról üzött. Nem akarom állítani, hogy ez a nép épen maga az ősmagyarság volt; de bármilyen eredetűnek fog is bizonyulni, az kétséget sem szenved, hogy e képek az Altájítól egész az Ural hegységig terjedő népek akkori életviszonyaira vetnek világot, bármily nemzetiséghez tartoztak is. Miként jellemző idomaiknál és szarvast, lovat, vadkecskét, zergét sat. ábrázoló diszítéseiknél fogva azok a kései bronz- és régebbi vaskorba tartozó tárgyak is, melyek az ilyen kövekkel jelölt sirhalmokban találhatók, — valamint a temetkezés módja: az északnyugot felől délkelet felé hajló egyenközü, kövekkel körül rakott s alul levert vagy vékony kőlapokkal kipadolt sirhalmok, a halom közepén vörös fenyőből épített s vörösfenyő deszkákkal és kéreggel befödött s egymástól elrekesztett üregekbe háttal vagy oldalukra fektetett s arccal keletfelé néző csontvázak, körülöttük ló- és egyéb állatcsontokkal, a fejnél észak felől agyagedényekkel — egy olyan régi primitív kulturának az emlékei, mely a Szaján hegységtől kezdve a Jeniszei, Abakán, Tuba, Jusz, Tes sat. folyók völgyein átvonult az Ob, Irtis, Isim, Tobol és mellékfolyóik vidékeire egész az Ural hegységig és Volgáig, úgyszintén a kirgiz pusztaság legdélibb részéig s bizonyoságul szolgálnak arra, hogy egyöntetű, közös kulturája volt az ezen

területen tanyázott törzseknek, melyek aztán később kiköltöztek innen. mert mint Aspelin mondja, a vaskor későbbi időszaka már nem függ össze azzal a régebbi vaskorral, mely a Kr. e. IV. század felé az itteni bronz kulturából fejlett ki. A keleteurópai pusztaságon azonban folytatását találjuk azon szokásoknak, melyek e kultúrával kapcsolatban tűnnek föl; legjellemzőbbek ezek közt a sirhalmok fölé emelt csészetartó emberi alakot ábrázoló szobrok, melyek a Jeniszeitől kezdve egész a déloroszországi pusztaságig nyúlnak, hol a XIII. század dereka táján itt járt Rubruquis a kunoknak tulajdonította azokat s mondáink szerint is a tárnok-völgyi ütközetben elesett Keve hunn vezér sírja fölé „scitha szokás szerint“ efféle kőszobrot emeltek.

Hogy nyugoti Szibéria déli részének vadász törzsei már az ó-korban is foglalkoztak lótenyésztéssel, arra nézve Herodotusnál is találunk adatokat. Ilyeneknek mondja az alighanem magyar fajta jyrkákat, kik a thysszagétákon túl, velük ugyan abban a fával bővelkedő nagy országban, Tomaschek meghatározása szerint körülbelül a Tobol, Isim és Irtis mentén tanyáztak a Kr. e. V. században. Ezek a „jyrkáknak nevezett emberek“ — így említi őket Herodotus, mintha csak magyarázni akarná a jyrka nevet (ürkő, ürke, erge, erj- férfi, ember) — a vadászatra lóval és kutyával szoktak menni. A vadász egy fát keresett ki, arra ült; a fa alatt feküdt a ló, hogy a vadállatokat oda csalja. Mikor aztán a vadász a fáról megpillantotta a vadat, kényelmesen lelőtte, a lóra tette, ő pedig mögéje ült.* Tomaschek, ki a jyrkákat szintén ősmagyaroknak véli, azzal egészíti ki Herodotus leiratát, hogy a Baraba pusztaság lakói az Irtis és Ob között ma is ilyen módon uszítják a vadat a lóra.**

Ezek szerint a legkülönbözőbb természetű forrásból eredő adatok is megegyeznek abban, hogy a magyarság a legősibb időktől kezdve mindig *lovas nép* volt. Mint ilyen, nagyon korán kezdte használni a *nyerget*, melyet ha talán a törökség révén ismert is meg (törökben: *ingir, iger, jeher, sat.*), legközelebbi nyelvrokonaival egyezően nevezett el (vogul-osztyák: *najr, noger*). Ő maga adott nevet a *kengyelnek**** melyet az ó-kori híres népek, a szkithák, szarmaták és parthusok még nem ismertek, de a khinai és Szasszanidakori perzsa emlékek, valamint a magyarországi népvándorláskori lovas sírok tanúsága szerint már az V. században használatban volt s úgy látszik, a hunnok terjesztették el. Ezen kívül a jensiszi képekből ítélve már ebben a legrégibb korban is kiváló jártasságot szerzett a *lólétről való nyilazásban*, melyet az európaiak mindig megbámultak, az ókori szkithákban és parthusokban csak úgy,

* Herodotus. Lib. IV. cap. 22.

** Tomaschek W. Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. (A bécsi cs. akad. Sitzungsberichte-je 1886. CXVII. k. 43. l.)

*** Budenz sz. a. m. kengy-alj, csizma-alj (v. ö. finn: kenkä = saru czipő. észt: king = u.-a.)

mint nemsokára a hunokban, majd később a honfoglaláskori magyarokban, meg aztán a kunokban. Még itt az Altáji vidékén megismerte a lobogós *kopját*, ezt az uralaltáji népeknél szokásos lándsanemet, mely a ruhára varrt *pikkelyes vérttel* együtt azon módon van föltüntetve a Kara-Jusz mentén Szuliek közelében levő sziklaképek egyikén, mint a nagyszentmiklósi u. n. Attila-kincs egyik arany korszójának domborműve s szarmata vitézén.

Minden merészség nélkül állithatni tehát, hogy a magyarság régesrégől fogva bele gyakorolta már magát a hadviselés azon nemébe, melynek a nyugotiak oly sok ideig nem birtak ellentállni és legalább is 25 nemzedék tapasztalatait, harcziass hajlamait s a végtelen pusztaságon semmiféle korlátok közé nem szorítható féktelen természetét — vagy mivel jobban hangzik, mondhatjuk így is, hogy szabadságszeretetét örökölte Árpád nemzete.

Az a körülbelül négy-ötszáz évre terjedő időszak, a mit a kelet-európai síkságon nomadizált végig, előkészítő iskolája volt a magyarság politikai fejlődésének.

A míg az Altajtól nyugotra eső területen tanyázott, primitív életviszonyai megakadályozták abban, hogy a nemzetségek nagyobb törzsekké tömörüljenek össze, mert ha nem volt is előttük ismeretlen a ló- és szarvasmarhatartás, az életmód mégis jobbra vadászatból és halászatból állt. Már pedig ilyen életmód mellett nagy területre volt szüksége minden egyes nemzetségnek, hogy élelmét beszerezze s egy bizonyos lélekszámra növekedve, mulhatlanul be kellett következnie azon időpontnak, midőn elvált a nemzetség egy része s új vadász- és halászterületet keresve új csapatot alkotott. Vagyis — mint Beöthy Leo mondja „A társadalmi fejlődés kezdeteiről“ irt művében — a politikai szervezet legkezdetlegesebb fokán álló társadalmi egységek tagjaik szaporodásával nem növekednek, hanem kétfelé válnak s az ilyen csapatok lélekszáma többnyire százon alul szokott maradni. Vadászat és halászat mellett egy négyszögmérföldön is csak bajosan tud megélni egy család, egy száz főre felszaporodott nemzetségnek tehát legalább is 25 négyszögmérföldnyi vadászterületre van szüksége, hogy magát fenn tarthassa; hiszen a vogulok földjén, mely Reguly szerint 3780 □ mfd., nem él több hat vagy hét ezer vadász és halásznál. úgy hogy egy négyszög mérföldre mindössze két lélek esik. Az ősmagyarság, mint föntebb kifejtettük, mindenestre fejlettebb és kedvezőbb életviszonyok közt volt, mint a vogulok; de még itt is egy olyan törzs lakóhelyének, melynek nemzetségei ezer harcosnál többet nem tudtak kiállítani, legkisebb számítással is akkora területet kell fölvenni, minő például Erdély.

Bizonyos, hogy ilyen életviszonyok mellett már az egyes nemzetségek közt is nagyon laza volt a kapcsolat, a rokon eredetű törzsek pedig egész idegenekként, igen gyakran ellenségekként által egymással szemben.

A baromtenyésztés elterjedésével a megélhetés föltételei is

sokkal kedvezőbbekké váltak. A kirgiz pusztaságon, melynek területe 1.467.000 □ km., összesen 1.700.000 ember él, a kik közül azonban csak valami 900 ezer a nomád, úgy hogy 40–50 baromtenyésztő nomádot lehet számítani egy négyszög mérföldre. Már így is nagy a különbség egy vadász és egy baromtenyésztő néptörzs életföltételei között. Ugyanakkora területen, mely kizárólag vadászatból és halászatból csupán egy családot bir eltartani: már 20–25 baromtenyésztő család megélhet. Más szóval egy olyan törzs, mely a vadász- és halászéletmódtul baromtartásra ment át, régi területének határai között 20–25-szörte jobban felszaporodhatott a nélkül, hogy a törzs egy részének kiválnia s új legelőhelyről gondoskodnia kellett volna.

Ebben áll rendkívüli jelentősége a magyarság több százados keleteurópai tartózkodásának, a hol életviszonyai lehetővé tették, hogy egy-egy ősnemzettség régebbi lélekszámának körülbelül tizszeresére növekedhetett föl a megoszlás szükségének bekövetkezése nélkül, s ha már a II. század folyamán megkezdődött a baromtartásra alkalmasabb déli vidéken való terjeszkedése, akkor a kellő idő is megvolt a szaporodás lehetőségére s a politikai egység legelső elemeit alkotó nemzetségek megizmosodására, melyeknek a tekintélye is más lett, midőn 20–25 fegyverfogható ember helyett már 200–250 harczost tudtak kiállítani.

Természetes, hogy ily viszonyok között a rokon nemzetségek közti összetartozás érzésének kifejlődésére is sokkal több alkalom nyílt, mint az őshazában folytatott életmód mellett. Mert minél kevesebb ember esik egy bizonyos területre, annál jobban el vannak egymástól szigetelve s az egyes őscsapatoknál annál több olyan különös sajátság honosodik meg úgy a szokásokban, mint a beszédben, kiejtésben és kifejezésmódban, melyek a szomszéd csapatoktól megkülönböztetik. Ezért képződik a közös eredetű vadász- és halásztörzseknél annyiféle nyelv és dialektus. Ellenben minél többet érintkeznek egymással, annál inkább elmosódnak a különbségek s kölcsönösen egymáshoz simulnak, a mit különösen a nomádoknál oly gyakori közös hadi kalandok szoktak elősegíteni, melyek időről időre a legkülönbözőbb törzsek harczosait egyesítik.

Ezek a közös hadi vállalatok a keleteurópai nomádoknál a hunn korszak óta elég gyakoriak voltak, különösen Attila korában, midőn — mint nyolcz századdal később, Batu khán idejében, egy-egy nagyobb hadjárat alkalmával a Jajk és Volga melléki törzsek harczosai néha évekig is távol voltak tanyáikról.

Attila halála után bekövetkezett az, a mi a pusztaság népeinél az egész történelem folyamán ismétlődik. Megszűnt annak a varázsnak a hatalma, melyet egy rendkívüli egyéniség ellenállhatlan akarata gyakorolt a nomádokra s melylyel világhódító céljaira egyesíteni tudta ezeknek csak nehezen zabolázható nyers erejét. Már fiai alatt megkezdődött a sok mindenféle népségből összeve-

rödött hunn nemzet felbomlásának azon folyamata, mely alatt mind határozottabb körvonalakban tűnik elő a különféle, török, ugor (magyar, szabir) és szarmata (alán) eredetű törzseknek szorosabb ethnikus alapon való csoportosulása. Elég fia és unokája volt Attilának arra nézve, hogy a midőn a különböző hordák alakulásában a közös származás ösztönszerű érzése kezdett jelentkezni s a kiválásra befolyást gyakorolni, e szeparatistikus hajlamok és törekvések Attila ivadékaiknak dinasztikus hagyományaival nem ütközhettek össze. Egyszerűen az történt, a mi p. Dsingiz khán halála után, kinek világbirodalma fölött előbb fiai osztottak meg, ezek ivadékai pedig tovább folytatták a mongol és tatár eredetű elemek újabb meg újabb hordákká való alakítását.

Ámbár tehát nincsenek is rá egyenes adataink, mégis nagyon valószínű, hogy mindazon hunnak nevezett keleteurópai törzs, mely a VI. század folyamán föltűnik, egy-egy Attila-ivadék uralma alá tartozott. Hunnoknak nevezték pedig azért, mert miként Dsingiz után a kipcsaki vagy közép-ázsiai tatároknál mongol, a keleteurópai nomádoknál meg hunn eredetű volt nemcsak a fejedelmi ház, hanem az egész előkelő osztály is.

Igy kellett lenni az azóvi tenger mentén tanyázó magyarságnál is, épen azért csak bebizonyíthatlan, de még korántsem mese az a régi magyar hagyomány, mely a „kun“ Ed vezér nemzetségét, az Aba nemzetséget egyenesen Attilától származtatta. De akár igaza van e hagyománynak, akár nincs: ahhoz semmi kétség sem férhet, hogy a keleteurópai magyar fajta nemzetségek közt a fejlettebb társadalmi szervezet első elemei, a politikai egység felé való törekvés legelső nyilvánulásai a vezérlő hunn elemmel kapcsolhatók össze.

A különböző adatok egybevetése után a legrégebb magyar dinasztíát, melynek uralma alatt a nemzetségek egy része már monarchikus alapon kezdett szervezkedni, a *gyulák* nemzetségében ismerhetjük föl.

A *gyula* (gylasz) a X. század közepén méltóságra és hatalomra nézve második fejedelme volt a magyaroknak, a kit a nagy fejedlem, megasz arkhon előzött meg. Az arab Ibn Roszteh azonban azt írja a lebediai magyarokról, hogy a dsila (vagy dsula) a tulajdonképeni uralkodójuk, kinek parancsait minden magyar ember követi s a ki egyedül határoz támadás és védelem fölött, vagyis — ha helyesen értjük e sorokat — a IX. század második felében, Árpád nagyfejedelemmé választatása előtt, a gyula foglalta el a magyar fejedelmek és törzsfőnökök közt az első helyet.

Ha Konstantin nem mondaná egész határozottan, hogy a gyula magának a fejedelmi méltóságnak az elnevezése: a magyar hagyományok után mindenesetre személynévnek gondolnánk. Így azonban előttünk áll az a tény, hogy az egyik fejedelmi méltóság rangfokozatában a IX. század végétől a X. század közepéig vál-

tozás történt s régebben nem Árpád, hanem a gyulák nemzetsége volt a legtekintélyesebb, a tulajdonképeni fejedelmi nemzetség.

Ezt tudva, egy másik körülmény hívja magára figyelmünket.

Az Azovi tenger környékén, ahol hunnokkal vegyülve magyarok tanyáztak, a VII. század kezdetétől fogva a hunn-bolgár *Dulo* vagy *Dula* nemzetség tűnik föl s uralma alatt egyesíti a kelet-európai nomádokat. Az az ó-szlovén nyelvemlék, mely a régi bolgár uralkodók lajstromát foglalja magában, e nemzetség mondai ősei közt *Irniket* is említi,¹ a kinél önkénytelenül is Attila legkisebb fiára, *Irnákra* gondol az ember. Az ő ivadéka volt *Kurut* vagy mint a bizancziak nevezik, *Kuvrát*, annak a hunn fejedelemnek, *Organának* az unokaöccse, ki 619-ben a hunn előkelő emberekkel együtt a keresztény hitre tért.² Kuvrát 635 körül felszabadítva az Azovi tenger, Don és Volga melléki népeket az avar uralom alól, a bolgár hatalom megalapítója lett. Őt azonban az unnugundurok vagy unnugurok, bolgárok és kotragok vagyis a kuturgur hunnok királyának mondják a bizanci írók. Halála után az Alsó-Volga mellékén a kozár hatalom terjeszkedett, mely Kuvrát fiai közül *Kotragot* észak felé szorította, a ki aztán a Káma és Volga egybefolyásánál Nagy-Bolgárországot alapította; *Aszpuruk* vagy *Iszperik* délnyugat felé nyomult s 679-ben az Al-Duna mellékét hódította meg; csak a legidősb fiú *Batbuján* maradt meg az ősi hazában, mely az Azovi tenger és Kubán mentén terült el s 650-ben meghódolt a kozároknak.³ Ezek a bolgárok még a IX. század elején is kozárok alattvalói voltak a bizancziak szerint.⁴

Ha már most ezeket a szétszórt adatokat egymással kapcsolatba hozva s másnemű adatok tanúságával kiegészítve összefoglaljuk: a következő kép körvonalai domborodnak ki előttünk.

¹ E szerint az első bolgár uralkodó volt Avitochol a Dulo nemzetségből, ki 300 évig élt; utóda Irnik szintén a Dulo nemzetségből, élt 150 évig; ezután következett Gosztun a Jermi nemzetségből, a ki csak 2 évig uralkodott; ennek az utóda Kurut, újra a Dulo nemzetségből sat. (Jirecek: Gesch. Bulg. 127. l.)

² Theofanesnél: Ὁ Ὀργανὸς ὁ τῶν Οὐννων κύριος (619), Κούβρατος ὁ ἀνεψίος Ὁ Ὀργανῶ, ὁ τῶν Οὐννογενῶν δούρων κύριος (635) és Κούβρατος vagy Κροβιάτος, κύριος τῆς Βουλγαρίας καὶ τῶν Κοτράγων. (Theophanis Chronographia. 1655-iki párisi kiad. 297. l.) — Κουράτος, Nagy Bolgárország és a kotragok fejedelme. (Sancti Nicephori Patriarchae Breviarium Historicum. Páris. 1648. Corp. Hist. Byzant. I. 3. 22. l.)

³ Theophanis Chronographia. 1655-iki párisi kiadás. 246. köv. l. — S. Nicephori Patr. Breviarium Historicum. Corp. Byz. Hist. I. 3. Paris. 1648. 22. l. Az utóbbi Basiánnak (Βασιανός) és Bajánnak (Βαζάνων accusativusban) nevezi Kuvrát első fiát, Theophanesnél: ὁ πρῶτος υἱὸς ὁ λεγόμενος Βατζιάν, és τὸν πρῶτον ἀδελφὸν Βατζιάν — vagy Βατοβιάν — τῆς πρώτης Βουλγαρίας ἡγεμόντα.

⁴ Theophanes id. m. 298. l.

Az Azovi tenger mentén volt egy hunn eredetű fejedelmi nemzetség, mely Irniktől, nagy valószínűséggel tehát Attila Irnák nevű fiától származott. E nemzetség egyik tagja, Kuvrát vagy Kurut a VII. század elején egyesítette a volga- és donmelléki népeket, melyeket közönségesen bolgár, hagyományaink nyelvén „Attila király népe” — etilnép — elnevezés alatt foglaltak össze, — törökösen „etel-kisi” felelne meg a bolgár, volgai ember népek s éppen azért nem lehetetlen, hogy midőn Konstantin császár Atelkuzunak nevezi a magyarok régebbi hazáját, tulajdonképp oroszul értette és magyarázta az „etel-kisi” elnevezést. E népek közt jelentékeny szerep jutott a magyar elemnek, a bizanciak által emlegetett unnugunduroknak vagy unugur bolgároknak, kiknek egyik ágát, mint bolgár törzset, az arab írók dsekilnek, eszegelnek nevezik, nálunk pedig székely név alatt ismeretesek. Ezt a Don, Azovi tenger és Alsó-Volga mentén, a későbbi olasz geográfusok által Thanatiának nevezett területen, tehát a magyar krónikák Dentiájában vagy Dentumogerjében* tanyázó magyarságot, mely a hunn korszaktól kezdve folyton e vidéken lakott s a hunnok uralma alá tartozott, hagyományainak hunn vagy kun név alatt emlegetik. Kuvrát halála után Batbaján lett az uralkodója ennek a hunn-bolgár-magyar elemnek s habár Batbaján a kozároknak hódolt is meg, családja, a Dulo, Dula vagy magyarosan Gyula nemzetség a kozár khágán fenhatóságának elismerése mellett tovább is megmaradt uralkodónak s a monarchikus szervezet legelső alapját rakta le a magyarság egyik ágánál, míg a másik rész, a szabad törzsek, a hét nemzetség vagy hétmagyar (hetumoger, hepta radici) egész a honfoglalás koráig megmaradtak az ősi kezdetleges társadalmi viszonyok között.

Igy érthető meg az a látszólagos ellenmondás, hogy a honfoglalás előtti magyarságnál határozott nyomai konstatalhatók a monarchikus szervezetnek, holott Konstantin császár a X. század közepén világosan mondja, hogy Árpád előtt sohasem volt fejedelmük a magyaroknak, hanem a hét törzs hét vajda alatt élt. Volt már előbb is olyan magyar uralkodó, a kinek hatalma alatt tömörülni kezdett a magyarság, de uralma nem terjedt ki az egész magyar népre, voltak független törzsek is, a melyek csak Árpád vezérlete alatt egyesültek.

Ebből egy más dolog is következik. Némelyek csak százezerre becsülik a honfoglaló magyarságot, mert Ibn Roszteh szerint a magyar király 20 ezer lovasnak parancsolt, a nomádoknál pedig körülbelül minden ötödik ember harczosnak számítható. Csakhogy az, a kit Ibn Roszteh magyar királynak mond, még

* Hunfalvy a Dentu szót az Irtis vogul-osztyák nevével, a Tangat-, Tanat-, Tait-, Tauttal veszi egynek. Ez azonban a magyar hagyományokban (Kézai, Márk-féle Krón.): Togata. Ellenben a régebbi orosz térképek sz. a voronezsi kormányzóságban volt egy Denti vagy Dentum nevű hegy s ez összevág az olasz geográfusok adatával.

nem volt az egész magyarság fejedelme; hiszen az arab író egész világosan mondja, hogy a magyarok nem egy tartományban laktak s ő csak azt említi meg, mely a bessenyők és eszegel bolgárok földje közt terült el. Az itteni magyarok fejedelméről mondhatta csak, hogy 20 ezer lovas tud kiállítani s ebbe nem számíthatta bele a független törzsek, a hét vajda haderejét, mely együtt véve szintén körülbelöl ennyi lehetett. Ha van valami alapja a magyar hagyományok azon adatának, hogy minden nemzetségben volt 2 ezer harcos: ebben csakis a hét törzsre vonatkozó emléket kereshetünk és semmi esetre sem hihetjük el a krónikásnak, hogy ez a hagyomány a 108 nemzetségre vonatkozott, vagyis a magyar haderő 216 ezer emberből, az egész nép pedig valami 1 millió lélekből állt volna. Ezen az alapon a független törzsekre kapnánk 14 ezer harczost, mely szám a fejedelem 20 ezer lovasával együtt 34 ezerre emelkedik. De az egész magyar haderő ennél nagyobb volt vagy legalább más rokon elemekkel is szaporodott; mint p. a magyarországi avarok maradványaival, mert a X. század közepén, midőn az egész magyarság fegyverbe szállt, 50 ezer harczosról beszélnek az egykoru nyugoti évkönyvek. Ennek pedig valami 250 ezer lélek felel meg s tekintve, hogy a honfoglaláskor megszálló terület is körülbelöl $2\frac{1}{2}$ ezer négyszög mérföld volt s a magyarság akkori életviszonyai mellett, midőn már a földművelés első elemei sem voltak ismeretlenek, 100—120 lelket számíthatunk egy négyszögmérföldre (legalább ez az arány konstatalható a középpázsiai fél nomád törzseknél): kevesebbre semmi esetre sem vehetjük a honfoglalókat. Ha még ezekhez vesszük az elszakadt magyarokat, azokat, kik bolgár földön, Baskiriában és a Kaukázusban maradtak vissza; meg a kiket a bessenyők ragadtak magukhoz: ezer évvel ezelőtt egészben véve valami negyedfél vagy négyszázezer lélekből állhatott a magyar faj.

Elég tekintélyes nép arra, hogy Európa szívében is képes legyen magát fenntartani, de nem elég nagy arra, hogy a már akkor is milliókat számláló románok, germánok vagy szlávok zárt tömegét megbontsa s magába olvaszsza. Szerencse, hogy hódításaikat, ha talán gondoltak is rá őseink, Német- vagy Olaszországra nem voltak képesek állandóan kiterjeszteni. Az a pár százezernyi szlovénség is, melyet Magyarországbán talált, erős nyomokat hagyott ethnikumában; a 4—8 milliónyi német vagy olasz elem nagyon rövid idő alatt teljesen magába szívta volna a magyarságot.

Nagy Géza.

A hunn-magyar rokonságról.

Az *Ethnographia* ez évi első füzetének 26—32. lapjain Nagy Géza „Monda és hagyomány“ című cikke a hunn-magyar atyafiság kérdésével foglalkozik s minden áron azt akarja bebizonyítani, hogy „a magyar nép hagyományos emlékei szolgáltak kiindulási pontul arra, hogy a krónikairók a hunnok történetében keressék a magyar történet előzményeit.“ Nem szólva arról az anomaliáról, hogy a Hunfalvy Pál örökbecsű fejtegetései után akad még komoly hisztorikus, a ki e képzelt rokonság meséjében hisz, csak Nagy Géza néhány kardinális tévedését akarom helyreigazítani. Kötelességem ezt tenni; mert ha nem tenném, joggal tehetne szemrehányást bárki is a magyar történetírásnak, hogy szemet húnyt eddig olyan tények előtt, melyeknek ismerete régibb, mint maga a magyar nemzet. E helyreigazításhoz aztán még más észrevételeket is csatolok, abból az erős meggyőződésből indulván ki, hogy a mese nem történelem, s hogy a hunn-magyar rokonság meséje nem egyidős a magyar nemzet életével.

Nagy Géza főérve a hunn rokonság kérdésében a VI. században élt Jordanis góth püspök könyvében előforduló *hunugur* hunn népnevezet. „Ez a hunugur nép — úgymond — a VI. század derekán ugyan a Fekete-tengertől északra elterülő vidéken tanyázott, a két részre szakadt hunnok, a kuturgurok és uturgurok szomszédságában s híressé vált a becses vadbőrökkel való kereskedése és vitézsége által: de már előbb megfordult az aldu-nai tartományokban, az akkori Dáciiában, Moesiában és Thrácziaiában, Jordanis szülőföldjén is s egy ideig ez volt a lakóhelye. Jordanis szövegéből — mondja Hunfalvy — nem világos, vajjon egynek veszi-e a hunnt és hunugurt? De hogy összetartozóknak hiszi, szinte bizonyos. Mikor is tartózkodhattak volna a VI. század előtt máskor a hunugurok az Al-Duna mellékén, hacsak nem a hunn uralom alatt, midőn a mai Dobrudsától Bolgárország nyugati széléig Attila fiai telepedtek meg az uralmuk alatt levő csapatokkal, a melyekben csak a vezérlő elem volt valóságos hunn, a harcosok pedig lehettek szarmaták, lehettek szlávok, de lehettek magyarok is? Hogy pedig nem csak lehettek, hanem tényleg magyarok, hunugurok voltak az Attila-fiak hunnjai, azt a hunugurok aldu-nai tartózkodásán kívül más egyéb is tanúsítja. Prokopius, a VI. században élt bizanczi történetíró azt mondja, hogy az Al-Duna mellékén egy erősséget a hunnok várának bítottak; Jordanis ránk hagyta ennek az erősségnek a nemzeti nevét is: „Hunnivár“ volt. S a góth krónikás nem hiában született olyan

vidéken, hol előbb hunugurok laktak; tudja a csodaszarvas mondáját, sőt valamit a később a honfoglalás korába helyezett fehér ló mondájáról is hallott harangozni“.*

Ezeket mondja szóról-szóra Nagy Géza s szentül azt hiszi, hogy ezzel a hunn-magyar rokonság kérdését helyes mederbe terelte s végleges megoldását elősegítette. De mi ne higyük neki vakon; inkább kérdezzük, mit is mond voltaképen Jordanis?

„A hunnok egy részét — beszéli a góth püspök — altziagi-roknak, más részét meg saviroknak nevezik s mindegyikök külön-külön tartományban lakik: az altziagirok Chersona mellett, hova Azsia pénzsóvár kereskedője a maga árúit viszi; nyáron a messze pusztaságon barangolnak s lakóhelyeiket a szerint választják meg, a mint barmaik számára a takarmánynak bősége kínálkozik; télen visszavonódnak a pontusi tenger partjára. A *hunugurok* pedig menyétbőrökkel üzőtt kereskedésökről ismeretesek. Tőlök rettent vissza annyi nagy férfiú bátorsága. Azt olvassuk róluk, hogy lakóhelyeik először scytha földön, a Maeotis mocsárjai mellett voltak; azután Moesiában, Thraciában és Dáciában laktak; később megint úgy említik őket, mint a kik a pontusi tengertől északra, Scythiában tanyáznak; de sehol sem találunk afféle mesét följegyezve, hogy Britanniában vagy valamely szigeten szolgaságban éltek s egy ló árán váltották volna meg őket. Ha azonban valaki azt állítja, hogy egészen másképen tűnnek fel a történelem színterén mint a hogy mi megírtuk, ez bizonyára ellenkezik a mi nézetünkkel; mindazáltal mi inkább tartjuk magunkat ahhoz, a mit magunk olvastunk, mint vénasszonyi mesékhez. Hogy tehát dolgunkhoz lássunk, az első korszakban, a melyről szólottunk, a mikor is a Maeotis mellett, Scythiában laktak, köztudomás szerint volt egy Filimer nevű királyuk. A második korszakban, tudniillik a mikor Dáciában, Thraciában és Moesiában éltek, számos történetíró egy Zalmoxes nevű emberöket említi, ki a bölcséletben rendkívül járatos vala. Ez előtt volt egy Zeuta nevű bölcs emberük, azután Dicineus, a harmadik Zalmoxes, kiről fentebb szólottam. Nem hiányoztak, kik őket a bölcseségre tanították. Ezért voltak a *góthok* az összes barbároknál műveltebbek s majdnem a görögökhöz hasonlítottak, mint Dio értesít, ki történetöket és évkönyveiket görög nyelven írta meg. — Harmadik lakóhelyökön a pontusi tenger fölött, hol már emberségesebbek és mint fent említém, műveltebbek lőnek, két nemzetségre oszlottak; a vizigóthok a balthok nemzetségének, az osztrogóthok a híres amáloknak hódoltak“.**

Mindenütt a Mommsen 1882-iki kiadását használva, alantabb (XV. 83.) megint ezeket olvassuk: „Említettük már a *góthokról*, hogy átkeltek a Dunán és egy ideig Moesiában s Thraciában lak-

* *Ethnographia* 1894. 30. l.

** *Jordanis* ed. Mommsen 63—64. l.

tak.¹ Végre a következő fejezetben: „Mert a *góth* nép azon a vidéken, a hol lakott, t. i. a Pontus scythiai részén, annyira kitűnt, hogy roppant földterületet, számos tengeröblöket és nagy folyam-vidékeket ellenállás nélkül elfoglalt.”²

A ki Jordanisnak egybefüggőleg összerótt szövegét kellő figyelemmel elolvassa, azonnal észreveszi, hogy az elbeszélésben hézag van. A mint a hunn népek között a hunugurokat egy mondatában megemlíti s őket mint jámbor vadbőrökkel kereskedő néptörzset bemutatja, minden átmenet nélkül hirtelen más dologra tér át s a *Tölök rettent vissza* mondattól kezdve már a gétákról, vagy a mi neki tökéletesen mindegy, a góthokról kezd beszélni. Hogy a háromféle lakóhely-meghatározás egyenesen ezekre vonatkozik, azt az elbeszélés további folyamából idézett passzusok is világosan hirdetik.³

A szövegkritikusok ezt már régen megállapították; csodálkozni lehet tehát rajta, hogy Nagy Géza ilyen könnyen összevarja a gétákat (góthokat) és a hunugurokat. Annál is csodálatosabb ez, mert föltesszük róla, hogy a maga hunugurjait ő sem vándoroltatja Britanniába vagy a rejtélyes szigetre, hova Jordanis is — kételkedve — a lóval való megváltás meséjét helyezi.

Ezek után a Prokopius aldunai hunn nevű erőssége sem bizonyít semmit a hunugurok mellett. Az pedig már valóságos visszaélés, a mit hisztorikusaink Hunnivárral elkövetnek. Hallgassuk meg, mit mond erre nézve is Jordanis? A hunnoknak Valamir góthjaitól megvert része „futva Scythia azon vidékeire menekült, melyeket a Danaper folyásai öntöznek; ezt a folyót (amnem) a hunnok a maguk nyelvén *Var*-nak nevezik”⁴ És e vizet jelentő szóból csinálnak a mi hisztorikusaink, köztük Nagy Géza, hunn erősséget!

¹ U. a. 78. l.

² U. o. 80. l.

³ E szerint a Jordanis szövegét ilyen formán kell restituálni:

Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium quos tantorum virorum formidavit audacia. Quorum mansione prima in Scythiae solo iuxta paludem Meotidem, secundo in Mysiam Thraciamque et Daciam, tertio supra mare Ponticum rursus in Scythia legimus habitasse stb. L. Mommsen, *Jordanis Romana et Getica*. Berlin, 1882. 63. l. Hogy a „quos tantorum virorum formidavit audacia” mondat nem a hunugurokra, hanem szintén a góthokra vonatkozik, azt bizonyítja a Jordanis további szövege, hol elősorolja azokat a híres embereket, kiket a góthok legyőztek; úgy mint Vesosis egyiptomi királyt, Dáriust, Xerxest stb. Különben a dolog természetéből is következik, hogy a menyétbőrökkel kereskedő hunugurok inkább békés, mint harczias emberek voltak.

⁴ *Jord.* 127. l.: quos tamen ille (Valamer) quamvis cum paucis excepti diuque fatigatis ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fuga versa eas partes Scythiae peteret, quas Danabri amnis fluentia prae-termeant, quam lingua sua Hunni Var appellavit. A *quam* helyén a kéziratok egy részében *quae* vagy *quem* áll; de akár így, akár amúgy, e visszavívó név-más a folyóra vonatkozik.

A már Priscusnál előforduló csodaszarvas mondáját, melyet ettől Prokopius is, Jordanis is, átvesznek, Nagy Géza eredeti magyar mondának tartja, annál is inkább, mert a csodaszarvas más magyar mondában is szerepel. Igaz, hogy a Jordanis-féle monda csak általánosságban beszél, nem nevez meg személyeket s conceptiója ennél fogva nem is egyezik a magyar krónikákban levő változattal; de már a Prokopiusnál olvasható monda — mutatatis mutandis — határozottan forrása a mi krónikáinknak. Lássuk csak, miként szól ez: A Maeotis tenger mellékein régtől fogva hunnok laktak, még pedig egy király uralkodása alatt. Egyik királyuknak két fia volt: Uturgur és Kuturgur. Ezek atyjuk halála után megosztottak a birodalmon, miért is nevükről a nép egyik részét uturgurnak, másik részét kuturgurnak nevezik a mai napig is. Egyforma szokásaik és törvényeik lévén, elvonultan éldegéltek, s nem érintkeztek a Maeotis innenső partján lakó népekkel; nem is tudták, hogy vajjon átgázolható-e a tenger? Egyszer aztán, ha igaz a hír, egy néhány hunn (kimmer) ifjú vadászat közben, akár neki tüzesedve, akár isteni végzettől hajtva, üldözőbe vett egy szarvas-ünőt. A menekülni igyekvő vad a tengerbe ugrott, az ifjak utána egészen a tenger tulsó partjáig, a hol az üdő hirtelen eltűnt. Oda lett ugyan, a mire vadásztak, de annál több hadakozási alkalmat fedeztek föl. Haza térve elmondották, hogy a tenger gázolható s a hunn nép azonnal fegyveresen átkelven, a túlán lakó góthokra vetette magát.* Ez a monda. Egy kis fantáziával a mi krónikásaink aztán ebbe a Hunor és Magor neveket s a leányrablás historiáját szőtték s így lett nekünk is csodaszarvas-mondánk.

Ezt tudva, nem szabad a történetírónak arra az álláspontra helyezkedni, hogy a csodaszarvas mondája kizárólag magyar. Az sem bizonyít semmit, hogy a szarvas más mondáinkban is szerepel. Szerepel biz az más népek mondáiban is; elég hirtelenében csak a Hubertus-, Eustachius- és Genoveva-mondákra utalnunk.

Hogy általában a hunn-magyar rokonság meséje későbbi költemény s határozottan germán hatás eredménye, azt negatív módon az összes egykorú kútfők bizonyítják. Egyetlen egy sem czéloz még a leghalványabb vonatkozással sem arra, hogy a magyarok a hunnok utódai vagy épen rokonai Ott van a honfoglalás korában élt Regino, ki részletesen leírja Scythiát s a magyarok vad erkölceit, mely csak a hunnokéhoz hasonlíthatott; megemlíti, hogy a pannonok és avarok pusztaságait kóborolják be, de elbeszélésében semmi czélzás sincs Attilára vagy a hunnokra. Nem tud semmit a hunn atyafiságról a szent-galleni krónikás sem, pedig a magyarok fogságába került, magyarul tudó papról is emlékezik.

De e részben határozottan döntő bizonyítékot szolgáltat biborban született Konstantin császárnak őstörténetünkre nézve eléggé

* Procopius, *de bello Gothico* IV. 4. 5.

meg nem becsülhető irata. Munkája 38-ik fejezetének címe: „*A turkok nemzetének eredetéről és honnan származtak*“ mutatja, hogy élénken foglalkoztatta öt nemzetünk eredetének kérdése. S e tekintetben kitől nyerhetett volna autentikusabb felvilágosítást, mint a konstantinápolyi udvarnál megfordult s a császári asztalhoz is meghívott magyar főuraktól? Árpád unokájáról, Termatzusról, valamint Bultzusról, azt mondja a császár, hogy vendégbarátjai s hogy „az előbbi a minap tért vissza Turkiába.“ Az utóbbi meg épen föl is vette a keresztséget Konstantinápolyban. Hát föltehető-e, hihető-e, hogy ezektől ne tudakozódott volna a nemzetünk iránt annyira érdeklődő császár, kit az asztalhoz talán épen akkor szólítottak, mikor az említett fejezet címét leírta, a magyarok eredete felől? Képzeltető-e, hogy az Árpád-fi és a nemzet egyik első tisztviselője, a karkhasz Bultzus ne dicsekedtek volna a római birodalmat megremegtető Attilával és a hunnokkal, ha a velök való rokonságukról tudtak volna valamit? De tegyük fel, hogy ezek csupa szerénységből nem kérkedtek magas származásukkal s nem árulták el a hunn rokonság titkát, mely pedig nagy nimbuszszal vette volna őket körül a byzanci udvarban; vajjon föltehetjük-e ugyanazt azokról a nagyszámú magyar altisztekről, kik ugyancsak Konstantin szerint a császári testőrségben szolgáltak? Nem legénykedtek volna-e ezek s nem híresztelték volna-e a fényes városban, hogy a magyar nemzetnek milyen rettentő ősei voltak, ha a hunn rokonság tudatát Ázsiából hozták ki magukkal? Ekként Attila neve és a hunnok emléke mégis csak forgalomba jött volna a Boszporus partján.

Azonban, hogy mennyire elmosódott lehetett a császári udvarban Attila emléke, mutatja az, hogy Konstantin őt ugyanazon iratában *avarok királyának* mondja.

Vegyük hozzá még, hogy a hunn rokonságról XI. századi magyar forrásaink: a legendák és az oklevelek is mélyen hallgatnak s bátran kimondhatjuk, hogy a hunn atyafiság meséjét a honfoglaló magyarság még hírből sem ismerte.

E mese első csirái alighanem a honfoglaló ősektől e földön talált germán néptörödékek ajkán kezdtek fakadozni. Történetíróink fázniak attól a gondolattól, hogy a Tiszán túlra és Erdélybe ilyesféle népelemeket helyezzenek; pedig az itt előforduló s ősgermán eredetre visszavezethető helynevek e föltevést nemcsak megengedik, hanem egyenesen utalnak is arra. Azon a hosszú vonalon, a melyen Hunyad-, Bihar-, Szabolcs-, Szatmár- és Beregmegye húzódnak, lépten-nyomon olyan helynevekre bukkanunk, melyeket tisztán csak az ó-germán nyelv segítségével lehet megfejteni.*

* Közel ezerre rug azon magyarországi helynevek száma, melyekről sikerült kimutatnom a germán eredetet. Kéziratban három vastok kötetet tesz ki ez a gyűjtemény s természetesen kiterjeszkedik az eltűnt helységekre is. Példának okáért fölemlitek itt néhányat. *Hunyadban*: Baldovin, Balomir, Boholt, Bretelin, Hátszeg (eredetileg Haczek), Hosdát, Limbert, Rápolt, Ulm,

Legfeltűnőbb a már Jordanisnál előforduló *Körös* név, melynek germán *Grisia* alakja az ófeln. *griez*, fővény, homok szó származéka; a Sebes-Körös torkolatánál fekszik *Gyoma* s az ófn. *guomo*, *gômo*, *giumo* szó épen torkot, torkolatot jelent. A helynevek megmaradása pedig mint tudva van, a népelet continuitására vall.

A székelyek hunn eredetűségét is csak úgy fejthetjük meg, ha a beköltöző magyarságnak germán népekkel való érintkezését elfogadjuk. E téren is még sok feladat vár a kutatókra. Nincs még pontosan összehasonlítva a régi székely ábécze a rúna-betűikkel, holott némely betűk feltűnően egyeznek; így a rúna *n*, *p*, *k*, *i*, *d*, *a*, nagyjában jóformán megfelelnek a székely alphabet illető betűinek.* A váradi regesztrumban előforduló biharmegyei székely centuria, mely magyar szóval *Sceculzaz*-nak van nevezve, az ősgermán század (hundertschaft) képmásának látszik. Alighanem a székely dialektus révén terjedt el nyelvünkben két ősműveltségi szó: a *lidércz* és *tündér*. Az előbbi mindenestre az ófn. *hlîodarsaz*, *hlîodarsaz*, *liodersaz*, *cervulus*, d. i. heidnische Verkleidung in Tiergestalten und lärmender Umlauf zu Neujahr; az ófn. *hlîodarsázo*, *hlîotharsázso*, *lîodarsêzzo*, *hlîodarsizzzo*, *ariolus*, *nigromanticus*, *Gaukler*, *Zauberer*. A *tündér* szó, melyet a magyar nyelvből deriválni nem lehet, valószínűleg az ófn. *donar*, *thonar*, *tonner*, kfn. *tunder*, németalf. *dunder*, ang. *thunder*, dán *dunder* germán mythológiai istennév.** Ez utóbbinak székelyföldi eredetére látszik mutatni az, hogy Erdélyt hagyományaink Tündérországnak mondják.

Hogy mennyire magán viseli a magyar hunn monda a germán eredet bélyegét, azt, ha ugyan föltevéssem nem csal, egy érdekes dolog is bizonyítja. Ismeretes Detre szerepe a hunn mondában; Turóczi krónikájában ezt olvassu króla: Cuius tandem sagittae truncum ipse Detricus urbem ad Romanam dignitatis imperatoriae in curiam pro documento certaminis per ipsum cum Hunis commissi in fronte detulisse et propter hoc immortalitatis nomen usurpasse narratur, Hungarorumque ideomate *halathalon Detreh* dici meruit presentem usque in diem. Hunc Detricum galeam quandam habuisse et illam quanto magis deferebat, tanto maiori

Veczel stb. *Biharban*: Albis, Alabián, Barmód (eredetileg: Bernold), Bosold, Falkamár, Féter, Fild, Furta, Grosz, Kéza, Ottomány, Szalonta, Szánczi, Tinold, Venter, Volf, Wémer stb. *Szabolcsban*: Adony, Ajak, Balsa, Eszlár, Gesztréd, Gút, Hugyaj, Ibrony, Ige, Kerél, Lider, Ohat (eredetileg: Hahold), Pázmán, Polgár, Rohod, Szuna, Szút, Timár, Tivorány stb. *Szatmárban*: Amacz, Bélték, Darnó, Girált, Iriny, Majtény, Majtis, Namény, Rodolf, Szászár, Szatmár, Tomány, Vizsoly stb. *Beregben*: Árdó, Bag, Bereg, Gút, Langodár, Sid, Tivadar stb. Mutatónak elég ennyi.

* A székely ábéczé jobbról-balra haladó irányban tünteti elő a betűket. Ez egészen a rúnairás sajátása. A székely betűket vissza kell fordítanunk s úgy a germán ábéczékkal összehasonlítani.

** Mindkét szóra nézve l. Schade, *Altdeutsches Wörterbuch*. Második kiad. Halle, 1872—82.

claritate refulsisse fabulantur.“¹ Csodálotos, hogy a Detre halhatatlanságára vonatkozó monda csak Turóczinál van meg s a többi krónikákból hiányzik; különös az is, hogy a magyarul jól tudó Turóczy a *halhatatlan* szót *halathalon*-ná fordíti. S végre szinte érthetetlen a fénylő sisak megemlítése akkor, mikor arról beszél, hogy hőse homlokába nyilvessző fúródott. Hiszen a híres sisakon csak nem hatolhatott keresztül a nyilvas? A dolog hihetőleg úgy van, hogy a krónikás valami olyan szöveget olvasott vagy másolt, melyben az ónémet *halathalm* (eredeti alakja *hēlōthelm*) szó fordult elő, a mi „láthatatlanná tevő sisakot“ jelent. Ebből a szóból csinálta aztán a Detre halhatatlanságára vonatkozó mesét. S mint-hogy ennek a szerzője tisztán és kizárólag maga Turóczy, ezért nem találjuk meg azt a többi krónikákban.² Így aztán annak is van értelme, miért nem mulasztotta el a krónikás a bűvös sisakot megemlíteni, melyről szintén nincsen szó többi krónikáinkban.

Hasonlóképen germán vonás a mi hunn mondánkban a *praelium Crumhelt* kifejezés; ez tökéletesen az, a mi a német mondákban a *Kriemhilde* nőt.³ (Nót a Schade szótára szerint Kampfdrangsal, Kampf).

Ezek után nem szükséges a tanulságot levonnunk. A ki a mondákra támaszkodva akar történetet írni, úgy jár, mint a ki házát semlyékes ingoványra építi. A hunn rokonság meséjének a legrégibb kútfőkben nincsen semmi tartaléka, sőt lépten-nyomon az tűnik ki, hogy az egész később kieszelt költemény, melyről még nem egészen világos, miként került bele krónikáinkba.

A nemzetek történelmi missziójának semmi köze sincsen a származáshoz. És valamint nem hiszünk abban, mert a történelem összes adatainak ellene mond, hogy az oláhok a dákokkal keveredett rómaiak maradékai, azonképen nem fogadhatjuk el a hunn-magyar rokonságot sem, mert a történetírás emlékei inkább ellene, mint mellette bizonyítanak.

Egy szóval ott meg kell szünnie a mesék világának, a hol a pozitív történetírás kezdődik.

Dr. Borovszky Samu.

* * *

A mily föltétlenül igaza van szerzőnknek a N. G. cikkével szemben fölhozott ellenvetések egyes részleteiben (pl. Jordanis szövegkritikájában), annyira kétségtelen nézetem szerint, hogy azok a Nagy Gézától hangsúlyozott két fötétel igazságát meg nem ingathatják, azt t. i. hogy 1. lehet történeti magva a néphagyománynak is s a történeti kritika föladata azt kihüvelyezni; 2. hogy a honfoglaló magyarok elődei s a hunnok között volt *történeti kapcsolat*. B. szörnyűködve említi, hogy a Hunfalvy Pál örökbecsű fejtegetései után akad még komoly historikus, aki e képzelt *rokonság* meséjében hisz; azonban a tény az, hogy *nincs* komoly historikus, ki ennek a

¹ Az 1488. évi augsburgi kiadásból.

² Megjegyzendő, hogy a germán mondákban sincs semmi nyoma a Detre halhatatlanságának.

³ Grimm, *Die deutsche Heldensage*. II. kiad. Berlin, 1867. 168. l.

„rokonság“-nak kérdését feszegetné; mert rokonságot, vagyis közös eredetet csak nyelvi és anthropologiai alapon lehet eldönteni; erre pedig hiányoznak adataink. Nem állít ilyen „rokonságot“ vagy „hun-magyar atyafiságot“ N. G. sem, ki csak a néphagyomány ilyen fölfogásáról s az abban esetleg kereshető történeti háttérrel beszél; ellenben világosan kiemeli, hogy „az eredeti magyar fölfogás igenis különbséget tett a hunn és magyar elem közt s a köztudat az volt, hogy nem az egész magyarság, hanem csak egy része hunn. Ha nem tesznek ilyen megkülönböztetést a magyar fajta elemek közt, mi értelme volna akkor, hogy a *székelyekről* mondáinknak mind a két változata szükségesnek tartotta kiemelni, hogy azok is a hunnoktól származtak (l. fönt 29. l.) „Teljesen magunkévá tesszük“ — mondja N. G. más helyütt (30. l.) — „Hunfálvy azon szavait, hogy a ki a hunnokat a magyarok egyenes elődjének s velük azonos nyelvűeknek véli, az nem is sejtí azt a sok és nagy közbevetést, amelyet a magyarok és hunnok közt találunk. De aki mindenféle összeköttetést megtagad a két nép között, az szándékosan szemet húnny a tények előtt“.

N. G. ezen utóbbi nézetével éppenséggel nem áll egymagában: erősítik a hunn-magyar történeti kapcsolatot *Kuun Géza* gr. (*Relationum* stb. 17—18. l.) és magánértésülésem szerint *Marczali Henrik* is, kik pedig bizonyára B. elismerése szerint is, legalaposabb ismerői e kérdésnek a jelen korban. De még ha történeti adataink nem is volnának, kétségtelenné teszik e tényt a magyar nyelvnek török elemei, melyek, mint kimutattam (l. fönt 23—24. l.) határozottan *öböljár* jellegűek, s ily módon e hunn törzsszel való kulturális érintkezésnek lehetnek csak maradványai. Ugyancsak volt alkalmam rámutatni a magyar nyelv egyes iráni elemeinek összetét. jellegére, mi csak abból magyarázható, hogy a régi magyarok másrészt az összetök őseinek, az *alínoknak* is állottak műveltségi hatása alatt, kik pedig tudvalevőleg szövetségesei voltak a hunoknak. Ily körülmények közt bizony nem mondható merő lehetetlenségnek a hunn-magyar történeti kapcsolat eszméjét, valamint az sincs kizárva, hogy ezt illetőleg hagyományok is fönnmaradhattak a magyar népnél! Abból, hogy Constantinus „a turkok nemzetének *eredetéről* és honnan való származásáról“ szólva nem említi föl a hunnok, csak az következik, hogy az udvarában megtordult magyarok igen helyesen és pontosan tájékoztatták őt: tudatták, hogy eleik lehettek szövetségesei, társai, szomszédai, vagy akár jogörökösei a hunoknak; de nem voltak velük *azonosak*. A hunnok valószínűség szerint *török-mongol* féle nép lehettek: a magyarok pedig (legalább a nép nagy zöme) minden bizonynnyal *ugorok*, melyekhez a más fajú és nyelvű hunnokról egyes törzsek ép úgy csatlakozhattak, mint később a besenyők, jászok és kunok. Constantinus magyarjainál igen jól élhetett a hunnokkal való egykori közös történeti viszony emlékezte a mellett, hogy tudták eredetük különbségét is. B. nyelvészeti érveléseinek adataihoz is sok kétség fér: a *lidércz-nék lodovércz, ludvércz, lidvércz* alakpárjai az őfelném. *lödarszesso* alakkal hangtanilag nem egyeznek, az utóbbinak „gauler, zauberer“ jelentése is tetemesen eltér a *lidércz-nék* „gonosz szellem; boszorkánynyomás“ értelmével és éjjel röpködő gonosz madárféle képzetével. Edelsbacher szláv eredetét bizonyítja (Nyőr. V, 157.). A *tündér a tün-, tündez* ige származékának mutatkozik régibb íróinknál; pl. Pázmánnál: lehetetlen dolog, hogy az istentől adott *confessio tündér, változó, magától is különböző* lehessen“; *tündérhiúság, tündérszerencse; tündér módon futamó hiúság* stb. (l. Nyört. szót.) Turóczi a „*halathalon Detreh*“ írásban nem a *halhatatlan*, hanem a régi *haláltalan* „immortalis“ szót alkalmazza: *haláltalan isten* = „halhatatlan isten“ sok nyelvemlékünkben; Valkainál: „Az Deitrich el szállada, homloeba nyíllal azt is lötték vala, homlokaban Romaba vitte vala, azért *haláltalannac* hyiac vala“ (Nyört. szót.).

M. B.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya.

I.

A néprajzi tárgyak statisztikája.

Xántus János, a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának nagy-
érdemű igazgató-őre, az „Ethnographia“ 1893. évfolyamában rövid
történelmi áttekintést nyújtott az említett osztály multjáról; meg-
világította mindazon akadályokat, melyek a Néprajzi Osztály fejlő-
désének oly sok ideig utjában állottak, majd a fejlődés útjára
térve, ismételten visszavetették, s röviden kimutatta, miféle gyűjte-
mények képezik főképen a jelenlegi osztály kincseit.

Xántus ezen megnyitó cikkéhez az alábbiakban M. N. Mu-
zeum Néprajzi Osztályának kincseit részletesebben mutatom be,
a történelmi bevezetéshez egy statisztikai bevezetést csatolok,
melyeket azután az osztály tárgyainak leírása, csoportos ismerte-
tése fog követni. Munkám forrása a M. N. Múzeum Néprajzi Osz-
tályának növedéki naplója (leltára), s az időpont, a meddig ezt
felhasználtam, 1894. január 31-ike.

Ha a növedéknapló alapján az évi szaporodást kísérvük
figyelemmel, úgy számsorunkat az 1870-ik év nyitja meg 28 tárgy-
gyal; a számsor aztán így alakúl: 1870-ik évben gyűjtetett 28
tárgy; 1871-ben 1700; 1872-ben 5; 1873-ban 152; 1874-ben 363;
1875-ben 50; 1876-ban 13; 1877-ben —; 1878-ban —; 1879-ben
42; 1880-ban 1; 1881-ben 13; 1882-ben —; 1883-ban —; 1884-ben
4; 1885-ben 110; 1886-ban 2; 1887-ben 31; 1888-ban 69; 1889-ben
1502; 1890-ben 207; 1891-ben 441; 1892-ben 425; 1893-ban 453;
1894. január 31-ig 11. Összesen 5622 leltározott tárgy.

Ez összeg nem nagy, de kezdetnek elég; de még e kis összeg-
ben is igen nagy része van az ajándékoknak. Az 5622 tárgyból
vétél útján jutott az osztály birtokába 3904 tárgy, vagyis az
egésznek mintegy két harmada ($69\frac{3}{6}\%$); ajándék útján kaptunk
1650 tárgyat, ami az egész összegnek csaknem egy harmada
($29\frac{2}{6}\%$), míg a többi 68 tárgyat ($1\frac{1}{6}\%$) csere útján szerezte meg
az osztály. A magyar ember, ha távol vidékekre veti a sors, meg-
emlékezik hazájáról, s ezt a hazafias igaz érzést élénken szólaltatja
meg az ajándékozók névsora. Egyenkint felemlitjük őket itten,
mert bármily kevéssel vagy sokkal járultak is a M. N. Múzeum

Néprajzi Osztályának gyűjteményéhez, az első alapvetők ők voltak.
Az ajándékozók betűrendes jegyzéke a következő:

Balázs Kálmán zenész Virginiából	1 drb.
Bartóky Lászlóné Komárom vármegyéből . . .	1 "
Be-Biao-Tjoan őrnagy Jávából	5 "
Bende püspök Magyarországból	14 "
Bethlen Pál gróf Khina, K.-India, Arabiából .	11 "
Bézsán J. báró hagyatékából Khinából . . .	3 "
Buller W. Uj-Zeelandból	72 "
Chernel István Magyarországból	5 "
Czapkay dr. Japánból	1 "
Czirer Lajos cs. és k. sorhajóhadnagy Nossi-Bé-ből	2 "
Déchy Mór Szikkimből	1 "
Dolleschall dr. Jávából	1 "
Duka Tivadar dr. K.-India és Burmah-ból .	173 "
Egan Ede az orsz. tejszövetkezet nevében az Erdélyi Havasokból	20 "
Fehér Miklós Ausztráliából	1 "
Göndöcs Benedek Békés-Csabáról	14 "
Gyarmathy Zsigáné Kalotaszegről	2 "
Hoffmann dr. Washingtonból, Észak-Amerikából	1 "
Irányi Dániel közvetítésével egy Darfurban élő hazánkfia Kordofánból	11 "
József cs. és k. főherceg ő fensége Khinából	13 "
Kansonet báró Japánból	1 "
Komáromy ügyvéd Mexikóból	1 "
A cs. és k. külügyminiszterium a k.-ázsiai ex- peditióból	2 "
Leiter, az argentinai köztársaságban élő hazánk- fia Argentínából	22 "
Luczenbacher Miklós min. oszt. tanácsos Da- maskusból	5 "
Madarász Gyula dr. Tirolból	1 "
Millisch osztr.-magyar konzul Formoza- és Khi- nából	3 "
Moskovicz Leo Khinából	3 "
Ónody L. Turkesztánból	30 "
Odor Emilia Magyarországból	63 "
Pápai Károly dr. palócz földről	17 "
Pintér Eleonora Magyarországból	19 "
Politzer G. H. Borneóból	3 "
Prokop Jenő dr. Mexikóból	44 "
Rochlitz Ausztráliából	1 "
Sarkady gyógyszerész Braziliából	7 "
Scherzenlechner Mexikóból	4 "

Schlesinger Lajos alezredes hazánkfia Guatemálából	93	"
Schverer János pénzügyi igazgató Zomborról	1	"
Senger Ede dr. Mexikóból	49	"
Stockinger osztr.-magy. konzul K.-Indiából	3	"
Szalay Imre miniszteri tanácsos Magyarországból	2	"
Széchenyi Béla gróf Khinából	1	"
Szedlárík Istvánné Hunyad megyéből	86	"
Teleky Samu gróf Borneoból és Közép-Afrikából	437	"
A Tjandjoeri szultán Jávából	1	"
Urbach Ignác Kaliforniából	1	"
Vadász Imre és Ernő Törökországból	2	"
Vadona János Khinából és Fiji szigetekről	2	"
Vidéky László Braziliából	8	"
Zadulák kolozsi polgármesterné a radnai havasokról	2	"
Xantus János Japán-, Khina-, Kokhinkhina-, Sziám-, Borneo-, Szumátra-, a Maláji-Szigetek-, Mollukkák-, Jáva-, K.-India-, Ceylon-, Singapore-, Arabia-, Kasmir-, Patagonia-, Mexiko- és Polyneziából	384	"

A M. N. Muzeum Néprajzi Osztályának ajándékozott összesen 1894. jan. 31-ig 1650 drb. néprajzi tárgy.

Ez ajándékozókön kívül a közoktatásügyi kormány minden kiváló alkalmat felhasznál arra, hogy a M. N. Muzeum Néprajzi Osztályának egyes kiválóbb becsü gyűjteményeket szerezzon meg. Ezek közt első helyen említendő Xantus János kelet-ázsiai expedíciója, mely alkalommal Xantus az állam költségén az osztály számára 1736 tárgyat vásárolt meg. A Reguly-féle gyűjtemény 58 darabja szintén osztályunkba jutott. Dr. Pápai Károly szibériai gyűjtései, 480 darab, a velünk nyelvi rokonságban levő népek ethnographiájából szintén a kormány költségén eszközöltettek. Vikár Béla ugyancsak a közoktatásügyi kormány megbízásából szerezte meg a helsingforsi ethnographiai Muzeum duplumaiból azon 165 s ujabbban 134 összesen 299 tárgyat, melyek gyűjteményünk egyik legkiválóbb csoportját képezik. Az E. K. E. bazárjából 32 tárgyat, a kisdednevelési kiállításból 56 tárgyat, Dr. Jankó János tuniszi gyűjteményéből 32 tárgyat, Frank londoni kereskedőtől 121 tárgyat vásárolt meg az osztály számára részben a közoktatásügyi miniszterium, részben maga az osztály a rendelkezésére bocsátott dotatióból, míg a Bertalan kocsai gyártótól vett 44 perzsa tárgyat a különgyűjtemények számára fenntartott pénztár fizette ki.

Ezek után lássuk, hogy földünk s különösen hazánk mely vidékei mily arányban vannak képviselve a M. N. Muzeum Néprajzi Osztályában.

I. Australia és Polynesia.

1. Polynesia	6 tárgy.
2. Australia	4 "
3. Új-Guinea	17 "
4. Új-Britain-szigetek	5 "
5. Admiralitás-szige- tek	2 "
6. Új-Ireland-szigetek	1 "
7. Salamon-szigetek	16 "
8. Yzabel-szigetek .	1 "
9. Santa-Cruz-szigetek	2 "
10. Új-Hebrida-szigetek	1 "
11. Fidzsi-szigetek .	27 "
12. Tonga-szigetek .	1 "
13. Új-Caledonia . .	3 "
14. Új-Zealand . . .	35 "

Összesen 121 tárgy.

II. Afrika.

1. Tunisz	33 tárgy.
2. Abesszinia	4 "
3. Egyptomi Szudan	31 "
4. Dél-Keleti Afrika*	369 "
5. Kongo-Államból .	11 "
6. Angola-ból . . .	4 "
7. Zuluföldről . . .	2 "
8. Fokföldről . . .	1 "
9. Nossi-Bé szigetről	3 "

Összesen 458 tárgy.

III. Amerika:

1. Canada	1 tárgy.
2. Egyesült-Államok	12 "
3. Mexiko	122 "
4. Guatemala	93 "
5. Peru	3 "
6. Brazília	33 "
7. Argentína	20 "
8. Patagonia	8 "

Összesen 292 tárgy.

IV. Ázsia:

a) Északi Ázsia:	
1. Szibéria (Pápai gyűjtése)	459 tárgy.

* Zanzibartól a Viktoria- és Rudolf-tóig, Teleky gróf gyűjtése.

b) Keleti Ázsia:

2. Japán	475 "
3. Khinai birodalom	542 "
4. Tonkin	1 "
5. Sziám	299 "
6. Kokhinkhina . .	101 "

c) Indiai szigettenger:

7. Filippini szigetek	1 "
8. Maláji szigetek .	82 "
9. Borneo	308 "
10. Celebes	24 "
11. Molukkák	89 "
12. Sumatra	88 "
13. Jáva	90 "
14. Bali	2 "
15. Szumbawa . . .	2 "
16. Flores	2 "
17. Timor	5 "

d) Déli Ázsia:

18. Kelet-India . . .	194 "
19. Burmah	1 "
20. Cashmeer	1 "
21. Sikkim	1 "
22. Ceylon	93 "
23. Turkesztán . . .	30 "
24. Perzsia	44 "
25. Arabia	6 "
26. Syria	5 "

Összesen 2945 tárgy.

V. Európa.

A) külföld.

1. Oroszország:	
a) Regul gyűjtemény	58 tárgy.
b) Finn gyűjtemény	287 "
2. Törökország . . .	2 "
3. Ausztria:	
a) Tirol	1 "
b) Csehország (Egerland)	4 "
γ) Morvaország (Schumitz)	2 "
δ) Bosznia (Sara- jevo)	14 "

Összesen 368 tárgy.

B) Magyarország:

I. Dunán túl.

1. Esztergom vm.	5 tárgy.
(Csivi 1, Nána 3, Kőhid 1.)	
2. Győr vm. 2, (Encse 2, Kony 3) . . .	7 "
3. Komárom vm.	1 "
4. Sopron vm. (Kopháza 10, Kapuvár 9, Szany 28, Hegykő 11) . . .	58 "
5. Moson vm. (Pandorf)	1 "
6. Vas vm. 5, (Kődön 7, Ercsenye 9)	21 "
7. Somogy vm. (Drávavidék 38, Kapos- Ujlak 1, Barcs 1, Bolhó 1, Cso- konya 28)	69 "
8. Veszprém vm. (Devecser 3, Ajka 3)	6 "
9. Fejér vm. (Tárnok 10, Rácz-Almás 37, Perkáta 5)	52 "
10. Tolna vm. (sváb 9, Szakadát 16, Bonyhád 17)	42 "
11. Baranya vm. (Beremend 16, Villány 2, Komonya 7, Püspök-Bogád 10, Udvard 18, Mária-Gyüd 5, Hetény 5, Mohács 15)	78 "
12. Verőcze vm. (Eszék)	13 "

Dunántulról összesen: 353 tárgy.

II. Dunán innen.

13. Bács-Bodrog vm. (Zombor 6, Baja 18, Bezdán 15, Szabadka 7, Kelebia 74)	120 tárgy.
14. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vm. (Halas 2, Uj-Szász 1, Nagy-Káta 2)	5 "
15. Jász-Nagy-Kun-Szolnok vm. (Jász- Ladány	4 "
16. Heves vm. (Gyöngyös)	3 "
17. Hont vm. (Tessmag 3, Rimóc 5, Kelenye 8)	16 "
18. Nógrád vm. (Kis-Hartyán 9, Somos- Ujfalu 1)	10 "
19. Gömör vm.	120 "
20. Zólyom vm. (Beszterczebánya) . . .	14 "
21. Turóc vm. (Znió-Váralja)	1 "
22. Szepes vm. (Podolin 50, Maldur 16, Sz.-Béla 63)	129 "
23. Marmaros vm. (Verchovina)	26 "
24. M.-Tátra jelzéssel	1 "
25. Mátra jelzéssel	107 "

Dunán innenről összesen: 556 tárgy.

III. Tiszán túl.

26. Békés vm. (Békés-Csaba)	14 tárgy.
27. Temes vm. (Vinga 24, Detta 14, Beregszó 6, Bobda 10, Szakol 7, Sena 7, Taplowetz 11, Rékás 10, Brestye 15, Denta 27)	131 "
28. Torontál vm. (N.-Kikinda)	15 "
Tiszán túlról összesen : 160 tárgy.	

IV. Erdélyből.

29. Kolos vm. (Kalotaszeg)	51 tárgy.
30. Torda-Aranyos vm. (Toroczkó) . .	22 "
31. Maros-Torda vm. (Mező-Kövesd) . .	28 "
32. Alsó-Fehér vm. (Nagy-Enyed) . .	50 "
33. Hunyad vm.	87 "
34. Szeben vm. (Kis-Disznód)	34 "
35. Brassó vm. (Brassó)	19 "
36. Csik vm. (Borszék)	66 "
37. Radnai Havasok jelzéssel	2 "
38. Erdélyi Havasok jelzéssel	10 "
Erdélyből összesen 369 tárgy.	
Magyarországról tehát összesen 1438 "	

Mindent összefoglalva van:

I. Ausztraliából	121 tárgy.
II. Afrikából	458 "
III. Amerikából	292 "
IV. Ázsiából	2945 "
V. Európából	368 "
VI. Magyarországból	1438 "

Összesen 5622 tárgy.

Dr. Jankó János.

Adalékok a gyermekekről való magyar néphithez.

I.

A szegény nép bizony gyakran *nem vágyik a gyermek-áldásra*. Körmöczön, ha a menyasszony anyja nem akarja, hogy leányának gyereke legyen, bezárt új lakatot dob a kútba. De ha e lakatot valaki megtalálja s kinyitja, a varázs megszűnik. Ám a ki elhajtja a magzatát, annak a pokolban tányéron adják fel, hogy megegye.

A magtalan asszony *gyermek után eped*. Ha a buziási ércgolya előtt háromszor áhitatosan meghajol, gyereke lesz.

Általánosan elterjedt hit, hogy a ki felé a pohár dül, ott keresztelő lesz. Udvarhelyszéken azt mondják, hogyha a macska oldalán elperzselődik a szőr, a házi asszony teherbe esik. (Nyr. V. 87.) Ha az asszony gombostűt talál *fia*, ha varrótűt, *leánya születik*. Nagy-Bányán azt mondják, hogy leánya lesz akkor is, ha főzés közben lyukat talál égetni a kötőjén. (Nyr. VIII. 182.) vagy ha szoknyája kiég. (Bajmok, Bács m. Nyr. VIII. 227.) A szövő a velizneket a kötője alá dugja, kiszalad az utcára: ha fiut lát, *fia*, ha leányt lát, *leánya lesz*. (Patóháza, Szatmár m. Nyr. XV. 471.) Fiatalkorának karékenyeret vágnak, hogy *fia legyen*. (Czegléd Nyr. II. 516.) Ha valakiről azt álmodják, hogy meghalt, *fia lesz*. (Deés.) Ha a házas emberek fölszélnek feküsznek az ágyban, akkor *fiugyermekek lesz*; ha pedig alszélnek, akkor *leány gyermek születik*. (Nagy-Lengyel, Göcsej. Nyr. XIV. 232.) Ugyanott azt is megjósolják: mi lesz több az évben, *fiu-e vagy leány?* T. i. ha télen a hó többször esik nappal, mint éjjel, akkor abban az esztendőben több *fiu gyermek születik*; ha pedig éjjel többször esik, akkor *leány lesz több*. — Ha a fa másodszor virágzik, abban az esztendőben sok *fattyu gyermek fog születni*. (Nagy-Bánya. Nyr. X. 328.) Ha a megkeresztelt leánygyermeket az apja veszi el a bába kezéből először, a következő szülött *fiu lesz*. (Szeged. Nyr. III. 277.) Körmöczön azt mondják: *terhes asszony ne tagadja, hogy viselő, mert néma gyereke lesz*; Göcsejben: *hogy nehezen tanul meg beszélni*. (Nyr. VI. 228.) Terhes asszony ne menjen messze, csak amíg a háza tetejét látja.

Kutyához, macskához, terhes asszonynak nem jó rugni, mert *szőrös lesz a gyereke*. (Deés) Ha terhes asszony valami csúnyát lát,

távoztassa el egy párszor a kezét a derekától, aztán nem árt meg. (Veszprém.) Ha terhes asszonynál akármilyen gyümölcs van, s akárhová üti a testéhez, a gyermekén meglátszik. (U. o.) Összenőtt gyümölcsöt ne egyék a terhes asszony, mert *kettős gyereke születik* (Szeged Nyr. III. 277.)

A *megcsodálás* általánosan ismeretes. Háromszéken azt mondják, hogy ha a született gyermeknek két lába feje befelé hajlik, anyja olyan valakit megcsodált. Minden kedden és pénteken üljön az ajtó küszöbére, s köpdösve mondja: Phűj, phűj, te hunczut, add vissza! (Nyr. IX. 36.)

Háromszéken azt mondják, hogy terhes asszony, ha mosatlan edényt hoznak ki a házból, ne menjen el előtte. (Nyr. IX. 36.)

A ki a fecskének kimetszi a nyelvét, annak némák lesznek a gyermekei. (Hont.) Ha valakiről azt álmodják, hogy meghalt, fia lesz. (Debreczen.) Nyitrában azt mondják, hogy ha lakodalomra menve, senki sem dalol, az új párnak süket gyerekei lesznek.

Ha az *anya hasából kivett gyermek*-nek a kis ujját levágják, meggyújtják, az egész házat el lehet vinni, mégse ébred fel senki. (Szörnyeg, Zemplén m. Nyr. XVII.) A felvidéken a rablót látatlanná teszi. Körmöczön azt hiszik, hogy a holtan született gyermekek, kik a nap világát nem látták, nem mehetnek a menyországba, hanem örökké bolyganak. 1884. késő őszén is láttak a Kőtestvérek nevű sziklacsoporthoz tájéka két csillagot bolygani a földön; hol akkora lett, mint a hold, hol, mint egy közönséges csillag, míg végre eltűnt. Ipoly-Litkén meg azt tartják, hogy a halva született hét esztendeig van a sötétségben. Ekkor sirni kezd, s ha valaki meghallja, megkereszteli, mondván: ha gyerek vagy, legyél Ádám, ha leány vagy, legyél Éva, én téged, stb. Ha senki sem hallja meg a szerencsétlen sirását, hét meg hét esztendeig marad ismét a sötétségben s akkor újra sir. (Nyr. IV. 35.)

Ugyanott mondják, hogy *ha a gyermek foggal születik*, szerencsés, óriás lesz; de ha a baba ellopja a fogát, nem lesz. A *burokban születettet* általában szerencsésnek tartják. Különösen azt hiszik, hogy látja a pénzt. Azt is, hogy nem fog rajta a golyó. (Szeged. Nyr. IV. 137.)

Csurgón azt mondják, hogy *a ki holdtöltekor születik*, a hetedik esztendőn túl nem viszi. (Nyr.) A *hetes (hetedik) gyerekeknek* az a bűvös hatása is van, hogy nyomkodása a legjobb orvosság, a nyilankodás (derékfájás) ellen. (Arács, Zalam. Nyr. XXII. 378.) A holt tetemet is a hetedik gyermeknek kell megrágni, akkor elvész. (Göcsej. Nyr. VI. 229.) Ha valakinek hét fia, vagy hét leánya van egymásután, akkor a hetediknek a körmét a jobbkez nagyujján mákolajjal kenje meg, s az a pénzt a földben, bármilyen mélyre legyen leásva, körmén keresztül meglátja. (Mármaros m. Nyr. VII. 276.)

A napfogyatkozást a fattyu szabad szemmel is jól látja. (Hetés, Zala m. Nyr. XXI. 476.)

Körmöczön, mikor a *gyermek megszületik*, a baba az asztal alá teszi, hogy jó legyen. Mikor pedig megfüröszttötte, bepólyálta,

hozzá méri valami jó termetű férfihöz, vagy nőhöz (a milyen a gyermek neve), hogy olyan termetű legyen. — Ha az újon szülöttet ócska ruhába öltöztetik, szegény ember lesz. (Hidalmás, Kolozs m.)

Zilahon (Szilágy m.) azt mondják, hogy özvegy asszony felesége (özvegy ember ura) lesz. Ugyanott mondják, hogy a *feresztő vizet* nem jó akárhová önteni; legjobb rózsafa alá. Este nem kell kiönteni, mert különben valaki meghal a háznál, vagy (Nagy-Bánya Nyr. VIII. 327.) a gyerekek hal meg. Az is zilahi hit, hogyha a kis gyermeket a lába nagy ujjánál fogva végig húzzák a fürösztő vízben, jó úszó lesz.

Udvarhelyszéken a kis gyermek mosott ruháit nem jó naphaladta után künn hagyni, mert elviszik az álmát. (Nyr. V. 87.) A gyermeket hamar megszokták keresztelni, hogy *ki ne cseréljék*. Deés vidékén, a míg a keresztelés meg nem történik, mindig éjjel a gyertya. Ha észre veszik, hogy a gyerek ki van cserélve, minden eledelt eltávoztatnak a szobából, egy üres csuporba fél-fakanalat tesznek, s a gerendára helyezik. Azután elmennek. Mikor jön az ördög, s látja, hogy bánnak a gyermekével, visszacseréli. Ugyanitt az oláhoknál, a míg a gyermek hat hetes korát el nem éri, ha elmennek hazúlról, keresztbe fektetnek rajta egy seprőt s lábához egy ollót, fejéhez egy kést tesznek. Így nem viheti el az ördög. Hat hetes korán túl már úgy sem viheti el. A felvidéken azt mondják, hogy mikor a gyermek megszületik, a bába ne menjen el, mert az anya elalszik, s az első három nap alatt a bányarém kicseréli a gyermeket. Körmöczön a szőke haju, fekete szemű vízi tündérek szokták kicserélni a gyermekeket. Egyszer, a mint a vízi tündér az újszülöttet elkapta, az anya és a bába mindjárt észrevette. A bába a kezébe vette az idegen gyermeket, elvitte a legközelebbi kúthoz, s elmondván a bűbajos igéket, így szólt: Vízi szellem, add vissza gyermekünket! Im a tied itt van, vedd el! Vissza is adta s az övét a bába a kútba dobta. Egy másik asszony egyedül volt csecsemőjével. Egy szegletből csak előbújik a szellem s elveszi a megrémült asszony gyermekét. De annak mégis volt annyi ereje, hogy azt mondja: Az az én gyermekem, tedd le, én szenvedtem érte, nem te. S le is tette.

Hétfaluban a bennülő asszony nyársba szúrva a kürtőbe egy csonka seprőt nyujt fel, mert különben a *pirkorics* a szép gyermeket egy nagyfejű, nagyhasu, rövid lábu kölyökkel cseréli fel. (Hosszufalu. Nyr. IV. 557.) Deés vidékén a keresztanyának egy darab vásznat kell ajándékozni a keresztelő alkalmával, a melyből rendesen inget csinálnak a kisdednek. Különben meztelenül menne a menyországba.

Hontban azt tartják, hogy ugyanazon *keresztelő vízből* nem jó két gyermeket keresztelni. Körmöczön a bába, visszajöve a keresztelőről azt mondja: elvittem egy pogányt, visszahoztam egy keresztényt! A felvidéki tótoknál első fürösztéskor az apa vízbe dobott

pénzzel váltja meg a gyermeket a bábától. A betegágyast rántottával és melegített pálinkával tartják. A komákat a bába keresi meg. A keresztelezés másod- vagy harmadnap történik, a mikor a plébánián melegített pálinkával s kalácsal kedveskednek. Szer-tartás után a hazatérők asztalra teszik a csecsemőt, mondván: a ki legjobban szereti, vigye el az anyjához! Keresztelezés után van a lakoma (radostnik = örömnep), melyre kalácsot a keresztanya ad. A nagy dinom-dánom rendesen a következő vasárnapra esik, mikor a szomszédok és rokonok is összegyűlnek, főleg az asszonyok. Mindenik hoz magával italt, kalácsot, a melyet a betegágyasnak nyújt át. A lakoma ivással és kalácsal kezdődik. Azután következik: leves, marhahús, káposzta, csibeleves metélttel, tészta, pecsenye, aszalt gyümölcs. Az asztalfőn a keresztanya ül, a ki minden ételből először az anyának nyújt. Csak az utolsó napokban keresik fel a házat férfiak is. (Lovcsányi Gyula: a Vág és vidéke. Budapest, 1881. 36. lap.)

Mikor az asszony gyermekágyban fekszik, seperjék az ablak felé a szemetet, akkor nem lesz hamar gyermek. Ha szoptatós-asszony látogatja meg a hathétbelit, le kell hogy fejjé, mert ha nem, a *tejét elviszi*. (Üdvarhely. Nyr. V. 87.) A hat hétben levő asszonynak nem jó az ágyára ülni, mert a tejet elviszik. (U. o.) Ha a szoptatós asszonynak a tejét elviszik, egy darab kenyeret megpirítanak s arra az, a ki elvitte a tejet, fej a maga csecsiből, a más pedig megeszi s így a tej visszamegyen. (U. o.) — Mikor valaki hat hétben van, az ott járók egy kis foncsikát hagynak hátra eltávozásuk alkalmával, hogy a beteg asszony *álmát el ne vigyék*. (U. o.) Nagy-Bányán, hogy valaki a kis gyerek álmát el ne vigye, jó, ha a vendég valami rongydarabocskát vagy gubája szőriből néhány szálát a gyermekre vagy a bölcsőjére vet. (Nyr. VIII. 327.) Ha a gyermek nem alszik, az idegen egy foncsikát tesz ruhájából ágyára. (Körmöcz.) Ha a gyerek éjjel sokat sir, akkor ültetett fűzfának a hajtását kell megfőzni, avval meggőzölni. (Nagy-Lengyel, Göcsej. Nyr. X V. 332.) Ha kisérik a házat, mikor kis gyerek van a háznál, meghal a gyerek. (Szatmár.) A mely háznál kis gyerek van, ott a vendégnek le muszáj ülni, mert másképp elviszik a szopósának az álmát. (Felső-Somogy. Nyr. VII. 475.) Különben országszerte hiszik, hogy esteli vendég el viszi a házbeliek álmát, ha nem ül le. Kujtorgó lesz akkor a gyerek, ha az anya egyház-keles előtt máshová megy először, nem pedig a templomba. (Nagy-Lengyel, Göcsej. Nyr. VI. 467.) Az üres bölcsőt nem szabad ringatni, mert akkor nem alszik jól benne a gyerek. (Hont.)

Ha az ostyát, mit a pap a nyelvedre tesz, észrevétlenül kiveszed s kis leányoddal megeteted, legszebb leány lesz a faluban és gazdag vőlegény veszi el. (Rozsnyó vidéke. Nyr. XXI. 475.)

Hidalmáson, (Kolozs m.) azt mondják, hogy akkor meghal a gyerek, valamint akkor is, ha többen rengetik. Rábaközn: megfájul a kicsi gyerek hasa. (Nyr. XVII. 376.) Ha a tej a mellbe

megy, sir otthon a kis gyerek. (Somogy. Nyr. V. 467.) Szopós-gyerekeknek nem jó a tükörbe nézni, mert akkor nehezen jön a foga. (Szécsény, Nógrád m. Nyr. IV. 277.)

Körmöczön a nagyobb gyereket, ha rossz, édes almafa vesszéjével verik meg. Mikor a gyermeket *elválasztják*, utoljára egy kártyusra ülve szoptatja meg az anya. (Deés.) Körmöczön, ilyenkor horgolnak egy kis zacskót. A gyerek kér az apjától a csics helyett egy krajczárt, azt beléteszik a zacskóba s a nyakába akasztják. Azt is teszik, hogy egy főtt tojást melegen a kezébe adnak. A mint eldobja, elfelejti a csicset. Göcsejben, az anya utoljára disznó-válura ülve szoptatja meg gyermekét, hogy könnyen elváljék. (Lengyel. Nyr. XIV. 332.) Ha valakinek a fején a haj időnap előtt megöszül, szerencsés ember lesz. Ez onnét van, mert akkor választották el, mikor a fa virágzott. (Arács, Zala m. Nyr. XXII. 93.)

Ha a gyermek először az apa szót ejti ki, az *utána következő gyermek* fiu lesz, ha a mama szót, leány. (Hont.) Ha a gyermeknek hátul hegybe nő a haja, az *utána következő gyermek* leány lesz; ha szép gömbölyűen nő, fiu. (U. o.) — Ha a kis gyermek mindig csukva tartja a markát, fősvény lesz. (U. o.) A hányszor a kis gyerekek azt mondják: béka! annyi 24 óráig nem nő. (Zilah.) Ha a gyermeknek visszakézzel adnak enni, félfülü, (boldogtalan, félkegyelmű) lesz. (Al-Pestes, Hunyad m.) Ha puppegér (denevér) vérével megkenik a gyermek szakálla vagy bajusza helyét, sohasem nő meg. (Zilah.) Ha a gyermek későn beszél s félnek, hogy néma lesz, kenyérsütéskor, mikor a kenyeret kiveszik s kettő össze van ragadva, a feje tetején válaszszaak szét. (Gál-Szécs.) Mikor a gyerekek *először* vágják le a haját, meg kell vele füstölni a gyereket, akkor nem lesz főfájós, fogfájós, s a szemverés sem árt neki. (Körmöcz.) A mely kezébe adja gyermekének az anya legelőször az ételt, azt fogja használni jobb kéz gyanánt egész életében. (Tolna. Nyr. VI. 321.) Mikor a gyermeknek első foga kiesik, az anya egye meg kenyérbe; akkor az anyának sohasem fog fájni a foga. (Rimaszombat. Nyr. VI. 41.) Vagy vesse a gyermek első kihullott fogát a kemenczébe, hogy szép apró fogai legyenek. (U. o. 83.) A fog egérlyukba vetése országszerte ismeretes, valamint a mondóka is: Egérke, egérke, adjál nekem vasfogat, adok érte csontfogat. Leány gyermeknek nem jó bort adni, mert megnő a csecse tőle. (Nagy-Bánya. Nyr. VIII. 327.)

Veresd meg a kis gyerek talpát koldusbottal, hamar jár. (Szeged. Nyr. III. 277.) Kérj a koldustól egy darab kenyeret, étesd meg a kis gyerekekkel hamar kezd beszélni. (U. o.) Ne bizseréld a gyerek lábát, mert néma talál maradni. (Debreczen. Nyr. III. 517.)

Ha a gyerek kinyújtott lábbal ül, nem jó keresztül lépni, mert *nem nő meg*. Altalában a gyerek nem nő meg, ha keresztül lépik. Tehetni róla, ha vissza lépik. A gyermeknek nem szabad tojáshajra lépni, mert nem nő meg. (Deés.) — A gyereket ne verd seprűvel, mert megrühesedik. (Mármaros. Nyr. VII. 276.) A gye-

rekeket nem szabad összemérni, hogy melyik nagyobb, mert az egyik közülök meghal. (Curgó. Nyr. X. 184. Ha a kis gyermekek játékközben keresztet formálnak, akkor valami közeli rokonuk meghal. (Szolnok. Nyr. XVIII. 426.)

Ha egy asszonynak meghalt a gyereke, Szent-Iván nap előtt ne egyik gyümölcsöt, mert a menyországban ez nap oszt szent János gyümölcsöt a gyerekeknek. A kinek az anyja már evett, azt mondja: te nem kapsz, a te részedet megette anyád. (Körmöcz.) A felvidéki tótoknál az első nadrágot gyermekének az anya együltében varrja meg, különben majd visszautasítják, ha kérébe megyen. Hogy jól nőjön a gyerek, nem szabad asztal alá mászkálnia. Hét éves koráig a haját le nem vágják, nehogy az esze megtompúljon. Lakomákon fenéig kiisszák a poharat, hogy gyermekeik árván ne maradjanak. (Lovcsányi Gyula. A Vág és vidéke. 37. lap.) Ha a gyermek este tüzzel játszik, éjjel az ágyba piselék. Ha a gyermek az ágyba hugyozik, el kell küldeni a szomszédba sóért egy tányérral és fakanállal. A szomszéd asszony verje el jól a fakanállal (Tamási. Tolna m.). Körmöczön elküldik az ilyen gyereket oda, a hol kenyeret sütnék, s ott a lapáttal verik meg. Szucsákban tüzes seprűvel verik meg. Deésen a disznó gyürűjét etetik meg vele sültve, s a disznó körméből pálinkát itatnak. Mármarosban egerhúst etetnek vele. (Nyr. VII. 276.)

Húshagyó kedden az ez évben született gyermeknek hurral kötik meg a lábát, hogy meg ne igézzék. (Körmöcz.) Más helyütt (Szécsény, Nyr. IV. 277.) általában hűrt kötnek a gyerek kezére, hogy szemmel meg ne verjék. Piros szalag ígézet ellen általános használatos. A gyermekágyas asszony ágya körül egy épen erre az alkalomra készített lepedőt húznak fel. A négy sarokba, melynél fogva felkötik, fokhagymát, kenyérmorzsát, sőt tesznek, azért, hogy az asszonyt kis gyermekével együtt meg ne ronthassák, vagy rájok ne olvashassanak (Orosháza. Nyr. 230.). Hogy meg ne igézzék a babát, homlokára szénnel húzz minden reggel keresztet. (Moldva. Nyr. IX. 425.) Adj a hajadból, mert megverted a gyermekemet szemmel. Évvel a hajjal megfűstölik a gyereket, azután meg kell fürdetni. A fürdőbe beletesznek jóféle sáfrányt, 9 sirról földet, 9 fejfáról 9 darab fácskát, 9 darab szenet, 9-féle fűvet, azután meg nádat, a mit a ház szögletéből keresetlen kell kiveni. Ezt mind napfelkelte előtt kell megtenni. (Tisza-Abád-Szalok. Nyr. IX. 559.)

Ha a gyermeket megigézték, borostyán-fűvet kell főzni s ha a gyermek élésre való, akkor a fű szép zölden duzzad ki a fazékból; ha pedig nem élésre való, akkor megsárgul, s meg se füröszszik benne, mert úgyis hasztalan. (Rimaszombat. Nyr. V. 569.) Ha hirtelen észreveszik az ígézt, tisztessé fűvet kell főzni, a levét leszűrni és három eleven szemet belevetni s evvel a gyereket megmosdatni. (U. o.) A kinek szép a gyereke s félti az ígéztől, mikor az utczára viszi, mindig kenje be a füle tövét korommal, vagy az ingecskéjét visszájára adja rá, akkor nem árt neki a rossz szem.

(U. o.) Ha megigézízik a gyereket, egy pohár hideg vízbe vess 9 drb eleven szenet, mindenikre vess a tenyered élivel keresztet, a pohárra is. Ezt a vizet igya meg. (Nagy-Bánya Nyr. X. 328.) Más helyütt a szenes vízzel megmossák az arcát s a maradék vizet az ajtó sarkához öntik. (Tasnád. Nyr. VIII. 377.)

Különösen verős szeműek általában az összenőtt szemöldökű emberek. Azt is teszik szemverés ellen, hogy hajnalban szép csendesen elmennek a kovácshoz, aztán új fazékban hoznak abból a vízből, a mibe a tüzes vasat mártogatják; de az úton senkihez sem szabad szólni. A gyereket meg kell abban a vízben fürdetni, aztán betakarni az apja ingébe. Ettől elmúlik. (Sirok. Nyr. VIII. 44.) Vagy: kétasszony nap közt (Nagyasszony és Kisasszony közt) szedett jó füvekkel kell gőzölni. (Nagy-Lengyel, Göcsej. VI. 467.) Vagy: a hogy a gyereket hijják, ha Panninak, hát akkor olyan helyre kell menni, a hol Panni van, kilencz helyre. Mindenünnen hozni kell a szemétdombrúl egy marék szemetet, azt meg kell főzni vízben s a gyereket abban kell megfürdetni. (U. o.) Vagy: három kanál vízzel meg kell a gyereket mosdatni s a ki viz lecsurog, meg kell mérni. Ha kevesebb lesz három kanálnál, akkor elmúlik a szemverés. (U. o.) Ha meg akarják tudni, ki ígézte meg a gyereket, vizet töltenek egy üveg pohárba s annyi darab szemet tesznek belé, a hány ígézöre gyanakosznak. Mindenik széndarabnak nevet adnak. A melyik leszáll a pohár fenekére, az volt az ígező. Annak körméből, kapczájából, minden apróságból kell adni. Ebből fürdőt készítenek s a gyereket benne megfürösztik. (Örség. Nyr.V. 374.)

Ha a gyermek nyavalyatörős, öltöztessen az anya egy bubát a gyermek ruhájába, keresztelje a gyermek nevére s állítsa a falu végére. Addig, a míg ott van, hívják a gyermeket más néven. Az ördög a babát elviszi, s a beteg meggyógyul. (Deés.) Gömörben leszakgatják róla az inget három felé, aztán beássák a küszöb alá, akkor elmúlik. (Majom. Nyr. XIX. 426.) Vagy a betegség alatt rajta levő ingét a temetőben egy keresztre kell csavarni; a gyerek aztán megszabadul a betegségtől. De ha valaki leveszi onnan, az kapja meg. (Rimaszombat. Nyr, VI. 41.) Vagy az asztal helyére kell fektetni, a fejét meg napnyugot felé fordítani. Azért kell az asztal helyére fektetni, mert az asztal helye olyan szent a házban, mint az oltár a templomban. Mert az asztal körül van az imádság meg az áldás a házban. (Göcsej. Nyr. VII. 230.) Vagy a moslékos sajtárról az abroncsot le kell verni, aztán háromszor átbujtatni a gyereket; aztán meg egy kicsit földbe kell ásni olyan helyen, a hol legtöbbet járnak. Akkor a nehézség nem bántja többet. (U. o.) Vagy azt a ruhát, a melyikben a nehézség felütötte, a háztetőre kell vetni, hogy ott rothadjon el. Aztán a gyereket el kell vinni búcsujáró helyre, ott fekete ruhát varratni neki, aztán viselje azt addig, míg el nem szakad. Meg aztán a keresztnevét el kell változtatni másra. (U. o.) Vagy azt a ruhát, a miben a nehézség a gyereket eltalálta, hét mesgyn át kell vinni, aztán ott elásni

(Örség. Nyr. VII. 181.) Vagy: templom porával kell meghinteni, vagy szentelt tömjénnel füstölni, vagy a szentség (monstrantia) koszorujából virágot hozni be (Nagy-Lengyel, Göcsej. Nyr. VI. 467.)

Ha a gyermeket hideg leli, háromszor kiáltsd a kürtöbe: Halljátok félszomszédok, a mi fiunkat (leányunkat) a hideg rázza, vigyétek el a betegségét! (Décse, Szolnok-Doboka m.) Ha a gyermeket harmadnapos hideg leli, éjfélkor ki kell menni az apjának borókaért, úgy, hogy patakon ne menjen át, az anyjának meg egy korsóval folyóvizért, de úgy, hogy vissza ne nézzen, osztán azt a borókát meg kell főzni. Ha megsárgul, a gyerek meghal; ha nem, azt a vizet meg kell vele itatni, akkor jobban lesz. (Majom, Gömör megye, Nyr. XIX. 427.) A mely gyereket sokáig lelegeti a hideg, azt három holdujuláskor egymásután ki kell vinni az udvarra. Mikor legelőször látja az újságot, azt kell mondani: Új hold, új király! ne hijj meg engem a lakodalmadra, hanem vidd el az én betegségemet. (Göcsej. Nyr. VII. 86.) Vagy a macska farát kell megmosni, aztán azt a vizet megitatni vele; vagy pedig jeggyűrűről kell neki inni adni. (U. o.)

Erdélyben (Szucsák, Nagy-Enyed, stb.) a kis gyerekeket a *mamással* ijjesztik. Jön a mamás! Van egy játék is. A kis gyerek hasára tesszük hüvelykujjunkat, ez elé a mutató ujját s a járást utánozva, egyikkel megelőzzük a másikat, mondván: Megyen mamás, hol kap szállást? Megyen mamás, hol kap szállást? A nyakhoz érve, álla alatt megcsiklandjuk: Itt, itt, itt! A felvidéki tótoknál Bobo zsákban hordja el a rossz gyermekeket. (Lovcsányi Gyula. A Vág és vidéke. 41. lap.)

Dr. Versényi György.

II.

Viselőss asszonynak nem szabad káromkodni, vagy valakinek rosszat kívánni, mert az mind születendő gyermekére esik vissza.* Ha a kalotaszegi asszony terhessége alatt valami „turpisságot“ követett el, egy kis gödröt ás magának s abba beleállva, minden nap legalább egyszer vizez oda, hogy elkövetett bűne miatt gyermeke ne lakoljon. „Turpisság“ alatt rendesen „hütlenséget“ értenek. Terhes asszonynak nem szabad karácsonyfáról való almát enni, sem diót, különben ikreket szül.** Abaujmegyében azt tartják, hogy viselőss asszonynak nem szabad levágott körömdarabkáit eldobni, azokat el kell égetni, különben gyermeke „lágycsontú“, gyenge lesz. A palócz asszony is ezt hiszi; s ha a leendő gyermekének nemét akarja megtudni, terhességének utolsó felében bal kezének gyűrűs ujjáról egy darabka körmet tüzes szénre tesz;

* *Kármán József.* A babonáról Kardos tanító és Mihály gazda. Zombor, 1877. Bittermann N. 104. l.

** *Whistocki.* A karácsonyfáról („Pesti Hírlap“ 1893. Dec. 23.)

ha a körömdarabka pattogva elég, az asszony fiúgyermeket szül. Kettős vagy összenőtt szilvát vagy más összenőtt gyümölcsöt nem tanácsos az asszonynak enni, mert ez esetben kettős gyermeke lesz. Ha ingalját vasalja vagy mángolja, még sok gyermeke lesz az asszonynak.¹ Kalotaszeg két katolikus községében azon asszony, kinek gyermekei születésük után csakhamar elhalnak, vízkeresztkor szentelt vízzel locsolja meg az ágyát. Azt az ajtót pedig, a melyre a pap vízkereszt napján házszenteléskor „G. M. B.” betűt irta, nehéz szüléskor a vajudó asszony közelébe teszik. Szüléskor jó fogadalmat tenni, ez esetben a szülés könnyebben történik.² Abauj-Szántón egyszer egy vajudó asszony azt fogadta, hogy ha szerencsésen megszüli gyermekét, egy éven át minden szombaton estve kisöpri a templomot. Egészséges gyermeket szült s aztán egy fél évig minden szombaton söpörte is a templomot; de végre megunt a abba hagyta. A gyermek szépen fejlődött, de születésének első évforduló napján váratlanul meghalt. Temetése után minden éjjel megjelent alvó anyjánál és tüzes söprűvel söpörte végig annak testét. Az anya e kínoktól végül csak úgy menekülhetett, hogy egy vén asszony tanácsára szentelt vízbe mártott söprűt égetett el éjfél előtti időben gyermeke sírján. Sok helyt azt hiszik, hogy az adventben született gyermek jámbor, istenfélő ember lesz ugyan, de a munkát nem szereti. Néhol a gyermeket, a mint megszületett, mindjárt mezítelen földre teszik, hogy erős legyen; vagy lepedőbe betakarva néhány percze az asztal alá fektetik, hogy okos, szorgalmas, szófogadó legyen.³

Ha a lány szeretete meghűlt a legény iránt, ez az első róráté harangozáskor a temetőhöz megy s egy kereszteletlen gyermek sírjáról három marék földet dob feje felett hátra, akkor újra fellevenedik a leány szerelme.⁴ Ha az ember egy halottnak, leginkább pedig egy ártatlan elhalt gyermeknek arcát kezével megsimítja, s ugyancsak ezen kezével saját testének azon részét is, a mely fáj, a fájdalom azonnal megszűnik.⁵ Gernyeszegi néphit szerint a kereszteletlenül elhalt gyermekek eszik meg a holdat holdfogytakor.

A kereszteletlen gyermeket a keresztelésig nem szabad más házba vinni, mert szerencsétlenséget visz oda, (Kármán id. h. 105. l.) A nagypéntek hetében keresztelt gyermek, nagy korában mindig kísérteteket fog látni; szintén kísértet látók lesznek az olyanok, a kik két pénteken át kereszteletlenül maradtak születésük után. (Kármán, id. h. 105. l.) A kit székely néphiedelem szerint, vízkeresznapikor keresztelnek, nem csak jó, de gazdag ember is lesz. Pogrányon és vidékén a gyermeket kereszteleseig „ködmöny“-re

¹ Kármán, id. h. 61. l.

² Kármán, id. h. 104. l.

³ U. a. 105. l.

⁴ Wlisslocki, Advent. („Pesti Hirlap“ 1893. dec. 17.)

⁵ Kármán, id. h. 118. l.

teszik, hogy „kucsera“ (göndör) haja legyen; a gyermek születése után 8 vagy 10 napra, de csak vásár- vagy ünnepnapon, megtartják a keresztelési lakomát, a „paszri“-t (paszita). Gernyeszegen a keresztanya egy új 10 krost ad a kicsike részére a szülőknek azzal az óhajtással, hogy az esküvőjére két ökröt vehessen belőle. E pénzdarabot ereklyeként őrzik s a legnagyobb nyomorúságban is megtartják. Sokan varázserőt tulajdonítanak neki. Ha a gyermek keresztelésekor sir vagy kiált, élete első esztendejében meg fog halni. (Kármán 121. l.). Két egymást szeretőknek nem szabad egy gyermeknél együtt keresztszülének lenni; minthogy ez esetben a szeretet szétmegy (Kármán, 102. l.).

Az újszülött gyermeknek néhol egy kevés sót szoktak a nyelve alá tenni, hogy meg ne rontsák a boszorkányok. Születése után kilencz napig nem adnak semmit a házból kölesön, mert ezzel alkalmat nyujtanának a gonosz embereknek arra, hogy a gyermeknek ártsanak. (U. o. 105.) Hogy a boszorkányok gyermekágyas asszonynak ne árthassanak, néhol egy férfinget akasztanak estve az ablak elé (U. o. 104.). Abaújmegyében ugyane célra éjjelre egy férfisapkát akasztanak az ajtó kilincsére; néhol pedig este kiséprik a házat s a szemetet elégetik a kályhában. A gyermeket szült asszonynak nem szabad hat hétig halotti menet után nézni, mert a következő esztendőben férje meg fogna halni. (Kármán, id. h. 105. l.).

Parazsat estve nem kell a házból kiadni, mert akkor nem alszik a kis gyermek; ép úgy, ha a böcsőt üresen ringatják. Borsodmegyében azt tartják, hogy ha egy kis gyermeket a tükörbe nézetnek akkor tolvajtermészetűvé lesz; épúgy nem szabad kis gyermeknek ujjal a holdra mutatni, mert felnőttkorában holdkóros lesz. Abaújban azt tartják, hogy a kis gyermekre első esztendejében nem szabad az esőnek esni, mert attól szeplőt kap. Ha a székely nőnek nincs elegendő teje, emlőt „három király vízzel“ mossza; felavatása után a szentelt víznek ujjához ragadt cseppjét lenyeli, hogy gyermeke ne legyen „rossz szívű.“ Székely néphiedelem szerint, beteges gyermek köldök-zsinorát három király napkor szentelt vízbe kell mártani. Ha a csecsemő az anya mellét nem akarja elfogadni, vagyis nem akar szopni, ez esetben a templom kulcsát kell szájacskájába adni (Kármán, id. h. 105. l.). Abaújmegyében azt tartják, hogy ha a csecsemő nem tud aludni, másszék az anyja a szobában néhányszor négykézláb fel és alá folyvást ezt mondva: „én keresem neked az álmot, kedves gyermekem!“ Borsod megyében azt mondják, hogy a sokat síró gyermeket háromszor át kell húzni a lajtorja fokai közt. Aki kis gyermeket néz meg, fújjon annak szeme közé, hogy meg ne bűvölje. Ha egy kis gyermeknek a jércze első tojását enni adjuk, felnőtt korában szépen fog énekelni. Ha különböző szüléktől való fiú- és leány-csecsemőt egy asszony vagy egy szoptatósdajka szoptat, ezek nagy korukban megszeretik egymást (Kármán, id. h. 106. l.).

Whislockiné Dörfler Fanny.

NÉPSZOKÁSOK

Mátravidéki palócz szokások.

A mátraalji palóczságnak némely divatból kiment s részben még divó szokásai közül óhajtók itt néhányat röviden ismertetni, részint a saját megfigyeléseim, részint öreg emberek egybehangzó elbeszélése nyomán:

A mátravidéki palócz mielőtt a husvétot megelőző 40 napi böjtöt megkezdene, „farsang farká“-n jól kimulatja még magát. Három napig eszik, iszik, tánczol, mintha csak lakadalmat ülne s feléje se néz a dolognak.

A farsang három napja valóságos ünnep számba megy náluk.

Ilyenkor rendesen valamelyik gazda házánál, amint mondják „tábort csapnak“, odagyűlik a falu örege, fiatalja s míg a legények az „elseő ház“-ban járják a tánczot a lányokkal, fiatal menyecskéekkel, addig az öregek egy másik szobában (rendesen a háló „komrá“-ban), amit ilyenkor „ivó“-nak neveznek, esznek, isznak dalólnak, tréfálnak egymás közt.

Az ételt az *asszonyok* viszik, az ital (régebben bor, ma már csak pályinka) költségeit az *öregek* fedezik, a muzsikus cigányt meg a *fiatalság* fogadja fel közös költségen, rendesen egy pár forintért, meg az enni valóért. — A tánczban résztvevő legények mindenike köteles ugyanis a cigányok közül egyet-egyet vagy reggelivel, vagy ebéddel, vagy vacsorával ellátni, már a hogy azt az „*elseő legény*“ beosztotta.

A táncz rendesen vasárnap estve kezdődik s tart egészen húshagyó kedden éjfélig s nem tovább, mert mikor a falu tornyában az éjfelet elütötte, avagy a baktér elkörtöli a 12 órát, hazamegy a mulatók, fiatala vénje, elérkezett „*bőjt fogadó szerda*“ (hamvazó szerda), hát nem illik már mulatni.

Némely községben meg, mint Dorogházán, Mindszenten „*három napkor*“, mindennap más más háznál mulatnak. A húshagyó keddet azonban mindig ott óhajtják eltölteni, ahol legjobb lábon áll a gazdaság a „hun a gyésznaó nem szaladt át a teő'tött káposztán, hanem beledöglött szeő'röstü'-beő'röstü'“. — Ilyen helyen annyira jól érzi magát még a palócz gyerek is, hogy vissza-vissza gondolva a jó napokra, gyakran kérdezi az apjától:

— „Apám! mikaó leszsz mâ' mémmeg olyan izé kiréoszt-apámnâ' mikaó' kiéd is, bátyâm is, meg ên is — okâdaónk?!“

Mindenesetre jellemző kérdés, de ha a művelt római nép mulatásai ily epizódokban nem szükölködtek, van-e csodálkozni való azon, ha e sokkal kevésbbé cultivált néppel ilyesmi megesik.

Régebben a fiatalok közül kettő „bójt fogadó szerdán“ délelőtt „koledálni“ járt házról házra. Az egyik rongyos női ruhát öltött magára, fejét kendővel bekötötte s kezébe egy rossz motollát vett, a másik meg egy rossz, rongyos-foltos nadrágba s ócska bekecsbe bújt bele, arcukat azután bekormozták és úgy indultak el a faluba kéregetni. Amit ily formán összegyűjtöttek (néha meg el is emeltek) szalonnát, kolbászt, tojást stb., azt délután valamely háznál együttesen fogyasztották el, azután ôk is elkezdtek a bójtót, a gyermekek azonban „zabáló csütörtök“-ön még elfogyasztották a húshagyó keddi húsféle maradékot mind s csak azután fogtak a bójtöléshez.

A „koledálás“ ma már úgyszólván teljesen kiveszett e nép szokásából, a bójtót azonban, mint jó keresztények, ma is megtartják s negyven napig húsfélét, palóczember házánál, még a beteg sem eszik.

Húsvéti ünnepek alkalmával divatos e népnél az öntözködés is. Kiviszik a leányt a kútra, vagy épen a patakba állítják s veder-számra locsolják rá a vizet, hogy „ha férhe' mégy, ha'legyek friss menyecske“. Kérésnek, rimánkodásnak nincs helye, ha szép szóval nem megy a leány, erővel is elviszik s belökkik a patak vizébe. E szokásból kifolyólag a húsvét másodnapját ma is „vízbe hanyó hétfeő“-nek nevezik a Mátraalján mindenütt.

Ilyen ma is divatos szokásuk a „máj-fa“ állítás. Ezt a palócz legény el nem mulasztaná semmiért sem. Ha május elseje hétköznapra esik, a májfát rendesen a legközelebb eső vasárnap reggelre szokták fölállítani. Kimegy a legény előtte való nap az erdőre, olykor a harmadik falu határába is, ha közelebb nincs, kiválasztja ott a legszebb, legsudárabb fiatal nyír-fát s ha kell, nem sajnálja érte megfizetni az 1—2 frtot sem, ha pedig nem adják, ellopja szépszerivel. Odahaza aztán a nyír-fát galyaitól szépen megtisztítja, csak a tetején hagyván egy kis lombkoronát, azt azután czifra kendőkkel, pántlikákkal földisziti s éjnek idején elviszi a szeretője udvarára és ott a kapu mellett földbeásva felállítja.

S minthogy a májfa-állítás egyik nyilvános bizonyossága annak, hogy a ház eladó lánya iránt érdeklődik-e valaki vagy sem, nem igen igyekszik egyik leány sem a májfát egyhamar eltávolítani, rendesen ott tartják 3 napig, sőt némelyik egy hétig is, kivált ha még azzal is büszkélkedhetik a leány, hogy az övé a legmagasabb, a legsudárabb az egész faluban. Bezzeg ideje korán eltávolítja az, a kinek a falu legényei bosszúból vagy haragból meszelőrudat állítottak a kapujába kender-kóczczal.

Ezelőtt 60—70 évvel nagyon divatos volt a Mátra környékén

az úgynevezett „Gergely járás“ is. Szent Gergely pápa napján, márczius 12-én, az iskolás gyermekek ünnepi ruhába öltözködve bejárták nemcsak a saját falujokat, hanem a szomszédos községeket is (megjegyzendő, a palócz falvak nagyon közel fekszenek egymáshoz) és ahol csak iskolába való gyermek volt, mindenüve betértek.

A leányok tiszta fehérbe voltak öltözködve, leeresztett hajuk szépen „kisátoritva“ s csokorra kötött szalaggal átkötve, a nyakukon „garáris“ s fejükön koszorú volt. A fiúk szintén ünneplő ruhát öltöttek, fehér ingüket pitykés lajbi fődte, a lajbi zsebibe meg piros kendő volt dugva, fejükön színes szalagokkal diszitett báránybőrös süveget vagy kakas tollat, bokrétás kalapot viseltek s a derekára mindeniknek egy-egy fakard volt övezve, a melynek markolatját szintén kék vagy vörös szalag ékesítette.

A fiúk közül egy, a legértelmesebb, Gergely pápának volt a személyesítője s ez mint zászlóhordozó egy botra kötött vörös, virágos kendővel legelől haladt, mellette meg két oldalt a két püspök, kemény papirosból készített püspöksüvegben, utánnuk a többiek párosával.

A menet vagy az iskola vagy a plébánia udvaráról indult el. Ahol gyermek volt a háznál, oda a „Gergely katonái“ okvetlenül beköszöntöttek.

A sereg a szoba hosszában párjával sorakozott, fa-kardjukat vállukhoz emelvén, a pápa és a két püspök pedig a sereggel szembe állott s a pápa így kezdé a beszédét:

*Pápai trónusba' ísz száolok hozzátok,
Ez az én seregém, melylyet most itt láttok.
Seregémmel ide gyüttem nem egyebé',
Hanem annak száma szaporitásaé',
Szaporíjjátok hát kedves fiatokval,
Agygyátok közinkbe szép ajándékokval,
Hogy az iskolába' előre méhessén,
Sok szép ifjakkal Istent dicsérhessén,
Apjának, anyjának örömi lehessén
Mindenkor eő benne.*

Ezután a püspökök egyike így serkentette a diáknak való gyereket:

*Hallod-e te Péstu, haagass asz szavamra,
Fog' fel a könyvedet, tedd a tarisznyádba,
Ott lész csak jó helyéd, tanú'sz becsületet,
Maj' me'llásd jó apád és jó anyád szeret.*

Erre a másik püspök szólalt meg:

*Csúnya jaz a szoba, mejj nincs kimeszelve
Csúnya jaz a fiú, ki nincs kiművelve,
Csap' fel tehát hozzánk pajtás kis gyijáknak,
Bennéd örömi lesz apádnak, anyádnak.*

Ezután előállott egy a „Gergely katonái“ közül s így édesgette a ház fiát iskolatársul:

*Ha pegyig szeretéd a maónár bogácsát,
Köztünk effélének nem látod szűk voltyát,
Bátor könyves számmal kaóstolod a savát,
Mer' nem vajvaa gyúrták ennek a tésztáját.*

Ekkor a sereg rázendítette együttesen a következő éneket:

1.
*Szen' Gergely doktornak,
Hires tanítáónknak,
Ez eő napján,
Rêgi szokás szerint,
Menynyünk Isten szerint
Eskolába.*

2.
*Lám a madarak is
Ho'sz szaporoggyonak
Majd ee'gyünnek,
Asz szép kikeletkor
Sok szép ênek szaóvaa'
Zèngedéznek.*

3.
*Gyertek ee' mi véleõnk,
Mer' értetek gyütteõnk,
Jaó gyermekek,
Tanulaó-társinknak
Közinkbe valaóknak
Ho'llegyetek.*

7.
*De ha nem adhattok
Gyijákat minêkeõnk
Házatoktú',
Paptrosra valaót
Agygyatok minêkeõnk
Javatokbú'.*

E szakasz elénekélése után a ház asszonya a „Gergelyesek“-et megajándékozta s ki kolbászt, ki szalonnát, ki tojást, ki lisztet vagy egynehány krajczárt adott át a papának, amit a sereg ének-
szóval így köszönt meg:

8.
*Köszönynyük ezérszér
Százszor meg ezérszér
Ajándéktok,*

4.
*Nem jaó tudatlanú'
Félnyeõ'ni parasztú'
Ez világban,
Mer' úgy embérségre
Nem méheccez tisztségre
Ez országban.*

5.
*Illy hejben királyok,
Urfiak, császárok
Tanéttatnak,
Asz szegény árvák is,
Elhagyott fiak is
Oktattatnak.*

6.
*Tyík is ezenképen
Gyertek el na' szszépen
Eskolába,
Holott szép tudomán't
Vehettek adomán't
Hasznatokra.*

*Álgya még az Isten,
Szívünkbeõ kívánjuk,
Tárházatok'.*

9.

*Az Isten áldása
És szent áldomása
Házatokon,*

*Maraggyon mindvégig,
Világ végezetyig
Jaószágtokon.*

Az ének befejezése után a püspökök egyike ekképen kért bocsánatot a ház urától:

*Ezek után gazdánk szépen me'kkövetünk
Ha valami véték származtatjuk teőlünk,
Megengegygy minékeőnk, igen szépen kérünk,
Egyvést tovább lépünk.*

A pápa pedig következőleg búcsúzott el:

*Me'kköszönöm gazdánk e szszip ajándékot,
De me'jobban aztat, ha gyijákot adtok,
Készülly feő', seregem, tekints e zászlóra
Figyelmesen haaguss a kimondott száóra:*

Egreczir!!

Ekkor a „Gergelyesek“ valamennyie fakardját a mestergerendához ütötte s azzal megfordulva, szépen kivonultak a házból. Az ez alkalommal összegyűjtött élelmi szert pedig elvitték a kántornénak, a ki a gyermekeket is megvendégelte belőle, meg a maga háztartására is eltett valamit az éléskamrába.

Ma már a „Gergelyjárás“ teljesen kiment a divatból, tudtommal legalább, nem járják sehol az egész Mátra vidékén. Mult nyári tanulmányutam alkalmával is kérdezősködtem utánna, Ballán, Lelcsen, Szúcsen, Bocson, Bekölczen, Csehiben, Aranyoson, Báthorban, Mikófalván, de az újabb nemzedék már sehol sem ismeri e szokást, legfőlebb még egy-egy őszbecsavarodott palócz ember vagy egy-egy öreg palócz asszony emlékében él, akik gyermekkorukban maguk is voltak „Gergely katonái“.

Ilyen, ma már divatból kiment szokás volt az „Ostyahordás“ is. Az iskolás gyermekek karácsony böjtjén szép fehér asztalkendővel bekötött tányéron vagy tálban vagy kézi kosárban ostyát hordoztak szét a faluban a kántortól s rendesen mise utántól délig és minden házhoz annyit vittek, a hány egyén lakott egy-egy hajlékban. Mielőtt átadták volna a küldeményt, verset mondtak el előbb, mely úgy látszik, minden faluban más-más volt. Parádon pl. ezzel a verssel köszöntöttek be a gyerekek:

*Csértessék a Jêzus Kirisztus!
Minthogy má' közelgét karácsony ünnepi,
Melylyel jelentetik Krisztus születési,
Rêgi szokásunkbaó mesterünk ez' tette,
E'nnéhány ostyávac mostan kedvezkénne,
Kévánok ammellett örömet szivembű
Testi-lelki áldást a szent ünnepekre,*

*Élhesseönk tovább is számos esztendeőbe',
Aj jeles napokon friss jó éegségbe.
Ucczu! jó gazdasszon' ugor' fél a padra,
Hozzá' e' szszá' kaóbászt, tedd a tányêromba,
Ha'llegyen nekeönk is karácson' napjára!*

Ballán még a 70-es években is divatos volt az ostyahordás, ott pedig a következő verset mondogatták az ostyahordó gyerekek:

D. a J. Kr.!

*Ádám elseő atyánk mai szent ünnepét,
Melylyet mos'megêrtünk, karácson' szén' beőjtyét
Kivánjuk êrhessük Krisztus születését,
Számos esztendeőkben világra jövését.*

*Ê kéis ajándêkot — mint szokásunk tartja —
Fâradságunk után tanitaónk mutatja,
Kegyelmeteknek im' ezt â'tal adattya
Krisztus születését evve' tanúsittya.*

D. a J. Kr.!

A gazdasszony a kántor e szívésségét aztán azzal viszonoztta, hogyha kolbászt nem is, hanem lencsét, mákot lisztet, vagy aszalt gombát, aszalt szilvát annyit küldött, a mennyi a tányérba, vagy a tálba fért.

A kántor által küldött ostyát azonban nem ették meg, hanem a gazda ollóval szép kereken kivágta abból a keresztre feszített Krisztust ábrázoló részt, vagy pedig az ostyából kereszt-alakot nyírva czérnára fûzte s az asztal fölé a gerendára akasztotta s ez ott csüngött aztán a jövő karácsonyig.

Ellenben szokásos még ma is, a „*Mi van ma*“ járása. Ezt pünkösdi első napján szokták járni, délben megkezdik s járák egész délután naplementéig, de csakis leány-gyermekek.

Valamennyien fehér ingvállba, piros, virágos szoknyába vannak felöltözve s egy közülük, rendesen a legkisebb, a „*pünkösgyi kirâ'nê*“, a kinek, megkülönböztetésül a többtől, fejére rózsza-koszoru van téve. — Összeszedelődzködik 10–12 ilyen palóczi kis lány, beállitanak a gazda udvarára s ott az ablak alatt, vagy a pitár-ajtó előtt körbe állva egymás kezét meg fogják s a kis pünkösdi királyné körül addig forognak, míg a következő dalocskát el nem éneklük:

*Mi van ma, mi van ma,
Piros pünkösdi napja.
Haónap lesz, haónap lesz
A másoggyik napja.
Ne tipegj, ne tapogj,
Mer' ha me'ttapodod
A pünkösgyi ráózsát,
Megadod az árát.*

*Csak fürgyik, csak fürgyik
A fekete csaóka,
Szájjon a házokra,
Mint azelőtt szállott
Az apostolokra.
Lyânyok ű'nek a toron'ba
Aran' koszoróba,
Aru mênnek al legények*

*Sárga sarkantyúba.
Ha jóó jányok vaónátok
Nékem köszönnétek,
Levénném a süvegém
Annak örü'nétek.*

*Péz vaóna, csérgene,
Raózsa vaóna sérgene,
Mégis kiserdü'ne.
Dicsértessék a Jêzus Kirisztus!*

Rendesen egy pár krajczárt kapnak jutalmúl, azzal odébb állanak egy házzal s így járják be az egész falut.

A tűzimádás ős korának egyetlen emléke: a *Szt.-Iván éji tűz-ugrás* is kiháló félben e népnél s a tűz istenéhez mondott és bizonyára öskeletű verses mondókák nyomaira sehol sem akadhatni már a Mátravidéken sem. — A tűzgyújtás és tűzugrálás fennmaradt ugyan még sok helyen, hanem egyik faluban is, másik faluban is más más szokásokkal van egybekötve, melyek annyira elütők egymástól, hogy még csak homályos sejtelmet sem merithetünk belőlük amaz ünnepi szertartás lefolyásáról, mit a nyári napfordulás éjjelén kigyújtott máglyatűz körül a régmúlt idők palócznépe rendezhetett.

Parád, Bodony községekben pl. Szt.-Iván napját (junius 24.) megelőző este, mikor a nap már aláhanyatlott a hegyek mögé, kimegy a falu apraja, nagya, leányok, legények, a községet környező emelkedettebb helyekre, ott aztán tüzet gyújtanak s a föl-föl csapó lángokon keresztül ugrálva kiáltozzák: „Törés ne legyen a lábamon! Törés ne legyen a lábamon!” abban a reménykedő hitben, hogy lábaikat ez által a kisebesedéstől megóvják. Majd a leányok csomóba kötözött „*tisztes füvet*” (Stachys) tartanak a tűz füstje fölé egy darab ideig s azt égnék dobálva kiáltják: „Illyen nal légyen emménk kendereönk! Illyen na'llégyen emménk kendereönk!”

E megfüstölt tisztesfü-csomókat, mint „szörnyen hasznos füvet” hazaviszik s abból a betegségben sanyló gyermek számára fürdőt készítenek, melytől, amint azt egy öreg palóc asszony mondotta nekem, a gyermek „vagy méffordú' vagy méhhal.”

Az apróbb népség meg, mikor a tűz megszűnt lobogni „*borzag*”-ot (bodza-galyat) tart a parázs fölibe s azzal veri egymást e szavak kíséretében: „Ú'lla! estelyi málé keöcsön kenyêr!”, a megütött meg azzal veri vissza: „Tetyü baó'ha bújjon beléd!”

Dorogháza, Szuha, Mindszent környékén pedig a nagyobb lányok a tűz közelében két sorjával, egymásnak szemközt állanak s a szemben állók egymás kezét megfogják erősen, azután két leány egy 6—7 éves kis lánykát két oldalról kezénél fogva végig sétáltat a sorban állók kezefején, miközben folyton ezt kiabálják: „Ég Buda vára!” „Ég Buda vára!” S a mely párnál a kis leány már elhaladt, azok ismét a sor elejére szaladnak, ott újból összefogják kezüket, hogy a kis leány másodszor, harmadszor is végig sétáljon rajtok és ez így tart mindaddig, míg a tűz meg

nem szünik lánglobogva égni s csak azután ugrálják keresztül a parazsat.*

A ballaiak meg mikor már leszállott az este a tájra s a gönczöl szekérének csillagfénye kigyuladt az égen, akkor vonódnak ki a határbeli dombokra. Ott hosszú póznára kötözött szalma csomót gyujtanak meg s azzal ide oda futkosva éneklük:

*Eléggyütt mâ szent Iván
Méztelen jár acz cigân',
Majd eléggyün Szem' Miháj
Féleőtözik acz cigân'.*

Régebben ily szalma csomót, többet is meggyújtottak s azzal vagy kigyózó vonalban futkostak egymás után, vagy úgy állottak össze, hogy az égő csóvák lángjaiból egy kereszt formálódott ki az éj sötétjében.

Hogy pedig e szokás már már lassanként elenyészik, oka részben az is, hogy sok helyütt a falu előljárósága ezt egyenesen eltiltja, mert a legények pajkossága nem ritkán a házak, ólak zsupfedelét is leszedte s fölégette, de meg másrészt óvatossági szempontból is ellenzi, mert már nem egy ízben megtörtént, hogy egyik másik gyermek vagy a tűzbe esett, vagy a ruhája fogott tüzet s ennek következtében súlyos égési sebeket kapott.

Igy hal ki lassankint a palócz nép lelkéből ez az érdekes szokás is, mely napjainkig, úgy lehet annak az áldozati tűznek emlékét tartotta fenn, melyet a palócz nép ősei, a beálló nyár kezdetén, talán a Napistennek, mint a meleg kútforrásának, tiszteletére dombokon vagy berkekben emelt oltáraikon, hálaképen kigyújtottak.

Istvánffy Gyula.

HAZAI IRODALOM.

Dr. Török Aurél: Jelentés III-ik Béla magyar király és neje testereklyéiről. (Székfoglaló értekezés. Előadatott a M. T. Akadémia III. osztályának 1893. június 19-én tartott ülésén. Megjelent az „Értekezések a Természettudományok köréből“ című akadémiai kiadvány XXIII. (1893) kötetének 4. számaként.) Budapest, M. T. Akadémia, 1894. 8° 181 lap, négy táblával és egy függelékkel. Ára 2 frt.

Dr. Török Aurél fenti cím alatt épen most megjelent munkája a magyar anthropologiai irodalom egyik legkiválóbb és legfontosabb jelensége. Tárnya III. Béla magyar király és neje testereklyéinek leírása, s amit III. Béla koponyájáról ír, az

* Bicsánszky Pál 72 éves dorogházi nyugalmazott kántor-tanító közlése nyomán.

felfedezés számba megy, melynek jelentősége beláthatatlan, s amit később fejtegetéseihöz fűz, azzal pontosan kijelöli az anthropologia magyar munkásainak az irányt, melyben haladniok kell, hogy valamelyes eredményhez juthassanak.

A tanulmány első része a királyi ereklyék felfedezésének, ásatásának történetével és a lelet egyes adataival ismerteti meg. 1848. december havában Székes-Fehérvárott a püspöki lak udvarának területét a vízvezeték kiigazítása céljából fel kellett ásatni; ásás közben december 5-én két vörös márványkoporsóra akadtak, melyekben koronás csontvázakat találtak. A M. N. Muzeum megbízásából Dr. Érdy János a hely színére utazott s az ásatásokat december 16-ig folytatta. A férfi csontváza öles hosszúságú volt, s mellette kormányalma és bot, fején korona volt. A hely, hol e kökoporsók találtattak, kétségtelenül a régi székesfehérvári Szent-István bazilika része volt, s miután királyaink e templomba 1031—1543-ig temetkeztek, annyi bizonyos volt, hogy e csontok vagy az Árpádok korából, vagy az u. n. vegyes korszakbeli királyok idejéből valók lehettek.

A csontvázak személyiségének pontos meghatározása a későbbi székesfehérvári püspök érdeme. A királyi sírnak és a körülötte levő síroknak a legrégibb kort jellemző egyszerűsége, a korona, a királyi pálcza és ország-almája munkájának izlése, a korona alakjának az Árpád-királyok pecsétjein látható koronával való megegyezése, a sírban talált kard alakja, mely az őskorból alászármazott koronázási karddal csaknem teljesen megegyez, a csontváz állapota, a ruhák tökéletes elhamvadása, a sírvers hiánya (az első sírvers, melyet ismerünk, IV. Béla királyé, ki 1270-ben halt meg s végül az a körülmény, hogy a sírok sérelem nélkül fennmaradtak, mind azt bizonyíták, hogy a fölfedezett sír az Árpádok korszakából való. S miután Pauer felsorolja, kik voltak a Szent-István bazilikában eltemetve, a kizárás módszerével a személyiségeket is megállapítja. Először is Zápolya Jánost zárja ki, „mert ennek tetemét Achomet fehérvári-pasa a királyok holt tetemei közül kivetteté; II. Lajos azért nem lehetett, mert ez gyenge testalkatú és még ifjú korbéli vala, a talált férfi csontváz pedig erőteljes, magas termetre vall; II. Ulászló beteges volt életében és 60 éves korában halt el; Mátyásé nem lehetett, mert ennek sírja a templom közepén vala; Alberté sem lehetett, mert középtermetű és törött lábú vala, a királyi csontváz pedig magas termetű és ép lábú; nem volt Nagy Lajosé, mert középtermetű vala; I. Károlyé sem lehetett, mert ő arany koronával és arany sarkantyúval, továbbá drága gyöngyökkel és kövekkel ékített vörös nadrágban és dolmányban temettetett el, a talált csontváz sírjában a gyöngyök és kövek nyoma nem találtatott; III. Lászlóé azért nem lehetett, mert ő négy éves korában halt el; IV. Istváné sem volt, mert ennek neje nem itt temettetett el, már pedig a felfedezett két, szorosán egymás mellett levő sír férj és felesége volt;

II. Lászlónak nem lévén felesége, nem tőle eredhet a csontváz;
 II. Gézának volt felesége, a ki Székes-Fehérvárott temettetett el,
 de nem a bazilikában, hanem a keresztes vitézek templomában;
 II. vagy Vak Béláé nem volt, mert ő 30 éves korában halt meg,
 a csontváz pedig idősebb életkorra mutat, továbbá, mert a ki
 csecsemős korában szeme világától megfosztatván, ily szomorú
 állapotban a kardot s ehhez tartozó karpereczet sohasem használ-
 hatta, valamint a lovagsarkantyút sem . . . Ellenben III. Bélához,
 mint harczias férfiúhoz azok igen helyesen alkalmazhatók voltak.“
 Így jut Pauer a személy megállapításához. A további kutatás aztán
 néhány újabb bizonysgot is szolgáltatott meghatározásának igazolá-
 sául. Így a mellcsillagot vagy amuletet tartó vastag zsinór
 alakja, fonása és abban a szálak fekvése annyira megegyez
 III. Bélának egy 1145-ből fönmaradt oklevelén látható zsinórral,
 mintha csak egy végből volnának lemeteszve, holott u. a. század-
 ból fenmaradt pecsétzsinóroknak más formájuk van; az ékszerek
 közt talált, műve szerint XII. századbéli feszület zárandokpálcza.
 az ezüst lánczon függő s csak a bizanczi despot czimmel járó
 ezüst melldisz, a nő csontvázának újján talált arany gyűrű, melybe
 keleti gránát van foglalva s lantoló szirén kivésve s mely így
 kétségtelenül jegygyűrű vala, mindez csak III. Bélától származ-
 hatott, ki csakugyan Konstatinápolyban neveltetett, ott despot
 czimet nyert, s a szent földön is járt. Mindezekután kétségtelen,
 hogy a két sír III. Béla és neje csontjait tartalmazta.

Török Aurél külön ismerteti ezután a székesfehérvári bazilika
 romjait, valamint egész alapzatának helyrajzát a „Hazai Tudósi-
 tások“ (1806), Wadasi Jankovich Miklós (1827), Szvorényi József
 (1851) majd különösen Dr. Henszلمان Imre több rendbeli (1862,
 1874, 1882) ásatásainak leírása alapján, felsorolja a székesfehérvári
 bazilika romjai közt mostanáig fölfedezett sírokat s végül össze-
 foglalja a csontereklyék személyi meghatározásait, melyből kitűnik,
 hogy az ásatások folyamán előkerült csontereklyék a következő
 személyeké: A) Az Árpádok nemzetségéből: a) Szent-István csa-
 ládja temetkezési helyén: 1. Sarolta, Szent-István anyja vagy
 Gizella, Szent-István nővére. 2. és 3. Szent-István fivérének
 Mihálynak két fia Vazul és Zár-László. b) Kálmán király temet-
 kezési helyén: 1. Kálmán király. c) II. Vak Béla és családja
 temetkezési helyén 1. ? 2. ? 3. II. Vak Béla és apja Álmos herczeg;
 d) III. Béla és családja temetkezési helyén: 1. III. Béla első neje
 Anna. 2. III. Béla. 3. III. Béla névtelen fia 4. III. Béla bátyjá-
 nak, III. Istvánnak özvegye Ágnes. B) Nem királyoktól eredő
 csontvázak, mindössze mintegy 14.

Hogy visszatérjünk III. Béla és neje testereklyéihez, a tör-
 ténetből még röviden azt kell elmondanunk, hogy azokat Dr. Erdy
 1848-ban a M. N. Muzeum régiségtárában helyezte el, honnan
 1862. július 10-én Budára vitték felsőbb rendeletre, hol a Mátyás
 templom Zichy-kriptájának egyik fülkéjébe falazták be. A Mátyás

templom restaurálása azonban az említett kriptá kiürítését tette szükségessé s Török Aurél ekkor folyamodott a királyi ereklyéknek tanulmány céljából való átengedéseért, melyre az engedélyt megkapván 1883. nov. 19-én a testereklyéket átvette s a budapesti m. k. tud. egyetem anthropologiai intézetébe szállíttatta, már akkor megjegyezvén, hogy a király csontjai egy más férfi csontváz részeivel, valamint a királyné csontjai egy éretlen magzat csontjaival együtt tétettek a koporsóba.

Ime rövidre fogott kivonata a történeti adatoknak, melyek részletes tárgyalása Török könyvének első 93 lapját töltik be.

A következő 45 oldal kizárólag III. Béla király koponyáját írja le. Elmondhatjuk a szerzővel, hogy ily részletességgel még egyetlen koponyát sem irtak le az emberbuvárok. A mi már most e leírásban a legjelentősebb s úgy szólván felfedezés számba megy, az a 96. és 97. lapokon a következőkben van elmondva:

„Egybeállítván a homloki és oldali nézetet, egy oly fejnek idomát kapjuk: mely hosszúkas, tojásdadalakú arczból és egy szélesebb tojásdadalakú agyból áll. III. Béla tehát hosszúkas arczú és mérsékelt gömbölyű koponyájú (agyú) vala. Arczát a feltűnő nagy szemüregnyílások, kiálló, hosszúkas, keskenyebb orr, alacsonyabb homlok, agyát pedig egy szabályosan görbült tojásdad alak jellemzi. Ilyen fejalkotás a mai emberek között nemcsak hazánkban, hanem külföldön is a ritkaságok közé tartozik, a gyűjteményemben levő 7000 koponya között egyetlen egyet sem találtam, a melyet az arcznak és agynak ilyen sajátyszerű combinatiojánál fogva a III. Béla koponyájához alaki rokonságba hozhattam volna. S ha átnézzük a Quatrefages és Hamy nagy atlaszát, a melyben a földkerekség minden eddig ismert emberfajtájából a koponyatypusok ábráit látjuk s ezeket a III. Bélaéval egybevetjük, nem fogunk egyetlen egyet is fölfedezhetni, a mely ezt a sajátos bélyeget felmutatná. Hiába kerestem a finn-ugorok és u. n. török-tatárok koponyatypusai között; én ezt a typust feltalálni nem bírtam. Hogy itt egy előttünk teljesen ismeretlen typussal van dolgunk, nyilvánvaló. Nevezetes azonban a hasonlatosság III. Béla és a sz. László hermáján előtűntetett typus közt, a mi tehát családi bélyegre mutat. — A mi e koponya alakját oly ritkává teszi, az, hogy noha az arcza valamivel előbbre fekszik, az állcsontok csaknem meredeken irányulnak a csontos orr erősen kinyúló csúcsa alatt; mert míg az alacsony homlokkal rendszeren az arcz orralatti részének előrenyúlása (prognathia) szokott társulni, itt ezt nem látjuk. De éppen e miatt ez az arcz imponálóbb hatást gyakorol s ilyen imponáló hatást kellett az életben is gyakorolnia. Az erőteljes arczkifejezésben s a bár alacsony homlokkal kezdődő, de szabályos görbületű agyban kell III. Béla király fejének sajátos bélyegét keresnünk, a melyet, legalább az arczot illetőleg, a Szent László hermáján is felismerünk, minek következtében ezt a bélyeget az Árpádok családi bélyegének szabad tekintenünk.“

A dolgozat hátralevő részében Török felsorolja, hogy mi és mint pusztult el, vagy inkább pusztítottatott el III. Béla királyunk, a királyné és a III. Béla családjabeli királyi herczeg testereklyéiből, s ezzel a jelenleg még meglevő csontok teljes leltárát szolgáltatja, részletesebb leírás nélkül.

A felfedezéssel csaknem egyenlő jelentőségű azon irány jelölés, melylyel a magyar anthropologiai vizsgálatoknál megmutatja az egyetlen helyes utat, és éles határt von a nyelvészeti és anthro-

pologiai kutatás közt. E kettős oknál fogva, Török golgozatának e kiválóan fontos részét az alábbiakban szószerint idézem:

„Eddigélé még nem sikerült az egyes emberfajták jellemző koponya-typusát akként meghatározni, hogy lehetséges volna esetről-esetre egy-egy koponyának alakjáról az illető fajtát biztosan megismerni. Így lévén a dolog, be kell látnunk, hogy mikor valamely nemzetnek, mint p. a magyarnak faji kérdéséről van szó, rendkívül felületesen, tehát nem tudományosan járnánk el, ha, a mint ez eddigélé kivétel nélkül történt, egyszerűen beérnők azzal: hogy a koponyaalaknak néhány, már a felületes vizsgálatnál is szembeötlő sajátosságát leírjuk és rajta csupán egynéhány szintén felületes mérést teszünk. Az efféle eljárás hibás először azért, mert még mielőtt a fajta (race) kérdése tüzetesebben megállapítható volna, már egy bizonyos sablont állítunk fel az egyes embercsoportoknak megkülönböztetésére és mert a természetben tiszta fajták nem léteznek, hanem csak változatok s azoknak szakadatlan sora, a melynek sem kezdetét, sem a tagok egymás utánját, sem végét nem ösmernjük, a melyen belül eddig csak az egymástól távolabb álló tagokat megkülönböztetni, de ezek közt is legott annyi az átmenet, hogy ennek következtében minden eddigi fajtabeli koponya-kategoriának nagyon is durvának és hibásnak kellett lennie.“

„Az is teljesen elhibázott felfogás, mintha a nyelvészeti osztályozásnak p. finn-ugorok, török-tatárok, egyenértékűnek kellene lennie az illető népek testi sajátosságai szerint való osztályozással. Mi ugyan nem birunk semmiféle tudomással arról, miként keletkeztek az egyes embercsoportokban a különböző nyelvek, azt azonban föl kell tennünk, hogy amaz embercsoportnak, a melyen belül egy sajátosságos nyelv keletkezett, eredetileg egymással szorosabb együttélésben (vérokonságban) kellett lennie; de már arról, hogy a mikor a törzsnyelv annyiféle ágra szakadt, az illető egyes néptörzsek egymással szemben mily közelebbi, avagy távolabbi vérokonságban voltak, még csak sejtelmünk sincs és nem is lehet. Merő tévedés volna tehát azt gondolni, hogy a közelebbi nyelvrokonság okvetlenül ugyanoly mérvben a közelebbi vérokonságot is feltételezi, mert... a nyelvészeti osztályozás nem lehet azonos értékű az embertani (faji) osztályozással, ... s mert abból, ha tudjuk, hogy nyelvíleg mi finn-ugorok, vagy törökök vagyunk, nem nyerhetünk felvilágosítást népünk testi sajátosságairól...“

„Én tehát, fajunk embertani buvárlatában nem követhetem p. Lenhosékot, a ki abból az érvből indult ki, „mert Hunfalvy a magyaroknak a finn-ugorokkal való rokonságát bebizonyította,“ ő is ily szempontból fogta volt fel fajunk embertani buvárlatát. Embertani szempontból mi a buvárlat legeglegelejeén nem abból indulhatunk ki, hogy vajjon finn-ugorok vagy törökök vagyunk-e, hanem egyes-egyedül abból, hogy tényleg milyenek a népünkön észlelhető embertani sajátosságok? Csak azután, ha e sajátosságok kellő részletességgel és pontossággal ismeretesebbek lettek, térhetünk át arra a kérdésre, hogy mely sajátosságok tekinthetők specialiter a magyarságra nézve jellemzőeknek. Már pedig mi csak azon sajátosságokat tekinthetjük jellemzőeknek, a melyeket elődeink testereklyéin is kimutathatunk. Mindaddig tehát, míg mi a régi korokból kellő, nagyszámú testereklyékkel nem rendelkezünk, minden conjectura tudományos alap nélkül való lészen. A feladat tehát kettős irányú. Egyfelől a mai élő magyarságnak nagyszabásban való embertani megvizsgálása lészen kötelességünk, a minek kivételére az eszközöket a kormánynak kell előteremtenie, a mennyiben kizárólag e célra úgy a működő személyeket, mint pedig az anyagi segédeszközöket, illetőleg kellően berendezett országos intézetet kell felállítani. Másfelől pedig, a régi emberereklyéket kell sokkal nagyobb arányban és sokkal gondosabban gyűjtenünk, mint az eddig történt és mint ez eddig lehetséges volt.“

Itt tehát pontosan meg van jelölve az út, melyen a magyar anthropologiai vizsgálatoknak haladniuk kell.

Török könyvéhez négy tábla van mellékelve; az első III. Béla és nejének sir-ékszereit ábrázolja, a második a székesfehérvári Szent-István bazilikájának alaprajzát nyújtja, melyről a királysírok elhelyezését nyomozhatjuk, a harmadik és negyedik tábla III. Béla király koponyáját mutatja be, az első en face, a másodikban teljes profilban.

Dr. Török Aurél a királyi testereklyéken tett embertani tanulmányok eredményeit önálló nagyobb munkában fogja közrebocsátani, melynek tárgyához méltó díszes kiadását ő cs. és kir. Fensége, József Főherczeg biztosítja, s így talán már a milleniumra a magyar anthropológia legkiválóbb s legfontosabb munkáinak egyikét üdvözölhetjük.

Dr. Jankó János.

Magyar gazdaságtörténelmi szemle. Kiadja a földmívelésügyi miniszterium támogatásával az orsz. m. gazdasági egyesület. Szerkeszti Paikert Alajos, az orsz. m. gazd. egy. titkára. I. évf. 1894. 1. füzet, január, február. Megjelenik kéthavonként, ára egy évre 3 fnt, az orsz. m. gazd. egy. és a tört. társ. tagjai számára 2 fnt. Budapest, Köztelek.

A magyar etnografus is örömmel köszönti e folyóiratot, melynek az a fontos feladata, hogy megismertessen bennünket, a magyar nép gazdaságának régi állapotaival és fejlődésével, úgyszólván anyagi kulturhistoriájával, tehát a népélet alapjával és feltételeivel. Csak ha az adott természetes és társadalmi helyzetet, s az abban gyökeredző életmódot ismerjük, fogjuk megérteni a népleleknek ezeket reflektáló nyilatkozatait, a régi szituációkat és realis motívumokat őrző és eszményesítő hagyományt. Sok becses anyagot várunk a hazai néprajz számára a folyóirattól, a gazdasági történetiróktól, s viszont hisszük, hogy etnografusaink is sok érdekes adatot fognak benne nyújtani a magyar nép kulturhistorikusai részére. E tekintetből reméljük, hogy a néprajzi társaság tagjaira is ki fogjuk terjeszteni az érkező levelet.

Az I. füzet már 2. kiadásban jelenik meg három nagy íven. A szerkesztőnek gyarló magyarságú bevezetése nem mutatja az eszméknek valami különös lendületét. A cikkek közül, mert azokat emlitem meg, melyek közelebbről érdekelhetnek minket, Galgóczy Károly adaléka Magyarország mezőgazdasági történetéhez a honfoglalás első korszakából, néhány becses gazdasági megjegyzést nyújt, de történelmi fejtegetései nem szakszerűek és nyelvész kísérletei nem válnak be. Mintaszerű dolgozat Tagányi Károlyé, a folyóirat nagy avatottságú és kiváló hivatottságú főmunkásáé: A hármas nyomású rendszer behozatala Erdélyben. Pettkó Béla, a zalamegyei diasi és vonyárcsi szőlőhegyekre vonatkozó törvényeket beszéli a XVII. század közepéről.

Az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület a milleniumra meg akarta íratni a magyar gazdaság történetét, de le kellett egyelőre mondani e szép tervről, mert látta, hogy nincsenek meg a szükséges előmunkálatok. Hogy e hiányon segítsen, indította meg e folyóiratot. Vajha az ezredév telje minden téren megindítaná és fokozná a nemzeti munkát, a nemzet kulturájának, s kivált a magyar nép működéstörténetének felderítése érdekében.

H. A.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Andrian Ferd. Freih. v., Ueber Wetterzauberei. (Separat-abdruck aus den Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XXIV. Bd., 1894). Wien 1894.

Báró Andrian, a bécsi anthropologiai társaság elnöke, a múlt évben a „Correspondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie“ (München 1893, 57. s. k. l.) cz. folyóiratban az altaji nép időcsinálási babonáiról rend-

kiyül érdekes cikket közölt; jelen füzetében a világ számos népeinél kimutatja az időcsinálásra vonatkozó babonákat, és azon végeredményre jut, hogy minden nép az idő változását szellemeknek tulajdonítja, kik jó vagy rossz kedvök szerint, szép vagy rossz időt támasztanak, s a kiket áldozatok árán ki lehet engesztelni, de fenyegetésekkel meg is lehet ijeszteni. „Ezen kezdetleges képzelet még a legmagasabb kultúra és a monotheisztikus vallások takarója alatt is tovább él a nép körében.” Az európai népek idevonatkozó néphiedelmében két réteget lehet megkülönböztetni; az egyik a már említett primitív pszichológiai alapréteg, mely szerint az időjárást előidéző szellemeket ki lehet engesztelni, meg lehet ijeszteni; a másik réteg pedig „a keleti varázsolás történelmi rétege, mely a keleti tudomány és a művelt osztályok babonái folytán nemcsak az irodalomba, de a nép hiedelmébe is behatolt.” Az utóbbi réteghez pl. tartozik a híres jadeit- és nephrit-köre vonatkozó néphiedelem, mely szerint ezen kö segítségével tetszés szerinti időjárást lehetett csinálni. Ha boszorkánypereink azt említik, hogy a magyar boszorkányok az esőt eladták a törököknek, ez közvetlenül a keleti varázsolás történelmi rétegére utal. Európában, éppen a török nép körében volt és van még ma is a legtöbb „időcsináló”. Az északi népeknél az egész középkoron át a lappokat tartották a leghíresebb időcsinálókknak. Midőn 1584-ben egy üstökös jelent meg, IV. János hatvan időcsinálót hozatott lappföldről Moszkvába, hogy megváltoztassák az esetleg bekövetkező rossz időjárást. Az oláh Salomonár és a mi garabonciás diákunk is valószínűleg a keleti irodalomnak a néphiedelemre való hatásából vették eredetüket. A mi pedig az első „primitív réteget” illeti, hazánkbeli népek hiedelmében számos analógiára találunk, melyekből azonban Andrián csak azt a néhány adatot sorolja fel, melyet alólikt műveiben elsősorva talált; az oláh idevágó hiedelmét pedig egészen mellőzi, mivel az oláh néphit a külföld előtt úgyszólván, merőben ismeretlen. Az oláh Bába Dokiához hasonló szokást Dániában és Svédországban is találunk (96. lap), és Oroszországban is. Erdélyi, főleg kalotaszegi oláhoknál márczius elején a házigazda rakja a tüzet a kemenczébe, másodikán az asszony, s így tovább minden nap a család más-más tagja rak tüzet; ezt Bába Dokiáért (pentru B. D. teszik, hogy egész éven át jó időjárás legyen. Még számos hazai analógiát sorolhatnánk fel: ki a hazánkbeli népek idevágó hiedelmét egybegyűjti, nem nélkülözheti Andrián művét, mely minden irányban mintául szolgálhat az illető kutatonak.

Wl. H.

Knopp Otto, *Sagen und Erzählungen aus der Provinz Posen.* (Sonder-Veröffentlichungen der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen. II.) Posen 1893, J. Jolowicz. 363 lap.

E vaskos kötet, mely Posen tartomány lengyel és német mondáit karolja fel, egy *tanító* gyűjtése s a poseni történelmi társaság kiadványa. E kötet is mutatja, hogy csekély eszközökkel és némi igyekezettel minő munkát lehet a néprajz terén végezni. Okulhatnánk rajta. A munka, mondják, alakjában úgyszólván a poseni tartomány egész ethnológiáját foglalja magában. Oly mondákat tartalmaz, melyek nemcsak a német és szláv, de az összehasonlító mythológiára és vallástudományra nézve is igen becsesek. A ki szlávjaink néprajzával foglalkozik, e kötetet nem nélkülözheti. Az imitt-amott telemlített népszokásokhoz és néphiedelmekhez számos analógiát szolgáltatnak hazai népeink is. Hasonló beosztással szerkesztett kötetre, mely a magyar mondákat felölelné, égető szükségünk volna.

Wl. H.

APRÓSÁGOK

Adalékok az iráni műveltség hatás magyar nyelvgyománaihoz.*

III. Rokonság-nevezetek:

Ara: E szó, melyet ma a „menyasszony“ méltóságosabb kifejezésére alkalmaznak, Páriz-Pápai szótárában „meny, nurus“ jelentésű („*nurus*: menyem, menyed, antique: *aram*“), a régebbi nyelvben pedig férfi rokont: bátyát, nagybátyát jelez, így Molnár Albertnél: „sororis frater, der schwester bruder“, Nyirkállainál: „anyad ara: avunculus“ (Nytört. szót.). Volt alkalmam már rámutatni (Nyelvőr XIX., 145.), hogy a rokon nyelvek alakilag szorosan egyező szókat mindkét irányu jelentésben alkalmaznak, hogy vannak: lozvai vogul *ār, oār* „feleség, vagy anya részéről való férfirokon: anyai bátya, nagybátya“, éjszaki osztják *ōrti* „onkel, bruder der mutter“ (Ahlquist); továbbá: mordvin *urva, érva* „feleség, meny“, finn *orpana*, lapp *oarben, orben* „geschwisterkinder von seiten der mutter, d. h. des mutterbruders oder der mutterschwester kinder“ (Ahlquist: Culturw. 213.), végül votják **varm-* ezekben: *varmaj* „feleségem atyja, após“ (*aj* atya), *varmäs-babaj* id., *var-mumi* „feleségem anyja, anyós“ (*mumi* „anya“). Most kiderül, hogy az egész szócsoporthoz iráni eredetű, még pedig — ami első pillanatra kissé hihetetlenül hangzik — úgy hogy magy. *ara* = ném. *bruder*. A közvető kapcsok im a következők: osztét *arwāde, erwade* „bruder“, tagauri *arwād* „verwandter“ (plur. *erwādelthä, erwad* „genosse; freunde“), mely szó Hübschmann szerint a zend *brātar*, szanszkr. *bhrātar* „bruder“ s ily módon a latin *frater* és ném. *bruder* szónak is szabályos megfelelője (23. l.; mint osszét *fīd* „vater“ = zend *pitar, mad* „mutter“ = zend *mātar*; az előtételre nézve v. ö. *āfsārm* „schande“: zend *fšārema, āfsad* „heer“: zend *spāda* stb. l. u. o. 79. l.). Az iráni alak végzetét még épségében mutatja az osztj, *ōrti*, míg a megfelelő szópárokban eltűnt meghagyva azonban nyomát egyes nyelvek magánhangzói végzetében (magy. *ara*, mord. *urva*). Ilyen végzetcsönkulásnak világos analogiái: déli osztét *ravod*, tagauri *rod* „kalb“: mord. *reve* „juh“ | zend *karēta*, kurd *ker* „kés“: vog. *kēr* „vas“ | ujer. *ustād* és *usta* „mester“; v. ö. magy. *tej*: szkr. *dadhi* id., magy. *fűrj*: kurd *verdi* id. stb. (l. fönt 75. l.).

* Lásd Ethnogr. V. évt. 72. l.

Húg: Tekintve, hogy magy. *ara* = ném. *bruder*, nem fog talán különös megütközést kelteni, ha eleve kijelentjük, hogy magy. *húg* = ném. *schwester*. A nagy hangtani képtelenség, melylyel e szóegyeztetés első pillanatra jelentkezik, azonnal veszít zordságából, ha figyelembe vesszük, hogy a ném. *schwester*, szanszkrit *svasar* „schwester“ másának tökéletesen szabályos zend megfelelője: *χvañhar* s hogy az indogermán *-ar* végzetnek enyészttét az *ara* szónál idézett összet példákon is tapasztaltuk. Tényleg találunk az összetban a teljesebb digori *χore*, *χvärä* „schwester“ alak mellett rövidebb tagauri *χo* alakot ugyane jelentésben, melyről Hübschmann (70. l.) következőleg nyilatkozik: „tagaur. *χo* geht durch **χvä* auf **χva-a* = vorosset. **χvaha*, zend *χvañha*, szanszkrit. *svāsā* (Nom.) zurück, während digor *χvär-ä* auf den stamm der obliquen casus zurückgeht: zd. *χvañhar-em* (Acc.), szanszkrit. *svāsāram*. Vgl. *fid* Tagaur. = *fid-ä* Digor. „vater“ = skr. *pitā* neben *fidül* (Vocat.) = skr. *pitar* (acc. *pitaram* etc.)“. A magy. *húg* hangtestében teljesen egyezik a zend *χvanχa*,¹ összet *χo* alakokkal s ily módon ezen eddigelé homályos keletü² rokonság-nevezetnek is meg volna fejtve eredete. Megjegyezzük még, hogy az indo-iráni *svasa* (tő: *svasar*-) szónak egyéb képviselői is mutatkoznak az ugarságban, ilyenek jelesül: zurj. *soč* „schwester“* | votják *suzer* „húg“, csere-misz *šožar*, *šužar* id., mordvin *sazor* „jüngere schwester (oder base, brudersfrau, frauenschwester), nichte“, mely utóbbiaknak első szótagbeli mély hangzója alkalmasabban magyarázható a zend *χvañhar* régibb *svasar*, mintsem a litván *sesu* (tő: *s eser*-) „schwester“ alakjából, melyhez viszont a finn *sisar*. észt *sosar* „schwester“ szók szítanak jobban.

¹ Magy. szóközépi, vagy szóvégi *g* rendesen ugorkori *-ñg* (*ñγ*, *ñχ*) mássalhangzó-csoport megfelelője, pl. magy. *hág*:- vog. *χañχ*- „hágni“, *vág*:- vog. *vañχ*- „ütni, vágni“, *ég*: vog. *sēñχw* „kőd, pára“, *bagoly*: vog. *māñχwä* | *jég*: vog. *jäñk*, *egér*: vog. *tāñgēr* stb. Az iráni **χvañχ*-féle alak végzete előbb a magyar kiejtéshez idomulva nyilván *ñg*-féle hangzást nyert (mint ma is az idegen *ch* = magy. *k*, pl. *kók* = *koch*), mely aztán szabályosan változhatott el mai *g* alakjára; a magánhangzó alkatát a *húg*-ban a *v* „elolvadása“ igen alkalmasan magyarázza.

² Vámbéry szerint magy. *húg* = csagataj *uka*, *üge* „húg“ (Magyarok Eredete 322. l.), de a mellett, hogy ez egyeztetés hangtani nehézségek miatt tudományos értékre nem számíthat, kétes az adatok hitelessége is. Vámbéry ugyanis előbbi művében, a *Csagataische Sprachstudien*ben csak *üke* „jüngere schwester“ alakot ismer, Budagov pedig csak *öke* „öcs“ alakot igazol; minélfogva az *uka* alakot s „húg“ jelentését egyelőre csak afféle „török nyelvújítás“-nak, vagy „nyelvészeti célra alkalmasbitott törökség“-nek kell tartanunk, minőt Vámb. műveiben százával mutatott ki Budenz (l. Nyelvtud. Közl. XXI.).

Asszony: E szónak „úrnő“-féle jelentése s a Halotti Beszéd-ből ismeretes *achzin* alakja alapján már fönt hivatkoztam (20. l.) összetét *āzsīn*, *ayśīn* „herrin“, mására, mely Hübschmann szerint a zend *γśī*, szkr. *kṣī*- „herrschen“ ige származéka. Most ehhez még azt toldhatom. hogy mint a legtöbb iráni eredetű magyar szónak, ennek is megvan szoros párja az ugarságban: ilyen jelesen a votják *kiśno* „asszony, feleség“, melyben az iráni szó az összetét jellemző előhang nélkül jelentkezik.

Úr: Már Budenz fölismerete azonosságát az éjszaki osztják *ūr*, *ūrt* „herr, edelmann; könig“ szavakkal, melytől külön nem választható a vogul *ūtēr*, *ōtēr* „úr, fejedelem; istenhős“. A hangtani viszonylásban föltetsző nehézségeket eloszlatják a következő indo-iráni alakok: zend *ahura* „herr, herrscher (von göttern u. von fürsten)“, *Ahura-mazda*, óperzsa *Auramazda*, pehlevi *Ormazd* = ujperzsa *Ormuzd* a legfőbb perzsa istenség, a világosság ura | szkr. *asura* „beiname von göttern, vorzüglich des Varuna“. A vogul *ūtēr*, *ōtēr* szóközépi mássalhangzójával úgy viszonylik a szkr. *asura*-hoz, mint vog. *śōtēr* „ezer“ a szkr. *sahasra* „ezer“ szóhoz: vagyis a zend *ahura*-nak régibb alakját tükrözi, míg a magyar és osztják alakok ezt az újabbat. Továbbá nyomai e szó elterjedésének az ugarságban: zürj. *verös* „mann, gatte, mannsperson“, mely-nél ugyanazt a hangátvetést tapasztaljuk, melyet a vog. *śōtēr* „ezer“ szónak megfelelő zürjén-votják *śūrēs*, *śurs* és déli osztják *taras*, *toras* szóknál. Ez a zürj. *verös* adat azért is fontos, mivel benne egy második példáját látjuk annak, hogy iráni eredetű szóban *v* járulékmássalhangzó csatlakozik a szókezdő magánhangzóhoz (v. ö. t. i. még magy. *vas*, f. *vaski*, vog. *voj* = szkr. *ayas*, z. *ayañh*; l. fönt 7. l.). A zürj. *verös* szótól külön nem választható s ennél-fogva iráni eredetű ugor szónak tartandó a finn *uroho* „vir adultus, vir strenuus, heros“, *urokse* „mas, masculus“. Ellenben nem tartoznak e szócsoporthoz a Budenztól hozzácsatolt mord. *urīs* „verschnittener eber“, mordE. *ruzej* „eber“, melynek külön másai az indo-iránságban: zend *varaza*, szkr. *varaha* „eber“.

IV. Étel-félék:

Hus és tej (l. fönt 74—75. l.).

Só (*sav*): Már volt alkalmam ráutalni (Nyközl. XXIII., 119.), hogy azonos jelentésű kond. vog. *šāk*, *šāy*, lozvai *šēy*, tavidai *čōy*, továbbá osztják-szamojéd *sak*, *seak*, *šēak*, *šēak* párjainak másai találkoznak a kaukázusi nyelvekben, jelesen a cserkesz *šugho*, *šugo*, kabardini *šugh* id. alakokban. Még teljesebb alakot találunk az összetétben, ez t. i. a digori *cañya*, a tagauri *caç*, *cāç* „só“ alakok mellett. Megjegyzendő, hogy a „só“ szava idegen eredetű valamennyi ugor nyelvben s hogy használata ma sincs elterjedve az éjszaki vogulok és osztjakok közt.

Méz: Közugor szó, amint már Halász Ignác is kimutatta (Nyör. XXI., 337.), másai: finn *mete*, *mede* (nom. *mesi*), kola-lapp *mätt*, *mieht* | mord. *med*, *mäd* || cserem. *mü*, *mü* | zürj. *ma*, votj. *mu*

| éjsz. vog. *ma'i*, éjsz. osztj. *mavi*, déli osztj. *mag*. Az utóbbi alakok a zend *madu* „honig“, szkr. *madhu* „süßer tranke, honig“ alakokhoz képest csak azon iráni hangváltoztató hajlandóság alapján érthetők, melynek példáit a *tej* szó tárgyalása alkalmával idéztük. A többi ugor alakoknál számba jöhetne mint forrásterület a szláv-ság a maga *med*, *medь* „méz“ szavával; ámde tekintetbe véve, hogy a magy. *méz* végső mássalhangzójával régibb átvételről tanuskodik: valószínűbbnek kell az iráni eredetet tartanunk.

Igen fontos tanulságot foglal magában a magy. *sajt* szónak megfelelése az összetben. E szóról kimutattam volt (Nyközl. XXI., 124.), hogy a csuvas *čejēt* „sajt“ szónak mása, s hogy szorosan egyeznek vele a törökség terén: oszm-azerb. *jogurt* „auf besondere weise gesäuerte milch“ | csagataj *žugrat* „aludt tej“ | kojbal *tort* „kässe“ | jakut *suorat* „sauere milch“. A magy. *sajt* és csuvas *čejēt* alakok hangtani eltéréseinek igazolására utaltam ez utóbbinak föltehető ócsuvas * *čojēt* alakjára, valamint hogy az ebből keletkezett régi magyar * *šoyt*-féle alak az újabb nyelvtörténetben igen alkalmasan válhatott *sajt*-tá, mint az *oyt* igeképző is (pl. *szabadolt*) *oyt*-tá változott (*szabadolt*, *szabadít*). S íme ez a föltevéses ócsuvas alak előkerül az összetben, hol Sjögrén szerint *cüjt*, digori *cejt* „kässe“. Minthogy a csuvas *čejēt* a török *jogurt*-hoz képest ama nyelvjárás hangtani tulajdonságainak tökéletesen megfelelő változat (v. ö. a szókezdőre nézve: csuv. *čerä* „sziv“: török *jüräk*, csuv. *čomor* „gömbölyü“: török *jumur*; a szóvégzetre nézve pedig: csuv. *těvatt* „négy“: tör. *dört*, csuv. *itti* „többi“: tat. *artek*, csuv. *par* „adni“, *pěr* „menni“, *tor* „állani“: praet. *padem*, *pidēm*, *tođēm* e. h. * *pardēm* stb.): e szóban az óbolgár (vagy valamely vele érintkezett, pl. magyar) nyelvnek viszonhatását láthatjuk az összet elődére, az alárra. S itt figyelemre méltó, hogy az ugyancsak óbolgár jellegű magy. *túró*-nak (csuv. *türēz* „savanyu tej“, mong. *taraz* „gesäuerte milch nach abkoehung derselben“, mongol *tosun*, burjēt *tohoŋ* „butter“ | jakut *tar* „gesäuerte, gekochte milch“ s Vámbéri más forrásból nem igazolt adata szerint csag. *turak* „túró, sajt“; l. Nyközl. XXI., 128. l.) alaki párja szintén elterjedt délibb vidékeken, amint a homéri koru görög *τυρός* „kässe“ szóból következik.*

* Schrader e szóról következőkép nyilatkozik: „Einen einblick in die homerische milchwirtschaft bietet die höhle des kyklophen. Der *käse* heisst hier *τυρός*, ein wort das aus indogerm. sprachgut unerklärbar, jedenfalls unerklärt ist. Vielleicht ist es unter diesen umständen nicht zu kühn, in demselben einen frühen eindringling aus nordpontischen nomadensprachen zu erblicken und *τυρός* aus dem turko-tatarischen auch ins slavische (altsl. *tvorogъ*) übergangene *turak*, magy. *túró* „kässe“ herzuleiten. Vielleicht hielt Plinius die zusammensetzung *ζωο-τυρον* (Hist. nat. XXVIII., 9.) für ein scythisches wort“ (462. l.).

V. Vallási képzetek:

Manó „malus genius, rossz lélek“: összet *mon* „geist“ (*dāli-mon* „unterirdischer geist“, *vāli-mon* „himmlischer geist“), *zend mainyu*, pehlevi *mīnōi* „geist, genius“. Nyilván ugyane szó a finn *mana* „alvilági szellem“, valamint a vogul *mēn-kw* (kicsinyítő képzővel) „manó, hegyi v. erdei szellem“ és osztják *meñk* „waldgeist, teufel“.

Íz körülbelül „fene“ értelemben az efféle szólásokban: *egyen meg az íz! tudja az íz!* (Nyör. XIX., 321.): v. ö. zend. szkr. *jātu* „spuck daemon; zauberer; gewisse classe böser menschen, die mit den Pairikas in naher berührung stehen“. A szóvégi mássalhangzó megfelelésére nézve v. ö. magy. *nemez*: per. *nemed*, magy. *méz*; zend *mađu*.

Isten: Régóta hangoztatott vélemény, hogy azonos a pehlevi *jazdān*, ujjperzsa *jezdan*, *izdan* „isten“ szóval, mely tulajdonképpen többesszámu képzés ebből: peh. *jizat* (zend *jazata*, szkr. *jažata*) „verehrungswürdig, bezeichnung der guten genien; gegensatz zu *daeva* „daemon“, összet *izūd* „engel“, ujjperzsa *izad* „isten“. A legfontosabb ellenök, melyet e felfogással szemben fölhoztak az volt, hogy a perzsa *jezdan*-nak sohasem volt igazi divatja a török nyelvekben is, melyek azt az ugorságba belevihették volna; még az sem hihető, hogy a magashangu és *š*-vel ejtett *isten* vált volna (Budenz: MUGszót. 824. l.). Azonban látjuk, hogy egész sereg iráni szó van nyelvünkben, mely nincs meg a törökségben * *s* a *z*—*š* változásnak is van biztos analógiája a magy. *vásár* = per. *bāzār* szóban. Ugyancsak a magy. *isten* alapjául szolgáló iráni szó van meg a votják *ostā*-ben, mely az istennevek előtt szerepel az imádságok fölszólításaiban, pl. *ostā Inmar!* *ostā Inä-Vuä!* (*inmar* „ég; isten“; *in-vu* „égi víz; levegő“). Ma e szót így értelmezik az orosz *gospodī bože!* mintájára: „uram isten!; azonban hogy az „úr“ jelentés ebben csak olyan találmosszerű magyarázat abból is következik, hogy pl. emberekre sohasem lehet alkalmazni. Megjegyzendő, hogy az -*ü* végzet 1. szem. birtokosrag, úgy hogy az alapszóul kiváló * *ost* = per. *izad*.**

VI. Számnevek:

Hét: Már Ahlquist észrevette, hogy a Budenztól és elődeitől azonosaknak vélt ugor „hét“ jelentésű szavak különböző eredetű

* Különben meg van a csagatajban: *izi*, *iz* „isten“ (Budagov 184. l.), mely a perzsa *ized*, *izad* kopott alakja.

** Budenz a votják *ostā* szóról azt hiszi, hogy csak változata a perzsa eredetű votják *usto* „mester“ (= per. *ustād*, *usta*) szónak); csak hogy ekkor 1. szem. birtokosragos alakja nem ez volna: *ostā*, hanem legalább is *ostoā*, mint a *kočo* „szarka“, *buko* „szekérrúd-tartó iv“ szavaké: *kočoä*, *bukoä*. A szerzőknél s talán a népnyelvben is itt-ott előforduló *osto* alak talán csak a megmerevedett 1. szem. birtokosragos *ostā* változata az *usto* „mester“ analógiájára.

indo-germán átvételek: a magy. *hét* | tavdai vogul *sāt*, kondai *soät*, pelimi *sāt*, éjszaki *sāt*, lozvai *soät*, *sāt* | irtisi osztják *tābet*, éjszaki osztj. *labīt*, szurguti *lābet* a szkr. *sapta*, zend *hapta* megfelelői: a finn *seitsemä*, mordvin *sisem*, zürjén-votják *sišim*, cseremis *šem*, *šim*, lapp *čieča* „hét“ szók pedig az ószláv *sedmъ* (= lat. *septem*) másai. Budenz a szláv *d* és ugor *ts*, *s*, *š* hangok megfeleléseiben talál nehézséget; de ezt megmagyarázhatja a *d*-nek *d*, *dz*-féle hangzása az ugorssággal érintkezett szlávtság nyelvében, aminő hanghajlandóság *e*, *i* hangok szomszédságában tudvalevőleg uralkodik a mai szláv nyelvek egy részében is.

Tíz: A zürjén votják *das* „tíz“ szóval együtt az osszét *des*, *dūs*, déli osszét *das*, zend *dasa*, szkr. *daśa* „tíz“ (= lat. *decem* stb.) hű viszonzépe. Budenz a szó eredeti voltának bizonyításában súlyt helyez a magy. *tíz* magánhangzójának hosszúságára, valamint hogy a nyugati ugor nyelvekben is meg van e számnév képviselője, jelesen a finn **deksa*-ban ezekben: *kahdeksan* nyolcz (e. h. **kahden-deksa*; a *kahde*, nom. *kaksi* előrész: „kettő“, tehát az egész számnév: 10—2), *yhdeksan*, „kilencz“ (előrész *yhde*, nom. *yksi*; = 10—1); továbbá a cseremis *kan-dakše* „nyolcz“, *in-dekše* „kilencz“ összetett számnévek utórésszébe. Azonban a magy. *tíz* hosszú magánhangzója csak olyan, mint a magy. *víz*, *száz* stb. szavaké, melyeknek köz-ugor *ved*, *sad* párjai semminemű etimologiai alapot nem adnak a hosszúság magyarázatához. Ami az utóbb idézett alakok *ks*-féle hangcsoportját illeti, ez valószínűleg azon sajátos (bizonyára nem egyszerű *s*) mássalhangzónak hangképnymomatát tükrözi, melyen át az indogermán *k* (gör. *δέξα*) *s*-féle hanggá fejlődött. A teljesebb skr. *daśan*, zend *dusan* „tíz“ szónak összerántása a votják *don* „tíz“ ez összetett számnévekben: *nāl-don* negyven, *vit-ton* ötven, *kwał-ton* hatvan, *sišim-don* hetven stb.

Száz: Közugor szó: éjsz. vogul *sāt*, tavdai vogul *šāt*, lozvai *šōt*, *šoät*, pelimi *šōt*, kondai *sōt* | éjsz. osztják *sot*, déli *sāt*, *sōt* | zürjén *šo*, votják *šu* | finn *sata*, észt *sada* | lapp *čuotte* | mordvin *šada*, *šado* | cserem. *šuda*, *šūdō*; de nem eredeti, mint Halász Ignác (Nyör XXI. 243—249. l.) hosszan fejtegeti, hanem mint sok más közugor szó iráni eredetű. Másai: osszét *sade*, *sādā*, zend *sata*, szkr. *śata* „száz“, pehlevi *sat*, ujper. *sad* (= lat. *centum*).

Ezer: tavdai vogul *šatēra*, középlozvai *sōtēra*, kondai *sōtēr*, éjszaki vog. *sātēr*, pelimi *šātēr* | éjsz. osztják *šorēs*, déli *taras*, *tores* | zürjén *šurs*, votják *šurēs*, *šurs*. Az eredeti nyelvterület adatai: szkr. *sahasra*, zend *hazañra*, pehlevi, ujperzsa *hazār*. A hang megfelelésre nézve v. ö. fönt az *úr* cikket.

VIII. Vegyes fogalmak:

Nemez: osszét *nimet*, *nimath* „filzmantel, filz“, georgi *nabadi*, thus *nabad* „filzmantel“, ujperzsa *nāmād*, szkr. *namata* „filz“. Megvan a legközelebbi rokon nyelvekben is: éjsz. vog. *īamēt* „nemez harisnya“, kondai *nēmēt* „nemez“ | éjsz. osztj. *nāmēl* „filz“, déli *nāmāt*, *namet*.

Őrjeg: „halat tápláló apró tó“: Előbb kimutatott rokon nyelvekbeli párjaival (kondai vogul *vorei*, éjszaki *ürei*, tavdai *urai* „folyóágból keletkezett tó“, votják *or*, *ur* „folyómedre, árok stb. l. Ethnogr. IV., 183. l.) a zend *vairi*, pehlevi *var* „canal, teich, see“ szóhoz csatlakozik.

Vért: oszét *varth* „schild“, zend *vereðra* „panzer oder schild“, szkr. *vartra* „wehrend; deich, schutzdamm“. Kimutatta Simonyi Zs. (Nyközl. XXIV., 128.).

Szüz: V. ö. osszét *suɣdäg*, *siɣdäg* „rein, heilig“ s * *suɣd* alap-szavát ebben: *suɣzarine* „arany“ (tdk. Hübschmann véleménye szerint: „reines gold“), melynek megfelelője a zendben: *suɣta*. Ugyane többől valónak látszik votják *šuɣal*-, *süɣal* „tisztítani“, *šuɣašk* „megtisztulni“ (v. ö. magy. *tegez*, zürjén *nöl-doz*, vog. *täut* id.).

Zöld: Tekintve, hogy a vogulban a „zöld“-nek kifejezése: *pum aspä* „fü színü“, valószínűnek kell tartanunk Simonyinak azon véleményét, hogy a szóban forgó, eddigelé kéllőleg meg nem fejtett szó azonos az osszét *zäldä* „niedriges gras“ szóval, mely a szláv *zeliye*, lett *zäle* „gras“ családjába tartozik, mely utóbbiaknak *zelen*, *zälš* törökönai szintén „zöld“-et jelentenek. (l. Miklosich: Etym. Wb.)

VII. Testrészsavók:

Szarv: Közugor szó: finn *sarvi*, lapp *šarve*, mordvin *šura*, cserem. *šur*, zürjén-votják *šur* „szarv“. Iráni másai: zend *sru*, *sruva*, ujjperzsa *suru*, pehlevi *srüb* „nagel, horn“, mely a latin *cornu*, ném. *horn*, görög *κόρνος*. Eredeti szó e fogalomra az ugarságban: vog. *ánt*, *önt*, osztják *oñet* „szarv“, melyeknek szabályos magyar megfelelője: magy. *agy*.

Üstök: oszét *stlug* „locke, büschel haare“, szkr. *stukā* „zotte“. Simonyi a fölfedezés érdeme (Nyközl. XXIV., 128.).

Helyreigazitások:

A **szelindek** szónak fönt adott magyarázata ellenében (73. l.) helyesebb a Miklosich-é, mely azt a cseh *sládník* „spürhund“ másának tartja (l. Nyör. XI., 459.). Van az óporoszban is *slednikis* „leithund“; alapszó a szláv *slědъ* „nyom, spur“.

A **csorda** szóval Miklosich az ószlov. *črěda*, ujszlov. *črěda*, bolgár *črěda*, tót *črieda* „heerde“ szókat egyezteteti, melyek mellett a magy. *csorda* szkr. *gardha*, perzsa *sardah* „schaar“ egybevetés helyessége kétséges; noha igen föltűnő, hogy a szláv hosszú *ě*-nek a magyarban *o* áll szembe, midőn pl. az ószlov. ujszlov. *črěsnja* a magyarban: *cseresznye*, ujszlov. *lěsa*: magy. *lészsa*, ujszlov. *měrcsa*: magy. *mércze*, ujszlov. *mězga*: magy. *mézga* stb.

A **farkas** szó iráni eredetének lehetőségét magyarázva (73. l.) a következő megjegyzést írom: „Tényleg ez az állat nem jellegződik éppen föltűnő nagy farkával, hogy ettől kaphatta volna nevét (a vogulban pl. neve: „harapó állat“, vagy „rénorzó állat“). Szemben ezzel figyelembe jöhetnek mégis a csuvasban az egyenes

nevezetet (csuv. *kaşkêr* „farkas“ = tatár *kaşkêr*, kirgiz *kaskêr*) kerülő „farkas“ jelentésű kifejezések közül: *voron žürä* „hosszú farkú“, *tokmak-žürä* „verőrúd farkú“ (l. Zolotnyiczki Csuvasszótára: 202. l.), melyeknél azonban tekintve, hogy éppen a csuvasnak előde adta a magyar nyelv török elemeinek java részét, nincs kizárva a magyar hatás lehetősége sem. Érdekes tény, hogy a farkas nevéül alkalmazott székely „féreg“ kifejezésnek is analógiája akad a törökségben, hol *kurt* „féreg“ és „farkas“ jelentésű (Budagov, II., 74.). Más török-magyar „farkas“ jelentésű szó: *toportýan* — török *tarbagan* „nurmeltier“ (l. Nyör, XIII.). Az idegen szó használatát a „farkas“-ra, valamint a hangalakulatban mutatkozó népetimológiát alkalmasan magyarázzák azon okok, melyeket a *medve* szó fejtegetése kapcsán a Hunfalvy Albumban (131. l.) fölhoztam.

Szibilla királynő és a keresztfa. Olasz, francia, német és dán hagyomány beszéli, hogy midőn Salamon király templomát építette, egy fa nem vált be építési fának. Ezt a fát aztán egy patakon átfektették pallónak. Midőn egyszer Sába királynéja, vagy más verzió szerint Szibilla, meglátogatta Salamon királyt és útját a patakon át vette, nem ment a fán át, hanem a vízen gázolt át a tulsó partra. Tette pedig ezt azért, mert ő neki kinyilatkoztatott, hogy egykoron Krisztust e fára fogják feszíteni. A német „Szibilla jóslásáról“ szóló középkori költemény (l. „Germania“ IX. 58. l.) még hozzáteszi, hogy Szibillának valami bűne miatt libalába volt s miután nem lépett a fára, hanem a patakon átgázolt, lába azonnal visszanyerte emberi alakját. E legendát festők is megörökítették, így pl. a firenzei Santa Croce nevű egyházban és a csehországi Kuttenbergi Barbara-templom falán. A ponyvairódalom is felkarolta e tárgyat s úgy látszik a magyar néphez is ezen úton jutott el. E legendának érdekesen elferdített változatát beszéli a kalotaszegi magyar nép: Szibilla nagyon buja asszony volt, kit férje elkergetett házából, az egész város egybegyűlt és megakarta kövezni. Az időben még élt Krisztus és nem engedte, hogy megkövezzék az asszonyt, mondván: „Hagyjatok békét a szegény asszonynak, mert ti vagytok ám bujaságának oka. Nagyon szép az asszony, azért mindenki csábítgatja. De majd jó asszony válik belőle, ha megrútitom.“ S Krisztus himlőt adott reá és lábát libalábbá változtatta. Így aztán rendesen élt az asszony jó ideig. Krisztust keresztre feszítették és halála után a keresztfát pallónak használták. Egyszer a rút Szibilla is a patakhoz érkezett, de nem lépett a pallóra, hanem a vízen átgázolt. Mikor a patakból kijött, az emberek csak bámulták, mert Szibilla ismét régi szépségében és emberi lábával állott előttök. Hogy ezen magyar hagyomány az eddigelé ismert legendákból, legalább közvetlenül, nem származott, a mellett szól a „Hütlén asszony“-ról szóló bibliai elbeszélésnek a legendába való belekeverése. A dán hagyomány legközelebb áll a magyarhoz, csak hogy nem ismeri a „hütlén asszonyt“ és csak annyit mond, hogy Szibilla lábát valami bűne miatt isten libalábbá változtatta.

A fej beretválása mint gyász. Nem rég a hazai lapok is közölték, hogy Japánban néhány száz férfi a vízbe fúlván, özvegyeik gyászuk jeléül fejökről leberetváltatták hajukat. E szokás a Balkánbeli cigányoknál is dívik. Az özvegy asszony férje temetése előtt feje búbján egy 1 centiméter átméretű kört beretváltat ki és addig nem mehet férjhez, míg ezen közön a haj meg nem nőtt.

Wl. H.

TÁRSULATI ÜGYEK.

A Magyarországi Néprajzi Társaság ötödik közgyűlése.

I.

1894. április 4-én.

Kuun Géza gróf elnöki megnyitója.

Igen Tisztelt Közgyűlés! A jelenkor mívelt utazója, jelesen az olyan, ki az utazást az ismeretszerzés egyik hathatós eszközének tartja, ha valamely fővárosba érkezik, sürgősen fog a néprajzi muzeum elhelyezése felől tudakozódni, mint a hogy azt más fővárosokban is tette; annak beható megtekintését bizonyára programja sürgős pontjai közé fogja felvenni s a kiállított tárgyak közt az, a mi neki új, lesz számára a legérdekesebb. Az ilyen épen az, mi azon ország népére, vagy népfajaira nézve jellemző, melynek földjén jár.

A legkevesebb utazó járhatja be az egész országot vidékről vidékre; a legtöbb kénytelen a fővárosra s közvetlen közelére szoritkozni, ott keresi hát a népelet nyilatkozatait a neki sajátos alakok stabilismusában, a lakóházak, tanyák mintáit, azok belső elrendezését, a ruházatot s fegyverzet legjellemzőbb példányait, a gazdasági beruházást, bányászat, halászat eszközeit, a népies ipar terményeit, szóval mindazt, mi valamely nép házi iparának körén belül kézi munkája alakításaiból lett. És ezen a téren nemcsak az eredeti alkotás, de a régi időkben elsajátított alakítások is az illető népre nézt nagyban jellemzők; mert még azon időkből valók, midőn a nép lelkében az alakok iránt való érzék élénk volt s az idegen is a hozzá illeszkedés erejénél fogva endemikus jelleget nyert. Mert a kézi ipar elsajátított alakjai hasonlóan a nyelv kölcsönvételeihez a fejlődés régiebb folyamatában a népies észjárás, népképzelet hatalmas befolyása alatt bizonyos változást szenvedtek s így váltak azon nép valóságos tulajdonává, mely azokat iparában meghonosította. A másnemű tulajdonbavétel az illető népre nézt annyiban bir jelentőséggel, a mennyiben a művelődés útjain tett haladásáról tanuskodik s művelődési és kereskedelmi összeköttetéseire kívánt világosságot áraszt. Így, ha arabs írók nem is mondanák, hogy a Volga-melléki bolgárok az izlám tanait valló különböző tartományakkal élénk kereskedelmi összeköttetésben állottak, a Volga-menti Bolgárországban talált felesszámú abbaszida, buweihida, somanida pénzek kufikus felirásaikkal az említett összeköttetést eléggé bizonyítanák. És ha más államok fővárosaiban is az utazó tudásvágya a néprajzi muzeumok felé fordul s azokban

az illető nép lelkének több jellemző nyilvánulása felől tájékozodni óhajt, s a jelen képét, mely lépten-nyomon megnyilatkozik s fel-tárul előtte, ekként a részben igen régi időkre vissza vezethető népies alkotások és szokások ismeretével bőviti: mennyivel inkább fog hazánk fővárosában a néprajzi gyűjtemények iránt érdeklődni, azon országban, melynek lakosságát különböző népfajok alkotják, s a melynek egyik legrégibb krónikairója egy egész fejezetet szentel a külföldről bevándorolt idegenek felsorolásának. Magyarország fővárosában, hol a néprajzi muzeum oly kiváló fontossággal bír, a nemzeti muzeumnak csakugyan van egy ethnographiai osztálya, melynek alapvetője ugyanaz, a ki kezdettől fogva annak nagy-érdemű öre s a kiben néprajzi társulatunk, fájdalom, csak rövid időre kiválóan szakavatott elnökét tisztelhetette. Ezen ethnographiai osztály gyűjteményeit messze keletről, Japánból, Khinából, Borneo szigetéről megalapítójuk, kitűnő tudósunk Xantus János, Afrika eddigelé ismeretlen tartományaiból a földrajz körül magának nagy érdemeket szerzett merész utazó gróf Teleki Samu, — a vogul földről boldog emlékü Pápai Károly, a kinek korai halálát a néprajzi tudomány hivei országszerte méltán gyászolják, s a finn földről egyletünk nagyérdemű titkára Vikár Béla gazdagították. A Volga-mellék s a török népcsalád ethnographiája a Nemzeti Muzeum néprajzi osztályában még képviseletlen. Remélhetőleg ezen a hiányon is segíteni fog a legközelebbi jövő. De ezen néprajzi osztály, a mely oly gazdag s annyi érdekest mutat elő némely távoli tartomány népfajára való tekintettel, ez idő szerint még szegény saját hazánk néprajzára vonatkozólag. A kezdet azonban a hazai tárgyakból való gyűjtésre megtétetett, még pedig nagy reményekre jogosító kezdet. Abban, hogy a specíficus magyar néprajzi gyűjtemény aránylag igen rövid idő alatt ennyire gyarapodhatott s oly kiválóan érdekes tárgyakkal bír, mint a dunántuliak, a Mátra mellékéről valók, a toroczkóiak s némely tárgy Kalotaszegről, abban a nagyérdemű Xantus Jánoson kívül nagy része van egyletünk tudós könyvtárnokának, Jankó Jánosnak, ki a magyar néprajznak egyik legkiválóbb művelője. Nem kétklem, hogy a millenniumi kiállítás nagyban fogja a létező hazai gyűjteményt kibővíteni, még pedig nemcsak egy irányban, hanem az országot lakó különböző testvérmemzetiségek néprajzi jellegét is kitüntetve. Így fog ezen gyűjtemény egészében hazánk annyi jellemzetes változatokban bővelkedő néprajza visszatükröződni.

A nagy kiállítások tudvalevőleg azon városok muzeumait, melyekben tartatnak, jelentékenyen s örvendetesen szokták gyarapítani, és ez bizonyosan még a rendesnél is sokkal nagyobb mértékben lesz így a millenniumi kiállítással. Hiszen hazafi érzés volt ennek kezdeményezője s ezt hazafi érzés valósitja meg; a hazafiság pedig mindenütt s mindenkor áldozatkészséggel jár. Kér, de ad is és ha módjában van, többet ad, mint a mennyire kérik; felszólít s a tett felszólításnak eleget is teszen. Ezt tudva, biztosak

lehetünk benne, hogy hazánk törvényhatóságai mind azon kiállított tárgyat, a mely felett rendelkezési joguk van, s a melyek nem intézetek vagy magányosak tulajdonát teszik, ha erre felszólíttatnak, kész örömet fogják fővárosunk néprajzi muzeumának birtokába engedni örök tulajdonkép. És a magányosak közt is felezzámmal lesznek azok, kik kiállított tárgyaikkal hasonlóképp fognak cselekedni. Ezen örvendetes szaporodás esetében természetesen a néprajzi osztály jelenlegi helyisége szűknek fog bizonyulni s az ezen gyűjtemény iránt melegen érdeklődők eljöttek fogják tartani az időt, a melyben a néprajzi muzeum egy külön épületben lesz elhelyezendő, melynek tágas termei alkalmasok befogadására. Ezen új épület homlokzatán méltán viselheti a felírást: *Magyarország néprajzi muzeuma* s ide büszkén fogjuk kalauzolni a városunkba érkezett idegent, ki az ilyenek iránt érdeklődik. Ez a muzeum minden valószínűség szerint országos költségen fog felépülni. Hogy mikor, ki tudhatja? Remélhetőleg már a közel jövőben s a jövő millenium hajnalpirja talán már megvilágosíthatja homlokzatát. A nemzeti haladás mértékét a közművelődés színvonalának emelkedő magasságai jelzik, s mind az, mi a művelődés előbbre vitelére szolgál, egyszersmind a nemzet erősbulését jelenti s azért minden iskola, minden kulturális intézet s intézmény, minden oly társulat és egyesület, mely a tudomány és művészet magasrendű érdekeit hivatott előmozdítani, egyszersmind a nemzeti erőnek is egyik éltető forrása s ezek táplálják ezt folytonos növekedésükben.

Néprajzi társulatunk egyike azoknak a művelődési tényezőknek s tudományos egyesületeknek, melyek a hazai tudomány előbbrevitelét czélozzák. Ha ez a társulat nem volna, azt inkább ma kellene megalapítanunk, mint holnap, de szerencsére meg van, s így csak arra kell törekednünk, hogy megtartsuk s tovább fejlesszük. Minden ismeret engesztelést szerez s kibékít; a természet-tudományi ismeret a természet törvényeivel, a történeti az emberi dolgok menetével, a bölcsészeti a világrenddel békéltet meg s a néprajzi ismeret az egyes népfajokat hozza közelebb egymáshoz. Ugyanazt az országot lakó népfajok ethnographiája megmutatja nekik a százados együttlét összekapcsoló mozzanatait, azon kölcsönös hatásokat, melyeket egymásra gyakoroltak s a melyek őket bizonyos pontig szokásaikban egymáshoz hasonlóvá tették. Az ethnographiai ismeretek népszerűsítése tehát minden bizonynyal a politikai békéltetés egyik jelentékeny tényezője. Fájdalom, a közérdeklődés még nem eléggé karolta fel társulatunkat, talán programmunk még nem lett eléggé nyilvánossá, talán felhívásaink nem hatottak el mindenfelé, talán az érdeklődést magunk iránt nem eléggé ébresztettük fel s a társulat munkássága sem eléggé ismert. Ki tudja! De ne csak azt lássuk, a minek mielőbb való megváltozását óhajtjuk, sőt inkább mindenek felett azt nézzük, a miben társulati fellendülésünk azon világos jeleit láthatjuk, a melyekből a jövőre nézt bizalmat s reményt meríthetünk.

Néprajzi társaságunknak alapszabály szerinti feladata, hogy működésének főbb eredményéről és a hazai néprajzi viszonyokról értesítse a külföldi szakköröket. Teljesítik e feladatot más hazai tudományos társulatok is. De egyiknél sem olyan fontos, mint a néprajzinál, mert egyrészt épen az ethnikus viszonyokat illetőleg uralkodik a legtöbb balvélemény még alaposabb tudósok körében is; pedig most már kezdik belátni, hogy a történelem folyamatát nemcsak a diplomácia, hanem az ethnikus tényezők is szabályozzák s ennél fogva igen fontos politikai érdek reánk nézve, hogy a nemzetközi tudomány és általa a nemzetközi viszonyok intézői tárgyilagossá és való képet nyerjenek ethnographiánkról. Társulatunk meg is tette ez iránti kötelességét, egy évig támogatván nagyérdemű kezdeményezője, első titkára s ez idő szerint egyik alelnöke dr. Herrmann Antalnak e célra szolgáló magánvállalatát, az „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn” folyóiratot. De társulatunk anyagi helyzete nem engedte, hogy tovább is támogassa e vállalatot. A szerkesztő kiadó kimerülve az aránytalan áldozatban, már-már kénytelen volt letenni a jelentős tudományos fegyvert és megszüntetni a folyóiratot. De szerencsénkre ez nem így történt, mert társaságunk magas védnöke és első alapítója, minden hazafias és kulturális ügy fenkölt lelkű pártfogója, nem engedte, hogy ily jelentős szellemi töke megsemmisüljön s fejedelmi bőkezűséggel és tudós munkával biztosította a folyóirat szellemi s anyagi létezését.

A midőn ezt tette, társaságunknak nemcsak általános céljait mozditotta elő egy hatalmas eszközzel, hanem egyenesen egy igen érezhető hézagot töltött ki alapszabályszerű működésünkben. A külföldnek a mi tanulmányainkkal foglalkozó legkiválóbb tudósai lelkesülten fejezték ki bámulól elismeréseiket az ép oly nagylelkű, mint tudós Maecenás iránt. Én, mint e nagyhivatású társulat ez idő szerint való elnöke specialis kötelességet teljesítek, midőn csatlakozva a Virchow, Ranke, Weinhold, stb. elismeréséhez, társaságunk nevében a legforróbb hálánkat fejezem ki nagylelkű tudós védnökünk iránt, hogy az „Ethnologische Mitteilungen”-ben oly organumot nyújt a külföld szakköreinek, mely a legavatottabban közvetíti azokkal társaságunk működésének legfontosabb eredményeit és nagy tekintélyével hivatott és képes arra, hogy eloszlassa az ethnikus állapotainkra nézt uralkodó balvéleményeket. *Éljen nemeslelkű védnökünk, József főherczeg ő Fensége!*

A vallás- és közoktatásügyi miniszter ő Nagyméltósága nemcsak megbízatással tisztelt meg, de pénzsegélylyel is támogat s társulatunk iránt viseltető érdeklődésének máris több hálára kötelező jelét adta. A kereskedelmi miniszter ő Nagyméltósága hasonlóképen megbízatással tüntetett ki. A Nemzeti Múzeum s a Magyar Tud. Akadémia segélyben részesítenek s lehetővé teszik társulatunk kiadványainak megjelenését. A M. Tud. Akadémia, mely minden hazai tudományos komoly igyekezetet pártol s lehetőleg elősegít, társulatunk megalapulása óta gyűléseinknek termet nyit falai közt. Hála és köszö-

net érette! Óhajtható volna, hogy tagjaink száma szaporodnék s hogy újabb alapítványok gyarapítanak társulatunk alaptőkéjét. Vajha ez óhajlás minél nagyobb mértékben s minél előbb megvalósulna! Szerény pénzviszonyainkhoz mérten ez idő szerint költségeinkben a takarékoság szigorú elvét kell követnünk! Ha javulnak viszonyaink, többre fogunk terjeszkedhetni, de akkor is a takarékoság elvének szem előtt való tartásával, s kerülni fogjuk akkor is közleményeinknek fényűző kiállítását s mindennemű költséges látszatot. „Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur“ az ó-kornak egyik bölcs mondása, melynek helyességét minden idők bizonyítják. Társulatunk is a szép csendes megegyezés védelme alatt fog nagyra növekedni a közreműködő tagok egy célra irányuló munkássága által. Jaj azon társulatnak, a melynek körében a személyi érdekek a dolgok felszínére kerülnek s az egyesület érdekei ezeknek alárendeltetnek. Hiszen a mikor társulattá szövetkezünk, egyéni törekedéseinket egy fontos közös érdeknek rendeljük alá, feladunk az önzésen s az altruizmus elve szerint cselekedünk. És bizonyára azon indító elv, mely a társulatokat létre hozta, azoknak egyszersmind legbiztosabb fentartója s fejlődésöknek egyik hathatós tényezője. Óhajtható, hogy a társulatok ügybuzgó s szakavatott képviselői ne igen gyakran s csupán személyi okokból váltakozzanak. Könnyű hivatal nincsen s minden hivatal a körébe vágó ügyek helyes ismeretét igényli, a melynek teljes elsajátítása időt kíván.

A személyváltozásokkal könnyen a helyeseknek ismert alapelvek alkalmazásában s az ügyvitelben is változás történhetik, mely az illető társulatot egyöntetű munkásságában megzavarhatná, s azt erős hullámszárnak tehetné ki. Azt azonban társulatunk érdekében valónak tartom, hogy a mélyen tisztelt közgyűlés helyettem sürgősen egy oly férfit választana meg elnökének, ki nemcsak a néprajzi tanulmányokban szakavatott, de társulatunk kitűzött nagy céljaira tartósan közreműködhetik, nem mint én, ki az év legnagyobb részét kénytelen vagyok másutt eltölteni s csak ritkán részesülhetek azon szerencsében, hogy ülésein elnökölhessenek. Méltóztassanak fontolóra venni, hogy társulatunkra nézve mennyivel előnyösebb volna egy oly szakavatott és szakbuzgó elnök megválasztása, ki állandóan a központon laknék, ideje nagy részét ügyeinek szentelhetné.

Üdvözlöm a tisztelt közgyűlés megjelent tagjait s a tisztelt közönséget, mely megjelenésével társulatunk iránt való érdeklődéséről tanuskodik. Ezzel a magyar néprajzi társaság közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

II.

Hunfalvy Pál emlékezete.

— Dr. Herrmann Antaltól. —

Tisztelt Közgyűlés!

A mély nemzeti gyász e nagy napjainak magasztosan komor hangulata éppen illő időkeret, hogy beleilleszszük a mi külön gyászunkat, kegyelettel megemlékezvén társaságunk nagynevű dicsőült első elnökéről, Hunfalvy Pálról. Az ő elhunytja ugyan az egész magyar tudomány kipótolhatatlan vesztesége, de legkövetetlenebbül minket sujtott, a nagy mester epigonjait, hálás tanítványait, és a mi társaságunkat, az ő szűkebb szellemi családját és az ő nagy életfeladatának egyenes örökösét, melyet maga jelölt annak, mielőtt alkotó kezéből ezelőtt szinte harmadfél évvel kihullott a szellem fegyvere a meggyőződés harcsterén. Ne lássék késeinek a kegyelet e hivatalos színű kifejezése! Mert a mi veszteségünk érzete még most is egészen új, s ha valahol nem, akkor a mi társaságunkban nem évült el, nem csillapult a fájdalom a dicsőnek elveszte fölött. Az a nap, melyen vezérünk elköltözött a halhatatlanság honába, még soká úgy fog előttünk feltűnni, mintha csak tegnap volt volna, mely gyászos tegnap borúja oly hirtelen vont fátyolt egy derűs tegnapelőltre, midőn a boldogultnak szellemi unokája, a mi társaságunk, szerény házi ünneppel ünnepelte a mi patriárchánkat. Ünnepelte oly alkalommal, melynek momentumai társaságunk körén kívül estek, akadémiai működésének 50-ik évfordulóján. De teljes joggal ültünk akkor ünnepet éppen mi, mert ez ötven évi működés gyümölcsei nemcsak általán e nemzet szellemi életének legdicsőbb vívmányai közé tartoznak, hanem ez eredmények alkották meg azt a szilárd alapot, melyen társaságunk biztosan megalakulhatott, sőt azt a termékeny talajt, melyből társaságunk eszméjének szervesen ki kellett fejlődnie. S e félszázados múltú, nagy eredményű működés egyúttal a messze jövőre is eltéveszthetetlenül kijelölte azt az irányt, azt az utat, a melyen haladnia kell társaságunknak, nekünk és mindazon tanulmányoknak, melyek e nemzet belső életének megismerését vallják célul, haladni kell mindenkinek, a ki meg akarja közelíteni e célt. S ha eléretett e cél, melyet Hunfalvy Pál tűzött ki először biztosan és határozottan, nagy szellemének tudásásával és nagy szívének hazafias lelkesedésével, csak akkor fogják igazán méltányolni tudni Hunfalvy halhatatlan érdemeit.

Távol legyen tőlem, hogy én erre hivatottnak érezzem magam. Az sem lehet e pillanatban céloom, hogy a dicsőültről biographiai, avagy bibliographiai vázlatot nyujtsak társaságunk szempontjából. Nem a dicsőtés pompázó babérkoszorúját kívánom sírjára letenni, csak a kegyeletes megemlékezés szerény nefelejtését.

De a világszabadság gyászfátyola, mely mint fekete felhő borong ez országon, önkéntelenül emlékeztet a mi társaságunk

halhatatlan halottjának némely örökké tündöklő tetteire. Ki volt az, a ki a modern európai tudomány színvonalára emelte azt a tanulmányt, mely e nemzetté lett magyar népnek, e haza népségeinek eredetét, alakulását, belső életét kutatta? Ki törülte el ezekre nézve a régi elavult balvélemények ösiségét? Ki szabadította fel a néptani kutatást a nemzeti hiúság, a nemzetiségi izgatás jobbágysága alól? Ki törte meg az ósdi hagyomány zsarnok uralmát? Hunfalvy Pál 80 évet meghaladó agg koráiglan ernyedetlenül lobogtatta a nemzeti tudomány szabadságának, függetlenségének zászlaját. A csüggedés legválságosabb korszakában, 1850-ben, Igaz arany bulla című, egy honmentő tettel felérő művében hirdette a nemzetnek a közteherviselés szükségességét a szellemi munka terén. És egész áldásos életének tevékenységével hirdette a honfiumunka jogegyenlőségét a nemzet Geniusa előtt. S midőn Hunsdorferből Hunfalvy lett, s a szepesi német falu szegény nyájörző gyermekéből a nemzet világhírű tudósa, jelentős szimbólumát mutatta e nemzet alakulása egyik momentumának. A tudomány világhódító fegyverével visszafoglalta e hon határait az egységes nemzet számára a szeparatiztikus elméletek hazugságaitól. Midőn elindult népvizsgáló útjára, az őskor homályába, a történet derengő terére, a nyelvészet bábeli zavarába, a politika ingoványaiba: nem a nemzet dicsőségét kereste, hanem az igazságot. A nemzeti hiúság gyarló álnimbuszát elhalványította az igazság glóriájával. Boldog ő és boldogok mi, hogy a becsületes munkával nagyrészt megtalált, részben megsejtett igazság egyúttal a mi igaz dicsőségünk!

Hódító nagy tekintélyével tekintélyt adott azoknak a nálunk elhanyagolt, vagy elfogultsággal üzőtt tanulmányoknak is, melyek a népelet jelenségeit és törvényeit kutatják. Sejtteni kezdik már nálunk is az ethnikum megismerésének fontosságát.

A „gnothi sze auton“ nemcsak az egyénnél, de a népnél is a tökéletesedés alapja. A „honnán jövünk“ kérdése összefügg a „merre kell mennünk“ kérdésével. A nemzetnek nemcsak külső, de belső históriája is magistra vitae; annak megismerése, mely belső erők, ethnikus tényezők tartották fenn e nemzetet egy évezér viharjai közt, üdvös tanulságokat nyújt a jövő ezred biztosítására. Az ethnographia nagyjelentőségű tényező az államfentartás, a nemzeti lét biztosítása tudatos munkájában. A néprajz az ország-lás alapja!

Mindezekben úttörő volt a mi dicső mesterünk. S a kedvező sors a mi javunkra megadta neki azon ritka úttörők közé tartoznia, kik életökben megérik elveik diadalát, a nélkül, hogy túlélnék magukat; kik lelkes, tevékeny iskolát neveltek s ez iskolának mindig élén haladtak; kiknek követői nem csorbítják tulzással a mester művét. Hunfalvy Pál, az első úttörő, aktív vezér maradt egy hosszú élet munkás végéig és vezér marad ezentúl is.

Mert az ő szelleme velünk maradt, és bennünk él és hat és tovább fog ténykedni nemzedékeken keresztül. Ez legyen legfőbb

vigaszunk veszteségünkben. A kik úgy szerették és tisztelték a mestert, mint mi, a kik megértették őt, azok nem veszthetik el egészen. S minél mélyebb a fájdalmunk a fölött, hogy Hunfalvy Pál nincs többé, annál hálásabbak leszünk a gondviselés iránt, hogy volt Hunfalvyunk, és hogy egy hosszú életen végig a legnemesebben betöltötte hivatását. A fa kidőlt, de gyümölcsei elévülhetetlenül a mieink. Ez legyen második vigasztalásunk. És a harmadik és nem legutolsó az, hogy az ő székébe a nemzeti kultúra kegyes nemtője oly gondviselőt rendelt nekünk, ki teljesen méltó a Hunfalvy nagy szelleméhez, úgy világgraszoló tudományban, mint hazafias hű kötelességteljesítésben, valamint a társaság iránti atyai gondosságban és szeretetben. Törekedjünk, fenkölt lélkü elnökünk és vezetőnk buzdító példáját követve, a Hunfalvy szellemében munkálkodni, akkor méltók leszünk az ő emlékéhez, s ezzel rójuk le iránta a legméltóbban fiúi kegyeletünk és hálánk adóját.

1891. november 28-án, a Néprajzi Társaságnak szerény házi Hunfalvy-ünnepélyén, e helyen, az ünnepelt nagy tudós színe előtt Hunfalvyról, mint ethnographusról elmondott néhány öszinte szómat a Magyarországi Néprajzi Társaság részéről ezzel az óhaj-tással zártam be: „Teljék sokáig kedve és sok öröme ez életerős szellemi sarjában és legyen társaságunk Hunfalvy Pál a XX. századba benyúló életfájának viruló zöld koszorúja!“ Óhajításaink nem teljesültek. Azon este után még csak egy nap volt ő neki adva, melyet lankadatlan munkában töltött. Utolsó sora, a melyet halála előestéjén írt nagy munkájában, a rumének történetében, ez volt: „S itt megszakad az elbeszélés.“ S mielőtt új hajnal derült volna, megszakadt az ő élete fonálával a legszebb, legtar-masabb elbeszélés, a melyet a magyar tudomány története mondhat.

Társaságunk nem lehetett többé Hunfalvy életfájának koszorúja. Legyen tehát az ő nevét őrző örökzöld emlékfüzér s legyen összetartó köteléke a mester iránti hálás kegyeletünk s az ő szellemében való együttes vállvetett munkálkodásunk. Mert sokunknak nagyon sokat kell dolgoznunk, ha teljesíteni akarjuk a dicsőült által ránk rótt kötelességet, és némileg be akarjuk tölteni azt az ürt, melyet Hunfalvy hagyott a nemzeti kulturában. Vajha diadal-masan hangoztathatnók egykoron húsvéti szózatul: Hunfalvy Pál szelleme feltámadott bennünk, feltámadott a Magyarországi Néprajzi Társaságban!

III.

Titkári jelentés.

Mélyen t. közgyűlés! Ha e pillanatban csupán a magam működéséről kellene beszámolnom és nem egyszersmind az egész választmánynak, illetőleg tisztikarnak a most mult egyesületi évhez fűződő tevékenységét volna kötelességem a t. közgyűlés ítélte alá bocsátani, akkor igen rövidre szabhatnám beszámolómat, mert — fájdalom — a mai nappal bezáródó társasági év története az

én személyemmel számos közbejött akadállynál, főleg hosszas betegeskedésemnél fogva csak kisebb részében kapcsolatos, nagyobb részét a választmánynak és első sorban magának a választmány élén álló elnökségnek működése, még pedig sikeres működése tölthette be.

Mindenekelőtt örömmel konstatalhatom, hogy társaságunk életében úgy szellemileg, mint anyagilag a múlt év bár lassú, de folytonos és fokozatos haladást mutat.

A szellemi téren legelső sorban a társ. hivatalos értesítője, az „Ethnographia“ tükrözi tevékenységünket. Nem kis nehézségeken át, melyek között a kétszeri szerkesztőváltás említendő az első helyen, értesítőnk úgy a megjelenés pontossága, mint a szerkesztés tekintetében bizonyos megállapodottságot ért el s főleg a tartalom becses voltával máris méltó elismerést vívott ki. Ennek köszönhetjük, hogy — amit eddig többször hiába kértünk — legutóbb a Tud. Akadémia is fölvette folyóiratunkat az általa segélyezett szakközlönyök sorába, s ezzel lehetővé tette először azt, hogy a folyóirat színvonalát ezentúl is fentarthassuk, másodszor pedig azt, hogy lapunk terjedelmét újra kibővíthessük, a nélkül, hogy ezzel társaságunk budgetjének egyensúlyát veszélyeztetnők. Az „Ethnographia“ e támogatás által, — melyben jövőre is, még pedig remélhetőleg fokozott mértékben részesülni fogunk —, a folyóirat kibővítése tekintetében már tavaly hangoztatott célt, hogy t. i. annak eredeti keretébe intenzív fejlesztés útján térjünk vissza, egy jelentékeny lépéssel megközelítette.

Ugy az akadémiai nagyjelentőségű subvenció kieszközlése, mint az, hogy a kultuszminiszter úr ő exejától, habár az előbbi évekhez képest némi leszállítással, de erre az évre is megkaptuk a Röck-alapból kért segítséget (200 forint erejéig), az elnök úr, ő méltósága odaadó fáradozásának, hathatós közbelépéseinek eredménye, melylyel újabb hálára kötelezte maga iránt társaságunkat, újra bebizonyítván egyszersmind azt is, hogy a midőn annak idején egyhangú választásunk az ő kiváló egyéniségére esett: társaságunk jövőjét oly kezekbe tettük le, melyekben azt ezután is biztosítottak tekinthetjük. (Élénk éljenzés.)

Folyóiratunk tartalmi súlyának öregbedéséből önkényt következik, hogy működésünknek az a része is, melyből a folyóirat meríti anyagát, t. i. felolvasó üléseink a múlt társasági év során méltón sorakoztak az előzőkhöz. Felolvasásokat tartottak: Herrmann Antal: A vándor cigányok rovásjelei és Építkezési áldozatok, Istvánffy Gyula: Mátraalji palócz lakodalom, Jankó János: Építkezések a Biharhegységben, Kálmány Lajos: Gyermekek és rablók nyelvahagyományainkban, Munkácsi Bernát: A magyar népies halászat műnyelve, Nagy Géza: A honfoglaló ősök és A magyarok eredetének kérdéséhez, Pápai Károly: A palócz faház Az ugor őstypus, Treichel Sándor: Erdélyi robotjegyek, Vikár Béla: Néprajzi tárgyak gyűjtése a milleniumra czímen.

E felolvasások nagy része komoly, tudományos tartalmánál fogva nem volt arra czélozva, hogy a közönséggel való érintkezésünk élénkítésére hasson, de alkalmas volt arra, hogy a társaságnak hivatása felől tápláló jó véleményt fentartsuk és emeljük. Megemlíthetem itt, s ez talán nem jöhet gáncsszámba, hogy felolvasásaink jórészt egy közös vezérgondolatban találkoznak. a magyar nemzet östörténetének földerítésére való törekvésben, melynek a küszöbön levő ezerévi ünnepély különös időszerűséget ad. Mint felolvasó üléseink, illetőleg folyóiratunk ily irányú tartalmából kiemelkedőket kell említenem *Munkácsi* Bernát alelnökünk nevezetes, sőt sok tekintetben korszakos tanulmányait a magyar nyelv kulturszavainak buvárlása terén, melyeket „Néprajzi Füzetek” czímen megindított sorozatos vállalatunkban külön is hozzáférhetővé tettünk az érdeklődők számára. E vállalat is jelzi, hogy anyagi eszközeink gyarapodtával a szellemi működés tekintetében méltán támasztható nagyobb követelmények kielégítésére buzgón törekszünk.

Szólanom kell még arról a kedvező eredményről, mely a társ. belső anyagi segédforrásainak kellő kihasználása körül az idén elérhető volt. A taglétszám megállapítása és a hátrálékok behajtása — e két földadat, mely évek óta a legyőzhetetlenség színében jelent meg előttünk — hála ügyvivő alelnökünk önfeláldozó buzgalmának és türelmének, immár teljesen meg van oldva, s ezekhez járul a pénztárkezelés újjászervezése, mely a siker biztosítékait nyújtja. *Zolnai Gyula* tanár buzgó tagtársunk személyében, aki erre a sok aprólékos munkával járó és a társ. létét oly közelről érintő tisztségre készségesen vállalkozott s abban máris örvendetes eredményeket ért el. Tagjaink száma jelenleg kevés híján 400, tehát mégis jóval több, mint a mennyire a megelőző válságok pesszimisztikus szemüvegen át számítani mertünk.

A *könyvtár* közeledik a teljes rendezés állapota felé. A budgetben gondoskodtunk a katalógus, valamint a fentartás és fejlesztés költségeiről, s most már csak rövid idő kérdése az, hogy e rég huzódó ügyünk is végleges stádiumba jusson.

Társaságunk külső tevékenységi körének szélesbedését mutatják azon megbízások, melyeket a múlt évben egyrészt a nm. kultuszminiszter úrtól a magyar zenekincsek összegyűjtése tárgyában, másrészt a keresk. miniszter úrtól a millenium néprajzi részének előkészítése iránt nyertünk. E megbízásoknak társaságunk tőle telhetően megfelelt, s a jövőben is igyekezni fog szakterőinek érvényesítését mentül szélesebb körökre kiterjeszteni.

Pápai Károly elhunytát már az elnök úr ő méltósága érintette a kegyelet szavaival. Boldogult, kedves barátunk irodalmi hagyatékának kiadásáról gondoskodni fog a társaság, s ez lesz a legszebb hála, melyet a korán elköltözöttnek, ifjú élete árán kifejtett buzgó és eredményes működése fejében, halála után adhatunk.

Kérem jelentésem tudomásul vételét.

IV.

Pénztárosi jelentés.

a Magyarországi Néprajzi Társaság 1893. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek.

Folyó szám	T é t e l e k	Előirányoz- tatott*	Tényleg bevétetett
		frt	frt
1	1892. évi pénztári marad- vány	400	411·78
2	300 tagdíj	900	1081·05
3	Rökk-alapból segély . . .	300	(1894-ben folyósitta- tott 200 frtban)
4	Nemz. Muzeum segélye . .	500	500·—
5	Kamatok	—	12·90
6	H. A. tartozásából . . .	—	40·62
	Összesen	2100	2046·35

II. Kiadások.

Folyó szám	T é t e l e k	Előirányoz- tatott*	Tényleg kiadatott
		frt	frt
1	Az „Ethnographia“ IV. év- folyamának és kisebb nyomtatványoknak kiállí- tása és szétküldése . .	640	787·84
2	Nyomdai tartozás 1892-ről .	448	448·—
3	Tiszteletdíjak	450	418·72
4	Illusztrációk	150	37·62
5	Tisztviselők tiszteletdíja .	150	150·—
6	Alaptőke-kölcsön I. részlete	150	(Nem tétetett be)
7	Vegyes kiadások	112	117·49
	Összesen	2100	1959·67
	Készpénz-maradvány 1894. január 1-én		86·68
	Egyenleg		2046·35

* L. az „Ethnographia“ IV. évf. 142. l.

Költségvetés 1894-re:**a) Kiadás:**

1. Az „Ethnographia“ V. évfolyama 25 ívnyi terjedelemben:		
a) Nyomdai kiállítás és expedíció	920	frt — kr.
b) Írói tiszteletdíjak	630	” — ”
c) Szerkesztői tiszteletdíj	100	” — ”
d) Illusztrációk	156	” 68 ”
2. Tisztviselők fizetése:		
a) pénztárosi tiszteletdíj	50	” — ”
b) pénztárosi százalék 1100 forint remélhető bevétel után	55	” — ”
c) titkári tiszteletdíj	50	” — ”
d) jegyzői tiszteletdíj	25	” — ”
3. Alaptőke-kölcsön törlesztésére	100	” — ”
4. Könyvtár részére	50	” — ”
5. Apró költségek (szolgák, kisebb nyomtatvá- nyok stb.)	100	” — ”
	2236	frt 68 kr.

b) Bevétel.

1. 1893-iki pénztári maradvány	86	frt 68 kr.
2. 300 tagdíj	900	” — ”
3. Tagdíjhátralékok	250	” — ”
4. Rökk-alapból segély 1893-ra (kiutalványozva 1894-ben)	200	” — ”
5. A M. Nemzeti Múzeum segélye	500	” — ”
6. A M. Tud. Akadémia segélye	300	” — ”
	2236	frt 68 kr.

Budapest, 1894. ápr. 4.

Dr. Zolnai Gyula,

a Magyarországi Néprajzi Társaság pénztárosa.

V.**A számvizsgáló bizottság jelentése.**

Tisztelt közgyűlés! Alulírottak a Magyarországi Néprajzi Társaság 1893. április 22-étől 1894. április 4-éig terjedő számadásainak megvizsgálására kiküldetvén, tisztelettel jelentjük, hogy úgy Tóth Árpád urnál (M. N. Múzeum), ki társaságunk pénztárát 1893. április 22-től 1894. február 5-ig vezette, mint dr. Zolnai Gyula urnál (Nagymező-u. 58. I. 14.), ki 1894. február 6-tól április 4-ig vezette azt, pénztárvizsgálás végett megjelentünk az említett számadásokat pontosan vezetetteknek, azoknak egyes tételeit a pénztárosi könyvekkel és a szükséges tanúsítványokkal teljesen egyezőeknek, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületben és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban elhelyezett alapítványokat a legnagyobb rendben levőknek találtuk.

Ehhez képest indítványozzuk, hogy a tisztelt közgyűlés úgy Tóth Árpád urnak 1893. április 22-től 1894. február 5-ig terjedő, mint dr. Zolnai

Gyula urnak 1894. február 6-tól 1894. április 4-ig terjedő számadásaira nézve a felmentvényt megadni méltóztassék.

Budapest, 1894. április 4-én.

dr. Jankó János, dr. Kúnos Ignác, Kurz Sámuel,
mint a Tóth Árpád urhoz küldött számvizsgáló bizottság tagjai.

dr. Huszka József és dr. Jankó János,
mint a Zolnai Gyula úrhoz küldött számvizsgáló bizottság tagjai.

VI.

A könyvtáros jelentése.

Tisztelt közgyűlés! A Magyarországi Néprajzi Társaság könyvtáráról szóló jelentésem, a mily rövid, ép oly örvendetes, mert egy társaságunk fennállása óta folyton akut baj orvoslását jelenti. Az a nagy és szakszempontról kiváló érdekű és értékű könyvtár, melyet buzgó alelnökünk dr. Herrmann Antal társaságunknak alapítványként adományozott, végre biztos, és hozzá illő és méltó otthont talált. Xantus János úr, társaságunk tiszteletbeli elnöke, a Magyar N. Muzeum Néprajzi osztályának igazgató-őre megengedte, hogy a Magyarországi Néprajzi Társaság könyvtára a M. N. Muzeum Néprajzi Osztályában felállíttassék, a mi a tegnapi napon meg is történt. A könyvtár állapotáról, tartalmáról ez idő szerint bővebb jelentést tennem még alkalmam nincs — a könyvtár csak 24 órája lévén az említett helyiségben elhelyezve, de reméllem, hogy a jövő évi közgyűlés elé már részletes jelentést terjeszthetek a szükséges leltárokkal és jegyzékekkel együtt. A könyvtár azonban már ezen évben is a tagok rendelkezésére áll. (Csillag-utca 2. sz. I. emelet.)

Budapest, 1894. április 4-én.

Dr. Jankó János, könyvtáros.

VII.

Az 1894. ápr. 4-én tartott közgyűlés jegyzőkönyvének kivonata.

Gr. Kuun Géza elnöklete alatt jelen voltak: Bánóczi József, Baróti Lajos, Bayer József, Borovszky Samu, Brüll Alfréd, Fáy Béla, Fiók Károly, Goldziher Ignác, György Aladár, Heinrich Gusztáv, Herrmann Antal, Herrmann Antalné, Huszka József, Jancsó Benedek, Jankó János, Jannsen Henrik, Katona Lajos, Kunos Ignác, gr. Kuun Gézané, Lázár Béla, Munkácsi Bernát, Nagy Géza, Némethy Géza, b. Nyáry Jenő, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szendrei János, Vikár Béla, Zolnai Gyula és Zsilinszky Mihály.

Gr. Kuun Géza elnöki megnyitó beszédében nagy elfoglaltságára hivatkozva, kéri a társulatot, hogy más elnökről gondoskodjék, engedve azonban a közgyűlés egyhangú óhajának, valamint az elnökváltozással járó újabb válságokat is el akarván kerülni, ismét elfogadja az elnökséget.

Herrmann Antal felolvassa első elnökünk Hunfalvy Pál fölött tartott emlékbeszédét. Vikár Béla titkári jelentése után Jankó János beadja a számvizsgáló bizottság jelentését, melynek értelmében Tóth Árpád volt és Zolnai Gyula jelenlegi pénztárnoknak megadja a közgyűlés a szokásos fölmentést s köszönetet mond fáradozásaikért. Ezután Zolnai Gyula pénztárnok terjeszti elő jelentését. Számvizsgálóknak megválasztja a közgyűlés Kurz Sámuel és Baróti Lajost. A könyvtárnoki jelentés után, miután az eddigi tisztviselők közfelkiáltással újra megválasztatnak, a Török Aurél kilépésével és Pápai Károly halálával megüresedett 2 választmányi tagságra Borovszky Samu és Jancsó Benedek urakat választja meg a közgyűlés, úgyszintén a választmány által már előzőleg ideiglenesen megválasztott Zolnai Gyulát megerősíti a pénztárnoki tisztségben.

Titkár indítványára megbízza a közgyűlés a választmányt, hogy az alapszabályok revíziójáról gondoskodjék s elhatározza, hogy a már megszavazott költségek keretében az Ethnographia által közölt értékesebb tanulmányokból külön kiadványokat fog rendezni, illetőleg a Néprajzi Füzeteknek újabb sorozatát indítja meg. A jegyzőkönyv hitelesítésére kiküldetnek Baróti Lajos és György Aladár.

FIGYELMEZTETÉS.

☛ Kérjük a hátralékos tagdíjaknak mielőbbi befizetését. ☛

Az évi tagdíjakat június haván túl postai megbízással szedjük be.

Hivatalos nyugtázás.

1894. február 26-ától ápril 21-ig tagdíjat fizettek:

1890-re: Dr. Fialowski Lajos, dr. Gopcsa László (2 frt.).

Összesen jan. 1. óta: 2 tag.

1891-re: Dr. Balassa József, dr. Bánóczi József, dr. Csányi János, Donáth Imre, dr. Fialowski Lajos, Dr. Hodinka Antal, Kolba Lajos, Kolumbán Samu, Lejtényi Sándor, Mária Terézia főhercegnő, dr. Solyom Fekete Ferenc, Tagányi Károly, Téglás Gábor, dr. P. Thewrewk Emil, Vámbéry Armin, Végh Lajos, Weiss Károly. — Összesen jan. 1. óta: 27 tag.

1892-re: Dr. Agh Timót, Alföldi Lipót, dr. Bánóczi József, Baranyai Gyula, Binder Jenő, Borbély Sándor, Capdebo Gergely, dr. Csányi János, Cseh Bertalan, Demel Károly, Deutsch Tibor, Donáth Imre, dr. Hodinka Antal, Istvánffy Gyula, Kolba Lajos, Kolumbán Samu, Lejtényi Sándor, Mária Terézia főhercegnő, dr. Simonyi Jenő, dr. Solyom Fekete Ferenc, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Weiss Károly. — Összesen jan. 1. óta: 39 tag.

1893-ra: Dr. Agh Timót, Baranyai Gyula, ifj. Berger Sámuel, Békéscsabai ágost. gimnázium, Binder Jenő, Borbély Sándor, Capdebo Gergely, dr. Csányi János, Cseh Bertalan, Demel Károly, Deutsch Tibor, Donáth Imre, dr. Garda Samu, Geöcze Sarolta, Istvánffy Gyula, dr. Jancsó Benedek, Jovanovits István, Kolba Lajos, Kolumbán Samu, Kónyi Manó, Lejtényi Sándor, Mária Terézia főhercegnő, Orlay Antal, dr. Pauler Gyula, dr. Solyom Fekete Ferenc, dr. Szinnyei József, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Weiss Károly, Wolf Dezső. — Összesen jan. 1. óta: 48 tag.

1894-re: Arany László, dr. Asbóth Oszkár, Bayer József, Beniczky Atilla, dr. Berzeller Imre, Berecz Antal, dr. Berzeviczy Albert, dr. Bloch Henrik, Boncz Ödön, Budapesti V. ker. főgimnázium, Budapesti VI. ker. tanítónőképző, Brüll Alfréd, Csöpey László, dr. Csorba Ferenc, dr. Déry Ernő, dr. Fraenkl Sándor, Fromm Géza, György Aladár, Hegedeös Miklós, Huszka József, Istvánffy Gyula, dr. Jankó János, Jászberényi főgimnázium (az előbbi nyugtázásból kimaradt), dr. Kadozca Lippich Elek, Kassai kat. főgimnázium, dr. Klamarik János, Körmöcbányai főreáliskola, Körmöcbányai Toldy-önképzőkör, Kurz Sámuel, Losonci főgimnázium, Lőcsei kir. főgimnázium, Mária Terézia főhercegnő, Marich Béla, Morelli Gusztáv, dr. Munkácsi Bernát, Nagy Géza, dr. Némethy Géza, br. Nyáry Jenő, Rájner Ferenc (1 frt), Rombauer Emil, Szatmári kat. főgimnázium, dr. Szendrei János, dr. Szinnyei József, Thüry József, Wlislöck Henrik. — Összesen jan. 1. óta: 73 tag.

Budapest, 1894. ápril 21.

Dr. Zolnai Gyula,

a Magyarorsz. Népr. Társaság pénztárosa.
(Markó-uccai főgimnázium.)

Társulatunk új tagjai, illetőleg az „Ethnographia” újabb megrendelői: *Ardelean János József*, gör. kel. plébános (Kétegyháza), *Berzsenyi Gusztáv*, népisk. igazgató (Kunostvágyasa), *Bpesti V. és VII. ker. gimnáziumok tanári könyvtárai*, *Brüll Alfréd* (Bp. Andrássy-ut 9.), *Dobsinai polg. fiúiskola*, dr. *Fabró Henrik* ügyvéd (Bp. Magyar-u. 28.), *Fiók Károly* főgimn. tanár (Bp. Lónyai-u.), *Frommer Géza* (Szeged, Pustaszéri-ucca 5), *Hoitsy Pál* országgyűlési képviselő (Bp.), *Juhász István* postahivatalnok (Bp. Zöldfa-ucca 3.), *Kalmár Elek* főgimn. tanár (Lőcse), dr. *Kardos Albert* tanár (Debrecen), *Kézsmárki evang. liceum*, *Lőcsei fűg. tanári könyvtára*, *Marich Béla* (Szombathely), dr. *Maywald József* kegyesr. tanár (Bp.), báró *Perényi Zsigmond* (Bp., István-főherceg-szálló), dr. *Rajner Ferenc* tanár (Bp., Aradi-u. 58.), *Richter Mátyás* ciszt. főgimn. tanár (Eger), *Rozmanits Timót* kegyesr. főgimn. tanár (N.-Károly), *Stern Ábrahám*, igazgató (Bp. Sip-ucca 12.), *Szilasi Mór* tanár (Bp. Izabella-u. 2.), *Timár Pál* főgimn. tanár (Bp. V. ker. gimn.), *Vasverő Rajmond* tanár (Debrecen).

Az „Ethnographia“ régibb évfolyamaiból az I., illetőleg II. köt. 1 frtért, postán küldve 1 frt 25 krért kapható. A III. évfolyamnak (az utolsó füzet kivételével) ára: 50 kr., postán szállítva: 75 kr. A III. évf. egészen elfogyott utolsó (VII.—X. számú) füzetét a társaság 50 krért visszaváltja. Megrendelések dr. Zolnai Gyula társulati pénztároshoz intézendők.

Az „Ethnographia“ folyóirat minden közleményt honorál; az írói díj, a dolgozat belső értéke szerint, nyomtatott ivenként 20—30 frt o. é.

A. t. könyvkiadókhöz.

Kérjük a néprajzi érdekű munkák kiadóit, sziveskedjenek úgy a tudomány, mint kiadványaik érdekében ezekből egy-egy példányt ismertetés végett az „Ethnographia“ szerkesztőségéhez juttatni.

Kérjük tagtársainkat, sziveskedjenek új tagok gyűjtésében buzgólkodni. Rendes évi díja: 3 frt, alapító tagé egyszer s mindenkorra: 50 frt.

TARTALOM.

<i>Nagy Géza</i> : Honfoglaló őseink	79
<i>Borovszky Samu</i> : A hunn-magyar rokonságról	96

Tárgyi néprajz:

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya:

<i>Jankó János</i> : I. A néprajzi tárgyak statisztikája	104
--	-----

Néphit:

<i>Versényi György és Wlisslockiné Dörfler Fanny</i> : Adalékok a gyermekekről való magyar néphithez	110
--	-----

Népszokások:

<i>Istvánffy Gyula</i> : Mátravidéki palóc szokások	120
---	-----

Hazai irodalom:

<i>Jankó János</i> : Dr. Török Aurél: Jelentés III. Béla magyar király és neje testereklýeiről	127
<i>H. A.</i> : Magyar gazdaságtörténelmi szemle	132

Külföldi irodalom:

<i>Wl. H.</i> : Andrian Fer. Freih. v.: Über Wetterzauberei	132
<i>Wl. H.</i> : Knopp Otto: Sagen und Erzählungen aus der Provinz Posen	133

Apróságok:

<i>Munkácsi Bernát</i> : Adalékok az iráni műveltség hatás magyar nyelv-hagyományaihoz	134
<i>Wl. H.</i> : Sibilla királynő és a keresztfa	141

Társulati ügyek:

A Magyarországi Néprajzi Társaság ötödik közgyűlése:

I. <i>Kun Géza</i> gróf elnöki megnyitója	142
II. <i>Herrmann Antal</i> : Hunfaly Pál emlékezete	147
III. Titkári jelentés	149
IV. Pénztárosi jelentés	152
V. Számvizsgáló bizottság jelentése	153
VI. A könyvtáros jelentése	154
VII. Az 1894. ápr. 4-én tartott közgyűlés jegyzőkönyvének kivonata	154

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MUZEUM ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

V. évf.

1894. máj.–jun.

3. szám.

Népies ornamentikánk forrásai.

Népdalok, népmesék, közmondások, játékok, szokások stb. minden népnél a nép egyénisége, azaz saját benső tulajdonságai mellett még idegen forrásokból is táplálkoznak. Egy-egy dolgot teljesen és egészen az eredeti idegen köntösben vesznek át egymástól a népek és csak hosszú idők folytán látszik meg az átvett idegenen az új világ képe, amidőn már a sajátos népkarakter felismerhető, bár az idegen, az eredeti vonások még szintén elég jól kidomborodnak. Az ily átvétel legalkalmasabb valamely nép egyéni izlésének a tanulmányozására; mert az ismert idegen vonások mellett a hozzá adott nemzeti karakter sokkal feltűnőbb, mint az oly átvételeknél, hol az idegen már egészen elmosódott vagy átalakult. Sokszor az átültetett idegennek csak hatása marad meg, felköltvén, illetve megnyilatkozásra késztetvén a nemzet bizonyos sajátosságát, egyéni vonását, mely az előidéző idegen hatástól teljesen elütő módon nyilatkozik. Itt már nehéz az idegen felismerése, s a legtöbb esetben nem is lehet szó átvételről, mert hisz csak az impulsus volt idegen, s tulajdonkép a nemzet egészen eredeti egyéni megnyilatkozásával van dolgunk. A mélyebb vizsgálat azonban mégis képes a felidéző idegent kikutatni. Ugyanazon helyzet, ugyanazon körülmény természetesen minden népnél többé-kevésbé azonos vonásokat teremtenek, azért a sajátos nép-karakter mégis itt-ott kibukkan és rányomja bélyegét. Új-Seeland lakóinak diszitési modora nagyon azonos a velük egy műveltségi fokon levő többi félvad népekével, sőt későbbi magas műveltségű nemzetek kezdetleges ornamentumaival is. Ugyanazon anyag és ugyanazon előállítási mód azonos formákat teremtenek a kezdet kezdetén és csak később válnak el a nemzetek utai, midőn a speciális nemzeti izlés kifejlésével a művészet megtalálja nemzeti alakjait. E nemzeti alakok megítélésénél már az egyéni, a speciális nemzeti vonás felismerése után azok keletkezési, születési processusának kutatása a fődolog. El kell ugyanis választani az ősz eredeti, a nemzet alakulásának idejében keletkezett formákat és jellemző vonásokat az átvettektől, az idegenből átültetett alakoktól, felfogási módtól és alkalmazástól. Szóval ismerni kell a nemzet születésének körülményeit, majd későbbi életviszonyait, érintkezéseit, idegekkel

való vegyülését és mérlegelni kell szomszédainak esetleges hatását. Természetesen amint lehet a történet segítségével az ornamentikára, úgy megfordítva is következtethetünk. Ez a művelet a mily végtelen fáradságos, ép oly érdekes is, mert az idegen ismeretével bevilágíthatunk egy nép történetének homályába is, oda, hová a historia még aligha tette be a lábát, levén a historia-írás első sorban még mindig írott okmányok, krónikák és emlékek regisztrálása és kritikai méltatása. A művészet emlékei a régi civilizált népeknek sokkal hívebb történetére tanítanak bennünket, mint fenmaradt krónikáaik, történetíróik. A nemzetek mondáiban és hagyományaiban megőrzött őstörténetüket nem az írott historia, hanem a művészet emlékei képesek csak megmagyarázni; mert addig már az írott okmányok nem érnek fel. Csak a görögök példáját hozom fel. Ugyanis az assyr-babiloni ásatások előtt a görög művészet, a görög kultúra eredetiségére és önmagában való fejlődésére, s így vele a görög nép utólérhetetlen kiválóságára kis és nagy elmék egyaránt építettek és nagy következtetéseket vontak le. Ma már tudjuk, hogy az egész görög civilizációnak az assyr-babiloni volt az anyja, melyet tán főnikek, talán Kisázsianak más, régen hatalmas népei, kítették, vagy mások közvetítettek. A görög oszloprendek közül a dór egyiptomi, a korinthetai meg valószínűleg főnik eredetű. Ornamentikájuk, pálmája, lótosza, sokféle szifonata assyr-babiloni. Istenei, félistenei nagyrészt babiloniak (Vénus, Apolló, Diana, Herkules stb.) A Homér leirta híres fegyverzetek főnik gyártmányok stb. stb. Szóval a művészeti emlékek mélyebb bepillantást nyújtanak a nemzetek történetébe, mint a mondák krónikák és az eddigi historia.

Midőn mintegy 10—12 évvel ezelőtt nemzeti ornamentikánk tanulmányozásához fogtam, eredeti magyarnak vettem mindent, amit a tölem ismert díszítő modorokba nem tudtam beilleszteni. Az így megállapított anyagból levontam díszítő művészetünk karakterét, szabályait, tulajdonságait, szóval megállapítottam mibenlétét, jellegét. Ekkor újra elővettem az összehasonlítást, és kutattam az ismert díszítő modorokban rokon vonások, majd rokon formák után. Már ezelőtt 8—10 évvel rájöttem, hogy népies ornamentikánk főtulajdonságaiban a mai *indiai* és részben *perzsa* díszítő móddal egyezik meg, mert beosztása, elrendezése, csoportosítása, a használt elemek típusa, mibenléte az indiaival azonos, mely sok tekintetben ellentétes az európai stílrányokkal. Itt és ott szigorú szimmetria, a virágok kizárólagos uralma (kevés és vékony szár, meg levél a sok virág közt) a csokor elrendezés, melyben közepett alkalmazott nagy virágokból mindig kisebb-kisebb virágok nőnek ki; a csokor határozott silhuetto-je; a színek élénksége és mégis összefolyó általános tónusa mind-mind közös vonás. Később kutatva a székelykapu rokonát, hason alakítást csak Indiában találtam az ajuntai, karlii stb. Kr. előtti harmadik és második századokban keletkezett sziklatemplomok patkó- és félköríves bejárataiban. E jelenségek

magyarázatát és megokolását még nem tudom. Annyi bizonyos, hogy nem a törökök révén került hozzánk, kik valóban a lehető legkevesebb kulturalis nyomot hagytak itt hátra. Nyugotiak révén sem juthatott ide, mert akkor nyugoton is felismerhető nyomai volnának. A mai historiai felfogás mellett bajos föltételezni merni, hogy őseink valaha India lakóival közvetlenül érintkeztek, noha népünk egyetemes ruházata is déli vidékre utal; mert a borjúszerű ing s a bő gatyá aligha lehetett divatos valaha a hideg éjszokon. E feltűnő jelenségek magyarázatát ma még talán korai volna megkísérteni. Talán a jövő kutatásai majdan összetettebb, elfogadható, valószínű magyarázatát adják ennek is, mint östörténetünk sok egyéb ismeretlen, homályos helyének. Ma talán megelégedhetünk a tények konstatálásával.

Egy más sokkal közelebbi s némileg már historailag is elfogadott forrása ornamentikánknak a *szasszanida perzsa* kultúra, mely természetesen érintkezést feltételez. Hogy ez érintkezés mily benső volt, azt árpádkori sirleleteink szakasztott szasszanida diszitő alakjai mellett népies ornamentikánk szívalakos pávatoll virágai fényesen igazolják. A mienk azonban közelebb áll a természethez, mint a szasszanida virágalakok, s így aligha tőlük vettük. Ha nem ők vették tőlünk, úgy egy közös forrásból meritettünk. A pávának megint csak India a hazája s így népies ornamentikánknak virágalakjai is, Perzsia érintésével, Indiába utalnak. A székhelyház eresze azonos a perzsa Iwannal, vagy Talár-ral. A székhelykapuknak, különösen az udvarhelyi kapuknak indás dísz a szasszanida tagh-i-bosztáni sziklakapu pilasztérére emlékeztet. A székhelykapu pálmája meg épen egyenesen asszir eredetű. Ez utóbbi közvetítőjéül szintén Perzsia kínálkozik, mint ahol a régi helyi tradíciók bizonyosan tovább éltek. A székhely czimer nap, hold és csillag alakjai is a perzsa vagy tán még káldeai ősvallásra utalnak. Egyszóval népies himzéseink és a székhely faépítészet faragott ornamentumai rokonságát Indiában és Perzsiában leljük föl. Hogy e forrásokból hogyan, mikor és mily körülmények között meritett népünk, azt még a historia csak ezután tárja elénk tétélesen, ha valaha elénk tárja. E helyt még megjegyzem, hogy a pávatollas dísz a kúnok ujitották fel, amint hogy a kapu a székhelyek sajátja.

A magyar ornamentikának ezenkívül nyugoti forrásait sem hallgathatjuk el, melyek már történetünk segélyével könnyen érthetők és kimutathatók. Nyugotiak beözönlése már ezer éve tart. Félig-meddig ma már mi is európaiak volnánk. Az úri rend hamar és alaposan eleurópaisodott. Az építészet és vele az úri rend kis művészete, műpara és így ornamentikája is nyugoti formák után indult. A nemzeti sajátosság: a virágok majdnem kizárólagos uralma azonban az átültetett idegen művészetben is vörös fonálként húzódik végig. Így keletkezett a 17.—18. századokban a magyar renaissance ornamentika, mely himzett ruhaneműeken, zománcos

ötvös műveken, sőt kéziratokon és kötési táblákon is föllelhető. Keletkezésére befolyással voltak első sorban a felsőolaszországi selyem és bársony szövetek, a német mustra könyvek és a török háborúk következtében beözönlő idegen zsoldosok. Ez utóbbiakra vezethető vissza, azt hiszem, a spanyol és a renaissance kori magyar ornamentika feltűnő rokonsága, mely szín, forma elrendezés és technikai azonos vonásokban nyilvánul. Az úrrend divata azonban hova tovább tért hódít a népnél is. Az elterjedés egyik útja az volt, hogy a nemesi udvarok jobbágysáit betanították a földesúr szükségleteinek előállítására. Így a nők közül az ügyesebbeket megtanítván hímezni, a földesur és családja czifra ruházatát velük készítettették, illetve himeztették ki. Így kerültek a renaissance színes mustrák a nép közé, hol aztán lassanként a népkarakternek megfelelő átalakítást szenvedtek. Hogy ez nem egészen képzelődés, azt igazolják a felsőmagyarországi népies himzések, melyeknek magyar renaissance virágalakjait az élelmes csehek igyekeznek lefoglalni saját számukra, mint ős-szláv himzési alakokat; amennyiben Morvaországnak tótok lakta vidékén is divatosak. Hogy azonban e gránát-alma és rózsa-alakok nem a tót fantázia és izlés szülöttei, azt első sorban renaissance eredetük igazolja, ha még nem volnának is egész Magyarországon elterjedve, ha nem képeznék is hazánk templomi és uri ornamentikáját. Csak az úrrend ismerhette a felsőolaszországi selyem- és bársony-szövetek gránátalmáját annyira, hogy himzésein utánozza s a jobbágy tótsáig csak az uralkodó magyar nemesség révén juthatott e formákhoz. Hogy tényleg ez volt az útja az idegen úri formák elnépiesedésének, azt a bemutatott párnahaj himzés fényesen igazolja. Ez nem felvidéki, de az ország másik széléről, Háromszékről való. Itt van egy csángó-oláhfalú Árapatak, melynek lakói közt a bemutatott himzés mindennapi, tehát egészen népies. E párnabüti középső széles szalagjának kizárólagos dísze a csücsíves paizs a Bátoriak hármasszarkasfogával. A paizs fölött hármaskorona és kétoldalt a foszlányok nyomai. A szárménét német renaissance (a mustrakönyvek únott formája), melyhez keleties levél és virágdísz csatlakozik még két oldalt a két kis tojászálczás szalagon kívül. Különben ez a levél és virágdísz is únos-untalan ismétlődik a mustra-könyvekben. A himzés alapja durva vászon, anyaga vörös fejtő, technikája keresztstnem, mely a németeknek volt kedvelt előállítási módjuk.

Hogy került ez a párnahaj a néphez, vagy tán ezt is a nép egyénisége teremtette? Hát a Bátori czimer is népfantázia? Nem! Ha nem akarjuk feltételezni a lopás vagy rablás esetét, csak a fent leirt mód áll előttünk t. i. hogy a himzésre berendelt jobbágysasszonyok révén terjedt el ez a forma a nép között. Hogy pedig már réges-rég óta él köztük, azt a paizs alakja engedni sejtünk.

Ily sok és ennyi különböző utakon és módokon többszörtek ornamentumaink, ily sokféle forrásból merítette népünk díszítései-

nek alakjait. Ez a proceszszus még ma is tart. A sok olcsó ujság és divatlap sok-sok idegen formát visz még ma is a nép közé, mit egyik-másik tudákosan utánozni igyekszik. E mellett a természetutánczás is szül új formákat, mint például a festett bútorok régi és újabb diszei, melyeken a természeti kedvelt virágok elég jól felismerhetők.

Huszká József.

Az ugorok legrégibb történeti emlékezete.

Tomaschek Vilmos „Kritik der altesten Nachrichten über den skythischen Norden“ című nagyérdemű tanulmányában¹ tüzetes kutatás alá véve a jelenkori tudomány összes segédeszközeivel a Herodotosznál előforduló éjszakeurópai népneveket s a hozzájuk fűzött följegyzéseket rendkívül becses eredményekre jut a magyar őstörténetre nézve is, amennyiben azt mutatja ki, hogy a skythák területén túl említett népek azonosak voltak a Volga és Ural hegység közt lakó mai népekkel s hogy különösen az Ἀνδροφάγοι („emberevő“) népben a mordvinokat, a Μελαγχλινοί-ban („fekete gubások“) a cseremiszeket, a Βουδῖνοι-ban a voljákokat, a Ουσσυγῆται-ban a vogulokat, a Ῥόρροι-ban végül a régi magyarokat kell fölismernünk. Nem bocsátkozva e helyen mind az idevonatkozó tanulságos fejtegetések ismertetésébe csupán a bennünket leginkább érdeklő utolsó ponthoz kívánok néhány újabb bizonyítékkal járulni s az ezekből folyó következményekre ráutalni:

Herodotosznak szóban forgó helye a „Melpomené“ című IV. könyvben (22—23) foglaltatik s következőleg hangzik: „Ha az ember túlhalad a Tanaison, ott már nem laktak többé skythák; hanem az első tartomány a száuromatáké, kik a Maïetis öblétől éjszak felé tizenöt napnyi utazásra lakják a vidéket, melyen sem gyümölcstermő, sem vadfa nem található. Az ezen túl terülő második tartományban laktak a budinok; ez a vidék sűrűn van mindenféle fával benőve. A budinokon túl éjszak felé legelőbb egy pusztaság következik hét napi utazás távoláig. Ezen pusztaságon túl kissé kelet felé laktak a thyssageták, egy nagyszámú és sajátságos nép, mely vadászból él. Szoros közelségükben, ugyanabban a tartományban laktak azok az emberek, kiket jyrkának neveznek. Ezek is vadászból élnek s ennek módja a következő: ők les céljából valamely fára helyezkednek — s ez van ott nagy bőségben az egész vidéken —; mindegyikének van azonban egy lova is, mely arra van betanítva, hogy hason feküdjék, hogy alacsonyabb legyen s egy eb is áll készletben. Ha most a vadász a fáról a vadat megpillantja, reá lő; aztán lóra pattan és üldözi; az eb pedig mindig nyomukban.“

¹ Megjelent a „Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften zu Wien“: Phil. Hist. Classe 116. és 117. kötetben.

Hogy hova tartozott az itt említett jyrkák nemzetsége, arra, valamint általában a Herodotosz éjszaki népeire vonatkozólag elágazók a vélemények. Strahlenberg óta gyakran hangoztatott nézet, hogy törökök voltak s nevük azonos az anatóliai *jürük* törzsével, melynek megfejtethető alapértelme „vándorló, nomád” volna. Ugyane nézetet vallja legutóbb Kuun Géza gr. is (Relationum Hungarorum 187. s előbb Codex Cumanicus: Prolegomena 60 ll.) támaszkodva különösen Pliniusra, ki a Maeotis éjszaki vidékein lakó népek sorában a Tussageták mellett *Turc*, más kiadások szerint *Tyrc* népvét említ,¹ úgy hogy szerinte a Herodotosz-féle *Tóρρζι* nem ugyan a *jürük* átírása, hanem tévedés volna e helyett: *Tóρρζι*, mely a későbbi bizanci írók *Τορρζοι* alakjának lehetne megfelelője.

Bármily tetszetős is e fölvétel, nem hagyható figyelmen kívül megítélésénél az a nevezetes körülmény, hogy — amint e folyóiratban is többször volt alkalmam ráutalni — az összes ugor nyelvek, de különösen a volga- és uralvidékiek nagy mennyiségben tartalmazznak szókincsükben olyan *iráni* elemeket, melyeknek hangképe, valamint nagy elterjedése csak igen régi műveltségi hatásból magyarázható, még pedig különösen azon ókori népek részéről, melyeknek a Kaukázusban lakó mai összet nép őrizte meg nyelvi maradványát. Hogy melyek voltak e népek, arra nézve az újabbkori tudomány megadta a maga határozott feleletét. Klaproth, Müllenhoff és Tomaschek nyomozásai a föld- és néprajzi adatok, de különösen a görög íróknál fennmaradt egyes nyelvi emlékek alapján minden kétségen kívül helyezték, hogy a Pontus fölött lakott skytha törzsek, jelesen a skolotok és sauromaták, valamint a helyükbe tódult alánok iráni nemzetségűek voltak s hogy nyelvi tekintetben legközelebb az összetokhoz állottak, amely utóbbi nép az alánok későbbi *az* (arabs írók szerint *az*, szláv íróknál *jaz* = *jász*) nevét is örökölték. Mindezeknél fogva, ha Herodotosz a pontusi skythák éjszaki szomszédságában népeket említ, melyeknek nemcsak földrajzi meghatározása esik egybe az ugorok ismert legrégibb lakóhelyeivel, hanem egyeznek a följegyzett néprajzi vonások² és részben a népvétek is, ha továbbá ezen ugor

¹ „... *Tussagetai, Turcae*, usque ad solitudines saltuosas convallibus asperas: ultra quas Arimphaei, qui ad Rhiphaeos pertinent montes” (VI. könyv, 7. fejt.)

² Herodotosz közlése az androphag-okról (IV. 106.): „Szokásaik a legvadabbak az összes népek között. Igazságot nem szolgáltatnak, nincsenek is törvényeik... Ők az egyetlenek ama népek között, kik emberhúst esznek. Tomaschek szerint a *mordva* nevezet = zend *mareta* (ill. örmény *mard*, szkr. *marta*) „ember” + skytha *zwār-*, *zwā* „evő”; v. ö. óperzsa *𐭮𐭭𐭮𐭭-𐭮𐭭𐭮𐭭* = *ἀνθρωπάγος*. Ptolemaeus az androphagok helyén *Ἀνδροφαγοὶ* népet ismer, mely = szkr.

népek nyelvében mély nyomai mutatkoznak éppen egy összértélel-
iráni kulturai érintkezésnek: mi lehet természetesebb, minthogy
ezen ugor népekben keressük megfajtását amaz ethnologiai rejtelmek-
nek, melyek a történetírás atyjának szóban forgó homályos
följegyzéseiben reánk maradtak?!

Ami különösen a *gyrkákat* illeti, ezekre nézve Tomaschek
mindenelőtt a földrajzi meghatározást tartja figyelembe veendőnek.
Kiindulva a Maeotis éjszakkeleti csucsától, azaz a Tanais (Don)
torkolatától éjszakfelé s közben átkelve a Czariczyn melletti folyó-
közön a Volgához: tizenöt napi utazással (öt földr. mérföldet véve
egy napi utazás távolának) körülbelül Szaratov vidékére jutunk.
Innen kezdve laknak a *budinok*, mely népről Herodotosz azt írja
(IV, 108), hogy nagy és sokszámu nép, kiknek egész világos sze-
meik és egész szőke hajuk van.¹ Már ezen leírás alapján is bizto-
san ráismerhetünk a *votjákokra*, kiket, valamint a többi permi
népeket az összes utazók ilyeneknek írnak le.² Még inkább meg-

amád, *amádaka* „nyershús-evő“, ellentétben ezzel: *yavád* „gabona-
evő“. A X. század arabs írói azt írják ez erzákról (*artsá*): „*Ha
idegen lép földjükre, azt megölik* (más olvasás szerint: *fölfalják*)“;
továbbá: „Ezek az emberek vad állatok módjára erdőkben és
nadasokban élnek. A kereskedők nem lépnek az ő földjükre; hanem
a folyóban a hajón tárgyalnak velük“ (innen tehát a kereskedőnek
vogul neve: *vata-zum*, tkp. „parti ember“). Julianus magyar szer-
zetes írja: Hi (t. i. Morduan) sunt pagani et adeo homines crudeles,
*quod pro nihilo reputatur homo ille, qui multos homines non occiderit. Et
cum aliquis in via procedit, omnium hominum quos occidit capita
coram ipso portantur et quanto plura capita, tanto melior reputatur;
de capitibus vero scyphos faciunt et libentius inde bibunt. Uxorem ducere
non permittitur, qui hominem non occiderit.* Még Herberstein 1526-ban
is így nyilatkozik róluk: „*homines sunt duri ac bellicosi*“. Pogány
áldozataiknál ma is divik a *vérivás*. — A *melachla*enkről azt
írja Herodotosz, hogy „*mindnyájan fekete ruhákat hordanak s innen
az ő nevük*“. Még a mult században kizárólag fekete daróczból
készítették a cseremiszek gubáikat (l. mindezekről tüzetesebben
Tom. idézett munkáját).

¹ Így értelmezik és fordítják Herod. ide vonatkozó helyét
(ἔθνος γλαυκὸν τε πᾶν ἰσχυρὸς ἐστὶ καὶ πολὺν) Heinr. Stein, Fr. Lange
és Tomaschek is; Vámbéri ellenben (Magy. Ered. 6) „az említett
színeket a testnek bemázolására, vagy a ruházatra“
vonatkoztatja.

² Buch Miksa szerint pl. a *votjákoknak* általában világos bőr-
színük van; tőle megvizsgált 84 szakálás férfi közül 47-nek vör-
henyes, 37-nek barna szakála volt; 100 ember közül 50-nek volt
kék szeme, 31-nek barna, 17-nek szürke, 2-nek zöld; de egynek
sem fekete.

erősödünk véleményünkben, ha megtudjuk, hogy egy későbbi görög író följegyzése szerint egy budin helységnek *Καρίσκος*¹ volt a neve, melynek előrésztében a votják-zürjén *kar* „város“, permi *karis* „vár“ szó tetszik föl; továbbá ha szemügyre vesszük a *bud-in* név előrésztének egyezését a votjakok *ud-murt* („ud-ember“) nevével, melynek előtagja — mint az orosz *votják*, *votjin* „votják“, zürjén *vot-ud* id. (Wied.) népnév, továbbá a *Votka* és *Vatka* folyónevek s a *Votkinskaja*, *Votskaja* stb. hasonló helynevek alakjaiból látszik — régibb *vud* helyett való,² ez pedig a Herodot-féle alakhoz ugy viszonylik, mint votják *viš* „bőjt“ a vogul *piš*, magy. *bőjt* szavakhoz s hasonlóképpen votj. *viš*- „fájni“ a magy. *bet-eg*, votj. *vormi*-, zürj. *vermi*- „bírní“ a vog. *pěrm*- és magy. *bír*- szókhöz. — A budin-votjakok területéről (mely mindenesetre sokkal délebbre terjedt az ókorban, mint ma) tovább haladva hét napi utazásra pusztaság következik, amelyen túl a *thyssageták* laknak. Ezen nép meghatározásának kulcsa Herodotosz azon megjegyzésében foglaltatik, hogy országukból négy folyó veszi eredetét, jelesen a a *Λύκος*, *Όρος*, *Τάνης* és *Σόρις*, melyek „a maietek országán át a Maëtis-tengerbe omlanak“ (IV, 123). Ezen folyók közül biztos a Tanais azonossága a Donnal s jó alappal hihetjük, hogy az Oaros a Volgának szkytha neve;³ minélfogva a thyssageták földjét minden-

¹ Ἐν τοῖς περὶ τὸν Καρίσκον Βουδίνους οἰκοῦσιν οὗ γένεσθαι φησι πρόβατον λευκόν, ἀλλὰ μέλινον πάντη (Aelianus: *Histor. anim.* XVI, 33); — tehát a budinok is ép úgy mint a melanchlaenek főkép fekete juhokat tenyésztettek.

² V. ö. mint a hasonló hangviszonyítás analogiáit: zürjén *votša* „ellen“, *vodš* „előtér“, *vo* „év“, *vorop* „nyél“, *vol* „subatakaró“, *vaj* „zsír“, *vom* „száj“, *vör* „erdő“, *vajtär* „nép“, *vudžör* „árnyék“: permi *otša*, *odž*, *u*, *orop*, *ol*, *oj*, *om*, *ör*, *otir*, *udžör* stb.; hasonlóképpen: votj. *ušt*-„nyitni“: zürj. *vošt*-id.; l. Wiedemann: *Gramm. d. Syrjänschen spr.* 30. l.).

³ Nem várva el különös pontosságot Herodotosznál a skytháktól keletre eső vidékek földrajzi ismereteiben, fölvehetjük Tom. véleménye szerint, hogy abbéli adatával, mintha az *Oaros* a Maëtisbe ömlenék, tévedett. Ez a folyónév bizonyára azonos a Dnjepernek *Var* nevével, melyet Jordanes hun szó gyanánt említ (l. *Ethn.* V, 98) s melyet *Varuz* alakban (Βαρύζ) Const. Porphyrog. a besenyőknél ismer (De adm. imp. 38.). Bizonyos azonban, hogy Herodotosz *Oaros*-a nem a Dnjeper (melynek nála Borysthenes a neve), hanem valamely más nagyobb folyója a szkythákon túl eső vidékeknek. Hogy melyik legyen ez a folyó arra nézve tekintetbe jöhet, hogy a *Var* iráni eredetű szkytha szónak látszik (v. ö. pehlevi *var*, zend *vairi* „canal, teich, see“, szkr. *vār* „viz“) s hogy vele egyeztethető a mordvin *ravo* „tenger“, mely egyszersmind *Rav*, *Rau* alakban a *Volgá*-nak neve (v. ö. perzsa *darjā*

esetre valahol a Felső-Volga tájékain kell keresnünk, még pedig tekintve, hogy Herodotosz határozottan utal a keleti irányfordulatra legnagyobb valószínűséggel a Káma folyó vidékén.¹ Itt laktak a hajdankorban az orosz írótól oly gyakran emlegetett *csudjok*, mely népnév valódi hangzását a vjatkai kormányzóság *Čudža*, *Čudži*, *Sudža* helyneve is a permi *Čučka-sör* folyónév tartották fenn.²

„tenger“; de: *Amu-darja*, *Syr-darja* „Oxus, Jaxartes“ folyónevek) még pedig nemcsak a mordvinoknál, hanem a régi görög földrajz-íróknál is (Πῆς Ptolemaeusnál, Ἀγαθημερουσῆς Agathemerusnál). Hogy Tom. e nézetével (melyet gr. Kuun G. is elfogad: Relat. Hung. 256.) helyes nyomon van két találó analógiával igazolhatjuk; u. m. erza-mordvin *ruzej*, moksa *urēs* „vadkan“ = zend *varāza*, szkr. *varaha* id. és erza-m. *reve juh*: v. o. összet. *varik*, *vārig* „juh“. — A Σόγγης folyót Tom. az Ὠγγίς-szel azonosítja, miszerint ez a *Donec* volna, a Donnak mellékfolyója. A névhasznosság alapján gondolhatunk a *Szura* folyóra is, mely Penza vidéken eredve éjszaki irányban foly s Kazán fölött Szurszk városnál ömlik a Volgába. — Bizonyára valamely éjszakoroszországi folyó a Λύζος is melyet Tom. a *Jajik* (Ural) folyóra magyaráz; de lehetők tartja azt is, hogy a Volga felső folyása van vele permi-budin névvel nevezve. Tekintetbe jöhetnek itt a következő folyónevek: *Luga* (a finn tengeröbölbe torkollik) | *Vetluga* a Felső-Volga egyik nagy baloldali mellékfolyója (v. o. mordvin *ved*, finn *vete*- „viz“) | *L'uk* a Káma Izs mellékfolyójának mellékfolyója | A Pecsorának folyam-vidékéhez tartoznak a *Jogra-laga* (*jogra* „ugor“), *Ičet-laga* (*ičet* „kicsi“), *Idžed-laga* (*idžed* „nagy“), *Sor-laga* (l. Szmirnov: Permjáki, 81. l.). Figyelembe jöhet itt végül a Felső-Tobolnak *Lauga* mellékfolyója is. Föltéttesz az eddigelé még meg nem magyarázott *Volga* szónak is végzete: talán ez is olyan összetétel, mint a *Vet-luga* (v. ö. az előrésszre nézve zürj. *va*, votj. *vu* „viz“).

¹ A Káma folyó volt t. i. mindenkor a volgai ut folytatása kelet felé. A nép közfelfogása, mint a tatár *Ak-Itel*, csuv. *Šor-Adel* („Fehér-Volga“) nevezetek bizonyítják ma is a Volga felső folyásának tekinti a Kámát. E folyónak régi bolgár neve: *Čolman-Itel*, a kazáni tatároknál ma is: *Čölmän-Itel*, mely összetétel előrésszében Tom. a török *čöl* „pusztaság“ szó származékát véli célzással a Herodotosztól is említett hét napi „pusztai útra“.

² Tom. nézete szerint a *thyssageta* népnév előrésszében a Káma egyik felvidéki mellékfolyójának, a *Čususzovajá*-nak tartalmazná névbeli alapelemét (*Čusa-va* melyből *va* „viz“) s minthogy e folyó mellékén hajdan vogulok laktak, tehát szerinte maguk a thyssageták *vogulok* volnának. Azt hisszük azonban helyesebb, ha ezen szerepére és nagyságára jelentéktelen folyó helyett a Káma és Felső-Volga vidékeinek ősi lakosságára a csudjokra gondolunk kiknek emlékét csak a vjatkai kormányzóság keleti felében 37

Ezektől keletre esik ma is az urali ugorok földje, s hogy e szomszédság éppenséggel nem új keletű a permi és urali-ugor szoros nyelvi egyezések számosténye bizonyítja.¹ A Herodotosztól adott földrajzi kalauzolás tehát a jyrkák területében bennünket az ugorok földére vezet.

Azonban maga a *Jörzai* név is szorosan egyezik a későbbi kor *jugor*, *ugor* (zürjén *jogra*, *jögra*, arabs *jūra*, *jōra*, orosz *jugri*, nyugati szláv *ugri*, *uher*, „magyar“) népnevével még pedig, ami igen jellemző, éppen olyan hangsajátság alapján, mely az ugor nyelveknek több iráni eredetű szavában jelentkezik. Már Tomascsek utalt arra, hogy a *jyrka-jögra* féle metathesis az összetétel kedvelt tulajdonsága, hogy itt találunk *furth* „fű“, *urd* „vidra“, *calx* „kör“ alakokat a zend *puθra*, *udra*, *čaxra* alakok ellenében.² De nyomósabb bizonyítékot foglalnak magukban a jelzett tétel szempontjából a következő, ugyanily hangjelenséget tükröző keleti-ugor szavak:

1. zürjén-votják *šurs*, osztják *šorés*, *tores*, *taras*; de szanszkritt, *sahasra*, zend *hazañra* s ezeknek megfelelőleg vog. *sāter* stb. (l. Ethn. V, 139).

2. osztják *ūrt* „úr“, finn *uroho* (e h. **uroso*) „vir adultus, heros“, zürj. *verös* „mann, gatte“; de szkr. *asura*, zend. *ahura* „herr, herrscher“ s ez utóbbiakhoz csatlakozva vog. *q̄ter* „úr“ (u. o. 136.).

3. vog. *ārēs*, *oqrēs* „tűz“: összetét *arth* „brennendes feuer, flamme“; de zend *ātare* (gen. *aθro*) „feuer“.

4. zürj. *vurd* „flusstoter“ (innen: *vurdis* „ratte, maulwurf“) hasonló hangzással meg van az összetételben, így: *urd*, *urdū* „otter“. Tekintve, hogy ez alak a zend *udra*, szkr. *udra* „otter“ szabályos változását tünteti, a zürj. *vurd* szót szemben a votják *vad* és *vudor* „vidra“ alakokkal (melyek a vogul *vantert*, osztják *vonder*, *vänder* pontos másai) összetételből való átvételnek kell tartanunk. — (V. ö. Nyelvtud. Közl. XXIII, 434 l., hol az alakok ilyen viszonyítását még nem ismertem föl).

5. magy. *vért*: összetét *varth* „schild“ (Hübschmann szerint e h. **varth*, 108. l.); v. ö. zend *verēθra* „panzer, schild“ (Ethn. V, 140.).

falu- és folyónév tartotta fenn a jelzett hangzással (l. Szmirnov: Votjaki 6. l. és Permjaki 114. l.). A *Θυσσάγῃτι* népnévvel hasonló végzetűek a bizanci íróknál a kötköző népnevek is: *Μαυσσάγῃτι*, *Μυρῃτι*, *Τυρῃτι*. Ha a *Thyssag-* alaprészt a votják *Cudža* földrajzi névvel azonosítjuk, a végzetet akár az ugor -t pluralis képzőnek is vehetjük.

¹ L. erre nézve: Budenz „Verzweigung der ugrischen Sprachen“ 27–34 ll. és Nyelvőr XII. 345–7 ll.

² Ugyanígyen esetek még: összetét *ärthä* „három“: zend *θrājō* | *siṛχ* „vörös“: z. *suṛa* | *cirχ* „éles“: z. *tiṛa* „hegyes“ (?) | *alχ* hegy, vég: szkr. *agra* | *arw* „ég“: z. *awra* | *ärfīg* „szemöldök“: szkr. *bhrū* (l. Hübschmann: Etym. u. Lautlehre der ossetischen Spr. 108. l.).

6. magy. *ara* „nagybátya“, vogul *ār, oqr*, osztják *ōrti* id. stb. (l. Ethn. V, 134): összet *arwade* „bruder“; v. ö. zend *brātar*, szkr. *bhrātar*.

Az ezen adatokban föltetsző hangváltoztató hajlandóság éppen-séggel nem mondható az ugor nyelvek különös sajátságának s legal-kalmasabban azon nyelv alapján magyarázható, melyből a Herodot-féle *Ἰσχυ* népnév származik s minthogy ennek beszélői a pontusi skythák voltak: kétségtelen, hogy a tőlük éjszakra ismert szomszédok főképp ugorok lehettek s hogy *Ἰσχυ* alatt éppen a hasonló nevű uralvidéki ugorok értendők.

S ezt a felfogást szorosan igazolja az a néprajzi megjegyzés is, melyet Herodotosz a jyrkákra nézve fölhoz. Igaz ugyan, hogy ma az uralvidéki ugorok nem nevezhetők lovas népnek amennyiben az éjszaki Szoszva és Berjozovon alul az Alsó-Ob tájékain egyáltalában ismeretlen a ló alkalmazása s rendkívül nehézkesen folyik ez a déli vogul és osztják területen is: azonban bizonyos, hogy ez az állapot nem ősrégi. Külömben érthetetlen volna ugyanis e nyelvek bő s java részben eredeti *ló-terminológiája* mely kiterjed egyes régi használatú szerszámra is.¹ Erre vall az általánosan divó *lódldozat*, valamint a *lólús kedvelése* is, mely utóbbiból még egy különös ételnemet (*āsék*-kolbászt) tudnak készíteni a konyhaművészetben oly járatlan éjszaki vogulok. Fontos bizonyosság az

¹ A lónak egységes, eredeti neve a vogul-osztják és magyar nyelvekben: magy *ló* | éjsz. vog. *lūw*, déli vog. *lū, lu*, tavidai *lō* | éjsz. osztj. *lou, lovi*, irtisi *tau*, szurguti *tlauz, tloz*. Vámbéri ez ugor szókat török eredetűeknek tartja hivatkozva a köztörök *olak, ulak, ulau* „teherhordó állat, fogat, előfogat“ kirgiz *lau* mására (Magy. Ered. 287.). Hogy azonban különböző szókkal van dolgunk, legjobban az bizonyítja, hogy ez utóbbi török szó tényleg behatolt az urali ugor nyelvekbe, csakhogy ennek aiakjai: lozvai vogul *uli*, kondai *volow*, pelymi *ulu* „előfogat (forspont, or. *podvoda*)“ | osztj. *ōla* „vorspann; pferde oder ruderer um reisende zu befördern“ (Ahluquist). — Specialis ló-féle urali ugor szók: vog. *paitēl, pajtēl* „kancsaló“ | *īawēr*, tavidai *nūr* „csikó“ | *jēwēr, jēur* id. (a költői nyelvben, p. Vog. Népk. Gyűjt. II., 339). | *sūpēl*, tavidai *sōpēl* „másodfüves csikó“ | alsólozvai *pāwēl, pāul* id. (éjsz. vog. *pūwēl* „jávortulok“) | éjszaki *pārēn*, lozvai *pārūen* „táltosló“. — Ló-szerszámok: vog. *nair*, kondai *nairā* „nyereg“ | szurguti-osztják *noger*, melyeknek pontos megfelelője a magy. *nyer-eg*. Óperzsa eredetű a vog. *airēn* „zabola“ (l. alább), s valószínűleg a déli vog. *qāstēr* „ostor“ és magyar *ostor* is. Mindez annál inkább figyelemreméltó, minthogy a *tehén, ökör*-féleek szavak egytől egyig idegenek az urali ugor és magyar nyelvekben; minélfogva úgy látszik, hogy a tehén összes hasznát legrégibb korban a ló nyújtotta e népeknek, mely most is táplálja a keleti pusztaságok fiait tejével és húsával.

egykori lovas élet mellett, hogy a hősök a mythikus énekekben gyakran szerepelnek paripákon, s hogy különösen a legtiszteltebb alak, a Világ-ügyelő férfiú táltos lovával végzi világboldogító csodálatos működését.¹ De még a Herodotosznál leírt lovas vadászat módjának is megmaradt emléke az éjszaki voguloknál, amint ezt a medveéneknek itt következő részlete tanúsítja (Vogul Népkölt. Gyűjt. III, 135–138. ll.):

„Nagyságos-állatocska“, szent elmém
im miképpen elmélkedik,
„nagyságos-állatocska“ fényességes
elmém

im miképpen gondolkozik:
minő nevű neves folyóhoz érkeztem,
minő hírű híres folyóhoz érkeztem?
Fölismerhető vize vidékét fölismerem:
a táplálékos Nyäis vizéhez érkeztem,
lazaczhall felszálló folyó volt vala,
héringhall felszálló folyó volt vala.
Forrásvidékes folyó forrásvidékét ha-
ladom,
forrásvidékes folyó forrásvidékét jár-
dalom,
forrásvidékes folyó forrásvidékét a
mint haladom,
im miképpen nézdegelek:
sárgamálnát termő sárgamálnás mo-
csarat találtam.
Telhetetlen „bödönyöm“ (hasam) öblét
teli szedegetem,
telhetetlen „puttonyom“ öblét
teli szedegetem.
A mint így szedegetem, egyszer csak

„nagyságos-állatocska“ két „csilla-
gom“ mal (szememmel)
im miképpen nézdegelek:
oly derék *jégszín-szörű lovas férfi*
tűnt elém,
oly derék *hószín-szörű lovas férfi* jött
elém!
Minő fűrtje-kifejlett fűrtös férfi
volt vala,
minő szépsége (arcza)-kifejlett szép-
séges férfi volt vala!
Jégszín-szörű lova háta fölött üldögél,
„férfigombos-hatalmas-erdei-állatot“
így üldöz im engem.
„Hatalmas-erdei-állat“ hét szökéssel
iramodtam én im tova,
„hatalmas-erdei-állat“ hat ugrással
ugrottam én im tova.
Egyszer csak *jégszín-szörű lovas*
férfiam
im közelíteni kezdett,

¹ A „föld keletkezésének szent regéje“, valamint „Az ég és föld elöntetésének éneke“ (Vog. Népk. Gy. I. köt.) valóságos dicsőítő költeményei a ló jelességeinek. A „Világügyelő férfiú“ muunkeszi himnuszában az imádkozó így szól róla. (U. o. 384. l.)

Sörényes állat szent alakjával,
sörényes állat fényességes alakjával
vagy te király igézve . . .
Tarka csipőjű szent állatod hátán
az aranyfényességű szent kantárszárát
a magasból oh bár ide irányoznád!
Ki egykor hét istent osztott szét:
király atyádhoz,

hét fekete sas röptényi magasságban
lakó
Fenséges-Aranyos atyádhoz,
oh, bár emelkednél föl! . . .
Tarka csipőjű szent állatod
az oda kötésre való égfényességű
vasoszlophoz,
bár oda kötnéd! . . .

A chal-pauli imádságban az isteni ló lába patájának megpil-
lantása kedvező égi jel (U. o. 366. l.):

Ha láthatatlan áthatodnak lába lát-
szanék,
ha láthatatlan csöddörödnék keze lát-
szanék:
hét éjen át térdcsúszással csúsznánk,

hét napon át lábszár-csúszással csúsz-
nánk,
Inséges leányod, inséges fiad miatt
Csak úgy sírnánk hozzád . . .

„hatalmas-erdei-állat“ im én oda [eléje]
állottam.

Fenséges-Aranyos atyámhoz
erre imádkozni kezdek:

„A minap véres fejű jeles hótajdot
ölök vala,

a fejes állat jeles fejét neked foga-
dom vala.

Fenséges-Aranyos atyuskám,
ezen jég szín-szörű lovas férfú
im utólér engem.

Fenséges-Aranyos atyuskám!

*ló lábát gátló dombos földet bocsáss alá,
állat lábát gátló gödrös földet bocsáss alá!*“

Fenséges-Aranyos atyuskám erre
ló lábát gátló dombos földet bocsá-
tott im alá.

„Nagyságos-állatocska“ hét szökéssel
iramodtam im tova,

sötét vadon hét zugába mentem én el,
sötét erdő hat zugába mentem én el.

*A jég szín-szörű lovas férfi most hátra-
maradt,*

*a hős szín-szörű lovas férfi most hátra-
maradt.*

*

A mint így mendegélek, egyszer csak
„nagyságos-állatocska“ két „csilla-
gom“-mal

im miképpen nézek:

Nagyságos-Ég az én apuskám

im őszi időre változott el,
zsombéknyi szemű szemes hava
im hulladozik.

Jég szín-szörű lovas férfiám

im ismét jelentkezett,

hős szín-szörű lovas férfiám

im ismét üldözget

„Hatalmas-erdei-állat“ hét szökéssel
iramodtam most tova,

„hatalmas-erdei-állat“ hét ugrással
ugrottam most tova.

Jég szín-szörű lovas férfiám közelíteni
kezdett.

Nagyságos-Ég atyámhoz ismét imád-
kozom,

Nagyságos-Kworész atyámhoz ismét
imádkozom:

„A minap veres fejű jeles madárkát
ölttem vala,

a fejes állat jeles fejét

neked fogadtam vala.

Fenséges-Aranyos atyuskám!

*Ezen jég szín-szörű lovas férfiám
im utólér engem.*

Fenséges-Aranyos atyuskám!

Ló lábát gátló dombos földet bo-
csáss alá,

állat lábát gátló gödrös földet bo-
csáss alá!“

Fenséges-Aranyos atyuskám

ló lábát gátló dombos földet bocsá-
tott erre alá.

„Nagyságos-állatocska“ hét szökéssel
iramodtam erre tova.

Sötét vadon hét zugába mentem én el,
sötét erdő hat zugába mentem én el.

A jég szín-szörű lovas férfi hátra-
maradt,

A hős szín-szörű lovas férfi hátra-
maradt.

*

A mint így mendegélek, egyszer csak
„nagyságos-állatocska“ két „csilla-
gom“-mal

im miképpen nézek:

télalvó földi ház készítésére alkalmas
nagy föld domb, az istenadta,

tűnt im elem. — Oda érkeztem . . .

Most földi keresztrúdú keresztrudas
házamba,

földi végrúdú végrudas házamba

„nagyságos-állatocska“, „összehúzódo
férfi“,

fürtös férfiú jeles fejecskémet

oda vittem im be.

*

Elalvó torkom tájéka alighogy elaludt,
elalvó nyelvem tájéka alighogy elaludt,

„nagyságos-állatocska“ két „tuskóm“-
mal (fülemmel)

im miképpen hallok:

kemény fa kis darabjának

valahol töredezése hallik,

galyas fa kis darabjának

valahol szakadozása hallik.

Egyszer csak amint hallgatózom:

*ama jég szín-szörű lovas férfiám ér-
kezett meg,*

*ama hősín-szörű lovas férfiam ér-
kezett meg.*

Egy másik változat szerint (u. o. 171—173. l.) a medve éneke:

„Erős álom mélyébe
a közben hogy ragadtatom,
hatalmas álom mélyébe
a közben hogy ragadtatom:
a Fenséges-Ég atyám előigézte
hatalmas hátú medvefő búbját
egy férfi megütötte,
a Fenséges Ég apám előigézte
erős hátú medvefő búbját
megsajogtatta.

Allatbéli három szökkenésemmel ug-
rom el,

állatbéli négy szökkenésemmel ug-
rom el.

A visszafelé irányuló inas nyakat
meghajlítom,

a visszafelé irányuló öles nyakat meg-
fordítom:

[nézem] ugyan kicsodám tehette
ezt?!

Hát a Fenséges-Ég, az én atyám alá-
bocsátotta

erős hátú medvefő búbját egy férfi
ütötte meg,

Ajtós házam ajtaját előveszi,
tetőnyilasos házam tetőnyilását elő-
veszi

a Fenséges-Ég az én atyám alábo-
csátotta

erős hátú medvefő búbját megsajog-
tatta.

Fekete lónak férfia üldöz engem.

Sötét erdő zuga felé hajlítom utamat.
rengeteg erdő zuga felé hajlítom
utamat.

„Fenséges Ég atyám, hallgass meg!
A minap, midőn a nyusztos erdő

hátán jártam,

véres madárfiókot öltem.

a fejes állat fejét neked fogadtam;

a minap, midőn a vadás erdő hátán
jártam,

véres vad fiát öltem,

a véres vad nyakát neked ajánlva
kiáltottam.

*Ló lába bukó gödrös földet bocsáss alá,
állat lába bukó halmos földet bocsáss alá!*

A fekete lovas férfit [erre] elhagyom,

a sötét erdő zugában járdalok,
a rengeteg erdő zugában vándorlok.

Nyilvánvaló ezekből, hogy Herodotosznak közleménye a jyrkák
népéről az uralvidéki ugoroknak eddig ismert legrégibb történeti
emlékét tartalmazza. E ténynek a maga érdekességén kívül jelen-
tőséget kölcsönöz néhány fontos tanulsága, mely őstörténetünk

¹ Ló helyett a változott viszonyokhoz képest részszarvasokkal
üldözi a vadászhős zsákmányát a „Rénszarvas-tejjel nevelt szamojéd
hősnek“ regekép elmondott vogul énekében: „A réntögygyel nevelt
szamojédnak háromezer rénje van. Egy nap azt gondolja: ‚megálj, hadd
megyek én rókát kergetni.‘ Fogta a pányváját s jószágá közé ment az ő
ezernyi rénjeihez. Összeszedte pányvakötélét, öt fehér rénökröt, öt jég-
szürke rénökröt fogott, vaslánczczal összekötözte, hét üléses vasszánjába
fogta őket s aztán a Nyiring folyón aláfelé indult. Éjjel ment, nappal ment,
másod napra fölvirradt, a nap magasra emelkedett, a távolba néz: im ott egy
tarka róka megy. Most üldözni kezdette. Három éjjel, három nappal üldözte, semmi-
kép sem éri utól. Im Fönséges-Ég atyjához kezd imádkozni: ‚az én halálom jött-e
el, vagy fiam-leányom halála jött-e el, vagy kicsoda dolog?! Ha az én halálom
érkeztét jelenti: hadd érzem utól rókámat; de ha fiam-leányomé, hadd szalasszam
el!‘ Tarka rókáját erre utólérte. Midőn utólérte, rénökrei a rókát össze vissza
rugdalják. Miután megölték, akkor megint egymás közt öklelődnék, annyira
dühbe jöttek. A szamojéd hős rókáját fölvette, hét üléses vasszánjára föltette
s avval vissza fordult“.

egy-egy vitás kérdéseit van hivatva megoldás elé vezetni. Ezek t. i. a következők:

I. Herodotosz adata arról tanuskodik, hogy a jyrkák *lótenyésztő* nép voltak s hogy különösen a vadat lóhátan üldözték. Ugyane tényeket kimutattuk a hajdani vogulokra nézve is s az meg amúgy is tudva van, hogy a magyarok lovas nép voltak s hogy egyik főfoglalatosságuk a vadászat volt elannyira, hogy mint a nógrád-megyei pilisi és a szeged-öthalmi ősmagyar sírleletek bizonyítják, még haló porukban sem válhattak el életük két legkedvesebb társától: a paripától és vadászebtől. Ámde ilyen életmód a történeti Jugria, illetőleg a vogulok és osztjákok rengeteg erdővel és tundrákkal teli mai hazájában nem képzelhető; mert a ló, ha nem is tudnók róla, hogy a déli területen csak újabb korban betelepített állat, a legkedvezőbb körülmények közt is alig futhatna itt pár száz öl távolnyira anélkül, hogy posvány, sűrű bozót, vagy faomladék útját ne állaná. Lóhátas vadászat csak a közép Ural vidékétől kezdve a Tobol, Isim és Irtis folyók mezős tájékain lehetséges, amint ez tényleg az őslakók szokáshagyománya s a területviszonyok kényszere alapján mai nap is történik a kirgizeknél s a Baraba síkság tatár lakóinál.¹ Mindezekből pedig az következik, hogy a történeti Jugria nem ősi hazája az urali ugoroknak, még kevésbé a magyaroknak, kik mindenesetre délre lakhattak a területi érintkezés őskorában is a voguloktól és osztjákoktól. Igen érthetjük a kor ismereteit tekintetbe véve, ha Herberstein 1549-ben térképén a Juhra tartomány név alá egyszerűen oda jegyzi „inde Vngarorum origo”: ellenben nem kritikái gondosság ténye, ha — amint ezt egyik fiatal történetírónk munkájában tapasztaljuk — az ősmagyar haza képét akarva nyújtani, egyszerűen a vogulok és osztjákok mai hazáját, az „Ob és Irtis” azon vidékeit írjuk le, hol „legotthonosabb állat az iramszarvas, mely épúgy helyettesíti a lovat, mint a tehenet s a kutyán kívül leg-hívebb társa az embernek”.

Nem szándékom e helyen mindazon folklóri és nyelvészeti bizonyítékok tüzetes fejtegetésébe bocsátkozni, melyek ez igazság megerősítésére szolgálhatnak; csupán csak röviden arra utalok, hogy a föld teremtésének szent regéjében a Szigva folyó legéjszakibb csúcsán *Xārem-paulban* lakó vogul énekes az ősemlernek isteni segedelemmel szerzett jószágai között ló-, tehen-, juh- és disznófalkák vannak, holott e nép különösen juhót és disznót sohasem láthat (l. Vogul Népk. Gyűjt. I, 7—9, 31 ll.). A többi

¹ Tom. e pontra nézve idézi Nazarov (Klaproth: Magasin Asiatique), Falk (Beiträge: 1786. III., 546.) és Erman (Reise um die Erde I, 2, 18) tudósításait, valamint Arrianosz „Kynegetiká”-jából (23.) annak igazolását, hogy a lovas vadászat a szkitháknál is divatba volt.

ugor nyelvekkel közös iráni eredetű szavak a *tehenre*, *borjúra*, *ökörre* és *juhra*¹ szintén azt vallják, hogy valószínűleg a pontusi szkythák révén már igen régi korban megismertkedtek e népek a baromtenyésztéssel, mi pedig az éjszaki uralvidéki Jugriában nem lett volna lehetséges.

II. Találkozóan egybehangzik az itt kifejtett tanúlással azon körülmény, hogy éppen a történeti Jugriától délre eső földterületen több oly helynévvel találkozunk, mely a Herodotbeli *jyrk* népnévvel, illetőleg a bizanci íróknál található *urg*, *uog* változatával hasonló hangzású előrészt tartalmaz. Ilyenek: *Urgač*, *Urkač* egy sóstó neve a kirgiz pusztaságon a turgaji kerületben nem messze a Tobol forrásvidékétől kelet felé | *Urgen* az orenburgi kormányzóságban az Ik folyónak baloldali mellékfolyója | *Urgun* egy tó neve az orenburgi kormányzóságban | *Urga-murun* az Aral tótól délnyugatra (v. ö. kirg. *murun* „orr“) | *Urgut* város neve Szamarkand közelében | *Urgenč*, *Ürgenč* híres kereskedelmi város Khivában az Aral tótól délre, melyről azt hiszik, hogy a Ptolemaeus-beli *Ὀργασσι* helynévvel azonos s mely a középkori nyugoti íróknál található *Urcand*, *Wrgant*, *Urgatia* névalakok után ítélve (l. Kuun G. gr. Relat. Hung. 263.) végzete minőségében a *Tas-kend*, *Cem-kend*, *Szamar-kand*, *Kho-kand*-féle helynevekhez csatlakozik. Egy olasz író e vidéket *Organid*-nak nevezi (l. u. o. 33. l.) s itt önkénytelen a régi *Ἰρξζνίξ* tartománynévre gondolunk, melytől a középkorban a Kaspi tó is „mare hyrcanum“ nevet visel²

¹ A „tehen“ vogul-osztják *mis* és magy. *tehen*, ugyisintén a „borjú“ vog. *vási*, *vosí*, magy. *üsző*, végül a „juh“ vogul *ās*, *oš*, osztják *oš*, *āč* stb. és magy. *juh* szavainak iráni eredetére nézve l. Ethnogr. V. 73–74. ll. Az „ökör“-re alkalmazott szavak: éjsz. vog. *ūska*, lozvai *vaška*, *uška*, zürj. *oš*, votj. *oš* megfelelői a kabar-dini *viš* „junger stier“, zend *ukhšan* „ochse, stier“, szkr. *ukshan*, gót *auhsa*, ófeln. *ohso*, *ochs*. Egyezik ez indogermán szó a köztörök *öküz* (csuvas *воγор*) „ökör“ szóval is s ilyen módon magy. *ökör* és ném. *ochs* egy tő sarjai. A baromtenyésztés fogalmi köréből, mint már előbb említettem, nincs egyetlen *ös* eredeti szó sem a magyar és urali ugor nyelvekben. A „hizlalt marhá“-nak magy. *sőre* szava, ugy szintén a vele egyező déli vogul *sűr*, *sűr*, tavidai *sor*, déli osztják *sagar*, — melyeket eddig eredeti ugor nyelvelemeknek tartottak — az osztják-szamojéd *sigar*, votják *sikal*, *skal*, cseremis *uškal*, *skal*, „tehen“ szavakkal egyetemben szintén idegenek az oszmanli, azerbajdsán *sigir* „bika“, tatár *sijir* „tehen“ szó másai.

² Hyrkaniának régi perzsa *Vehrkāna*, *Virkāna* nevezete, valamint ennek utánzása a mai *Gurgān*, melyeket gr. Kuun G. (Relat. Hung. 22.) és Vámbéri (A Török faj 462. l.) a zend *vehrkan*, perzsa *gurgān* „farkasok“ szóval hoznak kapcsolatba alkalmasan népetimológiai alakításnak vehetők.

(a nép és tartomány után nevezve így, mint a perzsa íróknál található „Kazár tenger“, „Úz tenger“ elnevezésekben; l. u. o. 42. l.). Ezek alapján körülbelül az Ural hegység, Kaspi és Aral tók közti pusztaságot kell az ugorok ősi hazájának tartanunk.¹ Ezen központból történhetett vándorlásuk egyrészt éjszakfelé, hol a vogulok és osztjákok mai képviselőik s emléküket hirdeti a Jeniszeji kormányzóság minuszinszki kerületében a *Madjar* tó- és folyónév; — másrészt a Kaukaszus irányában délfelé, hol a

³ Érdekesen támogatja e felfogást egy nyelvi adat, melynek ily irányú tanúlságát első tekintetre aligha sejtjenők. Ez a vogul teremtségi szent rege egyik személyneve: *Paräpärsej*, a Világügyelő-férfi hatalmas ellenfele, kinek rengeteg ló-, juh-, tehén- és disznó-falkáiról szól a rege. Bár a felsőszigvái közlő e hosszú név értelmét semmi magyarázattal föl nem világosíthatta: a szóközépi magánhangzó hosszúsága is azon sejtelmet ébreszti bennünk, hogy valamint a vogul regehősök egyéb hosszú neveiben, itt is összetétellel van dolgunk, mely összetétel tagjainak értelme azonban elhomályosodott. S tényleg megtaláljuk a *Paräp* előrésznek egy más, még pedig ezúttal ismeretes szóval való összetételét a *Paräpnäj* tulajdonnévben (Vog. Népk. Gyűjt. I. 82.), mely a szoszvai közlő bizonytalan tudomása szerint egy hegynek volna neve túl a Túra folyó forrásain. A *näj* „fejedelemasszony“ szónak rendes ellenpárja a vogul rege- és énekszólásokban: *qter* „fejedelem“, úgy hogy ha egyéb adat is támogatja, a *Paräp-ärszej* utórésze bizvást *qter* helyett valónak volna vehető. S íme azon földnek szomszédságában, hova az ugorok ősi hazáját kell a fönnt elősorolt bizonyítékok alapján helyezni, a parthusok nyelvében, a fejedelem címe: *arsak* (Ἀρσάκης, a római íróknál: *arsaces*). E specialis s más nyelvek közvetésével egyelőre nem magyarázható világos szöveggyezés a többi bizonyosságokat is szem előtt tartva legtermészetesebben a parthus és ugor nyelvterület közelségéből értehető (*Paräp* ez esetben talán azonos a nagy *Baraba* pusztaság nevével az Ob és Irtyis között.) — Egy másik (de talán csak valamely iráni nyelvből külön átvett) közös parthus-ugor szó a votják *gurt* „falu, ház“, zürjén *gort* „ház“, melynek alapértelmét az éjsz. vog. *kärtä* „kert, vagy mező-kerítés“, éjsz. oszj. *karta* „hof“, magy. *kert* „körülkerített hely“ (pl. székely „baromkert“) tüntetik. Ezeknek mása t. i. a parthus *karta*, *kerta* (= zend *geredha*, szláv *grad*, *gorod* „város“, gót *gards*, ném. *garten*, iat. *hortus*), mely önállóan s városnevekben szerepel mint földrajzi név s Asinius Quadratus tanúsága szerint „város“-t jelent (το δ' ἐστὶ τῆ Περδορίας πόλις; l. Kuun G. gr. Codex Cuman. Prolog. LXXI.) — Alkalmilag megjegyezzük itt, hogy az Avesta egy *Hukairja* nevű hegységet ismer, melynek pehlevi neve: *Hukar*, *Hugar* (Geiger: Handbuch der Awestaspr. 349).

Derbend-namêh szerint már a VIII. században nevezetes volt az 1400 táján elpusztult mai *Madžar* romváros s hol a Kuban mellett a kubani kerületben *Madžara* hegység áll.¹ Úgy látszik, hogy az Azovi tenger és Kaspi tó közt elterülő nagy mélyföldnek s egyzersmind több folyóérnek és sóstónak *Maniç* neve szintén az ugorok emlékét tartotta fenn amennyiben t. i. a vogulok, osztjások és magyarok közös *manši* (éjsz. vog. *manši*, lozvai *moñs*, *manš*, tadvai *māñši* „vogul“ és „osztják“; magy. *mogy-eri*, *megy-eri* „magyar“; l. Ethnogr. I., 290.) nemzeti nevével egyezik. Egyes ugor törzsek itteni telepeiről határozottan tanúskodik Zemarchosznak útleírása is, ki midőn 563-ban Dizabul török fejedelem udvarából az Aral és Kaspi tók vidékén visszatért volna Bizanczba az Attila (Volga) és Kophen (Kuban) folyók közt az *ugurok* földén hatolt keresztül,² amely ugorokban egyéb körülményekkel való egybevetés alapján magyarokat ismerhetünk föl. Igen korán, úgy látszik már időszámításunk előtt egy-két századdal megindult az ugorok vándorlása ősi hazájukból. Legrégibb említését ennek a Kr. előtti I. században élt Strabonál olvassuk, ki szerint „az egész tengermelléki vonalon a Borysthenes (Dnyepër) és Istros (Duna) között legelőbb a géták pusztasága fekszik; aztán a tyrigeták tartománya következik, ezután a szarmát jazygeké, ezután a királyiaknak nevezetteké (t. i. királyi szkytháké), ezután az *urgoké* (Οὔργοι). Ők nagyobbbrészt nomádok; kevesen földműveléssel is foglalkoznak. *Gyakran laknak állítólag az Istros két oldalán is*“³ (VII., 3, 17). Nagyobb arányokat öltöttek az ugorok vándorlásai a hunnok előnyomulásai s az ebből eredt népzavarok következté-

¹ L. az itt felsorolt mai helynevekre vonatkozólag Szemjonov nagy orosz földrajzi szótárát.

² L. Menander Protector VIII. fejezetében (Corpus scriptorum Historiae Byzantinae I., 300. l.): „Zemarchos a mocsár fővényes partjain utazván tizenkét napon át áthatolt a nehezen járható vidékeken s elérte nemcsak az Ὑλ (Jemba) partját, hanem eljutott a Δαίλ (Jajik, Ural) s ismét más mocsarakon által az Ἀττίλα (Volga) folyóhoz is, innen pedig az *ugurok*-hoz (ὡς Οὔγουρους), kik a rómaiakat arra intették, hogy a fákkal sűrűn benőtt helyeken a Κορὴν (Kuban) tájékán négyezer perzsa áll lesben, kik őket átmentükben foglyúl fogják ejteni“.

³ ... ἡ δὲ ὑπερκαυμένη πάσα χώρα τοῦ λεχθέντος μεταξύ Βορυσθένους καὶ Ἰστροῦ πρώτη μὲν ἐστὶν ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία, ἔπειτα οἱ Τυριγέται, μεθ' οὓς οἱ Ἰζύργες Σαρμάται καὶ οἱ Βασιλικοὶ λεγόμενοι καὶ Οὔργοι, τὸ μὲν πλεον νομάδες ... τοὺτους φασὶ καὶ παρὰ τὸν Ἰστρον οἰκεῖν ἐφ' ἐκάτερα πολλὰς. Egy kéziratnak lapszéli jegyzete az Οὔργοι szóban egyesesen *magyarokat* vél: Οὔργοι νῦν, οἱ δὲ αὐτοὶ καὶ Τοῦρκοι λέγονται (l. Gustavus Kramer: Strabonis Geographica. Berlin, 1847. II. köt. 32. l.).

ben. Priscus Rhetornál találjuk először fölemlítve az általános urog népnévezet mellett (Οὔρογοι), mely idővel úgy látszik egy külön ágnek vált sajátos névévé, a *szaragur* (Σαρράγοροι, vagy „fehér ugor“ és *onogur* (Ὀνόγοροι, vagy „nagy ugor“ törzsnevezeteket,¹ mely utóbbinak összerántott *ungri*, *hungari* alakjaival tudvalevőleg a nyugoti írók később a magyarokat jelzik. E törzseket a hunnoktól kiszorított avarok, jobban mondva az emezektől szorongatott szabirok zavarták ki ősi lakhelyeikről s ekkor történhetett, hogy a vogulok és osztjákok, sőt úgy látszik egyes magyar nemzetségek is éjszakabbra a Tobol, Irtis és Ob vidékeire szorultak a legdélibb unyor-magyarág pedig legalább nagyobb részében az Alsó-Volga és Kaukázus közti vidékekre költözött, amely hazájukról Zemarchosz hagyott fönna számunkra értesítést. Itt jutottak ez utóbbiak a bolgárok szomszédságába, kiknek a bizanci írók tanúsága szerint Kuvrát alatt 635 tájt alattvalói is voltak s kikkel amúgy is igen szoros kulturális érintkezésben kellett állaniok, amint a magyar szókincs bolgár-csuvas jellegű török elemei bizonyítják (l. Ethnogr. V, 21—24. ll.). Tudvalevőleg a kazar hatalom a bolgárokat nemsokára kiszorítja az Alsó-Volga vidékeiről, amidőn Kotrag, Kuvrát fia a két *Etil* (Volga és Káma) folyó között² s

¹ A *szaragur* népnév előreszére nézve v. ö. vog. *sajriñ* „fehér“ s a nem török eredetű csuvas *šora* „fehér“ szót, mely benn van a kazar Σάρηλ = ἄσπρον ὀσπίτιον, „fehér haza“ helynévben is. Tudvalevőleg Nestor a magyarokat „fekete ugroknak“, a kazárokat „fehér ugroknak“ nevezi. — Az *on-ogur* (Theophylactusnál: Ὀνωγόγοροι) népnév előreszében az éjsz. vogul *ön*, éjsz. osztják *ün*, *un*, déli *üna* „nagy, fölséges“ szót ismerhetjük föl, mely kifejezés fönnmaradt a volgatáji „Magna Hungaria“ nevezetében is; amennyiben t. i. evvel aligha e tartomány földrajzi területének rendkívüli nagyságára történhetett czélzás. Tekintve a *hetu-moger* „hét magyar törzs“ nevezetet talán a „nagy ugor“ a *kutigur* (*kuturgur*) és *utigur* (Ὀυτιγόγοροι) hunn-bolgár néven szereplő ugor törzsekhez van viszonyítva, melyeknek nevét „*hat-ugor*“-nak és „*öt-ugor*“-nak magyarázhatnók (v. ö. vog. *qat*, *khót*, osztj. *qūt*, *kūt* „hat“ és vog. *ät*, osztj. *vet*, *vēt*, magy. *öt*). A *hunn-ugur* változat ezek alapján népetimológiai alakítás volna a „hunn“ népnévezet belejátszásával. Megjegyezzük itt, hogy az *ongor* név ma is használatos a távol keleten, így nevezik t. i. az oroszokat az altajvidéki kalmukok (Zolotnyiczki: Kornjevoj Čuvaško-russkij Slovarj 245. l.) ép oly eljárással, minővel a tavdai vogulok ugyancsak az oroszokat *sabiroknak* (*sqépér*), az éjszaki vogulok a tatárokat *kitanoknak* (*qatañ*) hívják, vagy amint az európaiak a mongolokat tatároknak nevezték, átvívén t. i. valamely előbb ismert ellenséges népfaj nevét az újabbra.

² Hunfalvy P. a Constant. Porphyrog. Απελζούζου-járól így nyilatkozik: „Bizonyosnak látszik nekem, hogy az Atel, Etel és

kiterjeszkedve a Volga jobb oldalára is Nagy-Bolgárországot alapítja. Bizonyára ugyanez alkalommal történhetett a velük együtt élt magyarok fölvonulása is e vidékekre, ahol őket Ibn-Rosztéh az eszkel-bolgárok és besenyők szomszédságában ismeri, hol a középkori írók „Magna Hungaria“-ja elterült s hol maig is fönmaradt emléküik egyes földrajzi nevekben, minők a vjatkai kormányzóság malmysi kerületében *Madjar* falu | ugyanott az orlovi kerületben *Madarovo* falu | *Paňzar*, *Peňzar* tatár neve a jelabugai kerületben fekvő *Pjanyj-bor* egyházas falunak, mely *Maňzar* (v. ö. vog. *maiši* = *mogy-er*) helyett valónak látszik (mint ugyane vidéken: *busurman* e h. *musulman*; v. ö. magy. *böszörmény*, orosz *besermjan*) s az orosz népetimológiában „részeg fenyves“ értelmet öltött *Urga* a Szurának egyik baloldali mellékfolyója a nyizsegorodi kormányzóságban.¹ A „magyar“ népnevet fönntartották az ugyane területen (a Kámától délre) lakó *mišar*-ek (kazáni kiejtés szerint: *mišar*, csuvasúl: *mižär*, oroszúl: *meš'er*), mely tatár nyelvű népet a középkori orosz történetírók *mo:ar*, *madžar*, *mačarin* alakú nevekkel emlegetik (v. ö. *megyer* és *magyar*).

III. De haaz ugorok már Herodotosz korában gyakorlott lovas vadász nép voltak, ha ősi hazájuk a nyugotázsiai mezőségekbe teendő, ha a pontusi szkythák műveltségi hatáskörében éltek: egész természetesnek bontakozik ki elénk az az ethnikai alakulatuk, melylyel a történe~~s~~ színpadán, mint un-ugorok és magyarok megjelennek s mely őket a népvándorlás egyéb pusztai nomád népeivel, jelesen a bolgárokkal, besenyőkkel, kazarokkal és kúnokkal egy-nemű népfajnak tünteti. S ez nevezetes tanulság; mert a mai napság igazi értékénél sokkal többre becsült népszerü theória, hogy a magyarok nyelvüket változtatott törökök volnának, tulajdonképpen azon sarkallik, hogy valamely vogul-osztják-féle jámbor törzs, melynek nyelvét ama kiválóbb fajú törökök átvették, már ethnikumánál fogva képtelen lett volna arra a történeti szereplésre, melylyel a magyar hazát hódított s magának jelentőséget vívott ki Europa népei közt. A fönnt kimutatott eredmények világosan igazolják, hogy az ugorok is ép olyan természeti és kulturviszonyok hatása alatt fejlődtek, mint az említett török fajú népek, hogy tehát harcziasságuk is ép olyan természetes fejlemény lehet, mint

Kuzu a magyaroknak azon lakhelyére vonatkozik, mely a Volga mellékén volt, mielőtt dél felé a Fekete tenger folyók mellékeire jutottak. Itt találta őket Ibn-Dasta is.“ . . (Magyarország Ethnogr. 214. l.).

¹ Ugyanott hol a *Madjarovo* helységnév, vagyis a vjatkai kormányzóság orlovi kerületében találkoznak *Jugrija*, *Jugrinskij* s a szomszéd kerületekben két *Jugrina* helységnév. továbbá *Ugorskaja pustoš* (l. Smirnov: Votjaki 5. l.): mindezeket az egykor e vidéken élt magyar-ugorok emlékezeti maradványának tarthatjuk.

amazoké s nem föltételez okvetetlenül török vérkeveredést, amint ezt az elfogultság föltüntetni szereti. Igen téved, ki a vogulok és osztjákok mai békés természetéből az őskor állapotaira következtet: egy futó pillantás a vogulok kiadott költészeti hagyományaiába — s ilyenek nagy számban vannak Reguly hagyatékában az osztjákoktól is — meggyőzhet bennünket arról, hogy e népnek multja zajos harczok, ellenségekkel s egymás között vívott folytonos viaskodások közepett folyt le. Az istenek hősi énekeinek vaskos kötete csupa ádáz háborúk, várak, fegyverek, hadi felszerelések stb. leírásai, melyekkel a nép korábbi fejedelmei (kik később isteni tisztelet tárgyaivá lettek) jeleskedtek. Azon körülmény, hogy a régi fegyvernevek közül az eredeti *nyíl, íjj, tegez* szók mellett a *kard, tör, fejsze* és *vért* iráni eredetűek s a két utóbbi a specialis összet jelleget viseli¹ világos utalás arra, hogy azok, kik az ugorok első mesterei lehettek a fegyverforgatásban nem a törökök, hanem az iráni skythák lehettek, úgy hogy igen valószínű, hogy a hunnok, valamint a nyomukba tóduló török népek (kiktől szintén származnak egyes fegyvernevek, mint *dzsidzsza, buzogány, balta*) már harcedzett, kész hadi népet találtak bennük, melylyel — mint a történet több tényéből látjuk — érdekesnek és czélszerűnek találták a szövetkezést, illetőleg a barátságos viszony biztosítását.

IV. Azon körülmény, hogy Herodotosz a Dnjeper torkolatától 200 stadiumra fekvő Olbiában oly részletes tudomást szerezhetett a jyrkák földjéről és vadászati szokásukról, azon tanulságot foglalja magában, hogy a pontusi szkythák már az V. és VI. században Kr. e. látogatták az ugorok országát, vagyis hogy az a kereskedelmi, illetőleg műveltségi kapcsolat, melyről az iráni-ugor szókinszbeli emlékek tanuskodnak igen régi korú. Ugyanilyen eredményre vezetett bennünket e kulturszavak tiszta nyelvi elemzése is (l. Ethnogr. V, 18.), melynek bizonyosságát most néhány újabb adattal erősíthetjük. Ezek t. i. a következők:

a) Az ugor nyelvek iráni elemei közt több van olyan, melynek terjedtségi köre az ugor nyelvek egész vonalára, illetőleg ennek *ural-volgai részére* terjed, mely jelenséget csak az magyarázhatja, hogy a szóban forgó idegen nyelvi hatás az ugor népeket még ezek területi érintkezése korában, vagyis a germán (gót) és szláv-

¹ A magy. *fejsze*, tavdai vog. *poišt* „fejsze“ megfelelői: szkr. *paraçu* „axt, beil,“ összet *farath, fūrāth* id., gör. *πέλζος*, melyekkel szemben *r-l* (ill. *l-j*) hangváltozással magyarázhatók. Ez a hangváltozás a skytha szavaknak kedvelt sajátága (pl. *Κολάρις* = *kārahšāyathya* „heeresfürst“) s habár nem mutatkozik ugyane szóban (mely egyébként is rendellenes hangmegfelelésében; l. Hübschmann 142. l.), igen gyakori az összetben is (l. u. o. 107. l.). — A *vért* szó összet jellegré nézve l. fölnt 165. l.

lett törzsek európai térfoglalása előtt érhette. Ilyen közös nyelvi elemek:

1. magy. **ház** | irtisi-osztják *ḡāt*, szurguti *kāt*, éjszaki *ḡot* | éjsz. vog. *kwol*, déli *kwāl*, tavdai *khul* „ház“ | votják *kuwa* („sátor“; tö: *kwāl*-); zürjén *ka*, *ku*: *kerka*, permi *ker-ku* („gerenda-ház“) | cseremis *kudō*, *kuda*, mordvin *kudo*, *kut* | finn *koto*, észt *kodu*; lapp *kote* stb. (1. Műsz. 94.). — zend *kata* a) „graben“ (= pehlevi *kantak*, uj perzsa *kandah*) a zend *kan-*, szkr. *khan-* „graben“ igéből); b) „haus“ (tdkp. eredetileg „földbe ásott ház“, mint a ház legősibb alakja; 1. Schrader: *Sprwissenschaft. u. Urgesch.* 491.).

2. magy. **név** | osztj. *nem*, éjsz. vog. *nam*, déli *nām* | zürj. *uim*, *uim* | finn *nime*, lapp *namma* | mord. *lem*, cserem. *lüm*, *lüm* — digori-összét *nām*, tagauri *nām* „ruf, ansehen“; digori *nōn*, tagauri *nōm* „name“ | zend *naman*, szkr. *nāman* | lat. *nomen* stb. Az ugor alakok kopott végzetükkel s magas hangzójukkal összetellegűek.

3. magy. **ár** „pretium“ | finn-lapp *arvo* | tovaképzéssel: vog. *ārtel-*, osztj. *artal-* „schätzen“, zürj. *artal-* „erwägen, zählen, berechnen“ (Műsz. 748.) — összet *ar-* „preis, wert“ | zend *areḡaṇh* „preis“, *areḡa* „wert, würdig, wertvoll“, *areḡ-* „wert sein, verdienen; pehl. *arḡ* „wert“ | szkr. *argha* id. Az ugor alakok végzete itt is összetellegű.

4. magy. **mező** | éjsz. vog. *mā* (tö: *mā-*) déli *mō*, tavdai *mā* „föld“ | éjsz. osztj. *mī*, *mī*; *mū*, *mu*; déli *meg*, *mez* id. | zürj. *mu*, votj. *mu*, *mu-ēm* id. | cserem. *mū-lānde*, *mū-lāndū*, *me-lānde* id. (1. Ethnogr. V. 6.) | finn *maa* id. | mord. *moda* „föld (mint anyag)“ — pehlevi *matā* „bezirk, land, gegend“. Teljesen hasonló hangviszonylást tapasztalunk a vogul *ma'i* (tö: *ma-*), éjsz. osztj. *mavī*, déli *mag*, zürj. *ma*, votj. *mu* s másrészt mord. *med*, magy. *méz* = zend *maḍu*, szkr. *madhu* id. szavak közt. A magy. *mez-ő* végzete afféle képzés, minőt iráni eredetű szók közül az *űsző* és *keszege*, *kecsege* végzeteiben is tapasztalunk. (1. Ethn. V. 73, 75).

5. magy. **ág** | finn *onki* „halászó horog“, észt *oñg*; lapp *vuñk*, *vuog* id. (1. Ethnogr. IV., 164.) | zürj. *vug* „stiel, griff, henkel, bügel“, votj. *vug* id. | cserem *ongo* „henkel eines gefässes“ — szkr. *añka* „haken“, görög *ὄζος*, latin *uncus* „widerhaken“, felném. *ango* „stachel, tüangel“, *angul* „fischangel“ stb.

6. magy. **méreg** | finn *myrkky*, finnmarki lapp *mirko* id. — összet *marg* „gift; zend *mahrka*, pehlevi, uj-perzsa *marg* „tod“ | szkr. *marka* id.

7. magy. **száz** stb. (Ethnogr. V, 139). — 8. magy. **tíz** stb. (u. o.). — 9. magy. **méz** stb. (u. o. 136). — 10. magy. **ravasz** stb. (u. o. 72). — 11. magy. **róka** stb. (u. o.). — 12. magy. **kutya** stb. (u. o.). — 13. magy. **űsző** stb. (u. o. 93). — 14. magy. **juh** stb. (u. o. 74.). — 15. magy. **szarv** stb. (u. o. 140; az itt felsorolt adatokhoz v. ö. még éjsz. vog. *sārp*, déli *šuarp*, *šörp* „jávorszarvas“

= pehlevi *srub* „hornviah“. — 16. magy. *manó* stb. (u. o. 138.). — 17. magy. *ara* stb. (u. o. 134.)

Szorosabb határok közt tapasztaljuk elterjedését a következő iráni eredetű ugor szavaknak:

18. magy. *méh* | votj. *muš*, zarj. *maša-muš* id. (*maša* „mézes“) | mord. *mäksš*, *meš*, cserem *müksš*, *müšš* id. — zend *makhši*, szkr. *maksh*, *makhšā*, pehlevi *makhsh*, *magas*, ujperzsa *magas* gör. *μῆτος*, lat. *musca*, szláv *mšcha*, *much* stb. „mücke“.

19. zürj. *ord* „seite“ (*ordin* „bei“, *ordō* „zu“; *ort-li* „rippe“), votják *urd* „oldalborda“, *urdās* „oldal“ | vog. *urt* „rés“, *ürtt-* „osztani“, éjsz. osztják *ort-*, déli *urd-*, *örd-* id. | cserem. *örtöž*, *ördež* „seite“ | mord. *irdes*, *irdis*, *irdes* „rippe“ | lapp *ertek*, *ärtteg* id. — zend *arēdha* „seite“, szkr. *ardha* „halb, hälfte“, digori-összét *ardāg*, tagauri *ārdāg*, *ārdāg* „halb, hälfte“; seite“. Ez idézett szók rokonságához tartozik Budenz szerint a magy. *oreza*, *arez* is (MUGSz. 751. l.)

20. magy. *nád*, mord. *nuděj*, *nudī*: szkr. *nadā* „schilfrohr“, ujper. *nāi* id.

21. magy. *farkas* (?), mord. *vergās*, *virgās*, *vergez* „farkas“, zürjén, *vörkas* „vielfrass (gulo)“ — zend *vēhrka*, szkr. *vrka*.

22. cserem. *ängér*, *ängir* „hamus“ | zürjén *vugir* „angel“ | éjsz. vog. *vāñkēr* „horog, kamó“, pelimi *vazrēp* „csáklya“ — összetét *ängur* „haken, angel“; v. ö. szkr. *añka* „haken“ (l. fentebb).

23. finn *orhi*, *orihi*, *orii*, *oris* „ménló, csödör“ | lapp *vares*, *orres* „hím állat“ | zürj. votj. *už* „hengst“. — összetét *wurz*, *vurz*, tagauri *urš* „hengst“. V. ö. szkr. *vršni* „manuhaft, widder“, *vršan* „männlich, mann“, zend *varšni* „männliches (schaf)“. Ide tartozónak látszik a mordvin *verēs* „bárány“ szó is.

24. finn *utar*, észt *udar*, mord. *odar*, cserem. *vadar*, zürj. votj. *vōra* „tögy“ — szkr. *ūdhar*, gör. *οὔρη* (V. ö. Thomsen: Beröringer 234.)

25. észt *rēm* „ruhe, sanftmut, lust“, zürj. *ram* „sanft, still, friedlich, ruhig“, éjsz. osztj. *rōm* „sanft, sanftmütig“, déli *ram* „ruhe“. — zend *rāma* „behaglichkeit, ruhe, glück“, szkr. *rāma*, pehlevi *rām* id. (Tomaschek: Sitzungsab. 117, 24).

26. magy. *ürü*, mord. *reve* „bárány“ stb. (Ethnogr. V, 74. és 164. l.) — 27. magy. *varjú* stb. (u. o. 75. s az ottani adatokon kívül még erza-mordvin *varaka* „varjú“) — 28. magy. *arany* stb. (u. o. 8.). — 29. magy. *ezüst* stb. (u. o. 9.). — 30. magy. *ezer* stb. (u. o. 139.). — 31. magy. *tőr* stb. (u. o. 16. és 76.). — 32. magy. *asszony* stb. (u. o. 136.). — 33. magy. *keszeg* stb. (u. o. 75.)

34–36. votj. *kort* „vas“, *andan* „acél“ és *irgon* „réz“ stb. (u. o. 7–8.) — 37. votj. *murt* „ember“ stb. (u. o. 20. mely adatok közül azonban mord. *mirdū* „férj“, cserem. *māri* „férfi; cseremisiz; férj.“ inkább az ó-perzsa *martija*, szkr. *martja* „sterblicher, mensch“

mintsem a zend *marēta*. szkr. *marta* id. képzésekhez csatlakozik). — 38. vogul-osztják *mis*, *mīs* „tehén“ stb. (u. o. 74, melyekhez még zürj. *meš* „schaf, widder, hammel“ sorakozik, úgy hogy e mellett zürj. *mōs* „tehén“ más korbeli, vagy külön nyelvjárásbeli átvételnek tekinthető). — 39. zürj. *turin*, votj. *turim*, *turin* „fü; széna“, éjsz. osztj. *tōrin* id.; szkr. *tīna*, ujperzsa *tarr* (Tomaschek: Sitzungsab. 117, 23). — 40. zürj. *vörk* „nietre“, osztj. *verek* id.: szkr. *vrkha*, zend *veredhka* (u. o.). — 41. vog. *’särkēs* „sas“, votj. *žuges* id. (Wied): osszét *čārgās* „adler“. — 42. zürj. votj. *med* „lohn, miete“; vog. *mēt-γūm* „bérelt ember“, *mētēl-* bérel; éjsz. osztj. *mīt*, „miete, lohn“, déli osztj. *mīt* id.: szkr. *midha*, zend *mīžda*, pehlevi *mīzd* „lohn, belohnung“, osszét *mīzd*, *mīzd* „bezahlung, vergeltung, lohn“. — 43. finn *terä*, észt *tera* „schneide, schärfe“, cserem. *tür*, *ter*, *tir* id.: zend *dāra* „schneide“, szkr. *dhārā* id. (Tomaschek).

b) Egyes iráni-ugor elemek olyan hangképet mutatnak, mely régibb az iráni nyelvek ismeretes legrégibb alakjánál, a zendnél is és csak a rökön nyelvek, jelesen a szanszkritt egybehasonlításával válik érthetővé. Ezek közül utaltam már mint világos példákra (Ethnogr. V. 18) a votják *zare’z* (vog. oszt. *šārēs* stb.) „tenger“ és vogul *sātēr*, *sōtēr* (zürij. votj. *šurs*) „ezer“ szókra. Amabban t. i. a szóvégzet *ž-jét* (ill. *š-jét*) sem az óperzsa *duraja* (ujperzsa *darja*), sem a zend *zrajuñh* (pehlevi *zré*) meg nem világosíthatják, hanem csak egy már régibb korra utaló s a szkr. *žrajas* „ausgedehnte fläche“ (l. Geiger: Hbuch d. Awestaspr. 244) alapján érthető óiráni **zrajanz*-féle alak (v. ö. pl. votj. *kīž* „húgy“ = vog. *γunīs* id.). A vogul *sātēr*-ban s társalakjaiban viszont a szókezdő s (*š*) mutat a zend *hazañra* (pehlevi, ujperzsa *hazār*) alakénál régibb hangfokot, melyre csak a szkr. *sahasra* „ezer“ megfelelőnek alapján következtethetünk. Ugyanilyen tanulságot tartalmazó ugor-iráni szók még a következők:

Vog. *âtēr* „úr, fejedelem“, mely az osztják *ürt*, magy. *úr* alaktól külön nem választható (l. fönt 136. l.), ámde szóközépi, ill. szóvégi *t-jével* a zend *ahura* „úr“ alakból nem magyarázható, hanem csak ennek régibb *asura* hangképéből (v. ö. vog. *ātucēs* „ón“ = votj. *azveš*, osszét *aužeste* „ezüst“ és vog. *sātēr* „ezer“ szkr. *sahasra* l. föntebb), melyre szkr. *asura* mása utal.

Mordvin *sede*, *sed* „híd, palló“, mely a zend *haetu*, osszét *γīd*, *γēd* „brücke, furt“ és magy. *híd* alakok ellenében csak a szkr. *setu* „híd“ szónak alakjából magyarázható szókezdővel jelentkezik.

Votják *med*, vog. *mēt*, osztj. *mīt* „bér, jutalom“ stb. (l. fönt), mely szóvégző mássalhangzójában a szkr. *midha* alakkal, nem pedig a későbbi hangfejlést tüntető zend *mīžda*, osszét *mīzd* stb. alakokkal egyezik.

c) Vannak olyan iráni-ugor szókinszbeli egyezések, melyek a különös zend hangfejlési fokban jelentkeznek, ilyenek a föntt (8, 17. l.) kimutatott magy. *arany*, zürj. votj. *zarñi* (= zend *zaranja*,

melylyel szemben már a pehlevi alak: *zar*, a kurd *zēr*, *zir*¹ stb.) stb. szón kívül a vog. *aiwén* „zabola, fék (zaun des pferdes“ Reguly), mely a zend *aiwidāna*, szkr. *abhidāni* „halfter“ (ebből: *aiwi* „zu, hinzu“ és *dā-* „setzen, legen“) összerántott végzetű mása s az újabb iráni, jelesen sarikholi *vidan* „a bridle“, déli összet *widon* „gebiss“, tagauri *viðon*, *vidon* „zügel“ alakokhoz képest szókezdetében teljesebb hangtestű. Egy másik ilyen szó a vogui *vāni* „*voāni* „erdő“, mely egyezik a szkr. *vana* „wald, baum“, zend *vanā* „baum“ szóval, de nem ezek újabb alakjával, minő összet *-bun*, *-bin* „wald“ *khārttu-bun* „birnbaum-wald“). Ugyanilyen hangbeli megfeleléseket tapasztalunk a magy. *vár*, *várad*, zend *vara*, pehl. *var* (l. fönt 76. l.) és az ujperzsa *bar* „vár“, továbbá a magy. *vásár* és ujperzsa *bāzār* id. közt.

d) Mint a Herodot-féle különösen összeteszerű hangsajátságot tükröző *lōpzzu* alakból kitetszik a Kr. előtti századok korát kell föltennünk azon szók átvételére nézve is, melyeknek szoros megfelelelt különösen az összetban találjuk, minő pl. a *keszeg*, *asszony*, *vért*, *üstök* és *ezüst* szavaké. Ezen fölvétellel egyezik azon jelenség is, hogy egyes e csoportba tartozó szavak (mint pl. az *ezüst* és *keszeg* szók rokonsága) jócska területen vannak elterjedve az ugor nyelvekben.

Az iráni befolyás az ugor nyelvekre még folyton tart időszámításunk első századaiban is, amint azt egyes pehlevi alakok (pl. vog. *ma'i* „méz“, a közugor *med*, magy. *méz* ellenében; l. fönt 136. l.) igazolják. Ugy látszik azonban, hogy a gót és lett-szláv terjeszkedés különösen a nyugotabbra eső ugor népeknél (finneknél és lappoknál) megszakítja az iráni összeköttetést, mely végkép csak a hunnok s a nyomukba lépő török népek uralmával szűnik meg.

Munkácsi Bernát.

¹ Csak az összetban találunk még a zend alak hangtestével egyező teljes alakot ebben: digori *su-zarine*, *su-zārinā* „arany“, melynek tagauri változata: *si-zarin*, *si-zārin*. Ennek előrésében Hübschmann a zend *su-za* „tisza“ szót ismeri föl, úgy hogy szerrinte az egész szó ezt jelentette volna eredetileg: „tisza arany“. Föltéve, hogy ez elhomályosult összetétel kora nem igen régi, az ugor alakok eredete az iránság területéről ezen a réven is történetet, mit az *ezüst* s több más ugor főmnév különös összet jellege tesz valószínűvé.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Ujabb adalékok a palóczok néprajzához.

1. Temetési szokások.

Sajátságos s a messze multból eredő szokásokkal és babonákkal van egybe kötve a palócz népnél a halottak eltakarítása is, a mely szokások és babonák nem annyira a temetési szertartás lefolyására, mint inkább a *halottak felöltöztetésére* vonatkozóak, mert hisz a temetési szertartás úgyszólván mindig egyformán folyik le, volt legyen a halott férfi vagy nő, leány vagy asszony, legény vagy házas ember, hanem a halott felöltöztetésénél igenis mindezt figyelembe véve, más és másképen járnak el.

A palócz asszony „ha még olyan feődhő’ tapadt zsellér is” menyasszonyi fehér ruháját a lakodalom után a tulipános láda fenekére zárja s nem veszi fel többé, mert „számít az utolsó órára”, hogy legalább tisztességes „*haló ruhá*”-ja legyen, a miben eltemessék.

Ritka palócz asszony, a kit nem a menyasszonyi ruhájában temetnek el, a haját szépen kontyba kötik, fejére a menyecske korában hordott arany vagy ezüst fonállal gazdagon himzett úgynevezett „*csipkét*” kötik, arra pedig fátvölt.

A hajadon leányokat szintén fehér ruhában teritik ki, azonban ezek haját már be sem fonják, hanem hosszában, két oldalt szépen lesimitva pántlikával keresztül kötik és homlokát koszorúval övezik.

A férfi halottat, az életében viselt „*ünneplő ruhába*” öltöztetik, adnak rá tiszta inget, gatyát, lajbit, lábára csizmát húznak, vagy ha ezt a láb puffedtsége már nem engedi, akkor „*strimfist*”, bal hóna alá pedig kalapot tesznek. A nős emberek nagyobb részét is, már t. i. a kinek hogy módja volt s életében „*eő nem nyötte*” a „*jegyruhában*” temetik el, a melyet menyasszonyától kapott az esküvő reggelén „*mielőtt hitre mentek voóna*.”

Az olyan nő vagy férfi, a ki keresztanya, illetve keresztapa is volt, annak a kezeit melle fölött összekulcsolják s közéje „*olvasót*”, vagy ha „*írást tudott*” imádságos könyvet tesznek, ellenkező esetben pedig két kezét, két oldalt hosszában helyezik el a koporsóban s a kalapot és imádságos könyvet a bal hóna alá teszik.

A halott lábára húzott csizmáról a patkót, mindig lefejtik, részben azért, hogy lépteinek kopogása ne legyen hallható, ha eltemetése éjszakáján haza megyen a „szállást megköszönni” — amit palócz hiedelem szerint minden halott megtesz — részben azért, mert a *holtnak nehéz a vasat hordani*; s épen ebből a babonás hitből az asszonyok hajába sem tesznek „konty vasat”, hanem azt egy darabka faragott fával vagy a lúd szárnytollainak vastagabb végével az u. n. „síp-tolyú”-val helyettesítik.

Olvasót minden halottnak adnak a kezébe, imádságos könyvet pedig csak olyannak a ki olvasni tudott.

Az áldott állapotban elhalt nőt is ép úgy öltöztetik fel, mint a többi asszony-halottat. hanem melléje egy *kis inget, egy szál vékony viasz gyertyát és egy krajczárt is helyeznek el*, a mit a kiszemelt keresztanya köteles adni. Palócz hiedelem szerint ugyanis a gyermek megszületik még a koporsóban is, arra kell tehát a kis ingecske, az egy krajczárt pedig azért teszik a koporsóba, hogy az újdonszülöttnek a más világon legyen mivel megvennie a világosságot, a kis viaszgyertyára meg a keresztelés alkalmával lesz szüksége, mert úgy vélik, hogy az ily gyermekeket keresztelő szt. János az utolsó ítélet napján a Jordán vizében meg fogja kereszteni, valamint a *halva született és kereszteleetlen gyermekeket is*, a kik mellé ingecskét, krajczárt és viaszgyertyácskát szintén helyeznek a koporsóba. A krajczárt rendszeren a gyermek kezébe teszik. A palócz nép e szokása önkéntelenül eszünkbe juttatja a görög népet, kik a megholtak szájába egy-egy obulust szoktak volt tenni, hogy az Alvilág folyóján lelküket átszállító Charon hajósnak a viteldíjat lefizethessék.

A kereszteleetlen gyermekeket rendszeren „*cserépfazék*”-ban, vagy mint egy vén palócz asszonytól hallottam „*valami eskatulyában*, a ki olyan mint egy patykámfogaó”, a temető árkába temetik, épen úgy, mint régente az akasztott embert, vagy az öngyilkosokat, kiknek „*ész széles világé*” se adtakvaóna pihenyeő helyet a temetőben annak elébe.

A halottat rendszeren az „*első ház*”-ban szokták kiteríteni, leemelik a szeker-derék egyik oldalát vagy néhol az egész szeker derekat s a szobának az úcczára néző két ablaka közt a mestergerenda alá helyezik, egyik végével a fal mellett elhúzódó tölgyfa lőczára, másik végével egy székre; arra, illetve abba aztán szalmazsákot, derekaljat raknak, ötöt-hatot is egymásra, azt szép fehér csipkés lepedővel leborítják s fejtől 2—3 párnát helyeznek fölébe és úgy terítik ki rá a halottat.

Némely helyen, mint pl. Csehiben is, szokásban van oly magas ravatalt emelni, hogy a halott csaknem a mestergerenda közelében nyugszik.

A szeker-derék alá, főleg felső Hevesben, rendszeren egy dézsza kútvizet, a halott mellére pedig vasat pl. patkót vagy vasalót szoktak tenni, hogy föl ne dagadjon, azt hívén, hogy míg a vas-

darab egyfelől nyomást gyakorol a holttestre, más felől meg a víz annak *püffedségét leszívja* magába.

(Az ezen célból alkalmazott patkót — mint az Pintér Sándor szerint Nógrádban még néhol szokásban van — a hevesmegyei palóczoknál a halottal nem szokták eltemetni, én legalább sehol a nyomára nem akadtam.)

A kiterített halott felett a csaknem minden palócz faluban levő ájtatos, imaegyletek tagjai az u. n. „*társúlato*s v. *olvasós-asszonyok*“ szoktak virrasztani, a kik este 10—12 óra között oda gyűlnek a halottas házhoz s éjfél után 1—2 óráig imádkoznak, énekelnek az elhunyt lelkeért.

Halottaikat rendszeren festetlen fenyőfakoporsóban temetik el, párna helyett, mindenik halott feje alatt „*gyállás*“ (gyalú forgács) van, a „fejér nép“ alá szép, csipkés „*sátorlepedőt*“ teritenek a koporsóba, a férfiak alá pedig csak egyszerű simát „a kibe nincsen csipke varrva“ s a gyermekek koporsójába meg azt az egy vagy másfél rőf hosszú vászon vagy gyolcslepedőt, az úgynevezett „*korozsmát*“, melyet vásárolni mindig a keresztanya szokott akkor a midőn a gyermeket keresztelni viszik.

A temetés, melyre „*néh*a annyian mennek uram, hogy a feőd is alyig birja“ jobbára délelőtt mise után megy végbe.

A pap előbb „beszenteli“ a halottat s aztán az egyszerű deszka-koporsót kiviszi az udvarra, a hol a pap egyházi funkcióját elvégezve a kántornak adja át a szerepet, s következik a temetési szertartás megindítóbb része az u. n. „*búcsúztatás*.“ Helyesebben mondva búcsúzás ez, mivel a kántor ez alkalommal csak szóközvetítő tolmácsa a halottnak, a mennyiben a rigmusokba szedett „*búcsúztató*“ úgy van konczipiálva, mintha azt közvetlenül maga a halott intézné azokhoz, kiktől örökre meg kell válnia. Természetes, hogy a jobb módú mindig tovább búcsúzik, mint a szegény, mert nemcsak a család tagjaihoz, hanem a sógorhoz is, komához is, jó barátához, ismerőshöz, alsó-felső szomszédhoz is van még egy két búcsú szava, a mit a kántor mindig énekelve ad elő. A végső tisztelet e része soha sem marad el, volt légyen a halott bármilyen szegény zsellér is életében. A búcsúztatókban az elhunyt rokonait s ismerőseit névszerint szokták felsorolni vagy a mint a palóczok mondják „*kinevezni*“ „*kihuritani*“ s ha valaki a búcsúztatóból véletlenül, vagy a vers rövidebb voltaért költségkimélés szempontjából kimaradt, mintegy megütözve kérdik az illetőtől „*Hát mē' ki se huritottak Angyél vagy Jaóska saógor?*“

Búcsúztatás után a fekete posztótakaróval leborított koporsót, ha férfi vagy korosabb nő fekszik benne, kocsira helyezik s úgy viszik örök nyugvó helyére; ha pedig fiatal menyecske, vagy leány volt a halott, koporsóját ráteszik az u. n. „*szent Mihály lová*“-ra s Parádon, Bodonyban a tiszta fehérbe öltözött „*fehér asszonyok vagy lányok*“ vállaikra emelve viszik ki a temetőbe.

A „*fehér leányok vagy asszonyok*“ rendszeren *tizenketten* van-

nak, a kik közül kettő templomi lámpával, négy meg templomi lobogóval a gyászmenet élén halad, a többi hat meg a koporsót emeli.

Heves megye felső részében az imént elmondottaktól anynyiban eltérő a szokás, hogy a fehérbe öltözött lányok fején koszorú is van s pl. Aranyoson, Csehiben a legényhalottat legények, a menyecskét pedig feketébe, helyesebben nagyon sötétkék ruhába öltözött menyecskék viszik a temetőbe, a kik főkötőjükre még fekete fátyolt is kötnek. A festetlen deszkakoporsót pedig Leleszen, Szúcsón, Bocson, Heves-Báthorban csak akkor földik be fekete takaróval, ha korosabb férfi vagy nő fekszik benne, ellenben cifra kendővel takarják be. Végül még annyit, hogy a kis gyermekek koporsóját az udvaron rendesen négy lábú székre helyezik, melyet, midőn a gyászmenet elindul, Bekölczén és Mikófalván mindig fölsoztak dönteni s mindaddig úgy hagyják, míg vissza nem térnek a temetőből, azért, hogy a megholt gyermek is békén nyugodjék majd sirjában.

A halott eltakarítása után a megboldogult rokonai, barátai és jó ismerősei, valamint a „fehér lányok és — asszonyok“ is, visszamennek a halottas házhoz „torba,“ egy kis borra vagy pálinkára meg kalácsra vagy kenyérre, már a kitől mi hogy telik ma napság.

Rége óta a „halotti tor“-ban egész lakomát csaptak a rokonok és halottkísérők számára, a kik a koczcintás alkalmával így szokták volt egymást köszönteni: „Aggyon az isten az élőeknek erőt, egészséget, a meghaltaknak örök nyugodalmat,“ s miután ma is azon hitben élnek, hogy az eltemetettnek lelke, szintén jelen van közöttük, teríteni szoktak a megholt részére is, még pedig oly formán, hogy a kést, villát, kanalat, keresztbe teszik egymáson, aztán a tárgyért ráborítják, a lócán pedig üres helyet hagynak a számára.

Ma már azonban a hol halotti-torra nincs kilátás, oda nem igen szeret a leányok, menyecskék egynémelyike „fehér lánynak, illetve fehér asszony“-nak menni s azt mondják rendesen: „Ne menyeőnk oda „kopasz keresztet“ vinynyi, nem annak ottéig semmit.“ Ez ugyan legkevesbbé sem hizelgő vonása a mai nemzedéknek s meglátszik, hogy a „század végi“ haszonlesés szelleme beszívárgott már a föld ezen egyszerű népének lelkébe is, a mióta „országjukat“ azt a „kis szigetet a szárazon“ vasút hasítja keresztül s így gyakrabban van alkalmuk érintkezhetni a mai kor számító szellemű népével.

2. Palócz gúnynevek.

A mátravidéki palócznak egyik említésre érdemes és jellemző vonása az a gúnyolódni szerető természet is, mely lépten-nyomon kikitör belőle, hogy leplezetlen szarkazmussal ostromozza, vagy gúnyolódásaival mások előtt is nevetségessé tegye mindazt, a mi

neki nem tetsző, avagy szokatlanságánál fogva különösnek, vagy pláne nevetségésnek tűnik föl előtte.

S e gúnyolódni szerető természete igen gyakran olyan szembeszökően találó megjegyzésekben és hasonlatokban nyilatkozik meg, hogy a kinek ilyeneket gyakrabban volt alkalma hallani, az alig ismer a föld ezen egyszerű népében arra a palóczra, melyet az adomákban olyan naivul-együgyűnek festenek.

Hiszen igaz, hogy némi együgyűség is jellemzi őket, hanem a ki közelebből ismeri e népet kedélyvilágának megnyilatkozásában, foglalkozásában, eszejárásában, az a palóczot minden együgyűsége, szűk eszmeköre s babonás természete daczára is egészséges gondolkodású, értelmes népnek fogja tartani, a kiben azonfelül a józan gondolkodás egy bizonyos fokú elmésséggel is párosul.

Elméssége azonban, mikor a mások gyöngéit, fogyatkozásait és ferdeségeit akarja pellengérre állítva nevetségessé tenni, jobbára a gúny köntösébe öltözik s csipős megjegyzéseit — talán hogy annál maradandóbban megrögzítse és szélesebb körben tegye elterjedté — nem ritkán rimes verssorokba foglalja, mint a szenterzsébeti leány tette, a ki sehogy sem tudott megbarátkozni a ballai legények viseletével. Ezek ugyanis olyan bő gatyát viselnek, hogy egy-egy szára némelyiknek 8—10 szél vászonból van varrva, mi által aztán a gatyá bő ránczokba verődik, azonfelül pedig oly rövid, hogy térdök csaknem kilátszik alóla.

Ezt akarta a szt. erzsébeti palócz leány kigúnyolni, midőn gazdája — a ballai kántor előtt — úgy nyilatkozott, hogy

„a ballai viselet:
kurta gatyá, nagy ület.“

S ugyancsak a ballai legényeket csipkedi az alábbi versecske is, melyet nagyon hihetőleg a szomszédos falvak valamelyikének gúnyja teremtetett s melyet magoktól a ballaiaktól jegyeztem föl, a hol már a gyermekek is mondogatják egymásközt:

A ballai legények,
Olyan, mint állépények,
Ha já lányok akarják,
A hamuba takarják.

Ilyen gúnyos megjegyzéseket foglal magában a Mátra környéken fekvő falvak lakóira vonatkozólag a következő, még a mult század végéről ránk maradt verses töredék is, melyet Parádon egy 65—70 év között levő öregasszonytól hallottam:

Nána, Markaz, Domszlaó,
Csupa kosár hordozaó;
Bánya, Huta nem élhet,
Hacsak hamut nem éget.
Istentelen béneiek,
Káromkodaó gyöngyösiek,

Magos tormú saómosiak,
 Seprű-köteő szuhaiak,
 Vízbe öntött mindszentyiek,
 Keő-lyukba lakaó sirokiak,
 Szép járású ivágyiak,
 Lapos hasú bodonyiak,
 Ünneptartó ballaiak,
 Ha Sírokba mén nem lopnak
 És ha Baktán mén nem b.....
 Kimeheccz a velágbaó?

Az egyes falvak lakosságára vonatkozó ezen jellemző megjegyzések egynémelyikének könnyebb megértése végett szükségesnek vélem elmondani, hogy Nána, Markaz és Domoszló községek lakóit azért gunyolja a palócz *kosárhordozónak*, mert az eladni való terhet, *háti-kosarakban* szokták bevinni a gyöngyösi piacra, nem úgy mint a palócz asszonyok, a kik az útra való czók-mókot vászonból készült u. n. „*négy lábú tarisznýába*“ rakják, melyet a két ellentétes — alsó, felső — sarokra varrt „*szatýing*“-nál fogva akasztanak a hátukra.

A bányai és hutai lakosokra vonatkozó megjegyzés pedig abban leli magyarázatát, hogy a manapság már diszesen kiépült Parádi-fürdő helyén, a mult században még timsót gyártottak s a timsógyártáshoz szükséges föld-anyagot a fürdő fölött emelkedő Fehér-kő hegyoldalából aknázták ki, és az itt dolgozó munkások egy része a Parádtól délre fekvő Ó-Hutában, más része pedig a mai fürdő helyén lakott, melyet a nép ma is csak „Bánya“-nak nevez. És hogy a fenti verses töredék mult századbeli keletű, azt épen a bányai és hutaiakra vonatkozó két sorból következtetem. Miután a timsógyártás ott még a mult század végével megszűnt, a versben foglalt gúnyos megjegyzés tehát nem lehet későbbi keletű, mert különben semmi alapja és így értelme sem volna.

A mátra-mindszentieket a falun keresztül folyó patak gyakori áradásai miatt nevezték el „vizbeöntöttek“-nek, a sirokiakat pedig „kölyukban lakók“-nak azért, mert tényleg, nem épített házakban, hanem a hegybe vájt lakásokban laknak, melyek mint szikla „*sírok*“ sorakoznak egymásmellé s állítólag innen is kapta volna nevét a falu).

Ezek előrebocsájtása után áttérhetünk a gúnynevekre.

A magyar népnél faluhelyen, úgyszólván országszerte divik, hogy majdnem minden embernek van a vezeték- és keresztnévén kívül még egy harmadik, gúnyos neve is, melylyel a falubeliei fölruházzák. Szokásban van ez a mátra-környéki palóczoknál is, a kik e harmadik nevet nagyon találóan „*ragadék név*“-nek mondják, mert akaratlanul is úgy rá ragad az emberre s úgy rajta szárad, hogy holta napjáig sem mossa le róla senki, sőt nem ritkán apáról fiúra száll.

Később aztán az ilyen „ragadék név“ annyira ismertté, meg-

szokottá lesz a falubeliek előtt, hogy pl. egyik palócz a másikra hamarabb ráismer e harmadik nevérol, mint az igaziról, mikor emlegetik; sőt maga az illető is, ha nevét valami hivatalos ügyben aláírja vagy aláíratja, a „ragadék nevét“ soh' sem hagyja el, hanem igenis oda szúrja a család- és keresztnéve közé.

Teszik ezt részint megszokásból, részint és leginkább a másoktól való megkülönböztetés végett.

Ugyanis egy-egy palócz falu népe, rendszeren 3—4—5 „had“-ból vagyis nemzetségből áll, mint pl. *Bocs* a Berthoty, Melegh, Szeccsó, Balogh és Göbölly hadból, *Mikófalva* a Kovács, Farkas és Kelemen hadból, *Dorogháza* lakossága pedig a Bakos, Kelemen és Szűcs hadból áll és így gyakran megesik aztán, hogy egy-egy „had“-ban ugyanazon keresztnévű egyén több is előfordul. Dorogházán pl. a Bakos-hadba tartozók közt nagyon sok a János és József, ezeknek megkülönböztetése végett keletkeztek aztán a következő elnevezések:

Bakos Gecse János

„ Róka „
 „ Muhar „
 „ Laczkó „
 „ Kőházi „

Bakos Kisgeczi János

„ Kisjancsi „
 „ Kopasz József „
 „ Répás „
 „ Sutús „
 „ Muhar „

De nem csupán egymásnak, hanem adnak bizony ők a nadrágos embernek is ilyen „ragadék nevet“, a minek úgy híre megy aztán, hogy még a szomszéd falubeliek is csak e harmadik nevén ismerik az illetőt. S míg némelyek önmaguk szolgálatnak okot és alkalmat a nép e fajta gúnyolódásaira, addig mások és a legtöbben önhibájukon kívül jutnak e nem valami hizelgő s megtisztelő „praedicatum“-hoz, mint pl. a derecskei korcsmáros, a kit még a környékeliek is „lapát-fülü“-nek neveztek, hogy miért, szükségtelen okát adnom; vagy az a szegény parádi csizmadia, a kit a jó Isten nagyon kurtára talált teremteni s ezért a nép elnevezte „fél rőf csizmadia“-nak.

S hogy a palócz nép gúnyos természete hogyan csinálja e „ragadék neveket“, ime néhány konkrét eset, melyet följegyezmem sikerült:

Parádon az öreg Szabó Jánost, a ki több mint 30 esztendeig volt uradalmi hajdú a tisztartó mellett, a nép elnevezte „Hajdú Jánosnak“ s leányát, a ki pedig már olyan régóta asszony, hogy unokát is ringat a karján, még mindig csak Hajdú Angyélnek hívják az egész faluban.

Volt ennek az öreg Hajdú Jánosnak egy kis unokája, a kinek egy alkalommal tövig lenyirták a haját s a beszélni kezdő gyermek el akarván vele dicsekedni, hogy ő most már „kopasz“, e helyett azonban azt találta mondani „kokasz“ s attól fogva a gyermeket haláláig „kokasz“-nak hívta mindenki, még az édes anyja is.

Egyik, ma is élő, parádi palóc meg úgy jutott a ragadék nevéhez, hogy egyszer elvitte a csizmáját foltoztatni, hanem hogy a csizmadia többet talált kérni, mint a mennyit megérdemelt volna a munkájáért, azt mondta neki a palóc atyafi, hogy ő bizony nem fizet annyit a foltokért, hanem inkább lefejtí s fogta a bicsakját, le is fejtette. A csizmadia majsztram áztán elpanaszolta az esetet egyiknek is, másiknak is s az lett a vége, hogy az illető palócznak mai nap is *Lefejti Jóska* a neve

Az öreg Marmantyús Kató néni pedig — a kinek különben László Katalin volna a becsületes neve — az édes apjától öröklötte a „ragadék nevét“, a kit a parádiak azért neveztek el „*Marmantyús*“-nak, mert a hol csak alkalma volt rá, mindig ezt a nótát fújta a dudáján:

Marmantyús, marmantyús
Van-e nálad félfont hús,
A marmantyús bojtárostú'
Eöbúcsúzott a Jézustú'.

Szakács János — a ki egyidőben Parádon az uradalmi szám-tartónál volt kocsis — szintén gyermek korában jutott a csúf-nevéhez. Édes atyját korán elvesztvén, anyja, mint fiatal özvegy másodszor is férjhez ment egy szegény „zsellér“ emberhez, a kitől egyszer vőlegény korában azt kérdezték:

— Hát oszt' Jaóska saógor, valóságval eöveszed azt a me-nyecsket?

— El én, maj' csak megêleönk *kettecskén*.

— Hát a Jancsi gyerek?

— Am má' csak *rá'dás*, volt a válasz s attól fogvást a Jancsi gyereket mindenki „ráadásnak“ hívta s ma is *Szakács ráadás János* a neve.

Egyik plébánost, a ki akaratlanul is, mindig savanyu arcot vágott, elnevezték „*eczettel keresztelt*“-nek, egy másikat meg dara-bosságaért s hosszú hajaért „*kondásnak való*“-nak.

Ballán egy parasztból lett mesterembert „*vadmacská*“-nak s a bírót, mert nagyon szeretett áldomásozni „*áldomás bíró*“-nak keresztelték.

Parád környékén a 70-es években élt egy uradalmi ispán, a kihez egyszer azzal állított be a béres gazda, hogy az *-i dülőben olyan száraz és kemény a föld, hogy azt bizony estére két ökör-rel felszántani nem lehet.

Arra az ispán azt találta mondani nagy bosszúsan:

— Hát, ha *kettő* nem elég, fogjatok az eke elé *öt ökröt*. S e nyilatkozatot a palóc atyafi olyan komikusnak találta, hogy menten elbeszélte oda künn a többinek s az ispánt holta napjáig „*öt ökör ispán*“-nak gúnyolták magok közt.

Szeretnek ily gúnyneveket a falubeli árendásnak, boltosnak csaposnak v. korcsmárosnak is osztogatni, némelyeknek elferditvén idegen hangzású neveit, csinálnak a Hermann-ból „*hernyó*“-t, a

Leopold-ból „Leport“-ot, a Pauncz-ból „Poncz“-ot, másoknak meg alakját, testi fogyatkozását vagy valamely jellemző tulajdonságát igyekeznek gúny tárgyává tenni s az egyiket kiálló nagy fogaiért „vadkan“-nak, a másikat alacsony, vékony termetéért „szűnyog“-nak, a harmadikat nagyon barna arczáért s hóri-horgas alakjáért „esőzsák“-nak hívják. Vagy elnevezik őket: far-hámnak, görgéinek, sodrónak, görbésnek, csekesnek, hagymaszárnak, lóhalálnak, nyakra-gyütt-nek s a jó Isten tudná még hogy minek, de valaminek okvetlenül, mert az e fajta gúnyolódásra való hajlandóság benne van már a vériben a palócznak.

3. Babonák.

Nincsen az emberi életnek az a nevezetes fázisa, kezdve a bölcsőtől a koporsóig, melyhez a palócznak valami babonája ne szövődne.

Mielőtt az egyszerű hajlék nem ismert kis új lakóját megvinné a gólya, babonás előkészületek között igyekszik a palócz aszszony azt fogadni, nehogy a gonosz szellemek hozzáférve majd kárt tegyenek benne.

Babonákon át óhajt az eladólány tudni vágyó lelke is bele pillantani a jövő titkaiba, hogy merre viszik férjhez, milyen lesz a sorsa? Kimegy karácsony estéjén az udvarra s a zsuppal fődött ház eresztét megveri vagy megrázza, hogy leendő férjeura vagyoni állását megtudhassa, mert ha a zsupból *tiszta buza* hull alá a földre, akkor gazdaghoz, ha pedig *rozsa*, akkor szegényhez megy feleségül; vagy ugyanakkor kiviszi a házban összesöprött szemetet egy szakajtóban, ráborítja a szemétdomb tetejére s a szakajtó fenekére állva, kíváncsian várja, hogy a falu mely tájáról hat el hozzá legelőször az ebek csaholása, mert arra a tájra viszik majd férjhez (Parád).

Ha szíve választottját szerelemre akarja gyulasztani maga iránt, a babonát hívja segítségül s lemegy a kertjébe, keres egy kis *leveli-békát*, azt beleteszi egy vadonat új bögrébe, melynek oldala több helyen ki van lyukgatva, aztán bele állítja a bögrét egy hangya zsombékba s azzal sietve eltávozik — mert a palócz hiedelme szerint — mikor a hangyák megrohanják a békát, a szegény kis jószág fájdalmában „olyan szörnyen nagyot sipakogik“, hogy az illető legény vagy leány, ha közelében maradna, egybe megsiketülne tőle. — Az állatkinzásnak ezen eléggé különös fajtája útján nyert békaesonttal aztán, ha csak megérinti is azt, a kihez a szíve huz, az viszont oly nagy szerelemre gyulad iránta, hogy többé soh sem válhatnak el egymástól. (Csehi.)

Parádon. Bodonyban szokásban van az is, hogy mikor a lányos ház népe karácson estéjén vacsorához ül, a szomszédból

való lány vagy legény odavág a pitarajtó küszöbéhez egy rossz cserep fazekat azzal a jó kívánsággal:

— Lipit-lapát Erzsú mátká itthon ne maradjál.

Azt híven, hogy ez által az eladó lány férjhez menetele a közelgő farsangon bizonyosabbá lesz.

Ha pedig a vágy elfogja megtudhatni a családtagok jövőd sorsát, újból csak a babonához folyamodik, mint az antik-kor népe a delphi-beli jóshely Pythiájához: felállít a szobában karácsony éjjelén annyi darab tüzelőfát, a hány tagja van a családnak, mindenkinek megjelölven a magáét s éjfél mise után betekint a ház ablakán s a melyiké eldőlve fekszik a földön, az bizonyos, hogy nem éri meg a jövő karácsonyt (Parád).

Ilyen jósló babonáik vannak a gazdálkodás körében is, melyekből, olykor meg egyes előjelekből, a termés minőségét, a kedvező vagy kedvezőtlen időjárást vélik előre megtudhatni.

Igy, szentül hiszi a palócz, mert így tartották azt már az öregek is „hogy mikor a fecske olyan nagyon barátságos a szántó vető emberhez odakünn a munkában“ t. i. közelében röpköd, bizonyos, hogy esső lesz; ha vizkeresztkor gyöngye az idő, az *izékit* is félre kell tenni a takarmánynak, mert később olyan szükiben lesznek, hogy azt is megeszi a marha; vagy a hány nappal a béka Szt.-György nap előtt megszólal, annyi héttel utána, megint csak elnémul az újból beálló fagyok miatt.

A bocsiak szerint meg mikor az *erdei mácsonya* (*dipsacus sylvestris*) buzogánya nyáron alulról kezd virágzani akkor a „*vetés eleji*“ vagyis az előző évi őszi vetés, ha a közepén, akkor a tavaszi, ha pedig felülről kezd virítani, akkor a „*késői*“ vagyis a következő őszi vetés lesz a legjobb termésü.

Babot ültetni hétfőn nem tanácsos, mert annak idején egész héten át virítana; azért a mikófalvi asszonyok rendesen szombaton ültetik, hogy annál hamarabb hüvelyesedjék.

Bocson szokásban van, hogy „nagy szombat“-on, mikor a „Rómából visszajött“ harangokat a mise glóriája alkalmával ismét meghúzzák, az udvart szép tisztára kisöprik, hogy béka ne legyen benne, a gyümölcsfák törzsét pedig egy késsel körül kopogtatják abban az erős hitben, hogy a fa levelét, gyümölcsét semmiféle hernyó, féreg nem fogja megtámadni abban az esztendőben.

A tehénnek, hogy jó kövér teje legyen s minél több vajat tudjanak a föliből kőpülni, Parádon egy megszáritott s porrá törött „*Istentehenkét*“ (meloő majalis = nünüke) szoktak a korpájába Szt.-György nap előtt keverni.

A gazdálkodás körébe tartozó ezen babonákon kívül vannak *kuruzsló babonák* is, melyekkel részben egyes bekövetkező betegségeket vélnek magoktól elháríthatni, részben a már meglevőket igyekeznek gyógyítani s e babonák legtöbbje, mint a fentebb elősoroltaké is, mindig bizonyos időhöz vagy formaságokhoz van

kötve, melyet betartani a palócz hiedelem okvetlenül szükségesnek vél, mert különben a kívánt eredményre nem vezetnének.

Igy a csehi, bekölcezi, mikófalvi parasztagazda karácsony estéjén bevész a szobájába egy-egy félmarék búzát, kendermagot, tökmagot, kukoriczát, fokhagymát s azt az asztalon összekeveri, aztán a magfélét odaszórja a tyukoknak, hogy jövőre jó tojók legyenek, a fokhagymából pedig egy-egy „*girizd*“-et juttat a család minden tagjának, akik azt megeszik s rá egy pohárka pályinkát isznak, hogy a jövő karácsonyig mindennemű gyomorbetegségtől vagy emésztési zavaroktól mentve legyenek.

Akinek *tyukszeme* van, holdfogytakor vágjon ketté egy almát s az egyik felivel kenegesse meg a tyukszemét, aztán assa el a fél almát az „*ereszet*“ alá s mire az alma elrothad, a tyukszem is elmulik (Csehi).

Hideglelés ellen legjobb, ha az ember czeruzával vagy szentelt krétával az ajtó belső részére e két szót írja: „nincs itthon“; akkor a hideglelés soha sem jó az illetőre, valamint akkor sem, ha a hideglelős beteg elmegy egy bodzafához s azt mondja neki: „Bodza engem a hideg lel és ha engem el nem hagy, Isten uccse kíváglak“ s aztán egy baltával kivágja (Csehi).

„*Kilis*“ ellen a mikófalviak szerint legjobb gyógyító szer egy félmarék *fehér* babot *uj* fazékban megfőzni s annak a levével megmosogatni, aztán a babot a kelésen át szemenkint lepergetni a székérúton. A ki legelőször áthalad a babon, arra ragad a kelés. Ha pedig másnak a „rosszát“ nem akarják, akkor a hasogatott tölgyfából készült kerítésnek kihuzzák egyik karóját s annak a gödribe öntik a babot is, a levét is, a karót pedig másik végével dugják vissza a földbe.

Vagy ugyanezen esetben, hogy a baj másra szálljon át a test beteg részét egy krajczárral szokták megnyomkodni és azt az országútra dobni. De hogy az ilyen rontásnak foganatja ne legyen, legjobb az úton talált pénzre előbb 3-szor keresztet vetni mondván: „az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében“ s csak azután fölvenni.

Torokfájás ellen jó orvosságnak vélik a parádiak, ha a Balázsnapján (febr. 3.) szentelt almának a héját parázsra vetik s füstjét belélegzik.

S hogy e babonás szokásaiknak legnagyobb része igen régi keletű lehet, elég bizonyosság erre nézve az, hogy némelyiknek manapság már okát sem tudják adni miért, mi célból teszik: az idők hosszú folyamán véggé elveszett emlékezetökből; de mert „isz szokták azt mág az eleőtyiek is“ híven örzik hát egyik másik babonás szokást ma is, mint apáiktól örökölt rájuk szállott hagyományt. Így pl. Ballán, Bocson, Szucson a lányok, asszonyok, olykor a férfiak is *nagypénteken* hajnalban kimennek a patakra *fürdeni* vagy *mosdani*, az otthon maradottak számára meg fazekak-

ban viszik haza a *mosdó vizet* a patakából, hogy miért, maguk sem tudják.

Végül még egy érdekes babonájukat kell fölemlítenem az u. n. *rosta-forgatást*.

Ha valami szőrin-szálán „elsikkad” a palóczember házatól s szeretné megtudni, hogy ki volt a tolvaj, előveszik a „*restát*”-t s beleszurnak a kávéjába egy ollót mind a két ágával, aztán két asszony egymással szembe áll s az olló fülének alsó részénél fogva *hüvelykujjával* felemeli a rostát. Az egyik aztán azt mondja: „Fordulj rosta, Palya lopta-e el ezt vagy azt?” és ily formán a gyanúsítottak nevét sorba fölemlítik s a kinek nevénél — természetesen az egyenetlen tartás vagy mozgás következtében — a rosta jobbra vagy balra elfordul, szentül hiszik, hogy az volt a tolvaj.

S hogy e babona pl. Mikófalván mennyire elterjedt s mily föltétlen hitelű, eléggé világos bizonyosság rá az, hogy mikor a mikófalvi tanító felesége nekem e babonás szokást elbeszélte, s hogy tényleg is bemutassa, kiszólt a szobából a konyhaajtó küszöbén dolgozó cselédhez, hogy

— Te Erzsű, hozd csak elé a restát!

Az meg, ezen babonából keletkező képzet-társulás folytán mindjárt rosszat sejtve — a nélkül, hogy előző beszélgetésünk-ből valamit is hallhatott volna — azt kérdezte nagy ijedten:

Mi veszett eö' kántorné asszonyom?

Tessék aztán azt mondani a palócznak, hogy mindez, hite't nem érdemlő babona csak, hát esküdözni fog égre-földre, hogy bizony az mind igaz, hiszen maga tapasztalta, vele is történtek analog esetek, de talán titokban egy parányit maga is tamás-kodik bennök.

4. Palócz népdalok.

Az előbbeni fejezetekben elmondottak után, nem lesz talán érdektelen, ha egyuttal néhány dalt is bemutatok itt mint a palócz nép érzelmvilágának költői megnyilatkozását, melyek egyfelől e nép poétikus lelkéről, másfelől annak zenei érzékéről tesznek tanubizonyosságot.

Dalolni a palócz s főleg a „fejér nép”-e nagyon szeret, akárha pihen, akárha dologban van. A minő érzéssel megtelik a szíve, az az érzés dalban csordul ki az ajakán, dalba önti örömét, buját, keservét, boldogságát vagy boldogtalanságát; sőt nem ritkán a falubeli események egy-egy nevezetesebbjét is. Népköltészetük epikus darabjai azonban korántsem oly sikerültek, mint azok a keresetlen egyszerűségű dalok, melyek e népnek valósággal a szíve mélyéről fakadtak s melyeknek csaknem minden sorában az őszinte érzés olyan megkapó közvetlenséggel jut kifejezésre.

Nem egy népdalnak önmaguk csinálják a dallamát is, leg-

többre azonban ismert melodiákat szoktak — több-kevesebb változtatással — alkalmazni. Ime néhány mutatvány:

1.

Mikaó jengém visznek katonának,
Éldes anyám a kapuba' sirat,
Ne sirassá' jêldes, kedves anyám
Hazagyüvök eöveszém a raózsám.

Hazagyüvök, legén' nem maradok,
Azt veszem eö ja kit én akarok,
Majd eöveszém azt a barna kis ján't
Kivel elteötöttem száz écczakát.*

(Parád.)

2.

A Tiszának mind a nê'sz szögi bádog,
Közepibe fehêr hattyú leszállott,
Kê'sz szárnyáva' széjjel csapta ja habot,
Vaót szereteöm, vaót szereteöm igaz útra bocsá'tott.

Márván'keöbü' van a Tisza feneke,
Genge vagyok babám a szerelemre,
Géngeségem nem akarom rongá'nyi,
Szép a babám, jaó a babám, hogy kell teöle mévvá'nyi.

Ha jelindót az a geözös, had mennyen,
Én utánam senki ne keseregjen,
Aki pegyig én utánam kesereg,
Az á'gya meg, az á'gya meg aki engem teremtet.

Bêres legén' mé'rrakja ja szekeret,
Közepibeö', tetejibeö' szaóllittya jaz ökröket:
Cseleö Csákaó, cseleö Kúcsos, hajsza Virág,
A tanyátaó ja faluig, a babámig mé'sse á'jj.

Hárs-fábaó van a babám nyoszolyája,
Ha ráfekszék hajlik mind a nêl lába,
Tolld be babám nyoszolyádat a falyig,
Itt maradok, itt maradok kivilágos hajnalyig.

(Bodony.)

* E végső sor nehogy félreértésre szolgáltasson okot, szükségesnek vélem megjegyezni, hogy a palócz legény a téli éjszaka nagy részét jobbára a szeretője hálókamrájában tölti, a nélkül, hogy a tiszta erkölcs ellen valamit is vétene s némelyiket rendszeren csak a hajnali harangszó hajtja haza.

3.

Három pengőt kerestem, Gombos nyoszolyát vettem,	de csuhajla!
Én fekszek a szélyire, Babám a közepibe,	de csuhajla!
Három hordaó borom van, Mind a három csapon van,	de csuhajla!
Én fekszek a csap alá, Babám a subám alá,	de csuhajla!
Három bokor saláta, Három kis lyán kapá'ta,	de csuhajla!
Nem kell nekem saláta, Csak az aki kapá'ta,	de csuhajla!
Nincs szeb állat, mint al laó, Nem kell annak viganaó,	de csuhajla!
Viganaója a nyereg, Úgy ugrik rá a gyerek,	de csuhajla!
Nincs szebb állat mint al lúd, Nem kell annak gyalog-út,	de csuhajla!
Gyalog-útja ja a patak Kibe babám mosogat,	de csuhajla!

(Csehi.)

Más.

Apátfalyi úcczába', Legény áll a kapuba	de tyuhajla!
Sárga czukrot ropogtat, Engém avvaa' csalogat	de tyuhajla!
Nincs czudarabb mint al lúd, Másnak gyűjtyi at tolyút,	de tyuhajla!
Maga meztelen marad, U'd dudorog maj meffagy,	de tyuhajla!

(Apátfalva.)

4.

Ki van az én slingolt gatyám vasalva,
Nem vagyok én al legén'nek az allya,
Sem az allya, sem eleje nem vagyok,
Azé' hogy én Fegyvernékre nem járok.

Megüzeném a szereteöm annyának,
Más szereteőt keressen a lyányának,
Mer' má' jelseő októberbe elmének,
Akken' lyánya szereteőji nem leszek.

Eörontották a miskaóczi czukorgyárt,
Csinyítattak a helyibe kaszárnyát,
Nézz feő babám af felseő emelétre,
De sok szegén' magyar huszár búsán néz ki beleőle.

Megüzentem a jaó éldes anyámnak,
Három párnát kü'gyön fejem allyának,
De jeő nêikem ez' válaszolta vissza,
Göndör hajam legyen a fejem allya.

Megüzeném az én éldes anyámnak,
Ho't több fiát ne nevellye huszárnak,
Mer' a huszár nyárban kallaóba jázik,
Têlen pegyig ak kis rajesúrba' fázik.

Megüzenem, hej, a boci biraónak,
Márván-keőbü' rakassa ki jaz utat,
Mer' nagy a sár ráfeccsen a lovamra,
A lovamrú', de ja lovamrú ja kedves galambomra.

(Bocs.)

Más, a „4-ik“ dallamára.

Özvegy asszonynak el lánya olyan nagyon szomoraó,
Bánat raőzsábú' van fonva fejére a koszoraó,
Két orczája olyan, mint a lilium,
Nagy betüvel van rá írva a szivbéli fájdalom.

Huzzd el nekem ezt a naótát, mer' én bánatos vagyok
A bekeőczi, de a bekeőczi biraó fia én vagyok,
En nálamná szolgalegên' boldogabb,
E világon csak én vagyok a letboldogtalanabb.

Mikaó gyüttem, mikaó mentem a pesti gyakollatraó,
Kis pej lovam nêl lábáraó' min' lehullott ap patkaó,
Nyiss' ki kovács leveles kis kapudat,
Vasald meg a, de vasald meg a kesej lábú lovamat.

Haragszik én, de haragszik én rám a szereteöm anyja,
Hogy a fia, hogy a fia, petrezselyem, nem zsálya,
Minden ága rozmaringot nyíllana,
Mésse, mésse, de mésse, mésse kellene az eő fia.

(Bekölczé.)

Más ugyancsak a „4-ik“ dallamára.

Kis kertembe' (de) kis kertembe' három bokor kakukfű
Gazda legén' (de) gazda legény a szereteöm, az a hű,
Gazda legén' három-négy is kerü'get,
Gazdaságé' (de) gazdaságé' nem adom a hűséget.

Kis pej lovam (de) kis pej lovam nyomát elmossa ja víz,
Májén hozzám, (de) májén hozzám kis angyalom ne is bizz,
Ha bizol is, nem ér má'jaz sémmis'sé,
Má' jén többet, (de) má' jén többet nem szereték senki'sse.

Ablakimba, (de) ablakimba, kerek mályva cserépbe,
Ára ment a, (de) ára ment a csendér-káplár, letépte,
Csendér káplár add vissza ja mályvámát,
Hagy ölellyem, (de) ha' cscsaókkollyam meg a kedves raózsámat.

(Apátfalva.)

5.

Ablakomba három cserép muskátlyi,
Rászállott a sárga rigaó csacsognyi,
Hallod babám, mi'cs csacsogott ar rigaó,
Hej! Katonának iratott a feőbíraó.

Kinek nincsen fejér slingelt kendeője,
Nincs is annak é'sz széip szeölke szereteője,
Van én néikem fejér slingelt zsebkendeöm,
Hej! De van is néikem é'sz széip szeölke szereteöm.

(Kis-Terenne.)

6.

Korcsmárosné ejnye, ejnye, ejnye!
De szennyes a köteője eleje,
Mossa ki ja köteője elejét, az elejét
Ugy várja ja sér-ivó vendégét.

Korcsmárosné hozzon é'l liter bort,
Hagy mossá le ja torkomrú' ja port,
Másikat is hogyha parancsolom, parancsolom,
Czifra szűröm zálogba jitt hagyom.

Pálocz népdalok.

Enekhangra írta: Istvánffy Gyuláné

1.)

Mikor engem visznek katonának, Édesanyám a kopfba szorít,
 Ne sírassál édes, kedves anyám, Haza gyűrök elveszem a vőránt.

2.)

A fészében, a fészékben, mind a négyzögű bádog, Fetejébe
 közepebe fehér hattyú leszállott, Két szárnyával széjjel csapta
 a habot, Volt szeretöm, volt szeretöm igaz útra bocsátott.

3.)

Három pengőt kerestem, három pengőt kerestem, de csuhajla gom-
 lyát vettem, gombosmyosolyát vettem, de csuhajla, En fészék a szé-
 kibe, Babám a közepibe, babám a közepibe, de csuhajla!

Ki van az én, ki van az én alingolt gatyám vasárola, Nem vagyok én,
 Nem vagyok én a legénynek az alja, Sem az alja, sem eleje,
 nem vagyok, Azért hogy én, azért hogy én Fegyverekre nem járok!
 Hlakomban három cserép műszakthi, Ráérállott a
 sárga rigó csacsogni, Hallod kabám mit csacsogott
 a rigó, Katonának iratott a főbíró?
 Horosmárosné ejnye, ejnye, ejnye! De oxennyas a
 kötője eleje, Mossa ki a kötője elejét
 az elejét, Lóg várja a söt-ivó vendégét.

Hogyha ki nem vá'tom, haónap dé'rre,
Akassza ja csârda elejére,
Akassza ja csârda elejére, tetejére,
Annak aggya ki többet ad érte.

(Balla.)

Istvánffy Gyula.

A honfoglalás története. A művelt közönség számára írta *Borovszky Samu.* Budapest. Franklin Társulat. 1894. 8-r. 176 l.

Borovszky műve csakhamar megjelenése után második kiadásban is napvilágot látott s ezt az alkalmat felhasználjuk arra, hogy kissé részletesebben foglalkozzunk vele, erre a felőlelt tárgy tudományos fontosságán kívül időszerűsége is elég okot szolgáltat, mely nemcsak a szaktudósok, hanem a művelt magyar közönség figyelmét is fokozódottabb mértékben hívja fel őseink és hazánk ezer év előtti viszonyaira.

A szépen és világos stilusban megírt munkát bizonyára élvezettel és mindenesetre haszonnal fogja olvasni az a közönség, melynek számára készült. Sokkal kisebb mértékben elégítheti ki azokat, akik akár az eddigi kutatások eredményeinek összefoglalását, akár pedig őstörténelmünk homályos kérdéseinek a Hunfalvy-féle felfogás részletezőbb előadásán kívül újabb szempontokból való megvilágítását is várták volna.

Borovszky 23 fejezetben tárgyalja a honfoglalás korának s az azt megelőző időknek külső és belső történelmét, kiterjeszkedve úgy a magyarok, mint a hazánkban talált népek összes életjelenségeinek ismertetésére.

A magyarok régebbi állapotának tárgyalása 9 fejezetet, az egész munkának körülbelül egy negyed részét foglalja magában, hol a szerző egészben véve *Hunfalvy* álláspontjára helyezkedve, egyes fejezeteknél *Salamon F.*, *Barna F.*, *Pulsky F.* és *Reizner J.* tanulmányait is felhasználva szól az őshazáról, melyet a vogul és osztyák föld vagyis a régi Jugria (északnyugoti Szibéria) déli részébe helyez; leírja Jugria természeti viszonyait, a föld gazdagságát vadakban, iram- és jávorszarvasban, nyusztban s evetben, — a vizek bőséget szárnyasokban és halakban, melyek minden időben vadász- és halászélelmódra utalták azokat, kik itt hazát

választottak. Majd röviden érinti rokonságunkat, megemlítve, hogy úgy az ugor, mint a török faji sajátosságokból sok megvan a magyar népben. Áttér aztán a törökséggel való érintkezésre, melynek hatása alatt a magyarság vadász- és halásznépből baromtenyésztő nomáddá vált. Isme teti ősvallásunk elemeit, kiindulva a VII. század első felében élt bizanci Theofilaktusz *Szimokattu* sokszor idézett s *mindannyiszor rosszul értelmezett* soraiból, a ki t. i. a turkok vallásáról beszél s ezt másokkal együtt Borovszky is a *pogány magyarok vallásával zavarta össze*, holott a bizanci író világosan azon *turkokról* szól, kiknek főkhágája az *Altaj mellett* székelt s ezektől félreismerhetlenül megkülönbözteti az *unnugurokat*.^{*} Az ősvallással kapcsolatban részletesebben leírja Borovszky a régi áldozatokat, csak az a baj, hogy a részleteket a mordvinok vallásos szertartásaiból vette a helyett, hogy azt a kevés, de biztos adatot gyűjtötte volna össze, a mit őseink áldozatairól tudunk; így aztán egyáltalában nem említi, hogy például őseink különösen *fehér lovat* szoktak áldozni, pedig ez pozitív adat, még ha Anonymus mondja is, holott arról, hogy a megáldozott állat „szarvait” megégették vagy földbe ássák, nincs tudomásunk; az áldozati helyek leírásánál sem ártott volna sz. László törvényére (Decr. I. 22.) hivatkozni, melyben megtiltja, hogy a nemzetségek szokása szerint „kutaknál,” „fáknál,” „forrásoknál” és „köveknél” áldozzanak s akkor a mordvin analógiák mellett a mi „Bálványos,” „Bálványkő,” „Hegykő” (hajdan: Igykő=

^{*} Theofilaktusz ugyanis műve VII. könyvének 7-ik és 8-ik fejezetében elmondja, hogy keletről a turkok khágánja követeket küldött Maurikiosz császárhoz egy levéllel, melyben győzelmeivel dicsekedett, legyőzte ugyanis az abdelok vagy heftalitok nemzetét s birodalmukat elfoglalta, aztán az avarok nemzetét tette tönkre, de ezek nem a pannóniai avarok, kik hamisan viselik az avar nevet; majd a nagy és népes ogór népet hódította meg, mely a turkoktól feketének nevezett Til folyónál lakott, ezeknek egy része Uar és Khun nevet visel, a kiből egy csapat Justinianus császár idejében Európába menekült, magát avaroknak, fejedelmét khágánnak nevezvén, s a szarszelt, *unnugun* (a többi bizanci írónál: unnugur), szabir és más hunn népek földjére rontott, s azt elfoglalta, ezek a városok és khunok azonban csak ál avarok s nem igaziak. A várkunok részletes ismertetése után ismét visszatér Theofilaktusz a turkokra; elmondja, hogy a khágán most a kolkh nép ellen fordult s nagy vérengzést vitt benne véghez; folytatja a khágán rokona, Turum által fölkellett lázadás elbeszélésével, mely az Ikar melletti csatával végződött. Ezeknek a diadaloknak az örömhírét vitte meg a khágán követe Maurikiosz császárnak. Most áttér Theofilaktusz az Arany hegység ismertetésére; nagyon termékenynek mondja vidékét s megemlíti, hogy régi törvény szerint itt székel a turkok fő khágánja. A turkok — folytatja — két dologgal dicsekednek; azon a vidéken ős időktől fogva sem dőghalál, sem földrengés nem volt, holott az *unnuguruktól* hajdan épített Bakathot a földrengés elpusztította, Sogdianát pedig a földingásokon kívül a pestis is megszokta látogatni. Ezek elbeszélése után fog Theofilaktusz a turkok vallásának ismertetéséhez, ezen turkok alatt pedig az egész szöveg összefüggése szerint csakis az Altáj mentén lakó törököket értette, nem pedig a magyarokat, a kikről szintén volt tudomá, a, mert kétszer is említi az unnugur népet. (*Corpus Byzantinae Historiae*. Páris. 1647. I. k. 2. r. 174—176. l.)

szent kő) sat. nevű helyeink is nagyobb méltánylásban részesülhettek volna.

Egy-két szóval érinti aztán Borovszky a régészeti, nevezetesen az avar- és magyar pogánykori leleteket, de éppen csak érinti a nélkül, hogy akár honfoglaláskori műiparunkra, akár a kelettel való összeköttetéseinkre, akár pedig a régi szokásokra nézve felhasználta volna azokat a becses tanúságokat, melyeket az archeológia szolgáltat.

Az avarkori leletekről nem mond egyebet, mint a mit már húsz évvel ezelőtt megírt Pulszky Ferencz (A magyarországi avar leletekről. 1874. 12. 1.) s annyi fáradságot sem vett magának, hogy legalább az azóta napvilágra került leletek nevérol szerzett volna tudomást. Ő még most is három sirleletet emleget, „mely minden kétséget kizárólag az avar korból származik,“ mint annak idejében Pulszky F. s mintha csak nyomtalanul tűnt volna el népvándorláskori archaeológiánk terén az utóbbi két évtized, úgy bánik azzal a tekintélyes irodalommal, melyet azóta éppen az avarkori emlékek megvilágítása körül produkáltak szaktudósaink. Természetes, hogy ezek után a kengyelvasról is, melynek jelentőségét különben eléggé kiemeli, magáéva tévén Pulszkynak azon megjegyzéseit, hogy „megváltoztatta a régi hadviselést“ és „megfejtí az avarok hadi szerencsését“ — éppen csak annyit tud, a mennyit a hetvenes évek elején Pulszky mondott. Hoy ma már nem a VII. századból való szentendrei kengyel „a legrégebb e nemű emlékünkné,“ hanem találtak korábbiakat is, nevezetesen a keszthelyi, ordasi, püspök-szenterzsébeti és mártélyi leletekben előforduló, római érmekkel datált kengyelek a *hunn korszakból* valók s így a kengyel használata ugy hazánkban, mint az oroszországi síkságon a *hunnok föltünésevel esik össze*: minderről Borovszkynak nincs tudomása, pedig az Archaeológiai Értesítőnek véletlenül ugyanazon füzetében (1891. évf. 2. sz.) vannak a kengyelre vonatkozó adatok összeállítva, a melyből Borovszky átvette Reizner czikke után a szegedi lelet ismertetését.

Még rövidebben bánik el a magyar pogánykori leletekkel. 19 sorban elmondja, hogy egy pár évvel ezelőtt Szeged határában egy pogánykori matróna sirjában miféle ékszereket találtak: ebből áll az egész. Vagy mellőzte volna ezt is, vagy akkor a többi sirlelet tanúságait is összegezte volna. Legalább is 12 olyan nagyobb ősmagyar sirleletről szerezhetett volna értesülést az eddigi irodalom felhasználásával, melyek, ha talán szegényebbek is a szegedinél ékszerek dolgában, annál fontosabbak a régi fegyverzetre és temetkezési szokásokra nézve, nem is említve, hogy a díszítésben és a technikában is vannak e leleteknek olyan sajátosságai melyek a szegedi ékszereken minden gazdagságuk és változatosságuk mellett sem fordulnak elő; ilyenek — hogy csak egy-két példát említsek — a négyszirmu rózsát ábrázoló pilini boglárók, aztán a Szasszanidák alatti irán vagy az ennek befolyását feltűntető ősmagyar műiparnak olyan emlékei, minők a benepusztai

niellős griffes szíjívég, a galgóczyi fülbevalók s a galgóczyi és szolyvai lombozatokkal díszített ezüst süveglemezek stb. Borovszkynak semmi esetre sem lett volna szabad olyan könnyedén túltenni magát e leletek tanúságain s eljárása annál menthetetlenebb, mert úgy tudom, hogy az archaeológiai rész feltűnő hiányosságára idejében figyelmeztették s egy kis utánjárással pótolhatta volna. Így p. ha már Salamon után különben is megemlíti, hogy „a lovasnépek kardja rövid, görbe alakú s ilyennek *kellett lennie* a magyar kardnak is“: akkor azt is megmondhatta volna, *milyen volt*; hiszen a szolyvai, nemes-ócsai és székesfejérvár-demkőhegyi leletekből ismeretes az ősmagyar kard, s az utóbbi kettőnek a rajza is megjelent az Archaeológiai Értesítő 1880-ki (XIV köt. LI. tábla) és 1892-ki (Uj foly. XII. köt. 302. l.) folyamában. A leletek egy másik tanúsága az lett volna, hogy azokban semmi nyoma nem levén a sarkantyúnak, ismereteink mai álláspontján nem állíthatjuk, hogy a honfoglaláskori magyar csizmájára „sarkantyu volt erősítve“; erre az állításra analógiák sem jogosíthatnak fel, a kelet-európai és középpászsiai lovas népek közül egyik sem ismeri a sarkantyút, ezt a korbács, kancsuka, nogajka s a magyar csikós karkása helyettesíti. Amit Salamon mondott az ősmagyar fegyverzetről, azt az utóbbi archaeológiai kutatások alapján egyebekben sem ártott volna kiegészíteni, vagy a hol szükséges, kijavítani; így pl. midőn a szerző megemlíti az előkelőbb magyarok pánczéliját, félreértések kikerülése végett néhány szóval azt is meg lehetett volna mondani, hogy az milyen volt, mert pánczél alatt rendszeren a lemezes vasöltőzékét szokták érteni, holott a honfoglalás korában ruhára varrt vaspikkelyekből állt a vértet; már a sodronybul készült vasing is későbbi egypár századdal Európaszerte s még későbbi a pánczél.

A régészeti irodalom ignorálása azonban leginkább megbozulta magát abban, hogy Borovszky, a ki egy a nagy közönség számára írott munkában 26 lapon foglalkozik az általa szláv és germán eredetűeknek tartott helynevek etimológiájával, mitsem tud mondani a régi magyar temetkezési szokásokról. Oly munkában, mely felöleli magában a régi magyarság összes viszonyainak ismertetését. sőt még az itt talált népekre is nagyon részletesen kiterjeszkedik, ennek a hiánya nagyon is szembevetendő. Más volna, ha nem álltak volna szerző rendelkezésére adatok az irodalomban. Csakhogy akkor az ősmagyar leletekre Reizner értekezésén kívül egyebet is fel kellett volna Borovszkynak használnia: mint Erdynak a verebi, Lehoczkynak a szolyvai, b. Nyáry Jenőnek a pilini, Varázseji Gusztávnak a szeged-öthalmi, Végh Adorjának a nemes-ócsai, Paur Ivánnak a csorna-csatári, Csoma Józsefnek a monaji, vagy a kereszténység első századára nézve Zsilinszky Mihálynak a gerendási, Terginának az alpári s Majláth Bélának az orosházi stb. sírokról írt ismertetéseit, melyeknek legnagyobb része az Archaeológiai Értesítőben látott napvilágot, olyan folyóiratban,

melynek tartalma Borovszky előtt sem lehet egészen ismeretlen. Ezekből pedig annyit mindenesetre konstatálhatunk, hogy a pogány magyart, nemcsak a vitézeket, hanem még a nőket is, teljes díszben lovastul együtt temették el és pedig valószínűen a lóra ültetve, úgy hogy arczczal kelet felé nézett; a vitéz mellé tették fegyvereit, egy-pár nyílvasat, rendesen hatot, kivétel nélkül mindig találunk az oldalánál, kardot már ritkábban, csakányt csak egyszer; a ló fel volt szerszámozva, szájában a zablával, hátán a nyereggel, a melynek fa- és bőrrészei azonban elporladtak, csak a kengyelvas maradt meg; a szerszám gazdagon volt díszítve pitykékkal, gombokkal s aranyozott ezüst boglárokkal; a paripán kívül néha, mint Pilisen s a szegedi Öthalom pogány magyar sirjaiban, a vadászkutyát is az elhunyt mellé temették.

A régi szokások közül felhossa Borovszky, hogy a honfoglaláskori magyar rövidre nyírta a haját; hozzá kellett volna még tennie, hogy: oldalt pedig három águ befönt üstököt eresztett. Így olvassuk legalább a Márktéle krónikában. „Primus autem inter hungaros — mondja — nomine Vatha de castro Belus dedicauit se demoniis radens caput suum et cincinos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum.“ (Cap. 47. M-Florianus kiad. 154. l.)

A mi a magyarok régebbi történelmi szereplését illeti, ennek ismertetését Borovszky a IX. század elejével kezdi. „Ekkor, a IX. század elején lépi át a magyarság a történelem küszöbét“ mondja s teljesen figyelmen kívül hagyja azt a fontos adatot, hogy már az V. századbéli Priskus Rhetor említi az *onogurokat*, mint a kiket az avarok által szorított szabirok üztek ki régebbi lakhelyeikről s Priskustól kezdve a többi bizanczi író is, mint Agathias (536—582), a VI. század második felében élt Menander Protector, a 610—640 körül virágzott Theofilaktusz Szimokatta s a valamivel későbbi Theofanes Konfessor († 817 körül), valamint a VI. századbéli góth Jordanis folyton beszél ezekről az *onogurokról*, *unnugurokról* vagy *hunugurokról*, a kiknek talán mégis csak volt egy kis közülük a nyugotiak által hungaroknak vagy ungroknak nevezett néppel. Hogy Borovszky gr. Kuun Géza művét, mely oly sok adatot foglal magában a honfoglalás előzményei felől s egészen új világításba helyezi a régi magyarság múltját, már nem használhatta fel, ezt a két munka megjelenése közti rövid időköz teljesen megmagyarázza. De a bizanczi írók azelőtt sem voltak ismeretlenek s ezekből gr. Kuun G. munkája nélkül is meg tudhatta volna Borovszky, hogy a magyarság nem a IX. század elején, hanem körülbelül négy századdal előbb lépte át a történelem küszöbét.

De észrevehető volt egy más dolgot is, azt t. i., hogy a szabirok és unnugurok között kellett lenni valami közelebbi kapcsolatnak, mert a bizancziak a két népet vagy két néptörzset együtt szokták emlegetni s egymás szomszédságába helyezik őket úgy az őshazában, honnan az avarok nyomták ki, mint a Kaukáz-

zusról északra elterülő síkságon. Akkor talán Borovszky is belátta volna, hogy a német tudósok ötletét sem kell miúdig készpénznek venni s Konstantin „szabar-toi-aszfaloi“-ainak nevében, ahogy t. i. előbb Árpád „turkjait“ nevezték, nem kell minden áron a germán „swarts“ = fekete és „phal“ = polovcz vagy kun azaz fekete fajok, fekete kunok jelentést keresni, hanem esetleg a szabi-rokkal is lehet valami köze ennek az elnevezésnek. Mert az talán mégis csak számbaveendő körülmény, hogy Konstantin szövegében egyáltalában nincs nyoma, mintha a császár a régi magyarokrul a tauriai góthoktul is szerzett volna valami értesülést, ellenben ott, hova a szabi-rokat helyezték a bizancziak, magyar emléket eleget találunk; ott van „Madsar“ város, ott vannak a Kaukázus északi törzseinél a magyarokra vonatkozó hagyományok s ott vannak az északkeleti kaukázusi törzsek nyelveinek közös műveltség szavai a magyar s vele rokon nyelvekkel. De persze! ha Zeuss állítja, hogy a magyarok szabar-toi-aszfaloi neve a germánoktul származik, ehhez az ötlethez semmi kétség sem férhet, az a magyarázat már nem lehet fantasztikus, azt föltétlenül el kell fogadni, különösen ha boldogult Hunfalvynk is hozzájárult.

Hogy is lehetne kifogást találni e magyarázat ellen, mikor a *székelyek* nevének is megvan a germán mása a góth „sakula“ = „verekedő. harczos“ szóban? Hiába nevezik a székelyek az általuk megszállt földet „szék“-nek; hiába mutatta ki Földes J. és Réthy L., hogy a török „szekli, szekeli“ a m. székes, székhelylyel bíró (csuvas *sak*, tat. *sáké*, keleti tör. *sáki*, pad, ülőhely, diván = magy. *szék*); hiába hivatkozott Tagányi K. nyelvtörténeti adatokra, melyekből kitűnt, hogy a „székely“ szót csakugyan „székes“ értelemben használták; hiába emlegetnek az arab írók egy volgamelléki bolgár-féle törzset „dsékil“, „eszegel“, „el-szekek“ (el-szekel) néven, hiába bizonyíttatta Huszka, hogy a székely építkezésben olyan elemek vannak, melyeknek analógiái Perzsiában és Turkesztánban találhatók föl, azokat tehát a székelyeknek magukkal kellett hozniok s így már a beköltözés előtt is állandó lakhelylyel bíró néptörzset kellett képezniök; hiába kínálkozik ezekből önkényt az a magyarázat, hogy székelyeknek, székhelylyel bíróknak azokat a magyarokat nevezte a volgamenti törökség szemben a nomádokkal, kik bolgár földön a letelepült életmódra adták magukat: mindez említést sem érdemel, mikor a góth nyelvben is megvolt a „sakula“ szó. Csak azt nem tudom aztán megérteni, hogyha az Erdélyben fennmaradt góth nyelvű gepidák voltak azok, akik sakuláknak vagyis verekedőknek nevezték az erdélyi magyarokat: ugyan hogy lehettek székelyek a Fertő és Vág mentén, úgyszintén Fejér- és Tolnamegyében is, ahol már Borovszky sem keres gepida nyomokat?

A germán nyomok hajhászása különben is gyengéje Borovszky-nak s az etimológia kedvéért néha a legvilágosabb történelmi utalásokat is mellőzi.

Azt mondja pl., hogy az alföldön gyakran előforduló *Kereki* helynév az ő felnémet „khirika“ = templom szónak felel meg s egészen figyelmen kívül hagyja azokat az Árpádkori okleveleket, melyekben a „kereki“ szó mindig „erdő“ jelentésben fordul elő, miként az ismert népdalban is: „Ezt a kerek erdőt járom én“ — egymással kapcsolatban találjuk a két szót. A zaztyi apátság alapító levele 1067-ben egész világosan mondja: „silua Nogkereku“ — Nagykereki erdő (Árp. Új Okl. I. 25); a tihanyi apátság alapító levele 1055-ben „munorua kereku“-t, monyoró kerekit (Fejér: Cod. Dipl. I. 388), egy 1193-ki okmány „bikkerek“-et és „monnerowkerek“-et, tehát ugyancsak monyorókerekit említ (Knausz: Mon. Strig. I. 144). Ha pedig a „kereki“ szóval képzett későbbi községneveket nézzük, azokon kívül, amelyeknek előrésze az egykori birtokosra utal (minő pl. *Simonkereki*, a Becse-Gregor nemzetség egykori birtoka: *Becsekereki* vagyis a mai Nagy-Becskerek stb.), csupa ilyen összetételben fordul elő a szó: *Alma-kerek* Nagy-Küküllőmegyében, *Meggy-kerek* Alsó-Fehérben, *Magyaró-kereke* Kolos, *Monyoró-kerek* Vas, *Som-kerek* Szolnok-Doboka s a Borovszkytól is említett régi *Thulgy-kereke* Biharmegyében. Azt hiszem, midőn a jelzők ennyire átlátszóvá teszik valamely helynévnek a jelentését, akkor érdekes lehet ugyan az erdélyi „Almakerék“ s az északabrantanti „Almkerk“ alaki találkozása: de mégis egy kissé elhamarkodott dolog a két név közös eredetéről beszélni.

A történeti alapnak ezen könnyelmű mellőzése más esetekben is az etimológiai játék színvonalára süllyeszti le Borovszky magyarázatait. Árpádkori oklevelek gyakran emlegetik a királyi udvartartás szolgálatában álló tárnokokat (tavernici regii, reginales), kik, mint a többi várnépség, eltartásukra a várjavakból kaptak földet; nemde az volna a legtermészetesebb magyarázat, tekintve, hogy például a somogymegyei Szakácsiban királyi szakácsok, a komárommegyei Madaron s a szepesmegyei Drauczon királyi madarászok (draucarii), a szepesmegyei Hunsdorf (Hunfalva) közelében kutyapecczerek (caniferi), a Jászó melletti Szekeresen királyi szekeresek (curriferi regii), a vas-, sopron-, zala- és szabolcsmegyei Lövön és Lövéren, valamint a mosonymegyei Nyulason nyilasok (sagittarii), a zalamegyei Igriczén királyi igriczek (joculatores regii), a sopronmegyei Kürthös-Megyeren királyi kürtösök (buccinatores) stb. laktak, ha a különböző megyében levő *Tárnok* községek nevét is ezektől a királyi tárnokoktól származtatnánk, különösen ha még azt is tudjuk az illető községekről, hogy csakugyan várföldek voltak, mint pl. a fejérmegyei Tárnokrul, mely IV. Béla korában a királyné ó-budai jobbágynak volt a birtoka (Zichy okl. II. k. 5., 6., 7., 19., 20., 21., 22., 23., 24., 31. sz. okl.). Borovszky azonban minden áron azt akarja velünk elhitetni, hogy a fejér-, zala- és pozsonymegyei Tárnok neve a szláv „trunu“ = tövis szóval függ össze. *Száldobágy* nevét a germán „saltabach“ = sópatak szóval veszi egynek; van azonban *Száldobos* község is Máramarosban és Udvar-

helyszéken s nekem úgy tetszik, hogy miként Szilágy és Szilas, Somogy és Somos, úgy tartozik össze a Száldobágy és Száldobos név is; az utóbbi alak pedig már azt sejteti velünk, hogy a névnek semmi köze a „saltabach“ szóhoz, hanem annál több a magyar „dob“-hoz s az illető székelýföldi, bihar-, szathmár- és máramaros-megyei községek egykori lakói a várkatonasághoz tartoznak, még pedig dobosok, száldobosok voltak; annyi bizonyos, hogy a „száldob“ szó megvolt a középkori magyar nyelvben, nevezetesen az erdélyi három nemzet közönségének az általános fölkelésre hozott s Mátyás király által Budán 1463-ban megerősített szabályaiban többek közt ezt olvassuk: „dum tamen necessitas tumultum excitare cogit, capitanei sedium cunctarum tympanis et Zaldobonibus, atque accensis struibus lignorum in sciundis locis Tűzhalom vocatis conclamationem facient.“ (Szabó K. Székely okl. 1872. I. k. 198. l.) Úgy mondják, hogy a szepsiszei *Al-* és *Fel-Doboly* községek lakói is hajdan ilyen dobosok voltak; ha ez igazolható, újabb adalékul szolgálhat a „székely-székes“-féle képviselés váltakozására.

Az etimológiai játék egy másik példáját mutatja *Makó* város nevének magyarázata, melyet Borovszky a szláv eredű „mák“ szóval kapcsol össze; pedig ismeretes, hogy a Csanád nemzetség ezen ősi birtokának neve elébb Felvölnök volt, az 1256-iki osztálykor Makó vagy régiesen Mokou bánnak jutott, a kiről aztán utóbb Makófalvának, majd egyszerűen Makónak nevezték a községet (Délm. Tört. és Rég. Ért. 1885. Új f. I. 77—78. l.). Szintén egykori birtokosa után nevezték el az arad- és pestmegyei *Mácsát*, nem pedig a szláv „macs“ = macska szótól eredt; a *Mácsa* (Macha) személynév az árpádkori Sidó (Zidou) nemzetségnél volt használatban, mely nemzetség birtokai Vác környékén feküdtek, ezek közé tartozott a Sidó község melletti pestmegyei *Mácsa* is (Turul. 1893. XI. k. 3. fűz. III. l.). Ilyen továbbá a zalamegyei *Tűrje*, mely a Zalamegyében Szentgrót vidékén székelő *Tűrje* (Jurle, Thurle, Churle) nemzetség birtoka volt s ha talán nem is a nemzetség alapítójáról, de mindenesetre valamelyik hasonnevű tagjáról nevezték el, nem pedig, mint Borovszky képzei, a szláv „turu“ = bölény szó után. A bereg-, fejr- és szabolcsmegyei *Gut* nevű községek a Gut-keled vagy Kled-gut nemzetség birtokai közé tartoztak, így pl. a fejrmegei Guthot, mely már azelőtt is a Gut-keledé volt, 1254-ben szerezte újra vissza a Csákoktól a Gutkeled nembeli István bán (Haz. Okl. VII. 43); a szabolcsmegyei Guth községet pedig egy 1289-ki oklevél mondja a nemzetség ősi birtokának (Árp. Új Okl. IX. 505.); a nemzetség alapítói Kézai szerint Guth és Kelad testvérek voltak, kik Péter király idejében költöztek a sváb földről Magyarországra. Ezen Guthon kívül más nemzetségi tagok is viselték e nevet, így pl. 1274-ben említettik Guth fia István comes (Árp. Új Okl. IX. 51), 1288 körül élt egy másik Goth comes (Zich. Okl. I. 65), bizonyos tehát, hogy ezen

községeknél is a régi tulajdonos neve szállt a községre. A személy-név különben német eredetű, de semmiesetre sem jelenti azt, a mit az ófn. *guot* — jóság, birtok szó, a mivel Borovszky a község-nevet akarja magyarázni. Szintén személynévre, az egykori tulajdonos nevére vezetendők vissza a gömörmegyei *Páskaháza*, továbbá a *Gyoma* és *Szalók* községnevek, nem pedig a szláv „*paszeka*” = irtvány, ófn. „*guomo*”, „*giumo*” — torok, torkolat és a szláv „*szelo*” = ülés szavakra. *Páska* (magyarra fordítva: Husvét), *Gyoma*, *Szalók* ismert árpádkori személynevek, az utóbbi azonkívül egy nemzetségnek a neve is, mely Veszprém-, Tolna- és Hevesmegyében volt birtokos s ennek a javai közé tartozott a veszprém- és heves-megyei *Szalók* község.

Úgy tetszik nekem, hogy a régi *Torna* vár s így *Tornamegye* neve sem aunnyira a szláv „*trunu*” = tövis szóval függ össze, hanem annak a nevével, a kié egykor volt. A szomszédban székelt a kún eredetű *Miskócz* nemzetség, melynek egyik tagjáról, a III. Béla korában szerepelt *Domonkos* bánról tudjuk, hogy *Torna* tényleg a birtokában volt (Fejér: Cod. Dipl. IV. I. 289); azt is tudjuk, hogy ugyancsak ezen nemzetség tagjai viselték a *Torna*, *Turna* nevet, pl. 1299-ben említették a különben jóval korábban élt *Miskoult* nembeli *Turna*, *Tarna* birtokosa (Árp. Új. Okl. X. 357): sokkal több valószínűség szól tehát a mellett, hogy ez esetben is, mint régi községeink egy igen nagy tömegénél, a birtokosról nevezték el a helyet; a *Miskócz* nembelieknél használatos *Torna*, *Turna* személynév pedig alighanem a kún-török „*torna*”, „*turna*” = daru szóra vezethető vissza.

Ismerünk továbbá az Árpád korból *Baracs* nevű személyeket, nagyon-nagyon kétlem tehát, hogy pl. a fejérmegyei *Baracs* község neve — ott az Alföld szélén, hol hire sincs a fenyőnek — a szláv „*bor*” = fenyőfa szóból származott volna. A somogy-, fejér- és nógrádmegyei *Gárdon* községek neve is aligha függ össze az ófn. „*garto*” = kert szóval, tudva azt, hogy az Árpád korban szerepelt egy *Gardun comes* s kivüle más hasonlóvűeknek is fennmaradt az emléke, valamint arról sem feledkezve meg, hogy a Székelyföldön „három *Gárdon*” *hegynek* a neve. Általában Borovszky teljesen figyelmen kívül hagyta azt a nagyon fontos históriai szempontot, hogy épen az Árpád korból származó helyneveinknek igen nagy része a régi tulajdonos nevétől vette eredetét, mint pl. az Árpádház ősi birtokai közül *Jutas* (már 1082-ben villa *Juthos*, a veszprémi káptalan birtoka. Haz. Okl. IV. 2.), *Solt*, *Taksony*, *Tas*. *Tevel* (1086-ban villa *Tuel*, a bakonbéli apátság birtoka. Árp. Új Okl. I. 34.) Árpád fiairól és unokáiról, vagy mint a Balaton mellékén székelő *Bulcsu* vezér apjáról, *Kálról* (*Kalés*) a zalamegyei *Köves-Kál* s az Anonymus által szintén *Bulcsu* apjának mondott *Bugát* vezérről a somogymegyei *Pusztá-Bogát*, melyet „*Bagatmeze*” néven már 1055-ben említ a tihanyi apátság alapító levele (Fejér: Cod. Dipl. I. 388.) s a ki ennek számbavétele nélkül, egyszerü

etimológizálással akarja megfejtetni helyneveinket: az léptenyomon tévedei fog s tiszta magyar nevekben gepida, góth és nem tudom miféle nyomokat fog keresni.

A *Kőszeg* név magyarázatával maga Borovszky mutatott rá, hogy egy-egy helynév eredetének kutatásánál mi mindenféle szempontokra kell ügyelni. Ez a név tiszta magyarnak látszik, mégis valószínű, hogy a német *Günseck*nek felel meg; tény ugyanis, hogy a város a németektől Günsnek vagy Günsbachnak nevezett folyó dél felé való kanyarodása által képezett szögletben fekszik. Kérdés azonban, hogy maga a *Güns* igazi német név-e? A Güns folyónak magyar neve Gyöngyös s ez azt sejteti, hogy a német névben a török „jünzsi“, „jünzsü“ = gyöngy szó lappang s a város neve, melyet a német császári oklevelek már a honfoglalás előtt, 860 és 890-ben említeneK Kensi, Gensi alakban, tulajdonképp az avaroktól származhatott s tőlük vették át a németek.

És talán az avar nyelv adhatná meg *Pécs* nevének eredetére is a magyarázatot. Az a néhány szó, a mi az avarok nyelvéből fönmaradt, mint pl. khágán, bokolavra = magus (bögmüler = bábajos, varázsló), dokhia = halotti tor (toka, tokha = szokás), tudun = fejedelem (a kozároknál: helytartó; tör. tut = tartani) sat. arra mutat, hogy valamelyik török-tatár dialektust beszélték. Ilyenformán az altáji tatár „pes“ = öt szó megközelítene azt az avar szót, mely a város latin (*Quinque ecclesiae*, a honfoglalás előtt. *Ad quinque basilicas*) és német neveknek (*Fünfkirchen*) előrésze szerint „öt“-öt jelenthetett s a melyet eddig szlávznak tartottak, ámbár az egyedül számbajöhető ó-szlóven nyelvben az ötöt „pentu“ jelenti. Borovszky azonban más magyarázatot keres; ő nép-etimológiára gondol s föltevése szerint az eredeti név az ó-felnémet *Wihenkirika* = szent templom volt, míg a Pécsnek a szlóven „pecs“ = szikla szó felel meg. Utóvégre az sem lehetetlen, hogy a latin és német elnevezés félreértésből keletkezett, bár az a körülmény mindenesetre számba jön, hogy a római kori *Sopianae* a pannóniai keresztyénségnek egyik nevezetesebb helye volt, ahol nemcsak egy templom lehetett s épen azért nevezték a népvándorláskori barbárok öt templomu városnak; a Pécs név azonban a szlóven „pecs“ szóval sem kapcsolható össze, mert az a szó a honfoglalás-kori szlóveneknél „pest“ alakban volt meg.

Nem szándékom azonban kifogást tenni az olyan magyarázatok ellen, melyeknél egyedül csak a felfogásbeli különbség szolgálhat alapul arra, hogy egy-egy helynevet magyar, germán, szláv, vagy török-tatár eredetűnek vegyünk-e föl?

Nagyobb bajnak tartom azt, hogy Borovszky épen nem tartott mértéket e magyarázatokkal s művében egy egész sereg olyan helynév eredetével foglalkozik, a melyek egyáltalában nem tartoznak műve keretébe, mint pl. a felső-magyarországi jóval később keletkezett tót, vagy mint az erdélyi szász helynevek. Még az oklevelek által igazolható legrégibb helynevek közül is elég lett volna

csupán mutatványul közölni néhány fontosabbat annak a föltűntetésére, hogy miféle népelemeket találtak őseink a honfoglaláskor s azok az országnak mely részében tanyáztak. Mert hiszen könyvét a művelt közönségnek írta, annak pedig nem valók azok az aprólékos részletezések, melyeket a helynevek magyarázata megkíván.

De a legnagyobb hibát abban találok, hogy amint főntebb már az archaeologiai dolgoknál is említettem, általában véve is nagyon kevés figyelmet fordított Borovszky az újabb irodalomra. Ethnológiai irodalmunk Hunfalvy alapvető művének megjelenése óta épen nem mondható meddőnek: újabb meg újabb szempontok merültek föl, melyek régi történelmünket a Hunfalvy felfogásával nem mindenben egyező világításba helyezik és jelentékenyen hozzájárultak multunk oly részleteinek tisztába hozatalára, melyeket Hunfalvy ethnographiája homályban hagyott. Ezeket tulnyomó részben egészen ignorálta Borovszky. Ott, hol felfogásbeli különbségről van szó, még érthető ez az eljárás, bár teljesen még akkor sem menthető; de mit szólnunk akkor, mikor pozitív dolgokról sem vesz tudomást? Ezek közé tartozik p. a bolgár háboru évének megállapítása is, mely annyi vitára adott okot. Azt mondja Borovszky, hogy Simeon bolgár király 893-ban kezdett uralkodni s már a következő évben talált okot, hogy betörjön a görög birodalomba. Pedig Lakits Ferencz még 1890-ben (Természettudományi Közlöny 1890. nov. füzet) kimutatta, hogy az a Konstantinápolyban látható teljes napfogyatkozás, melynek évében volt a bolgár háboru, 886—896. közt, csakis a 891. aug. 8-iki gyűrűs napfogyatkozás lehetett; ezzel szemben tehát a fudai évkönyvnek azon adata, hogy Arnulf német király 892-ben még Simeon elődéhez, Vladimirhoz küldött követeket, csak azt bizonyítja, hogy a német udvar ekkor még nem értesült arról, hogy a bolgár trónon változás állt be s már 891-ben Simeon volt a király.

A munkának éppen nem vált volna kárára, ha Borovszky még vagy félévig várt volna a kiadásával. Az esetleges harmadik kiadásnál mindenesetre szükséges lesz a munkának gondos és lelkiismeretes revíziója.

Nagy Géza.

Marschall William, Neueröffnetes, wundersames Arzenei-Kästlein, darin allerlei gründliche Nachrichten, wie es unsere Voreltern mit den Heilkräften der Thiere gehalten haben, zu finden sind. Leipzig, 1894. A. Twietmeyer. 127 lap, ára 2 márka.

E régies németiséggel írott cím alatt Marschall, lipcsei egyetemi tanár, a régi német kulturtörténelem egyik érdekes fejezetét tárgyalja, midőn főleg 16. és 17. századbeli német orvosi és gyógyszerész rendelvevényeket bizonyos szempontok szerint csoportosítva állít össze és lát el magyarázatokkal. Szerző helyesen ismerteti a német népies gyógyá-zat fejlődési menetét. Mielőtt a rómaiakkal érintkeztek, a germánoknál a papok és papnők szerepeltek, mint orvosok. A rómaiak, érintkezve keleti népekkel, sok titkos szerrel gazdagították a germán népgyógytudományt, mely virágzási korát a

keresztes hadjáratok és a harmincz éves háború alatt élte. Szerző szerint a mai német népies gyógyászat fejlődéséhez a cigányok is járultak, kik Németországban való első megjelenésükkor számos titkos szer birtokában voltak s maig is vannak. Szerző e bevezetés után felsorolja mindazon szereket, melyeket régi könyvek utasítása szerint a nép az állatországból vett és a legkülönbözőbb betegségeknek használt. Sok oly szert találunk, melyet a hazánkbeli népek még manapság is használnak. Pl. a kakas heréje és taréja népünknek is aphrodisiakum számba megy; az erdélyi oláhok is gyakori orrvérzés ellen emberi testről szedett szőrrel füstölik magokat s a magyar anya is ürüfejet főz és annak levében fürösztli gyenge gyermekét. A lapos tetű felől hazai népeink is épp úgy vélekednek, mint a hogy ezt Marschall a német fuvarosokról említi (47. l.). A sátoros cigánynő is kecske bőrből készült szíjat visel derekán, ha nagy vérzésben szenved. A könyv nemcsak a népvizsgáló, orvos és gyógyszerészre nézve bir kiváló beccsel, hanem a nagyobb, mélt. közönség is élvezettel olvashatja.

Wl. H.

Adalékok a magyar történeti és összehasonlító néprajzhoz.

Valamely fejlődő ismeretág akkor emelkedik tulajdonképpen a „tudomány“ színvonalára, midőn munkálatai túlterjeszkedve az egyszerű anyag-gyűjtés és rendezés feladatkörén célba veszik azon kérdés megoldását is, hogy minő kapcsolatban vannak az illető anyagban foglalt tények a természeti és szellemi világ egyéb jelenségeivel; ha nemcsak arra törekszenek, hogy az egyes adatok igaz képét nyujtsák s ezeket teljes számban elősorolják, hanem egyszersmind hogy okaikban, keletkezésükben és fejlődésükben megvilágítsák: egyszóval, ha módszerük nemcsak leíró, hanem egyuttal o k n y o m o z ó.

A mi magyar néprajzunk terén még egészen kezdetén állunk a leíró feladatoknak is. Alig mondhatjuk, hogy volna bármily szűk-körü kérdés is, melyre nézve megbízható anyag kielégítő mértékben áll készen egybegyűjtve a tudományos kutató rendelkezésére. Nem történt meg e téren a tervszerű munkálatnak azon okvetetlen előfeltétele sem, hogy valaki az eddigi irodalmi munkásságról adott volna pontos, összefoglaló áttekintést.* Csak a jövőtől remélhetjük még országos megindulását, a néphit, népszokások, népköltészet, népzene és tárgyi néprajz adatai gyűjtésének, az antropologiai megfigyeléseknek s az etnográfia körébe vágó egyéb tanulmányoknak melyeknek tárháza idővel a magyar nép anyagi és szellemi életének legtisztább tükrét fogja tartalmazhatni.

* Mint dicséretes kezdemény erre nézve említést érdemel dr. Katona Lajos „Allgemeine Charakteristik des magyarischen Folklore“ című befejezetlen cikksorozata Herrmann Antal „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn“ folyóirata I. évfolyamában.

De bár így állanak körülményeink az anyag tekintetében is: a magyar néprajznak, ha a népszellem megnyilatkozásainak igazi tudományos megértését akarja eszközölni, nem lehet megállapodnia pusztán ezen feladatok kitűzésénél még munkálatai kezdetén sem; hanem rá kell lépnie már most a vizsgálódásoknak ama másik útjára is, mely az észlelhető néprajzi jelenségeknek alakulását, multját, a keletkezésükben közreműködött szellemi és külső tényezőket van hivatva földeríteni. Valamint a régi nyelv alakjai s a szólások értelemköre gyakran nem sejtett fényt vetnek a későbbi változatok eredeti hangzására és jelentésére: úgy magyarázzák a népszellem *cselekvésbeli* megnyilatkozásait is az azokról fönmaradt régi korbéli följegyzések, velük összefüggő tárgyi maradványok, vagy mi ezekkel egyértékű, más népeknél fönmaradt fejlettebb, vagy kevésbbé fejlett néprajzi egyezések. A kutatás ugyanazon hármas irányának, melyet a nyelvbuvár követ nyomozásaiban, érvényesülnie kell a néprajz terén is: a tájnyelvi kutatásnak megfelel a *néprajzi jelenségeknek lehetőleg teljes s az ország összes területére kiterjeszkedő pontos leírása, a nyelvtörténetinek a történeti néprajz, a nyelvhasonlításnak az összehasonlító néprajz. Az utóbbiak tekintetéből különös figyelmünket igénylik:*

1. *A régi oklevelek, magániratok, királyi és hatósági rendeletek, törvények, krónikák s másnemű irodalmi művek, melyeknek sok becses közlését használták föl eddigelé is egyes részlettanulmányok.* Tudvalevőleg igen fontos útmutatásokat tartalmaznak népünk ősi néprajzi állapotaira nézve a honfoglalás korabeli s az azt megelőző és követő történeti kutfők is.

2. *Régészeti leletek és tárgyak.* A magyar néprajzi régészet több irányban vetett már is világosságot az ősi magyarok életmódjára s különösen a hadviselés és fegyverzet, továbbá a viselet és temetkezési szokások jeles értekezésekben nyertek földolgozást ez alapon.

3. *A rokon s velünk történeti érintkezésben állott népeknek néprajza.* Ez utóbbiak sorából különösen kiemelendő az *iránság*, amennyiben a magyarra és a vele rokon ugor népekre a legrégibb időben gyakorolta kulturhatását, melynek nyomait a legváltozatosabb irányokban kezdjük fölismerni. Gondos tanulmányunk tárgyát kell hogy tegye a *törökség* is, különösen ennek éjszaknyugati kiágazásai (csuvasok, baskirok, kirgizek, turkomannok és volgai tatárok), melyek maradványait tartalmazzák ama népeknek (bolgár, besenyő, kozár, kún),

melyeket a történetírás a volga- és donvidéki magyarok szomszédságában ismer s melyeknek nagy műveltségi hatásáról élénken tanúskodik a nyelv is. Még nem tekinthetjük eldöntöttnek a kérdést, hogy a *szláv*ság hatása a magyarra mai hazájában kezdődik-e vagy megvolt-e bizonyos fokban előbb is; mindenesetre kétségtelen azonban, hogy néprajzunkban az összehasonlító vizsgálódás ép oly jelentékeny nyomát fogja igazolni, minőt a nyelvben tapasztalunk. A nyugati vidékeken a *német*, a keletiekén a *román* néprajzi egybevetésektől várhatunk becses eredményeket népünk tanulmányában. — De tanulságos a történeti kapcsolaton kívül álló népeknek is néprajzi megismerése; mert az emberi gondolkodás egynemű törvényei gyakran szülnek egymástól távolabb eső népek között is hasonló természeti viszonyok, életmód és szükségletek befolyása alatt egynemű felfogásokat, érzéseket és ezek alapján egynemű hagyományos cselekedeteket, melyeknek tanulmánya kiválóan fontos azért is, mivel gyakran a néprajzi jelenség és az azt létrehozó szellemi vagy külső tényezők közti összefüggés bennük sokkal világosabban jelentkezik, mint esetleg nálunk található elhomályosodott értelmű megfelelőinél.

Az ily tárgyú közlemények számára ezennel állandó rovatot nyitunk s bizalommal fordulunk különösen történészeinkhez, régiségkutatóinkhoz s folklórművelőinkhez, kérve őket, hogy a munkájuk közben eléjük akadó s a vázolt irányokban tanulságos adataikkal folyóiratunkat fölkeresni sziveskedjenek.

A szerkesztő.

I. Kútfők a magyar káromkodás történetéhez.

A jámborabb természetű nyugati népek, különösen a németek és szlávok úgy vélik, hogy a káromkodás a magyar ember természeti tulajdonsága, melyet ősi hazájában örökölt s hevesebb véraikotásával együtt ide új hazájába is behozott. Bár ez a felfogás a régi korra nézve éppenséggel nem igazolható; mindamellett kétségtelen, hogy különösen a XVI. századtól kezdve — talán éppen az ekkor kezdődött török és német nyomás s az ezekből keletkezett állapotok hatása alatt -- a káromkodás szokása nagy mértékben kezdett terjedni és elfajulni népünkénél, úgy hogy ellenében szigorú törvényes intézkedések váltak szükségessé. Ilyen volt az 1563-iki pozsonyi országgyűlés 42. cikke, mely a következőleg szól:

„És minthogy a közelebb mult években borzasztó szokásba jött az Istennek és Szentjeinek átkozódó szidalmazása és káromlása: nehogy ez által az Isten haragját magunkra ingereljük, elrendeltetik, hogy azok, kik a teremtető Istent, keresztséget és lelket szidalmazták vagy más módon káromolják, feladatván, illetékes bíróik által első ízben megvevesszőtessenek, másod ízben megpálcáz-

tassanak, harmad ízben pedig mint emberölők vagy más nyilvános gonosztevők, halállal büntetessenek. Azok pedig, a kik hallják és be nem vádolják, három marka bírsággal illettessenek."

A törvény e rendelkezését megerősíti Lipót király az 1659. évi 42., valamint VI. Károly az 1723. évi 110. törvénnyel, melyek azután folyvást érvényben maradtak. A káromlások rendszeren épen oly büntényül tekintettek, mint más főbenjáró cselekedetek s a hazai bíróságoktól a gyakorlatban alkalmazott bűnvádi nyomozás, kinzással járó vallatás, bírói eljárás és szigorú elítélés tárgyául szolgáltak.

S nemcsak a megyei törvényszékek, hanem kiváltságos városokban a tanácsok is gyakran alkalmazták erre a törvény szigorát, miről az illető levéltárakban fenmaradt irások tesznek tanúságot. Azon kor szelleme és eljárása illusztrációjául nem lesz fölösleges néhány ily eltárgyalt ügyet közölni. Így a munkácsvárosi jegyzőkönyvben a 17. századtól, 1684. évről ez olvasható:

„Deliberatum est: fő Biró Kallós István uram házánál tetszett az Istenes Törvénynek, hogy Isten ellen való káromkodásért Bodnár Sándoron a Piaczon város láttára a Juratussal negyven csapassék, mivel Tanúkkal és a maga Nyelve megbizonnyította. Hogyha pedig ezen vétekben találtatik máskor, tehát kövel veretik agyon."

1695-dik évtől pedig ez foglaltatik:

„Nemes Beregh Vármegyében levő Munkács Városának most substituált Feőbírója Lázár György mint Actor szólitja Törvényhez a Munkácsi becsületes Tanács elejbe ugyanfeljül említett Vármegyében és Városunkban lakó Nemzetes *Czeglédy János* uram szolgáját *Kalin János*t alias Hagymás mint Incatust, mivel a felső Napon, ugymint die 4. Julii nem tudatik mi okbul viseltetvén, afeljül említett J. (ncatus) kimenvén a város piacára és ott mlnd városunk lakosai s mind körülvaló népek hallatára, rettenetes *Istenkáromló, ördögadta és teremttével* kezdett szitkozódni mely dolgot az A(ctor)nak fülebe vitték és mint Város Magistratusa parancsolta a Város töldén megfogatni és *kalodába tétetni*; a kalodában lévén pedig az I. nem hogy magát tartóztatta volna, de egész nap estig, amint a száján kifért, a szent Istent káromló undok szitkokat úgy szórta ki; azzal sem elégedvén meg, kezdette a várost égetéssel fenyegetni sat; *Deliberatum est*: Munkácsi feőbíró Somodý Márton úr házánál a Becsületes Tanács Lázár György bíró uram képebeli Magistratusnak mint A-nak *Kalin János* I. ellen való feleletét megruminálván, tetszett mind az Isten Törvénye szerint, mind az ország Törvénye szerint, mivel hogy Bíró ur feleleti szerint megbizonnyította *Kalin János*nak, mind Isten ellen való káromkodását, mind égetéssel való fenyegetését, bőven a Tanuknak világos vallástételekből, perhoc tetszett az egész Törvényszéket ülő bírának közönséges *rozokból*, hogy Isten ellen való káromkodásért és hallatlan más szitkozódásaért és tüzzel való fenyegetéseért, a város piacán kövekkel veretessen agyon *Kalin János*.

A következő ítélet is emlékezetre méltó:

1732. *Deliberatum est*: Munkácsi feőbíró Kontzházy János Házánál tetszett a törvénytevő személyeknek, mivel a tanuknak fassioiból előttünk világosan constátva, hogy Városunkban lakó *Tétsi István* az *Istennnek méltósága* ellen, *Ördögadta, menykőteremtette, disznóadta* éktelen káromlásokat tett volna, sem isteni, sem emberi szép intéseknek nem engedett volna, azért a következő Hétfőn (heti vásár alkalmával) ugy mint 3-a Novembris 1732. a Piaczon levő *falóra feltétetik* és délig ottan detineáltatik pro primo. prosecundo. hogyha azon éktelen káromlásokban lelendzéndik, tehát ismét feltétetvén a *falóra*, onnan 12 órákor levétetvén, negyven lapát adatik. Mindazokkal sem gondol-

ván, ha harmadszor is azon gonoszságát előveszi, ország törvénye szerint megkövezetik. Anno 1732. die 27-a októbris."

Hasonló eljárás divott *Beregszász és más városokban is*. Igy 1748. november 12-ikén Duszka nevű asszonyt a beregszászi „Nemes Tanács” azért, mert „adta-teremtette, menykő üssön meg” szavakkal illetlenkedett s részegeskedett, jöllehet halált érdemelt volna, arra ítélte, hogy *három pénteken keményen láptoltassék meg* és a városból örökre száműzetessék . . .

Különben a munkácsvárosi hatóság 1639-ben ily czim alatt: „Articuli ab Ecclesia collecti pro gloria Dei et ecclesiae emolumento” a 3. pontban a szelidebb káromkodásra nézve ezt alapítá meg: „Az lélek- és adta-teremtette mondásnak büntet se pénz ne legyen, hanem ilyen formán legyen: Elsőben háromszor tétessék az Czinteremben való kézi kalodába ha hatszor elmondja, annak utána ha többször találta az efféle vétékben, tehát az *pelengével* való kézi kalodába tétessék és ott hármát üssenek az csákánnal rajta, az ki pedig hallja és meg nem mondja az birónak, azon büntetése legyen.

II. József császár e tekintetben a magyar törvény szellemétől eltérve, egészen másképp gondolkodott, mert az 1787. évben április hó 2-kán kelt rendeletével életbeléptetett büntető törvény ötödik fejezetében, mely „Az erkölcsök rontására czélzó vétkekről” szól, a 61. §-ban a káromkodásról eképen intézkedett:

„A ki a józan ész az annyira megtagadja, hogy a Mindenhatót nyilvánvaló helyeken, vagy másoknak jelenlétében beszédek, irások, vagy cselekedetek által vakmerőképen káromolni merészelve, ezzel úgy kell bánni, mint egy Eszelőssel és mindaddig a Bolondok házában fogva tartani, míg a jobbulásnak bizonyos jeleit nem mutatja.”

Ennek ellenében az ausztriai önkényes kormány által 1852. évben hazánkban is életbeléptetett Büntető törvény 122. §-a a káromkodást vallásháborítási büntettnek minősítette, megállapítván, hogy „ki beszédek, cselekvények, nyomtatványok vagy terjesztett iratok által Istent káromolja; ha a vallásháborítás által nyilvános botrány okoztatott, úgy ezen büntetett egytől öt évigleni súlyos börtönnel; különben pedig hat hónaptól egy évigleni börtönnel büntetendő.”

Végül az 1878. évi V. törvényczikkben megállapított Magyar büntető törvénykönyv a káromlást csak annyiban érinti a 190. §-ban hogy az, ki nyilvánosan valamely gyülekezeten szóval, vagy a ki nyomtatvány, irat, képes ábrázolat terjesztése által Isten ellen intézett gyalázó kifejezések által közbotrányt okoz, vétséget követ el, s egy évig terjedhető fogházzal és ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetessék.

Lehoczky Tivadar.

2. A nászadomány szokása a régi magyaroknál.

Kuun Géza gr. a Magy. Tud. Akadémia ez idei márczius 5-iki ülésén a magyarok honfoglalás előtti történetének megismerésére kiváló jelentőségű kútfőt mutatott be a perzsa *Gurdézi* művének egyik részletében, mely az ismeretes Ibn-Roszteh-féle szövetség bővebb változata s mint emezé a IX. század végén virágzott *Dsaiháni* számanida vezirnek „*Al-maszálik v' al-mamalik*” című

művéből van átvéve. Ez a Gurdêzi-féle szöveg néhány becses és új adalékot közöl a régi magyarok néprajzát illetőleg is, melyeket ezennel ide iktatunk (Akad. Értesítő 227. l.):

„A magyarok bátrak, jó kinézésűek és tekintélyesek. Ruházatjuk színes selyemszövetből készült, fegyverzetük ezüsttel bevont..... A magyaroknak egy oly házassági szokásuk van, mely szerint midőn házasodnak, nászajándékot hoznak. A nő minősége s marhákból álló vagyona szerint a nászajándék majd több, majd kevesebb lehet. Az ajándékot elhozván letelepednek. A leány atyja a vőlegény atyját házába vezeti s a miye van menyétbőrökben, nyestprémekben, evetbőrökben, czobolyprémekben, rókabőrben, kamuka-selyemszövetben neki megmutatja; körülbelül tíz prémes ruhát, a melyeket egy szőnyegbe göngyöl, a vőlegény atyjának lovára köt s őt emígyen házába kíséri. Ezután minden a nászajándékhoz tartozó tárgyat számba kell venni, a mely ajándék marhából, pénzből és butorokból áll. Mindezt neki küldi (a vőlegény). Ezek befejeztével a leányt a házba hozzák.“

Világos képet nyújtanak számunkra e följegyzések a házasságkötés módján kívül a keleteurópai magyarok általános életmódjáról is, melyről eddigelé főkép szórványos történeti célzások s a nyelv tanulságai alapján volt meg azon tudomásunk, hogy két elemét a baromtenyésztés s a vadászat, illetőleg halászat alkották. Mindkét fél ajándékai közt, illetőleg vagyonában nagy szerepű a *marha*, melynek tenyésztéséről Ibn-Rosztéh is tanuskodik azon megjegyzésével, hogy a magyaroknak „sátraik vannak s oda mennek, hol a legeltetésre fű kínálkozik.“ Ez utóbbi író még arról is tud, hogy a magyaroknak „sok szántóföldjük van“, amint a földművelésnek némi kezdetleges gyakorlatát a nyelv is bizonyítja, melyben a magy. *eke* (= csuvas *aya*), *sarló* (= csuvas *šurlə*, zürj. *čarla*, votj. *šurlo* „sarló“), *szerű* (= csuvas *šörö* „gyűrű“) és több más e fogalomcsoportba való szó ugyanazon nyelv hatását tükrözi, melyből a baromtenyésztés műszavai jobbadán valók s így azt bizonyítják, hogy a baromtenyésztés fejlettebb gyakorlatának s a földművelés elemeinek megismerése a magyar művelődéstörténetnek egyazon korszakába (a bolgár-magyar történeti kapcsolat korába) esik. A IX. század magyarjainak nagy gazdagsága az *evet*-, *nyuszt*-, *nyest*- és *rókaprémekben* önkénytelenül emlékeztetünkbe idézi a IV. századbéli Jordanis értesítését a *hunugur*-okról, „kik arról nevezetese, hogy tőlük ered a becses prémekkel való kereskedés (ab ipsi pellium murinarum venit commercium“), amint a magyarok közt még Kálmán király idejében is megvolt a *nyestbőrnek* pénz gyanánt való használata (l. Kuun G. gr.: *Relation. Hung.* 18.), ép úgy mint az *evetbőrnek* a legutóbbi időkig a voguloknál, osztjákoknál, zürjéneknél, votjákoknál s más szomszéd népeknél (v. ö. vog. *l'ėn* „evet“ és „kopėka“, votj. *koñi* id. stb.). A kölcsönös ajándékosztás ma is lényeges eleme a vogul házasságnak: a vőlegény ajándéka (*nė-tin* „nő-díj“) becses bőrökből, rénszarvasokból és ruhákból áll; a nő hozománya (*sűsűs*) főkép ruhákból és szintén rénszarvasokból. A

Gurdézitől emlegetett *selyemszövet* sem hiányzik, így a Pelim-isten hőslő énekében (Vog. Népk. Gyűjt. II, 249):

„Most a násznagy, az öreg ember

vékony selyem sok göngyölegét

sok számban hord be,

vékony posztó sok tekercsét

sok számban emel be (a menyasszony „kis tő nagy-

ságú, kis tenger nagyságú házába“).

A hőslő háznál — így értesít bennünket Gurdézi — az apa a becses bőrökben való gazdaságát mutatja: e leírásban szintén uralvidéki rokonaink szokására ismerünk, kik semmire sem büszkébbek, mint vadászati ügyességükből szerzett vagyonukra, mit avval is kifejeznek, hogy míg egyéb értéktárgyaikat (pl. ezüstenemüiket, selyem- és posztóruhanemüiket) szekrénybe zárják, nyuszt-, evet- és rókabőr-kötegeiket mintegy diszül a falra aggatják. Gyakori az énekekben is a jómódú ház jellemzésére e szólás: *„nincs egy szege, melyen nyuszt ne függne; nincs egy szege, melyen állat ne függne (nóys xantal akw' tēnk ātim, uj xantal akw' tēnk ātim“)*. A fönnt idézett épekben a hőslő istenke *„fekete vad bőrével teli házacskájában, vörös vad bőrével teli házacskájában nyusztbőr-fészekben, medvebőr-fészekben fekszik“* (u. o. 243.).

M. B.

TAGJEGYZÉK.

A Magyarországi Néprajzi Társaság szervezete.

A társaság védnöke:

József Főherczeg Ő cs. és kir. Fensége.

A társaság tisztii kara:

Elnök: Kuun Géza gróf. *Ügyvivő alelnök:* Munkácsi Bernát dr., *Társ-alelnök:* Herrmann Antal dr., *Titkár:* Vikár Béla. *Jegyző:* Nagy Géza. *Pénztáros:* Zolnai Gyula dr. *Könyvtáros:* Jankó János dr.

A választmány tagjai:

Alexics György, dr.	Huszka József	Nikolics Fedor, br.
Asbóth János	Jancsó Benedek, dr.	Popovics István
Asbóth Oszkár, dr.	Káldy Gyula	Pulszky Ferencz
Baróti Lajos	Katona Lajos, dr.	Réthy László, dr.
5 Borovszky Samu, dr.	15 Király, Pál	25 Strausz Adolf
Brózik Károly, dr.	Kiss Áron, dr.	Szathmáry György
Czambel Samu, dr.	Kúnos Ignác, dr.	Szendrei János, dr.
Erődi Béla, dr.	Kurecz Sámuel	Szily-Kálmán
Goldziher Ignác, dr.	Lindner Ernő	P. Thewrewk Emil, dr.
10 György Aladár	20 Nagy Miklós	30 Tialos György

Alapító tagok:

József fhg. ő fensége

Brankovics György szerb metropolita,

Arad sz. kir. város közönsége, Arad.

Karlovicz.

Baics Milos, báró, Budapest.

- 5 Borovszky Samu akad. tisztv., Budapest. M. T. Akadémia.
 Gyulai Pál főrendih. tag. egyet. tanár, Budapest, VIII. Sándor-uccza.
 Hampel József, dr. egy. tanár, muz. ör. Budapest, Nemzeti Múzeum.
 Hermann Antal, dr. és neje, Budapest, Vár, Szentgyörgy-uccza 2.
 Hornig Károly, br. veszprémi püspök, Veszprém.
 10 + Hunfalvy Pál, főrendiházi tag.
 Kőrösi József, dr. statiszt. igazgató, Budapest, Fővárosi Vigadó.
 Kuun Géza, gr., Maros-Németi. Künszentmiklósi ev. ref. gymnasiumi könyvtár, Künszentmiklós.
 Leland, Charles G. a cigány tudós társ. elnöke, London.
 15 Nicolics Fedor, br. orsz. képvis., Bpest. Pintér Sándor ügyvéd, Szécsény.
 Schneller István theol. akad. igazg., Pozsony.
 Segesvár sz. kir. város közönsége, Segesvár.
 Szily Kálmán, a M. T. A. főtítkára, Budapest.

Rendestagok:

- Ábel Janka, polg. isk. tanítónő, Nagy-Károly.
 Ágai Adolf dr. szerk., Budapest, Athe-naeum.
 Ágh Timót, dr. főgymn. tanár, Pécs.
 Alberti község, Alberti.
 5 Alexics György, dr., Budapest, Baross-uccza 45.
 Ambrózfalva község, u. p. Mezőhegyes.
 Agyal Dezső tanár, Budapest, Budai vinczellér-képző.
 Apátfalva község, Csanádm.
 Apponyi Sándor, gr., Lengyel.
 10 Aradi gym. tanári könyvtár, Arad.
 Aradi Kölcsey-egyesületethnographiai szakosztálya, Arad.
 Arany László, Budapest, Bálvány-u. 7.
 Ardelean János József, gör. kel. román. plébános, Kétegyháza.
 Asbóth János orsz. képvis., Budapest, Angol királynő szálló.
 15 Asbóth Oszkár, dr. egyet. tanár, Budapest, VI. Bajza-u. 1. I. em.
 Babich József uradalmi igazgató, Zsombolya.
 Bachát Dániel ev. esperes, Budapest, Kerepesi-ut, templombazár.
 Bajai állami tanítóképző, Baja.
 Baksay Sándor ev. ref. esperes, Kunszt.-Miklós.
 20 Ballagi Aladár, dr. egyet. tanár, Budapest, Kinizsi-u. 29.
 Balassa József, dr. tanár, Debreczen.
 Balásy Dénes polg. isk. tanár, Bpest, II. Fő-uccza 51.
 Balássy Ferencz; esperes plébános, Maklár.
 Baló József, dr. tanár, Budapest, Budai Paedagogium.
 25 Balogh Ignác, dr. ügyvéd, Budapest, Váci-körut 41.
 Bánóczi József, dr. tanítókép. int. igazg., Budapest, Röck-Szilárd-u.
 Baranyai Gyula polgári iskolai igazg., Nagy-Szőllős.
 Bartal Antal gym. igazg., Haraszi.
 Bartalus István tanár, Budapest, Múzeum-körut 27.
 30 Baróti Lajos, dr. fővárosi tanár, Bpest, I. vár, Fortuna-utca 7. sz.
 Bayer József tanár, Budapest, I. Városmajor-uccza 12.
 Békefi Remig dr. tanár, Budapest, Zerge-uccza 6.
 Bellosics Bálint tanár, Baja.
 Benedek Elek az „Ország Világ” szerk. Budapest, Erzsébet-körut 12.
 35 Benedek János tanár, Huszt.
 Beniczky Attila, Budapest, Erzsébet-körut 22.
 Berczeller Imre, dr. orvos, Budapest, Deákter 1.
 Berecz Antal igazgató, Budapest, Ujvilág-uccza 2.
 Bereczky Endre dr. ker. orvos, Kőbánya.
 40 ifj. Berger Sám. könyvkereskedő, Nagy-Várad.
 Berghoffer József, dr. igazg., Fiume.
 Berzeviczy Albert, dr. államtitkár, Budapest, Andrassy-ut 50.
 Berzsenyi Gusztáv, igazgató, Kúnosvágása.
 Binder Jenő, állami főreáliskolai tan., Brassó.
 45 Bloch Henrik, dr. tanár, Budapest, Rabbiképző int.
 Bobula János, dr. műépítész, orsz. képvis., Budapest, Szövetség-u. 45.
 Bodola Sándor tan., Seps-Szt.-György.
 Bogisich Mihály prépost, Budapest, Vár, Országház-utca.
 Boncz Ödön miniszteri fogalmazó, Budapest, Kultuszminisztérium.
 50 Borbély Sándor, siketnéma-intézeti tanár, Vác.
 Böllönyi Sándor, Nagyvárad.

- Brádi gör. kath. román gymnasium, Brád.
 Brassói magyar kaszinó, Brassó.
 Brassói állami kereskedelmi akadé-
 mia, Brassó.
- 55 Brassói áll. polg. leányiskola, Brassó.
 Brózik Károly tanár, Budapest, II. ker. reálisk.
 Brüll Alfréd, Budapest, Andrásy-út 9.
 Budai Paedagogium, Budapest.
 Budai Paedagogium ifjusági könyv-
 tára, Budapest.
- 60 Budai állami tanítónő-képző intézet,
 Budapest, Csalogány-uccza.
 Budapesti állami tanítónő-képző,
 Andrásy-ut.
 Budapesti I. kerületi polg. leányis-
 kola, Budapest.
 Budapesti II. ker. tanítóképző intézet
 Budapest.
 Budapesti V. ker. főgymnasium.
- 65 Budapesti VII. ker. főgymn., Budapest.
 Budapesti kegyesrendi főgymn.
 A budapesti kereskedelmi iskola keleti
 tanfolyamának ifjusága, Budapest.
 Budapesti országos statisztikai hiva-
 tal, Budapest.
- Cabdebo Gergely főszolgabíró, Lippa.
- 70 Christian Antal ügyvéd, Pancsova.
 Csánki Dezső dr., orsz. levélt. fogal-
 mazó, Budapest.
 Csányi Andor kir. közjegyző, Nagy-
 Szalonta.
 Csányi János dr., Vác.
- Császka György érsek, Kalocsa.
- 75 Csathó Imre tanár, Budapest, Erzsé-
 bet-körut 16. III.
 Csöpey László főgymn. tanár, Buda-
 pest, Mészáros-uccza 12.
 Csorba Ferencz dr., Budapest, Kul-
 tuszminiszt.
 Csorba Géza ügyvéd, Győr.
 Csurgói ev. ref. főgymnasium tanári
 kara, Csurgó.
- 80 Czambel Samu dr., Budapest, Vár.
 Miniszterelnökség.
 Czirbusz Géza dr., tanár, N.-Károly.
 Czobor Béla dr., tanár, Budapest. Vas-
 utca 7.
 Debreczeni ev. ref. gymnasium, Deb-
 reczen.
- Demel Károly bankhivatalnok, Buda-
 pest, Pauler-uccza 5.
- 85 Demkó Endre, Budapest, Szerb-uccza
 2. sz.
 Déry Ernő ügyvéd, Budapest, V. ker.
 Zrínyi-uccza 9.
 Deutsch Tibor, Budapest, Király-u. 52.
 Dévai állami tanítóképző, Déva.
- Dévai állami főreáliskola, Déva.
- 90 Dirner Gusztáv dr., orvos, Budapest,
 Kossuth-uccza (Dréher-palota.)
 Dobsinai polgári fiúiskola, Dobsina.
 Donáth Imre állami polgáriisk. igazg.
 Fiume.
- Duda János dr. főreálisk. tanár, Pécs.
 Duka Tivadar dr., London.
- 95 Ebenspanger János tanár, Felső-Lövő.
 Ebner Lajos képiró. Budapest, II.
 Várkert-bazár.
 Elischer József főigazg., Nagy-Szeben.
 Eötvös Károly Lajos tanfelügyelő,
 Debreczen.
- Eötvös Károly ügyvéd, Budapest, V.,
 Fürdő-uccza 4.
- 100 Erődi Béla dr., a Ferencz József
 intézet kormányzója, Budapest.
 Évva Lajos színigazgató, Budapest,
 Népszínház.
- Fabró Henrik dr., ügyvéd, Budapest,
 Magyar-uccza 28.
 Fail Gábor főszolgabíró, Makó.
 Farkas Imre tanító, Mező-Tur.
- 105 Fejér Emánuel kanonok, Ungvár.
 Fejérpataky László dr., Budapest,
 Nemz. Muzeum.
 Feszty Árpád festőművész, Budapest,
 Bajza-uccza.
- Fialowski Lajos dr. tanár, Budapest,
 Markó-ucczai gym.
- Fiók Károly ref. főgymn. tanár Bu-
 dapest.
- 110 Firczák Gyula püspök, Ungvár.
 Károly Antal vasuti tisztv. Budapest,
 Uri-uccza 12.
 Fischer Mór tanító, Nagy-Becske-
 rek.
 Fodor Sámuel igazgató, Vág-Szered.
 Főkövy Lajos zenedei tanár, Budapest.
- 115 Földeák község, Földeák.
 Földes János törv. bír., Arad.
 Fraknoi Vilmos, a M. T. Akadémia
 aleln., Róma.
 Fraenkel Sándor dr., ügyvéd, Buda-
 pest, Váci-körut 10.
 Freyler Gyula posta- és távirdafőnök,
 Kőbánya.
- 120 Fromm Géza, Szeged.
 Füzy Béla dr., Eperjes.
 Gálffy Ignác igazgató tanár, Miskolcz.
 Garda Samu dr. tanár, Székesfehérvár.
 Gebhardt Sándor, Lippa.
- 125 Geöcze Sarolta igazgatónő, Komárom.
 Gereze Péter dr., főreáliskolai tanár
 Pécs.
 Gerő Ödön mérnök, Budapest, Bar-
 csai-uccza 3.
 Giesswein Sándor dr., szentsz. jegyző,
 Győr.

- Glósz Miksa tanár, Csik-Somlyó.
- 130 Goldziher Ignác dr., egyetemi tanár, Budapest, Holló-uccza 4.
- Gönczi Ferencz tanító, Zrinyifalva.
- Gyarmathy Zsigmondné, Bánffy-Hunyad.
- Gyertyánffy István igazgató, Budapest, Budai Paedagogium.
- György Aladár, Budapest, I. Attila-uccza 3.
- 135 György Lajos áll. gymnasiumi tanár, Losonc.
- Gyulay László tanár, Budapest, Buda-Paedagogium.
- Gyurkovics György író, országgyűlési képviselő, Bécs.
- Hadzsics Antal író, Ujvidék.
- Hagara Viktor, Budapest, Sebestyéntér, 7.
- 140 Halász Ignác dr., egyetemi tanár Kolozsvár.
- Handmann Adolf, Budapest, Felső-Erdősor 1.
- Harmath Lujza, Mosony
- Havas Rezső dr. tanár, Budapest, VIII. Zerge-uccza 2^a. II.
- Gömöri Havas Sándor, Budapest, Vár, Uri-uccza 16.
- 145 Hegedeős Miklós kir. mérnök, Felbár, Pozsony m.
- Heinrich Gusztáv dr., egyet. tanár, Budapest, Muzeum-körut.
- Hermély Győző tanár, Kőrmöczbánya.
- Hidy Ernő városi aljegyző, Győr.
- Hirschl Béla szolgabíró, Bálincz.
- 150 H.-m.-vásárhelyi főgymnasiumi könyvtár Hódmezővásárhely.
- H.-m.-vásárhelyi polgári iskola, Hódmezővásárhely.
- Hoitsy Pál országgyűlési képviselő, Budapest.
- Holdházy János püspök, Győr.
- Hornyánszky Viktor, Budapest, Akadémia.
- 155 Huszka József rajztanár, Budapest, Ferencz-körut 31. III.
- Istvánffy Gyula tanár, Liptó-Szent-Miklós.
- Jancsó Benedek dr. tanár, Budapest, I. ker. gymnasium.
- Jancsó Gábor tanár, Besztercze.
- Jankó János dr., Budapest, Csengery-uccza 12. II.
- 160 Jászberényi főgymnasium igazgatósága, Jászberény.
- Jendrassik Ernő orvos, Budapest, Király-uccza 26.
- Jeszzenszky Ferencz orsz. képviselő, Budapest.
- Jókai Mór dr. orsz. képviselő, Budapest, Bajza-uccza.
- Jovanovics István törvényszéki bíró Budapest, Mária Valéria-uccza 14.
- 165 Jovanovics János szerkesztő, Ungvár.
- Juhász István postahivatalnok Budapest, Zöldfa-u. 43. sz.
- Kaas Ivor br., Budapest, Budapesti Hirlap.
- Kadocsa Lippich Elek dr., m. fogalm. Budapest, Kultuszminiszt.
- Káldy Gyula zenetanár, Budapest, Rottenbiller-uccza 4.
- 170 Kalmár Elek főgymn. tanár, Lőcse.
- Kálmány Lajos kath. segédlelkész Csanád-Palota.
- Karácsonyi János dr. hittanár, Nagyvárad.
- Kármán Mór dr. tanár, Budapest, Trefort-u.
- Károlyi Melinda grófnő, Budapest, József-uccza 6.
- 175 Kardos Albert dr. főreálisk. tanár, Debrecen.
- Kassai állami reáliskola, Kassa.
- Kassai kir. jogakad. könyvt. (Rössler István dr. tanár), Kassa.
- Kassai kath. főgymnasium, Kassa.
- Katona Lajos dr., Budapest, II. ker., Batthyány-u. 31. sz.
- 180 Kégl Sándor dr. földbirtokos, Pusztasz.-Király.
- Keglevich Gábor gr., Egres-Káta.
- Keszthelyi kir. kath. gymnasium Keszthely.
- Kézdivásárhelyi felső népiskola, Kézdivásárhely.
- Kézsmárki evang. lyceum, Kézsmárk.
- 185 Kiss Áron dr. tanár, Budapest, Mézsáros-u. 12.
- Kis-Királyhegyes község, Kis-Királyhegyes.
- Klein Samu tanár, Dobsina.
- Kolozsvári tud. egyetem orvosi kara Kolozsvárt.
- Klamarik János dr. miniszteri tanácsos, Budapest.
- 190 Kohn Sámuel dr. rabbi, Budapest, Holló-u.
- Kolumbán Samu tanár, Déva.
- Kmetkyó József főjegyző, Hódmező-Vásárhely.
- Kónya József rendőrkapitány, Léva.
- Kónyi Manó, Budapest, II., Szalaguccza 9.
- 195 Koós Ferencz kir. tanfelügyelő Brassó.
- Kovács János tisz. jegyző, Szeged, Török-u. 8.

- Kovács Sándor, tanár, Somogy-Csurgó.
Körmöczbányai állami főreáliskola,
Körmöczbánya.
- 200 Körmöczbányai magyar egyesület,
Körmöczbánya.
- Kőrösi Henik főreáliskolai tanár, Pécs.
Kőrösi Sándor gymn. tanár, Fiume.
Kőrösszeg-Apáti község, Kőrösszeg-
Apáti.
- Kötse István, Budapest, Budai Paedagogium.
- 205 Kövály László, Kolozsvár.
Kubinyi Miklós urad. jogigazgató,
Arva-Váralja.
- Kuliszeky Ernő kir. tanfelügyelő, Magyar-Óvár.
- Kun Róbert reáliskolai tanár. Déva.
Kúnos Ignác dr., Budapest, Andrassy-
út 62. sz.
- 210 Kurz Sámuel tanító, Budapest, Deák-
tér. Evang. iskola.
- Kutnyánszky Jenő tanár, Zúró-Váralja.
Latkóczy Mihály gymn. tanár, Eperjes.
Lázár Béla tanár, Budapest, Barcsai-
ucczai gymn.
- Lázár Ernő, Lippa.
- 215 Lederer Béla, Budapest, Váci-uccza 8.
Lehoczky Tivadar urad. főügyész
Munkács.
- Lejtényi Sándor gymn. tanár, Arad.
Lele község, Lele.
- Lenkei Henrik tanár, Budapest, V.
ker. reáliskola.
- 220 Lévay József megyei főjegyző, Miskolcz.
- Libertiny Gusztáv kir. tanfelügyelő
Galgóc.
- Lill Tivadar, Budapest, III., Lajos-
uccza 19.
- Lindner Lajos tanár, Budapest, IV.
Reáliskola.
- Lóczy Lajos egyet. tanár, Budapest,
Andrassy-ut 64. III.
- 225 Lotz Károly festőművész, Budapest,
II., Várkert bazár.
- Lovcsányi Gyula tanár, Budapest,
Budai Paedagogium.
- Lőcsei kath. főgymnasium, Lőcse.
- Ludaics Miksa, Ráckzeve.
- Luppa Péter országgyűlési képvis.
Pomáz.
- 230 Mailand Oszkár főreálisk. tanár Déva.
Magyar-Csanád közs., Magyar-Csanád.
Majláth Béla múzeumi könyvtárőr
Budapest, Nemzeti Múzeum.
- Marczali Henrik dr. tanár, Budapest,
Gyakorló gymn. Trefort-uccza.
- Margitay József áll. tanítók. igazg.
Csáktornya.
- 235 Mária Terézia főhercegnő Ó cs. és
k. Fensége, Bécs.
- Marienescu Athanáz dr. kir. tábl. bíró,
Nagy-Várad.
- Márki Sándor dr. tanár, Kolozsvár.
- Márton József tanító, Sorki-Tótfalu.
- Mártonffy Lajos dr. tanár, Szamosujvár.
- 240 Matirko Bertalan ifj. tanárjelölt, Mácsa.
- Michels Sándor tanító, Torontál-3zé-
csány.
- Miklovicz Bálint ref. lelkész, Hód-
mezővásárhely.
- Mikszáth Kálmán országgy. képvis.,
Budapest.
- Molnár Antal országgy. képvis. Buda-
pest, Csömöri-ut 106.
- 245 Molnár Viktor min. titkár, Budapest,
Kultuszmin.
- Moravcsik E. Emil dr. orvos Budapest,
VI., Gyár-uccza 41.
- Morelli Gusztáv mintarajzisk. tanár
Budapest.
- Munkácsi állami főgymnasium Munkács.
- Munkácsi Bernát dr. tanfelügyelő Bu-
dapest, Zerge-u. 27
- 250 Nagy Bálint polg. isk. igazgató, Hód-
mező-Vásárhely.
- Nagy Géza, Budapest, Nemz. Muz.
- Nagy József tanító, Bezdán.
- Nagy Miklós, a Vasárnapi Ujs. szerk.
Budapest, Egyetem-tér 6.
- Nagykállói áll. reálisk., Nagykovács.
- 255 Nagy-Majláth község, Nagy-Majláth.
Nagyszombati érseki főgymnasium
Nagyszombat.
- Nagyvárad kir. Jogakadémia, Nagy-
Várad.
- N. Nalácz Ödön, Nalácz.
- Némethy Géza dr. tanár, Budapest,
Lipót-körut 30.
- 260 Nicolits Fedor ifj. br., Budapest, Esz-
terházy-uccza 30.
- Nyári Jenő br., Budapest, Zöldfa-
uccza 44.
- Odescalchy Arthur herceg, Szekizó.
- Orlay Antal minisz. titkár Budapest,
Honvéd. minisztérium.
- Osterlamm Ernő tanár, Debreczen.
- 265 Paikert Alajos ifj., Budapest, Fő-út 7.
- Pállffy Tihamér mérnök, Temesvár.
- Pancsovai közs. ném. leányiskola
Pancsova.
- Pauler Akos, Budapest, Lánchíd u. 2.
- Pauler Gyula dr. Budapest, Orsz.
Levéltár.

- 270 Pécsi főreálisk. Eötvös-önképzőkör
Pécs.
Petz Gedeon dr. egyet. magántanár
Budapest, VI., Nagy-János-uccza 5.
Peisner Ignác hírlapíró, Budapest,
Váci-körút 34. (Neues Pester
Journal.)
Perényi Zsigmond br., Budapest, Ist-
ván főherceg-szálló.
Peri Soma ügyvéd, Budapest, Fürdő-
uccza 4.
- 275 Péter János tanár, Budapest, Mária-
uccza 10. sz.
Piskitelepi áll. isk. Pisk.
Pitvaros község, Pitvaros.
Podhradszky Lajos tanár, Besztercze-
bánya.
Polyák János kereskedő Szilágy-Cseh.
- 280 Ponori Thewrewk Emil dr. egyet.
tanár, Budapest, I., Tárnok-uccza 12.
Popovics V. István igazgató, Buda-
pest, V., Zöldfa-uccza 25.
Posta Béla dr. muzeumi tisztt, Uj-Pest.
Potsa József főispán, S.-Szt.-György.
Pozsonyi kir. jogakadémia könyvtára,
Pozsony.
- 285 Prukker Károly irgalm. rendi gyógy-
szerész, Eger.
Pulszky Ferencz nemz. múzeumi
igazg., Budapest, Nemzeti Múzeum.
Raáb Dávid igazg. tanító, Karczag.
Radó Antal dr., író, Budapest, Károly-
körút 15.
Radoszavljevics Károly főszoigabíró,
Pancsova.
- 290 Radvánszky Béla br., főispán, Sajó-
Kaza.
Rajeci Burián Pál főszoigabíró, Szempe.
Rajner Ferencz, tanár, Budapest,
Aradi-u. 58.
Rákosi Jenő szerkesztő, Budapest,
Budapesti Hírlap.
Rakovszky István orsz. képviselő, Bu-
dapest, Andrassy-ut 70.
- 295 Reiner Zsigmond, Budapest, VI. Te-
rész-körút 36.
Réthy László muzeumi ör, Budapest,
Pál-uccza 7.
Réthy János mérnök, Budapest, Er-
zsébet-Körút 15.
Richter Mátyás cziszt. főgymn. tanár
Eger.
Riedl Frigyes dr., tanár, Budapest,
Andrassy-ut 82.
- 300 Rohn József tanár, Budapest, Budai
Paedagogium.
Rombauer Emil reáliskolai igazgató,
Brassó.
Rozmanits Timót, kegyesrendi tanár,
Nagy-Károly.
- Rózsahegy kath. gymnasium, Rózsa-
hegy.
Rozsnyói kath. főgymnasium, Rozsnyó.
- 305 Ruzsiák János ügyvéd, Liptó-Szent-
Miklós.
Salmen Jenő br., országgyűlési kép-
viselő, Budapest, Rudolf-rakpart 3.
Sármaj József dr., ügyvéd, Budapest,
V. Árpád-uccza 6.
Sárospataki áll. tanítóképző intézet
ifjusága, Sárospatak.
Sárospataki főiskolai könyvtár, Sá-
rospatak.
310 Schreiner Márton dr., tanár, Berlin.
Schullerus A. dr., igazgató, Szent-
Ágota.
Schvarcz Gyula orsz. képviselő, Buda-
pest, molnár-utca 26.
Schwicker J. H. dr., orsz. képviselő,
Budapest, József-tér.
Sebestyén Gyula tanár, Budapest, Vö-
rösmarty-uccza 34.
- 315 Sedi vi Kálmán tanár, Szirák.
Seemayer Vilibald tanársegéd, Buda-
pest, Anthropol muzeum, Muzeum-
körút.
Segesvári magyar kaszinó, Segesvár
Szepsiszentgyörgyi kaszinó, Sz.-Szt.-
György.
S.-szt.-györgyi polgári fiúiskola, Seps-
Szent-György.
- 320 Simonyi Zsigmond dr. egyet. tanár, Bu-
dapest, Lónyay-uccza 13 A.
Singer és Wolfner könyvkereskedése.
Sólyom Fekete Ferencz törv. elnök,
Déva.
Somogyi Béla áll. tanító, Visó (Már-
maros).
Soproni ev. lyceum könyvtára, Sopron.
- 325 Spöner Andor, Budapest, Hungária-
szálló.
Spitzer Mór földbirtokos, Pozsony-
Széleskut.
Stern Ábrahám igazgató, Budapest,
Sip-uccza 12.
Steiner János dr., ügyvéd, Lippa.
Strausz Adolf tanár, Budapest, Alsó-
Erdősor 1.
- 330 Sümeghi áll. segély. reálisk., Sümegh.
Szabó Ferencz plébános, Német-Ele-
mér.
Szabó Gábor tanár Budapest, Budai
Paedagogium.
Szabadkay Ignác jegyző, Hertelendy-
falva.
Szabadkai főgymnasium, Szabadka.
- 335 Szádeczky Lajos dr., egyetemi tanár,
Kolozsvár.
Szalay László dr., min. titkár Bécs.

- Szarvas Gábor tanár, szerkesztő, Budapest, Délibáb-uccza
 Szász Károly ref. püspök, Budapest, Kálvin-tér.
 Szatmári kath. főgymnasium, Szatmár.
 340 Szathmáry György min. tanácsos, Budapest, III. Huszár-uccza 4.
 Széchenyi Béla gr., Budapest, Lánchid-uccza 10.
 Székely Bertalan képiró, Budapest, Andrásy-ut 71.
 Székely Mikó kollegium, Seps-Szt.-György.
 Székely-Udvarhelyi ev. ref. kollegium, Székely-Udvarhely.
 345 Székesfehérvári állami főreáliskola, Székesfehérvár.
 Széll Farkas kir. táblai tanácselnök, Debreczen.
 Szendrei János dr., Budapest, József-körut 9. sz.
 Szikszay Lajos kir. tan. alispán, Zilah.
 Szilágyi István tanár, Máramaros-Sziget.
 350 Szilágyi Sándor könyvt. igazg., Budapest, Egyetemi könyvtár.
 Szilasi Mór tanár, Budapest, Izabella-uccza 2.
 Szinnyei József dr., egyet. tanár, Budapest, József-körut 17.
 Szmik Antal kir. szakaszmérnök, Páncsova.
 Szommer Endre zenedei tanár, Szeged.
 355 Szongott Kristóf tanár, Sz.-Újvár.
 Sztankó Béla tanár, Budapest, Budai Paedagogium.
 Szumrák Pál osztálytanácsos, Budapest, Hold-uccza 8.
 Tagányi Károly Budapest, Országos levéltár.
 Tahy Antal képiró, Budapest, Medve-uccza 4.
 360 Tasnádi Nagy Gyula, Budapest, Országos levéltár.
 Tattay Irén, polg. isk. igazgatónő, N.-Károly.
 Téry Ödön dr., miniszteri fogalmazó, Budapest, Belügyminisztérium.
 Thallóczy Lajos cs. és kir. korm. tan., Bécs.
 Thirring Gusztáv dr., Budapest. I., Káratsonyi-uccza 15. sz.
 365 Thury József tanár, Halas.
 Tialos György tanító, Budapest, Petőfi-tér.
 Timár Pál főgymn. tanár, Budapest, Markó-ucczai főgymn.
 Tompa Miklós alispán, S.-Szt.-György.
 Tordai polgári iskola, Torda.
 370 Torma Zsófia magántudós, Szászváros.
 Török Aurél dr., egyet. tanár, Budapest. Muzeum-körut, Anthropol. Muz.
 Trausch József földbirtokos, Brassó.
 Trencsény Lajos takarékp. könyvelő, Nagy-Károly.
 Udvarhelyi állami főreáliskola, Sz.-Udvarhely.
 375 Ujvidéki szerb felső leányiskola, Ujvidék.
 Váczy János, dr. Budapest, Luther-u. 2.
 Vajda Ignác, dr. orvos, Budapest, IV. Reáltanoda-uccza 19.
 Vámbéry Ármin egyet. tanár, Budapest, Ferencz-József rakpart 33.
 Varga Bálint, dr. tanár, Debreczen.
 380 Vass Béla, gróf, Szt.-Gothard.
 Vasverő Rajmund tanár, Debreczen.
 Végh Lajos távirat-tiszt, Pécs.
 Veress Endre, Kolozsvár.
 Versényi György, dr. tanár, Körmöcbánya.
 385 Vikár Béla, Budapest, Gellért-hegy.
 Volf György igazgató, Budapest, Trefort-uccza.
 Wagner Lajos tanár, Pozsony.
 Wagner Manó igazgató, Rákospalota.
 Weber Rudolf tanár, Budapest, Ev. gym.
 390 Wickenburg István, gr. min. titkár, Fiume.
 Wosinszky Mór apát, Apar.
 Wolf Dezső (Eisenstädter és társaság) Szeged.
 Xantus János muz. ör., Budapest, Damjanich-uccza 44.
 Zentai községi gymnasium, Zenta.
 395 Zichy Jenő, gr. Budapest, Rózsa-u. 13.
 Zlocky Theodóz gör. kath. lelk. Gerneves.
 Zolnai Gyula dr. főgymn. tanár, Bpest, V. ker. kath. főgymn.

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

V. évf.

1894. jul.—szept.

4. szám.

Egy pár szó a szkithákról.

(Első közlemény.)

I.

A szkitha-kérdés iránt, melyet a század első felében még a magyar östörténelmi kutatások egyik legfontosabb ágának tartottak, az utóbbi három-négy évtized alatt nagyon megcsappant nálunk az érdeklődés. Mindinkább elterjedt az a felfogás, hogy a szkithákhoz semmi köze sem lehetett annak az ősmagyar néptörzsnek, mely valahol északon, káramenti és szibériai nyelvrokonainak környezetében élte át gyermekkorát; mikor pedig azon a vidéken kezd szerepelni, hol egykor a szkithák tanyáztak, akkor már onnan rég eltűnt a szkitha elem s így még az esetben sem képzelhető köztük valamiféle kapcsolat, ha a szkithák az uralaltájisághoz tartoztak is, akár a szumir-akkadokhoz, mint pl. *Csengery A.*¹ vélte, akár pedig a törökséghez, mint a hogy történelmi alapon s néhány szkitha névre, különösen az isten nevekre utalva gr. *Kuun Géza* ²magyarázta vagy a mint *Vámbéry A.*³ a szkithák életmódjából következtette.

De a legtöbben még azt a vékonyka szálát is ignorálták, mely valami távoli rokonságba fűzte volna a magyarságot a szkithákkal. Hallgatagon elfogadták a német tudósok véleményét, a kik Zeuss óta mind jobban vitatták, hogy a szkithák s a velük egy nyelvet beszélő, tőlük csak dialektusban különböző szarmaták nomád árják voltak, a legáltalánosabb felfogás szerint iránok⁴, *Cuno, G.* szerint lett szlávok,⁵ a mely árják azonban, mint *Fligier*⁶ gondolja, jelentékeny uralaltáji elemet vettek magukba.

¹ *A szkithák nemzetisége.* (Előbb a Budapesti Szemle 1859. évfolyamában, aztán „Történeti Tanulmányok“ cz. műve I. kötetében, Pest. 1870. 167—199. l.,

² *A „Codex Cumanicus“* (Budapest, 1880.) bevezetésének LV—LX. lapjain.

³ *Skythák és sakák vagy az ó-kor állítólagos törökei* czimmel „A magyarok eredete“ cz. művének első fejezete (Budapest, 1882. 1—18. l.)

⁴ Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme.* — Müllenhoff: *Ueber die Herkunft und Sprache der pontischen Skythen und Sarmaten.* (Monatsberichte der preuss. Akademie in Berlin. 1866. 549—579.) — Tomaschek W. *Kritik der ältesten Nachrichten über den Skythischen Norden.* (Sitzungsber. der kais. Akademie. Bécs, 1888. CXVI. 715—780. CXVII. 1—70.)

⁵ *Die Skythen.* (Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde. I. Theil.) Berlin. 1871.

⁶ *Ueber die Herkunft der Sarmaten.* (Archiv für Anthropologie. XVII. 1887. 302.)

Munkácsi B. legújabb kutatásai után, melyek következtében az ugarság s így a magyarság ősi fészket az eddig fölvelt Jugriánál délibb vidékre, a Káspi tenger, Aral tó és Ural hegység közt elterülő pusztaságra kell helyezniük (*Ethnographia*. V. 172), a szkitha-kérdés ismét visszanyerte a magyar ethnologia szempontjából egykori fontosságát.

Bármilyen volt is a szkithák nemzetisége, bizonyos, hogy befolyást gyakoroltak az ősmagyarság történelmi életére és kulturális fejlődésére s ez a hatás nem tűnhetett el nyomtalanul.

Egy pár ilyen nyomra akarok mutatni az alábbi sorokban s ezzel kapcsolatban valamit a szkithák nemzetiségéről is fogok szólni néhány adatot hozva föl ama felfogás egyoldalúságának feltüntetése, mely a szkithák által megszállt föld régebbi lakosságának irán jellegét s a szkithákra gyakorolt befolyásának jelenségeit kapcsolatba hozza a szkithák nemzetiségével s ezt a két dolgot összezavarja. Majd alább ki fogom mutatni, hogy az irán nyelvűség vitatói korántsem arra a néhány — jelentés szerint is ismert szkitha szóra alapítják elméletüket, melyek utóvégre is első sorban jönnek tekintetbe, hanem nevekre, melyeknél sohasem szabad feledni egy részről azt, hogy értelmezésüknél sokkal több tér nyílik a legkülönbözőbb és legellentétesebb összehasonlításokra, mint mikor a szó vagy név jelentése már adva van; más részről azt sem szabad szem elől tévesztetni, hogy még a félreismerhetlenül irán eredetű szkitha személyneveknél is fölmerül az a kérdés, vajjon lehet-e egyéb jelentőséget tulajdonítani nekik, mint p. nálunk az Árpádok alatt nagyon elterjedt szláv neveknek? Jegyezzük meg jól, hogy Müllenhoff a szkitha neveknek körülbelül *csak egy negyedrészét* magyarázta meg az iránságból, ennek is csak egy részéről lehet elmondani, hogy kétségtelenül iránnak bizonyul, míg a másik részét, — mint Cuno véli, a nagyobb részét — ép oly jól és találóan lehet magyarázni a lett-szlávból (*Die Skythen* 316.) s esetleg más nyelvekből. A végeredmény mindenestre az, hogy a szkitha nevek nagyobb részét irán szótövekre eddig még nem tudták visszavezetni; az iránnak magyarázott neveknek egy része másképp is értelmezhető; a mi tehát valódi irán névnek tekinthető, arról csakugyan el lehet mondani, hogy a mint a szkitha Aripeithesz, Idanthyrssosz, Szpargapeithesz és más hasonló személynevekből a szkithák iránságát, ugyanolyan joggal a magyar László, Lodomér, Bogomér, Boguszló, Kázmér, Szoboszló, Szaniszló, Raszló, Radován, Tihamér, Bogát, Deda, Zerzivoj, Medve, Drága, Szereda, Péntek, Unoka s más árpádokori nevek közül a magyarok szlávságát is lehet vitatni. Az volna a döntő bizonyíték az iránság mellett, ha azt mutatták volna ki, hogy az olyan szkitha szók, mint *oior* = férfi, *pata* = ölni, *arima* = egy, *szpu* = szem, *Temerinda* = tenger — anyja sat., csakugyan irán szók; de az iránság ép ezeknél mondta föl a szolgálatot s egyik-másik szóra még a nagy árjaságban is alig-alig lehetett valami megközelítő analógiát találni.

A német tudósok ezen el nem tagadható valóságnak a magyarázatát mindenben keresték, csak épen arra nem gondoltak, a mi a legtermészetesebb, hogy talán az elméletben van a hiba s abból, hogy a szkithaságnál egy sereg személy-, nép- és földrajzi névnek irán eredetére mutathatnak, még nem szükségképen következtethetik egyuttal azt is, hogy a szkitháknak irán nyelvűeknek kellett lenni. Nem méltatták kellő figyelemre azt a kiváló fontosságú körülményt, hogy a szkithák nem őslakói annak a földnek, a hol Herodotus találta őket a Kr. e. V. század derekán, hanem a középszerű pusztaaságról költöztek oda pár századdal előbb. Ha tehát a szkithák ethnikumában olyan jelenségek tapasztalhatók, melyek majd az árjaság, majd pedig az uralaltájiság jellemvonásait tüntetik föl: akkor mindenesetre azt kell gondolnunk, hogy e jellemvonásoknak csak egy része tartozik a szkithaság őseredeti sajátságaihoz, a másik részt szükségképen a meghódított s részben talán magukba olvasztott régebbi lakosságtól örökölték. Ilyenforma felfogás vezette az orosz ethnologusokat, *Miller V. F.* moszkvai és *Miscsenko F. G.* kievi tudósokat arra a végeredményre, hogy ott, hol a németek csupa iránságot láttak, különbséget tegyenek az uralaltáji eredetű harcziás és hódító nomád keleti vagy királyi, meg az árja (iráni) eredetű műveltebb földművelő szkithák között, a kiknek egymáshoz való viszonyát — úgy látszik — körülbelül olyanak képzelik, mint a minő volt a bolgárok és aldunai szlávok vagy a Ghaznevidák és Szelsukidák törökjei, meg az irániak között.¹

Nehéz is volna máskülönben megérteni, hogy az ó-kor néprajz- és történetíróinak soha nem jutott eszébe a szkithákat a perzsák rokonainak tenni meg, a kiket végre is jól ismertek, ellenben folyton összezavarják velük az új meg új név alatt feltűnt uralaltáji népeket. Maguk a perzsák is úgy találták, hogy azok a turkok, kik a VI. század közepe felé kezdtek elhatalmasodni, ahhoz a néphöz tartoztak, melyet ők régen szakának neveztek² vagyis a szkithákhoz, mert hiszen már Herodotus megírta (VII. 64.), hogy a perzsák az összes szkithákat szakának hívják.

II.

A szkitha elem behatolása a Feketetenger mellékén elterülő síkságra nem egy időben, nem egy huzamban történt, hanem, mint minden ilyen terjeszkedésnél, több század leforgása alatt vándorolt be majd az egyik, majd a másik törzs.

¹ *Stieda* königsbergi tanár jelentése az orosz régészek 1887-ben Jaroszlávlban tartott VII. kongresszusáról. (Archiv für Anthropologie. XVIII. 1888. 393.)

² „ τῶν Τούρκων, τῶν Σάκων καλουμένων τὸ πάλαι. (*Legatio Justiniana ad Persas*. Corpus Byzantine Historiae. Páris, 1648. I. k. 151. l.) A szaka elnevezés mutatja, hogy ez a megjegyzés perzsa forrásra vezetendő vissza.

Bizonyos, hogy azoknak, kik Herodotus korában már földműveléssel foglalkoztak, jóval meg kellett előzniök a déloroszországi pusztaságon nomadizáló szkithákat, kikkel minden esetre ugyanazt a nyelvet beszélő egy népet kellett képezniök, ha talán a benszülött elemmel való huzamosabb vérkereszteződés bizonyos változásokat idézett is elő fizikumukban, mert különben Herodotus, ki jól megkülönbözteti a szkitháktól a szkitha szokás szerint élő, de más nyelven beszélő népeket, mint p. az androfigokat, s a szármatakról tudja, hogy szkitha nyelvűek, de más a kiejtésük: a földművelő és nomád szkithák közt levő esetleges nyelvi különbséget alig hagyta volna megjegyzés nélkül.

A különböző időbeli bevándorlás gondolata nyert kifejezést a szkithák eredetéről szóló mondában is, melyet Herodotus két változatban közöl (IV. 5—7, 8—10); egyik maguktól a szkitháktól való, másik a pontusi görögöktől, a kik a szkitha mondai elemeket a maguk felfogásához idomítva hellenizálták ugyan, de a monda lényegén nem változtattak. Mindegyik monda három testvértől származtatja a szkithákat; mindegyikben ki van fejezve az a felfogás, hogy az idősb testvérek a nyugoti törzseknek voltak az ősapái, míg a legifjabbtól a keleti vagy királyi vagyis a tulajdonképeni szkithák eredtek; mindegyik elbeszéli a monda nyelvén, hogy az uralkodásra való rátermettségével a legifjabbik testvér vált ki s így ő lett a király. Mindez arra mutat, hogy maguk a szkithák három nagyobb bevándorlást különböztettek meg s a legkésőbb beköltözött vagyis a legifjabb gyermektől származtatott törzs lett a többinek is az ura.

E különböző időben történt bevándorlások magyarázzák aztán meg a szkitha mondák és hagyományok azon ellenmondásait, hogy a szkithákat a Pontus mentén majd nagyon régi lakóknak, sőt autochtonoknak tüntetik föl, így a görög monda szerint Heraklész¹ és egy alól kigyótestű nőtől származtak¹, más szóval a nap és föld fiai azaz autochtonok (Her. IV. 8—9), a másik változat szerint pedig a mondai ősapa, Targitaos az égnek (Zeusnak) s a Borysthenes folyam leányának volt a fia s Targitaostul Dáriusnak a szkitha földre való betöréséig ezer esztendő telt el (Her. IV. 5., 7.); majd pedig maguk a szkithák beszélék Herodotusnak, hogy ők a legfiatalabbak az összes népek között (IV. 5.) s emlékeznek ázsiai hazájukra, honnan a masszagéták verték ki, emlékeznek az Araxes folyamon való átkelésükre, pontusvidéki megtelepedésükre, hol az előlük kivándorló kimmerek földjét szállják meg, kiknek emléke ekkor még oly élénk, hogy ismerik a helyet a Tyras (Dnyeszter) folyó mellett, hova a kimmerek halottaikat temették és számos szkithaföldi helyet róluk neveznek, vannak kimmer falak, kimmer

¹ Diodorus Siculus (Lib. II. cap. 43.) szintén említi e mondát azzal a különbséggel, hogy az apának Zeust mondja.

kikötő, Kimmeria nevű vidék, kimmer Bosporus sat. (Her. IV., 11., 12.)

E hagyományon kívül volt még egy másik forrása is Herodotusnak, mely hasonlóképp bevándorlóknak mondja a szkithákat s körülbelül egykoru a szkithák költözködése által előidézett népmozgalmakkal. Ez a forrás, melyet Herodotus meg is nevez, a Kr. e. 700—650 körül élt prokonnesosi Aristeas eposz-költő „Arimaszpea” című hőskölteménye; e szerint a középázsiai masszagéták keleti szomszédai, az isszedonok voltak azok, kik a szkithák régebbi földjét elfoglalták, mely a mai kirgiz pusztaságon lehetett, mert Herodotus szerint (IV. 22.) a thysszagétáktól és jyrkáktól észak felé is tanyázott a királyi szkitháknak egy elszakadt ága; az isszedonok által kiszorított szkithák aztán délnyugot felé törve elkergették a „déli” vagyis Feketetenger mellett lakó kimmereket s ezeknek a földjén telepedtek meg. (Her. IV. 13.)

Ugy látszik, a szkithák, mielőtt elfoglalták volna a Pontus mellékét, egy ideig a Volga, Jajk, Kaspi tenger és Aral tó közti pusztaságon tanyáztak, honnan a VII. század dereka táján a masszagéták szorították ki, a mikor aztán a szkithák egyik része a Tanaistól és Maeotistól nyugatra fekvő déloroszországi síkságra, másik része pedig Médiába hatolt, hol — mint Herodotus mondja — 28 évig voltak az urak s uralmuknak csak Kyaxeres méd király vetett véget Kr. e. 605 körül. (Her. I. 103—106. IV. 1.)¹ Ez utóbbiak azok a szkithák, a kik az Akhemenidák korában a perzsáknál *szaka* néven ismeretesek. Hogy Herodotus idejében még nagyon új dolog lehetett a pontusi nomád szkithák és az ázsiai szakák egymástól való elszakadása, abból következtethetjük, hogy Herodotus felfogása szerint Médiát tulajdonképp a pontusi szkithák foglalták el üldözvén az előlük menekülő kimmereket s annyira összefolyt Herodotus kortársainak szemében a szkithák ezen két ágának régebbi története, hogy a pontusiak hagyományainak egyes, ekkor már kellőképp nem értett részletét is a médiái expeditióval igyekeztek megmagyarázni.

Ez a hagyomány több tekintetben felhívja figyelmünket. Tartalma annyi, hogy a szkithák, midőn a Maeotis vidékére nyomultak, ugyancsak szkithákat találtak magukkal szemben, a kiket azonban afféle szolgánépségnek tekintettek, mert szkithaságuk csupán anyai ágra volt visszavezethető. Herodotus ennek a hagyományát olyan formában adja elő, hogy a míg a szkithák 28 évig távol voltak hazájuktól, az alatt otthon maradt feleségeik férfiak hiányában rabszolgáikkal adták össze magukat s az ezektől származott ifjuság szállt szembe a Médiából hazatérőkkel. (Her. IV. 1—3.)

¹ E mozgalmak időpontjának meghatározására még a Gyges (Gugu) lyd király és a kimmerek (Gimirri) közti küzdelmek is felvilágosításul szolgálnak, melyek a Kr. e. 670—660 körüli évekre estek.

Kétséget sem szenved, hogy itt első sorban is egy jóval előbb bevándorolt szkitha népségről van szó. De a hagyomány egy más dolognak is fenntartotta az emlékét. Ennek a korábban beköltözött szkitha elemnek a társadalmi szervezete alantasabb színvonalon állt, mint az ujonnan bevándorolt törzsé, az u. n. királyi szkitháké. Ez utóbbiaknál ekkor már nyilván meghonosodott a fiági leszármazás rendje, őseik voltak, vitéz harczosok, kiket névszerint el tudtak sorolni s büszkén emlegethették, hogy egyiknek ez a hős, a másiknak amaz volt az apja vagy nagyapja. Az a hosszú ut, melyet tettek, míg az isszedonok szomszédságából ellenséges néptörzsek közt a Pontus mellékére jutottak, elég alkalmat nyújtott nekik, hogy idegen nőket raboljanak, kik aztán kizárólag egy férfinak a tulajdonává váltak, ez pedig szükségkép és gyorsan rávezette őket a fiági leszármazás rendjére.¹ Ellenben a szkithák azon ágánál, mely a Pontus mentén már régebben megtelepedett, még mindig a nőági leszármazás rendje volt gyakorlatban, a gyermekeket az anya nemzetségiéhez számították, az apát nem is ismerték, mert a nőt a férfiak közös tulajdonnak tekintették s a törzs valamennyi férfi szabadon élhetett a törzs bármelyik asszonyával. Nem csoda, ha az a törzs, mely már az apai leszármazás rendjére tért át, nem tartotta ezeket magához hasonló tiszta vérű szkitháknak, hisz nem lehetett tudni, nem valami rabszolgai-ivadékok-e?

Hogy a mondában csakugyan ilyen társadalmi viszonyoknak maradt fenn az emléke s a szkithaság nem olyan régen hagyott föl a fiági leszármazás rendjét kizáró nőközséggel, arra kétségtelen bizonyítékot szolgáltatnak a rokon masszagéták, kik még Herodotus korában is ezen a fokán álltak a szociológiai fejlődésnek. Azt mondja ugyanis Herodotus, hogy a masszagétáknál jöllehet mindenkinek van felesége, de *ezekkel közösségben élnek* s ha a masszagéta megkíván egy asszonyt, szekere előtt lefűggeszti tegezét és félelem nélkül szabadon közösül vele.

Hozzáteszi még, hogy a görögök (t. i. a régebbi írók) *ugyan-
ezt a szkithákról beszélék*, de azt nem a szkithák teszik (vagyis az ő korában már nem tették), hanem a masszagéták. (Her. I. 216.) A nőági leszármazás rendjének emlékét őrizte meg a szármataék vagy sazuromaták eredetéről szóló monda is, a mely a szármatakat szkitha ifjak és amazonok ölelkezéséből származott népnek mondja (Her. IV. 110—116.); a szkithák és szármataék testvérnyelvet beszéltek, megértették egymás beszédét, de a különbség mégis akkora lehetett a két nyelv között, hogy arról Herodotus is tudomást szerzett; „a sazuromaták — mondja — szkitha nyelven beszélnek, de eredettől fogva hibásan ejtik ki“; ennek magyarázatát pedig ugy képzeli, hogy az amazonok a szkitha ifjak kedvéért megta-

¹ Igen tanúságosan tárgyalja ezt a kérdést Beöthy Leo: *A társadalmi fejlődés kezdetei*. (Budapest 1882. I. k. 104. s köv. 1) cz. művében.

nultak szkithául, de nem egész tökéletesen s gyermekeik aztán elszakítva apáiktól ezt a romlott szkitha nyelvet örökölték. (Her. IV. 117.)

A társadalmi állapotoknak azon foka, melyet Herodotus részint egyenesen, részint mondai alakban a szkithákról és a velük rokon törzsekről említ, minden népnél megvolt valamikor s minden társadalomban, melynél a kezdetleges állapotokból való kibontakozásnak maradt valami homályos emléke, megtaláljuk ama felfogás nyomait, hogy a kinek apja volt, vagyis az apját meg tudta nevezni, különbnek tartotta magát annál, kinek csak anyai leszármazása volt ismeretes s az előkelő osztálynak szemben a néppel egyik megkülönböztető jele volt az apai leszármazásnak nyilvántartása. Ezért tartják már a nomádok olyan nagy becsben a genealógiai ismereteket, hogy pl. a kirgiz gyermeknek legelső tanulmányai közé tartozik közvetlen hét őse (dseti ata) nevének hibátlan elsajátítása.¹ A római „patricius“ egyenesen olyan embert jelent, kinek apja van, aki apától származik. Ebbe a fogalmi körbe tartozik a magyar *nemes* szó is, melynek tőszava, a *nem*, *nemzeni*, *nemzetség* ismeretes ugyan, de rokonságát sem az ugor, sem a török nyelvekben nem találjuk, sem Munkácsi nem említi az irán eredetű magyar szók közt (Ethnographia V. 177. s köv. l.), pedig kétségkívül annak a nagyon régi kornak az emléke, midőn a magyarság szociális fejlődése azon pontra jutott, hogy a nőági és férfiági leszármazottak közti megkülönböztetés szűksége beállt. Ez a szociológiai háttér azonban nagyon könnyen rávezet arra, hogy tulajdonkép, a legősibb felfogás szerint mit is jelenthetett az, ha valaki azt mondhatta magáról, hogy *neme* van? Ez a szó sem több, sem kevesebb, mint az osztyák „nem“, vogul „nam“, „näm“, finn „nime“ stb. (Budenz Magy. Ug. Szt. 398. Ethnographia V. 177.), vagyis „név“ s eredetileg olyan embert értettek a *nemes* alatt, akinek már volt apjától örökölt neve, a mi a leányági leszármazás mellett, hol a férfiág nevének minden egyes nemzedéknél változni kellene, ha t. i. konstatalni lehetne a vérszerinti apák sorozatát, egyszerűen lehetetlenség.² A magyar nyelvben a nemessel a *nép* van szembe állítva. Ezt a szót Budenz anélkül, hogy szociológiai jelentőségére legkevésbé is gondolt volna, ekkép magyarázza: „neje — pi“ az az nő-fi, vagyis szerinte nő és férfi együttléve (Magy. Ug. Szt. 402.); az elnevezésnek azonban szociológiai háttérét is figyelembe kell venni s e szerint, míg a nemes az apja nevét viselte, a néphöz azokat a név nélküli „nőfiakat“ számították, kiknél csak a

¹ Vámbéry A.: *A török faj*. Budapest, 1885. 273, 345.

² Mai társadalmi szokásaink között ép ilyen módon változik az egyenes női ág neve. Egy-két példa világosabbá fogja tenni az itt mondottakat; Verböczy Erzsébet leányát már Dombay Annának nevezték, ennek leányát Henye Margitnak, ezét Zeleméry Borbálának, ezét pedig Lorántffy Zsuzsánának; Rákóczy Juliánna anyja volt Zrínyi Ilona, ezé Frangepán Anna Katalin s ezé Ignoser Orsolya.

nőági leszármazás volt ismeretes, apjukat pedig nem tudták megnevezni.

Hát ilyen „nép“ volt a Herodotus által említett monda szerint az a szkithaság is, melyet a királyi szkithák abban az időtájban, midőn egyik elszakadt s Iránban maradt csapatuk Médiát elfoglalta, Európában találtak. Ezért néziük le őket annyira, hogy a monda szerint ostorral közelednek feléjük, mert fegyvert látva még azt hihetnék, hogy születésre és vitézségre egyenranguak a királyi szkithákkal. (Her. IV. 3—4.)

Ezeket tisztába hozva, bizonyára a legnagyobb mértékben fölkelti érdeklődésünket a szkithák egyik ágának *napés*, *napaeus* neve. Diodorus Siculusnál és Pliniusnál találjuk ezen adatot. Amaz elmondva, hogy a szkithák Zeusnak és egy szkithaföldi, övön felül nő-, azon alul kigyótestű nőnek az ivadékai, a mondai östül, Skythéstől két kiváló erényű testvért származtat, az egyik volt *Palos*, a másik *Napes* (τὸν μὲν Πάλον, τὸν δὲ Νάπην ὠνομάσθηαι.), amarról nevezték el a palokat, emerről a *napokat* (διαλεγόμενον τὴν βαβυλίστιον ἄφ' ἑκατέρου τοῦς λαοῦς τοῦς μὲν Πάλους, τοῦς δὲ Νάπας προσαγορευθῆναι. Diod. Sic. II. 43.) Plinius *palaeus*nak és *napaeus*nak nevezi a két törzset s úgy tudja, hogy a palok teljesen tönkretették a *napaeus*-okat. (Ibi *Napaei* interiisse dicuntur a *Palaeis*. VI. 50.)

A mikor a szociológiai előzmények oly világosan utalnak rá, szinte lehetetlenség a *napés*, *napaeus* nevet kapcsolatba nem hozni a magyar *nép* szóval, annál is inkább, mert — mint alább ki fogjuk fejteni — a vele szembeállított *Palos*, *palaios* név meg a királyi szkithákra vonatkozik. A *Na-pé(s)*, *na-pai(os)* előrésze ezek szerint megfelel az ugor „nő“, „nej-“, „nê“, „neu“, „ni“ szónak, melynek mélyhangu párja a vogul-osztyákban „nâj“ (urnő, asszony), utórésze pedig a m. magyar „fi“, vogul „pi“, „pi“, „püv“, osztyák „poχ“, „paχ“, finn-eszt „poika“, „poeg“ s. miként a magyarság, a szkithaság is nőfiaknak nevezte el azt a társadalmi réteget, melynél a nőági leszármazás rendje s ezzel kapcsolatban a nőközösség még azután is fennmaradt, a mikor a királyi szkitháknál már általános volt az apai ágról való származtatás szokása.

A *Napê(s)*, *napai(os)* névvel alighanem egynek veendő a Herodotus-féle mondában említett *Lipoxais*, ki a monda szerint Targitaos legidősb fia volt s tőle származtak az auchata törzsbeli földművelő szkithák. (Her. IV. 5., 6.) A név egész világosan két elemből áll; utórésze (-xais) a másik két testvér, Arpo-xais és Kola-xais nevében is megvan s így olyan értelmű szónak kell lenni, mely Targitaos mindegyik fiának valami közös tulajdonságára vonatkozik. A tulajdonképeni név e szerint *Lipo*, mely a *Napê(s)*, *napai(os)*szal szemben a szókezdő *n*—*l* váltakozásában olyan hangváltozást mutat, mint pl. az ugarságban: magy. név, oszty. vog. nem, nâm, nam, zürj. votj. nim, finn: nime — mordv. lem, leme, cserem. lim, lûm magy. nyél, lapp: nad, nadda, mordv. ned, ned' — finn: lyte cser. načka, nočko, mordv. načka, načko,

lapp: *nuoska* — magy. lucsok, finn: *losko* || vog. oszty. *näj*, finn: *naise* — magy. le-ány, **laj-án* (szumir — akkad: *luku* = anya); ilyen hangváltozásra utal a szumir- akkad: *nug* vagy *lig* (a. m. kutya) szó is. — A Lipoxais név ilyen magyarázatával szemben megemlítjük, hogy Cunó véleménye szerint vagy a szláv „*lepu*“ (szép), vagy a litván „*lėpiù*“ (parancsolni) szóból származott. (Die Skythen. 325.)

Ha Napes = Lipoxaisban a szkithák azon része van személyesítve, mely az apa nélküli alsóbb néposztályt foglalta magában, ahova tartoztak a nomádoktól mindenkoron lenézett földművelők: a vele szembe állított mondai alak csakis a királyi szkithák öse lehet. Valóban a palokra vonatkozó nyomok magukban véve is arra mutatnak, hogy itt csakugyan a királyi szkithákról van szó. Amit Plinius mond róluk, hogy valahol a Jaxartes mentén megsemmisítették a napaeokat (VI. 50.), ez megfelel Herodotus azon tudósításának, hogy a királyi szkithák az Araxes vagyis Jaxartes folyótól keletre eső vidékről való költözködésük idejében meghódítottak egy rabszolgának tekintett szkitha törzset. A *palok* mondai öse, *Palos* neve pedig a Herodotus-féle *Kolaxais* változatának látszik, ahogy a monda szerint Targitaos legkisebbik fiát, a többiek fölött uralkodó királyi szkithák ösét hívták. A szókezdő labialis és gutturalis váltakozása, amire a *Pal(os)* vagy a Ptolemaeus-féle *Val(os)*¹ és a *Kola(xais)* utal, főleg a keleti altáji nyelvek hangtani sajátosságai közé tartozik (p. mandsu „*foron*“, amuri „*poro*“, tunguz „*horon*“); megvolt a szumir—akkadban (p. *gushgin* — *vushdin* = arany, *gun* — *vun* — *un* = tiz, *gud* — *vud* = szarvasmarha, *ghush* — *vushin* = madár, *gul* — *vul* = csillag, *gun* — *bun* vagy *buj* = nyak, stb.) s helylyel-közzel az ugor nyelvekben is észlelhető (p. magy. *kedig* — *pedig*, *pöszméte* — *köszméte*, *puczkok* — *kuczkó*; lapp: *fuomaše*, *huomehe* — finn: *huonaitse sat.*); ilyen a Phuni, Φούνι is e. h. Huni, Χούνι, továbbá Funguri e. h. Hunguri *sat.*² Nem alap nélküli tehát az a föltevésünk, ha a *Palo(s)*t és *Kola(xais)*t ugyanazon név más-más változatának gondoljuk. A *palo-kola* szó ezek szerint a királyi szkithák, az uralkodó nép valamely jellemző tulajdonságára vonatkozik; Tomaschek szerint (id. m. CXVI. 721.) a *Kola-xais* megfelel az irán „*kāra-khyšāyathya*“ azaz seregvezető szónak s az ó-perzsa „*kāra*“, szkitha „*kola*“ (sereg) szót ugyancsak ő (XVII. 49), mint az észak felé messze kiterjedő irán hatás egyik nyomát megtalálta a szibériai nyelvekben is (jeniszei oszty. *karei*, *halei*, *kott*: *hali* = Krieg). Tagadhatatlan, hogy Tomaschek magyarázata elég találó a királyi szkithák mondai

¹ Ptolemaeus, aki a Kr. u. II. században élt, a palokat, mint az északkeleti Kaukázus és Volga közt tanyázó törzset említi. (Μεταξὺ τῶν Κεραυνίων ὁρίων καὶ τοῦ ᾿Ρᾷ ποταμοῦ Ὀριναῖοι καὶ Οὐάλοι καὶ Σέρβοι V. 9. 21.)

² Gr. Kuun G. *Relationum Hungarorum Historia Antiquissima*. Claudiopoli 1892. 57, 89.

ösének nevére, de ezzel szemben egy másik, szintén olyan találó magyarázat is kínálkozik, amely talán a görögök által használt *királyi szkitha* (Σκίθαι βασιλικήν) elnevezés eredetére is világot vet. A Szumir-akkad *kal, gala, gula* a. m. „nagy“, „első“, „kitűnő“, s aztán „király“ (így magában is, vagy pedig összetételben: „ungal“ vagy „lu-gal“ = szó szerint: nagy-ember és: király) s ezzel egy eredetűnek látszik a szanszkrit *pála* és fryg *βάλαν* szó, melynek jelentése szintén a. m. király.

Azt mondja Herodotus kissé zavarosan, hogy Kolaxais után nevezték a szkithákat szkolotoknak (IV. 6.) Valószínű, hogy Herodotus ez esetben félreértett valamit s olyasformát hallhatott, hogy Kolaxaisról vették nevüket a királyi szkithák, akiknek nemzeti nevét azonban nem ismeri. De talán ezt is megtaláljuk, habár egy kissé hellenizált formában. A Kola-névhez nagyon közel áll a *gelon* törzs neve, mely Ephoros szerint a szarmatákkal és agathyrsekkel együtt a szkithák legjelesebb törzsei közé tartozott s maga Herodotus is a pontusi görögök elbeszélése után az egyik mondatváltozatban Agathyrst, Gelonost és Skythest teszi meg a szkithák őseinek. (IV. 10.) A gelonok azonban, akik Dárius hadjárata alatt olyan jelentékeny szerepet vittek (Her. IV. 102, 136.), utoljára annyira összezsugorodnak, hogy ha szó szerint vennénk Herodotus sorait, hát mindössze egy város, a budinok földjén levő Gelonos lakóiból állnának, akik tulajdonképp nem is szkithák, hanem a kikötőkből kiszorított s a budinok földjén megtelepedett, félig már elszkithásodott görögök. (Her. IV. 108.) Ez az állítás világosan mutatja, hogy Herodotus egyáltalában nem volt tisztában a gelonokkal. Hallotta őket emlegetni, hallott valamit a gelonosi görögökről is, de arra senki nem figyelmeztette, hogy a „királyi szkitha“ név egyszerű fordítása annak a szkitha névnek (*gala, *kola), mely a pontusi görögök ajkán, nyilván a *γελώνες*; (virágzók, fényesek) szó hatása alatt gelonná változott s így végre is azt hitte, hogy a gelonok nem mások, mint a gelonosi görögök.

Ez a *gelon* (*gala, *kola) s a vele váltakozó *pala-* (Palos, palaios), *val* törzsnév nagyon sokáig fennmaradt a Fekete tenger mentén. Ujabb és újabb hódító törzsek váltják fel a királyi szkithákat az uralomban, újabb és újabb rétegek jönnek a régi szkitha elemre, melyek egymást sokféleképp áthatják és módosítják: de, e népképződésekben mindig ott találjuk a régi szkithaság mint egyik alkotó résznek a nyomait; nevük két ezer év leforgása alatt sem tűnik el a Don és Azovi tenger menti pusztaságról; átmegegy a Krisztus születése körüli időkben elhatalmasodó szarmaták egyik ágára (alán), majd a szarmatákról a népvándorláskori hunn és úz elemre, mely magába olvasztja a szarmaták maradványait, a jászokat és alánokat s így lesz aztán ugyanazon népnek, melyet az arabok és bizanziaiak guznak, uznak, a magyarok kunnak, az olaszok Comannak neveztek, a feketetengermelléki gótoknál *fal, fulan*, a szlávoknál pedig népetimológiával *polove* (azaz mezőségi, síksági)

vagy magyarosan *palóc* a neve; ezt a népetimológiát helyettesíti a középkori lengyel és magyar íródeák a maga tudákosságával, amikor a *polove*, *palóc* nevet fölcseréli a bibliai *filiszteus* névvel.

Föntebbi fejtegetéseink után talán sikerült kimutatnunk, hogy a szkithák két mondai ősenek, Targitaos legidősb és legifjabb fiának nevét nemcsak vissza lehet vinni olyan szótövekre, melyeknek analógiái az uralattáji nyelvcsaládban találhatók föl, hanem talán azt is bebizonyítottuk, hogy e nevek jelentése a legszorosabb összefüggésben van azon mondai alakok jellemző tulajdonságaival, akikben a szkithaság két — egymással szembeállított törzsét vagy ágát személyesítették meg.

Ezen az alapon Targitaos középső fiának a neve is megmagyarázható, akit Herodotus *Arpoxais* néven említ.

Az a megkülönböztetés, melyet a mondák a nemes származásu és az apátlan szkithák között oly élesen domborítanak ki, Lipoxais és Kolaxais nevében már kifejezést nyert; e szerint Arpoxais nevének egy más olyan jellemző sajátságra kell vonatkoznia, mely szintolyan megkülönböztető jegye volt a szkithaság egy részének, mint p. társadalmi tekintetben a nőági leszármazás rendje. Az a szempont, mely itt figyelembe jöhet. a földművelő nyugoti szkithák és a keleti nomád harczosok szembeállítására.

A földművelő szkithákat (*Σκύθαι ἀροτριᾶς* és *Σκύθαι γεωργοί*) többször említi Herodotus. Laktak a Borysthenes (Dnyeper) mindkét oldalán, u. m. a Hypanis (Bug) mentén az alazonok és kallipidák szomszédságában, ezeket *Σκύθαι ἀροτριᾶς* néven említi Herodotus s azt mondja róluk, hogy a gabonát (*τὸν σίτον*) nem használat végett vetik, hanem eladásra, míg az alazonok és kallipidák, kik minden egyebben szkitha módra élnek, nemcsak vetik, hanem meg is eszik a gabonát, ugyszintén a vörös- és foghagymát, valamint a lencsét és kölest is. (IV. 17.) Laktak aztán a Borysthenestől kelet felé három napi járásra a Pantikapes folyóig, melyen túl már a nomádok tanyáztak. északra pedig tizenegy napig tartó hajóutra a Borysthenesen fölfelé s északon egy nagy pusztaság választotta el őket az androflagoktól (emberevőktől, vagyis Tomaschek magyarázata szerint a mordvinok őseitől); ezeket *Σκύθαι γεωργοί*-nak nevezi Herodotus. (IV. 18., 19.) Nem tudom, van-e valami jelentősége, hogy Herodotus a bugmellékieket *arotêres*, a Dnyeperen tuliakat *geôrgoi* névvel jelöli? Ha van, mindenesetre az lesz a magyarázata, amire Neumann gondol, t. i. hogy e nevek szkitha törzsneveknek a hellenizált alakjai, vagyis a georgoi név megfelel a Strabó által említett „Urgoi“ szkitha törzs nevének, míg az *arotêres* névben szerinte a mongol „arat“ = emberek, nép szó lappangana.¹

De ha népetimológiára vezethető is a *Σκύθαι ἀροτριᾶς* és *γεωργοί* elnevezés: még az esetben is bizonyos, hogy voltak szkithák, akik

¹ Neumann Károly: *Die Hellenen im Skythenlande*. Berlin, 1855. I. 177., 186.

földműveléssel foglalkoztak. Ezért állítja oda a szkitha eredet mondája Targitaos fiainak jelképéül az égből aláhullt arany ekét és jármot, arany csákányt (σάραριν) és arany csészét. (Her. IV. 5.) De ebből aztán egy más dolog is kitűnik, az t. i., hogy a monda képződésében csakugyan szerepelt az a gondolat, hogy a földművelőket és az arany csákánynyal¹ s övükről lecsüngő arany csészével² jelképezett nomád harczosokat egymással szembeállították. Targitaos három fia közül e szerint valamelyik a földműves szkithákat személyesíti, még pedig az idősbek egyike; mivel pedig főntebbi magyarázatunk után Lipoxais nem lehetett: másra nem gondolhatunk, mint *Arpoxaisra*. Fejtegetéseink fonalán ide jutva, méltán magára vonja figyelmünket az a hasonlóság, melyet a gabnatermelő szkithák mondai ősének *Arpo-xaisnak* és egy gabona-

¹ A kétélű csákány vagy szekercze (σάραρις) a nyíllal (és később pikelyes vérttel) együtt képezi a szkitha—szarmata népek jellemző fegyverzetét. Herodotus nemcsak ebben a mondában említi, hanem a masszagétákról is azt mondja, hogy „nyílat, lándzsát és szagariszt szoktak hordani“ (I. 215.) s alább a szakákról, hogy „sajátságos ijjal, törrel, továbbá kétélű szekerczével (καὶ ἀξίνας καὶ σάραρις εἶλον) harczoltak“ (VII. 64.) A pontusi görög emlékek, mint vázák, domborművek sat. a szomszéd barbárokat szintén ilyen csákánynyal ábrázolják (V. ö. *Antiquités de la Russie Méridionale* par le prof. N. Kondakof, le Comte J. Tolstoï et S. Reinach. Paris. 1891. 53., 80., 89. — Demmin Aug: *Die Kriegswaffen*. 4-te Aufl. Lipcse. 1893. 196.) Szkitha neve — Schrader-ként „der echte scytho-iranische Ausdruck“ — a σάραρις. Hogy miért irán? nem tudom. Mert ha egy eredű is az ó-szláv *sekyra*, *sékya* s a latin *securis* szóval, ámbár Schrader szerint „eine hie und da versuchte Verknüpfung dieses Wortes mit altslav. *sekyra*, *sékya*, das wohl unverwandt mit lat. *sec-are*, *sec-aris* etc. ist, ist lautlich kaum möglich“ (Sprachvergleichung und Urgeschichte. 2-te Ausg. Jena. 1890. 325.); de semmikép sem irán szó. A *sec-* tő indo-irán alakja *szkr. ças* = metszeni (innen *çasâ* = Schneide. Schlachtmesser); a csákány, szekercze elnevezése az ázsiai árjáknál a vedai *śrādhi* vagy *paraçû* (magy. fejsze. Ethnographia. V. 176.), az újabb irán nyelvekben perzsa: *tabar*, *tabr*, beluds: *towâr*, pamiri: *tipâr* (V. ö. ószl. *toporu*, magy. *topor*, örm. *tapar*): nyelvészetileg tehát semmi elfogadható alapja nincs a σάραρις iránságának. Történetileg pedig azt tapasztaljuk, hogy bár Schrader állítása szerint „das Beil, die Streitaxt eine beliebte Waffe des Nahkampfes auf indo-iranischen Völkergesbiet“ — a csákánynak, bárdnak vagy szekerczésnek semmi nyoma a régi perzsa fegyverek közt. A Zendaveszta, midőn elsorolja azon fegyvereket, melyek a harczosnak szükségesek, csákányfélét nem említi. Az Akhemenidák korából való domborműves emlékeken sehol sem találjuk, hogy valaki ilyenlél volna ábrázolva. Herodotus, midőn a Xerxes seregében levő népekről beszél, azt is elmondja, hogy melyik, miféle fegyvert használt, de csak a szakákról említi, hogy „kétélű szekerczével harczoltak“, a perzsák. médek, baktrok, ariusok és más irán nép fegyverének azonban sehol sem állítja. (VII. 61. s köv. l.) Hagyjuk tehát meg a szagariszt annak, a minek mondják a források: szkitha—masszagéta fegyvernek s ne erőltessük az iránságra. Tomaschek (Sitzungsberichte sat. CXVII. 47.) különben ezt mondja róla: „Das Wort σάραρις für die Streitaxt aus Kupfer kann aus dem ugrischen Sprachschatz erklärt werden: wogul. *sagrak*, *sagrép*, *saury* „Doppelaxt, Handbeil“, ostjak. *sagrem*, *sogrin*, *segyrlem*, *seurem* „ich haue“; armen. *sakr* (aus * *sager*) stammt wohl aus dem Griechischen.“

² A pontusi görögök mondája szerint Herakles egy ijjat és csészét hagyott Skythésre s azóta hordanak a szkithák az övükön csészét. (Her. IV. 10.)

fajnak török, magyar és mongol neve, az *árpa*, *arpa* közt találunk. Ilyen előzmények után csupa esetlegesség volna e hasonlóság?

Ezeket tisztába hozva s kimutatva, hogy a szkithák mondai őseinek nevei olyan szókat foglalnak magukban, melyek uralaltáji eredetre mutatnak, (ha talán egyelőre közelebből nem jelölhetjük is meg a helyet az ural-altájiságon belül): nem nagy fontosságot tulajdonítunk annak a körülménynek, hogy a három királyfi, Lipoxais, Arpo-xais és Kola-xais nevének utórészét alkotó s nyilván az „úr“, „fejedeleme“, „herczeg“ fogalmát jelölő — *xais* vagy *kszaj* szó milyen eredetű? Lehet a zend *χši.* szkr. *kši* = uralkodni ige származéka s megfelelhet az irán *khšâyathya* = király szónak anélkül, hogy legkevesebbet is változtatna annak a tanuságnak a fontosságán, melyet az illető mondai ősök jellemző tulajdonságára vonatkozó uralaltáji elnevezések szolgáltatnak. De még azt sem tartom egész bizonyosnak, hogy a *kszaj* csakugyan a *khšâyathya*ból származik.

E szó teljesebb alakját megtaláljuk az indo-szkitháknál, akiknél *kozolnak* vagy *kudsulnak* hangzott. Az a szkitha fejedeleme ugyanis, aki Kr. e. 120 körül Baktrianában véget vetett a makedógörög uralomnak s az u. n. indo-szkitha birodalmat alapította, az érmeken ΚΟΖΟΥΛΟ ΚΑΔΦΙΖΟΥ vagy ΚΟΖΟΛΑ ΚΑΔΑΦΕΣ néven fordul elő; az érme hátlapján az árja fölirat így nevezi: „Kujula Kasasa Yavugasa dhramathidasa.“ A görög fölirat kezdőszava, a ΚΟΖΟΥΛΟ vagy ΚΟΖΟΛΑ a görög eredetű uralkodók érmein ΒΑΣΙΛΕΩΣ szóval van helyettesítve, s ugyanezek árja föliratain a „kujulá“-nak „mahâraja“ felel meg, p. az utolsó görög uralkodó, Hermes (138—120. Kr. e.) érmének előlapján ezt a föliratot találjuk:

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΕΡΜΑΙΟΥ

hátlapján ugyanennek árja fordítása:

Mahârajasa tradatasa Hermayasa.

Vannak érmek, melyeknek görög fölirata még ennek az uralkodónak a nevét viseli:

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΤΗΡΟΣΣΥ ΕΡΜΑΙΟΥ

de már a hátlap árja fölirata Kadafesz nevével és czimeivel van helyettesítve:

Kujula Kasasa Yavugasa dhramathidasa.¹ A szaka *kozol* vagy *kudsul* szóval ezek szerint a görög βασιλεύς s az árja maharadsza szókat cserélték föl nyilván azért, mert az is, miként emezek, azt jelentette: „király“, „uralkodó“ s így csakugyan az a szó, mint a pontusi szkitha *kszaj* (*kazalj), mely utóbbiban a kezdő két mássalhangzó talán nem is annyira a szkithák, mint inkább a pontusi görögök kiejtésének tulajdonítandó (V. ö. *szaka* és *szkü*-thész, *szkolotosz*). A szkitha *kozol*, *kszaj* pedig nyilván az akkad *kusz* =

¹ Numismatic Chronicle. 1872. Vol. XII. 170., 179—181.

kormányozni, igazgatni s a szuzai *kusz-ih* = uralkodó (recteur) szóval függ össze.¹

A szkitha eredet mondájának azon változata, melyet a pontusi görögöktől hallott Herodotus, szintén három testvértől származtatja a szkithaságot. (IV. 10.) A nevük: *Agathysos*, *Gelonos* és *Skythés*, akikben tehát három rokon törzs van személyesítve.

Ha a monda alakulásában és további fejlődésében föl lehetne tenni egy minden részletre kiterjedő szabatos csoportosítást a mondai gondolatoknak: akkor a gelonok és a tulajdonképeni szkithák egymással szembe volnának állítva, ami ellentmondana fentebbi fejtegetésünk azon eredményének, hogy gelonoknak a királyi szkithákat nevezték. De a monda folyton változik, kopik és újabb elemekkel bővül, melyek az egyes részletek egymáshoz való viszonyát módosítják és megzavarják. E miatt az összefüggés is csak viszonylagos lehet. Elég, ha van egy-két főgondolat, melyhez viszonyítva helyezkedik el a mondában minden más elem. Ilyen uralkodó gondolat a szkitha eredet mondájában az a felfogás, hogy a köznép, a földművelő szkithák, az agathysrok őse az idősbik testvér, a nomád harczosok, a nemes származásuak őse az ifjabbik. Gelonos és *Skythés* tehát csak látszólag vannak egymással szembeállítva: a legidősb testvér Agathysos, benne van személyesítve a mondai felfogás egyik eleme; a vele ellentétbe helyezett másik elem pedig ép úgy lehet személyesítve Gelonosban, mint *Skythés*ben; mivel azonban a mondának három alakra volt szüksége, a közbeeső testvérnek, vagy az idősb, vagy a fiatalabb testvért kellett ismételnie. Az olbiai görögök mondájában ez az utóbbi eset történt s hogy *Skythés*ben Gelonost ismételtek, ez annál könnyebben bekeverezhetett, mert mint Herodotus értesüléséből kitetszik, a sokszor emlegetett gelonokrul egyébként megfélemlítő zavaros fogalmaik voltak.

A görög monda lényege tehát annyi, hogy a szkithaféle népek közül az agathysrok a korábban, a gelonok, szkithák a később bevándorolt elemek közé tartoznak.

Az *agathys*okat Herodotus „thrák szokások szerint élő” s a Maros mentén lakozó népnek mondja (IV. 104., 49.); nyilván a későbbi dákok ősei, akiket — mint Tomaschek véli — a szkithák neveztek agathysoknak. Nevezhették pedig két okból; vagy azért, mert egy ilyen nevű szkitha törzs nyomult a maros- és aldunamenti thrák-illyr elembe, amely törzs aztán lassanként beolvadt a meghódított népbe; vagy pedig azért, mert az agathys szó tulajdonkép jelzői elnevezés volt, mely a dákoknak valamely jellemző tulajdonságára vonatkozott. A jelzői elnevezés látszik a valószínűbbnek s innen van, hogy az ókori írók hol az Al-Dunánál, hol a Maeotis mentén, hol pedig a Balti-tenger vidékén hallanak

¹⁰ Lenormant Fr. *La langue primitive de la Chaldée*. Páris. 1875. 283. 316, 427, 438.

agathyrs nevü népről s míg Herodotus szerint thrák szokások szerint éltek, Ephoros földrajzi író már a Pantikapesen tul lakó nomádok közé sorolja s a sazuomatákkal és gelonokkal együtt a szkithák egyik legjelesebb törzsének mondja.¹

A thrák szokásu agathyrsok mellett voltak tehát agathyrs-szkithák is, kiknek neve még Attila korában sem enyészett el, amikor az akatir-hunok a szaragurokkal, szabirokkal, urogokkal és unnugurokkal együtt említettnek.² Mi lehetett az a jelzői név, mely nomádra is, földművelőre is, szkithára is, thrákra is és balt-melléki lettre is ráillett? Azt hiszem, hogy a magyarázatot megadja az, hogy az agathyrsok — amit róluk, mint a szkithaság régebbi eleméről különben is föltehettünk volna — Herodotus szerint nőközösségben éltek, miként a masszagéták (IV. 104.) s így Agathyrsos ugyanaz a mondai alak, mint Lipoxais és Napês; agathyrs névvel e szerint olyan törzseket jelölhettek, melyeknél a fiági leszármazás rendje nem volt szokásban, vagyis az „agathyrs“ is körülbelöl azt jelenti, amit a „napês“ t. i. apa nélküli nő-gyer-mek. Valóban, a név etimológiája erre mutat; az akkad *exi* a. m. anya (v. ö. még finn: *akka* - uxor, mulier vetula), *tur* a. m. fiu, gyermek, az utóbbinak van még egy mellékalakja is: *turus*, szintén „fiu“, „gyermek“ jelentésben, ennek az olvasása azonban nem egészen bizonyos.³

Volt tehát a szkithaságban kétféle elnevezés az alsóbbrendű-nek tekintett nőági leszármazottakra: egy ugor-féle s egy akkad-féle. Majd alább részletesebb magyarázatába is belemegyek: itt elégnék tartom, ha egyszerűen rámutatok e mindenestre fontos ethnologiai mozzanatra. Csak azt jegyzem még meg, hogy az ugor népek között a votjákoknál még ma is van nyoma annak az ősi felfogásnak, mely a nőt nem egy férfi házastársának tekintette, ki iránt hűségre van kötelezve, hanem olyanak, aki szabadon átad-hatta magát bármely férfinak s mivel a gyermekeket az anya nemzetségehez számították, annál nagyobb tiszteletben részesült a

¹ Az agathyrsek lakhelyére vonatkozó adatokat összeállította boldogult Fröhlich Róbert (Az agathyrsek. Arch. Ért. 1884. Új foly. III. k. 181—193.) akinek figyelmét azonban teljesen kikerülte az a körülmény, hogy az „agathyrs“ jelzői elnevezés is lehet s igen aztán az egymásnak ellentmondó adatok közt nem tudott másként eligazodni, mint hogy Ptolemaeus adatát fogadta el helyesnek, amely szerint az agathyrsok a balti tenger mellékén, valahol a Ladoga és Onega körül laktak, míg Herodotus szerinte tévedett, mikor Erdély és Havasalföld lakóinak tartotta őket. Pedig azt hiszem, alig képzelhető, hogy olyan ember, ki az olbiai görögöktől, a mai Odesszában szerezte adatainak igen nagy részét, ilyen vastag tévedést követhessen el. Olyan volna ez, mintha a mai odesszaiak egy Herodotus-féle utazóval azt hitelnék el, hogy a finnek Erdélyben laknak. Hogy pedig Ephoros és követői sem igen tévedtek, mikor azovitengermelléki nomád agathyrsokról beszéltek, mutatja az, hogy egy akatir vagy akatzir nevü törzs még a hunn korban is lakott ezen a vidéken.

² *Excerpta e Prisci Historia.* Corpus Script. Hist. Byzantinae. Bonn. 1821. 158. s. köv. l.)

³ Lenormant id. m. 11, 56, 434; 259, 270, 441.

nő a törzs férfiai részéről, minél több gyermeket szült; hát ennek a felfogásnak a maradványa a votjásoknál egészen más társadalmi viszonyok közt abban jelentkezik, hogy a leánytól nem követelik meg a szüzies életet, sőt az olyan leány, kinek a házasság előtt nem volt egy-két gyermeke, nem is igen kap férjet, mert azt hiszik róla, hogy magtalan, ezért a votják leány éppen nem tartózkodó a férfiakkal szemben. Hasonló felfogás maradványa volt a szumir-akkadok romjain képződött babiloniaiaknál az a szokás, hogy a leány mindaddig nem mehetett férjhez, vagyis nem köthette le magát egy férfinak, míg az egykori nőközösség jelképekül Mylitta (Bilit-Isztar) ünnepén bármely idegen férfival ölelkezve föl nem áldozta szüzességét.¹

Nagy Géza.

Lozsád és népe.

I. A falu.

A Strigy és Maros összeshazakadásánál képződött szegletben a Magura völgyében, fekszik Hunyadmegye egyetlen magyar faluja: *Lozsád*.

A falu, melynek egyik szomszédja az 1849-ből híres Piski, a völgy katlanszerű fejének lankás oldalain és térségén meglehetősen szabálytalan módon helyezkedik el.

Négy főrésze van: a *Férszég*, a *Feketék* uccája, a *Patakszér* és *Büstér*.

Férszégnek a falu nyugati felét hívják, mely mellett délről a *Gőse* pataka ered és foly el keleti irányban.

A *Feketék* része a *Férszég* folytatását képezi kelet felé és egy kis részét *Burnyec*-nek hívják. Ez arról nevezetes, hogy a falu kisebb számú oláh lakói leginkább benne laknak. Ez a két rész a völgykatlan északi, lankás oldalán van elhelyezve és köztük egy kis ér, a *Kisek* pataka, képezi a választékot.

Ahol a *Kisek* pataka a *Gőse* patakába bele szakad, azon a

¹ Beöthy Leo (*A társadalmi fejlődés kezdetei*. I. 32. s 41. l.) igen sok népet és társadalmat sorol fel, melyek a hajadonok tisztaságának semmi becsét nem tulajdonítottak s a melyeknél a magántulajdonba átmenő nőnek a köztulajdon alól való bizonyos vallásos szertartás szerinti megváltása szokásban volt vagy van.

tájékon kezdődik a falu 3-ik része, a *Patakszér*, mely a patak mentén és sik helyen nyulik el.

A Göse patakába alább jobbról is szakad egy délkeleti irányban folyó patak, ez a Büstéri patak, mely a falu 4-ik részét a *Büstért* (Bövöster) választja el a Patakszértől. Büstérnek délkeleti fele mintegy külön válik és *Somos* nevet visel. Itt is lakik néhány oláh család.

A lakóhelyeket képező u. n. belső telkek elhelyezkedésében szintén hiába keresünk egyéb szabályszerűséget, avagy jellemző sajátyságot, mint amit a hely fekvése megszabott. A telkek ugyanis, ha a hely fekvése úgy kívánja, vagy egész hosszában nyulnak el az uccák mentén, vagy pedig csak a végükkel esnek az uccára.

Az épületek közül a faluban legnevezetesebb az ev. ref. templom (van egy kicsi gör. kel. is Burnyecben), amely általánosan divó szokás szerint itt is a falu legmagasabb pontján van elhelyezve. Maga a templomépület a toronnyal együtt igen régi lehet. Erre mutat a templom alakja, mely egy szélesebb derékszögű négyszögből és az ehhez csatlakozó keskenyebb hajóból áll, erre építés módja is, t. i. vastag, tiszta kőből rakott falán igen kicsiny ablakok vannak, pedig látszik rajtok, hogy megnagyították már egyszer őket. A régiség mellett tanuskodik továbbá a torony felpattogott meszelése alatt itt-ott most is látható falfestmény-maradványok.

Javitva több izben volt ugyan ez a templom, amit a festett és festetlen deszkából álló famennyezet mellett egyik oszlopon olvasható felirat is bizonyít. Ennek tanúsága szerint a Margitai István papsága alatt 1666-ban restauráltatott azon 100 forintból, melyet Barcsay Gáspárné adott. — A festett deszkák egyikén pedig a sárkányfejekkel végződő tulipán füzérek és a nap s a hold képei mellett a Simon Luiz neve és 1721. máj. 19. olvasható. — A torony fedele — mint általában a hunyadmegyei régiebb tornyok — erkélyszerűleg kiszélesedő, felül nyílt harangházzal kezdődik és arra van ráillesztve a kúpalaku fedél.

A telkek egyik része udvarnak van hagyva, hol a ház és egyéb gazdasági épületek foglalnak helyet. A másik része meggyümölcsös és veteményes kert. Minden telek külön van kerítve, még pedig rendszeren vesszőből font *kerttel* (kerítés), valamint a kertet is hasonló kerítés választja el az udvartól.

Az udvaron lévő épületek közül a ház rendszeren nincsen az uccára kiépítve (kivéve az újabbak közül némelyiket), hanem többé-kevésbé beljebb. Sőt az ucca hosszában nyuló telkeken az is megesik, hogy egyik-másik gazdasági épület van az uccára kiépítve és a ház egészen bent van az udvaron, szemben a bejáratl.

A ház mindig az udvar egyik szélén foglal helyet, rendszeren úgy, hogy minél inkább szemben álljon a nappal. A gazdasági

épületek pedig soha sincsenek azon az oldalon, hanem mindig a szemben levőn, úgy hogy a házból az ablakokon keresztül mindeniket jól lehet látni.

Ebben a tekintetben sajátosságos eltérést mutat a lozsádiak építkezési módja nemcsak a többi, hanem a szomszédos oláh falvakétól is. Az oláh udvarokon ugyanis a gazdasági épületek lehetőleg mind ugyan azon az oldalon vannak összezsúfolva, melyen a ház van, úgy hogy az udvarnak épen a pusztta része van a házzal szemben.

A lozsádi ház beosztása a következő: Az ucca felőli oldalon van a nagy ház (szoba), hol a szebb butorok és a vetett ágynak helyet, közbül van a konyha, melynek hátsó részét rendesen külön rekesztik kamarának. A konyhából van a feljárat a padra (padlás) is; hátul van a mindennapi lakóház, a hol a család éjjelnappal állandóan tartózkodik.

Az egész előtt alul bedeszkázott, felül nyílt tornác huzódik végig. A hátsó ház alatt rendszerint pincze is van, melynek bejárata fölé a ház elején egy fedélkiugrást készítenek, mely oszlopon nyugszik és alja egyenlő magasságban van a házfedél eszterhéjával. Ennek az oldalát bedeszkázzák és így a pinczegádor felett egy kamra keletkezik, mely granariumul szolgál s melynek bejárója, éppen mint a szobaké, a tornáczról van. Az újabb házaknál azonban ez a toldalék nincsen meg. Elmaradásának valószínű oka az, hogy a haszna nincs arányban azzal a költséggel, mibe a készítése belékerül.

A házak fala rendesen sövényből van készítve, a fedele pedig fenyőfazsindely, avagy *prestijilla*, amely a zsindelytől csak durvább elkészítés módjával különbözik. Nem egyéb ez ugyanis, mint vékonyra hasogatott s csak itt-ott megfaragott fenyőfa lemez, mely valamivel hosszabb, de nem szélesebb a közönséges fazsindelynél. Leginkább a szegényebb emberek alkalmazzák, minthogy olcsóbb a zsindelynél. Ezeken kívül van, főkép az oláh családok házáan szalma fedél is egy pár.

A ház felépítése a következőleg történik. Előbb fundamentot ásnak neki, melyen már meglátszik a ház beosztása. Ugyan ekkor ássák meg a pinczét is. Az így megásott sánczba aztán a fundamentumot és a pinczefalát is kőből rakják fel olyan magasra, hogy a rá alkalmazott farészekhez a föld színén járó víz ne juthasson hozzá. Erre azután elhelyezik a talpfákat, melyek rendesen tölgyfából vannak faragva s végükön róvással vannak összefoglalva. — A talpfákba a négy szegletén, az egyes házrészek kereszt falainál és az ajtók és ablakok helyénél olyan magas oszlopokat véznek és állítanak belé, milyen magasra a ház falát építeni akarják. Az oszlopok tetejére, a talpfákkal egyenlő irányu és hosszúságu gerendákat illesztnek, melyek szintén egymásba vannak róva, ezek a *boriték fák*. Ezeken keresztül rakják a rendesen fenyőfa keresztgerendákat, melyeknek végét a ház elején annyira kinyújtják,

milyen széles lesz a készítendő tornác. A keresztgerendák végére kerekén a négyszögre faragott gerendákból összerótt 4 *koszorúfát* helyezik el, a melyekhez épen a keresztgerendák végénél oda erősítik a szarufákat, melyek közül minden párt a végén összerónak és összegeznek, alább pedig a *kakasüllővel* újból összefoglalnak. Ezekre szegezik a léczet a zsindey vagy prestyilla hosszának megfelelő sűrűségben s a léczre a zsindeylt vagy prestyillát.

Mikor így a ház fedél alá került, akkor alul a talp, felül a boritékfába erősített karókat állítanak, gyéren egymás mellé. Ezeknek a közét aztán jó vastag vesszővel (néha kétfelé hasogatottal) bekertelik. Az így készült sövényt sárral jó vastagon kívül-belől megverik, aztán simára sikárolják és megmeszelik, és készen van a ház fala is. Az ajtóknak és ablakoknak megfelelő nyílást, természetesen, szabadon hagyják, melyekre az ajtók és ablakok készítése és ráillesztése az asztalos dolga.

Ha egy lozsádi ember házába betekintünk, abban a következő berendezést találjuk:

Mindjárt a tornácban hosszú dorong avagy kötél nyújtózkodik el magasan megerősítve. Ezeknek a rajtuk kiterítve látható fehérmüről minden fejtörés nélkül kitalálhatjuk a rendeltetésüket is.

Innen belépve a lakó *házba*, ott mindjárt az ajtótól balra vagy jobbra a keresztfal mellett ott találjuk a szabad tűzü kemenczét (milyen a székelyeké is), melyet azonban a *sparhelyt* a legtöbb helyről kiszorított. Meg kell ugyanis jegyezni, hogy az u. n. konyhában csak akkor főznek, mikor a lakóházban nem kell mellette még egy tüzet tartani, szóval csak nyáron, egyébkor a főzés is a lakóházban történik. — Az ajtóval szemben levő fal mellett vannak az ágyak, melyekben hálni szoktak, más oldalt valamiféle láda, a negyedik falnál a deszka kanapé, vagy *karjas pad*, mely előtt a mindennapi használatra szánt egyszerű asztal áll. Az ágyak előtt rendszeren 2 karos szék és itt-ott egy-két *kicsi szék* (zsámoly) van még a szobában s ha még az alkalmas helyen elhelyezett *tálast* (edénytartó állvány) megemlítjük, akkor elé soroltunk minden butorzatot, mely a lozsádi lakóháznak (szobának) rendes felszereléséhez tartozik.

A konyhában egyik oldalt a kenyér sütőkemencze emelkedik, s ezzel van összefüggesztve a régi szabadttűzü vagy újabb szerkezetű mindennapi főzésre használt tüzelő, melyekből nem kéményen, hanem kürtön jár fel a füst a padlásra, honnan a fedélen hagyott füstlyukakon menekül ki a szabadba. — A konyhának az első fele edénytartó helyül néha külön van választva azon részétől, hol a kemenczék vannak s ezt pitvarnak hívják, melyből egy ajtó nélküli ajtónyílás vezet a másik részbe át.

Az elsőházban a nem mindennapi használatra szánt butor- és ruhaneműjét tartja a család. Itt is van csinosan kimeszelt kemencze a keresztfal mellett, ennek a szomszédjában egy tulipános láda,

aztán a más fal mellett a *kaszten* és a *vetett ág*, melyben párnák és derékaljak (toll-mátrác) vannak a gerendáig felrakva és szépen kivarrott aljú fehér ágyterítővel betakarva, más oldalt egy hosszú *padláda* nyújtózkodik, tele asztalneműekkel, végvásznakkal s egyéb ruhafélékkel; a negyedik fal mellett az almárium (üvegnemű s más edénytartó) és kanapé foglalnak helyet, míg középen a szép házi szőtt abrosszal beterített asztal, a vetett ág előtt meg a karos székek foglalnak helyet.

Itt-ott még tartják azt a régi időbeli divatot is, hogy a falon fent hosszú *tálas* húzódik végig, megrakva használatban nem lévő tálakkal, tányérokkal. Azonban az ilyen tálas polczot ma már csak elvétve lehet egyik-másik házban látni.

Már most ha a lozsádi ember házát valamelyik szomszéd falusi, pl. az ó-piskii oláh házzal (mert a lozsági oláhok épen úgy építkeznek, hogy a magyarok) összehasonlítjuk, a következő különbségeket vehetjük észre:

a) Építési módját tekintve. Az oláh ház rendesen kisebb, gondatlanabban épített és sokkal kevésbé csinos; a tornácza és a pinceszatorok fölé épült gabonataratója mindég hiányzik. Fala ennek is *sövényfal*, de igen ritka a melyik, nem is zsúp, hanem szalmafedéllel ne volna fedve. Különben ezek is ritkán vannak kiépítve az utczára.

b) Beosztására nézve abban különbözik, hogy rendesen csak két osztálya van: hátul a konyha a pitvarral, elől a ház. Azonban kívülről bejárata csak a konyhának van s abból járnak be a lakóházba (szobába) is. Előfordul három osztályra épített ház is, de ennek is csak egy a bejárata kívülről: a leghátul épült kis szobába, abból átjárnak a konyhába, a konyhából a nagyobb lakószobába.

Az oláh háznaknál minden szalmafedelük mellett is kéménnyről még kevésbé lehet szó, mint a lozsádiaknál.

A házon kívül a lozsádi telek udvarán találjuk még a csürt, melynek egyik fele a marha-istálló, a másik az igazi csür, hol a gabonaféléket kicsépelik. Az istálló közelében a trágyadomb foglal helyet.

Ezen kívül rendesen van még *ól* is az apróbb jószágok számára, melyet ők hol *kócsin*-nak, hol *ól*-nak neveznek s mely a szekér s egyéb effélék tartására épített szinből és az igazi ólból szokott állani, de néhol a szin el is marad mellőle.

A csür és az ól is szintén sövény faluak és rendesen szalma vagy zsúp, ritkábban zszindely és prestyilla fedelűek.

Továbbá még a gémes kutat s itt-ott a törökbuzakast és tyúk-ólat találjuk a lozsádi ember udvarán.

Megjegyzendő, hogy a házak beosztása és a telek berendezése egészen olyan, mint a lozsádiaké Hunyadmegye egyéb volt magyar faluiban is, melyekben az eloláhosodás még nem vált teljes mértékűvé, pl. Hosdáthon, Rákosdon (V.-Hunyad mellett), Tordoson.

Rákosdon a csűrök ugyan a házfelőli oldalán állanak a teleknek és a nyitott felükkel keletnek, minthogy északnyugat felől erős viharok szoktak járni.

Temetője kettő van a falunak; az egyik Burnyecz nyugati vége felett még a templomnál is magasabb helyen van, a másik Somos északkeleti oldalánál szintén emelkedett helyen fekszik.

II. A határ.

A külső telkek: szántók, rétek és erdők, melyek együtt véve képezik a lozsádi határt. Ez a falu 4 fő részének megfelelőleg szintén négy külön határra oszlik u. m.: a *Büstéri*-, a *Pataki*-, a *Fekete*- és a *Férszégi* határra. Ezek annyira különálló határok, mintha 4 különböző falu határai volnának és így a patakszeri lakos nem legeltethet a férszégi határon, vagy a Fekete-beli a Büstérin, mert ha egyik *nemzet*-beli marhája beletéved a másik határába, *meghúzzák* a gazdáját, mintha nem is lozsádi ember volna.

1. *A Büstéri- (somos) nemzet határa.* a) Alsóhatár: A kapuknál, Bakuta, Falymák, Fruncák, Istinák, Tögyek alatt.

b) Koezipső határ: Csérremető, Hércégicsére, Kiesi-Csére, Kasárhely, Otaványas, Rókalyukak.

c) Férsőhatár: Bilcék, Bakáncsos, Büstéri szőlők, Csérefejek, Csumak, Kendérhelyek, Samasak, Terek, Válskutak.

2. *A pataki nemzet határa.* Gyürmál Hégyes Pájána, Keringő, Kincsés, Nagy goedroek, Pincék, Póka, Szőlőkalya, Tanórak, Tóknál, Vágatt erdő, Zörhegy.

3. *A Fekete nemzet határa.* Bódi-Goedre, Csakutya, Faluhely, Fél- és lejáró, Flastó, Farró, Irtás, Kákova, Kishatár, Kis-parrag, Lázak, Macsár, Nagyerdő, Nagy-parrag, Nagy-patak, Ódalak, Përgélis, Rét, Ritkás, Sarbanyas, Száraz-dírik, Szőlő-patak, Tiszterdő.

4. *A férszégi nemzet határa.* Bükkös-ódal, Dulmező, Dülődambak, Hangyás-mál, Hëgydülő, Hëjtő, Kandia, Kutrend, Ligeték, Rózsamál, Samas, Tóhelyek.

Ezen dülőnevek közül a legtöbb igen könnyen megmagyarázható, pl. bárki kitalálja, hogy a Csérremenő, Vágott-erdő, Irtás, Samas vagy Tóhelyek stb. miről kapták a nevüket.

Sajátságosak a következők:

Bakuta (szántórész). Hasonló hangzásu helynevek: *Bakota*- (és Taplánfa) egyesült faluk neve Vas megyében. *Bagota* erdő- és falunév: — *Bakottya* szántó és rét Zalában (Lásd Pesti Fr. Magyarország. Helynevei X. lapon és az illető szónál). *Bakonya* székely helynév. (L. Kriza Vadr. 392. l.) — *Bódi goedre* szántó. *Bódi* erdőrész Vargyason Udvarhelyen. (V. ö. Boldi). — *Csákutya* dülő. *Csákhegy* szőlő Zalamegye. *Csákvár* hegy Udvarhely megye Ujszékelnél. — *Csumak* dülő V. ö. *Csokma* (metatesissel: Csomák?) erdőrész Pákán Zala m. (L. Pesti Fr. M. H. az illető szónál). — *Frunczák* dülő. Valószínűleg

az oláh frunsa (levél, lomb) szótól. — *Faluhely* szántó, neve *Kakova* dülő mellett. A hagyomány szerint itt volt régen a falu s akkor *Káková*-nak hívták. — *Gyürmál* szőlőhegy. Valószínűleg Györgymál: Győr: Gyür-mál. (V. ö. szövöszék: szüszek stb.) — *Hegyes-Pajána* szántó. A két összetett szó egy jelentésű. *Pojána* elterjedt hegynév. — *Héjtő* szántó. Eredetileg: *Hegytő*. (V. ö. vaj: vagy). — *Kákava* dülő Rokonhangzásu a Bácsm. *Gákova* ma falu, régen puszta neve; és *Kákonya* dülő Zalában és puszta Somogyban (l. i. m.) Lásd fent a *Faluhely*-nél is. — *Kándia* dülő. Háromszékm. erdőrésznek, Szolnok-Dobokában szőlőnek és szántónak, Diószegen (Bihar), Kolozsvárt és Miskolczon stb. uccának a neve (l. i. m.) — *Keringő* szántó. U. a Zágónban Háromszék és Szászújfalun Alsó-Fehér (l. i. m.) — *Kincses* szántó. Itt sok római és dák pénzt találtak; innen a neve. Gyulafehérvárnál szőlőhegynek a neve. — *Lázak* szántó. *Láz*, *Nagy-Láz* pusztája erdőrésze neve a Hargitában. — *Pinczék* erdős-bokros hely, melynek homokköves, konglomeratos talajában barlangokat vájt a rajta átfolyó patak. — *Póka* dülő. *Pókaföldje*. — *Tanórák* rétség. Elterjedt helynév (l. i. m.) — *Zőrhegy* szántó neve. Udvarhely megyében Rákoson szintén annak, melyet valószínűleg arról neveztek el, hogy a szőrfű (*Anemagrostis spica*) bőven terem rajta. — Érdekes a falu neve is, melyet a következő 3 alakban használnak: *Lqzsádi*, *Lqzsárd* és *Lqzsád*. A falu részek közül: *Burnyec* értelmét nem tudom. — *Büstér* valószínűleg: bővös: bős, bős-tér, hogy olyan helyen fekszik. *Gőse pataka* a *Gőssy* családnévtől neveződik; hasonló a *Kis*-ek pataka elnevezés.

III. A falu lakói.

Lozsád lakóinak számát a legközelebbi népszámlálás adatai szerint 824, melyből 365 oláh, a többi mind ev. ref. vallásu tiszta magyar. Az oláhok a magyar családok jobbágyai voltak s mint ilyenek váltak a falu lakosságának egyik részévé. A magyarság ma is alább nézi őket magánál, oláh legénynyel és leánynyal a magyar legény vagy leány egy tánczba vagy fonóba világért sem menne. Különben ezek az oláhok mind jól beszélnek magyarul is és a magyar emberekkel úgy is beszélgetnek.

A lozsádi magyar nép eredetét a következőkép adja elő a hagyomány: A keresztes háborúk idejében egy vitéz, *Gőse*, nagyon kitüntette magát vitézi tetteivel, minek jutalmául a király akkora földet ígért neki, mekkorát egy nap lóháton körül tud járni. *Gőse* neki indult és a lozsádi völgyet kerítő hegyek ormán — ámbár az erdő nagyon sűrű volt — jó nagy területet került meg. Ez a terület a mai Lozsád és határa. Maga a falu azon a helyen keletkezett, melyet *Gőse* a neki adott birtokon lakóhelyül választott magának.

Birtoka volt, de az isten megáldotta örökösökkel is, mert

négy daliás fiu állotta körül az ősz atyát, mikor halálos ágyán végrendelkezését megtette. Göse, minthogy négy fia volt, úgy a belső, mint a külső telkét négy részre osztotta és mindenik fiának egy-egy részt hagyott. Ezek közül *Vincze* kapta *Felszeget* és a mai *felszegei határt*. Ő az ősapja a mai *Vincze-nemzetnek*. Ferencz, kit színe miatt *feketé-nek* csúfoltak, a *Fekete-ucczát* és a *Fekete nemzet* határát kapta, és az ő utódait gúnynevére ma is *Fekete-nemzetnek* hívják. — Károlynak, kinek természete finomabb, gyöngédebb volt, mint a testvéreie és inkább szerette a könyvet, mint a durvább férfi-foglalkozást és kit testvérei e miatt *herczeg-nek* csúfoltak, a *Patakszer* és a pataki határ jutott osztályrészül. Tőle ered a *Herczeg nemzet*, melybe később a betelepült *Zudorok* is bele házasodtak.¹

A negyedik fiu, György, pedig Büstért és a *büstéri határt* nyerte; tőle ered a mai *Győrfi-nemzet*.

Egy másik hagyomány azonban magáról a faluról azt tartja, hogy az eredetileg nem a mostani helyén volt, hanem a *Fekete-nemzet* határában levő *Kákova* nevű határrészen, melynek egyrészét ma is *Faluhelynek* hívják. A török pusztítások idejében azonban annyiszor dúlták-égették fel a falut a közeli országun fel és le járó törökök, hogy a lakósok egy ilyen pusztítás után otthagyták azt a helyet és a sokkal félrebb eső és így biztosabb mostani helyén építették fel újra.

Hogy ennek a hagyománynak történeti alapja is van, az kitetszik Kerekes János, *tordosi* ev. ref. papnak 1782—94. között saját eklézsiája történetéről irt művében olvasható eme megjegyzésből: Mátyás király idejében a Szászváros körüli falvak (köztük Tordos is) szász lakósnak voltak, de a sűrű török pusztítások miatt e falvak elpusztultak s lakóik is kivesztek. Ezeknek a helyébe telepítették a *tordosi magyarokat*, kik közé később kevés oláh is betelepül, de ezeknek száma később Oláhországból is sokan bejövén hozzájuk, mind nagyobb lett. (Lásd. Prot. Közl. 1893. évi — és köv. számaiban ide vonatkozó czíkket.)

Ha számba vesszük, hogy az országun és a Maros közti síkságon fekvő Tordos falu és a lozsádi *Kákova* nevű dülő egymáshoz mily közel vannak, legalább valószínűségét hihetjük a fentebbi hagyomány történeti alapjának.

Ebből a két mondaszerű hagyományból és abból hogy — a kezem között levő okiratok tanúsága szerint — a lozsádi főbb, nemzetek donatios nemesek voltak, kik fejedelmi adományozás útján nyerték birtokukat és a fent említett lozsádi oláh lakókon kívül a szomszéd *magura-i* oláhokat jobbágyokul, kétségtelenül kiderül az, hogy Lozsád lakói telepítvényesek, kik részenként

¹ A Zudor nemzet származását így magyarázzák: Az első Zudor valamikor, mint kőműves került Lozsádra s ott egy Herczeg-leányba belé szeretett, kit nőül kapván, annak birtokrészén le is telepedett. S minthogy a kőművest oláhuul *Zidar*-nak hívják, ebből keletkezett a Zudor elnevezés.

települtek be mostani helyükre, mint adományozott nemesi birtokukra. Rendeltetésük lehetett Hosdáth¹, Rákosd¹ s más hasonló magyarfalvak lakóival egyetemben, hogy a török pusztításoknak oly igen kitett (Vaskaputól a Strigy völgyén át épen erre vezetett az ut) helyen fegyveres szolgálatot teljesítsenek és e czélból mindig kéznél legyenek.

Az első elbeszélésből az is kitetszik, hogy Lozsádon az egy nevet viselő családokat *nemzet*-nek hívják, amely szó nyelvünk régibb korából maradt meg és egyenlő értékű a mai nemzetséggel. Valamikor a székelyeknél is így használták, minek bizonyossága, hogy az ilyen szólásokban: Héj gonosz nemzet az! Nem jóféle nemzet! (Értsd... nemzetségből való) ma is él hasonló értelemben. Továbbá, hogy a *Fekete*-, *Vincze*-, *Györffy*-, *Herceg*- és *Zudor*-*nemzet* a legrégibbek. Ezen csakugyan élő és igen elterjedt családnevek mellé még a következőket jegyeztem fel Lozsádon: *Egri*, *Farkas*, *Ferencz*, *Gálfi*, *Kiss*, *Székely*, *Takács*, *Técsi*, *Bereck*, és *Bökös*. A *Gössey* (Göse) és *Iklódi* családnevek s még mások is előfordulnak oklevelekben, de ezeknek viselői ma már nem élnek. Felemlitenem azonban azért is szükséges, mert a Gössy Göse alakban a családok eredetéről szóló hagyományban, mint az összes eredeti családok ősapja szerepel.

Az oklevelek 8 ősnemesi családot emlegetnek Lozsádon, melyek a következők: Farkas, Fekete, Gössy, Györffy, Herceg, Zudor, Vince és Berecky (ma Bereck). — A többiek később kerültek oda és pedig nagyobb részük a székely földről, mit a név maga is eléggé igazol, de okleveles bizonyíték is van róla. Ilyen a Gálfi, Székely (ez Apafitól külön donatiót nyert), Técsi, Ferenc és Ince család s talán a Takács és Kiss is, míg az Egri és Bökös másunnan eredett oda.

A keresztnemek közül a legsűrűbben használtak ezek:

Nőnevek: Klára, Ágnes, Ráki, Lina, Julis, Fáni, Zséfa, (Józséfa), Máris (Mária); ezek mellett előfordulnak még az Amáli, Éva, Róza, Zsófi és Viga (Hedvig) nevek is. — Mindenhol elég közkeletűek; még az elváltoztatott alakjaik sem különböznek más vidékiek, pl. a Székelyföldiektől.

Férfinevek: Ábri (Ábrahám), Béni, Anti, Ábi (Ábel), Bálint, Máté, Károly, Samu, Józsi, Sándor, Pista, Péter, János. Ferencz, Lajos, Laczi, Dénes, Gergely és Lázár.

Termetükre nézve a lozsádiak általában közepes nagyságúak; se feltűnően magas se nagyon kicsiny termetű nem fordul elő közöttük. Azonban erős testalkatásnak, széles vállu, kifejtett mellkasu emberek, kik között a fejletlen, gyenge testű ritka.

Bőrük színe általában tisztafehér, de a sötétbarna arcbőrűek is elég sűrűek, míg a nagyon szőkék, úgy a férfiak, mint a nők között ritkák.

¹ Faluk Vajda-Hunyad mellett.

Hajuk általában sima és barna színű, de elég gyakran fekete és ritkán világos-szöke is; vereset egy esetben sem láttam.

Szemük legtöbbször barna színű, de elég sűrű a fekete és kék szem is.

Koponyájuk alkotása szerint — mennyire mérések nélkül megítélhettem — kerekfejűeknek mondhatók. Arczsontjaik nem állanak ki s azért általában kerekded gömbölyű arczuak és úgy a férfiak, mint a nők úgy arczuk, mint természetükre nézve elég csinosak és szépek, habár feltűnő szépség nem is fordul elő közöttük. Igaz, hogy feltűnő rut sem.

Különben csinoság, szépség dolgában, mint általában itt is a nők az elsőség.

Vérmérsékletük szerint általában élénk vérű, lobbanékony természetű emberek. Vélrt vagy való igazukhoz makacsul ragaszkodók, de nem felette indulatosak, mert kisebb verekedések is csak ritkán fordulnak elé közöttük. — Különben értelmesek, barátságos és eléggé nyílt lelkű emberek; nem böbeszédűek, de hallgatagok sem.

IV. Ruházat.

A lozsádi női ruhák a következők: a) *fehérneműek*: ing, pendőly, kapeza és strimfli (harisnya). — b) *Felsőruhák*: lékri, vagyis bálizony, kurka, fërsing, szaknya, keszkenyő, csizma, papucs (cipő).

Hajukat a nők középen ketté választva két oldalt hátra füsülik és hátul két ágba befonják. Ezt a két ágat az asszonyok fejük hátsó felére széles fogu, görbe füsű (kantyfüsű) köré feltekerik kontynak, a leányok pedig leeresztik és pántlikát kötnek csokorra a végébe. A fejüken aztán mindnyájan keszkenőt viselnek. A fülbevaló csak újabban kezdett divatba jöni s éppen ezért csak a fiatalabbjában találjuk, az idősebbeknél nem. — Nyakukra hosszú szál fehér v. zöld színű üveggyöngyöt tekernek; derekukra alul rövid inget vesznek, melynek ujjja hosszú, alján bő és szépen ki van varrva. E mellett néha csipke is díszíti, a mi az ing nyakán is előfordul néha. Az ing mellén — az eredeti szabás szerint — hasíték nincs, hanem a nyakat bőven hagyják és aztán belevarrt kötővel (szalag spárga) huzzák össze a szükséges mértékben. — Az ingre nyáron a lékri (bálizony) veszik avagy keszkenyőt kötnek, t. i. a keszkenőt két áttellenes szeglete irányában összehajtogatják s aztán úgy kötik fel, hogy egy kihagyott szeglet éppen a hátközepére essék, a két végét pedig elől a mellén keresztbe véve, a hónaly alatt hátra viszik és hátul összebogozzák. (Ez a viselet ma már mindinkább ritkán.) Télen ezek helyett a vastag szövötből készült, bő kurkát viselik.

A test törzsön aluli részét a pendely, azon felül a fersing és legfelül a szoknya fedi. A fersing és szoknya igen bővek és felül

rániczokba vannak szedve, aljukon pedig legalul és kissé feljebb két rend idres-bodros fodor fut körbe. A szoknya fölé elül surczot kötnek, a mit apraja-nagyja állandóan visel. — Lábukon régebb csizmát viseltek, mit fehér kapezával huztak fel, ma azonban a csizrát mindinkább kiszorítja a papucs (cipő) még pedig füzös és cugos egyaránt és a kapeza helyét is jórészt elfoglalta a strimfli különösen a fiataloknál.

Ilyen a lozsádi nők viselete, testük diszítésére a mondottakon kívül egyebet nem használnak. Az arczbőr kendőzését hirből sem igen ismerik.

A férfi-ruhák ezek: ing, gatyá, kapeza, kalap, sapka, ujjas, melyek rendesen munyekár-nak hívnak, lájbi, mejrevaló (báránybőr lájbi), gyűszű (szíjöv), csórik (nadrág), csizma, bacskar, czundra (nagy felöltő) és nyakravaló.

A férfi-viselet a következő: A férfiak hajukat rövidre vágva viselik s fejüket nyáron hirtelen felhajló karimájú fekete posztókalap, télen fekete báránybőr sapka fedi. Arczukat egészen beretváltják, de bajszukat meghagyják és lehetőségig hosszúra nevelik. Ingük nyakán lehajló gallérú, mellén pedig a legtöbbször ki van himezve; e himzés igen egyszerű és fehér színű (általában minden fehérműt ilyen színnel himeznek) Az ing ujjá bő, de alján összerániczolják és szűk kézgallért varranak rá; ezt valamint a nyakát is fehér gombbal kapcsolják össze, régebben e czélra fehér laposkötő szolgált. A nyakukra ünnepnapokon rendesen fekete, végén virágos, selyem nyakkendőt kötnek, melyek rendesen kétszeresen tekerintnek rá. Derekukat nyáron a szövétlájbi, télen a belül gyapjas bőrből készült vagy legalább ilyenekkel bélelt mejrevaló fedi, mely alá némelyek még ma is gyűszűt kötnek. Testük alsó részére nyáron rendesen csak a bő gatyát veszik, minek alsó végét belehuzzák a csizmába, a szegényebbek belekötik a bocskorba. Ilyenkor az ing alsó része szabadon lóg le. — Télen azonban a gatyára szűk nadrágot (csórik) húznak, mely darócz posztóból készült és egészen magyaros szabású, csak nem mindég zsinóroztatják meg. A nadrág rendesen sötét szürke színű vagy fehér, eleje feketébe szegett és a szárába két oldalt, ha zsinórozva nincs, összehajtott fekete posztót varrnak bele. (Az oláhokén se szegő se más ilyen diszítés nincs és azok csak fehér színűt viselnek; t. i. a más falusi oláhokén). — A lájbira v. mejrevalóra pedig (még nyáron is ünnepies alkalmakkor vagy hüvös időben) ujjast (munyekár) vesznek vagy csak úgy a vállukra, vagy rendesen felöltve, különösen hidegben, a mikor meg a czundrát is rá veszik, mely sötét színű darócz posztóból készül és vállravetőleg jár rendesen.

Különös az, hogy e ruha-nevek közül kurka, czundra, munyekár, csórik oláhból kölcsönzött elnevezések, holott maguk a ruhadarabok úgy szabásra, mint elkészítésre nézve különböznek az oláhokéitól. Ennek valószínű magyarázata az lehet, hogy tréfásan vagy hogy, használni kezdték a különös hangzású idegen elne-

vezést, a mi aztán mind általánosabbá vált, mignem végre kiszorította a magyart. Pl. az *ujjas* elnevezés most indult kiveszésnek, ma-holnap kiszorítja a *munyekár*. A kölcsönzés ilyen módját más szavakon is észlelhetjük, pl. éppen a lozsádiaknál az *és*-t majdnem teljesen kiszorította a *si*, az *ól* szót a *kócsin*, a ványol-t a *dubál* stb.

E ruhák közül a fehérneműeket, úgy szintén egyéb efféléket is (mint *abrasz*, *kendő*, azaz törülköző, *kosártakaró kendő*, *takaró kendő* és a különféle ágyruhák), mind házi szőtt vászonból készítik, még pedig anyagára nézve *kendér*- és *gyapott-vászonbúl*. A kender-vászon egészen tiszta kenderből van szövve, a gyapott vászonnak a beöltő része gyapott fonal; azonban szőnek tiszta gyapott vásznat is. A gyapott fonalat hozzá, természetesen, a boltból veszik, de a kenderfonalat maguk készítik.

A kender vászon a következő módon készül: A kendert, miután eléggé kifejlődött, előbb a *virágast*, osztán a *magasat*, kinyűvik, megszáritják aztán 8–14 napig áztatják, áztatás után megszáritva a *tinólo*-val kitörlik, aztán meghéhelik. Ilyenkor a finomabb száluakat külön válogatják és a következő négy minőségűt kapják: 1. a *kendér-szálat*, mely a leghosszabb és legfinomabb szá-lakból áll; 2. a *melyik*-et, mely kevésbé gyöngébb az előbbinél, 3. a *pác*-ot, mely rövid, durvább szálu és végül 4. a *szösz*-t, melyet másutt *kóc*-nak vagy *csepűnek* hívnak és mely a legdurvább s csak pokrócz s más effélék szövésére alkalmas. — Összevetve ezeket a székelyföldi elnevezésekkel a következő eredményt nyerjük: *kendér-szál*: *kender*; *melyik* a székelyeknél: *pác* (a *melyék* szó ott a szövőszékre feltett fonalat jelenti, mibe az *ontok*-ot belé öltögetik); *pác*: *szösz*; *szösz*: *csepű*.

A kender-szálból és melyikből szövik a finomabb, főként fehérneműnek és ágyneműnek való vásznakat, a *pác*-ból font fonalból meg a durvább, törülő ruha s más effélének valókat.

A vászon lehet *sima*, *fenyűágas*, *baraczkmagas* és *darázs-fészkes*. Valamennyi fajta meg van a székelyföldön és más vidéken egyaránt.

A fonalat az orsóról *matóllá*-ra vetik, azon *pásmák*-ba kötö-zik: egy pászma 10 ige, egy ige 3 szál. Aztán meg *farral*-ják, hadd fehéredjek s úgy kerül a szüszekre.

V. Táplálkozás.

Naponként rendszeren háromszor étkeznek: reggel 8 óra körül megeszik az *ebéd*-et, mely nyáron valamiféle *leves* (pl. krumpli-paszuly- vagy más zöldségféle- és laskaleves, rendszeren hús nélkül); télen *tejes puliszka* vagy valamelyik *leves az említettek közül*, délben van a *délebed*, melyen újból valamiféle *levesétel* vagy *puliszka tejjel és turóval*, télen *disznóhussal és káposztával* járja; este szürkültkor van a *vacsira*, — mikor hagyoma tokány, tejes v. turós puliszka vagy valamiféle árva leves az ételük. — Ezek mellett természetesen

a husos ételek is előfordulnak közbe-közbe, csakhogy ezek hétköznapokon ritkábbak.

Vasárnap és más ünnepnapokon a hús elengedhetetlen a délebédnél s vagy levest főznek belőle vagy sültnek eszik. Ilyenkor bor is kerül az asztalra, hiszen ritka, kinek egy kis szőlője ne volna.

Munkaidőben reggel elindulás előtt frustukot is esznek, mi egy darab kenyérből és egy porció pálinkából áll rendesen; továbbá d. u. uzsonáznak, még pedig rendesen kenyeret hagymával és szalonnával avagy túróval.

A legsűrűbben használt ételek a következők: *krumpli-leves*, *zöldborsó* és másféle borsó (paszuly)-*leves*, *laskaleves*, *paradicsom-leves*; *takány* (apróra vágott hús jó levesen hagymával és krumplival is megsütve), *hagymataakány* (zsirban kirántott, megvagdalt hagyma), *zsiros krumpli*, *rántott tojás*, *káposzta* (zsiros, nyers és töltött), *puliszka*, *lepény* (kenyérsütés alkalmával egy darab tésztát ellapítanak, a közepét túróval vagy egyébbel megtöltve összehajtják s úgy a kemence földjén megsütik). — Továbbá: *pánkó* (fánk), *csoeroege*, *kürtőskalács*, *kaldés*, *bélés*, (minden másféle sült tésztaeműnek az általános neve).

Ezekon kívül a háztól kikerülő *disznó*- és *majorsághús*-ból és rendesen vásárolt *szarvasmarha*, *juh* stb. húsból készült egyéb ételek.

VI. Betegág.

Farkas Antiné, kit Julisnénak szólít az egész falu, sietve halad a Büstér felé, pedig nem üres ám a keze, mert mind a kétőben egy füles kosár van, leterítve csipkés szélű, patyolat-fehér kosártakaró kendővel. A kosár nem lehet üres, mert rajta a kendő magasra fel van domborodva valami alája rejtett dologtól, felette könnyű sem, mert csak úgy húzza lefelé Julisnénnek munkára szokott két karját. Mindjárt kitünik, hogy mit fed a fehér takaró, mert amott épen szembe jő vele Zudor Józsiné, ő pedig megbilenti azt a takarót s azt sem tűri el, hogy végére ne járjon a Julisnén sietése okának.

„Mi a csudám! hova ményén ked olyan sijetve, mintha kergetnék? . . . Jaj magam! de még van rakva a ked kasara; hát asztán azt a sak jó pánkót, kürtös-kalácsat, ezt a drága jó tyukhúsas laskát hová viszi? Tán bizony valakinél érre repült a gólya?”

„Erre bizony! . . . A drága Klárikám olyan fiut csált a hajnalba, hogy nagyabban sír, mint a tanyító úr ünnep első napi éneke!”

„Na az isten álgya még sak jóval szégint! De sijessén, mēt jól esik a betegültnek egy kicsi jó enni való. Az isten álgya meg kedét is!”

Julisné fogadta a köszönést és tovább haladt, aztán nem sokára betért egy házba, hol az ő Klárikája lakott.

Ott feküdt a fiatal menyecske ágyában, ágya előtt ringó bölcső állott, melyben egy kis gyermek szendergett, kit a bába-asszony éppen akkor altatott volt el. Julisné csendesen — nehogy a kicsi felébredjen — kirakta az asztalra kosarai tartalmát, melyből az egyebek mellett egy kis ital (bor és mézes pálinka) is került ki, hogy Klárika annál hamarabb erőre kapjon. Aztán rövid suttagó beszélgetés után tovább ment — sietett mert sok volt a mezei munka — de előbb ruhája széléből egy kis foszlányt tépett ki, nehogy elvigye az álmát a kicsikének.

A beteghez ilyenképpen a következő napokon is be-belátogatott egy-egy asszony bötartalmu kosarával, mindaddig, míg felgyógyult és maga is utána láthatott a főzésnek.

Igy segítenek a gyermek-ágyas asszonyon, hogy míg feküdnie kell, el legyen látva jó ételekkel. Az ilyen napokon jó dolga van a többi családtagnak is, mert ők is részesednek a sok jó mindemből, amit rokonok és jó ismerősek a beteg asszonynak visznek.

Mihelyt az asszony fennjárhat, mindjárt megtörténik a keresztelő, a mikor a komák együtt fogyasztanak el egy jó vacsorát.

Ennyi az, ami a születéskori szokásokból megjegyzésre érdemesebb, legfőlebb még azt említhetjük meg, hogy a boldog állapotú asszonyt kellő tiszteletben tartják és hogy a születésnapja — mikor a férjnek nincs szerepe benn a szobában — valóságos ünnepszámba megy.

VII. A fonó.

Ismeretes népszokás; itt is, mint másutt, a leányos házaknál rendre szokták hétköznapi estéken tartani. Ide a leányok közé a legények is eljárnak egy-egy mosolygást, jó szót, sőt esetleg csókot is remélve szívük választottjától, ha elég ügyesek annak elejtett orsóját elkapni. Az így elkapott orsót ugyanis nem lehet kiadni váltság nélkül, a váltságot pedig csak kész csókban fogadják el.

A fonóban a vig tréfálódzás és nevetgélés közben gyorsan telik az idő, lassabban az orsó is telegetik, s ha egyik már tele van — mert egy este két orsót kell telefonni, akkor közbe megpihennek. Hogy pedig a pihenés alatt se üljenek hiába, különféle játékokkal szereznek mulatságot maguknak.

E játékok közül említésre méltóbb az ugynevezett *puczurkázás*. Játék ez, de bizonyos fokú babonásság is van benne. Két módja van; az egyikkel arra igyekeznek feleletet kapni, hogy a titkos vagy tudott kedvese igazán szereti-e az illető leányt vagy legényt, olyanformán, mint a Margaréta-virággal ezt a műveltebb osztályhoz tartozó ifjak is mindenfelé teszik.

Úgy történik ez, hogy vesznek egy kis szöszet, azt jó puhan összegöngyölítik golyóvá és meggyújtják. Ha égés közben felszáll a golyó, akkor igaz a szeretője a próbára tett legénynek vagy leánynak, ha nem, akkor gyöngé a reménység.

A másik mód a következő: Vesznek újból az előbbinél valamivel több szösz, s abból csinálnak egy körülbelül 2—3 dm. átmérőjű, lehetőségig egyenletes vastagságú kört. E kör egyik pontjára tesznek egy szösz golyócskát, a mi jelenti pl. a próbára tett leányt. A kör más két pontjára ismét két golyócskát tesznek a leány jelzőtől egyenlő távolságra; ezek jelentik a két szeretőt.

Az így elkészített közt aztán a két szeretőtől egyforma távolságra lévő pontján meggyújtják, a szösz ég mind a két szerető felé, mignem azok is meggyuladnak, s a melyiktől hamarabb a leányt jelentő golyóhoz ér a láng, az ég lángolóbb szerelemmel az illető leány iránt.

Ezekén kívül egy-egy dallal is fűszerezik a mulatságot: mignem a 11 óra közeledése hazamenésre inti az illetőket és széjjel oszlanak, hogy a következő este újból részük legyen ugyane vigségban és örömekben.

Itt megjegyzem, hogy a leány és fiu, míg gyermek számba mennek, tegezik egymást, de a mint a leánykából leány és a fiuból legény lesz, mindjárt megváltozik a dolog, mert akkor a leány többé nem tegezi a legényt, hanem bá(bátya) czimmel tiszteli meg, asszony korában pedig az urát csak egyszerűen ked-nek szólítja. A férfi azonban a leányt tegezi mind végig.

VIII. A táncz.

Lozsádon is egyik főmulatsága a népnek a táncz, minek főképpen akkor van ideje, mikor egyéb munka nem marad el miatta, t. i. a sátoros ünnepek alkalmával. — Legnevezetesebb a karácsoni táncz, mely az ünnep 2-ik napján kezdődik meg s még ujév napjára is átnyulik. Lefolyása a következő.

Ünnepek előtt összeegyeznek a legények s megfogadják a hegedűseket (így hívják a muzsikusokat). Aztán valamelyik leányos háznál, hol legtágasabb szoba van, helyet kérnek a táncznak. A kérésnek, természetesen, örömmel tesznek eleget s így az előkészületeket megtévé, várnak az ünnep 2-ik napjáig. Akkor a részes legények párjával eljárják a leányos házakat s meghívják a leányokat a tánczba.

A meghívás, mely d. e. történik meg, a következőképpen foly le: a hivatató legények illedelmes kopogtatás után belépnek a szobába és jó napot agygyon istent köszönné, jövetelük célját ekképen adják elő:

„Hagygya el ked Sárít a széktetőbe, eczczér-kéczér meg-széktetük, a harmadikszer haza lityin-fityinkáztatuk!”

Azonban ez a meghívó-forma ma már mind ritkábban hallható, mert rendesen helyette egészen egyszerű módon mondják el, hogy ennél s ennél a háznál vecsernye utánra tánczot rendeztek s az abban való részvételre a házigazda se sajnálja az ő becsületes leányát elhagyni.

A meghívásra, természetesen, kosarat nem kapnak sehol, mert az a leány, ki meg meri tenni, hogy el ne menjen, örökre ki van zárva minden mulatságból, s nemcsak a legények, de még a leánytársai is kerülnek, mintha belpoklos volna.

A dolog így rendben lévén, a vecsernyei harangszó elhangzása után csakhamar rázendítenek a hegedűsek egy vig nótára. A fiatalság pedig minden irányból igyekezik a tánczos házhoz, hol nemsokára még az udvar is megtelik hallgatókkal és nézőkkel.

Bent pedig a hegedűs ugyancsak huzza az oláh motivumokkal felczifrázott csárdást és foly a táncz frissen, azaz, hogy előbb lassan egy kis ideig, rá pedig jó frissen, jó hosszú ideig, kis szünet után újból egy rövid lassu és egy hosszú sebes csárdás következik, s aztán szünet és a táncz tovább is ilyenképpen váltakozik egész esti 7 óra tájáig, mikor kiki haza megy vacsorálni, de 9 órakor megint együtt vannak, s csak a viradat veti újból haza őket. — Vecsernye utánig aztán pihennek, akkor azonban újból kezdik és járják, mint épen az előtte való nap. Épen úgy tesznek aprószentek napján is (mi a 4 napja a karácsoni ünnepnek).

Aprószentek napjával a szent ünnepek bevégeződnek s a táncz is megszűnik, de újév napján még egy napival megszerzik, valószínűleg azért, hogy az esztendő elég vigan kezdődjék.

Ez alatt a hosszú nap alatt, a mint említém, folyton csárdást tánczolnak, csak ritkán járnak egy-egy *párnástánczot* is.

A lassu csárdás, illetőleg lassu magyar, az általánosan ismertől abban különbözik, hogy balra nem lépnek benne kettőt, hanem csak egyet; jobbra azonban megteszik a rendes 2 lépést.

A sebes csárdást ugyancsak frisen járják. — Maga a táncz sokféle figurából áll, s így változatos és szép. A figurák közül a legtöbb ismeretes, de van 2 ritka és sajátságos is közöttük. Az egyik az u. n. *surlás*, egy forgó figura, melyet nem ok nélkül hinak így, mert jellemző sajátsága az, hogy forgás közben a külső lábon levő csizma talpával a padlót ugyancsak surolják.

A másik érdekes rész az, mikor a legény a csizmája szárát veri. Ilyenkor a leánynak minden ütésre fordulnia kell egyet, a kettős ütésre pedig vissza kell fordulnia és a legénynyel összefogóznia, hogy aztán együtt tánczoljanak tovább.

A *párnástáncz* a régi idők maradványa. Benne a legények és leányok felváltva összefogóznak körbe. Egy leány beáll a kör középebe bal karján egy kis párnát tartva. A muzsikaszóra aztán a körben állók hol jobbra, hol balra forognak, a párnás leány is fordul egynehányat a kör közepén, miközben kiszemel magának egy legényt a körből s annak elébe állván, odanyújtja a párnát. A kiválasztott legény a párnát elveszi, beáll a körbe s megcsókolja a leányt, aztán jól megforgatja, közbe-közbe sem fösvénykedvén a csókkal. Ezután a leány beáll a körbe, a legény pedig magára is fordul egy párat, aztán kiválaszt magának egy leányt, kivel

szintén fordul egy párt s vált egy pár csókot, aztán pedig magára hagyja és visszaáll a körbe.

Igy foly ez aztán tovább is, a míg bele nem unnak és csárdásra nem fordítják a dolgot.

Meg kell azonban jegyezni, hogy táncz közben a legények nemcsak a lábaiknak adnak dolgot, hanem a kezükkel is ugyan-csak pattogtatnak, és hogy a szájuknak is hasznát vegyék, szót is bőven adnak a táncznak, úgy hogy jó messze elhallatszanak a ritmikus kurjantgatások, mivel egyik legény is, a másik is füszeri a mulatságot.

Érdekes, hogy Hosdáthon és Rákosdon stb. a lassu csárdást nem csonkítják meg, mint a lozsádiak, holott a tánczuk egyebekben egészen megegyezik. Azonban a *párnástáncz* Lozsádon még most is szokásban van, míg az említett két faluban csak lakodalmkor.

Lakodalmi szokások Hajdú-Hadházon.

Ha a legénynek meg van a választottja s a házasságra elhatározta magát, első teendő a megkérés. A fiatal ember maga ritkán kéri meg személyesen a leányt, hanem rendesen kérőkre bizza a dolgot, akik legtöbbször tekintélyesebb emberek, hivatalnokok szoktak lenni. Ha maga szándékozik a megkérést eszközölni; valamelyik délután elmegy a leányos házhoz, röviden előadja jövetele célját szép, ékes szavakkal:

„Édes bátyám uram, édes nénémasszony, több tisztelt hozzátartozóival, szeretettel felkérem és engedelmeimből előadom a mostani megjelenésemnek állapotát, hogy én oly végből kíváncsoztam megjelenni a kigyelmetek érdemes házáknál, hogy én bizodalمام által a házassági életre lépni szándékoztam és a kigyelmetek leányokat, . . . t, mint becsületes, jó nevelésű leányt, magamnak házastársul megszemlélni kíváncsoztam és irányában minden tekintetben tökéletes meglegedésben vagyok, hogy ha Isten rendelése által és bátyámuram és nénémasszony egyező akaratjával, de még nagyobb részben szeretett leányuknak hozzám szíves érzésével és hajlandóságával személyét házastársul megnyerhetném, szivemből szeretném. É végre bátorkodtam hát szivemből előadni mostani megjelenésemnek állapotát, hogy ha is bátyámuram és nénémasszony vélem tökéletes meglegedésben volnának, akkor lennének irányomban olyan szívességgel, hogy nyilatkoztassák ki szíveiknek érzelmét vagy pedigha aztat épen most ki nem nyilatkozhatják is, legyenek szívesek valamely napot vagy órát hagyni határidőül.“

A választ azonnal ritkán adják meg, hanem néhány nap mulva megüzenik.

Legtöbbször a legény nem maga kéri meg a leányt, csak az előleges puhatolózást teszi meg személyesen. Magához vesz ugyanis egy kulacs bort s egy este elmegy a leányos házhoz. Társalgást kezd, kulacsából megkínál mindenkit, a leányt is; beszélnek mindenről, csak arról nem, a miért jött. Mikor a kulacs kiürül, fogja magát s távozik. Ha a háziak a kínálást csak immel-ámmal fogad-

ják el, a leány pedig ugyancsak szabadkozik a bortól, hogy nem szokott vele élni, az esetben a legény tudja, hogy hiában járt. Több lépést a dologban nem is tesz, hanem másutt próbál szerencsét. De ha szívesen fogadják a kínálást, még a leány sem utasította vissza és távozáskor a kulacsot a háziak a maguk borából ismét megtöltik, az annak a jele, hogy a vendéget szívesen látták. Néhány nap múlva tehát „követ“-et küld a leány szüleihez, rendesen valami idősebb asszonyrokonát, ki szóbeszéd közben, szép módjával tudatja, hogy miért jött. A szülők is megadják a választ, mely után következik a kérők teendője.

A kérők már biztosra mennek, mert hisz a legény a leányt már „megkövetelte“ s kedvező választ kapott. Ha már ennyire ment a dolog, a viszonyt csak a legritkább esetben bontják meg, ha t. i. egyik vagy másik félnek utólagosan jutott valami olyan dolog tudomására, mely a házasságot lehetetlenné teszi.

Kérő kettő szokott lenni: az idősebb a „násznagy“, a fiatalabb a „kutyautó“. Megjelenvén a leányos háznál, egy kevés beszélgetés után, különféle bibliai idézések között, előadják, hogy miért jöttek s megkérik a leányt ennek és ennek a becsületes legénynek számára. Formaság kedvéért megkérdezik a leányt is, ő is igent mond. „No hát akkor, húgom, fogd ezt a jegyet, melyet az a becsületes legény küldött“, s átadnak 10–50 frtot a legény módjához képest, mely a menyasszony kizárólagos tulajdona marad s azt arra a célra fordítja, melyre neki tetszik. A leány egy szép inget, nyakkendőt ad vizionzásul.

A vőlegény hamarosan értesül a kérés eredményéről, hozzátartozóival együtt megjelenik s megülük a kézfogót egy kis mulatsággal.

Meghatározzák a lakodalom napját, megteszik a szükséges bevásárlásokat s kiválasztják a vőfélyeket, kik a vendégeket fogják meghívni. Vőfélyekül a pajtások közül csinos, ügyes, nyalka fiukat választanak. Jelvényük egy cifra kendős és szalagos bot és csinált-virág mellcsokor hosszan lelógó szalagokkal. A jelvényeket mind a két vőfély a menyasszonytól kéri:

Mint idegen vendég, ez házhoz betérek,
Itten egy kevés időre szállást kérek,
Mig panszaimat itten előadom,
Mert szívem érzelmét tovább nem tagadom.
Az én jó barátom lépett házasságra,
A kigyelmetek házoknál talált élettársra;
Hivatalra azért méltatott engemet,
Hogy gyűjtsék az ő örömeire egy fényes menyegzői sereget.
De minek előtte behívogatnék,
Ezen kezemben levő vesszőt és kalapot
Ekesítsék fel valami czimerrel,
Akkor leszek készen, mint katona, fegyverrel.

Ha pálcájukat és kalapjukat felékesítik a kívánt „czimerrel“, azt szépen megköszönik:

„Köszönöm, uraim, ezen kigyelmetek szíves ajándékokat, melyet kalapom- és botomra függesztettek. Kívánom a két ifju pároknak a szeretetet és békességet; Isten után ezek vezessék, de hogyha az halál éltök virágát elhervasztja, vigye az Isten boldog országába és mind ezeket tiszta szívemből kívánom, végre az Isten mindnyájunkat megáldjon!”

A vőfélyek ezen szavakkal hivatgatják meg a lakodalomra a vendégeket:

„N. uram és N.-né asszonyom én általam tiszteltetik kigyelmeteket, hogy szerdán reggel 8 órára, a hitnek meghallására és egy kevés mulatságra szívesen látják ő kigyelmük kigyelmeteket, mint kedves vendégeiket.”

A lakodalom előtti vasárnap estére összegyűlnek a menyecskék, leányok a lakodalmass házhoz „csigapergető”-re. Mindegyik visz magával egy tányér lisztet, néhány tojást, a melyből aztán nemcsak a lakodalomra szükséges „csiga” kikerül, hanem marad is a lisztből és tojásból.

Néhány asszony meggyurja a tésztát s darabokra vágdalva egy befedett fazékba teszi, hogy ki ne szikkadjon, mert különben nem lehet majd kinyújtani. Mások a tésztát gyorsan kisodorják jó vékonyra s adják a harmadik kézbe, a hol „koczkák”-ra elmetelik. Egy hosszú asztal mellett már várakozik egy svadron fehér-cseléd az elmetélt tésztára, hogy azt „csigá”-vá alakítsa. Ez pedig így történik: Egy kis szövőbordadarabra rátesznek egy tészta-koczkát, egyik sarkát felhajtják s egy hegyes fával végighengerítik a bordán úgy, hogy a tészta rá lesz hengergetve a hegyes fára s a borda fogai által csigavonalu mélyedéseket kap. Most leveszik a fáról és egy helyre rakják. Minden egyes koczkával így kell elbánni. Szaporátlan munka, de „sok kéz, hamar kész.”

E közben a legények adomákkal, tréfákkal mulattatják a munkásokat vagy danolnak. Mikorra aztán elfogy a dolog, akkorra odakünn elkészült a „pergelt” csigaleves — mert ezt kapnak vacsorára — s evéshez készülnek. Az első tálat a vőfély hozza s e szavakkal adja az asztalra: „N. uram és N.-né asszonyom ilyen ételbéli készítménnyel kíván kedveskedni szeretett vendégeinek, tessék elfogadni.”

A legények előkerítenek valahonnan valami három szem cigányt, s mikor a vacsorának vége van, az asztalokat, lóczákat félretakarítják az utból s rákezdik a ropogós csárdást. „Letapossák a csigát, hogy ki ne bomojjék.” A táncz eltart éjfélig, éjfél után 1—2 óráig, már a milyen a kedv. Akkor szétoszolnak, hogy a lakodalomban ismét találkozzanak s élvezzék a saját készítményü csigát, melyet a levesben megfőzve „meleg lyuk”-nak, néhol „libagégé”-nek is neveznek.

*

Az esküvő rendszerint szerdai napon, a reggeli isteni tisztelet után szokott megtörténni; történhetik máskor is, de ez esetben fizetni kell néhány forintot az egyház pénztárába.

A lakodalmas nép elhelyezkedik a templomban s résztvesz az isteni tiszteletben, melynek végeztével az egyik vőfély oda megy előbb a vőlegény, azután a menyasszony elé s többé-kevésbbé ügyes meghajlással előhívja és az Úrasztala elé vezeti őket, hol aztán a pap elvégzi az esketést.

Esküvő után kijönnek a templomból. Mind a két felekezetnek ott várnak már a cigányai s azonnal rárántanak valami induló-féle nótát. A vőlegényes és menyasszonyos csapat külön-külön indul haza, a mint a templomba is külön mentek. Elöl megy a vőfély a szalagos, kendős bottal, utána a két násznagy. Ezek után jön a vőlegény, mellette két oldalt tekintélyesebb rokonai közül néhányan. Most következnek sorban egymás után az öregebb és a fiatalabb házas emberek, majd az asszonyok és pedig előbb mindig az idősebbek és a hivatalos uri nők, azután a fiatalabbak és a leányok. A leányok után mennek a fiatal legények szép zsinóros, pitykés, fekete magyar ruhában, sarkantyus csizmában, darutollas kalappal. Kezükben kulacs. Néha lőnek is egyet valami rossz pisztolyból, de „danolnak” mindnyájan, a hogy csak tudnak és ugrándoznak, ketten-hárman összefogózva. A hátuk megett húzza a cigány. Hegedű, klarinét fel van szalagozva. Oldalt és leghátul követi a csapatot a bábéskodók és gyermekek serege.

A menyasszonyos csapat rendesen csekélyebb szokott lenni. A menyasszony a férfiak után megy a „*déczbundá*”-ban, melyet a vőlegénye vett neki. Mellette két oldalt a két nyoszolyóleány halad.

Igy vonul a menet végig az utczákon, mindig gyalog és tesz minél nagyobb kerülőt, hogy mentül többen lássák. Ha valami szűkebb utcán kell keresztül menniök, megtörténik néha, hogy egy sárral bekenet szalmakötelet húznak előttük keresztben, melyen át kell törniök vagy bűniök, ha más utcába nem akarnak kerülni. Ezen szokás a régi időkől maradt fenn, mikor még lovaslegények vezették a csapatot, kiknek virtuos cselekedetét képezte, ha kardjukkal a kötelet el tudták vágni. Ha azonban a kötélbe lánczot is rejtettek, akkor a kard nem ritkán ketté is törött, nagy mulatságára a kötél két végénél összegyűlt népnek.

Utközben megáll a nép valamelyik utcásarkon, ahol várják már a lakodalomlesők: asszonyok, leányok, gyermekek; a cigány ráhúzza a lassut, néhány legény kiáll a fagyra, tesz egypár fordulót magában, azután nagyot üt a tenyerével a csizmája szárára, int a mutató ujjával valamelyik leánynak vagy menyecskének a nézők közül, az odamegy hozzá és járják együtt. A lassu után jön a ropogós friss. Mig hazaérnek, ezt a tánczölást ismétlik több utcásarkon is.

Szegényebb ember lakodalmánál különösen sok utcát megkerülnek, hogy teljék az idő s minél kevesebb étel és ital fogyjon el.

Otthon a „*nagy ház*” — első, nagyobb szoba — már ki van

takarítva, a szoba földje be van hintve nedves homokkal, hogy majd a tánczolóok port ne verhessenek és a földet fel ne rugdalják. A fal körül levő lóczákra letelepszik, aki helyet tud magának szerezni s elkezdődik a kávézás, különösen a nők között. — a férfiak inkább a pálinka vagy a melegbor mellett maradnak. Jó az ilyen hidegben! — Künn a konyhában megfőznek egy nagy fazék kávét, felforrallnak egy jó csomó tejet, összeöntik, „*csülkör*“-t tesznek bele és findzsákban szétosztják. Aki nagy kedvelője a kávénak vagy ritkán jut hozzá, háromszor is megrépetálja. Még a gyermekeket is megvendégelik kávéval, hadd emlegessék meg a lakodalmat! Öntenek nekik egy tálba, körülülük, teleapritják kalácscsal, ki kis, ki nagy kanállal nekiesik és habsolja.

Ez alatt a férfiak sem ülnék tétlenül; az egyik szögletben levő asztal csakhamar megtelik boros buteliákkal, „*óros*“-okkal (kancsó) és „zoldavizes“ üvegekkel. Nagy rózsás, tarka tálakban áll az asztalon a felszelt kalács.

Evés és ivás közt telik el az idő délután 3—4 óráig, mikor a vőlegényes háznál összeszedelőzködnek s nagy zeneszóval elmennek a menyasszonyért. Ennek a házánál már várják őket; tövig ki van tárva előttük a kapu, azon eresztik be őket, nem a kis ajtón. „Ne úgy jöjjenek be, mint a tolvajok!“ A küszöbön a gazda fogadja a jövevényeket. Erősen kínálgatózik, hogy menjenek be a szobába, honnan a házi vendégek lassanként kiszorulnak s helyet adnak a most jötteknek, csak néhány tekintélyesebb vendég marad benn. A menyasszony elvonul valamely félreeső szobába vagy kamrába, mit azonban a vőlegénynek menten megsugnak s az utána is lopózik.

Odabenn a nagy házban a vendégek elhelyezkednek, megkínálják őket a háziak kávéval, kalácscsal, borral; időznek egy kissé, még tánczolnak is, végre aztán a kérő násznagy felemelkedik s, elkezd, hogy: „Mi a szent házasság erányában jöttünk . . .“ Ekesen elhistorizálja aztán, hogy Évát hogyan rendelte Isten Ádám mellé s beszéde végre oda lyukad ki, hogy „ez házban lakozó menyasszonyt“ is hogyan rendelte Isten az ő vőlegényüknek, kéri tehát, hogy ne sajnálják őt kiadni. A kiadó néhány szóval odaajánlja a menyasszonyt, csak az a kérése, hogy jól gondját viseljék. A vőlegény megköszöni a szülőknek, hogy leányukat az ő számára jószágban és erkölcsösségben fölnevelték, a menyasszony keserves zokogások között elbucszuk szüleitől, rokonaitól s nagy hujjogások és zeneszó mellett elviszik.

A menet ez alkalommal következőleg alakul: Elöl megy a két vőfély, utánuk a két násznagy, majd a vőlegény, körülvéve fiatalabb házias férfiaktól. Utánuk következnek a többi férfiak, kik után lépdél a menyasszony, mellette két oldalt a két násznagyné, utána mindjárt a nyoszolyóleányok és a kísérek az apai háztól, többnyire asszonyok és leányok. Sorban következnek azután a többi asszonyok, leányok, a legények kurjongatva, tánczolva épp

ugy, mint mikor az esküvőről mennek haza. A cigány huzza utánuk.

A menetek sorrendjét mindenkor a legszigorubban megtartják.

*

Haza érkezvén a menyasszonynyal, a vőlegény apja üdvözlí menyét néhány szóval.

Miután az új menyecske egyet tánczolt s bemutatta magát, hogy nem sánta ám, a vendégek nagyobb része elszéled, hazamegy és csak estére, vacsorára gyűl ismét össze. Ekkorra már el vannak készítve az asztalok a nagy házban, többnyire olyan szorosan, hogy alig lehet mozdulni. Meg vannak rakva tányérokka, boros és szédavizes üvegekkel; itt-ott egy rakás darab-kenyér. Kés, villa nagy ritkaság, nem is tudna a gazda annyit összekéregetni, a mennyi kellene; egy-egy pléhkanál azonban többnyire mindenkinek jut. Aki ismeri a szokást, az hoz magával evőeszközt.

Hosszas kínálkózások és rendezkedések után mindenki helyre jut. A vőlegény és menyasszony egymás mellett ülnek a tükör alatt.

A legelső tál étel a csigaleves tehénhussal. Behoz a vőfély egy tállal s ezen szavakkal teszi az asztalra: „N. uram és N.-né asszonyom ilyen ételbéli eledelékkel kíván szíveskedni szeretett vendégeinek, tessék elfogadni“. Néhány fiatal ember segíti behordani a többi tálakat, melyekből mer kiki magának, ahogy tud, mert a merőkanál ritkaság.

Második tál étel a töltött káposzta. Az első tállal most is a vőfély hozza, háta mögött sorban állanak segédei, kezükben egy-egy káposztás tállal. Ezeket kézről-kézre adják, a vőfély az asztalra helyezi, a leveses tálak pedig szintén kézről-kézre adva kerülnek ki a konyhába.

Az ügyes vőfély minden tál ételre mond valami rigmust, de ez nincs általános szokásban.

Áll ugyan a vacsora néha több fogásból is, de legszokottabb a három fogás és akkor legutóljára jön a „sült hus“. Sült husnak általában csak a tyúkhust nevezik. Künn a konyhán egy kád vagy teknő tele van kisebb-nagyobb, egészben megsütött tyukkal, melyeket a gazdasszony csak úgy egészben tálakba rak s mindegyik fölé tesz egy sokszorosan összefont, akkora kalácsot, mint egy talyigakerék. A sült hus javát az érdemesebb vendégek kapják, az ajtósarokban ülőknek jó a selejtes is.

Alig teszik a „sült hus“-t az asztalra, azonnal elkezdődik a pakolás. A tyukokat késsel, kézzel, ki ahogy tudja, szétmarják, egymás kezéből is kikapkodják, sokszor még veszekednek is egy kicsit. Azután a maga részét kiki elpakolja valami kendőbe. Kevés idő múlva a sok sült husnak se hire, se hamva. A lakodalomra mindenki küld valamit, tyukot stb., tehát ilyenkor a magáéból pakol. A férfiak ezalatt el-elrágódnak egy „kaparó“-n (láb) vagy

szárnyon; közben a boros üvegek ugyancsak ürülnek, de ott a vőfély, újra megtölti azokat.

Vége van a vacsorának régen, alig várja mindenki, hogy az asztaltól felkelhetne; de még nem lehet, mert a gazdaasszonyok odakünn a konyhában csak most vacsorálnak s ugyancsak visszalökik a szobába, aki ki akarna menni. Nagy sokára a konyhában is elvégződik a vacsora és mégis ülve kell maradnia mindenkinek, míg a cigányok el nem huzták az *asztaldádst*, t. i. hallgató magyar nótákat, de a Dunári és a Fischerin is gyakran járja. Csak mikor a cigányok is elfáradtak, kívánja a vőfély kedves egészségére mindenkinek a vacsorát s lehet otthagyni az asztalt. Alig várják ezt a férfiak, hogy pipára gyujthassanak, az asszonyok pedig, hogy sült hus ragadmányaikat biztos helyre tehessék.

Az asztalokat, lóczákat most kitakarítják a szobából, a cigányok behuzódnak egy sarokba s kezdődik a menyasszonytáncz. Jól vigyázzon ilyenkor a vőlegény, mert ha ügyes a vőfélye, úgy összeköti egy kötéllel a menyasszonyával, hogy alig tudják aztán szétválasztani.

A menyasszonytánczot a jegyruhában tánczolja a menyasszony, melyet vőlegényétől kaptott, később pedig minden táncz után újra öltözködik s bemutatja minden ruháját.

Az első táncz után tánczra kerekedik, aki csak birja. Még a gyerekek is összekapaszkodnak a hozzájuk illő kis leányokkal és ugyancsak verik egymást fordulás közben a falhoz vagy az asztalsarkához. Hogy egyik nem akkor ugrik, mikor a másik, „nem nézi azt, aki szalad“.

Lakodalmat úgy a menyasszonyos, mint a vőlegényes háznál tartanak s mindegyikben csak az *oda* meghívottak vehetnek részt. Ha mégis néhány legény vagy fiu meg akarja nézni, hogy hát a másik háznál hogyan mulatnak, kezükbe vesznek egy kulacs bort s élmennek. Valamelyik tánczszünet alatt aztán a legügyesebb előáll, beköszönt ilyen szép rigmusokkal:

Szerencsés jó estét az Úr Isten adjon,
Kinek is áldása közöttünk maradjon,
Senki hát ez háznál ne szomorkodjon,
Sőt inkább vígan mulatozzon.
Annak köszönök én e háznál szívesen,
Ki szépen mulatna és becsületesen.
.... uram, a mi násznagyunk,
Mi is hát annak követője vagyunk:
Nem kedveskedhetünk sem pénzzel, sem mézzel,
De azért nem jöttünk üres kézzel,
Hoztunk egy kulacs bort, ha élnének ezzel,
Tiszta ízű ital, nem egyvelges vézzel,
Szívemből kívánom: igyák egészséggel!

Ekkor átadják a kulacsot. Természetesen szívesen látják őket, megkínálják borral, tánczolnak, mulatnak egy ideig, míg kedvük tartja; aztán fölkerekednek s eltávoznak, elbucsuzván megint versben:

Nemes érzésű, díszes kompánia,
 Szabad-e még nekem ide felállani?
 Nem leszek senkinek botránkoztatója,
 Hanem ez dolognak csak előadója.
 Szíves házigazda, szenvedj meg engemet,
 Mig számba forgatom szószólló nyelvemet.
 Ne vesd hátad mögé az én beszédemet.
 Köszönöm, uramim, szállásadástokat,
 Hogy befogadtatok; mint úton-járókat,
 Közölvén mivélünk sok rendbéli jókat,
 Isten fizesse meg tinéktek azokat!
 Tehetségünk szerint igyekeztünk benne,
 Hogy ittvaló létünkben hiba ne esne.
 Ha azt gyarlóságunk nekünk nem engedte,
 Hibáink töletek légyen elteledve.
 Már most mink elmegyünk innen szép csendesen,
 Az Isten hordozzon minket szerencsésen!
 Jó ícczakát, jó mulatást kívánok!

Egyszer csak riadalom támad a konyhában: „A maskurák, a maskurák!” Néhány fiatal legény, kik nem hivatalosak a lakodalomba, de szeretnének egyet mulatni, fölkerelkedik, felöltözik valami bolondosan. Egyik női ruhát vesz magára, mely csak úgy lóg rajta, a második bundáját fordítja szőrével kifelé, a harmadik, negyedik másképen teszi magát bolonddá s mindegyik csinál magának valami rongyból vagy papírból álarczot, szemének, szájának lyukat hagyván rajta. Beszélni nem beszélnek, hanem egy czédulát mutatnak elő, melyre fel van írva, vagy csak jelekkel mutogatják, hogy tánczolni szeretnének. Kívánságukat teljesítik, tánczolnak bomlottul, meg is kínálják étellel és itallal, míg végre kilökdöszik őket a szobából, jókat huzván egyiknek másiknak a hátára.

Ejféltájban a vőlegény vőfélye két idősebb asszonynyal elmegy a „fíkető”-ért (főkötő) a menyasszony szüleihez. Köszönnek szerencsés jó estét, kívánnak jó mulatást, közé vegyülnek a mulatóknak s mulatnak maguk is egy ideig, majd a vőfély odamegy a kiadó násznagyhoz s kikéri a fíketőt:

„Tisztelt násznagy uram! Jól emlékezhetnek kigyelmetek rá, hogy a mai napon szeretett leányukat reszkető karok alul az én jó barátom N. N., karjai közé átajánlották. Ennél fogva, mint vőfélyt, elküldtek engemet azon asszonyi ékesítő koronáért, mely által én szeretett leányukat az asszonyok serege közé beszámíthatnám. Ennél fogva kigyelmeteket én nagyon szépen felkérem, hogy azon koronát, melyért esedezek, szíveskedjenek átajánlani.”

A főkötőt megkapják s hazaviszik. A menyasszonyt aztán bevezetik egy mellékszobába s ott „felkontyolják.” Először is nagy sirás-rivás közt kibontják a haját s kiszedik belőle a pántlikát. Az a legderekből menyasszony, aki ilyenkor legjobban acsarkodik s nem engedi a haját kibontani. Az asszonyok is sirnak keservesen, különösen a menyasszony anyja: „Vajj’ kinek a kedvéért teszed le ezt a szép ékességedet s kiért teszed fejedre a búbánatot!?” Mikor azonban újra befonják a menyasszony haját, feltekerik rá a cifra, virágos „búbánatot”, bezzeg nem sir többé, hanem ugyancsak tetszeleg a tükörben.

Készen levén, kijönnek a vendégek közé; elől a vőfély, utána a menyasszony, most már az „asszonyi ékesítő koroná“-val a fején és a vőfély e szavakkal mutatja őt be:

„Jó reggelt kívánok!
 Hogy mostan itt állunk, új hír van közöttünk,
 Ki mostan támadott,
 Leányok serege egygyel megapadott,
 Asszonyok serege egygyel szaporodott.
 Jól gondolják tehát magok elméjükbe',
 Ki áll itten, ebb' a féketöbe;
 Még az este láttuk hajadon lány fővel,
 Most pedig kontytyal, féketővel.
 Szerelmet kívánok egymáshoz tinektek,
 Kit összeköttetnek kinyitott szívetek,
 Sok édes gyümölcse ez a házasságnak,
 Nem ér fel ez a kincs a világgal.
 Mivel két szívet egymáshoz tettetek,
 Sok számos éveket örömmel töltsetek.
 Mint nyílnak a fák virágokkal,
 Úgy örvendezzetek sok szép vagyonokkal.
 Végre, ha testetek elenyész', mint pára,
 Nyiljon meg kebleteknek az egeknek vára,
 Hogy mehessetek fel a szent Sión halmára,
 Az Ur Jézus Krisztus színe lakására.
 És mindezeket tiszta szívből kívánom,
 Végre az Isten mindnyájunkat megáldjon.“

Kontyolás előtt, bármily későn történjék is az meg, a vendégeknek nem illik hazamenni. A két nyoszolóleányt haza sem eresztik, azoknak ott kell hálniok.

A mulatság rendesen reggelig szokott tartani, amikor kiki nyugalomra tér, az új pár pedig rálép arra az utra, mely tart az egész életen keresztül.

Trencsény Lajos.

Fóthi gyermekjátékok.

1. A lányok kört képeznek és forogva éneklik:

Ezt a lányok szépen fújják,
 Mikor ők a tánczot járják,
 A végutczát megroppantják.
 Haja roppan, mégis roppan.

2. *Szem-szem gyűrű*: A gyermekek egy sorban ülnek és kezüket, mint az imánál, összeteszik. Az „osztó“ valamelyiknek a kezébe egy gyűrűt csusztat, a mit a most előjövő „hunyonak“ még kell keresnie, úgy hogy az alábbi verset mondja el és minden szónál sorba menve rámutat egy játszóra. Bárkinél kezdheti.

Szem-szem gyűrű, kulán gyűrű
 Nálam nálam, arany gyűrű,
 A ki tudja, ne tagadja!
 Én tudom, nem tagadom.

Piros barát, barátnékom
Zöld királyné, kapitányné
Ettől kérem, ez agygya ki!

A kire az utolsó szó jut, az előmutatja a kezét, ha nála van a gyűrű, akkor helyet cserélnek, ha pedig nincs, akkor megint az előbbi megy ki hunyni.

3. *Czicza-micza*. Három egy sorban álló fa közül a középső a cziczafa, ennél lesi a „czicza“, hogy mikor hagyják el a gyermekek a két szélső fát, hogy valamelyiket megfogja. A gyermekek egyre ezt kiáltják:

Czicza-micza, melyik füled fáj?

A kit a czicza megfog, az lép helyébe. Ha valaki a szélső fák egyikéhez szaladhatott, azt nem szabad megfogni.

4. *Kutyacsomó*. Egy téglára vagy köre egy-két arasz hosszú deszkát tesznek és ennek felső végére egy-két végén kihegyesített fácskát, a „kutyacsomót“. Ezt az egyik játészó, botját a deszkán hirtelen végig csusztatva, ellöki. Ha a szemben álló játészó elkapja, akkor helyet cserélnek, de ha elejtette, akkor a féltávolságban lévő lyukhoz szalad, hogy a kutyacsomót beletegye, ha sikerült és a másik nem tehette be a botját, akkor felváltják egymást, különben mindegyik a maga helyén marad.

5. *Kus-kuska*. Egy négyszög alak csucaiban és közepén egy-egy lyuk van. A középső lyukban lévő laptát a „disznópásztor“ botjával elüti, de mindjárt vissza is tereli. Négy más játészó, kik botjuk végét valamelyik lyukban tartják, nem engedik, hogy a laptá középre jusson, hanem mindig elütik, de vigyáznak, hogy a pásztor ne tegye a maga botját valamelyik helyébe, mert az, a ki hely nélkül maradt, lesz a „disznópásztor“. Ha a pásztor beterelhette laptáját a középső lyukba, akkor rááll, a többiek pedig háromszor körül mennek és botjukat sorba minden lyukba beletéve ezt mondják:

Jukról jukatom, bakról bakatom.

Vigyázniok kell, hogy a pásztor, valakinek a botját meg ne előzze, mert az lesz a pásztor, ki elől az elfoglalta a lyukat.

Mátyás Lajos.

ADALÉKOK A MAGYAR TÖRT. ÉS ÖSSZEH. NÉPRAJZHoz

3. A szegedvidéki magyar világteremtési regetőredékek változatai.

Kálmány Lajos „*Világnak alakulásai nyelvahagyományainkban*“ (Szeged, 1893.) című tanulmányában meglepő adatokkal mutatja elénk, hogy a votjákok és vogulok földén följegyzett világteremtési és vizözön-regék egy része¹ ismeretes a szegedvidéki nép körében is, még pedig némely izek föltűnő szoros egyezéseivel. E közös regék kapcsolata a biblia hasonló tárgyú elbeszéléseivel világosan jelzi számunkra az irányt, melyben forrásterületüket kereshetjük. Azonban noha dr. Schreiner Márton különösen az ember eredeti körömszerű testtakarójáról szóló rege-részletet határozottan kimutatta a zsidóság és iszlám régi vallásos hagyománygyűjteményeiben (Ethn. III, 296.): nem tarthatjuk bizonyosnak mégsem, hogy az egész rege azon összefüggőteljes képben, a minőben az alább közölt változatokban is jelentkezik, a monotheisztikus vallások révén terjedt legyen el az éjszak és távol kelet pogány népeihez. Ez ellen szól t. i. határozott dualisztikus tendenciája, mely a minden jó kutfején kívül (magy. *Isten*, vogul *Numi-Tqrem*, mordvin *Čam-Paz*, cseremis *Juna*, votják *Inmar*, altaji-tatár *Xudaj* stb.) igen tevékeny szerepet juttat a minden rossz kutfejének is (magy. *Ördög*, vogul *Xul-qtér*, mordvin, votják *Sajtan*, cseremis *Keremet*, altaji-tatár *Erlík* stb.), úgy hogy ezzel szemben amannak csak nehéz küzdelmek árán sikerült kivívnia a felsőbbiséget. Ez a parziszmusz alapgondolata tekintve, hogy nyelv és kultúra amugyis számos nyomait mutatja az ókori perzsa műveltség hatásának ama népekre, sőt hogy ennek világos jelenségei a vallási fogalmak terén is észlelhetők: bizony igen lehetségesnek kell gondolnunk, hogy a szóban forgó világteremtési regék az óperzsa szellemi élet alkotásai, s

¹ „Votják Népköltészeti Hagyományok“ 49–56. ll. és „Vogul Népkölt. Gyűjtem. I.: Regék és énekek a világ teremtéséről“ 160–165. ll.

hogy közvetés nélkül innen jutottak el különösen az ugor és török népekhez, valamint másrésről elterjedtek több más vallásos hiedelemmel együtt egyes elemei a zsidók között s ennek révén behatolhattak a kereszténységbe és izlamba is. A babiloniai kozmogonia közös alapja megmagyarázhatja a bibliai elbeszélésekkel való rokonságot; ez pedig könnyen érthetővé teszi, hogy a keresztyénséggel és izlammal közelebbi érintkezésbe jutott népek-nél (pl. nálunk és a votjákoknál) *Ádám*, *Noé* és *Sajtan*-féle nevek szerepelnek szemben pl. az altaji-tatároktól följegyzett bő tartalmu változattal,¹ hol *Töröngőj* — Ádám és *Erlik* — Sátán. — A következőkben e kiválóan érdekes s több irányban tanulságos világteremtési regének néhány eddigelé közletlen változatát szándékozom több elszórt s részben csak nehezen hozzáférhető helyen közölt másával együtt nyújtani.

1.

Eliazar Pavlovics Tretjakov orosz sebész-orvos közlése *Luk* faluban a vjatkai kormányzóság szarapuli kerületében. A közlő a vjatkai kormányzóságból való s az alábbiakban *faluja öregeinek* szóhagyományát jegyezte föl számomra:

„Kezdetben nem volt sem ég, sem föld, hanem csak vég nélküli víz s a vízen felhő. A felhőn az *Üristen Szavuoht* ült. Egyszer csak az *Üristen* egyet köhögött s a vízre köpött. A vízen ebből egy kis buborék képződött, melyből valami halk zaj hallatszott. A buborék mind nagyobb és nagyobb lett s ezzel együtt fokozatosan nagyobodott a zaj is. Midőn a zaj már oly nagy lett, hogy a felhőn is világosan hallható volt, kérdezi az *Üristen*: „Ki zajong abban a buborékban?” A buborékból felelet jő: „*En, Szatanail*.” Az *Üristen* szóla: „Gyere ki abból a buborékból s ülj mellém a felhőre, beszélgessünk!” Szatanail kijött a buborékból s az *Üristen* mellé helyezkedett a felhőre. Beszélgetni kezdtek. Midőn már mindenről kibeszélték magukat, kérdi az *Üristen* Szatanailt: „Nem lehetne-e valahogyan a földet megalkotni?” Szatanail felelé, hogy igenis lehet; csak földmagvakat kell valahogyan előszerezni a víz alól. „Ugyan hogy lehetne előszerezni ezen magvakat?” — kérdi az *Üristen*. „*En* majd érte megyek” — szól Szatanail s a víz alá merült. Rövid idő múlva Szatanail visszaérkezett s földet hozott lába tenyerében, valamint száájában pofája alatt. A lábában hozott földet átadta az *Üristennek*; de a melyet a pofájában hozott, azt eltiukolta; mert külön akart valahol földet vetni magának s azon megalkotni saját világát. Az *Üristen* a Szatanail hozta földet szétszórta s az növekedni kezdett. Ugyan-

¹ W. Radloff: Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens I. 175. Magyarul Vámbéri Árm. fordításában: Nyelvtud. Közlem. VI. köt.

azon idő alatt növekedni kezdett a föld Szatanail pofája alatt is, amitől képe nagyon földagadt. Az Úristen észrevette ezt s kérte tőle: „Mi ez te rajtad, Szatanail?” — „Hát csak úgy megütöttem magam s feldagadt” felel Szatanail. De a daganat egyre nagyobbra nőtt, úgy hogy végre nem lehetett tovább már titkolni okát. Szatanail bevallotta, hogy földet rejtett el pofájába s elmondta azt is, hogy mi végből cselekedte. Nagynehezen kivették ezután a földet és szétszórták a már előbb létrejött sík földre: ebből keletkeztek a hegyek.

Az idő haladt. A föld egyre növekedett. Midőn már nagy terjedelművé lett az Úristen Szatanailal együtt leszálltak a felhőről s a földön kezdetek lakni. Ezután a felhőt csak messzi utazásokra használták s hogy vele a magasba emelkedhessenek. Hogy az élők társaságát a földön megnagyobbítsa, az Úristen két követ vett elő s ezeket kétszer egymáshoz ütötte. Az első ütésre *Michail arkangyal*, a másodikra *Gavriil arkangyal* termett elő. Szatanail megirigyelve az Úristent, maga is szolgákat akart teremteni magának. Ő is elővett két követ s egymáshoz kezdte ütögetni. Mindegyik ütésből egy-egy ördög termett elő. Minthogy pedig ő egyre-másra ütögette a köveket, igen sok ördög támadt. Az Úristent bosszantani kezdte, hogy társa nem ismer határt az ő teremtvényeivel s megtiltotta az ördögök további gyártását. Szatanail azonban csak akkor vetett ennek véget, midőn hosszas erőlködés után azt vette észre, hogy kövei elvesztették teremető erejüket.

Az Úristen az ő arkangyalaival a felhőre ült s magasán föl-emelkedve a föld fölött az eget alkotta. Szatanail az ő ördögeivel egy második eget csinált, a mely magasabb volt az Úristenénél. Emez nem akart alacsonyabban lakni Szatanailnál, még magasabbra emelkedett s egy harmadik eget alkotott. Erre Szatanail ismét magasabbra emelkedett s egy negyedik eget csinált. Ily módon versenyezve már kilencz eget alkottak egymás tetejében, midőn Szatanail, hogy ő legyen legfelül, a tizedikhez fogott. De ezt már nem tűrhette tovább az Úristen s megparancsolta arkangyalaiknak, hogy taszítsák le Szatanailt s az ő ördögeit az égből. Szatanail s ördögei a földre hullottak. Kiki a milyen helyre esett, olyan nevet kapott: aki az erdőbe esett, abból lett az „erdei manó”, aki a vízbe, az lett a „vízi manó” stb.

Kis idő múltán az Úristennek emberteremtésére kerekedett kedve. E célból egy bábút készített földből s midőn készen volt vele kemény testtakaróval borította be; olyannal, mint az ember köröm. Mielőtt alkotmánya számára lelket adott volna, az Úristen fölemelkedett az égbe, hogy kipihenje magát, s hogy táplálékot vegyen magához. Erre az időre, mivel azt gyanította, hogy valahol a közelben ördög leselkedik, odarendelte az eget, hogy őrizze „emberét” az ördög rontásától. Az eb pedig abban az időben szörtemen volt, mivel nyár ideje járt. Amint az Úristen az

embertől s ebtől eltávolodott, csakhamar odajött hozzájuk az ördög. Az eb előbb megugatta őt, aztán meg rávetette magát, hogy megharapja. Az ördög rábeszélni kezdte az ebet, hogy bocsássa őt az emberhez; de az eb hallani sem akart erről, hanem még dühösebb lett. Ekkor az ördög szőrsubát kezdett kínálgatni az ebnek; de ez nem tudta, hogy mire jó az a portéka. Az ördög megmagyarázta neki, hogy tél következik s akkor suba nélkül bajos lesz megmaradnia a hideg miatt. Az eb erre ráállott az ördög szavára, aki most az ebre köpött. Az ebet egyszerre szőrsuba lepte be, kivéve az orrát, melyet az ördög nyála nem érintett. Ezután az eb az ördögöt az emberhez bocsátotta, kit szintén leköpött. Az embernek körömszerű bőre erre lágygyá változott, kivéve az ujjak végét, hova az ördög nyála nem jutott.

Midőn az Úristen leszállott az égből s látta, hogy az ördög megrontotta az embert és az ebet, elkezdte emezt szidni, hogy miért bocsátotta közel az ördögöt. Az eb azzal védekezett, hogy Szatanail őt subával ajándékozta meg, mely nélkül ő a tél beálltával megfagyott volna. Az Úristen ennek hallatára megátkozta haragjában az ebet azzal, hogy örökösen az ember szolgája legyen, s hogy csak akkora darabka kenyér jusson neki táplálékul, a mekkora orrának csupaszon maradt része. Ezután lelket lehel az emberbe, melynek nemzetsége ez időtől fogva él.

2.

„A kazánvidéki hegyi cseremiszek“-ről szóló tanulmányában (*Gornyje Čeremisy kazanskovo kraja. Vjestnik Jevropy.* 1868. IV.) Znamenszkij a következőleg adja elő a néphagyományok alapján *Keremet* részvétét a világ teremtésében:

„Keremety him kacsá képeben uszkált a vizen, midőn Juma a szárazföldet megteremteni óhajtvá azt parancsolta neki, hogy bocsátkozzék alá a vízbe és hozzon föl a fenékről földet. K. hozott földet, de nem adta át mind Jumának, hanem egy részét elrejtette szájában. Midőn Juma a földre lehel s a víz fölületén sik földet terített, K. ki kezdte köpdödni elrejtett földjét és ily módon nagyszámu magas *hegyet* rakott a sik földre.“

„Az ember teremtésekor K. fölhasználva azt az időt, midőn Juma az égbe ment lélekért, leköpdöste amannak testét tetőtől talpig annyira, hogy Juma megtisztítani nem bírta, hanem egyszerűen a test külsejét befelé fordította. Ezért lett az ember belseje tisztátalan. Ugyanakkor Juma megátkozta az ebet is, amely az ember őrizetére volt rendelve, de J. parancsától eltántorodott, t. i. nem tudva eltűnni a Keremetytől rábocsátott hideget, kapott szőruhája fejében viszonzásul Keremetyet az emberhez bocsátotta.“

„Juma szikrákat csiholt ki kőből, melyek angyalok alak-

jában repültek tova. K. megügyelte ezt s midőn Juma elaludt, ő is hozzáfogott a csiholáshoz, melyből azonban ördögök támadtak“ (L. Szmirnov M. könyvét: „Čeremisy. Istoriko-etnografičeskij očerk. Kazán, 1889. 220–21 l.)

Rittich A. F. csaknem szószerint közli e cseremisiz regéket „Materialy dlja etnografiji Rossiji. Kazanskaja gubernija“ (Adalékok Oroszország néprajzához. Kazán 1870.) művének II. kötetében (166. l.) Kiegészítő közlései, hogy K. öcsese volt Jumának, kit emez gögje és uralomvágya miatt ledobott a mennyekből. Az emberörző ebről megjegyzi, hogy „amerikai fajta“ volt.

3.

Az erza-mordvinok ugyane tárgyú regéjét Melnyikov P. J. közli a *Russkij Vjesztik* 1867. évfolyamában. Alljon itt e részlet Barna Ferd. fordításában (l. A Mordvaiak pogány istenei 6–9. ll.).

„Midőn Csám-Páz a világ teremtését elhatározta egy szellemet teremt, a ki majdnem mindenben hasonló volt hozzá és a kinek segítségére kell vala lenni a világ teremtésében és kormányzásában. Ez az ő teremtette szellem Saitán vala.“

A Szamarai kormányzóságbeli Buguruszlan kerület Veikamova falujában 1858-ban egy Saverski Fedor nevű pap horogra keríté Saitánt, s tőle hallá a világ teremtését tárgyazó következő tudósítást:

Egyszer, mikor még a világ: vizen kívül semmi egyéb nem volt, Csám-Páz a nyílt tengeren egy kőszálon hintálódzott, magában azon tanakodván, hogyan teremtse meg és kormányozza a látható világot.

Mondá tehát: „Se testvérem, se oly társam, a kivel e dolgot megbeszélhetném.“ Így szólván, kedvetlenül a tengerbe pökött, s tovább haladt.

Darab utat uszkálván, körültekinte Csám-Páz, s észrevév, hogy a nyála egy nagy hegygyé változott, mely útána uszik vala. A hegy elpusztítása céljából Csám-Páz ráütött a botjával. Legott előugrék belőle Saitán s így szóla:

„Nagy gondban vagy Ur a miatt, hogy nincs se testvéred, se oly társad, a kivel tanakodhatnál, s megbeszélhetnéd a világ teremtését; én, ha úgy tetszik, kész vagyok testvéreddé lenni.“

Megörült neki Csám-Páz s mondá:

„Jól van tehát, légy nekem nem ugyan testvérem, de igen is társam. Alkossuk meg a földet. Miből csináljuk? Vizen kívül itt semmi egyéb nincs.

Saitán hallgat, dehogy tudja ő, miből kellene a földet megalkotni.

„Bukjál alá bajtárs a tengerbe, mondá neki Csám-Páz, a fenéken fővény van. Hozz belőle egy keveset, majd abból csináljuk a földet.“

„Én is épen azt akarám mondani, bátya“ okoskodék Saitán, a ki nem akará mutatni Csám-Páz-nak, hogy őt magánál többnek és többet tudónak tartja, s Csám-Páz folyvást testvérenek szólítja vala, holott ez őt csak bajtársául fogadá el.

„No szállj tehát alá a fenékre fővény-hozni, mondá Csám-Páz, de arra vigyázz, hogy mikor hozzá akarsz kezdeni, az én nevemet említsd.“

Saitán alábukott a fenékre. Hanem büszkeségében nem akará a Csám-Páz nevét említeni, hanem a helyett a magáét említi vala. Azért tehát egy szemet sem kaphatott: a tenger fenekéről láng csapa fel és Saitánt köröskörül megégeté. Így megégve felszálla a tenger színére.

„Nem tudok, bátya, mondá Csám-Páz-nak, egy szemet sem felhozni, mert a tenger fenekéről láng üti fel magát, s majdnem egészen tönkre tett.“

„Eredj még egyszer bajtárs a tenger fenekére”, mondá ismét Csám-Páz, „csak a nevetem említsd, s nem fog bántani a láng.”

Saitán ismét lement a tenger fenekére, de gögje most sem engedte vala neki a Csám-Páz nevét említeni. Saitán ismét csak a maga nevét említé, és a tüzláng keményen megperzselé újból.

Saitán ismét felszálla s Csám-Páz előtt megint fővény nélkül jele nék meg.

„Hát hogy s mint jártál bajtárs, hoztál-e fővenyt?” kérdé tőle Csám-Páz.

„Nem hoztam, bátya, a tüzláng még az előbbieknél is jobban megégetett.”

„Említéd-e bajtárs az én nevetem?” kérdé Csám-Páz.

Saitán, mivel okosabbat tenni nem tudott, megismeré, hogy a Csám-Páz nevét nem említette.

„Micsoda nevet említettél, bajtárs?”

„A magamét, bátya”, felelé Saitán.

„Hallod, bajtárs”, mondá erre Csám-Páz, „eredj harmadszor is a tenger fenekére, s hozz onnan fővény az én nevem említvén. Hanem tartsd eszedben jól, bajtárs, hogy ha megint nem az én nevetem említend: tehát a tüzláng egészen meg fog égetni, úgy hogy nem marad belőled semmi.”

Saitán tehát harmadszor is lemene a tenger fenekére, s csakugyan most félelmében a Csám-Páz nevét említe és hozza is egy tele szájnnyi fővenyt. A tenger felszínére jutván, át is adá a fővenyt Csám-Páz-nak, de nem mind, hanem egy részét vissza tartá a pófájában, így gondolkozván magában: legyen, ha'd teremtsen meg a bátya a maga földjét, majd én is megteremtsem a magamét.

Csám-Páz elkezdé a fővenyt a tengeren ide s tova szórni, mely növekedés által földde alakult át. Hanem azon mértékben, melyben a fővény-szemek a tengerben növekednek vala, azon módon kezdenek azok is duzzadni, melyek a Saitán pófájában elrejtve valának. A feje egész hegygyé nőtt tőlük. Kiállhatatlan fájdalmat érezvén, elkezdett Saitán szörnyen ordítani.

„Minek kiáltasz bajtárs”, kérdé tőle Csám-Páz.

Saitán nem tudott jobbat tenni, mint megvallani.

„Nem köptem ki bátya”, — mondá — a földet egészen a számból, most a föld elkezdett nőni a fejemben, s türhetsen fájdalmam van tőle.”

Csám-Páz megüté kormánypálcájával a Saitán fejét s mondá:

„Köpd ki a fővenyt bajtárs, és gyógyulj meg.”

Saitán elkezdé a fővenyt kiköpní a szájából, de oly erővel, hogy a nyirkos, s még eléggé meg nem szilárdult föld rengeni kezdett bele, s ezen földrengésből támadtak a mélységek, hegyhasadékok és völgyek, abból a fővényből pedig, melyet Saitán kiakadt, a halmok, hegycsúcsok és bércek támadának.

A mint Saitán a bajától megszabadult, mondá neki Csám-Páz:

„Nem való vagy te nekem bajtársnak, mert rossz vagy, én pedig jó vagyok; légy tehát átkozott s eredj a tenger feneké alá, a más világra, abba a tűzbe, mely megégetett, mivelhogy a gögöd nem engedte említeni a teremtőd nevét. Új ott, s szenvedj ott mindörökké.”

„Valamint az embert, úgy Csám-Páz többi teremtményeit is meg akará Saitán rontani. Csám-Páz az embert sárból képezé, de még a lélek nem vala bele lehelve. Egy percnyi időre másfelé fordula élet-adás végett, s az ebet rendelé a teremtetett testek őrizésére, nehogy Saitán hozzájok férhessen, s megcsúfolhassa őket. Az eb azelőtt tiszta állat vala, s semmi szőr nem vala rajta. Saitán szörnyű fagyot támaszta, s a kutya majdhogy bele nem vészett; tehát az ebnek azt az ajánlatot tévé, öltöznék szörbe a hideg ellen, hogy így a Csám-Páz teremtetete, akkor még lélektelen emberhez hozzá férközhessen. Az eb beleegyezék. Saitán az embert köröskörül összepökdösé s ezekből az undokságokból betegségek támadának; azután az emberbe a gonosz a szellemét is belefuvallá. Csám-Pázarra felé mene, elüzé Saitánt, s a ezen örökre

rajta hagyá a tisztátalan szőrét. Hogy a Saitán megundokította ember testét meggyógyíthassa, egészen kifordította; de mindannak ellenére is benne maradának a Saitán nyálából támadott betegségek. Azután elhagyá az embert, miután abba bele lehellette saját jó lelkét. Ezen oknál fogva van az embernek hajlandósága mind a jóra, mind a rosszra; a jó hajlamok a Csám-Páz lehelletétől, a rosszak Saitán fuvallatától vannak. Midőn így az ember megvolt teremtvé, Saitán az emberre mutatva, így szóla Csám-Pázhoz: „Félig az én lelkem van benne, félig a tied. Osszszuk kétfelé az embereket, legyen fele az enyém, fele a tied.“

4.

X Pápai Károly hagyatékában a világteremtésről szóló osztyák regék között a következő idetartozó részleteket találok:

Midőn Isten az embert teremtette, a kutya erős volt, mint a szarv.¹ Ez a kutya őrizte az embert, nem bocsátott hozzá senkit. Eljött hozzá *Jung-jelemte-jung* és azt kérdi tőle: „Ide adod-e nekem ezt a subát“ (t. i. az emberét)? „Ha odaadom, akkor a gazdám megver engem.“ „Ne félj, nem ver meg.“ A kutya 2—3 napig ellenállt; aztán pedig odaadta neki. Ezután maga az Isten jött és megtudta, hogy megcsalták. Kérdi a kutyát: „Miért öltötted fel ezt a bőrt“ (t. i. saját szőrös bőrét)? „Egy ember jött, az kérte és én odaadtam neki.“ „Nincs neked eszed. Téged majd véges-végig tartanak, (az emberek), hogy ganajt egyél.“ Es kutyáink ma is esznek olyant.

*

Isten egy férfit és nőt bocsátott a földre: Ezek születtek és éltek. Ugy éltek, hogy sem ruha, sem lábravaló nem kellett nekik; a mint az anya szülte úgy éltek. A férfi mondja: menjünk asszony almát enni. Elmentek, kerestek, találtak és megették, azután hazamentek. A férfi a hátsó sarokba ment, a nő az elsőbe: szégyelték magukat. Az Isten mondja: megnézem őket mit csinálnak. Megnézi: mindenik meztelen; az egyik az első, a másik a hátulsó sarokban. „Miért vagytok ti ott?“ „Meztelenek vagyunk.“ „Jöjjetek ki!“ — mondja a férfinak. — „Nem lehet, meztelenek vagyunk.“ „De parancsolom, jöjjetek ki.“ Az ur ruhát ad neki, és az asszonynak is. „Ti majd minden időben enni kerestek.“ És elkezdtek keresni. Az asszony fiut szült, később leányt szült: azután megint fiut szült és utána megint leányt. A nagy fiut és a nagy leányt összeházásitá és ezektől születtek a mi nemzetségünk. X

5.

Kunos Ignác az „Élet“ folyóirat I. évfolyamának 1. számában „Az ember teremtése“ czimen, mint Sztambulban hallott török legendát közli a következőket:

„Megalkotta Allah az embert, és a földet jelölte ki lakóhelyéül. És midőn megjelent a földön az első halandó és gyönyörködtek az égiek Allah e csodálatos alkotásán, előjött a rossz szellemek ősapja és irigység szállotta meg lelkét. Rontani akart a jóságos alkotásán és ráköpte kárhózas nyálát az első ember tiszta testére. Ott érte a mocsok a köldöke táján és ezzel akarta a bűnket beléplántálni. De elősietett az emberi faj védője, a legirgalmasabb Allah, kiszakította azt a húsdarabot, a hova a nyál odatapadt volt és lecsapta a földre. Így támadt az emberi testen a köldök. Az a húsdarab pedig és a

¹ Valószínűleg félreértés: az ember bőréről lehetett szó, mely egyéb változatok szerint olyan volt, mint a köröm.

beléje gyömöszölt nyál új életre éledt a porban és az emberrel majdnem egyidejűleg megtermett a *kutya*. Fele részében emberi testből, másik felében meg őrdögi nyálból. Innen ered, hogy sose bántja a mozlím a kutyát, de másrészt még a világért sem tűrné el a házában. Mert emberi húsból eredt, megvédi; mert őrdögi nyálból fajzott, megveti. A mi szelidség és hűség van benne, azt az embertől örökölte, a mi vadság pedig és éktelen düh, azt a sátáni rész teszi. Úgy mint keleten, nem is szaporodott el sehol sem az állat, mert ellensége egyuttal a védője is, és mert e védője a — műszülmán.“

6.

Ismeri e regét az erdélyi cigány népköltészet is. *Wislocki Henrik* dr. közli „Aus dem Volksleben der Zigeuner“ művében; magyarul is megjelent az „Olcso könyvtár“ 189. füzetében.

Mikor a világ még nem volt meg, csak egy nagy víz létezett, akkor Istenünk azt gondolá, hogy majd terem világot. Nem tudta, hogy és milyen világot készítsen. És azon is boszankodott, hogy neki nem volt se testvére, se barátja. Haragiában botját a nagy vízbe dobta. Akkor csak látja, hogy botjából egy nagy fa lett és a fa alatt nevetve ott ült az őrdög és mondá: „Jó napot, édes testvérem! nincs neked se testvéred, se barátod és én testvéred és barátod akarok lenni!“ Isten örvendett és mondá: „Ne légy testvérem, légy csak barátom! senki sem lehet az én testvérem!“

Kilencz napig együtt voltak és a nagy vizen ide-oda járkáltak és Isten belátta, hogy őt az őrdög nem szereti. Egyszer mondá az őrdög: „Kedves testvér! mi ketten rosszul élünk, ha nem leszünk még többen; szeretnék még másokat is teremteni!“ — „Teremts másokat is!“ mondá Isten. — „De én nem tudok!“ válaszolt az őrdög, „teremtenék én ám akár egy nagy világot is, de nem tudok, kedves testvér!“ — „Jól van!“ mondá Isten, „világot akarok teremteni! merülj a víz alá és hozz fel fővényt; a fővényből földet alkotok.“ — Arra mondá az őrdög: „Hogy akarsz a fővényből földet alkotni? nem értem!“ — És Isten mondá: „Kiejtem nevemet és föld lesz a fővényből! Menj és hozz fővényt!“ — Az őrdög alámerült és gondolta, hogy ő magának fog világot teremteni és midőn fővényt talált, saját nevét mondá. De a fővény megégette és ő eldobta. Midőn Istenhez visszatért, mondá: „Nem talállok fővényt!“ — Isten mondá: „Eredj csak és hozz fővényt!“

Kilencz napig keresett az őrdög fővényt és mindig saját nevét mondá, de a fővény mindig megégette és ő eldobta. Oly izzó lett mindig a fővény, hogy az őrdögöt összeégette és ő a kilenczedik napon fekete lett. Istenhez jött és ezt mondá: „Te fekete lettél! Te nagyon rossz barát vagy! Eredj és hozz fővényt, de ne ejtsd ki a te nevedet, mert különben elégsz!“ Az őrdög ismét elment és fővényt hozott. Akkor Isten földet teremtett és az őrdög nagyon örvendett annak és mondá: „Itt, a nagy fa alatt én lakom, és te, kedves testvér, keress számodra más lakást.“ Erre megharagudott az Isten és mondá: „Te nagyon rossz barát vagy! nem kellesz többé; eredj innen!“ Akkor jött egy nagy bika és elvitte az őrdögöt. És a nagy fáról hús esett a földre és a nagy fa leveleiből emberek termettek. Így teremté Isten a világot és az embereket. . . .

7.

Érdekes sajátosságnak tetszik a magyar világteremtési néphagyományban a *méh* szembeállítás a *légy*-gyel, mely szerint „*mikő az Őr-Isten méhet teremtött, az Őrdög is hozzá fogott, hogy majd ű's terem, de az üvé légy lett*“ (Kálmány: Világunk alak. 12. l.) De egyéb népek is megemlékeznek e két állatkáról ilyen beosztással

kozmogoniai regékben. Így a csuvasok azt tartják, hogy a „hatlábú“ méh a Nagy-Isten (*Mun Túre*) köldökéből jött elő ellenében az istenekkel, melyek az ő leányától származnak. Az oroszok is beszélik, hogy a méhek Krisztusnak köldökéből búvtak ki, midőn a keresztfán kinlódott (l. Magnyiczki: *Materialy k objaszeniju staroj čuvašskoj věry*. Adalékok a régi csuvas hit megvilágításához. Kazán 1881. 251. l.) A légy, darázs s más fajtájukbeli állatnak ördögi származását a lozvai vogul „Ördögfejedelemege“ is ismeri (l. Vog. Népk. Gyűjt. I. 163. l.) A méhek az istenek kedvelt állatkái a mordvinok mithológiájában is (l. Barna Ferd. A mordvaiak pogány istenei. 10. l.).

4. Magyar Leviátán-regék.

Kálmány Lajos közlése szerint (Világunk alak. 9. l.) a temesközi néphitben „az egész világot három czethal tartja; midőn harmadik esztendőbe mögfordul (a három czethal) a másik ódalra, akkor a föld mögröszög“. Magyar-Szent-Mihályon már négyen vannak a czethalak.

Hasonló fölfogásról értesít bennünket Jankó János dr. „Kalotaszeg magyar népe“ című művében (186. l.). Szerinte „a kalotaszegi magyarság azt hiszi, hogy a földet valami állat tartja; a falvak túlnyomó többségében e hit szerint ez állat a czethal, csak egyetlen faluban mondják, hogy ez a bivaly. A halak száma változó; néhol a földet csak egy, másutt három, ismét másutt négy, majd végül hét czethal tartja. E czethalak azonban nem maradnak nyugodtan a föld alatt, hanem olykor-olykor megmozdulnak, egyik oldalukról a másikra fordulnak s ezt az ember sínyle meg, mert olyankor van a földrengés. Némely helyütt e czethalak megfordulásában és így a földrengések visszatérésében bizonyos időszakosságot teteleznék fel s így hiszik, hogy az minden hét esztendőben szokott ismétlődni. Ha a földrengés nagyobb károkat okoz a népnek, azt mondják, az egyik czethal meghalt.“

5. Nőrablás emlékei a magyarságnál.

A nőrablás a kezdetleges társadalmakban egyik módja a házasságnak, mely valamikor szokásban volt a magyarságnál is s úgy látszik, a honfoglalás körüli időkben még általánosan el volt terjedve. A kereszténység ugyanis csak nagy nehezen tudta kiirtani s jöllehet már Sz. István eltiltotta és büntetéssel sujtotta a nőrablókat, még a XIII. század első felében sem szűnt meg, a mint a váradi káptalan előtt folyt istenítéletek lajstromában, az u. n. váradi Regestrumban följegyzett esetek tanúsítják.

Sz. István törvényei a nőrablás ellen a következőképp rendelkeznek (Decr. I. 27. Endlichernél 318. l.): „A leányok elrablásáról. Ha a katonák (t. i. vitézlő rend, nemesek) közül valaki valamely hajadont szüleinek beleegyezése nélkül szemtelenül feleségnek rabol, elrendeljük, hogy a leányt adja vissza szüleinek még akkor is, ha erőszakot követett el rajta s a rabló, ha később ki is egyezett a leány szüleiével, fizessen a rablásért tíz tinót; ha pedig valamely közrendű szegény követi el, váltsa meg a rablást öt tinóval.“

Kálmán a nőrabló megbüntetését az egyházra bízta: „raptus mulierum episcopus seu archidiaconus diiudicet“ — így szól a kartali (Pauler Gy. A magy. nemz. tört. I. 585., — mások szerint tarczali vagy vencesellői) országgyűlés végzéseinek 59-ik cikkelye (Endlichernél 367. l.); az egyház pedig a Lőrincz érseksége idejében (1105—1114) tartott esztergomi zsinaton akkép intézkedett, hogy a nemes ember, ki leányt rabolt vagy rajta erőszakot tett, a birságon kívül még vezekelni is tartozott s ha a birságot nem tudta megfizetni, fejét lenyírták s Sz. László törvényei értelmében mint szolgát eladták. Még szigorubban büntették azt, a ki másnak a jegyesét rabolta el, az ilyennek nem volt szabad többé megházasodnia (sine spe coniugii peniteat) s ha fizetni nem tudott és eladták, szabadságát soha vissza nem nyerhette (sine spe libertatis unundetur. Syn. Strig. Prior. 52. Endlichernél 356.)

De mint említettük, még száz év múlva is akadtak olyanok, a kik úgy rabolták a feleséget. Így p. 1217-ben Belusnak egy jobbágya jelent meg a váradi káptalan előtt, hogy tüzes vaspróban kitudja, tisztja-e a nőtestvére, a kit egy bizonyos Miklós nevű rabolt el többed magával; egy hétig várt lepecsételt kézzel ellenfeleire, de sem Miklós, sem a násznagya Karácson, sem a vőlegény tíz más társa nem jelent meg. Teca alesperest ítéletét, ki ebben az ügyben bíró volt, nem ismerjük. (Vár. Reg. 29. Endlichernél 647.) Egy másik esetben László mester udvari ispánja Ambrus és Pál esperest előtt a Geken faluból való Scegen vádolta nagy-gekeni Andrást, hogy leányát erőszakkal elragadta az unokája, Mihály számára s ezt a leány is állította; András azonban hivatkozva a nagy-gekeni pap Lukács tanuságára, tagadta, hogy a leányt erőszakkal ragadta el, ő a leányt egész törvényesen vitte el az unokája számára feleségnek; a bírák tehát a két félt reueli Miklós prisztalddal Váradra küldték, hol Scegen a leánya helyett kiállván a tüzes vaspróbát megégett vagyis vádjá alaptalannak találatott. (Vár. Reg. 82. Endl. 659.)

Az utóbbi eset azt sejteti, hogy itt a nőrablás csak szertartás-szerű volt; megtörtént ugyan, de az apa tudtával és beleegyezésével. Ilyenforma lehetett az az eset is, midőn Iván és a testvére Leusták inkai Utukot vagy Ultukot vádolták azzal, hogy egy szabadon bocsátott szolgálja Figmoz részére erőszakkal elrabolta Ivánnak a leányát, a ki szabad származású volt s így Figmoz hozzá nem illő házasságot kötött. Vádlott és vádlók nemesek voltak s

ezért a király Péter ispánt — nyilván a királyné 1207—1210 közti udvarbiráját, Péter csanádi ispánt, vagyis a híres Petur bánt — küldte ki bírónak, hogy tegyen köztük igazságot. Utuk kijelentette, hogy Figmozt már régebben szabadon bocsátotta s így szabad nőt egész törvényesen vehetett magának feleségül (ide értendő: „szabad emberek szokásai szerint“, mert különben a leányrablás vádja s Utuk védekezése közt nem találjuk meg az összefüggést), Ellenfelei azonban ezzel nem elégedtek meg, Péter ispán tehát Léva nevű prisztaldjával Váradra küldte őket s egyuttal Figmozt leendő gyermekeivel együtt előbbi urának bizonyosága után szabadnak nyilvánította. (Vár. R. 162. Endl. 682.)

Szintén előkelő emberek lehettek azok, kik 1216-ban Gyula nádor előtt pörösködtek leányrablás esete miatt. Gyama fia Farkas ugyanis bevádolta Szabolcs falujából való Mártont és társait, mint leányának elrablót. A nádor Váradra küldte őket. Farkas meg is jelent a kitűzött időben, ellenfelei közül azonban senki, egy bizonyos Scegi kivételével, a ki a káptalan és később a nádor előtt azt mondta, hogy társa volt Mártonnak s megvakittatott (ugy látszik, a leány elrablásakor). A nádor tehát Farkas visszatérte után Mártont és Szabolcsot 23 más társukkal együtt a leányrablás vétkeében elmarasztalta. (Vár. R. 242. Endl. 700.)

A felek kiegyezésével végződött egy más eset. Buhtfalvi György a szentmártoni pappal Simonnal együtt bevádolta Mikót, hogy a leányát Margitot erőszakkal elragadta s ugyanezt állította a leány is. Mikó ellenben erősítette, hogy a leányt törvényes módon vette feleségül, közben járó násznagya is volt (habere nuncium mediatorem), Desket, ki szintén így vallott, sőt tanukra is hivatkozott. a szatmári esperest, Oltuman, a ki előtt folyt a pör, Váradra küldte tüzes vaspróbára; itt azonban kiegyeztek, a nőt visszaadták feleségül Mikónak, Desk a bírót, György a prisztaldot elégitette ki. (Vár. R. 262. Endl. 707.)

Míg a fentebbiekben mindannyiszor leányrablásról van szó, egy Bánk nádor előtt (1212—13) folyt pör, olyan esetnek az emlékét őrizte meg, midőn férjes asszonyt raboltak el. Absolon fia Jánosnak a jobbágya Kalauz vádolta azzal Absolon mostoha apját Zamát, hogy a feleségét, szolgálóját s a felesége ruháit erővel elvitte. Bánkban Váradra küldte őket s ott akkép egyeztek ki, hogy Zama Sz. György napjára ellenfelének adja vissza a szolgálóval és a ruhákkal együtt a feleségét. Pata fia Ada jót áll, hogy a nővel semmi rossz nem történik, ezenfölül Zama fizet egy márkát s a prisztaldot is kielégíti, míg a bírónak Kalauz tesz eleget. (Vár. R. 385. Endl. 740.)

Az itt elsorolt esetekből kitűnik, hogy a leányrablás, szokása meg volt ugyan s néha egész brutális alakjában még az Árpádkor utolsó századában is: de már szertartásos szokássá változott, a midőn a leányrablás a szülők előleges kiegyezése előzi meg. Egy más dolgot is gyaníthatunk ezekből. A szokás a szabad néposz-

tálynál volt elterjedve, nemeseknél vagy jobbágyoknál, a kik alatt ekkor még nem azt a földhöz kötött néposztályt értették, mint később, hanem olyan szabad embereket, kik másnak a földjét birtalták; ezért ítél sokszor a nádor vagy a király által delegált bíró.

Nagy Géza.

Hogy a leányrablás a régi magyaroknál gyakori, sőt a társadalmi szervezet bizonyos régebbi fokán föltehetőleg egyedüli módja volt a házasságszerzésnek, azt az itt bemutatott történeti kútfőkön kívül lakodalmi népszokásainknak is számos részlete mutatja, melyek t. i. kétségtelen bélyegét hordja magukon, hogy a jelzett eljárásnak ártatlanná csenevészedett maradványai. Ezeknek tüzetes összeállítását más alkalomra halasztva jelenleg csupán arra kívánok utalni, hogy a velünk nyelvileg rokon népeknél a leányrablás mindennapos eset, jóformán közönséges módja a szülők részéről fölmerülő házassági akadályok elhárításának. A vogul istenek hősi énekeiben rendesen nőkért, a kívánt menyasszonyért folynak a rettenetes harczok (l. Vogul Népk. Gyűjt. II. köt.), s amennyire előttünk ismeretesek, ugyanezt tapasztaljuk az osztják hősi énekekben is (l. Patkanov: *Tip ostjakkavo bogatyrja*. 54–58 ll.). A votjákban nincs is más kifejezés a „férjhez menés“-re, mint: „asszonynak szökní“, v. férjhez szökní“ (pl. „*mon dišmā-kutmā šotšili kišnoli-no bišsal* én ahhoz, ki nekem ruházatot ad, asszonyúl is szökném“, azaz „férjhez mennék“ Votják Népk. Hagy. 69.; *Kartli bišni* „férjhez szökní“); a menyasszonynak pedig rendes nevezése: *bišis nil* „szökö v. futó leány“. Ugyanigy van a vogulban is, hol *čajtnē nē* „futó nő“ = „menyasszony“, *čumnē čajti* „férjhez fut“ = „férjhez megy“ és *čajtelaxti* „házasodik, leánykérőben alkudozik“ tdk. „futásra készülget“. A nőért vívott, gyakran ádáz lefolyású régi harczokat a szelídebb erkölcsökkel a békés kiegyezés szokása váltotta fel a nő szüleitől követelt „nőár“ (vogul-osztj. *nē-tin* v. *tan*; votj. *kulim* stb.) alakjában, melynek lefizetésével a vőlegény akadálytalanul viheti el feleségét. Gurdēzi nyomán tudjuk, hogy a régi magyaroknál szintén dívott a nőért adott nászadomány szokása (l. fönt 214. l.), amint ezt az *eladó leány* kifejezés is tanúsítja. — Igen jellemzően mutatja be az ugor népek gondolkodásmódját a nőrablás tárgyában a következő csere-misz legenda, mely e szokást az emberiség legrégebbi korától származtatja s isteni eredetű intézménynek tünteti föl:

„Kezdetben az emberek nem ismerték az istent. Ő maga magának élt az égen és gazdálkodott. Gyönyörű leánya volt, de mivel az égen mások, mint angyalok, nem laknak, nem akadt vőlegénye. Az isten szerette a munkát, béréseket nem tartott, maga dolgozott; leányát pedig elküldötte, hogy a jószágot legeltesse. Minthogy pedig az égen fű nem terem, ezért a földre kel-

lett alábocsátkozni. E czélból az isten fölnyitotta az eget, onnan egy nagy, egész le a földig nyúló nemez szőnyeget bocsátott alá s ezen lecsúztatta a leányt. Midőn a leány leért, fölkiált: doh-doh-doh . . . és a lovak bocsátkoznak utána alá. Ezután meg a tehenekért és juhokért kiáltoz föl s leereszkednek azok is. Este a leány fölkiált az égbe: „öreg, bocsásd alá a nemezszőnyeget, haza kell mennem“; s az isten erre elbocsátja a nemezszőnyeget, a leány felkúszik az égbe s fölkiáltja maga után a jószágot is. . . . Egyszer amidőn így a földre szállott, meglátott egy ifju legényt, beszédbe ereszkedett vele s egy kendőt adott neki. Ekközben pedig megtanította a vőlegényét, mert ez lett az ifjúból: „Lásd csak, az én atyám az isten, az nem ad engem tehozzád; jobb lesz tehát, ha te társakat szerzel magadhoz s engemet megszöktetsz. Én pedig egy más kendőt veszek s felakasztom valami karóra; apám meglátja a kendőt, keresni fog engem, nem talál meg s azt mondja: meghalt. Úgy is cselekedtek. Az isten sokáig kereste a leányt, nem találta s azt gondolta magában, hogy meghalt. Két év mulva eljöttek atyjukhoz s elmondottak mindent igazán. Kibékültek s a dolog öröme nagy lakomát csaptak. Hozományt is adott az isten bőségesen. Ettől az időtől kezdve megismerkedni kezdett az isten is az emberekkel.“ (L. Szmirnov idézett könyvében 223. l.; továbbá Rittichnél 167. l.)

Mátkatal. Gyöngyösön szokásban van a mátkatal-hordás. Minden jobb módú és szebb kapásleány pünkösdi napján szeretőjétől s a legény viszont a leánytól mátkatálát kap. A legény leányt, a leány legényt fogad fel rokonai közül. Ennek a kezébe ad egy fél-literes palaczkot tele borral, melynek nyaka czifraságból czérnára fűzött orgonavirág-koszorúval van körülvéve. Aztán egy porcellántányért ad át, melyben patogtatott kukoricza, cukor, piros tojás, mézeskalács, dió s más oly tárgyak vannak, melyek czifrák s ékesítik a tálát. Egy fehér kendőt is kap, melybe kalács van bekötve. Ezekkel elmegy az illető oda, a hová küldik. Ha elfogadják a mátkatálát, az annak a jele, hogy a küldő vonzalma viszonzásra talált s a leány is elküldi a maga mátkatálát. Ha nem fogadja el, visszautasítást jelent s a mátkatálát másnak viszik.

Dr. Versényi György.

Állatok nyelve. Treichel S. porosz népvizsgáló, ki élénken érdeklődik hazánk iránt, két nagybecsű dolgozatot közölt e czim alatt: Provinzielle Sprache zu und von Thieren und ihre Namen. (Altpreussische Monatsschrift, XXIX. 151—212. és Nachtrag XXX. 309—338.), igen sok értékes néprajzi adattal. Összeállítjuk azokat, melyek valamely tekintetben közelebbről érdekelnek minket.

A gilicze Rügen szigetén is a szarkától akar megtanulni fészket rakni, s tehenét igéri neki. Alig fognak hozzá, azt hiszi, hogy már ért hozzá, s odaadja tehenét. De csakhamar meg kell győződnie, hogy még nem tudja, s azóta folyton siratja tehenét *kuh!* hangjával (*kuh* = tehen). A hasonló magyar népmeséről azt mondták nálunk, hogy annak nem lehet máshol analógja. Igaz, hogy a magyar verzio tudom-ja jellemzőbb, mint a német *kuh!* (156. lap). — A veréb neve (a fogoly-é is) a bülowi kerületben: *tschirke*. — A tyukhívó: *tschip*; a kakas neve: *kokurike*, *kokosz*. A kacsza ny. porosz hívója: *kátsch*. A farkassal ijesztgetett libák gyermek játéka megvan Rössel kerületben (162. l.). Porosz lónevek jegyzékében ezeket is találjuk: *Arpad*. *Belja*, *Tarkos* (172—173). — Említve van a magyar *Tatos* (174) — A kocza-herélésben különösen ügyeseknek mondanak kőbor magyarok (tótok. 184). A Spreewaldban mint macskanév előfordul: *Cygan*. A fűrj népies neve *Pat-purlut* (o. ö. puty puruts). A tyúk ezt kiáltja: *kadáks*. H. A.

*

Európa nemzetiségi viszonyai. 1894 elejére kiszámítva Európa lakossága 373 millió, melyből Nyugat-Európára esik 268½ millió, Kelet-Európára (Oroszország, Lengyelország, Finnország) 104½ millió. E népesség nyelv és nemzetiség szerint ekkép oszlik meg:

I. *Germán* 117,630.000 a következő nemzetekkel: 1. Német 62,920.000, 2. angol 36,100.000, 3. holland, flamand és fries 8,860.000, 4. svéd 5,160.000, dán 2,450.000, norvég 1,990.000, normann Islandban, a Farői szigeteken és Shetland szigeten 150.000 vagyis a skandinávok együttesen 9,750.000 főre rugnak.

II. *Szláv* 113,320.000 a következő nemzetekkel: 1. Orosz 78,960.000, ebből ukrainai vagy kisorosz, ruthén és fehér orosz 28 millió, 2. lengyel 14,060.000, 3. cseh és tót 7,640.000, 4. szerb és horvát 7,300.000, 5. bolgár 3,920.000, 6. szlovén 1,310.000, 7. lusicz vagy vend Alsó- és Felső-Lauschitzban 130.000.

III. *Román* 103,125.000 a következő nemzetekkel: 1. Francia 39,580.000 ebből provençal 12 millió, 2. olasz 31,980.000, 3. spanyol 17,730.000, 4. oláh 8,770.000, 5. portugál 5 millió, 6. rétoromán, rumons vagy latin Tirolban és Graubündenben 65.000.

IV. *Uraltjai* 19,080.000 és pedig: 1. Magyar 7,950.000, 2. török-tatár 5,700.000, és pedig tatár és baskir Oroszországban 3,300.000, ozmanli 1,750.000, csuvas 650.000, 3. finn 3,275.000, 4. ugor 2,021.000 és pedig mordvin 1,200.000, zürjén, permi és votják 510.000, csermisz 280.000, lapp 29.500, vogul 2.000 (ide nem számítva a szibériaiakat), 5. kalmuk 130.000, 6. szamojéd 5 ezer.

V. *Sémíta* 5,260.000, nevezetesen: 1. zsidó (t. i. lengyel és szefard vagy spanyol-zsidó, ide nem számítva az eleurópaisodottakat) 5 millió, 2. arab Málta és Kréta szigetén, Spanyol- és Törökországban 260.000.

VI. *Lett-litván* 4,330.000, és pedig: 1. litván 2,800.000, 2. lett 1,530.000.

VII. *Görög* 3,500.000.

VIII. *Kelta* 3,250.000, nevezetesen : 1. breton 1,250.000, 2. kimmer vagy walesi 950.000, 3. ír vagy ersz 800.000, 4. skót vagy gael 240.000, 5. manx 10 000.

IX. *Albán* 1,500 000.

X. *Asiata* 1,140.000, u. n. 1. cigány 640.000, 2. örmény 450.000, 3. perzsa szétszórva Oroszországban 50.000.

XI. *Baszk* 620.000.

XII. *Cserkesz* (Törökországba vándorolt adighé és abkház) 100.000.

(ng.)

Helyreigazítás.

Az „Ethnographia“ mult füzetében közölt tagjegyzékből véletlenségből kimaradtak a következő rendes tagok nevei:

Nagy József tanító, Bezdán.

Rajner Ferencz tanár, Budapest, VI. ker. reál.

Dr. Setälä Emil egyet. tanár, Helsingfors.

Weber Samu ev. lelkész, Szepes-Béla.

Dr. Wlislöcki Henrik, Budapest.

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

V. évf.

1894. okt.—decz.

5. szám.

Egy pár szó a szkithákról.

(Második közlemény.)

III.

A német tudósok közt, kik a fenmaradt szkitha nevek és szavak magyarázatával foglalkoztak, legkimerítőbben s egyuttal a nagy nyelvészeti apparatus mellett is a legnagyobb egyoldalúsággal tárgyalta a szkithák nemzetiségének kérdését *Müllenhoff*.¹ Az iráság vitatói első sorban is az ő értekezésére szoktak támaszkodni s ezért, midőn annak az állításnak, hogy a szkithák irán nyelvűek voltak, tüzetesebb vizsgálatába akarunk bocsátkozni, szükségesnek látjuk megismernedünk azzal az eljárással, melylyel *Müllenhoff* a föntebbi eredményre jutott.

A szkitha nyelvmaradványok — mint az *Ethnographia* mult-kori számában is említettem — egy pár szó kivételével csupán nevekből állanak. Ezeknek túlnyomó része Herodotusnál és az olbiai föliratos emlékeken található s részint istennevekből, részint nép- és helynevekből, részint mondai személyek neveiből, részint pedig szkitha királyok és olbiai barbar eredetű polgárok személyneveiből állanak.

A szkitha nyelv eredetének megállapítására nézve természetesen legtöbb súlyt azokra a *szókra* és *nevekre* kell helyezni, melyeknek *jelentése is ismeretes*. Fontosak továbbá az *istennevek*, a *mondai hősök nevei* s aztán a szkitha *törzs- és nemzetségnevek*, mert ezek minden valószínűség szerint maguktól a szkitháktól származnak s ezenfölül egy részüknél, mint az istenneveknél s bizonyos fokig a mondai alakok neveinél is nagyjában adva van az a fogalmi kör is, a honuan eredniök kellett. A szkitha nemzetiség szempontjából legkevesebb bizonyító erőt kell tulajdonítanunk a rendes *személyneveknek* s a szkithákat környező *népek*, valamint a szkithiai *helyek neveinek*, mert egy bevándorolt s mindenféle idegen befolyásnak kitett népnél mindig kérdés tárgyát képezheti, hogy nem egy más népnek a nyelvkincséhez tartoznak-e ezek a nevek ép úgy, mint p. a nálunk elterjedt személyneveknek túlnyomó s helyneveinknek nagy része; azonkívül az ilyen nevek értelmezése, mint mult-kori czikkünkben is említettük, semmiféle korláthoz sincs kötve s bajos

¹ *Über die Herkunft und Sprache der pontischen Scythen und Sarmaten.* (Monatsberichte der preuss. Akademie in Berlin. 1866. 549—579. l.)

eldönteni, hogy a midőn a magyarázatban többféle lehetőség kínálkozik, közülük melyik a helyes.

Erre nézve néhány példát hozok föl. A *Targitaos* név Tomaschek szerint (Sitzungsber. d. k. Akad. in Wien. CXVI. 721.) a. m. az irán „tighra-tava“ (pfeilkrafftig), de ez a név az avarok közt is megvolt *Targitios* alakban, melyet Vámbéry (Magy. Er. 50.) „szétszórónak“ magyaráz a tör. tat. „targit“, „tarkit“ (szétszór, széthány) többül; irán név volt-e már most a *Targitaos* vagy pedig török? A szkitha *Tumbagos* s a mongol *Tumbaghai* név nagyon közel áll egymáshoz. Müllenhoff azonban tagadja a két név egybetartozását s amazt Neumann ellenében irán eredetűnek állítja, mely a „tûma“ (erős) vagy „tava“ (biró) és „baga“ (szerencse) szóból származnék, míg Cuno az ó-szláv „tanpu“ (vastag) szóval egyezteti. A *Sobodakos* névből Neumannal a mongol *Szubutaj* név analogiáját is kereshetjük s mint Cuno, a szláv „svobodi“ (szabad) szóból is magyarázhatjuk. Müllenhoff szerint a szkitha *Badagos*, *Badakés* név az irán „vâdha“ (ütni) szóból ered, Cuno ennek ellenében az orosz *Wodoku* (a. m. vezető) névvel veszi egynek, de ezzel még koránt sincs vége a lehetséges analogiáknak, mert p. a mongol-tatár *Batu* vagy az ősmagyar *Bati* vagy *Bodaj* nevek is fölhozhatók. Müllenhoff a *Dados*, *Dadagos*, *Dadakés* neveket a perzsa „dâ“ (adni) töre vezeti vissza, Cuno szerint a szláv *Dedu*, *Dedaku* (a. m. déd, ős) személyneveknek felelnek meg. Ugyancsak ő Müllenhoff ellenében azt vitatja, hogy a *Mastus*, *Mastarus*, *Mastarnés*, meg a *Radamasius*, *Radamasadios* és *Rathagószos* nevek nem a zend „maz“ (nagy) és „ratha“ (szekér), hanem az ó-szláv „mastitu“ (facilis, comis), litván „mastus“ vagy ó-szl. „misti“ (vindicta) s aztán az ó-szl. „radu“ (alacer) vagy „rati“ (bellum) tökhöz tartoznak, miként a szláv Mistui, Mistislav, Mastivin, Radogost sat. nevek.

Folytathatnánk még e példákat, de ez is elég annak a fel-tüntetésére, mily ingatag alapot szolgáltatnak a szkilha nemzetiség megállapítására a nevek, melyek különben is minden valószínűség szerint többféle népelemről valók.

Még olyan neveknel is megvan ez a bizonytalanság, melyek-nél sejtethető, hogy körülbelől mit kellett jelenteniök.

Ilyen p. az *amazonok* neve. Szinte bizonyosnak lehet mondani, hogy a „nő“ vagy „asszony“ fogalmát kifejező szó benne van, csak azt nem tudjuk, az elő- vagy utórészeben-e? Cuno (Die Skythen. 282.) a szláv „žona“ s görög γυνή szó analogiájára a *zona* szórészt veszi föl ilyennek, az *ama-* szót pedig a szanszkrit és zend „ama“ (erős) szóval egyezteteti. De az sem lehetetlen, hogy az *ama* jelenti azt, hogy „nő“, „asszony“, mert hiszen ennek meg az ural-altái nyelvekben találjuk meg analogiáját (v. ö. akkad „umme“ = anya,¹ finn „emä“ — u. a., osztyák „ima“, „imi“ = nő, magyar „eme — disznó“, „emse“ — nőtény disznó) s a *zon* szó is megmagyarázható az akkad „zun“ — sok, számos (bir — zun = armée, troupe de soldats, bir a. m. ember, katona. Lenormant. 417. 445.) szóval s azt hiszem, az amazonokra ép úgy rájuk illik a „nőserég“, „nőcsapat“ elnevezés, mint az a másik, t. i. „erős“.

Egy másik ilyen példa a szkitha Hestiának, a tűz istennőjének a neve: *Tabiti*. Úgy látszik, hogy a szanszkr. „tap“ = égni (lat. „tepere“, „tepidus“, szláv „tepl“, „tepli“) többül való származtatás ellen semmi kifogást sem lehet lenni, pedig a tény az, hogy az ural-altái nyelvekből is megmagyarázható: az osztyák „tûget“, „tût“, „tût“, „toat“, „tat“, töröktatár „ot“, egyenesen a. m. tűz s az utóbbi egyeztetés mellett fölhozható az, hogy a tűznek és a tűz istennőjének nevét ugyanazon szó fejezi ki, míg ha irán nyelveknek gondoljuk a szkithákat, az a nehézség áll elő, hogy a *Tabiti* nevet sem mint istennevet, sem mint a tűznek a nevét nem találjuk meg az

¹ Lenormant Fr. *La langue primitiv de la Chaldée*. 437.

iránoknál, de még a többi árja népnél sem, melyeknél a tűz a. m. „agni“ (szanszkr.), „ugnis“ (litv.), „ogni“ (ó-szláv), „ignis“ (latin), vagy pedig m̃p (görög), „hur“ (örmény) sat.

Az istennevek közt Tabitin kívül még *Papaioست* emliti Müllenhoff (id. m. 573.) olyan szkitha névnek, melyet a teljesen földéritett irán eredetű nevek közé számíthatni. Herodotus szerint (IV. 59.) Zeust vagyis az eget nevezték a szkithák „igen találóan“ *Papaioσnak*. Az az irán szó, mely e találó szkitha elnevezést megmagyarázná, az új-perzsa „bábá“, „bab“ (apa. Müllenh. 557.); de e szó nem árja, hanem uralaltáji eredetű: a mongolban „babai“ a. m. atya, úr, a törökben „baba“ a. m. atya, ős. a bolgároknál „baba“ az uralkodóknak volt a czime s így a *Papaioσ* megint olyan név, melyet ép olyan joggal lehet uralaltájának, mint árjának tar ani.

A szkitha Poseidonnak vagyis a tenger istenének, *Thamimasadasnak* nevérol már Müllenhoff sem hiszi, hogy az általa adott magyarázat minden tekintetben kielégítő volna; azon nevek közé számítja ugyan, melyekrol azt mondja, hogy azok a „teljesen“ (vollständig) földéritett irán jelleget tüntetik föl (id. m. 573.), mindamellett ehhez a névhöz kérdőjelet tesz. A név utórészében a zend „maz“, szanszkr. „mah“ (nagy) szó tovább képzését keresi, e szerint „— masadas“ a. m. hatalmas: előrészéről pedig ezt mondja: „und wer will, kann den Namen des skythischen Poseidon als Erdeschütterer oder Erdumspanner fassen, da *zami* zend. (zem.) pars. n. pers. (zami,) szanszkr. (dsam) sein kann.“ Mások szerint a „thami“ a. m. szanszkr. „timi“ (oceán), a mely azonban sokkal későbbi szövegekben fordul elő, semhogy az irán — hindu nyelvegység korába lehetne vissza vinni.¹ Kétséget sem szenved, hogy ezen utóbbi szóval való egyeztetés adná meg a név találó magyarázatát: „a tenger fölött uralkodó“, ha a „timi“ szó ős árjaságát igazolni tudnák; de ép az a baj, hogy ez nem lehetséges. Van egy más baj is. Origenes *Thagimasadasnak* írja a nevet, ezt a változatot pedig már sem a „timi“, sem a „zem“, „zami“, sat. meg nem magyarázza. Mindezeknél fogva inkább megközelítettük a valóságot, ha a „thamimas“, „thagimas“ szót a török-tatár „tengiz“, „tingiz“ s magyar „tenger“ szók szkitha változatának vagy esetleg korrumpált leírásának tartjuk, a név utórészét pedig a tör. „ata“, magyar „atya“, akkad „adda“ szókkal egyeztetjük. E szerint a név azt jelentené: „tenger-atya“, a mi bizonyára a legtalálókbb elnevezése a szkitha Poseidonnak.

A többi szkitha istennévre még ennyi fölvilágosítást sem találunk az iránságban. A föld istennőjének *Apiának* vagy *Apinak* a neve Müllenhoff szerint (573. l.) a latin *Opsnak* felel meg; e magyarázat mellett ugyan Neumanné (id. m. 189.) is megállhat, a ki nevet a mongol „abija“ töből származtatja s ezt a jelentést tulajdonítja neki: „a gyümölcsöző“, „termő“. *Artimpasa* vagy *Argimpasa*, az Afrodite Urániának megfelelő szkitha istennő nevében Müllenhoff (id. m. 571.) már csak az utórészre talál olyan-amilyen irán analogiát, de még itt is kétségesnek tartja, hogy a — „pasa“ szó a „çpaç“, szanszkr. „paç“ (nézni, figyelni) vagy a zend „paithya“ (uraság, szóval magyarázandó-e? Cuno (id. m. 345.) a szlávól akarja a név eredetét megfejtetni; szerinte az „artim“ vagy „arti“ a. m. ószlov. „rati“ (háboru), „pasa“ pedig a litván „pati“ (urnő) vagyis a név azt jelenti: „a háboru urnője“ s *Artimpasa* a szláv Radigast vagy Radigost isten nővéreinek tekinthető számba véve, hogy Afrodite Urania fölfegyverkezve ábrázoltatik, a kit Areiának is neveztek. E magyarázatoknál sokkal többet ér gr. Kuun Gézáé, a ki szerint „artim-pasa“ a. m. török „erdem-pasa“ vagyis „az erény feje“ (omnium virtutum caput. Cod. Cum. LIX.), mert ha nem tudjuk is igazolni megfelelő analógiákkal ezt a jelzői elnevezést, legalább megvan a teljes alaki egyezés, amire sem Müllenhoff, sem Cuno nem tudott hivatkozni. Számbavehető még a kun „erdeng“ (szűz) szó is tekintve, hogy a finn mythologia szintén szűznek mondja az Afroditének többé-kevésbé megfelelő Ilmatart, sőt a Tündér Szűz Ilonában nálunk

¹ Az akkad nyelvben Lenormant szerint (id. m. 289., 302., 441.) „tim“ a. m. cours d'eau.

is fennmaradt valami homályos emléke egy ilyenforma mithikus alaknak — míg a név utórésze a mordvin „Paz“ — isten elnevezés nyújthatna felvilágosítást. E magyarázat szerint az Artimpasa név azt jelentené: „a szüz-istennő.“ De bármiként legyen is, annyi bizonyos, hogy e nevet sem az irán, sem a szanszkrit nyelvek segítségével nem tudták megfejteni s jobban boldogulunk, ha magyarázatért az uraltáji nyelvekhöz fordulunk. A szkitha Apollót Herodotus *Oitosyros*nak, Hesychius *Goitosyros*nak, Origenes *Gongosyros*nak¹ nevezi, egy Rómában lelt fölíratos emléken pedig, melyet a szkitha eredetű M. Ulpius Plocamus emelt, *Oitoskyros* alakban található.² Müllenhoff (id. m. 571.) e névnek is csak az utórészét magyarázza a zend „çūra“ (erős szóval. Ezzel szemben a szumir-akkad „ud“, régibb alakban „gud“ a. m. nap (sol, dies),³ a „sara“ pedig a. m. király. (Lenormant 88.) A szkitha „Oito-syr“, „Goito-syr“ s a szumir-akkad „ud-sara“, „gud-sara“ e szerint annyit jelent: nap-király, nagyon könnyű volt tehát ezt a szkitha istent Apollóval s a perzsa Mithrával azonosítani.

Látjuk ezekből, hogy minél szűkebbre szorul össze az a fogalmi kör, melyben a szkitha nevek magyarázata keresendő: annál ritkábbak és erőltetettebbek az irán analógiák s ha már az is föltűnő, hogy a szkitha istennevek, mint ilyenek, merőben különböznek az irán vagy még ősbib időkre hivatkozva, a hindu-irán istennevektől s egyetlen egy közös isten- vagy mithikus névre sem lehet rámutatni: még föltűnőbbnek kell tartanunk, hogy még csak irán eredetű jelzői neveket sem lehet fölísmernünk ezen istennevekben s ilyen tapasztalatok után csakugyan tarthatatlannak kell tekintenünk azt az álláspontot, mely mindezek ellenére irán népet keres a szkithákban.

De legdöntőbb bizonyítékot szolgáltat e tekintetben az a néhány szó és név, melynek jelentését is tudjuk. Ezek a következők:

a) **oiorpata** vagyis magyarul „férfiölő“. Említi Herodotus (IV. 110.) ezeket irván: „az amazonokat a szkithák oiorpatáknak nevezik, a mi görögül azt jelenti: férfiölő (ἀνδροκτόνοι); mert oior-nak hívják a férfit, pata pedig azt teszi: ölni. (Οἰόρ γὰρ καλέουσι τὸν ἄνδρα, τὸ δὲ πατὰ κτείνειν.)“⁴

Ezek a sorok egész világosak s joggal elvárhatjuk, hogy a milyen félreismerhetlen irán jelleget tüntet föl némely szkitha név (pl. Χουναρος = zend: hunara — erény, Χοδαίος = zend: hudaēna — εὐνομος), ép olyan iránnak bizonyuljon az a két szkitha szó, az *oior* = férfi és *pata* = ölni is.

¹ A ΓΟΙΤΟΣΥΡΟΣ nyilván másolási hiba ΓΟΙΤΟΣΥΡΟΣ helyett.

² Θεα Σ(ε)λ(η)νην Οἰτοσύρην καὶ Ἀπόλλων(ι) Οἰτοσύρην Μῆτρα Μ. Οὐλπίου Πλόκαμου νεωκόρου ἀνέ-(η)κεν. Boeckh Corp. Inscr. Graec. 6013.

³ Proceedings of the Society of Biblical Archaeology. 1891. Vol. XIII. Part. 2. 83. — 1893. Vol. XV. Part. 5. 243. Az *ud* szóra v. ő. tör. „üd“, „öd“ — idő.

⁴ Jókai, nem emlékszem, hogy hol, mint magyar szót említi az *örpatát*, mely — ha nem csalódom — katonás természetű nőt jelentene. Nem igen bizom ugyan benne, hogy népies eredetű szó volna, inkább a Herodotus-féle oiorpata tudákos átalakításának vélem: mindamellett nem tartom fölöslegesnek e sorok olvasóinak figyelmét fölhívni erre a szóra, megvan-e a népnyelvben az ország valamelyik részében?

De mit tapasztalunk?

Az *oiornak* még csak megvan az analogiája (zend és szanszkrit: *vīras*, latin: *vir*, porosz: *wyrs*, gót: *wair*). a *pata* szónál azonban megakad az irán magyarázat. „Allein der zweiten Namenhälfte ist die Bedeutung (töter, töterin) ohne Zweifel *untergeschoben* — mondja Müllenhoff (id. m. 555.) — Sei es dass man dabei an das causale *pāt* — fallen von *pat* — fallen oder an *vad* skr. *vadh* — schlagen dachte.“ Müllenhoff tehát, úgy szintén Cuno sat. Zeussnak a nézetéhez csatlakozik, a ki a rosszul értesült Herodotus adatát oly módon javította ki, hogy az „*oiorpata*“ jelentését „*férfiölő*“ helyett „*férfiak úrnőjének*“ (Männerherrinen, Männerbeherrscherinen) magyarázta s a *pata* szót a zend *paitis*, szanszkrit *patis*, litván *patis* az az „ur“, „uralkodó“ szókkal egyeztette.

Hát én elhiszem, hogy az amazonokat csakugyan az iránok nevezték el „*virapataknak*“ — férfiak úrnőinek. De ha így volt is, ebből csak az következik, hogy a szkithák átvették az iránoktól ezt a nevet s népetimológiával *férfiölőnek* magyarázták. Mert az ő nyelvükben a *pata* már nem azt jelentette: „*úrnő*“, hanem azt, hogy: „*ölni*“. S Herodotus nagyon jól volt értesülve, midőn a szkitha szónak ezt az értelmet tulajdonítja s nem azt, a mit az irán elmélet hívei akarnak bele magyarázni. Az a szó nem áll magában; kétségtelen analogiáját megtaláljuk a szumir-akkad nyelvben, hol *bat* a. m. ölni, meghalni (tuer, mourir) s aztán a média-i szkitha vagy protoméd nyelvben, a melyben *bat* a. m. ölni, megütközni (tuer, combattre).¹ A szumir-akkad szó ige névi alakja: „*bat-a*“ vagy „*bat-ma*“, *uru* pedig a. m. férfi (*mâle*).

E szerint a szkitha *oior-pata* = férfi-ölő, melyre az iránságban nem lehetett kielégítő magyarázatot találni, izról-izre megfelel a szumir-akkad *uru-bata* szónak.

b) **Temerinda** vagy **temarunda** a. m. tenger anyja, Plinius szerint a Maeotis szkitha neve.

Hogy a Maeotist „tenger-anyának“ nevezték, már Herodotus is említi. Van a Fekete tengernek (görögösen: Tengernek, Pontusnak) — ugymond — egy beléje ömlő és nálánál nem sokkal kisebb tava, melyet Maeotisnak és a Pontus (Tenger) anyjának neveznek (ἡ Μαῖητις τε καλεῖται καὶ μήτηρ τοῦ Πόντου. Her. IV. 86.). Dionysius Periegetes már azt is mondja, hogy ez az elnevezés a szkitháktól való (Τῇ μὲν τε περὶ Σκύθαι ἀμυρὶ νέμονται, ἀνδρες ἀπειρεσίοι, καλεοῦσι δὲ μητέρα Πόντου. Vers. 164—165.). Plinius pedig a név eredeti szkitha alakját is közli: „Maeotim Scythae Temerindam (más változat sz. Temarundam) vocant, quo significant matrem maris (Hist. Nat. VI. 20.).“

Megint egy olyan szkitha elnevezés, hol az irán elmélet egyet zöttyen. „Stellt man die ersten buchstaben von Temarunda um in Metar- oder Mater-unda, so kommen gar bekannte Wörter zum

¹ Lenormant Fr. *La langue primitive de la Chaldée*. Paris, 1875. 314.

vorschein“ — így magyarázza Müllenhoff (id. m. 556.) vagyis a *temer* annyi volna, mint a zend *mātar* (gör. μήτηρ, lat. mater sat.) azaz anya, az *inda*, *unda* pedig a szanszkrit *udan* (Woge, Wasser), litván *undu*, *wandū*, ószláv *woda*, bolgár *uda* (viz), lat. *unda* (hab) szónak felelne meg; Cuno (Die Skythen. 244. s. köv. l.) ellenben Pliniusba köt s azt akarja elhitetni, hogy tulajdonképp nem is szkitha, hanem görög etimológiáról van itt szó, mely a Maiotis névre, nem pedig a Temerindára vonatkozik, mely utóbbinak előrése az ószláv *tima*, litván *tamsà*, szanszkr. *tamas*, zend *temas* (azaz határtalan. végnélküli, továbbá a letszlávban sötétség) szóval egyeznék s így a szkitha Temerinda nem azt jelenti: „a tenger anyja“, hanem: „a végnélküli nagy víz“ s aztán „a sötét víz“ vagyis „fekete tenger“.

Hogy a név előrése, a *temer-* vagy *temur* a metart vagy matert helyettesitené, ezt a föltevést Müllenhoff is egy kissé gyanusnak tartja, mert megjegyzi, hogy Strabo, Ptolemaeus, Arrianus és Stephanus Byzantinus egy tengeröblöt, hegyfokot és várost is Ταμυράνης és Ταμυράνη néven emlitenek (U. o. 556.). Ez azt sejteti, hogy a Temer-inda és Tamyr-akës nevek előrése egyezik egymással s így az első névben nem az -inda, -unda, hanem a *temer* vagy *temar* szó jelenti a tengert ép úgy, mint a Tamyr-akës névben a *tamyr* (tamir).

Egy tengert jelölő szkitha szórul már föntebb is beszéltünk, a Thamimasadas név fejtegetésénél. Ez a szó *thamimasz* (**thammasz*), melylyel olyan hangtani viszonyt tüntet föl a későbbi *temer*, *temar* vagy *tamyr* alak, a mi pl. a török „tengiz“, „tingiz“ és a magyar „tenger“ közt van. Úgy látszik ebből, hogy a szkitha nyelvnek egyik jellemző hangsajátsága a rhotacismus volt,¹ s innen örökölte az a török nyelv, mely a régi szkitha nyelvterületen szkitha—szarmata, hunn és bolgár elemek összeolvadásából képződött s a melynek egyik dialektusa a mai csuvas nyelvben maradt meg.² Az Origenes-féle *thagimasz* nyilván a „thamgasz“-nak vagyis a törökös „tengiz“-nek felel meg; az *ng—m* váltakozására fölhozható az akkad „dingir“, (isten), mely „dimir“, „dimmer“ alakban is

¹ A török-magyar *kendir*, *kender* szó például szintén a szkitha nyelv rhotacismusára enged következtetni. Az ó-szkitha alak a görög ξάναψ; szóval egyezhetett, melyet a fekete-tengermelléki görögök alighanem a szkitha nyelvből vettek át. A szó először Herodotusnál (IV. 75.) fordul elő s Kr. e. 100 körül tűnik föl a „cannabis“ szó a rómaiaknál. (Schrader O. Sprachvergleichung 426.). Tekintve, hogy Herodotus, mint szkitha specialitásról beszél a lent helyettesítő kenderről, mely a szkitha földön vadon termett (IV. 74.): nem merész az a föltevés, hogy a „kannabisz“ szkitha szó volt, ezzel pedig nyilván összefügg a török-magyar „kender“.

² A rhotacismus megvolt a szumir-akkad nyelvben is, pl. a szumir „daghasz“ (por) az új szumirban „szaghar“, „va“ (öt) másként „va“ stb. Érdekes, hogy a csuvas nyelv hangsajátságai közül egy másíknak a nyomaira is akadunk, a szóvégi vagy szóközépi *s—l* váltakozására, minő pl. a csuvasban „piłik“ (öt) a török „bis“ helyett, „otmil“ (hatvan) „altmis“ helyett; ugyanígyen a szumir-akkadban „dis“ és „dī“ (a. m. egy.)

előfordul s a köztörök „tonguz“ ozmán változata, a „domusz“ (disznó), mely a magyarba is átjött „damasz“ vagy „domosz“ alakban.

A mi a Temerinda, Temarunda név utórészét illeti, ezek szerint ennek jelentése a. m. anya. Az *indu* vagy *unda* szó analógiái az ural-altáji nyelvekben: szumir-akkad „anna“, török „ana“, magyar „anya“, vogul „angu“, oszty. „anki“, „anka“, „aŋa“, „aŋe“, votják „anaj“, lapp „ädna“, „edne“, mely utóbbi alak a szkitha szó hangfejlődésére is felvilágosításul szolgálhat; ugyanilyen hangváltozást tüntet föl a szkitha eredetűnek vélt „kannabisz“ s a török-magyar „kendir“, „kender“.

c) Az **arimaszpok** neve Herodotus szerint a. m. „egyszeműek“ (μονόφθαλμοι). **arima** ugyanis szkitha nyelven azt jelenti: „egy“, **szpu** pedig a. m. „szem“. (ἄριμα μὲν ἐν κελέουσι Σκύθαι, ὁπὺ δὲ τὸν ὀφθαλμόν. Her. IV. 27.)

Nagyon fontos bizonyíték volna e két szó a szkithák iránsága mellett, ha csakugyan irán szóknak bizonyulnának, mert a nyelv legősibb elemei közé tartoznak, de az iránság kimutatása egy kis nehézséggel van összekötve. „Nun findet sich ἄριμα in keiner sprache als erstes numerale“ — mondja Müllenhoff (id. m. 555); das sansk. ādima = primus ist eine späte bildung; nur lässt zend. airima = einsamkeit, ein neutrum, auf ein adj. arima = μόνος schliessen.“ Cuno (id. m. 326.) a szanszkrit „ādimán“ kívül a szláv „jedinu“ szót is felhozza: „gleichwohl — így ír — kann es kaum zweifelhaft sein, dass das skythische arima unmittelbar verwandt ist mit den slawischen jedinu = eins.“

A „szpu“ (szem) szónál Müllenhoff szerint a „σπαρ spak“, latin „specio“, ófelnémet „spehō“ gyökerre gondolhatni.

Egyébként pedig azt hiszi, hogy az arimaszp név ilyen értelmezése is a Herodotus-féle keresett magyarázatok közé tartozik,¹ mert a név a zend, „airyama“ (folgsam) és „aṣpa“, „aṣp“ (ross) szókból van összetéve s azt jelenti: „folgsame pferde habend“. Tomaschek (id. m. CXVI. 759. 761.), ki úgy vélekedik, hogy arimaszpoknak az iránok a hunnokat nevezték, az „arima“ szót a zend „airima“ (Einsamkeit, Einöde) szóval veszi egynek s így magyarázza a nevet: „Besitzer von wilden, von Steppenrossen“, Herodotus soraiban pedig nép etimológiát keres az „arima“ (abgetrennt, einsam) és „spaṣ“ (Späher, gucker) szók alapján.

Nem kutatom, mi lehetett az arimaszp nép tulajdonképeni jelentése? Ezuttal csak a szkithák népetimologikus magyarázata érdekel s ebből a szempontból a dolog azon fordul meg, hogy az arimaszpokat azért nevezték a szkithák „egy szeműeknek“, mert

¹ Herodotus a következőkép ír az arimaszpokról: Az isszedonokon túl laknak az isszedonok szavai szerint az egyszemű emberek: ezt a hírt átvették tőlük a szkithák, a görögök pedig a szkitháktól, kiknek módjára arimaszpusoknak hívják ama népet: szkitha nyelven ugyanis arima egyet jelent, szpu pedig szemet. (IV. 27.)

szkitha nyelven *arima* = egy, *szpu* = szem. Irán szók ezek? Azt hiszem, a kérdésre való feleletnek nem az a helyes módja, ha minden áron kierőszakoljuk az irán analógiákat, hanem — tekintve az irán nyelveknek egymáshoz való nagyon közeli rokonságát — úgy formulázzuk a kérdést, hogy vagy irán nyelv a szkitha s ez esetben az említett szók azonosak az „egy“ és „szem“ irán elnevezéseivel, vagy pedig ezektől különböző szókat képeznek, amint hogy tényleg egészen mások is és akkor az irán nyelvűség hipotézise nagyon megrendül, a két szó rokonságát másfelé kell keresnünk.

A szkitha *arimának* vagyis egynek megfelelő szó több ural-altáji nyelvben fellelhető. A török „bir“, „ber“, „per“, a jurák — szamojéd „oroj“, az osztják „âr-“ (ebben: „âr — jong“ = kilencz vagyis „egy a tizből“, jong a. m. tiz) mind azt jelenti: „egy“; az akkádban az „egy“-et jelentő különböző szók (id, gis, dis vagy dil) közt előfordul ez az alak is: „as“, a melynek egy testvéryelvben épen úgy megfelelhetet az „ar“, mint magában az akkád nyelvben a „vas“ (öt) mellett meg volt ez a dialektikus változat is: „var“ s miként az említett akkád „gis“ a protomédben vagy medo-szkitha nyelvben már „kir“ (a. m. egy.) A mi az „ar“ vagy *ari*“ tovább képzését illeti, e tekintetben fölhozhatjuk, hogy több ugor nyelvben az „egyet“ jelentő szó diminutív végképzővel van ellátva (p. mordvin „fkä“, „nifkä“ = ift — kä, „vejke“ = veht-ke, vogul „äkvä“ = äkt-kvä stb. Budenz Magy. Ug. szt. 770.) s az a „-ma“ vagy „-ima“ számnévképző pedig, a mely a szkitha arimában látszik, megvan a mongol számnévekben (-n, -an, -en, -on, -ön) s ezenkívül konstatálható a régi bolgár fejedelmi lajstrom nem szláv nyelvű szavaiban, melyek minden valószínűség szerint ó-bolgár számnévek voltak (p. *dilom*, *tvirem*. *vecsem*, *vereniale*, *tekucsetem*, *dvansechtem*, *tochaltom*, *goralem*, *altem*, *tutom*).¹

A *szpu*=szem az akkád „si“ vagy „ši“, protoméd „siya“ (látni) ige származékának látszik. Ugyanezen „si“ tő magában is s aztán tovább képezve: „si-lim“ — az akkádban azt jelenti: „szem“; az utóbbi alakkal egyeznek az ugor szók: „silmä“, „selmä“, „sem“, „säm“, „šem“, „šam“ stb., míg a szamojéd „sei“, „saeu“, „sai“ stb. vagy más képzés vagy az egyszerű tőnek felel meg. A *-pu* képző egyezik az ugor *-b*, *-p* nom. verbale képzővel, p. vogul „têp“ (étel) a „tê“(enni) igétől, „sop“, „suop“ (száj) az ösugor „sgg“ (nyitni) tőből, finn „halpa“ (silány) a „hal-“ igétől stb.; eredetileg ilyen értéket kell tulajdonítanunk az akkád *-bi* képzőnek is ilyen szókban, mint: „gal-bi“ = grandement (gal = nagynak lenni), „dan-bi“ = puissamment (dan = vitéznek, hatalmasnak lenni) sat. A szkitha „szpu“, „*szipu“ = szem ezek szerint telje-

¹) Munkácsi B. szerint (Ethnographia. V. 21.) *tvir-em* = csuv. *toȳor* (kilencz), *vecs-em* = csuv. *visse* (három), *tut-om* = csuv. *tëwatte* (négy) stb.

sen kielégítő magyarázatot nyer az ural-altáji nyelvekből s a mennyiben két mássalhangzóval kezdődik, ezt ugyanazon idegenszerű kiejtésnek lehet tulajdonítani, a mely a szakából szkythészt, szkolotoszt, a kozolból kszajt formált.

d) **Ekszampaioosz** a. m. szent utak.

Herodotus e szóról a következőket írja: A Hypanis a tengertől négy napi távolságra egy keserűvizű forrással egyesül, mely a földmivelő szkithák és alazonok földjének határán folyik; a forrásnak s a honnan fakad, a helynek a neve szkitha nyelven *ἐξαμπαίος*, görögül szent utak, *ἱερὰ ὁδοί*. (Her. IV. 52.)

Müllenhoff így választja ketté a szót: „exam—paios”: előrészt nem tudja megmagyarázni, utórészával (pai) az ó-perzsa „pathi” = ösvény (szanszkr. patha, gör. *πάτος*, ang. sz. pād, ófn. pfad) vagy esetleg a zend „paya” (legelő) szót veszi egynek. Cuno szerint (id. m. 327) az „exampaioosz” tulajdonkép a. m. „svampaioosz”, „svam—pataioosz” s az oszl. „sventu”, litván „szwantas” = szent és oszl. „pati” = ut szókból áll. A pathi, pati szó „pant”, „pänt” (a. m. út) alakban átment az osztyák nyelvbe is s így, ha a szkitha „pai” csakugyan irán szónak bizonyulna is, csak azt bizonyítaná, hogy az iránság hatással volt a szkitha nyelvre. A mit egyáltalában nem akarok kétségbe vonni. De a föntebbi magyarázat még korántsem mondható kielégítőnek s nem tudom, nincs-e inkább Neumannnak igaza (id. m. 196), a ki az exampaiooszban egy a mongol „dsam” (út)-nak megfelelő szót keres s előrészt vagy a mongol „jeki” (nagy) vagy az „amaxampaioosz”, „hamaxampaioosz” változatok után az „aimak” (törzs, szent gyülekezet) szóval egyeztetni, az egész „amak—szam—pai” szóban pedig egy a Herodotus kérdésére adott szkitha feleletet keres, mely mongol nyelven így fejezhető ki: „aimak — dsam — bai” (vagy = bui) = ezek a szent gyülekezet utjai. A szó előrészt alkotó „ek” = szent különben teljesen megfelel az ujjur „jeki”, „jegi”, kun „jih” (jih — ov = szent — ház, templom) s ómagyar „egy”. „igy” (szent-egy-ház, Ig — kö — szent-kő) szavaknak.

e) Nem egész bizonyos, hogy az asszony-szokások szerint élő **enarlk** (*ἐνάρλις*) vagyis „asszonyemberek” (*ἀνδρόγυνοι*), kiket Hippokrates is említ „anandrieis” néven, mint női munkákkal foglalkozó és nők módjára beszélő eunuch-féleket. maguktól a szkitháktól kapták-e ezt a nevet vagy hogy Herodotus azt az elnevezést alkalmazza ezen szkitákra, melyet a perzsáktól hallott. A név irán eredetű is lehet (zend, szanszkr. nar, nara = férfi, a-nar = férfitlan), de az sem lehetetlen, hogy az *ἀνδρόγυνοι* értelmezéssel egyezően olyan szkitha szók összetételéből áll, melyek az akkad „un” = ember és „rak” = nő, nöstény szóknak felelnek meg.

f) Még egy olyan szót említünk meg, mely arra mutat, hogy a szkitha földön nagyon régtől fogva tanyáztak uralaltájaiak. A **kimmer**ek nevével a görögök a sötétség, homályosság fogalmát

kötötték össze. Már a homerosi énekek beszélnek a „felhőkbe és sötétségbe burkolt kimmeriekről.“ Hesychios szerint κάμμερος vagy κάμμερος a. m. ἄγλός, ομίχλη. Tomaszek (CXVI. 778) a kimmer (asszír: Gimirri, héber: Gómer) név jelentését ismeretlennek mondja, de hihetőnek tartja, hogy egy kaukázusi hegyi törzsnek volt a neve s mint ilyen, a georgiai „gmiri“ = hős, óriás, láz „qomóri“ = bátor szóknak felel meg. A görögök értelmezése azonban egy másnemű kapcsolatra is felhívja figyelmünket; az a fogalom, melyet a kimmer névvel kötöttek össze, a magyar „komor“ s a zürjén és permi „kimör“ (felhő, homály) szóval van összefüggésben s az említett görög jelzők és magyarázatok e szerint szkitha befolyásra vezethetők vissza.

Mindezekből pedig kitűnik, hogy a feumaradt szkitha szók, ha csak nem adunk nekik az adatokétól merőben különböző értelmet, semmikép sem bizonyítanak a szkithák irán nyelvüisége mellett. A mi a neveknél lehetséges volt, hogy kiválasszunk az alakilag legjobban illő irán szót s azokkal egyeztessük, a jelentés által szűk korlátok közé szorított szóknál már teljesen fölmondta a szolgálatot. Mindegyik ilyen szónál szükségesnek látszott, hogy kiforgassák az adatokat eredeti alakjukból, hogy valamire való irán analógiát találjanak. Ily körülmények közt semmiféle bizonyító erőt nem tulajdoníthatunk azoknak a személyneveknek, melyeket Müllenhoff és követői olyan könnyű szerrel meg tudtak magyarázni az iránból.

A szkithák egészen más nyelven beszéltek. *Nyelvük — úgy látszik — a szumir-akkaddal volt közelebbi rokonságban (v. ö. oiorpata. Oitosyros), de mindenesetre az uralaltáji családhoz tartozott.* A szumir-akkad nyelvről ma még nagyon hézagosaik ismereteink, helye sincs még kimutatva az uralaltájiságon belől, Lenormaut szerint p. középhelyet foglalt el az ugor és török-tatár nyelvek között, míg Hommel az őstörökkel tartja testvéرنyelvnek; a szókinésből azt látjuk, hogy ha genealogikus szempontból Hommelnek volna is igaza, az ugorsággal több olyan ponton érintkezik, a mely érintkezési pontok a törökség és ugorság egymás közti viszonyánál nem mutathatók ki.

Ilyen szempontból magyarázható, hogy a szkitha szók és nevek is majd a törökség, majd az ugorság felé mutatnak. De az sem lehetetlen, a mit már közelebbi cikkünkben is felhoztunk, hogy az a népség, melyet szkithának neveztek, kétféle elemből állt, ú. m. egy szumir-akkad féle elemből s aztán ugorokból, a melyek egymást áthatották a nélkül, hogy teljesen összeolvadtak volna. A tulajdonképeni szkithákat a népvándorlás korában jobára a törökség szívja föl, míg az ugorok a lett-szláv elemmel erősen vegyülve egymástól nagyon különböző jellegű népekre szakadoznak.

IV.

Ha már a nyelvi adatokból is kimutatható, hogy a szkithák nem voltak iránok, hanem uralaltájiak: külsejük, életmódjuk, szokásaik, vallásuk s egyszerűen egész erkölcsi jellemük már egész határozottan és félremagyarázhatlanul azt bizonyítják, hogy itt csakis egy uralaltáji népről lehet szó, melynek ethnikuma sehogysem illik bele az árja vagy indo-európai népek nagyon elágazott, sokfélekép módosult, mindazáltal a közös származásnak és egy meglehetősen egyöntetű őskulturának többféle jelét magán viselő családjába.

A német tudósok annyira belemerültek a névmagyarázatokba, hogy azok mellett egészen mellőzték a többi ethnografiai jelenséget s egyebek közt alig méltatták valami figyelemre azt a talán nem egészen fontosság nélküli körülményt, hogy a szkitha *nomád lovas nép* volt a *mongol típus* jellemző sajátságaira emlékeztető külsővel.

A szkithák külsejét a hírneves görög orvos, Hippokrates írta le.¹

E leírásból mindenekelőtt az tűnik ki, hogy a szkitháknak igen erősen kidomborodó faji jellegük volt, mely merőben különbözött a görög világ előtt ismert népeknek a típusától s ezek a faji sajátságok annyira előtérbe nyomultak a görögök szemében, hogy azok mellett egészen elmosódtak az egyes szkithák közt levő individualis különbség jegyei.

Hippokrates szavai e tekintetben oly világosak és határozottak, hogy semminemű félreértésre nem adhatnak okot. A szkithákról — úgymond — a mi külsejüket illeti, ugyanazt mondhatni, a mit az egyiptomiakról, hogy csakis saját magukhoz hasonlóak és semmitéle más néphöz sem.² Mekkora fontosságot tulajdonított e jelenségnek, kietszik abból, hogy utóbb még egyszer ismétli fontosabb megjegyzését; testalkatára nézve — írja — a szkitha nép teljesen különbözik a többi emberektől és csupán saját magához hasonló, mint az egyiptomi.³ Egy más helyen pedig azt mondja, hogy a szkithák közt egyik ember a másikhoz nagyon hasonló, férfiak a férfiakhoz, asszonyok az asszonyokhoz s ezt abból magyarázza, hogy a szkithák általában véve kövér testűek és szőrtelenek.⁴

Árjáról, kaukázusi rasszhoz tartozó népről alig beszélt volna így Hippokrates. Ha a szkithák iránok vagy szlávok lettek volna, típusuk semmiesetre sem tűnhetett volna föl olyan idegenszerűnek

¹ *De aëre, aquis et locis* cz. művében. A szkithákra vonatkozó helyek kimerítő magyarázatát I. Neumann Károlynál (*Die Hellenen im Skythenlande*. I. Berlin. 1855. 148—174. a „Körperbeschaffenheit der Skythen“ cz. fejezetben).

² Περί δὲ τῶν λοιπῶν Σκυθῶν τῆς μορφῆς, ὅτι αὐτοὶ ἑωυτοῖσι ὅμοιοι καὶ οὐδαμῶς ἄλλοιοι, ὡς τοῦ λόγου καὶ περὶ τῶν Αἰγυπτίων. Hippocrates: *De aëre, aquis et locis*. 91.

³ Περί τῆς μορφῆς, ὅτι πούλυ ἀπῆλλαται τῶν λοιπῶν ἀνδρώπων τὸ Σκυθικὸν γένος καὶ ὅμοιος αὐτὸ ἑωυτέω, ὥσπερ τὸ Αἰγύπτιον. Hippocr. 94.

⁴ Τὰ εἶδεα ὅμοια αὐτὰ ἑωυτοῖσι εἰσι. 97. — Διὰ πικρῆς τε καὶ ψιλῆς τῆς δάρκα τὰ τε εἶδεα ἴσιν ἀλλήλοισι τὰ τε ἔρσενα τοῖσι ἔρσενσι καὶ τὰ ἡλεα τοῖσι ἡλεσι. 99.

a görögök előtt, hogy az egyéni vonások finomabb jegyei iránt elvesztik a fogékonyságukat s épen azért nagyon igaza volt Neumannnak, midőn azt állította, hogy itt már rasszbeli különbségre kell gondolni.¹

A részletek, miket a szkithák külsejére vonatkozólag hoz föl Hippokrates, nemcsak megerősítik azt a hiedelmet, hogy itt csakugyan külön rasszról van szó, hanem a rassz felismerésére is rávezetnek.

Ezek közül különösen jellemző a *szakál nélküli csupasz arc*² és a *szennyes-sárga* vagy *vörhenyes bőr*. Az utóbbit πυρρόν-nak nevezi Hippokrates s azt mondja, hogy ezt a hidegség idézi elő, a mely a fehér színt elfonnyasztja s ebből sárga (πυρρή) lesz.³ Neumann (Id. m. 155. l.) Platonra hivatkozva, a ki szerint a pyrrhon a sárga és szürke vegyülete (Tim. 68. c.), szennyes-sárgának (schmutzig gelb) magyarázza. Mindkét testi sajátság a *mongol rasszhoz* tartozó népeket jellemzi s a mennyiben a pyrrhont vörhenyes színre magyaráznánk, annyiban a *finn típusra* gondolhatnánk, melynek a lángvörösség nagyon gyakori s egyik megkülönböztető sajátsága.⁴

Nem olyan élesen elválasztó rasszbeli sajátság a többi, a mit még tudunk a szkithák külsejéről: annyiban mégis fontosak, hogy kiegészítő részei a mongol típusnak. Ilyenek: az *egyenes, lágy, sima haj*,⁵ aztán az *elhízott, széles test*,⁶ minden élesebb tagozás nélkül, különösen az altest sokkal lágyabb, mint más embereké szokott lenni, mert — mint Hippokrates véli — lehetetlen, hogy olyan országban, minő a szkithák földje s olyan természeti és égalji viszonyok közt, mikben a szkithák élnek, a test alsó része szilárd és ruganyos maradjon.

Erdekes még az a megjegyzése is, hogy a szkithák *kajla lábúak*; ennek oka — ugymond — egyrészt az, mivel a gyermekeket nem kötik pólyába, mint Egyiptomban, mert azt tartják, hogy ha nem hajlik meg a láb, nem ülhetik meg jól a lovat; más részről oka az ülő életmód, a gyermekek ugyanis mindaddig, míg lovagolni nem tudnak, idejük java részét a szekéren ülve töltik s menet közben vajmi kevés hasznát veszik lábaiknak.

A hány híres lovas népet csak ismerünk, mindegyiknél el

¹ Die Hellenen im Skythenlande. 151, 153.

² A szkithák egymásközi hasonlóságát a kövérség mellett a szőrtelenségnek tulajdonítja Hippokrates (99.) A φιλὴ ἐὰρ kifejezésről l. Neumann megjegyzését id. m. 153. l. 2. jegyzet.

³ Πυρρόν δὲ τὸ γένος ἔστι τὸ Σκυδι: κόν διὰ τὸ ψυχρὸς, οὐκ ἐπιγυνομένῳ ὀξείας τοῦ ἡλίου. ὑπὸ δὲ τοῦ ψυχροῦς ἡ λευκότης ἐπικαίεται καὶ γίγνεται πυρρή. Hippocr. 102.

⁴ Topinard P. Az anthropológia kézikönyve. Ford. Pethő Gy. és Török A. Budapest. 1881. 613. l. Topinard a vörös típusól szólva, elsorolja azon khinai adatokat, melyek azt bizonyítják, hogy Ázsia belsejében s északi Ázsiában a Jeniszei mentén valaha egy zöldszemű s vöröshaju rassz létezett. Ennek nyomai találhatók föl a finn típusban. (Id. m. 616. l.)

⁵ Οἱ ἐν τῷ Πόντῳ Σκύθαι εὐφρόνιες... οἱ μὲν γὰρ Σκύθαι μαλακότερες. Aristoteles: De anim. generatione. V. 3.

⁶ Hippocrates 99.

van terjedve a többé-kevésbbé kajla láb. Népvándorlaskori temetőink közül a keszthelyinél figyelték meg ezt a sajátságot, hol a csontvázak nagyobb része ilyen kajla lábú lovas népségre vall, mely Török Aurél szerint a mongol és kaukázusi faj keverékét tünteti föl.¹ Ez a népség véleményem szerint abból a déloroszországi szkitha-szarmata (roxolán) elemből állt, mely a III. században a góthok uralma alá került s a góthokkal együtt már a IV. század folyamán bevándorolt Magyarországra.²

Mindezek együttvéve azt bizonyítják, hogy az a semmi más-hoz nem hasonló, magában álló típus, melyet a görögök — Belső-Ázsiával nem érintkezve — a szkithákon kívül más népnél nem találtak fel, a mongol rassznak volt egy változata.³

Neumann, kinek fejtegetéseit követtük a fentebbi sorokban, abban tévedett, hogy a mongol típust azonosította a mongol nemzetiséggel, holott amaz sokkal általánosabb emennél s a mongolokon kívül sokféle, egymástól teljesen különböző családbeli népeket is foglal magában. Csak árjákat nem — természetesen figyelembe nem véve azt az utóbbi századok alatt Iránban megtelepedett s eliránosodott egy-két apró mongol eredetű törzset, melyet nem lehet nagy nemzetekkel, minő a szkitha volt, párhuzamba vonni.

Nem is tagadta senki a szkithák mongolos típusát, csupán jelentősége felől voltak eltérők a vélemények. De még azok is, kik a nevek után iránoknak állították a szkithákat, elismerték, hogy jelentékeny uralaltáji elemet kellett magukba venniök s erős vérkereszteződésen mentek keresztül.

V.

„A szkithák nem szántóvető, hanem nomád nép módjára élnek” — mondja Herodotus (IV. 2.) s egy másik helyen: „A szkitha népfaj az emberi dolgok közt a legelmésebb módon találta

¹ Lipp V. A keszthelyi sírmezők. Budapest. 1884. 12., 49. l.

² Részletesebben kifejtettem ezen véleményemet Arch. Ért. 1893. XIII. 110—111. l.

³ A szkithákkal rokon nyelvű szarmaták keleti ágát, az alánokat Ammianus Marcellinus (XXXI. 2,21.) magas és szép termetűeknek, szőke hajuaknak s szemeik mérsékellen komor kifejezésénél fogva retteneteseeknek mondja. (Proceres autem Halani paene sunt omnes et pulchri, crinibus mediocriter flauis, oculorum tempera toruitate terribiles.) Az alánok árja voltának egyik bizonyítékául ezt is föl szokták hozni. Hát az bizonyos, hogy ez a külső nagyban különbözik attól, a minőnek az uralaltáji népeket szokták rajzolni, csupán a szem kifejezésében van olyan sajátság, a mibe — a ki akarja — belemagyarázhatja az uralaltájiságot. De nem kell felednünk, hogy a szarmaták a Herodotus-féle monda szerint már eredettől fogva sem tekinthetők tiszta szkitháknak s Herodotustól Ammianus Marcellinusig nyolcz század folyt le, a mely idő alatt az árja és kaukázusi környezetbe jutott szkitha-szarmata népség még erősebb vérkeveredésen ment keresztül. A magyar sem az, a mi ezer évvel előbb volt. Arra pedig, hogy a szarmata típus nem lehetett tiszta árja, fölhozhatók a keszthelyi népvándorlaskori csontvázak.

ki a legnagyobbat, a mit csak tudunk: egyéb dolgukat nem csodálom, de a legnagyobb, a mit kitaláltak, az, hogy senki sem menekülhet el, ki hozzájuk ment és senki meg nem találhatja őket, ha nem akarják, hogy rájuk akadjanak. Mert olyanok, kik sem városokat, sem várakat nem alapítottak, valamennyien vándorsátorokban élnek és lovas íjjászok; nem földművelésből, hanem marhatenyésztésből élnek s nincs más lakásuk, mint a kocsijuk.“ (IV. 46.)

A rajz, melyet Herodotus a szkithák életviszonyairól ad, egy tősgyökeres pusztai népnek a képét tárja elénk.

Jól tudom, hogy az életmódot a természeti viszonyok szabják meg, de azt sem lehet tagadni, hogy az öröklött jellemvonások az életviszonyok legváltozatosabb átalakulásai közben sem tűnnek el egészen. Más egy olyan népnek a jelleme, mely eredetől fogva lakta a pusztaságot, mint az olyané, melyet csak történetének egy bizonyos szakában külső okok kényszerítettek arra, hogy a pusztaság lakójává legyen s miként egy pusztai nép, ha a hegyek közé szorul, századok hosszú során át is megtartja a síkság lakóinak természetét s öröklött hajlamait, a mit p. ma is konstatálhatunk a székelyeknél. kik csak a folyók mentén telepedtek meg a hegyek aljáig s tovább, a hegységbe már nem hatoltak: ép úgy fölismerhető az is, hogy valamely síksági lakoságnál tősgyökeres pusztai néppel van-e dolgunk vagy sem. Ugyan annak a keleteurópai és ázsiai pusztaságnak a befolyása másféle bélyeget nyomott a nomád kirgiz vagy a kalmik s megint mást a kozák és az irán életviszonyaira. A délafrikai pásztorkodó boerok meg a beduinok közt ugyanilyen különbséget tapasztalhatunk: ellenben a beduin mindig az marad, akár a szíriai, akár a libiai, akár a nubiai, akár a saharai sivatagra jusson. Csak akkor áll elő az életviszonyok egyformasága, de ekkor egymástól legtávolabb eső területeken és a legkülönbözőbb eredetű népeknél is elő áll, ha a pusztai életmód keletkezése a legősibb időkbe nyulik vissza, úgy, hogy külön-külön mindegyik népnél az öröklött jellemvonások közé tartozik. Ezért van oly sok hasonlóság a nomád sémita és a nomád turán között, a kik évezredek óta, fejlődésük legelső kezdeteitől fogva tanyáznak a pusztaságon s ezért nem lehet igaz, hogy a szkithák és a velük rokon származék, masszagéták s egyéb törzsek életmódja az iránok ősi életmódjának felel meg, a hogy a német tudósok hirdetik.

A kérdés azon fordul meg, hogy van-e annak valami nyoma, hogy az iránság valaha pusztai nép volt!

Ismerem azt az elméletet, hogy az árják őskulturája nem haladta meg a pásztorkodó nomádok primitív életviszonyainak színvonalát. Az olyan szók azonban, minők: a hindu-irán *yava*, litván *jawai*, görög *ζέα* azaz valami gabonaféle, vagy a hasonló jelentésű szanszkr. *pūra*, gör. *πυρός*, lett *pűrji*, orosz. *pyro*, — a szanszkr. *peshana* (kézi malom), lat. *pinso* (örlők), litván *pesta* (zúzó

malom), — a szanszkr. *sumitā* (buzalisz), gör. *σμίδαλις*, lat. *simila*, *similago* (finom liszt) azt mutatják, hogy nemcsak ismerték az árják a gabona valami nemét, hanem élelmi czikknek is használták, a mit Herodotus még a földművelő szkithákról sem állit (A gabonát nem használat végett, hanem eladásra vetik — mondja róluk. IV. 17.) A „ház“-ra s „falu“-ra, „város“-ra vonatkozó közös elnevezésekben pedig, a melyek közé tartoznak: szanszkr. *dama*, gör. *δομος*, lat. *domus*, szláv *domu*, — szanszkr. *veça*, gör. *οἶκος* (ház), lat. *vicus*, gót *weihs* (mezőváros), zend *viç* (ház, falu), — szanszkr. *pur*, *puri*, gör. *πόλις* (város) stb., az a tanúság van, hogy akár Ázsia, akár pedig — a mi valószínűbb — Európa, a mai Oroszország volt az árják őshazája. hol európaiak és ázsiaiak még együtt laktak s közösen fejlesztettek ki egy bizonyos őskulturát, volt állandó lakhelyük, voltak falvaik, akármilyen kicsinyeknek s földbe vájt kunyhóikat akármilyen primitíveknek képzeljük is.

Ezekből pedig az a fontos tény derül ki, hogy az árják őskulturája, melynek elemeit a szélrózsa minden irányába széthordták, a hinduk az Indus és Ganges mellékére, az iránok Baktriába, Médiába és Perzsiába, az illyrek, thrákok és görögök a Kárpát vidékére, a Balkánra és Kis-Ázsiába, az italo- az Apennini félszigetre, a kelták az Atlanti Oceán mellékére stb., *nem a pusztaság produktuma* s így az iránok kezdetleges életmódja sem azon tényezőkből fejtett ki, melyeket a pusztai viszonyok hoznak létre. Az öröklött hajlam meg volt bennük arra, hogy bárminő kezdetleges, de mindenesetre állandó tanyáról gondoskodjanak maguk és barmaik számára s ezen hajlamnál fogva a keleteurópai és közép-ázsiai pusztaságon is, ha ide szorulnak, egyenesen azon helyeket keresték volna föl, melyek legalkalmasabbaknak látszottak a megszokott ősi életmód folytatására. Nem kell azt hinni, hogy ezen a pusztaságon ne alakulhattak volna falvak — a tények bizonyítják, hogy alakultak — ha mint öröklött sajátságot viszi már oda valamely nép a községi életre való fogékonyságot. A szkithákban és a velük rokon népeknek e fogékonyság teljes hiányát konstatalhatjuk, hamisítatlan nomádok voltak, „kik sem városokat, sem várakat nem alapítottak, hanem valamennyien vándor sátrakban éltek s nem volt más lakásuk a kocsijuknál“. mert a letelepült életmód bizonyára ellenkezett a természetükkel.

Ezért különbözik oly nagy mértékben erkölcsi jellemük az árja népektől, ezért nem lehettek iránok.

Hasonlítsuk csak össze e jellemvonásukat egy később föltűnt másik pusztai néppel. Ime, Ammianus Marcellinus a IV. század végén így ír a hunnokról: „Semmiféle épületben nem tanyáznak, mert fedél alatt úgy érzik magukat, mintha sirban volnának s még csak nádfödélű kunyhót sem találni náluk, hanem erdők s hegyek közt kóborolva bolyongnak; esőt, éhséget, szomjúságot tűrni csecsemő koruktól fogva megszoktak: tető alá még a legnagyobb szükségtől kényszerítve sem mennek, mert tető alatt nem

érik magukat biztonságban“¹ s alább: „nincsenek bizonyos helyhez kötött szállásaik, hanem állandó háztartás hiányában semmiféle törvény vagy szokás által nem korlátozva szerte kóborolnak örökös vándorokhoz hasonlóan ernyős szekereikkel, melyekben laknak; itt fonják s varrják a nők a ruhát férjeiknek, itt ölelkeznek velük, itt szülnek s nevelik föl gyermekeiket serdülő korukig; megkérdezettve, senki nem tudja közülük megmondani, honnan származtak, hol fogantattak, hol születtek s hol neveltettek.“²

Ammianus Marcellinus nagyon jól eltalálta azt a kifejezést, a mely a nomádot jellemzi, midőn azt mondja, hogy fedél alatt nem tud maradni s vérében van az örökös kóborlás. Ez az a psychikus vonás, a mit ki akarnék emelni a szkitháknál s a mit az életmód kérdésétől el szeretnék választani. Nomád hajlamok mellett mindenestre a baromtenyésztés a legmegfelelőbb életmód, de a kettőt még sem mondhatnám teljesen azonosnak. A cigány nomád, a nélkül, hogy életmódja pásztorkodásból állna s viszont a pásztorkodás még nem zárja ki, hogy e mellett ne lehetnének valamely népnek állandó szállásai. Az árják életében a baromtenyésztéssel való foglalkozás s egy meghatározott helyhez kötött tanyáról való gondoskodás együttesen jelentkezik, ez tehát olyan számottevő psychikus sajátság, a mit nem szabad könnyedén ignorálnunk.

A mit a szkithák erkölcsi jelleméről mondtunk a pusztai étellel kapcsolatban, azt kiegészíti az a másik vonás, a mely a lónak oly kiváló jelentőséget kölcsönzött életviszonyaik minden nyilvánulásában. Valamennyi ókori író mondja, görök vázák szkitha tárgyu képein láthatjuk, hogy a szkithát ép úgy nem tudták elképzelni lova nélkül, mint a hogy más-más időben, más-más törzsről, de folyton emlegetik ugyanezt az európai és ázsiai pusztaság valamennyi nomádjáról. Már föntebb idéztük Hippokrates ama szavait, melyekben megírta, hogy a szkithák a csecsemőnél is arra fordítják a fő figyelmet, hogy fejlődése a lovaglás kívánalmának megfelelő módon történjék, azzal pedig nem sokat törődnek, hogy tanul meg jární? Hiszen úgyis lóháton tölti egész életét.

Kitűnő lovas és rossz gyalog: ez a szkitha. Ugyanezt jegyzi meg Ammianus Marcellinus a hunnokról s Bölc Leo a magyarokról. „A hunnok — írja Ammianus Marcellinus — idomtalan lábbelijök miatt nem tudnak szabadon jární, miért is teljesen alkalmatlanok gyalog csatára, ellenben mintha csak rá volnának szegezve csunya, de kitartó lovaikra, melyeken néha nő módra is ülve végzik mindenféle dolgaikat. Lóháton vannak éjjel-nappal, lóháton adnak-vesznek, lóháton esznek-isznak, sőt lovaik nyakára hajolva alusznak is.“ (XXXI. 2, 6.)

¹ Ammianus Marcellinus. XXXI. 2, 4.

² U. a. XXXI. 2, 10.

Leo császár pedig így nyilatkozik őseinkről: „A turkok lovasok lévén, gyalog megállni nem bírnak, mint a kik lóháton növekedtek föl.“¹

Az uraltáji népek életében azonban nemcsak az a szerepe volt a lónak, a mi pl. az európaiaknál, vagy a beduinoknál és indiánoknál, hogy meglovagolták, hanem élelmi szernek is felhasználták. A *lóhus-evés* általában el van terjedve ma is a közép- és belső-ázsiai nomádoknál s fennmaradt emléke, hogy szokásban volt a hunnoknál, régi bolgároknál, magyaroknál és kunoknál is. A nomád törökök és mongolok egy savanykás italt is készítenek a tejéből, a *kumiszt*; ismerték ezt az italt a kunok, úgyszintén a hunnok is, kiknek a Priskus Rhetor által említett *kamosz* nevű itala nyilván nem egyéb, mint kumis. A szkithák ethnikuma szempontjából tekintve a dolgot, nem lehet jelentőség nélküli azon körülmény, hogy ezt az igazán uraltájinak nevezhető italt ők is készítették. Herodotus ekkép írja le a készítés módját: „A szkithák fuvalához igen hasonló csontfújtatókat vesznek elő, bedugják a kanczalovak nemzörésébe s ezeken át befujnak a szájukkal; míg azután az egyik fú, a másik fej. Ezt az eljárást pedig azzal okadatolják, hogy a fuvás által a ló erei megdagadnak s így tögyét lebocsátja. Mikor aztán a tejet lefejték, *üres faedényekbe* öntik s ezekben *keverik* a köröskörül álló vakok (t. i. megvakított rabszolgák) a tejet. A *fönn úszó részt* leszedik s ezt tartják a jobbiknak; a *leüledett tejet* már a másikonál hitványabbnak tekintik.“ (IV. 2.) Ez az adat azért is magára vonja figyelmünket, mert nemcsak a lótej használatát bizonyítja, hanem a vele való elbánásból az is kitűnik, hogy a szkithák, midőn a tejet faedényekben keverték s a fönn úszó részt leszedték, egyenesen vajat és turót készítettek. Herodotus ezt, mint sajátos dolgot említi, a görögök a többi árjakhoz hasonlóan ehhez nem értettek, az elnevezést is (τυρός = sajt, turó, βού-τυρον = tehén-sajt vagyis vaj) a szkitháktól vették s úgy terjedt aztán el a „butyrum“, „butter“, sat. szó a többi európai árja nyelvben. (V. ö. Ethnographia. V. 137.) Ez a szkitha τυρός (turó) szó pedig korántsem irán, hanem uraltáji eredetű, s mint a megfelelő mongol és jakut szók (*tarax*, *tar* = savanyu tej) mutatják, az áltáji nyelvterület keleti részein is föltalálható; uraltáji népeknél volt a vaj- és sajtkészítés szokásban s hogy mily általánosan elterjedt, abból is láthatjuk, hogy a „vaj“ azon kevés kulturális szavunk közé tartozik, mely az egész ugarsággal közös, sőt megvan a törökségben is.²

Mindezek olyan vonások a szkithaság ethnikumában, melyek uraltáji népre mutatnak.

¹ Szabó Károly ford. Új M. Múzeum. 1851/52. I. 299.

² Finn: *voi*=vaj, mordv. *vaj*, *oi*=vaj, zsir, olaj, cser. *ũ*=vaj, olaj, lapp *vuoj*=vaj, olaj, zsir, zürj. *vaj*=vaj, olaj, voty. *voj* — u. a., osztj. *voj*=zsir, faggyu, *mis-voj*=vaj (szó sz. tehén-zsir), vog. *vaj*, *voj*=zsir, olaj, — csagataj: *maj*=zsir, vaj. (Budenz I. Magy. Ug. Szt. 557. Vámbéry Á. Magy. Er. 555.)

Lássuk ezzel szemben, hogy, mint lovas népet, mennyiben lehetne őket iránoknak tartani.

E föltevésnél első sorban is az a nehézség, hogy az ős árják. bár közös szavuk van a lóra, semmi esetre sem voltak lovasok. Föltevé, hogy a ló háziállataik közé tartozott, legfőllebb szekérbe fogták; az sem lehetetlen azonban, hogy csak olyanformán ismerték, mint p. a farkast és medvét, melyre szintén van közös elnevezésük: de az a jelentősége a mi az uraltáji népeknél, náluk soha sem volt a lónak. A német tudósok hivatkoznak ugyan a lóáldozatokra, mik p. a régi persáknál és hinduknál voltak szokásban, hivatkozhatnának a keltákra is, kiknek háztartásában nagyobb szerepe volt a lónak, semhogy ignorálni lehetne: mindazáltal van egy kiváló fontosságú adatunk arra nézve, hogy az ős árját semmi esetre sem lehet lovas népnek tekinteni.

Ismeretes az emberfejű és lótestű *kentaurokról* szóló görög monda. Ennek a mondának az analógiája meg van a Vedákban is. Azok is említik a férfitestű és lófejű, vad és harcziás *Gandharvokat*, kiket ugyanazon felfogás értelmében, a mely szerint a kentaurok a bor istenének, Dionysosnak a kísérei, a hindu mithosz az isteni szomaital őrzőinek tesz meg. E monda világos tanujele annak, milyen idegenszerű tünemény volt az ős árják előtt a lovas ember. Csodás lénynek tűnt föl előttük, a kiről azt képzeltek, hogy a teste félig ló. félig ember. S ezt a felfogást magukkal viszik a görögök Hellásba s a hinduk az öt folyó mellékére.

Azoknak a népeknek a családjában, melyeknél ilyen monda alakult, nem kereshetjük a szkithák híres lovaglási tudományának az előzményeit. Még csak azt sem gondolhatjuk, hogy az iránság sajátos fejlődésével volna ez összefüggésben. Az iránságot, mint ilyent, sohasem találjuk azon népek sorában, melyeket kitünő lovasoknak emlegetnek, mert az a körülmény, hogy a szkitha, szarmata, jazig, parthus híres lovas volt, minthogy iránságuk a legkedvezőbb föltevés mellett is vitás, arra talán még sem szolgálhat bizonyítékul, a mi épen a vita tárgyát képezi. Utóvégre is saját nemzetünk nyújt példát arra, hogy az európai népek közt való ezredéves tartózkodása sem volt képes kiirtani azokat a hagyományokat, melyeknél fogva ma is a világ legkiválóbb lovasai közé tartozik s ha lettek volna az iránságnak ilyen hagyományai: a baktroknál, szogdoknál, margoknál, persáknál stb. csak úgy megmaradnak, mint a szakáknál és parthusoknál s nem lesz a lovaglásban való jártasság ez utóbbiaknak a specialitása.

Az árjáknál mindaz, a mi összefüggésben van a lóval, csupán a középpázsiai pusztaság nomádjaival való érintkezés által terjedhetett el. Csakis így magyarázható meg, hogy a ló legelőbb is az ázsiai árjáknál nyert jelentőséget, a kiknek — törzsrokonaitól, az európai árjától való elszakadásuk után, a míg az ősi „árja hazá-

ból¹. a hideg Airjanam-Vaidsöbul¹ sok vándorlás és hányattatás után Iránba s az öt folyó mellékére hatoltak, keresztül kellett magukat törni azon a nagy népcsaládon és azt két felé szakítaniok, mely az Altáji hegység vidékétől a középázsiai pusztaságon át egész a Tigris és Eufrates völgyéig terjeszkedett. Így értjük meg azt a rokonságot, a mit a szkitha nyelvmaradványok mutatnak Khalea uralattáji elemeivel, a szumirokkal és akkádoakkal s ez adja meg a kulcsot több olyan jelenséghez, a mi rejtélynek látszik. minők az ugorok és hinduk közti ősi történeti kapcsolatra mutató nyomok.² Az európai áráknál a szkithák bevándorlásában lehet azt

¹ A Zendaveszta szerint a persák legelőbb Airjanam-Vaidsöban. az „árja-hazában“ laktak, melyet a hidegtől kényszerítve hagytak el s úgy mentek Sughda (Sogdiana), majd Muru (Margiana) tartományokba, honnan a szomszéd nomádok szorították keletre, Bákhdhiba (Baktria).

² Az ugor szókinszben vannak olyan iránnak tekintett elemek, melyeknek hangalakját csakis a szanszkrit magyarázza meg (vog. átér, ötér — szkr. asura, vog. sotér — szkr. sahasra, vog. oszty. sät, tábét sat. — szkr. sapta sat. Ethnographia V. 136., 139.) De viszont nem lehet minden olyan ugor szót árja eredetűnek tekinteni, melynek mását a zendben vagy szanszkritban megtaláljuk, hanem arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy az uralattájiságnak és specialisan az ugorságnak is volt valami hatása az ázsiai árja nyelvekre, még pedig azokban az ősi időkben, melyek a zend és szanszkrit nyelvek korának felelnek meg. Ilyennek látszik a zend-szanszkrit *zaranya*, *hiranya* = ugor: *arany*, *zarni*, *zarn'i*, *sorni*, *sarén'*, *sorn'a*, *šörn'ö*, *širnü*. A zend és szanszkrit szó nem megy vissza az árja nyelvegység korába, csupán az ázsiai árák nyelvkinéséhez tartozik; az európai áráknál is több külön elnevezése van az aranynak, melyek közül a görög *chryson* sémita eredetű (asszír: *zurásu*, héber: *chárúz*.) Ez arra vall, hogy az ő-árák még nem ismerték az aranyat, bár az *áyas*, *aes*, *aiz* sat. (réz, vas) szók tanúsága szerint a bronzkultúrának már szétválásuk előtt el kellett náluk terjedni. Ez pedig nagyon sokat mond. Az ércznemek közt tiszta, természetes állapotban az arany fordul elő, fényével tehát minden más fémnél előbb vonta magára az ember figyelmét s mivel könnyen hajlik, feldolgozása sem került valami nagy munkájába az ősemlernek. A kőkultúrából az arany vezette át az emberiséget az érczkultúrába. Mindebből pedig az következik, hogy az árák őshazája nem olyan vidéken terült el, hol bőviben lettek volna az ércznek, azt az érczet tehát, melyet *áyasnak* sat. neveztek, máshonnan kapták. Az aranyat is csak más népekkel való érintkezés által ismerhették meg: a görögök a főnikiaiak utján, az ázsiai árák pedig a hozzájuk legközelebb eső aranytermő vidék népeitől. Azon az uton, melyen az iránok és hinduk vonultak, az Altáji hegység vidéke bővelkedik aranyban. Mesés hire arany őrző griff-madaráiról egész a görögökhöz elhatolt. (A griff-mondáról s a Rhip hegységről l. Tomascsek fejtegetéseit id. m. CXVI. 762—773.) Az itt lakó népek a föld színén találták az aranyat, nekik volt a módjukban az ázsiai áráknak is juttatni belőle s nem megfordítva. Az arany legrégibb uralattáji elnevezése a szumir *gusgin*, *guskin*, mely Ball C. J. fejtegetései szerint (Proceedings of the Society of Biblical Archaeology. 1891. vol. XII. Part. 6. 84.) a m. „fényes ércz“ s utórése, a *gin*, *kin* ép úgy megfelel a khinai *kin*, *yun* (arany, v. ő. még japán: *ko-gane* = arany az az „yellow metal“, *shiro gane* = ezüst az az „white metal“) szónak, mint a hogy az ő-szumir ideografikus jegy is egyezik az arany khinai jegyével. A későbbi szumir dialektusokban előfordul a *vusdin* vagy (a már említett csuvasos *s-l* hangváltozás szerint) a *ul'din* alak is. Ez utóbbit nem egyeb, mint a török-tatár *altin*. A szó utórése ezek szerint *gin*, *din*; ugyan ennek felel meg a cseremisiz *šör-tü'ö*, *šör-tü'e* utórése is, míg a többi ugor alakból a *d-t* kiveszett. Tekintve, hogy a szumir szó előrése, a

a pontot föltalálni, hol a középzásiai pusztaság nomádjaival közelebbi ismeretségbe jutottak. Miféle kapcsolatba jutottak ezen elemekkel a kelták, a kikkél — mint fentebb említettük — a lónak szintén nagyobb jelentősége volt: nem tudjuk, de valamiféle viszonynak kellett lenni közöttük. A kaukázusi bronz-kultúra félreismerhetlen rokonságban van az u. n. hallstadti kultúrával, melyet a keltákkal szoktak összeköttetésbe hozni; a szkitha gatyá vagy nadrágszerű viselet egyfelől a méd-persa udvarig, másfelől a dákokon át a keltákig terjedt; az is feltűnő, hogy a kelet-európai *kimmer* és *aors* (erza) népnevek a keltáknál is feltalálhatók (kymrek a walesi, erszek az írországi kelták). Hát az igaz, hogy homályos dolgok ezek, de ha nem merjük maglebbenteni a fát, mely, mely takarja mindezeket, reményünk sem lehet, hogy valaha tisztábban láthassuk.

VI.

A mi keveset tudunk a szkithák *vallásáról*, Herodotustól tudjuk. Egy pár istennéből áll az egész, de ebből is kihüvelyezhető vallásos felfogásuk és világnézetük lényege.

Ezt mondja Herodotus (IV. 59.): „Az istenek közül csupán a következőket tisztelik, leginkább Hestiát, azután Zeust és a Földet, mert hitük szerint a Föld Zeusnak a felesége, továbbá Apollót, Afrodite Uraniát, Heraklest és Arest. Ezeket az összes szkithák tisztelik; az úgynevezett királyi szkithák pedig még Poseidonnak is áldoznak. Szkitha nyelven Hestiának Tabiti a neve, Zeusnak igen találóan Papaíos, a Földnek Api, Apollónak Oitosyros, Afrodite Urániának Artimpasa (vagy Argimpasa), Poseidonnak pedig Thagimasadas. Bálványokat, oltárokat és templomokat nem szoktak emelni.“

Egy másik helyen pedig Idanthysos szkitha királylyal a Darius felszólítására adott válaszként azt mondatja, hogy uraiul csupán őt, Zeust és a szkithák királynőjét, Hestiát ismeri el. (IV. 127.)

Nem kell hosszasan fejtegetnünk, mi rejlik az említett istennevek mögött; Tabiti — Hestia, kétségkívül a. m. *tűz*, Papaíos — Zeus a. m. *ég*, felesége Api a *föld*, Oitosyros — Apolló, a kit a fentebb (282. l.) idézett fölírat a hindu-irán Mithrával is azonosít, nem más, mint a *nap* s Thamimasadas vagy Poseidon a *tenger* vagy *víz*. Volt ezeken kívül egy női istenség, Artimpasa vagy más néven Apaturê,¹ a ki Afrodite Urániának felelt meg s így a

gus a *ku* (fényleni, fény) tő származéka (ku-us) s a synonym *azag* szóval való összetételben is előfordul az arany egy specialisabb elnevezése (*azag-gin* = tiszta arany, régi magyarban: *sár-arany*): talán nem tévedünk, ha az ugor szók előrésztét (*zar*, *szor*, *sör*, *szir*) a török-tatár *szari*, *szarig* (fehér, sárga) s a magyar *sár*, *sárga* szókkal hozzuk összefüggésbe, míg a szumir *gusgin*, *vusdin*, **vuskin* alakkal a magy. *vas*, finn *vaski*, lapp *vesk*, szamojéd *vese*, *bese*, *basa* sat. szokat egyeztetjük. (V. ö. őrm. *oski* = arany, gruz: *okro*, *oker*).

¹ Egy fölíraton fordul elő: Θέα Αρρο[δι]τη Οὐρανία Απατούρη μεδόουη Χρεστων. Boeckh Corp. Inscr. Graec. 2109.

szerelem, a női *termékenység* védő szelleme lehetett; továbbá volt istene a *háborúnak* s végül egy olyanforma mithikus alak, mint Herakles, kinek jellemző tulajdonságaiként e szerint az *óriási erő*t és a *folytonos kőborlást* sejthetjük, őt tartották a *szkithák ősupjának* (Herod. IV. 8., 9.) s mint ilyen, egyfelől Targitaosszal, másfelől Zeus — Papaioisszal¹ hozható kapcsolatba.

A szkitha vallás lényege ezek szerint, mint már Csengery A. is megjegyezte,² a *természeti erők*, a *tűz, ég, föld, nap* és *víz* tiszteletéből állt s egészben véve ugyanaz, a mi az ezer évvel később föltűnt altáji turkok vallása volt. Ez utóbbit a bizanci Theofylaktus a következőleg írja le: „A turkok fölötté tiszteelik a *tűzet*, ugyszintén a *levegőt* és *víz*et, a *földnek* himnusokat énekelnek. de csakis az *istent* (eget)³ imádják, ki a mindenséget teremtette; ennek lovakat, ökröket és juhokat áldoznak; vannak papjaik is, a kik jóslással foglalkoznak.“ (VII. 8.)

E vallásban, ha leszámítjuk a tűz tiszteletét, a mi különben Theofylaktus turkjainál csak olyan kiváló tiszteletben részesült, mint Menander Protektor szerint (bonni kiad. 335.) az avaroknál, Ibn Roszteh és Abulfeda szerint a magyaroknál s a mai keleti turk népek közül a jakutoknál, — semmi sem emlékeztet az iránságra. Egészen mások az istennevek, melyek sem az iránoknál, sem a többi árja népnél nem fordulnak elő⁴ s merőben különbözik az egész vallásos felfogás is.

Erre vonatkozólag nem hivatkozom arra, hogy az árják közt épen az iránok voltak azok, kiknél a vallásos fejlődés Ahura-Mazda és Angro-Mainyusz, a jó és rossz szellemének szembeállításával már erkölcsi tartalmat nyert. Elég, ha az ős árják világnézetének olyan

¹ Targitaos, a szkithák őse, Zeusnak fia (Her. IV. 5.); Idanthysros is Zeust mondja ősenek (Her. IV. 127.); Diodorus Siculus szerint (II. 43.) a szkithák Zeusnak s egy szkithiai félasszony- s félkigyó-testű nőnek az ivadéka. Ez a monda már egyenesen a szkitha Herakles-mondának a változata.

² A szkithák nemzetisége. (Tört. Tanulm. I. 187. s köv. k.)

³ Az uralaltáji nyelvek nagy részében az istenség fogalmának és az égnek ugyanazon elnevezése van. (V. ö. Ethnographia IV. 38.) A mi specialisan Theofylaktus turkjait illeti, tőlük való a VIII. század első feléből Kül-Tegin khán siremléke a Koso-Zaidam tó mentén, a csak nem régiben megfejtett ó-török fölirattal, melyen az „ég“ és „isten“ szintén ugyanazzal a szóval van kifejezve, pl. „*kök tangri*“ a. m. a kék ég szembe állítva a „*jagiz jár*“ = sötét földdel, de ugyanezen fölirat említi a „*Türk tängrisi*“ -t, a török nép istenét is („fönt a török istene. akit a török földjének s vizének — járja subí — mond, így szólt: a török nép nem mehet tönkre, a nép életre való“). L. Radloff W. *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St. Petersburg. 1834.

⁴ Ezt a szempontot már Csengeri A. is kiemelte (Tört. Tan. I. 187.) „Mondhatnám ugyan — írja — a Zeus-féle szószármaztatások ellenében, hogy Neumann hasonló, ha nem több szerencsével magyarázta ugyanez istenneveket a mongol nyelvből; azonban fontosabbnak tetszik előttem azon, eddigelé e kérdés vitatásában mellőzött körülmény, hogy ez állítólag persából kölcsönzött istenneveket, mint istenneveket, hasztalan keressük a persáknál, — s egy más helyen (188. l.): „Csak az kár, hogy azon szócskák, melyekből a szkitha istenneveket összerakják, mint istennevek egy árja nép nyelvében sem találhatók fel.“

elemeire mutatok rá, melyek a nyers természetimádás mellett is magukban foglalták a zend dualisztikus vallás csiráit, a melyeknek tehát ilyen kezdetleges alakban a szkitháknál is meg kellett volna lenniök, ha irán eredetűek voltak. A miből a perzsa szellem azt az eszmei tartalmat vonta ki, hogy a világrend a jó és rossz örökös küzdelméből áll, de végre is a jó eszméje fog diadalmaskodni, naturalisztikus elemeire visszavezetve nem egyéb, mint a világosság és sötétség, nap és éj, a verőfényes meleg nyár és a komor, ködös, hideg tél váltakozása, és folytonos küzdelme s a meleget árasztó nap győzelme a tél zordonsága fölött. A világrendnek ezen körforgása ragadta meg kiváltképen az árja népek képzeletét, a természet tüneményeinek ezen szemlélete hozta létre mithoszaikat s nemcsak Zarathustra, nemcsak a perzsa valláserkölcsei felfogás tett különbséget jó és rossz szellemek között, hanem már az ősrja világnézetben is meg voltak azok az előzmények, melyek a természeti erőknél és tüneményeknek jó és rossz, hasznos és kártékony, óhajtott és félt tulajdonságaik szerint való szembeállítására és osztályozására vezettek s ebből az alaptól kiindulva fejlődött tovább az egyes árja népek mitológiája.

Egész sorozata állt elő a mithikus alakoknak, kiknek egyéniségében a fény és világosság sokféleképen jelentkező tüneményei vannak személyesítve. A derült, tiszta, felhőtlen kék ég világossága, a mosolygó hajnal rózsapírja, a tündöklő sugarait szertelövéllő nap ragyogó heve, testvére a hold szende fénye, az égi eredetű tűz jótékony melege a legkülönbözőbb szempontból hívta magára az ősrják figyelmét s a szerint, a mint ezeknek egymás közti viszonyát képzeltek vagy jelentkezésüknek majd az egyik, majd a másik módja gyakorolt rájuk különösebb hatást: ezen égi testek és természeti tünemények személyesítésében is érvényre juttatták azt a változatosságot, a mit a szemlélet és felfogás különbsége idézett elő. Nem az a tiszta, egyszerű, materialisztikus természetimádás ez, a mi p. az uraltáji népek vallásos felfogásában nyilvánul, hanem annak egy elvontabb alakja, midőn az égi testeket és tüneményeket hatásuk és tulajdonságaik szerint már elemezni kezdik és személyesítésükben a mögöttük sejtett titokzatos erőket juttatják kifejezésre. A mindenséget betakaró égboltozat (hinduknál Varuna, görögöknél Uranos) mellett a sugárzó kék ég szemlélete egy újabb istenség képzetét is fölkelti, ez a hinduknál Djäusz vagy Djäusz-pitar és Indra, a görögöknél Zeus, a latinoknál Jovis vagy Jupiter, az ó-germánoknál Tius, Tyr, Zio sat., a nap materialisztikus felfogásához (hindu Szúrja, görög Hélios, latin Sol) egész sorozata csatlakozik az olyan mithikus alakoknak, kikben eredetileg a nap egyik vagy másik tulajdonságán személyesítve s eszmeiből tartalommal kibővítve, minők a hindu Arusa (fölkelő nap), Szavitri, Pusan s az iránoknál is meglevő Mithra, vagy a minők a görög Phoibos-Apollon, Endymion (lenyugvó nap), Phaëton sat.; ugyanilyen megosztás és szellemibb irányban

való fejlődés tapasztalható a többi égi testnél és tüneménynél is: Usasz, Eos, Aurora mellett a hajnal képzetéből alakult Briszaja (gör. Briseis), Dahana (gör. Daphne), Szarama (gör. Helène) sat. a hinduknál, Pallas-Athene, Aphrodite, Daphne a görögöknél s Minerva és Venus a rómaiaknál; a hold nem csupán Seléné és Luna, hanem Artemis és Diana is; Manasz (a görög Minosz) és Tvasztri, Prometheus és Hephaistos csak úgy, mint Agni és Hestia a tűzzel összefüggő képzeteknek a megtestesítései.

S ezek örökös ellenségeskedésben vannak a sötétség gonosz szellemeivel. Ahura-Mazda és Anglo-Mainyusz szellemi küzdelme, a Vedákban az ég és világosság istenének, Indrának a küzdelme a termékenyítő esőt és világosságot elzáró gonosz sárkánynyal Vritrával és Ahival. Indra ép úgy megöli Vritrát, mint Phoibos-Apollo a Python nevű kigyót. Oidipus a Sphinxet. Perseus a lybiai sárkányt, Herakles a nyaka körül tekerődő kigyót és a lernai hydrát vagy mint az ó-germán mondákban Szigurd Fafnirt, a sárkányt. Egy másik változata e mithosznak a Theseus-mondából ismeretes, melyben a kigyót vagy sárkányt a bikatestű Minotaurus helyettesíti. Mind a két változat meg volt a parzismus előtti ó-irán mithoszbán is; a győzhetlen nap. a bikaölő Mithra a perzsa népies vallás főistensége maradt az Akhemenidák korában is, sőt tisztelete elterjedt egész Elő-Ázsiában s később a római birodalomban is; míg a vedai mithosszal szorosabban a Feridun-monda egyezik, Feridun megöli a vérszomjas zsarnokot, Zohakot, ki a vállán hordott két kigyót mindennap emberi velővel táplálta, Feridun neve nem egyéb, mint az ó-irán Verethragna, azaz a vedai Vrtrahan = Vritraölő, Zohak pedig a. m. Azi-dahak = a maró kigyó vagyis a vedai Ahi.

A vallásos fogalmaknak tehát az a fejlődési folyamata, mely az egyszerű és kezdetleges természetimádást szellemi tartalommal töltötte meg s az árjaságnál épen az irán törzsben érte el csúcspontját, a többi árja népnél is kimutatható.

Hogy van az, hogy mind ennek nyoma sincs a szkitha vallásban?

Hogy van az, hogy a természet jelenségei közül azokat, épen csak azokat tisztelik, melyeket pl. az Altáji hegység népvándorláskori turkjai, a felfogásnak ugyanazon materialisztikus és több mithikus személyisé váló szét nem választott, egységes alakjában, mint ez utóbbiak?

Hogy van az, hogy irán nép léteére nem található meg a szkithaságnál Anglo-Mainyusznak, a rossz szellemnek az a kezdetlegesebb előképe, a mit a hindu mithosz örözött meg a gonosz Vritra és Ahi alakjában, holott nyomaikat az iránok ősi mithoszában is ki lehet mutatni? Hogy van az, hogy a kigyóhoz az árja felfogással ép ellenkezőleg a szkitha eredet mondája szerint, mely egy kigyótestű nőt tesz meg a szkithák özanyjának (Herod. IV. 8. 9. Diodor. Sic. II. 43), bizonyos tisztelet fűződött, mint a

voguloknál, a kik a kigyót „szent állatnak“ (jelping uj) nevezik (Ethn. IV. 52), vagy mint az altáji törökségnél, melynek samánjai az Amirga nevű hatfejű kigyót jelvényül használják s bűbájlás közben egyebek közt hozzá is fordulnak segítségül?¹

Hogy van továbbá az, hogy a szkithák mit sem tudnak a jazatákról és Vajuról, a zend ősvallás ezen maradványairól, a kik ép úgy segítik Ahura-Mazdát Angro-Mainyusz elleni küzdelmében, mint Vāju és a Marutok Indrát a sötét fellegek szétkergetésében?

Hogy van az, hogy miként Vaju, ép úgy hiányzik a szkitha vallásból a hindu-irán egység ősvallásos felfogásának egy másik jellemző maradványa is: a később istenített áldozati szent ital, a hindu Szóma, zend Hauma, mely a görög mithológiában is emlegetett nektár vagy ambrózia tanúsága szerint talán még az árja egység korába megy vissza?

Mindezek olyan fontos körülmények, melyek a legszabotabsabban kijelölik azt a kört, hova a szkithák vallásos szemlélete tartozik. Ez semmiesetre sem lehetett a parzismust megelőző iráni világnézet kezdetlegesebb formája; ha az volna, a Vedák vallásában föl is találhatnánk a vele egyező legközelebbi rokon elemeket.

De mint kifejtettük, ott ugyan hiába keressük.

A mi a többi szkitha istent, az Afrodite Uraniával azonosított Artimpasát vagy Apaturét, a hadistent s a Heraklesféle meg nem nevezett istent illeti: ezek jellemvonásairól nagyon keveset tudunk.

Afrodite Uraniában a tiszta, égi szerelem fogalmát fejezték ki a görögök s ennyiben talán *Artimpasa* egyéniségére nézve is szabad levonnunk azt a következtetést, hogy benne is ez a tiszta s nem a kicsapongó szerelem volt személyesítve a királyi szkithák családi életében észlelhető szigorúbb erkölcsi felfogással egyezően. Úgy látszik, hogy neve is ezzel a felfogással függ össze, az *artim* szót ugyanis főntebb a kun *erdeng* = szűz szóval magyaráztuk; ebből aztán azt is gyaníthatjuk, hogy Artimpasa olyanforma alak volt, minő a finn *Impi* vagy *Ilmatur*, a lég leánya (ilman tyttö);² Impi csak annyiban különbözik a vogul ősembertől, hogy ez utóbbit nem nőnek, hanem férfinak képzelik, egyébként pedig a vogul „ember“-féle szó azaz „a lég fia, halandója“³ is ugyanazon felfogásra vezethető

¹ Vámbéri A.: *A török faj*, 151., 153. l. Egy ilyen bűbajos versében „Altin bastig Amirga dsilanım = arany fejű Amirga kigyóm“-nak szólítják.

² A Kalevala (Barna Ferd. ford. Pest. 1871. 2. l.) így írja le Ilmatart: Vala egy szűz, lyánya légnek, Tündére a természetnek, Ele hosszas nagy szentségben, Minden oron szűzességben, A lég hosszú udvarain, Egyenletes sivatagin, Az idejét unni kezdé, Eletmódját idegenlé, Egy' s egyedül maga lévén, Szízi módra édegelvén.

(I. runó. 111–120. vers.)

³ A vogul *élém-çalés* szóban *élém*, *ilm*, osztj. *jelém*, finn *ilma*, stb. a, m. „levegő, ég, időjárás“. (V. ö. Ethn. IV. 52.); *çalés* „halandó, ember“.

vissza, mint a finn Ilmatar s mind a finn, mind a vogul mithologia szerint az égisten (Ukko, Numi Târem) tanácsait követve ők végezték a teremtes művét. A szkitha Afroditében, a „szűz istennőben“ tehát, a kit az „égatya gyermekének“ is neveztek,¹ a teremtető erő, mint a női termékenység van személyesítve s úgy látszik ez az ősbibb felfogás, tekintve a társadalmi fejlődés menetét.

Egy ilyen Artimpasa — vagy Ilmatar-féle alaknak a magyarságnál is van valami töredékes emléke. Értem itt a tündérek királynőjét, *Tündér Ilonát*, kinek nyomai, a mennyiben helyi mondákról van szó, az ország két végpontján, a Csallóköz-Nyitravölgy népénél és a székelyeknél maradtak fenn. Az „aranykertnek“ nevezett Csallóközben volt a tündérek hazája, hol a Dunaágban Tündér Ilona hattyu alakjában uszkált;² a nyitravölgyi kolonyi leányok pedig Szent Iván éjjelén tüzet rakva, „Selyem sárhajó (azaz sár-aranyhajó) Magyar Ilonához“ fordultak, hogy férjhez menetelükben legyen segítségükre;³ Erdélyt szintén *Tündér Ilona hazájának* mondták⁴ s egyik monda szerint a marosszéki Mikházán lakott,⁵ a Firtos alján pedig egy kocsi alakú sziklacsoportot *Tündér Ilona*

¹ Erre mutat legalább az *Apature* név, melynek előrésze a magy. *apa*, vog. *ápá*, úp, osztj. *óp*, *úp*, *ub*, finn *appe*, cser. *oba*, csagat. *aba*, bessenyő-kun *oba*, *op*, utóresze pedig a szumir-akkad *tur* (fő, gyermek) szóval egyeztethető.

² Ipolyi A. *Magyar Mythologia*. Pest, 1854. 63. l.

³ Erdélyi J. *Magyar népköltési gyűjtemény*. III. k. Pest, 1848. 148—150. l. A beküldő Kelecsényi Pál megjegyzése szerint a Szt. Iván tűzét leányok szokták rakni és átugrani s ki mikép ugorja át, abból következtetik: mikor megy férjhez. Erre vonatkozik az ének kezdete: „Tűzét megrakoljuk, Négy szögbe rakoljuk, Egyik szögén ülnek szép öreg emberek, Másik szögén ülnek szép öreg asszonyok, Harmadikán ülnek szép ifju legények, Negyedikén ülnek szép hajadon lányok“. Mikor gyűjtják a tüzet, ezt éneklük: „Meggyulandó N. N. (valamelyik legény) kő háza, Oltsuk, oltsuk! Jaj ne hagyjuk szegényeket“. Ezt ismételve a következő sorokkal folytatják az éneket: „Melly magas rút a fa ága, elágazott, A tengeren által hajlongott, Egyik ága hajlott N. N. (értsd a legényt) udvarába; *Selyem sárhajó Magyar Ilonának*, Hajon felül gyöngy koszorú, Gyöngy másik ága, Hajlott N. N. (megint csak többnyire legény neve) udvarába, *Selyem sárhajó Magyar Ilonának*, Hajon felül gyöngykoszorú, gyöngy“. Most a virágokra térnek át: „Vetekedik velem háromféle virág, Virágom, veled elmegyek: Virágom, tőled el sem maradok“ sat. A szentiváni tűzrakást és éneket sokat emlegetik, de még mindig Kelecsényi jegyzetéből tudunk legtöbbet, a szöveg pedig sokkal teljesebb (bár homályosnak elég homályos), mint az azóta közölték közül bármelyik is. Ehhez hasonló ósvallásos költészeti maradvány lehet a „Kis kácsa földik Fekete tóba, Fiához (Annyához) készül Lengyelországba“ kezdetű gyermekdal is, még pedig az összefüggés nélküli sorok egy pár vonatkozása azt sejteti, hogy eredetileg ez is a házasságra vonatkozó énekek közé tartozott. Nem lehet már most jelentőség nélküli körülmény, hogy ugyanennek egy Duna-Földváról közölt változatáon (*M. Nyelvőr*. 1888, V. tüz. 235. l.) szintén előfordul az *Ilona* név. A szöveg gondolatmenete különben oly zavaros, hogy lehetetlen — legalább ma még nem lehet — valami elfogadható rendbe szedni össze. Az ide vonatkozó sorok a következők: „Egy katonának Két paripája, Paripa Szent Péter anyja. *Kocsis Ilonája*, Iródió kertye mellett, Drágálátos vize mellett Sir a madár ripityom“.

⁴ Ipolyi A. *Magy. Mith.* 61—62. l.

⁵ Orbán B. *A Székelyföld leírása*. IV. 94.

kocsijának neveznek, ezen kocsikáztak ki ugyanis Firtos vár tündérei holdvilágos éjjeleken, egyszer magukról megfélelkezve addig mulattak, míg a kakas megszólalt s a kocsi kővé vált.¹

Ezen kívül székely volt az a Gyergyai Albert is, ki a XVII. század első tizedeiben egy eddig még föl nem fedezett olasz regényt magyarosítva „Argirus királyfi és egy tündér szüzleány“ történetébe olyan magyar népmesékből vett elemeket olvasztott be, hogy a munka mult századbeli átdolgozója Piskolti István a névtelen tündért már egyenesen Tündér Ilonával azonosítja. Tekintve, hogy az Árpádkorban a Vágvidéktől egész a Fertőig a szláv és bessenyő elem mellett székelyek is tanyáztak,² talán nem csalódunk, ha a Tündér Ilonára vonatkozó emlékeket a székely törzs ősi mithoszából fennmaradt töredékeknek tartjuk. Ez megmagyarázná azt a nyugati ugoros jellegét is, a mire úgy a név,³ mint a Tündér Ilonáról alkotott felfogás utal; a székelyek alakulásában ugyanis jelentékeny részük volt a nyugati ugor elemeknek⁴ Mint a tündérek királynőjét, Tündér Ilonát az elsőrangú mithikus alakok közé kell sorolnunk; az a vonás, hogy hattyuvá változik, rokon a finn és vogul mithosszal, melyben a hattyt kacsá helyettesíti;⁵ hogy a házasságnak és női termékenységnek volt a védő szelleme: a kolonyi leányok szentiváni énekéből következtethető s az ugor teremtetési mondával való kapcsolatát abból sejtethetjük, hogy *Magyar Ilonának* is nevezték,

¹ U. a. I. 129. Ugyanezt a sziklát az enlakiak *Jenőné kocsijának* nevezik s náluk már az a monda járja, hogy Jenőné istelen gonosz asszony volt s midőn egyszer kocsizás közben istenkáromló szokat ejtett ki, kocsijával együtt kővé vált. (Uo. 125. l.)

² *Jerney J.* Keleti utazása. Pest. 1851. I. 255–257. *Szombathy J.* A vágvidéki székely telep. (Sz-Udvarhelyi főrealisk. 1873-ki értesítője). *Szabó K.* A magyarországi székely telepekről. (Századok 1880. 490.)

³ Az *Ilona* (délsl. *Ilina*, *Iléna*, gör. *Helené*) nevet ugyanis csupán egy a finn llmával szorosabban egyező névvel zavarhatták össze: a specialis magyar alak: *em* (az *em-ber* szóban. V. ö. *Ethn.* IV. 52.)

⁴ Egy nyugati ugor törzs, a moksa-mordvin emléke p. fennmaradt a háromszéki *Maksa* község nevében, nyilván az ő befolyásukra vezethető vissza a *Maksától* nem messze levő *Fekete-Úgy* (azaz fekete víz) folyó neve is, a *viz* (ugor: *vit*, *vete*, *vüt sat.*) moksa-mordvin alakja ugyanis *ved*, *vegy*.

⁵ A finn mythologia szerint egy kacsá Impi térdére rak fészket s ebbe hat arany s egy vastojást toj, ezekből lesz az ég, föld, nap, hold sat. A vogulok szerint pedig Elmpi kacsabőrbe öltözik (kacsává változik) s úgy merül a vízbe, hogy felhozza a teremtetéshez szükséges anyagot. A cseremiszi monda szerint is Keremet kacsá alakjában uszkal a végnélküli vizeken, midőn Jumo parancsára a tenger fenekére száll alá, hogy földet hozzon föl. Ugyanezt a felfogást találjuk az altaji törökség mondáiban, a melyek szerint a föld megteremtése előtt az isten és egy ember (Erlík) fekete lud alakjában lebegett a mindenségben, mely csupa víz volt; az ember itt is a tenger fenekéről hozza föl a földet. (*Kalevala*. Ford. Barna F. Pest. 1871. 3–4 l. Hunfalvy P. *A vogul föld*. Pest. 1864. 114–5. köv. U. Munkácsi B. *Vogul népkölt. gyűjt.* I. 1, 139. sat. Barna F. *Avotját ok pogány vallásáról*. Budapest 1885. 21. Vámbéry A. *A török faj*. 157. s köv. II.) – Ezen a nyomon különben a fentebb idézett gyermekvers *Kocsis Ilonája* is összefüggésben lehet a fekete tóban fürdő kis *kácsával*. (A hattyurol, kacsáról különben l. *Ipolyi A. Magy. Myth.* 94–95.)

nyilván, mint az emberiség = magyarság ösanyját. A mennyiben tehát olyan mithikus alakot vélünk Tündér Ilonában, ki a házias élet tisztaságára ügyelt föl s a hajadonok férjhez menetelét előmozdította, annyiban a szkitha Artimpasával való rokonsága is szembetűnőbb, mint pl. a finn Ilmataré.

Artimpasa nevét azonban egy más magyar hitregei alak tartotta fenn.

Ha a szkitha *artim* szó a. m. a kun *erdeng* = szűz (az *m—ng* váltakozására v. ö. szkitha „temer“ — tör. tenger, magy. tenger): akkor alakilag a kirgiz *erteng* = rossz szellem s a magyar *ördöng* (ürdüng) szó is megfelel neki. De már most hogy függ össze, a mit a magyar és kirgiz szó fejez ki, azzal a felfogással, a mit a kun analogia nyomán a szkitha Artimpasához fűztünk? A finn *Impi* vagy *Ilmatar* s a vogul ősemler kétségtelen egybetartozása mutatja, hogy ugyanazon mithikus képzetnek, férfi — avagy női alakban való személyesítése még nem foglal magában kiegyenlíthetlen ellentétet az uralaltáji népek gondolkozásmódja szerint; a cseremiszek, votjakok, mordvinok s altáji törökök teremtsi mondái pedig, melyekben Ilmatart már a gonosz Keremet, Sajtán (Sátán) és Erlik váltja fel, egyenesen az a fejlődési folyamat, mely a szűzes Ilmatar és Artimpasa egyéniségét sátánná és ördöggé alakítja át. Valószínű, hogy az ősi felfogásnak ezen át-idomulását a párzizmus hatása idézte elő, de bármi volt is az ok, nekünk elég tudnunk annyit, hogy amit a szkitha Artimpasa és a magyar Ördöng egybetartozásáról feltevésként állítottunk, ugyanazt a jelenséget a nyugati ugarság két népének, a finn és csere misznek mithológiája, mint ténylet állítja elének.

A szkitha *Herakles* egyéniségének egy pár vonására a görög *Herakles* tulajdonságaiból következtethetünk. Bizonyára *nagy erejűnek* képzeltek s a görög *Herakles kőborlási hajlama* semmiesetre sem hiányozhatott egy nomád nép ösének jellemvonásai közül. Olyan sajátságok ezek, melyekre akárhol találhatunk analógiát s azért nem is említettük volna meg, ha nem volna ösük a szkitháknak, a kit ilyen tulajdonságokkal ruháztak föl. A magyarság azonban szintilyen nagyerejű mithikus alakokkal, az óriás Nimróddal köti össze származását. Egy más helyen részletesebben szoltam már a mi Nimród-mondánk elemeiről¹ s azért nem is ocsátkozom e helyen fejtegetésébe, csak azt említem meg, hogy a magyar mondában a bibliai Nimród vagy Men-rot² mögött ugyanaz az alak

¹ Turul. XII. 1894. 3—4 l.

² A *Men-rot* névalakban, melyet Nimrod helyett Kézai, az aránylag elég olvasott udvari pap használ, úgy látszik, a magyar mondai név maradt fenn s ha ez a feltevés helyes, akkor a név utórészében (*rot*) az *úr* szónak egy az osztyák *urt-*, vog. *áter-*, *óter-*ral (*úr*, fejedelem, istenhős) közelebből egyező *t-s* változatát sejtethjük vagyis a mondai magyar név eredetibb alakja *Menorot*, *Menuror* volna. Budez (Magy. Ug. Szt. 868) a magy. *Óriás* szót is e szavakkal köti össze, a névnek tehát ilyen jelentést tulajdoníthatunk: „Men-óriás“.

rejlík, a kit a török mondák Ming név alatt a Gumarival, t. i. a bolgárok, burtaszok, masgarok és baskirok őseivel Bulgár környékén megtelepedett Guz apjának vagyis a keleteurópai úzok az az kunok ősapjának tesznek meg. Maga a Men-(rot), Ming név nyilván a magy. „mennye”, tör. „meng”, „möng” (örökkévalóság, ég, „mengki ata” (mennyei atya), „mängge tanara” (égi isten) szókkal függ össze s ebből kiindulva, az ismeretlen nevű szkitha Heraklesnek is valami ehhez hasonló nevet tulajdoníthatunk, támaszkodva arra a körülményre, hogy az eredet mondája szerint tényleg összezavarták az égi istennel. Hogy Herakles egy felajzott íjját hagyott fiaira (Herod. IV. 10.): ebben a vonásban a *vadász* van jellemezve, a minő a magyar Menrot is.

A szkitha és ugor vallásos felfogás találkozásának még egy jellemző esetet fogom megemlíteni. Herodotus a szkitha eredet mondájában felhozza, hogy Targitaos fiainak uralkodása alatt arany tárgyak hulltak le az égből, ú. m. eke, járom, csákány és csésze (Her. IV. 5.), melyeket egyfelől a földműves szkithák, másfelől a harcosok jelvényeinek magyaráztunk. E mondát más szavakkal úgy fejezhetnénk ki, hogy az *égisten a szkithák mindegyik elemének alábocsátta a neki legszükségesebb eszközt*. Ez a felfogás pedig már nagyon közel áll a vogulokéhoz, a kik szerint Numi Tárém a földet s a földön levő lényeket és tárgyakat nem pusztá szavával teremtette, hanem *leeresztette, alábocsátotta* mennyei lakából s maga a magy. „teremt” szó is a megfelelő vog. „tárät”, „täremt” szerint eredetileg ezt a fogalmat fejezte ki. (Ethn. IV. 53—54.)

VII.

Ezek képezik a vallásos életnek szellemi oldalát. Lássuk már most, milyenek voltak a szkitha vallás külsőségei, a vallásos szertartások, áldozatok stb.

Az *áldozás* Herodotus szerint az egész szkitha népnél mindenütt és minden ünnep alkalmával egyforma volt; a szertartás lefolyását pedig a következő módon írja le: az áldozati állat megkötött első lábakkal áll, az áldozó pedig mögötte meghuzza a kötél végét és leteríti az állatot; mialatt pedig az állat leesik, as istenhez fohászkodik, a kinek t. i. áldoz, aztán gyorsan kötelet *csavar* az állat nyakára, botot szúr belé, melyet megforgat s így megfojtja; ez alatt pedig sem tüzet nem gyújt, sem meg nem szenteli, sem meg nem öntözi. Mikor aztán megfojtotta és lenyuzta, a főzéshez lát. Mivel azonban szkitha földön kevés a fa, a következő módot találták ki a hus megfőzésére: miután az áldozati marhát lenyuzták, a húst levágják a csontokról s ha van, a szokásos üstbe dobják, melyek leginkább a leszboszi edényekhez hasonlítanak, de sokkal nagyobbak. Ezekbe teszik tehát be s megfőzik, a barom csontjaival gyújtva alá. Ha pedig nincs üstjük, a húst mind az állat hasába teszik s vizet kevervén közé, gyűjtják meg alul a csonto-

kat. S ezek igen jól égneek, a has pedig kényelmesen befogadja a csottul megtisztított húsdarabokat. Ha aztán megfőtt a hús, az áldozó a húsból s a belekből egy részt fölszentelve, maga elé dobja. Áldoznak más állatokat is, de különösen lovakat. (Her. IV. 60—61.)

Összehasonlítás czéljából néhány példát hozok föl az uraltáji népek áldozataiból.

A vogul véráldozatot Munkácsi B. a saját tapasztalata után így írja le:¹ A samán jobbja vete a Numi Táremnek és a Pelim folyó istenének felajánlott két rénszarvas szarvához kötött kötelet s baljával az áldozati állványra támaszkodva szakaszonként kiáltotta föl az égbe az áldozati igéket, minden szakaszt lábtöppanással kísérve. Ennek végeztével a segédje egy fejszefokával az állatok fejére csapott, melyek az első ütésre összerogytak s ekkor a segéd egy hosszú kést szúrt a hónalj alatt az állatok szívébe s a kiömlő vért egy fatálba fogta föl. Miután az állatokat lenyúzták, az ünneplők késsel neki mentek s tagjait apránként levagdosva, részint vérbe mártva nyersen, részint egy nagy katlanban megfőzve ették meg. A véráldozat legkedveltebb tárgya azonban nem a rénszarvas, hanem a ló, különösen a fehér szőrű.²

✕ Az osztyákoknál az áldozat ily módon ment végbe. A saman a bálvány elé állt s hangosan kiáltotta feléje az áldozók kérését, míg az áldozatra szánt iramszarvas ott állt megkötözött lábbal s mellette valaki felajzott nyíllal, a ki, mihelyt a saman a szarvas fejét bottal érintette, azonnal oldalba lőtte. Ekkor a bálvány előtt háromszor körülhürkölvé az áldozati barmot leölték, húsát megfőzték s elköltötték.³ ✕

A votjákok leginkább Keremetnek áldoznak. Leölés előtt a tuno vagyis a samán megvizsgálja a kiszemelt állatot, hogy alkalmas-e az áldozatra, hátát ugyanis vízzel önti le s ha az állat megrázkódik, annak a jele, hogy az állat alkalmas. A megölt állatot aztán szétdarabolja, füleit, tüdejét, szívet és beleit megmossa vízben s külön bográcsban főzi meg, midőn forni kezd, egy részét tűzbe veti, a többit a kutyáknak dobja; egy másik kazánban fő a levágott marha hús, miközben úgy a tuno, mint a jelenlevők térden állva könyörögnek Keremethez; mikor aztán a hús megfőtt, elköltik. Legszokottabb áldozati állat a ló.⁴

Az áltáji törökök lovakat, barmokat és juhokat áldoznak, melyeket az áldozó pap oly módon öl meg, hogy az állat felhasított szügyébe kap és szívet összeszorítja. A húst aztán megsütik vagy megfőzik s a legnagyobb sietséggel elfogyasztják. A csuvasoknál a jomzja legelőbb is a tisztítási imádságot végzi el, aztán az áldo-

¹ Nyelvészeti tanulmányuton a vogulok földjén. Budapest. 1889. 48—49. l.

² Ethnographia. IV. 39.

³ Hunfalvy P. A vogul föld és nép. 95. l.

⁴ Barna F. A votjákok pogány vallásáról. 10—11, 33.

zatra szánt állatot addig öntözik vízzel, míg reszketés fogja el, akkor hirtelen leölik, húsát szétdarabolják, üstben megfőzik és szétosztják a jelenlevők közt.¹

Mindezen áldozatokban vannak bizonyos közös sajátságok, melyeket alig lehet esetleges találkozásoknak tekinteni. Ilyenek p., hogy az áldozati állat ép úgy, mint őseinknél, főleg ló volt; hogy a levágott állatot szétdarabolva *egy nagy üstben megfőzték*; s végül, hogy a megfőtt húst elköltötték, vagyis ép úgy, mint a régi magyaroknál, az áldozat *lakmározással, áldomással* volt össze-kötve.

Mint más népeknél az oltár, a tripós, a máglya sat., ép olyan jellemző ezen áldozatoknál a *kazán* vagy *üst*. Meg volt a szkítáknál s használatban van az uralattáji népek áldozatainál. Régészeti leletekben az Altáji hegységtől kezdve Szibérián és Oroszországon át Magyarorszáig fordul elő. Hazánkban a törtéti határban, az u. n. Csakóhalomban, a Kaposvölgyén s legutóbb Ó-Szőnyön találtak ilyen nagy áldozati üstöket, melyekről archaeológiai szempontból Hampel József értekezett (Arch. Ért. XIII. 1893. 396—400.) s azért fölöslegesnek tartom, hogy itt ismételjem az ott mondottakat. Mindössze azzal egészítem ki, hogy a mint az üst használata az uralattájiak áldozati szokásai közé tartozik, ép úgy régészeti lelhelyeik is összevágának azzal a területtel, a merre az uralattáji népek tanyáztak.

A fentebbi áldozatoktól különbözött a *hadistennek* bemutatott áldozat, melyet Herodotus ekkép ír le:

Minden egyes kerület körülbelől 3 stádiumnyi hosszúságu és szélességű s valamivel alacsonyabb szentélyt emel Aresnek egymásra halmozott rőzsékből; fölül négyszögű lapos tető van készítve s a szentély fala három oldalról meredek, csak a negyedik oldalon mászható meg. Erre a szent halomra, melyre mivel lesüpped, évenként 150 szekér rőzsét szoktak rakni. minden egyes kerület *egy régi vaskardot* állít fel s ez a jelképe Aresnek. A kardnak évenként marha- és lóáldozatokat hoznak, sőt az elfogott ellenségből is minden századik embert feláldozzák. Az áldozat oly módon megy végbe, hogy a foglyot egy edény fölött levágják, miután fejére bort öntötték. Az edényt azután fölviszik a halomra s a vért a kardra öntik; mialatt pedig ezt fölviszik, a szentély mellett a föláldozott embernek jobb kezét a vállnál levágják s a levegőbe dobják, melyet aztán ott hagynak, a hova esett, a holttest pedig külön hever. (Her. IV. 62.)

A kardnak a hadisten képében való tisztelete tehát egyik legnevezetesebb részlete a szkithák vallásos szokásainak s épen azért nem lehet közönyös az a kérdés, hogy mely népeknél találunk ehhez hasonló szokásokat.

Tudjuk, hogy meg volt az alánoknál, ami különben nagyon

¹ Vámbéry A. *A török faj.* 143., 579.

természetes, mert hiszen a Kr. u. IV. században, midőn Ammianus Marcellinus ezt az adatot följegyezte, a különben is törzsrokon szkithák és szarmaták teljesen össze voltak keveredve s az „alán“ név csupán a rokon elemek közti hegemonia megváltozását, nem pedig az ethnikus viszonyok átalakulását fejezte ki. Ammianus Marcellinus egyenesen a kardot mondja a hadistennek; az alánoknál — írja — se templom, se szalmával fődött kunyhó nincs, hanem a földbe meztelen kardot szurnak s azt, mint Marsot, a körül fekvő tartomány fejeként tisztelik.¹ A szarmaták kard tiszteletének egy igen érdekes emléke 1810—12 körül a nagyküüllőmegyei Darócz községben, Matthiá városi jegyző kertjében került napvilágra, hol másfél lábnyi mélységben egy a földbe függélyesen beszúrt bronz kardot s körülte harmincz, szabályosan elrendezett tokos bronz vésűt találtak.²

A szarmatákon kívül nagy jelentősége volt a hadisten kardjának a hunnoknál. Priskus Rhetor s utána Jordanis írja, hogy ez a kard elveszett. Attila korában azonban egy pásztor, a kit a kard által megsebzett üszője vezetett nyomra, megtalálta s elvitte a hunn királynak, ki a pásztort gazdagon megajándékozta, mert a kardról az a hit volt elterjedve, hogy birtokosa az egész világ fölött fog uralkodni.³

A régi bolgárokról szintén följegyezték, hogy a kard vallásos tiszteletben részesült náluk, szerződések alkalmával ugyanis meztelen kardra szoktak esküdni.⁴ Ugyanezt mondja Menander Protektor az avarokról, midőn Baján khágán „avar szokás szerint“ meztelen kardját magasra emelve tett esküt a kelet rómaiaknak. (Exc. Legat. 128. l.)

Nyoma van a kardtiszteletnek a magyarságnál is. Mellőzve azt az Aschaffenburgi Lambert által említett (Pertz. VII. 185) és

¹ Nec templum apud eos uisitur aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest, sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus eumque ut Martem regionum, quas circumcircant, praesulem uerecundius colunt. Lib. XXXI. Cap. 2, 23.

² Gooss K. *Chronik der arch. Funde Siebenbürgens*. Szeben. 1876. 194; Hampel J. *Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie*. Budapest. 1886. 63. és *A bronzkor emlékei Magyarországon*. II. r. Budapest. 1892. 23. l. (Ugyanezt „dzási“ helyesen draasi lelet néven a 26-ik lapon újra megemlíti).

³ Qui (Attila) quamvis huius esset naturae, ut semper magna confideret, addebat ei tamen confidentiam gladius Martis inventus, sacer apud Scytharum reges semper habitus, quem Priscus historicus tali refert occasione detectum: Quum pastor — inquit — quidam gregis unam buculam conspiceret claudicantem, nec causam tanti vulneris inveniret, sollicitus vestigia cruoris insequitur, tandemque venit ad gladium, quem depascens herbas bucula incaute calcaverat, effossumque protinus ad Attilam defert. Quo ille munere gratulatus, ut erat magnanimus, arbitratu se totius mundi principem constitutum et per Martis gladium potestatem sibi concessam esse bellorum. (Jordanis *De Getarum sive Gothorum Origine*, cap. 34. Closs kiad. Stuttgart. 1861. 129—130 l.)

⁴ Jireček K. I. *A bolgárok története*. Ford. Mayer R. Nagy-Becskerek. 1889. 125. l.

sokszor idézett adatot, hogy Attila kardja egész Salamon koráig a magyarok birtokában volt, Salamon azonban a bajor Ottónak ajándékozta, a mit a magyarok nagyon rossz néven vettek tőle, csak azokat a székelyföldi leleteket emlitem meg, melyeknek körülményei egyenesen arra vallanak, hogy itt a kardtisztelet kései hagyományaival van dolgunk. A Székelyföldön ugyanis többször találnak XIII—XV. századbéli kardokat, melyek erdők mélyében függélyesen a földbe vannak leszúrva. A sepsi szentgyörgyi Székely N. Múzeumban két ilyen kard van; az egyiket a pávai erdőben, a másikat a bodzai hegyek közt a Manicsel nevű hegykúpba szúrva találták, amaz jellemző nyolczszögű gombjánál fogva a XIV. század végéről vagy a XV. század első feléből való, emennek gombja lapos korong, közepén keresztcsékével s így kora a XIII. század végére vagy a XIV. századba tehető.¹ Van az enyedi múzeum birtokában is egy középkori (XIII—XV. századbéli) kard, melyet szintén a Székelyföldön, a dálnoki erdőben egy hegynek a csúcsán találtak.² Ezek közé tartozik az Istenszéke közelében lelt kard is.

De mindezen népeknél a szkithák befolyásának is tulajdoníthatnánk a kardtisztelet szokását. Az uraltájiságnak azonban olyan ágainál is megtalálható, melyeknél alig lehet szkitha hatásra gondolni. Így Benyovszky emlékiratai szerint a földbe szúrt kard tisztelete megvan a tunguzoknál, továbbá megvolt a mongoloknál. A vogul hősénekek is emlegetik a „napheví, holdvilágheví szent kardot“, „vasas végű szent kardocskát“, „Numi Tærem atyámtól alábocsátott vasvégű szent kardocskát“,³ sőt az obvidéki Ajász isten énekében az általa legyőzött Ték-isten ajándékozta kardról a következő rendkívül érdekes sorok fordulnak elő:

214. A hegyes kardot, híres szablyát
im elvitték, hogy megmossák (a rája tapadt ellenségvértől).
Miután megmosták, én hozzám hozták
Ott nézdegélem: olyan jeles
Hegyes kard, híres szablya volt!
Ajász isten öreg most im hogyan szólok:
210. „Az ember korabeli világ beálltával,
az ember idejebeli világ beálltával
ez a hegyes kard, híres szablya
véráldozatot fogadó véráldozatos istenkévé változzék,
ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenkévé változzék!
Miután így elbűvöltem
ha afféle inséges világ áll be,
ha afféle nyomoruságos világ áll be,
(hogy) valamely tájek felől had érkezik:
kéz segítséget, láb segítséget hadd nyújtson!“ (Vog. Népk. II. 14.)

Miként a kardtisztelet, a *jóslás módja* is azon szkitha vallások szokások közé tartozik, melyeknek analogiáit a turánoknál találjuk

¹ A Székely N. Múzeum Értesítője. Sepsi-Szt-György. 1890/91. II. 51.

² Gr. Kuun G. *Relationum Hungarorum cum Oriente historia antiquissima*. Kolozsvár. 1892. I. 176.

³ Munkácsi B. *Vogul népkölt. Gyűjt.* II. k. 69, 70, 133, 138, 144. 1.

meg. A szkitháknak sok jósa van — mondja Herodotus — kik fűzfaveszőkből a következőkép jósolnak: nagy veszőnyalábokat hordanak össze, melyeket a földre téve szétválogatnak s mialatt az egyik vesszőt a másik után leteszik, jósolnak. Szavaik közben a vesszőket újra összeszedik s egyenként rendbe szedik. Ez az ősi jóslási módjuk. Az enarok vagyis asszonyemberek azt mondják, hogy őket Afrodite tanította jóslásra és hársfakéregből jósolnak, a hársfát ugyanis három darabra hasítják, ujjaik köré fonják és lefejtése közben jósolnak. (Her. IV. 67.) Ugyanilyen volt a jóslás módja az alánoknál, kik egyenes hajlékony vesszőcskéket szedve össze s azokat bűbajos énekek kíséretében szétválasztva mondtak jövőndőt.¹ Szokásban van a pálczákból való jóslás a kazak-kiргizeknél s a khánások törökjeinél is, melyet „csöb-fali“-nak neveznek; a palsi vagy faldsi (jós) ugyanis bizonyos számú pálczát oszt ki csukott kézzel a jelenlevők közt s a megfelelő szám és hosszúság képezi a jóslás alapját; máskor pedig egymásra hánynya a pálczikákat s a pálczacsomó alakjából és fekvéséből mond jövőndőt.²

VIII.

A mi a szkithák egyéb szokásait illeti, azok hű kifejezői vad és harczias erkölcsi jellemüknek. Legfőbb dicsőségüket az ellenség megölésében találták s tekintélyük annál nagyobb volt, minél több embert ejtettek el harcz közben. Jól sejtette a régi magyar krónikairó: az oka nyilván az volt, mert azt hitték, hogy a hány ellenséget megölnek, annyi szolgájuk lesz a más világon.³

Harci szokásaikról a következőket írja Herodotus: mikor a szkitha katona az első embert leteríti, *a vérből iszik*, a hányat pedig a csatában megöl, *azoknak fejét a királyhoz viszi*; mert csak az kap a zsákmányból, ki fejet hozott, a ki pedig nem hozott, az nem kap. (IV. 64.)

A *vérvadás* szokása megvolt öseinknél is. Tudom ugyan, hogy Regino, a honfoglalás korában élt prümi apát azon sorait, melyekben azt mondja, hogy a magyarok embervért ittak s az emberek szívét orvosággkép ették meg, a hazafias túlbuzgóság a cellája falain túl nem látó barát korlátolt elfogultságának s rosszakaratú koholmányának tartja: de nem kell feledni, hogy itt egy harczias nép hagyományos szokásáról van szó, mely megvolt a szkitháknál is, oly népnél tehát, melynek maradványai a magyarság alakulá-

¹ Futura miro praesagiunt modo. Nam rectiores uirgas uiminea colligentes, easque cum incantamentis quibusdam secretis praestituto tempore discernentes, aperte quid portendatur norunt. *Annmiani Marcellini Rerum Gestarum Lib. XXXI. cap. 3, 24.*

² Vámbéry A. *A török faj.* 367.

³ Dixitque Leel imperatori: tu preibis ante me michique in alio seculo eris seruiturus. Est namque fides Scithicorum, ut quoscunque viuentes occiderent, in alio seculo ipsis seruire teneantur. *Marci Chronica. Cap. XXXIII.* M. Florianus kiad. 136.

sára is befolyást gyakoroltak és szokásaiból sokat megtalálunk őseinknél: azonfölül más adatok is igazolják, hogy csakugyan kellett ilyen szokásnak lenni. Kézai, a kifogástalan magyar érzelmű udvari pap írja, hogy a hét magyar vezér közül Vér-Bulcsu, a „vir sanguinis” — mint Anonymus mondja, onnan kapta ezt a nevet, mert őset, a krimhildi ütközetben megölt Cunt meg akarván boszulni, oly kegyetlen volt az elfogott németekhez, hogy vérüket itta, mint a bort. (Lib. II. cap. 1, 19.) Frater Ricardus pedig Julián nagy magyarországi utjának leírásában mondja, hogy az őshazában visszamaradt magyarok ló- és farkashúst s más ilyesfélét esznek s lótejet és vért isznak. (Endlicher kiad. 252.)

Az *ellenség levágott fejével való beszámolás* pedig, mi különben a balkáni népeknél sem ismeretlen, szokásban volt a kunoknál, így p. fennmaradt a német évkönyvíróknál, hogy a midőn Kun László Habsburgi Rudolfot segítette Ottokár ellen, a seregében volt kunok egy kémszemléből visszatérve az épen tanácskozó két uralkodó előtt szedték elő a sisakostul együtt levágott cseh és lengyel fejeket s kitergették Rudolf elé a föbe, hadd lássa, hogy szembeszálltak az ellenséggel.¹ Vámbéry Khivában volt szemtanuja egy ilyen beszámolásnak. Mintegy száz lovas érkezett meg a táborból — írja — min egyik vezetett néhány foglyot, ezenkívül még egy nagy zsák volt mögötte a nyeregre felkötve, melyben vitézségének bizonyítékai, a levágott ellenségfejek valának. A nagy térre megérkezvén, mindegyik átadta a khánnak vagy valamelyik országnagynak ajándékuul hozott foglyait, azután leoldván a zsákot, megfogta a két csücskét s úgy rázta ki tartalmát, mint valami burgonyát; a szakálás vagy még a nélküli fők odagurultak a jegyzőkönyv vezetőjéhez kinek szolgája egy halomra rugdosta össze, míg néhány száz össze nem gyűlt. Mindegyik hős nyugtát kapott az általa beadott fejekről s néhány nap múlva kikapta értök a jutalmat.²

Legnagyobb ellenségük fejét *ivópohárnak* használták a szkiták. A koponyát ugyanis — mint Herodotus írja — a szemöldök alatt lefűrészelték és kitisztították s a szegény egyszerűen marhabőrt feszített rá kívülről, a gazdag azon fölül belülről meg is aranyozta s úgy használta aztán kupának. (Her. IV. 65.) A belső ázsiai turánok közül a hiungnuk egyik fejedelméről írják a khinaiak, hogy a felső Hoangho mellett lakó jüecsik királyát elfogta, lefejeztette s koponyájából ivóserleget készíttetett. A régi bolgároknál is szokásban volt, hogy lakomáikon emberkoponyákból ittak.³

A népvándorlási germánoknál — úgy látszik — a szarmata-hunn elemmel való érintkezés honosította meg e vad szokást. Alboinról, a Pannóniában megtelepedett longobárdok királyáról

¹ Pauler Gy. *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. II. 441.

² Vámbéry A. *Közép-Ázsiai utazás*. Pest, 1865. 132.

³ Jireček K. J. *A bolgárok tört.* Ford. Mayer R. 125.

jegyezte föl Paulus Diaconus, hogy az avarokkal szövetségbe légyözött a gepidákat s ezen ütközetben a királyukat, Kunimundot is megölte, kinek fejét ércbe foglaltatván, ünnepélyeknél ivópoharául használta. (I. 28.)

A szkithák szokásai közül azonban magyar szempontból talán egyik sem kelti föl annyira érdeklődésünket, mint a *vérszerződés*. Herodotus ezt ekkép írja le: Szövetséget a szkithák, már a kikkel kötnek, ily módon kötnek: egy nagy cserépsérlegbe bort öntenek s azt a szövetségesek vérével összekeverik, bőrüket ugyanis előbb törrel vagy karddal kissé fölvégik. Azután a sérlegbe mártanak egy kardot, továbbá nyilakat, csákányt és lándsát, ennek végeztével sokáig imádkoznak s mind a szövetségesek, mind pedig kísértüknek legelőkelőbb tagjai isznak belőle. (Her. IV. 70.)

A szkithák ezen szokását más ókori írók is emlegetik. Szövetségkötésük sem vérnélküli — mondja az I. századbéli Pomponius Mela — a kik ugyanis szerződésre lépnek, megsebesítik magukat s a kiontott vért összevegyítve megízlelik.¹ Lukianosz, „Toxaris vagy a barátság“ cz. művében ilyen szavakat ad a szkitha Toxaris szájába: Miután valakit barátunknak kiszemeltünk, akkor szerződést és esküt teszünk, a legnagyobbat, hogy vagy együtt élünk, vagy ha szükség, egyik a másikért együtt halunk. És ugy is teszünk, mert attól fogva, hogy egyszer ujjainkat megvágván, vérünket egy edénybe csepegtettük és kardunk hegyének belemártása után azt egyszerre s együtt ajkainkhoz emelve kiittuk, többé semmi bennünket el nem választ.² A III. századbéli Solinus is azt mondja, hogy a szkithák kölcsönös vérivással szentesítik a szövetséget nem csupán a saját szokásuk szerint, hanem a médektől átvett rend értelmében is.³

Ez a szokás azonban nem a régi médeké, hanem a szkithákkal rokon parthusoké, kik ezen időtájban Média urai voltak. Tacitus szerint, midőn a parthus királyok szövetségre léptek, az volt náluk a szokás, hogy a szövetségesek hüvelykujjait összekötötték s kötővel összeszorították, hogy a vér a végső izekben gyűljön össze, akkor könnyen megsebeztek magukat s a vért kölcsönösen lenyalták; ez volt náluk a titkos szerződési mód egymás vérével kölcsönösen szentesítve.⁴

Ilyen módon „pogány szokás szerint egy edénybe csorgatva

¹ Ne foedera quidem incruenta sunt, sauciant se qui paciscuntur exemtumque sanguinem, ubi promiscuere, degustant. Pompon. M. *De situ orbis*. Lib. II. Cap. 2.

² *Luciani Samosatensis Opera*. Amstelodami. 1745. II. 545. l.

³ Haustu mutui sanguinis toedus sanciant, non suo tantum more, sed Medorum quoque usurpata disciplina. *Solini Polihyst.* 20. fej.

⁴ Mos est regibus, quotiens in societatem coeant, implicare dextras pollicesque inter se vincire nodoque praestingere: mox ubi sanguis in artus se extremos suffuderit, levi ictu cruorem eliciunt atque invicem lambunt id foedus arcanum habetur quasi mutuo cruore sacratum. *Corn. Taciti Annalium* Lib. XII. cap. 47.

vérüket", léptek szövetségre és egyesültek a hagyomány szerint a magyar törzsek fejei is s ez a szokás még a XVI. században is meg volt nálunk. A török Pecsevi írja, hogy Arszlán budai pasa 1541-ben egy napon Budán barangolva egy szegény napszámossal beszédbe ereszkedett s miután több pohár bort megittak, fejszélította, hogy lépjen vele testvériségre; a napszámos rögtön ujjába vágott s miután kölcsönösen megnyalták egymás vérét, egymás barátjává lettek.¹ Ugyancsak a XVI. században, mint meglevő magyar szokást említi ezt Andreas Janus Bruxensis abban a bejegyzésben, melyet „Petri Martyris Tractatus de novis insulis nuper repertis“ cz. a. Antwerpenben, 1536-ban megjelent műnek az ő tulajdonát képező s jelenleg a M. T. Akadémia birtokában levő példányába tett.²

Szokásban volt a vérszerződés a kunoknál is. Említi Sz. Lajos francia király életirója Joinville, kinek más becses adatokat is köszönhetünk a kunokról s a ki ezen adatokat egy Konstantinápolyban tartózkodó s az aldunai kunok fejedelmi házával rokonságban levő francia lovagtól, az ifjabb Nariot de Toucytól nyerte. Joinville szerint, a kunok (Commaings), midőn Andronikus bizanczi császárral 1181-ben szövetségre léptek, hogy egymást hiven segítsék, abban egyeztek meg, hogy a császár s a többi előkelők, kik vele voltak, vágják meg testüket s bocsássák vérüket egy nagy ezüst medenczébe. S a kunok királya s előkelői, kik vele voltak, ép ugy tőnek és vérüket a mieink vérével vegyíték, borral és vízzel elegyíték s abból ivának, valamint a mieink is és akkor azt mondták, hogy testvérek.³

Nem kevésbbé érdekesek a szkithák temetési szokásai, melyekhez hasonló szokások ugyancsak az uraltáji népeknél tapasztalhatók.

Midőn a király meghalt, tetemét egyik szkitha törzstől a másikkhoz vitték, míg valamennyinél körül hordozták. A szkithák, mint Herodotus írja, fájdmuknak azzal adtak kifejezést, hogy fülüket megcsontították, hajukat lenyirták, karjukat megvagták, arcukat és orrukat összekarmolták és balkezükön nyilakat szurtak át. (Her. IV. 71.)

Ki ne ismerné, mint gyászolták meg a hunnok nagy királyuk, Attila halálát? Hajukat lenyirták, arcukat töreik hegyével meghasogatták, mert ilyen kiváló hőst a hunn felfogás szerint nem női siránkozással és könnyekkel, hanem férfiak vérével kell gyászolni.⁴ Liutprand pedig ugyanezt a szokást a magyarokról említi. (Antip. II. 3.)

¹ Vámbéry A. *Magy. Er.* 382.

² Cornides D. *Vindiciae Anonymi*. Buda. 1802. 300. l. Szabó K. *A magyar vezérek kora*. 39.

³ Joinville: *Histoire du Saint Louys*. 1761. 104 l. (Szabó K. *Vezérek kora* 109.)

⁴ Tunc, ut illius gentis mos est, crinium parte truncata informes facies cavis turpavere vulneribus, ut proeliator eximius non femineis lamentationibus et lacrimis, sed sanguine lugeretur virili. (Jordanis *De Getarum rive Gothorum Origine*. Cap. 49. Closs kiad. Stuttgart. 1811. 170. l.)

Igy gyászolnak a középázsiai török asszonyok is. Arczukat körmeikkel hasogatják meg, hogy megsemmisítsék szépségüket. Gyakran lehet találni özvegyeket, mondja Vámbéry (A török faj. 305.), kik barázdaszerű sebhelyeket hordanak arczukon, mint azon súlyos veszteség maradandó gyászjeleit, mely férjük halálával érte őket.

A szkitha királyok eltemetése pedig Herodotus szerint így ment végbe: a szkithák — ugymond — nagy négyszögű sírt ásnak, a halottat viaszszal vonják be s hasát felvágva, kitisztítják, összetört fűszerrel, tömjénnel, zellermaggal és anissal megtöltik, újra bevarrják s ekkor a holttestet szekérre téve, az egész szkitha földön egyik törzstől a másikra viszik s mikor körülhordták, a gerrhusok földjén, hol a királyok sírjai vannak, eltemetik oly módon, hogy a halottat a sírban egy emelvényre teszik, *kétfelől lándsákat* szűrnak le, póznákat tesznek rájuk s náddal befödik. A tágas sírnak üres részében aztán a megholt király *egyik megfojtott kedvesét, továbbá pohárnokát, szakácsát, lovását, szolgáját s hírnökét* temetik, ezenkívül *lovakat, arany csészéket s más egyéb dolgokat* is tesznek a sírba. Ennek végeztével *nagy földrakást emelnek* s versenyezve iparkodnak azt lehetőleg nagyra halmozni. (Her. IV. 71.)

E temetkezési szokás részletei el vannak terjedve az egész urajtájiságban.

Azok a *nagy halmok*, minőket a szkitha királyok hamvai fölé emeltek a Gerrhos folyó mentén, a Dnyeper és Don közti síkságon, tulajdonkép a Szajani és Altaji hegységnél kezdődnek s a kirgiz pusztaságon, Ural, Káma s Volga mentén haladva egész a magyar alföldre, Közép-Ázsiában a Gobitól a hyrkániai sivatagig nyúlnak, jelezve azt a vonalat, a merre a szkithákkal rokon szokásokat tartó népek jártak.

Mint a szkitháknál, a közép-ázsiai török vitéz sirjára ma is feltűzik *kopjáját* (Vámb. Török faj. 304.) s tudjuk, hogy nálunk is nagyon sokáig fenmaradt ez a szokás, a XVI. században még általában el volt terjedve s utolsó nyomait a székelyeknél találjuk, a kik a fejfát ma is *kopjájának* hívják. A délorozsországi kun-tatár elemtől sok mással együtt ezt a szokást is átvették a kozákok.

A *lóval való temetkezés* az uraltáji népek legjellemzőbb szertartásai közé tartozik. Az európai áráknál soha sem volt általános szokásban, csak kivételkép fordul elő, mint a germánoknál nagyon szórványosan a VIII—IX. században, úgy hogy ilyen esetekben mindig uraltáji hatásra lehet következtetni. Magyarországon az uraltáji népekkel egyidejűleg tűnnek föl a lovas sírok, a népvándorlás kezdetén. A IV—V. századból valók a le-régebbiek, a midőn hunnok és szarmaták tanyáznak hazánk területén, de ugyanezen időszak olyan sírleleteiben, melyeket a tipikus germán fibula jellemez s ez okból góthnak, gepidának vagy longobárdnak mondhatunk, a holt mellett soha sincs ott a lóva. Külön csoportot

alkotnak az avar kori lovas sírok s ezektől a bennük lelt tárgyak stilisztikus jellegénél, de nem a temetkezési szokás egyes formai-ságainál fogva megint különbözik az a csoport, melyhez a pogány magyarok s a velük, vagy később bevándorolt rokonfajta elemek lovas sírjai tartoznak.¹

Valamennyi között legtöbbet tudunk a kun temetkezés részleteiről, melyeket a XIII. század közepe táján egymástól függetlenül a belga eredetű trois-fontainesi cziczterczita barát, Albericus Monachus s a már említett Joinville irtak le. Ezek szerint a kunok széles sírt ástak, melybe nagy pompával székre ültetve tették a halottat s vele együtt *elevenen temették el legjobb lovát s leghívebb csatlóst*, ki önkényt követte urát a sírba; néha többre is rugott az ilyenek száma így az 1241-ben Konstantinápoly alatt elhalt Jonas aldunai kun fejedelemmel nyolcz csatlóst és huszonhat lovat temettek el; fölējük aztán gyalult deszkákat helyeztek s a jelenlevők sietve földet és követ hánytak rájuk, úgy hogy a sír fölő csakhamar *magas halmot* emeltek. Ezek a nagy sírhalmok egyik legjellemzőbb részét képezték a kun temetkezési módnak, melyekről Rubruquis is megemlékszik, nálunk még ma is sok helyen „kun halmoknak“, s a kun nyelvből átvett kurgan szó után „korhánynak“ nevezi a nép az ilyen dombon fekvő régi temetőket. (Arch. Ért. 1893. 105.)

Az a szokás, hogy az előkelőket *nejeikkal és szolgálkival* együtt temették el s fölējük magas halmot emeltek, megvolt a régi bolgároknál is (Jiríček id. m. 125.) Kevesebbet tudunk e tekintetben az ősmagyar temetkezési módról. Az eddigi észleletek csak annyit engednek meg, hogy az elhunyt főszerzősámozott paripáját, melyre a vitézt ráültették, elevenen kellett eltemetni; hogy azonban a csatlóst is urával temették volna, nem konstatalható. (Arch. Ért. 1893. 231.)

Nálunk a keresztyénség, a közép- és belső-ázsiai nomádoknál a mohamedánizmus szüntette meg a lóval való temetkezést, mindamelllett az utóbbiaknál teljesen még ma sem veszett ki, így pl. megvan a jakutoknál (Vámb. Török faj, 197.); más törzseknél, mint a szibériai tatároknál levágják a halott kedvelt lovát s *koponyáját egy rudra erősítve a sír fölő tűzik*. (U. o. 136.)

Ez azonban egy más szkitha szokással, a meghalt király emlékének *egy évvel később* bemutatott áldozattal függ össze, melyet Herodotus ekkép ír le: egy év leforgásával a legügyesebb szolgálk közül, a kik mind bennszülött szkithák, ötvenet megfojtanak s azonkívül ötven szép lovat, melyeknek hasát kiüritvén s megtisztítván, polyvával megtöltik és összevarrják. Aztán egy abroncs felét két póznára ferdén ráteszik, másik felét pedig más kettőre s illet többet készítenek. Ekkor hosszában vastag rudakat dugnak végig

¹ Részletesen szoltam mindezekről az *Archaeologiai Értesítő* 1893. évfolyamában 105—117, 223—234, 313—323. II.

a lovakon egész a nyakig s a lovakat az abroncsokra emelik, úgy hogy az előabroncsok a lovak hasát tartják, a hátsók pedig a czomboknál a hasig érnek, ilyenformán a lábak a levegőben függnek. Ekkor a lovakat fölkantározzák, a megfojtott ifjakat lóra ültetik s egy a hátgerinczen keresztül szúrt karóval erősítik a lovon áthuzott rudhoz. (Her. IV. 72.)

Ennek a szokásnak csupán szerényebb formája, de lényegileg azonos vele, a mit a szibériai tatárokról említettünk. A jakutoknál is szokásban van, hogy a sir fölött gerendákból állványt készítenek s erre a lóbőröket fejestül együtt fölfüggesztik. (Vámb. id. m. 197.) Ezt teszik az áldozati állatok bőrével is s ilyen alakban megvan ez a szokás az osztyákoknál, kik bálványaik körül a fákra iramszarvasbőröket és szarvakat aggatnak (Hunfalvy: Vogul föld. 99.), továbbá a csuvasoknál, kik a megáldozott állatnak a fejét, lábait és bőrét függesztik föl (Vámbery id. m. 580.), míg az altáji törökök ugyane célból hosszú póznákat használnak. (U. o. 143.)

A mi a halálozás után egy évvel később tartott tort illeti, erre a kirgizekről olvassuk, hogy valamely hős halála esetén valamennyi kedvelt lovának levágják a farkát, a lovakat azonban egy évig szabadon hagyják legelni a pusztán, *egy év múlva* azonban ép úgy mint a szkithák, a lovakat egykori uruk sirján áldozzák fel. (U. o. 303.) A kacsinczoknál e szokás már csak olyan alakban maradt fenn, hogy egy év elmultával a rokonok a sirnál megünneplik az elhunyt emlékezetét, a mi a férfiak részéről ivásból s mulatságból áll. (U. o. 136.)

A királyok temetési pompája csak méreteiben különbözött attól, ahogv a többi szkithát temették, de a szertartásos szokásoknak itt is olyanoknak kellett lenni. Ezek közül Herodotus megemlíti, hogy a holtat kocsiba fektetve a legközelebbi rokonok ép úgy körülhordták barátaiknál, mint a királyokat; mindegyik lakomával fogadta őket s a halottat is ép úgy megvendégelték mindennel, mint a többieket. Így hordták körül *negyven napig* s akkor eltemették. (Her. IV. 73.)

A negyvenes szám vonja itt magára figyelmünket. A csuvasoknál a negyvenedik napon szokták tartani a tort, megölve azt az állatot, melyet a megholt még életében kijelölt, ennek felét a halott sirjába teszik, másik felét pedig a torozók költik el. (Vámb. id. m. 580.) Erre a negyven napra egy kevés felvilágosítást a vogul hitfelfogás nyújt, a mely szerint a holtak nem jutnak el azonnal a halál után az északi jeges tenger egyik szigetén levő másvilági lakhelyükre, hanem csak negyven nap múlva, ezen ideig pedig a lélek haza jár. (Eth. IV. 43.)

A temetés után következett a szkitháknál a *megtisztulás*. Fejüket bekenték és megmosták s aztán három egymáson hajló póznából álló s gyapjutakaróval befödött sátorba kádat helyezve

izzzó kövekkel melegített fürdőt vettek. (Her. IV. 73.)¹ A temetés utáni megtisztulás szokása meg van a votjácoknál is, kik tisztáltnak tartják a halottat s még csak a birtokában volt tárgyakhoz sem nyulnak, hanem a sírba hányják vagy az erdőn szórják szét, a mennyiben pedig kénytelenek voltak a holttal érintkezni, a fürdőházban mosakodva tisztítják meg magukat. (Barna F. A votjácok pogány vallásáról 7.)

Hiányos volna az a kép. melyet a szkithák erkölcsi jelleméről igyekeztünk adni, ha a szokásos *jelképes kifejezőmódjukat* nem érintenénk egy pár szóval.

Egy-két ilyen szimbolumot ismerünk csak. de ezek újra és újra egy uraltáji népnek a gondolkozásmódját tárják elénk.

Midőn Darius a szkithák ellen hadjáratot indított, meghódolás jeléül, mint a magyar mondák szerint Árpád a honfoglalás alkalmával, *földet és vizet* kér. A szkithák e helyett egy madarat, egy egeret, egy békát és öt nyilat küldtek ajándékba, mely a Herodotus által Gobriasz szájába adott magyarázat szerint azt jelentette: *Ha nem röpköltök persák, miként madarak az égbe vagy egerekként nem bújtok a földbe. vagy békákként nem ugortok a mocsarakba*, akkor ezek a nyilak megsebesítenek és nem fogtok hazátokba visszatérni. (Her. IV. 126, 131, 132.) Ezer évvel később az áltáji turkok khágánja ugyanezt a hasonlatot használja az avarokról. *Nem madarak, hogy a levegőben elrepülhettek volna; nem halak, hogy a tenger mélyében elrejtőzködhettek volna; a föld hátán vannak s én rájuk fogok akadni*, mondta a bizanci követnek. (Menender De Leg. 101.)

IX.

A legkülönbözőbb oldalról vizsgálva a szkithák ethnikumának jelenségeit, tapasztaltuk, hogy a nyelvükből fenmaradt szók azzal a jelentéssel, a milyennel az ókori írók jegyezték föl, csakis az uraltáji nyelvekből magyarázhatók meg; láttuk, hogy testi sajátságaik a mongol faj vonásait tüntették föl; kimutattuk, hogy életmódjukban a középpázsiai pusztaság tösgyökeres nomádjainak természete nyilvánult; bebizonyítottuk, hogy világnézetük az uraltáji népek kezdetleges természetimádásával egyezett; föltüntettük egész sorozatával az analógiáknak, hogy szokásaik a népvándorlásokori s a mai belső- és középpázsiai turánok szokásaival egyeztek.

Mindezek külön-külön és együttesen a mellett tanuskodnak, hogy a szkithák nem voltak iránok, sem másféle árják, hanem uraltájiak.

De ez csak egyik oldala a szkitha kérdésnek.

Van egy másik is, nagy hiba volna azt figyelembe nem venni. Ez az irán légkör, melyben a szkithák éltek. A szkithák

¹ Magát a fürdőt nem említi Herodotus, de az eljárásból következtetve más nem lehetett, mint meleg fürdő.

által megszállt területen mindenfelé konstatalhatók az iráni elem nyomai, kimutathatók ezek a hely- és népnévokban, kimutathatók a szkitha királyok és mások személyneveiben.

Hogy mily intenzív hatást gyakorolt ez az elem a szkithaságra és a szomszédos népekre, azt éppen e folyóirat hasábjain mutatta ki Munkácsi Bernát az ugor nyelvű iráni eredetű szavaiban.

A német tudósok filológiai vizsgálatai igen becses tanúságokat hoztak napvilágra. A hiba ott történt, midőn ezt az iráni légkört azonosították a szkithák nemzetiségével.

Nem ismerjük annak az ősidőkben történt nagy néphullámnak a részleteit, mely az európai és ázsiai árjakat elszakította egymástól, de úgy kell lenni, hogy az árjak Európa felől, a mai Oroszország belsejéből kezdtek terjeszkedni Ázsia felé s vissza szorítva, egyes pontokon pedig áttörve a középázsiai pusztaság nomád törzseinek addig meg nem szakított láncolatát, nyomultak előre Irán és India felé. Moszkva terjeszkedése nagyjában mutatja azt az irányt, melyben az előrenyomulásnak történnie kellett. Ezt is, azt is a természeti viszonyok szabták meg. Egyfelől a Káspi tengerig és Kaukázusig, másfelől az Uralon és Délszibérián át a Tobol és Isim mentén kellett haladniok s a mai Ferghanán át leszállniok a Jaxartes és Oxus vidékére s úgy tovább dél és nyugot felé.

Itt kezdődött az árjak és turánok közti évezredes történelmi kapcsolat s el nem képzelhető, hogy előnyomulásuk közben ne vettek volna magukba az ázsiai árjak turáni elemeket is, melyeket hosszabb vagy rövidebb idő alatt fölszívtak ugyan, de nyomtalanul el nem tűntethettek.

Nem ismer azonban a történelem olyan népvándorlást, mely akkép folyt volna le, hogy egy nép az utolsó emberig fölkerelkedik s egytől-egyig az elfoglalt új hazába költözik. Az árja népek vándorlásai éppen az ellenkezőt mutatják. Szerte áradó lassu menetben történt a terjeszkedés, melynek a középázsiai pusztaság csak ideiglenes tartózkodási helyül szolgált, mint olyan terület, mely az árjak ősi életmódjának folytatására éppen nem volt alkalmas. Ezért lesz Irán és az öt folyó melléke az ázsiai árjak tömörülésének színhelye.

A mint megszűnt a nyomás, mely a turánokat visszaszorította s ez bekövetkezett, mikor a szarmata síkság népfölöslege Iránban és Indiában alapított új hazát, a nomádok ismét ellepték azt a területet, a merre az árjak vonultak. A népvándorlások természete hozta magával, hogy e területen szerteszét az iránság elmaradt töredékeit kellett találniok, melynek több tekintetben fejlettebb kulturális viszonyai szükségkép hatással voltak ezekre a görögök által szkitháknak, a perzsák által szakáknak nevezett nomádokra ép úgy, mint a szlávok erős befolyást gyakorolt a honfoglaló magyarokra.

Igy magyarázom én a szkithasággal összefüggő irán jelenségeket s azt hiszem, hogy csakis ilyen magyarázat egyenlítheti ki azon ellentéteket melyek a szkithák nemzetiségének kérdésében oly eltérő elméletekre adtak okot.

Nagy Géza.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Fákra aggatott fogadalmi rongyok a magyar néphitben.

Az áldozat a láthatatlan hatalmak szeszélyes akaratától való emberi függés jele; a fára aggatott rongyok pedig a régi áldozat utolsó maradványa, mely hajdanta a fa szellemének, főleg mint betegségi szellemnek hozatott. Az összehasonlító etnológia ép napjainkban bebizonyította, hogy minden primitív nép a fát mint a rossz, főleg a betegségi démonok lakásának képzelte magának.

A fára való rongy-aggatás szokását már Horatius említi (Od. I, 5.). Európa régi népei közül csak még a keltákról tudjuk, hogy bizonyos napokon fogadalmi rongyokat aggattak fákra.¹ E szokás manapság még csak a svédek, esztek és magyarok néphitében foglal el kiváló helyet, a többi európai népeknél úgyszólván már utolsó rudimentuma is elveszett. *Röiks* eszt falunál még 1845-ben egy nagy nyárfá állott, melyet marhavész idején a környék lakói rongyokkal, szalagokkal feldíszítettek.² Oesel szigetén *kohhad* vagy *koht*-nak nevezik az esztek azon szent fát, melyekre a betegek fogadalmi rongyokat aggatnak. *Keppo* falu mellett pedig egy hársfára aggatják a járó-kelők ruháik rongyait, hogy betegségétől megkímélve maradjanak.³

A fára való rongy-aggatás szokása, mely a többi földrész néhány népénél is elterjedve van, a régi ember- és állat-áldozatok utolsó maradványa. A régi áldozatok manapság csontvázakká váltak, melyeket a nép karókra vagy hegyek kimagasló tetejére rak. Csikmegyében ló- vagy juhkoponyát húznak élő fa ágaira vagy a kerítés karóira, hogy a nyáját ne bántsák a ragadozó állatok. Háromszéken pedig ezelőtt lókoponyát raktak a faluhoz

¹ *Andree R.*, Ethnographische Parallelen und Vergleiche. Stuttgart, 1878. 53. l. — *Anthropol. Review.* IV. 348. — ² *Russwurm*, Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehistlands. Reval 1855. II. 186. l. — ³ *Holzmayer J. B.*, Osiliana. Dorpat 1872. 30 s. köv. l.

legközelebb eső hegyre vagy a határon levő fák valamelyikére húzták, ha a vidéken marhavész uralkodott. Ragadós betegségek alkalmával inget vagy ruharongyokat aggatnak a határon levő fák ágaira, hogy a betegség kivonuljon a faluból.

Manapság pl. a *torjai Bűdös-höz* zarándokoló beteg közember öntudatlanul is még mindig áldoz, midőn a közel lévő fák valamelyikére ruhadarabot akaszt azon hitben, hogy ezzel megmenekszik betegségétől.¹ Évekkel ezelőtt a Sepsi-Szt.-György mellett fekvő „Sugásfürdő” közelében is lehetett számtalan ilyen rongydarabot látni. Varázshatalmat tulajdonít a magyar néphit a Kadicsa vára közelében emelkedő *Pothárd bérce* nevű hegy egyik forrásának, melynek vize főfájást gyógyít. Az oda zarándokolók kalapot vagy sapkát akasztanak a fákra.² Ikafalva közelében van egy *Kardoshegy* nevű magaslat, melynek keleti oldalából a *Gágókút* nevű forrás buzog fel. Erről a forrásról azt állítja a székely nép, hogy a viaderek véréből fakadt, miért annak vizéből minden ott megforduló iszik ingujjának egyik rongyát a közellevő fák valamelyikére aggatva. Évekkel ezelőtt mindenki, a ki e vízből ivott, a leventék tiszteletére egy követ is dobott a hegy alá.³ *Isten-kelete*, így neveznek Szilágy-Somló mellett egy helyet: a monda szerint itt pillanták meg a honfoglaló magyarok legelőbb Erdély felett a napot; s „hogy nagy munkájokban elősegítse, e hegyen áldozatot hoztak”⁴; manapság a közember, ki e hegyet bejárja, valami rongyot aggat egy fára, nehogy az „ördög széttépje”. A Maros jobb partján emelkedő *Isten-széke* nevű hegy tetején sűrű fenyvesek közt kristálytisza forrás van, melynek vize állítólag gyógyerejű. Ki a vizet használja, ruhadarabot akaszt a fák egyikére. A monda szerint a régi magyarok áldozati helyül használták e helyet; állítólag szt. László királynak kedvelt vadászhelye volt.⁵ 1883-ban az *Isten-széke* közelében mutattak egy meredek sziklát, melyről a monda szerint a bűnösök a mélységbe ejtettek; most az ördög tanyázik e sziklában és miuden arra menő követ dob a szikla alá vagy valami rongyot dob a bokrok közé, nehogy a „rosz szellem” széttépje. E helyen évekkel ezelőtt állítólag egy kereszt alakú kardot találtak a földbe szúrva.⁶

Ipoly-Földemes közelében van egy forrás, melynek vize szemölcsöt és egyéb kinővést elmulaszt; az oda zarándokolók rongyokat és hajakat aggatnak a fákra.⁷ A Nagy-Kevély tövében regényesen fekvő, sok néprajzi érdekességgel kínálkozó Csobánka falutól félóránnyira esik a kis erdő szélén levő *Szent-kút*. Egy e célra emelt falon különös szent képek függnek; alább kissé lápos helyen egy pinczetorkolatszerű bolthajtásos építményben síkos lépcsők

¹ *Herrmann Antal*, A hegyek kultusza Erdély népeinél. Kolozsvár. 1893. (Különlenyomat az „Erdély” 1893. évf.) 23. l. — ² *Orbán Balázs*, A Székelyföld leírása I. 115. l. — ³ *Orbán*, id. h. III. 97. l. — ⁴ *Köváry*, Száz rege 103. l. — ⁵ *Köváry*, id. h. 107. l. — ⁶ V. ö. gr. *Kun Géza*, Relationum Hungarorum cum Oriente etc. I. 176. l. — ⁷ *Ipolyi*, Magyar mythologia 203. l.

egy hűvös vizű kúthoz vezetnek. A kút körüli bokroknak igen különös termések van: mindenféle ruhadarabok, rongyok stb., különösen gyakoriak a gyermekruhák részek, kivált fejbéliek, köztük csinos, színes himzésű, egészen új fejkötők stb., mely tárgyakat ide szokott aggatni a környékbeli hívő nép, a mely gyakran járogat ide ájtatoskodni és sok kórságában, kivált női és gyermekbetegségekben e kút vizétől vár gyógyulást és erősen bízik annak csodarejében.¹ A Csík-Somlyó melletti *Kis-Somlyó* nevű hegyen, hol most a Szalvator-kápolna áll, régen mennyei lajtorja jelent meg.² Azt is beszéli a monda, hogy szt. László egykor zord ellenség előli futásában, Csíkszék másik feléről, az ugynevezett *Nagy-Erdő* tetejéről egy ugrással ide szöktetett s ő építteté ide a kápolnát. Még néhány évvel ezelőtt az ide zarándokoló betegek ruharongyokat aggattak a „szent fákra.”³

Tusnád mellett van egy kerekded hegy, melynek mocsaras talaját a nép még most is *Csukás-tó*-nak nevezi. A hagyomány szerint régen ott volt Solyomkö várurának a határtava. Ez a tó minden nagypéntek éjjelén kristálytisza vízzel telik meg, melyben aztán számtalan koronás kigyó fürdik. Kinek bátorsága van olyankor e tóból vizet meríteni, az e vízzel minden követ arannyá változtathat át. De a vízmerítés után minden rajta levő ruháját valamelyik fára kell aggatni és ott hagyni, mert ha nem, a koronás kigyók megölik. Ugyanily varázshatalmat tulajdonít a magyar nép az említett *Pothárd* bérce egyik forrásának is. Ha valaki régi lábbelit aggat a forrás közelében levő fák valamelyikére és bizonyos időben, mely senki előtt sem ismeretes, e vízzel követ locsol meg, az arannyá változik.³

A Kalotaszegen *vad öreg*, a székely néphitben pedig *erdei csoda* név alatt ismert erdei szellemet, hosszú szőrrel fedett zömök testű, vad tekintetű férfiúnak képzei a nép, ki fennt a havasokon ide-tova barangol és az erdők és vadak felett örködik.⁴ A favágók az erdőben való munkájuk befejeztével rendszeren egy darab fát vagy tönköt hagynak hátra működésük színhelyén az *erdei csoda*, illetve *vad öreg* számára, hogy ez őket hazatértökben ne bántsa. Oly erdei helyen, hol favágás közben már több ízben szerencsétlenség történt, a favágók ruhadarabokat aggatnak a fákra azon hitben, hogy a míg a ruha a fán csüng, nem éri őket baj.

Már az eddigelé közölt adatokból kiviláglik, hogy hajdanta a magyar nép is, ép úgy, mint minden más primitív nép, mielőtt a pozitív vallást felvette, a fát élő lénynek tekintvén, annak áldo-

¹ *Herrmann Antal*, a „Turisták Lapja“ I. évf. 4. számában.

² *Kövdry*, id. h. 107. l. — ³ *Orbán*, id. h. I. 115 l. — ⁴ *Wlislocki* *Dörfler F.*, az „Ethnographia“ III. 365; *Herrmann Antal*, A hegyek kultusza 27. l.; *Wlislocki*, Aus dem Volksleben der Magyaren, München 1893. 17. s. köv. l.; *Menghini*, a „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde“ I. 411. l.; v. ö. *Müller Fr.*, Siebenbürgische Sagen, Wien 1855, 19. l.; *Wlislocki*, Volksglaube und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen, Berlin 1893. 27. l.

zatot hozott, a fát részint a betegségi démonok, részint más gonosz szellemektől lakta lénynek képzelte. E hit egyik foszlánya az a szólam is, hogy „a magyar népnek a szűz Mária bokrban szokott megjeleni.”

Ez irányban adatokat szolgál a népies gyógykezelés is, a melyeket itt a mennyire tudomásomra jutottak, szintén felsorolok.

A kinek a dereka szüntelenül fáj, menjen — székely néphit szerint — három hajnalban, de még napkelte előtt a templomhoz, imádkozzon ott három Miatyánkot és három Üdvözetet, aztán dörzsölje hátát a templom közelében álló fához, mondván: „Akkor fájjon az én derekam, mikor ismét ide dörzsölöm!” Az inge hátát pedig akassza a fára.¹

Fogfájás ellen sok vidéken zsályát főznek, azt egy kis zacskóba téve, azzal borogatják az arcot; használat után a zacskót egy fa ágára akasztva, mondják: „Fa, akkor fájjon a fogam, ha a tiéd is fáj!”

Fejfájás ellen eczetes rongyot tesznek a före, és azt másnap, még pedig napkelte előtt, egy fára e szavakkal akasztanak: „Péter mondá: A fejem fáj! Jézus mondá: Nem fáj többé!”²

Heregyuladás ellen lenmagból egy pépet főznek és azt egy rongyra kenve, melegen a beteg testrészt tesz, melyet reggel egy kutyával megnyaltnak. A pépes rongyot a beteg napkelte előtt egy fára akasztja e szavakkal: „A szentlélek szűz Máriába mene és épen kijöve; szentlélek vedd rólam a rosszat!” Ezt a gyógykezelést mindaddig folytatják, míg a daganat lelohad. Abauj-Tornamegyében és a Székelyföldön lenmag helyett olajjal kevert lisztet használnak, melynek pépjét szintén fára aggatják.³ Kalotaszegen ily betegségnél szintén len- vagy kendermagból készült pépet használnak, de a melyet nem akasztanak fára; az illető beteg odvas fába dobja a pépes rongyot és azután a fára vizel, mondván: „Sok a göcsöd, fa; vedd le rólam, a mi nem kell!”

Hidegleléskor az erdélyi csángó fára akasztja azon gatyáját, melyet kilencz napon át mindig csak akkor öltött magára, mikor a hideg rázza. A Székelyföldön forró lázban szenvedőnél több helyt az ugynevezett „kikiáltást” alkalmazzák. A betegnek valakije este meztelenre vetkezik, a beteg lepedőjét magára borítja és kiszalad egy hegyre, hol a lepedőt leeresztvén, kiáltani kezdi: „Halljad falú, halljad! N. N.-et a forró hideg rázza. A ki hallja, ragadjon arra!” A lepedőt ott hagyja és haza szalad. Sok helyt pedig a lepedőt egy fához szegezi.⁴ Ezt az eljárást Kalotaszegen is alkalmazzák minden nagyobb betegségnél.

Hogy a fekete himlőnek nyoma ne maradjon, a beteg arczára tejfellel vagy irós vajjal bekent rongyot tesznek, melyet

¹ V. ö. Kálmány Lajos, Szeged népe, Szeged 1891; III. 159. l. — ² Wliskoeki, Volksleb. d. Magyar. 139. l. — ³ U. ott 137. l. — ⁴ Kozma Ferencz, Mythologiai elemek a székely népköltészetben és néphitben (akad. kiadvány), Budapest. 1882, 37. l.

mindennap újjal felváltva, a ház fedelére vagy egy fa ágai közé e szavakkal dobnak: „Vedd és dugd be vele lábad nyomát!“¹

Impotencia ellen az erdélyi javas magyar asszonyok porrá tört körisbogarát, kendervirágot, nyúlherét, számár- vagy lótejben főznek és ezt itatják az illető férfiúval minden pénteken reggel napfelkelte előtt. Az illető aztán egy fára vizel és e szavakat mondja: „Péntek úr az erdőbe mene és ott találta Szombat asszonyt. Mondá: Hadd öleljelek meg! Szombat asszony magától lökte, mondá: Száraz ág vagy; ha ismét zöldülsz, gyere hozzám! . . . Ág, adj nekem erőt; neked adom az enyémet!“ Ezt az illető minden nap napkelte előtt mondja és azután gatyája madzagát a fa egyik ágára köti.²

Magtalanság ellen az Erdélyben hírneves *gyalui* kuruzsló többek közt a következőket is ajánlja: Holdteltekor az illető nő akassza azt a rongyot, melyre utolsó menseséből csepegtetett, egy fára és mondja e szavakat: „Fa, neked adom véretem, add nekem erőt, hogy véremmel gyermeket neveljek!“ Ezt a nő kilencz hónapon át mindig holdtöltekor végzi.

A kinek testén kelevény támad, azt piros almával háromszor megkeríti s azután az almát egy fa ágára szúrja. A székelyeknél a javas asszony kilencz kenyér darabkát vagdal s azzal egyenként keríti a kelevényt, mondván: „Mikor Krisztus urunk a földön járt, talált jámbor gazdát, hamis asszonyt, kö-ágyat, penészes kenyeret. Ez a nyavalya N. N.-nek úgy ne árthasson, mint Krisztus urunknak nem árthatott a kö-ágy!“ Aztán a kilencz kenyérdarabkát egy fa kilencz ágára szúrja.³

Ha Kalotaszegen valamelyik gyermek nem akar „gyarapodni“, anyja újhóldkor hallgatva egy hegy tetejére viszi beteges gyermekének ingecskéjét és azt ott hegyes fadarabbal a földhöz szegzi, azt híven, hogy ezzel „átdöfte“ a betegséget és „beleszúrta“ a hegybe“ vagy pedig az ingecskét egy fához szegzi.⁴

Mellékesen még felemlítjük, hogy Bács-Bodrogmegyében a magyar gazdasszony oly tyúk néhány farktollát, mely eltojik és oly tehén néhány farkszőrét, mely nehezen engedi magát megfajni, egy fához szegzi. Makó vidékén tartós szárazság idején szentelt vízbe mártott rongyokat aggatnak egy-egy fa ágára.

Bírunk a magyar néphitben olyan adatokat is, melyekből kiviláglik, hogy népünknel is hajdan létezett azon majdnem minden primitív nép körében felfedezhető hit, mely szerint a holtak lelkei itt a földön kóborolva, fákon pihennek meg.

A Székelyföldön az a szokás dívik, hogy idegen földön elhalt emberek otthon maradt egy-egy ruhadarabját a falu legközelebbi dombján elássák, néhol pedig a dombon levő fák valamelyikére

¹ *Wlislocki*, Aus d. Volksleben d. Magyar. 140. l.

² *Wlislocki*, u. ott 137. l. — ³ V. ö. *Kálmány L.*, id. h. I, 114.; III, 152. l. —

⁴ *Herrmann Ant.*, A hegyek kultusza 23. l.

aggatják. Ezt a szertartást a brassómegyei csángó községekben is gyakorolták az ugynevezett Sárdorezred olaszországi harczaiban elesett csángó fiuknak otthon maradt rokonai.¹ Ha az Oláhországba kivándorolt székely vagy csángó elhal, rokonai szintén egy ruhadarabot ásnak el vagy egy fa ágára akasztanak; s ha aztán e ruhadarab onnan eltűnik, azt hiszik, hogy az illető halott „meglelte nyugtát az idegen földben, s nem tér haza lelke.“ Ha valaki nagyon gyakran álmodik egy elhalt ismerőséről és főleg, ha azt hiszi, hogy ez nem talál nyugtot a földben, ekkor — kalotaszegi hit szerint — sirjáról vett maroknyi földet hintenek a legközelebbi domb vagy hegy tetejére.² Ha ez sem segít, akkor a sirról vett földet egy rongyba kötik és azt a sir közelében álló fa valamelyikéhez kötik. Mihelyt a halott meglátja a rongyot, nem mehet tovább, hanem visszatér sirjába s nem jelenik meg hátramaradt rokonainak.

E hiedelem érdekes változatát találjuk a finn nép hitében. *Uusi-Kirkko* vagy *Nij-kirka* nevű finn falu közelében egy kiszáradt fenyőfa áll, melynek törzsére számos kis fatáblácskák vannak aggatva. A feketére, kékre, ritkábban zöldre festett táblácskák különböző alakúak, négyszögletűek, háromszögletűek, köralakúak stb. Minden táblácskára egy kettős kereszt (\ddagger) és egy évszám van vésve. Ezen táblácskák mindegyike egy-egy elhaltnak van ajánlva, kinek nevét nem vésik a táblára. Mihelyt az elhalt rokonai temetés után hazafelé indulnak, ilyen táblácskát a fára aggatnak; néhol csak az illető fa kergébe bárdal egy vágást tesznek. Finn néphit szerint a halott felkelvén sirjából, azon az úton akar hazatérni, a melyen a temetőbe vitték; de mihelyt az ugynevezett „ősök fájához“ (*kazsiko*) ér és ott látja a táblácskáját, nem mehet tovább és nem zaklathatja éjnek idején hátramaradt rokonait. De ha ezen táblácskát valaki leveri, úgy az illető halott ahhoz látogat el, a ki a táblácskát leverte, hogy őt álmában gyötörje. A halott látogatását ily esetben csak úgy lehet megakadályozni, hogy az illető ember, kit álmában gyötör, ha a fától kezdve az utat valamelyik más házhoz tejjel meglocsolja; akkor a halott ezen házba látogat el. Az ilyen táblácskák felaggatása csak még Finnország Sawolak és Karelia nevű részében szokásos. Hajdanta bizonyára a finnek közt általánosan elterjedve volt e szokás, melynek finn neve: *Suukupolweiden puu*. A votjákoknál hasonló szokás dívik. Ha valakinek temetése után hazafelé térnek, a résztvevők valamelyike egy bárdal az útba egy vágást tesz, még pedig az út szélességének irányában. A halott haza akarván térni, csakis a vágásig juthat el és eunélfogva nem gyötörheti hátra maradt rokonait álmukban.⁴

Végül még egy idetartozó adatot említünk fel. Erdély néhány vidékén azt hiszik, hogy azon embert legközelebből baj éri, a

¹ Hermann, u. ott 31. l.

² Herrmann A., id. k. 31. l. — ³ Retzius, Finnland (németül Appel-től, Berlin 1885.) 143. l. — ⁴ Grigorieff A., az „Internationales Archiv für Ethnographie“ 1893., VI. köt. 174. lap.

kinek nevenapja valamelyik évben péntek napjára esik. A fenyegető bajt úgy háríthatja el, ha azon nap estéjén nyálából és véréből valamicskét rongyra ken és azt egy fára akasztja. Ha reggelre a rongy eltűn helyéről, a baj nem következik be.

A felsorolt adatokból kiviláglik, hogy a fára való rongyaggatást nemcsak már létező, hanem fenyegető bajok elhárítása céljából is alkalmazzák; továbbá, hogy a magyar nép is a fát nemcsak a rossz szellemek, főleg a betegségek démonok lakhelyének, hanem a holtak lelkeinek ideiglenes tartózkodási helyének tartotta hajdanta. E hit utolsó foszlányának tekinthető a fára való rongyaggatás szokása.

Dr. Wlislöcki Henrik.

Lozsád és népe.

IX. Játékok.

A legelterjedtebb játéknemek, melyeket -- természetesen -- legfőképen a gyermekek, de elég sűrűn a legények és leányok s olykor a férfiak is űznek, a következők:

1. *Cziczmálé* vagy *málézás* (cziczézés): A játszó kettésével egymás háta mögé sorjába állanak, egy pedig: a málé, háttal a legelső pár elé áll és mikor azt mondja: „Vágak málét kétfélé!” akkor a legutolsó pár szétválík és két oldalt eléfut, hogy a málét megkerülve, újból összefogózzék, mi ha sikerül, akkor újból beállanak a sorba legelő. Ha pedig a málé valamelyiket meg tudja fogni, akkor azzal együtt ő áll be a sorba s az egyedül maradott lesz a málé, mindaddig, míg ő is valakit el nem fog.

A málének, hogy a jelszót megadta, visszatekinteni nem szabad, mindig eléfelé kell néznie.

(E játék az alföldön is, a székelyeknél is nagyon elterjedt, csak a neve és a benne levő rövid mondóka más, mint a más effajta játékoké. Lásd: Kiss A. Gyermeekj. Gy. 60. l. Sokpáros cica.)

2. A *Tingilingi*. A játszó gyermekek, legények és leányok közül kettő félre áll; az egyik lesz a Tingilingi, a mása Tangalanga. A többiek maguk közül választanak egy kertészt, aztán annak a kivételével sorjába leülnek. A sorban ülők közül mindegyik választ magának egy virágnevet, azt megsűgja a kertésznek s a kertész jól megjegyzi magának, hogy ki miféle virág.

Azután megkezdődik a játék azzal, hogy előbb eléjő a Tingilingi, oda áll a kertész elé és így szól:

Tingilingi!

Hannét gyűsz? kérdi a kertész.

Mennyországból!

Mit keressz?

Virágot!

Mefélét?

Erre a Tingilingi mond egy virágnevet és a kiét eltalálja a sorban ülők közül, az lesz helyette a Tingilingi, ő pedig beül annak a helyére és választ magának egy virágnevet. Ha azonban senkinek sem találja el a nevét akkor azzal fizetik ki, hogy „el-méhetsz!”

Azután jő a Tangalanga, ki a kertészszel éppen úgy beszélget, mint az előbbi, csak hogy ő a pokolból jő, nem mennyországából.

(E játékhöz nagyban hasonló a K. Á. Gyj. Gy. 247 laptól Angyal és ördög cím alatt közölt alföldi és felvidéki játékok némelyike. A csengettyű hangot utánzó tingilingi és tangalanga neveknek ott cin-cin, bum-bum vagy cingilingi, csinglang vagy cen-cen, dur-dur felel meg.)

3. *A dufazódás.* A játszó. egyet kivéve, mind körbe állanak és összefogóznak. Az egy a kört kívülről kerüli s a közben valakit hátba legyint, mire megfutamodik, hogy a kört megegyeszer megkerülje s aztán beálljon a hátbaütött helyére, a ki, hogy az ütést megkapta, nyomban utána indul s ha a megkerülés előtt utóléri nemcsak a helyét tartja meg, hanem kamatostól visszaadja a dufat. Ha pedig nem éri utól, akkor nem adja vissza, hanem ő marad kívül és ugyan azt cselekszi, mit az előtte való.

(E játék párja a K. Á. Gyj. Gy. 181. l. Vessző-tánc. 1. sz. látható játék, csak hogy a lozsádiban nem szerepel a vessző és nincs meg benne a mondóka. Borsod.)

4. *Gyertek haza libuskáim.* A játszó. közül egy félre áll, az a farkas. A többiek közül egy otthon marad gazdasszonynak, a mások mind libák lesznek és elmennek legelni.

Egy kis idő múlva a gazdasszony hívja őket:

Gyertek haza libuskáim!

Nem mehetünk!

Mé nem gyűhették?

Farkas van a híd alatt!

Mit csál?

Mazslik!

Mihéz toeroelődzik?

Aranyas kenőhöz:

Havá teszi az aranyas kendőt?

Csipke-bakar alá!

Gyertek haza libuskáim, gyertek!

Erre a libuskák szaladni kezdenek haza, a farkas pedig közükbe vág s a hányat elfoghat, annyit magával viszen. Aztán így foly tovább is, míg minden liba elfogy.

(E játék az ország minden részében ismeretes; K. Á. Gyűjteményében 32 különféle változata van meg (88—120 lap) melyekből egyik-másik a párbeszéd egy-két szavában tér el a lozsádtól.)

5. *Tyúkázás.* A játszó. közül egy az oelyv, a másik az anyatyúk; a többiek, a csirkék, az anya háta megé fogóznak valamennyien egy sorba. Akkor az oelyv az anyatyúk elé áll és azt mondja:

Mégészem a csurkédét!
 Kiásam a szemédét! feleli a kotló.

Aztán az ölyv neki szalad, hogy a csirkékből valamelyiket fogja el, az anya védelmezi. A melyiket elfogta, azt félre állítja, aztán ismétlődik a játék, mindaddig, míg minden csirkét elfogott az ölyv.

(Szintén elterjedt játék; más párbeszéddel ugyanez és több hasonló látható az idézett gyűjtemény 81—88. lapjain, melyek az ország minden részéből valók).

6. *Kakaskoma*. Egy a gazdasszony, a másik a kakas, a többiek a tyúkok. A tyúkok külön vannak a gazdasszony háta megett, a kakas a gazdasszony elé megy, aki megszólítja:

Hová méssz kakas kama?
 Vásárba!
 Mit véssz?
 Zöld furulyát!
 Hagyan fűjják?
 Így ni: Kikiriki!

S a míg ezt mondja, beszalad a tyúkok közi, mit a gazdasszony igyekszik megakadályozni. Ha mégis elfoghat valakit a tyúkok közül, akkor az lesz a kakas, ő pedig beáll tyúknak. Aztán ugyanilyen módon foly a játék tovább is.

7. *A zsitár*. (határpásztor). Egy gyepes hely mellé felszúrnak egy ágat; ez a cög. Azontúl a gyepes hely a határ; a határt őrzi a zsitár. Míg a zsitár alszik, addig a többiek bemennek a határba s ott a gyepet tépegetve, mondogatják:

Észem-észem a búzádat, tarka szlaninádat!

Erre felébred a zsitár, utánuk szalad s a kit a cögön belül megfog, azt magával viszi. A többiek pedig a letépett „búzáat“ lerakják a cög mellé s aztán így folytatódik a játék tovább.

(Ehhez hasonló K. Á. Gyj. Gy. 71—72. lapján 5., 6., 7., sz. alatt az Alföldről és Esztergom stb. vidékéről közölt játékok).

8. *Bikázás*. Ehhez a játékhoz 5 drb. gömbölyű kövecskét használnak, melyek közül egy, melyiket felvetegetnek, a bika. Játshatják ketten vagy többen is. Folyása ez: Meghatározzák, hogy milyen sorban következzenek egymásután. A kezdő leszórja a köveket a földre, aztán a bikát feldobva, előbb egyesével, aztán kettessel, végül pedig hármával szedi fel egy dobásra. úgy hogy a feldobott bikát is kifogja. Mikor ezekkel készen van, akkor a négy követ a markába fogja, a bikát a hüvelyk és mutató ujja közé; aztán a bikát feldobja s a markában levő négy követ leteszi és a feldobottat kifogja. Ha ez a letevés ilyen módon 5-ször sikerül a nélkül, hogy a bikát elejtené, számít 5-öt s attól kezdve tovább is, egész a míg elejti a bikát. Ha a bikát elejti, vagy valami egyebet elhibázik a játékos, akkor a következő folytatja. A játékot minden félbeszakítás után újból elöl kell kezdeni. Azonban aki első ízben 5-nél többet csinált volt, az a második stb. ízben csinálthoz azt is hozzá számítja.

A ki így leghamarább kitölti 20-ra, az lesz a bíró. Ez aztán a hátramaradottaknak még 2 vagy 3 próbát enged; t. i. dugva egyik kezébe 2, a másba 3 kavicsot fog és oda tartja mindenik hátramaradott elé, hogy válasszon. Ha valaki azt a kezét választja, melyikben 3 kő van, az háromszor, a másik 2-szer próbál. Ki a 2 vagy 3-szori próba után 20-ig fel tudja vinni, az nem kap büntetést a többi igen.

A büntetést botolásnak hívják s a következőképen végézik. A megbüntetendő leteszi a tenyerét a földre és az ujjait széjjel nyitja. Az első ujjá végéhez tesznek egy kövecskét, az a kalapács; a másikhoz szintén, az a bot; a 3-nál levő a csipő; a 4-nél levő a gereblye, az 5-nél levő a kapá. Akkor a bíró veszi a kalapácsot, feldobja s a míg fenn jár, addig kopolja a megbüntetendő keze fejét, aztán feldobja a botot s az alatt üti, a gereblyénél kaparja, a csipőnél csipi és a kapánál a körmével kapálja. Azonban ha eközben elejti a követ, mindjárt megszűnik a büntetés.

(Ez a játék egyik-másik változatában az egész országban ismeretes. A székelýföldről magam is régóta ismerem, Kis Aron Hevesből, Gömörből és Tordáról közli egy-egy változatát. L. i. m. 472—476. l.).

9. *Bakfitty.* Egy megáll és lehajol; a többiek átugrálnak rajta és egymáson is, mert a ki átugrott, bizonyos távolságra szintén megáll és lebuvik, úgy hogy a 3-ik ugró kettőn, a 4-ik 3-on s így tovább, ugrik keresztül. Mikor több nincs, akkor a legelső ugrik át valamennyin és utána újból mennek a többiek, úgy, a hogy következnek. (Ez is országszerte ismert játéka a fiaknak.)

10. *A laptázás.* Ennek két faja van lozsádon: a váras és a kótyás. Ez utóbbit mindenütt egyformán játszzák, a várasnak a székelýföldön 2 faja van. 1. mikor két pártra oszlanak a játékosok, a 2. mikor mind künn vannak s legelőbb a ki elejti a labdát, az áll be s a ki őt nem tudja megütni vagy a kit ő mikor megütötrék, megdobhat, azok bemennek hozzá: A ki legutoljára marad, az a kerítő és dobja a benn levőket addig, míg vagy senkit sem talál vagy a benlevők, mikor valakit megütött, a labdát felkapva, őt is megütik. A bennlevőknek a váron kívül nincs keresetük.

Lozsádon a városnak ezt a 2-ik fajtát játsszák.

11. *A paplikázás.* (Ezt inkább a felnőttek játszá) Ehhez a játékhöz kell egy másfél ökölnyi nagyságú, nagyon megdült fakoczká, ez a paplik; aztán ahány játékos van annyi körülbelül félméteres, súlyos pálcza; végül pedig egy hosszúkás, nagy lapos kő. Ezt a követ — egyik végét feltámasztva — ferdén helyezik el, úgy, hogy a magasabb vége a cög felé néz, a mely 50—100 lépésnyire van tőle.

A játékosok két pártra oszolnak. Az egyik párt künn áll a cögnél, a másik benne van, ezek közül mindeniknél van 2—2 pálcza.

Ezeknek megtörténte után a paplikat ráteszik a kő lejtős, felső lapjára és a benntlevők rendre kiütik, még pedig úgy, hogy kissé hátrább állván rádobják a pálcájukat. A paplik, ha jól találják magasra ugrik és a cögfelé repül. Ha valaki mind a két pálcáját rádobja s még sem üti ki a cögig, akkor el van veszve a pálcájára, többet nem üthet; ha pedig a cögig hátra vagy még hátrább üti, akkor, míg a künnállók bedobják, utána szalad s felszedi a pálcáit.

Mikor minden benntlevő elvesztette a pálcáit, akkor ők mennek ki a cöghöz s a künn levők bemennek ütőknek. Ugyanez történik akkor is, ha valaki a magasra ütött paplikat, mikor esik le kifogja, mire kalapjukat vagy kabátjuk szárnyékát használják rendesen.

(Ez a játék az alföldön, Szeged környékén is divatos. Egészen hasonlít hozzá az, melyik Kálman L. közlése szerint Csüd nevet visel (l. Koszorúk. 275. l.) u. o. van ismertette egy hasonló nevű: p o p i k á z ó, p o p i k a, játék is, de ez eltér a lozsádi paplikázástól s csak részben hasonlít hozzá).

X. Lakodalmi szokások.*

A fonó és táncz elég alkalmat szolgáltatnak arra, hogy az összeillő legény és leány között a kölcsönös vonzalmat felébresszék, de ez a vonzalom bizalmas viszonynyá a szombat-, vasárnap- és más ünnepnap estéli látogatások alkalmával fejlődik, mert ilyenkor többször vannak magukra s nincs körülöttük a zárkózottságra intő sokaság.

A dolog nem megy meggondolatlanul, jól számba vesznek mindent; meghányja-veti a dolognak úgy az anyagi mint az ideális oldalát, főképen a legény, kinek a töprengését jellemző módon fejezik ki a következő versben:

Házasulandók éneke.

Ifju legény vagyok, sokat gandalkazam,
Magaman, sarsamon sokat is bándakam,
Már ideje vóna jó társra akadni,
Páros gerliczémmel fészkembe repülni.
Ez vagyan előttem. Kit kéne elvennem,
Sak út van előttem, melikre erednem,
Egyik vóna szípsig, a mely kívánatos,
Második a rútság, a mely utálatos,
Harmadik gazdagság, a mely vóna hasznos,
Igaz, hagy jó vóna, a ki férne ahhoz.
Hagy ha szípet vészék, igaz, szerethetém,
Igaz jó kedvemből meg is ölelhetém,

* A lakodalmi szokások általában megegyeznek más magyar vidékiekkel s a Rákosd és Hosdátthon divatosokkal is, csak e két utóbbi faluban sok oláh babona keveredett bele, különösen Hosdátthon.

Ha gyha rútat vészek, jaj hagy szerethetém,
 Igaz jó kedvemből meg sem ölelhetém;
 Ha gazdagat vészek, aszt hánnya arramra,
 A mit nem kerestem, az oevé a jószág,
 Egyem fakhagymát, mēt nincsen egyéb annál

Ha azonban végre a legény eme tulajdonságokból valamely leányon annyit megtalált, mennyi a boldog családi élet reményére elegendő s a leány hajlamát is megnyerhette. akkor lakadalom lesz a dologból. Ennek pedig a kezdete az, hogy a magát házasulásra elszánt legény közli szüleivel is ebbéli szándékát s ha ezek is beleegyeztek a dologba, vagy legalább nem ellenzik azt, akkor a legény legközelebbi rokonai vagy ismerősei közül választ magának egy násznagyot, kivel egy alkalmas napon estefelé elmennek a leányos házhoz, hol már bizonyosan várják is, mert a jelekből tudják, hogy ez lesz a vége.

A násznagy aztán minden teketoria nélkül bele kezd a dologba ékesen megmagyarázza, hogy még a biblia is azt mondja, hogy nem jó az embernek egyedül élnie; de a bibliából az is kitetszik. hogy a fejrénepnek sem, mert hát a legelső asszony, Éva anyánk, sem tudott férfin nélkül megélni, nem tudnak a mai leányai sem, a mit a Sári hugom is épen így érez, a kit az én Anti écsém a maga élete párjául kívánna venni, ha ketek sem lennének ellenségei a dolognak.

Ha a leány szülői is beleegyeztek a dologba. akkor előkerítik a legény szülőit is és megcsinálják az egyességet, melyben előszámlálják. hogy miye lesz a legénynek és mit kap a leány a maga szülőitől. A házasságoknál ennek a megegyezésnek fontos szerepe van, mert ha vagy a legény vagy a leány szülői nem akarják tehetségük szerint biztosítani gyermekük anyagi jövőjét, sokszor félbe szakítja e miatt a másik szülő a házasságot.

Ha mind a beleegyezés mind a megegyezés el van intézve, akkor megtörténik az eljegyzés, mikor a legény gyűrűt ad a leánynak, a leány pedig zsebkendőjét kap tőle jegy gyanánt és a végibe egy víg vacsorát csapnak.

Ettől kezdve aztán lázasan folynak a készülődések a nagy napra. A leánynak elészedegetik a hozományához tartozó asztal-, ágy és más ruhaneműeket, miket apránként már elkészítgettek volt. Ha valami hiányzik még belőlük, azt is beszerzik, valamint a szükséges butorféleket is.

Eközben a legény is, a leány is választ magának 2 vőfélyt, a kik a lakadalmat behívják valamelyik keddre, mert minden lakadalom keddi napra esik.

A behívás napja az a vasárnap, mely a lakodalom napja előtt esik. Erre az alkalomra úgy a legény, mint a leány vőfélyei összeszednek a falubeli leányoktól egy csomó pántlikát s ezekkel felcizfázott pántlikás pálczával s bokkrétás kalappal elindulnak a behívásra. Mikor ebben a járatban valamely házhoz be akarnak menni, előbb illedelmesen kopogtatnak, aztán levett kalappal be-

lépnek s istentől szerencsés jónapot kívánva, az ajtó közelében megállanak. Itt aztán az első vőfély elmondja a maga meghívóját ekképen:

„Ludor Antal uram ükigyelme tiszteli kigyelmetekét, kíván istentől minden jót, áldást, hosszú életet és megmaradást. Mivel hogy az isten megadta fiának oeroeme napját, sziveséenn látja kigyelmetekét is oeroemnapra, úgymint keddenn ebide; amely szívbéli szeretetét és szivecsséget mutatnak kigyelmetek, ő is arra igiri magát, hogy visszapótola, el nem mulasztja. Ezzel vagyunk és maradunk hiv koeteles szolgálja!”

Erre a meghívásra a házigazda a következőképen szokott felelni:

„Koeszoenem a szivecsségét annak a bécsületés atyánkfiának, hogy minket a toebbi atyafiak koezül ki nem választatt s ha az isten fog kedvezni életünknek, meg fagunk jelenni annak a bécsületés atyánkfiának a házá-nál, el nem mulasztuk!„

A lakodalom napján, mikorra a leány nyoszolyó lányokról a legény pedig hegedűsökről is gondoskodott, úgy dél táján össze-gyűlnek mind a két házhoz a meghívott vendégek. Akkor a legény és vendégei felkerekednek és a pappal együtt elmennek a leányos házhoz. Magukkal üres szekereket is visznek, miken majd a leány felkelhetőjét és magát a lányt is elszállítsák.

A mikor azonban a leányosház kapuján be akarnak menni, utjokat állja a leány násznagya s kérdőre vonja, hogy mi járat-ban vannak, mit akarnak. mert ott a háznál igen feltős, drága kincs van (a menyasszony), a mihez közel ismeretlen embereket nem ereszthetnek, mert ki tudja, hogy kiben mi lakik?

A vőlegény násznagya igyekszik megmagyarázni, hogy ők egészen megbízható, jó szándéku emberek, kik viláért sem nyul-nának olyanhoz, a mit jószántukból oda nem adnak. Ebből aztán érdekes felelőlgetés fejlődik ki a két násznagy között, mi a nász-nagyok egyénisége szerint minden alkalommal más és néha el is marad.

Végre a két násznagy megérti egymást és az érkezettek be-bocsáttatnak. Bennt a legény násznagya kikéri a leányt az eskü-vőre, a menyasszony násznagya kiadja, mire ott helyben azonnal megtörténik az esketés.

Esketés után a leányt elbucsuztatják szülőitől s rokonaitól, aztán holmijával együtt szekérre rakják s viszik a már férjévé lett vőlegényéhez. Azonban két vendéget vele küldenek, hogy megtudják, hogy csakugyan jó járatbeliek voltak-e a bekérezkedők és jó helyre viszik-e azt a feltős kincset?

Ezekre mind a két háznál az ebéd következik, mikor az asz-talnál az első helyet az új pár és az örömszülők foglalják el, a násznagy és vőfélyek gondoskodnak az ételek és italok rendes kiszolgáltatásáról.

Ebéd közben hol a szakácsné jelenik meg bekötött kézzel orvosságra valót gyűjtögetvén, hol a cigányprimás kér egy kis gyantára valót, természetesen nem vallva be, hogy tulajdonképen, torokgyantát ért.

Ha az ételek mind fel vannak hordva s a vendég sem éhes már, hozzáfognak a menyasszonytánczhoz. Ennek lefolyása a következő:

Az asztalra egy veder bort tesznek s melléje két tányért egy üreset s egy másikat 2 pohárral; a násznagy pedig fogja a menyasszonyt és megkezdi a tánczot; táncz után a menyasszonynyal kocczint s felhajt egy pohár bort; az üres tányérba pedig egy tetszésszerinti összeg pénzt dob ajándécul a menyasszonynak. Aztán átadja másnak a menyasszonyt és helyet foglal a bor mellett. A többi vendégeknek is mind meg kell tánczoltatniok a menyasszonyt, kocczintaniok vele és inniok az egészségére s végül ajándékot dobniok a számára. Az öregek a tánczra helyettest is küldhetnek.

Táncz után mindenki számba kell, hogy adja a menyasszonyt a násznagynak, nehogy elveszzen. A vőfélyek ügyelnek, hogy mindenki számba adja, mert ha elvész, ők a felelősek. Ezután a táncz általános lesz és tart viradatig. Különben a vendégek nem üres kosárral jelennek meg a lakodalmon, hanem mindenki viszen magával sütet és kalácsfélét. Egyebet, pl. ajándékot, azonban nem.

XI. A kaláka.

Ez a székeleyknél általában, de bizonyos mértékben a palócoknál is elterjedt szokás szintén meg van a lozsádiaknál, Tudvalevőleg abból áll, hogy az olyan embernek, kinek valamiféle nagyobb elvégezni való munkája van, egy vagy fél napra segítségére mennek szomszédai s más jóakarói és a különben sok időbe kerülő munkát elvégzik neki az alatt a rövid idő alatt; a miért a gazda aztán a végén megvendégeli a kalákásokat.

Van arató-, kaszáló-, szántó-, építő-, trágyázó-, az asszonyoknál fonó-, léhelő- stb. kaláka.

Mikor valaki kalákát akar csinálni, legelőször is keres egy kaláka-hívót, a kinek megmondja, hogy kiket szólítson meg. A kaláka-hívó aztán este vagy korán reggel, mikor gondolja, hogy mindenki otthon van, elmegy a meghívandókhoz és ott küldetésének a következő módon tesz eleget: A köszönés és az egymás egészségi állapota iránt való kölcsönös tudakozódás után elmondja, hogy Gálfí Anti bá én általam tiszteli kigyelmedet és azon kéri, ne sajnálja holnap délelőtt ükigyelmér éggy néhány szekír trágya behazatalával megsegíteni, s ha az isten illetinek kedvez, valamiképpen ű is visszaszágálya, el nem mulassza.

Mire a meghívott ekkép felel: Ha az isten ű szent felsége illetémnek kedvez és megsegít, elményék. Vagy ha nem mehet: Egyéb alkalommal jó szívvel segíték G. A. bának az ű munkájába, de az éggyik oekroem rá sem tud állani az első jobb lábára s így azt sem faghatam bé.

A meghívottak aztán a kijelölt időre megjelennek és ott vigtréfálózás között gyorsan végére járunk a kitűzött munkának; a mikor a gazda e segítség fejében jól megvendégeli őket, nem mulasztván el azt sem, hogy a legelső pohár kiürítésekor megköszönje a segítséget és kérje az istent, hogy őt annak a vissza szolgálására rásegítse.

XII. Temetési szokások.

Ha valamiféle haláleset fordul elő a lozsádi ember házánál, igyekszik ő is megadni mindenféle módon a boldogultnak a végső tiszteletet: ebből a célból történik a virasztás a kiterített halott mellett, mely énekszó és a végen borozás közt való beszélgetés mellett foly le. Egy másik hasonló célú szokás a sirató, mikor a boldogult koporsója mellett néhány ismerős asszony hangosan siratja, megtörtént vagy csak reménybeli érdemeit egész a sírgödörig; továbbá a tor hol hivottak is vannak, de másokat is szívesen látnak, etetnek és itatnak a már örök nyugalomra helyezett emléke tisztességéért.

XIII. Babonák.

a) Az élet közönséges dolgaira vonatkozók:

Ha a fecske a tehén hasa alatt elrepül, vört fejnek tülle.

Szent Gyoergy napján reggel, ha a bálványon (kapufélfa) friss fejszevágás van, elvették a baszarkányak a tehény tejit. Ha aszt akarja, hogy ne vögyik el, akkor tégyn csipke-bakarágat a kapura, Tejet nem jó kiadni pintékenn és szerédánn a háztúl, mêt a tehény elveszti a tejit. A menyasszanynak esketés alatt sirni kell, hogy jótejű lëgyen a tehennye.

Ha aszt akarad, hogy a barnyút mēg ne igizzék, kend bé keríksárral. Bikavirágot (pitypang) ha leszédik és béviszik, nem tajnak a tyúkák.

Mikar katlót ültet, bötnap ültesse, s ha kalapból teszi a tajásakat toebb kakiska, ha surczbúl, toebb pujkucza lesz. Pintékenn a kavászt ne add ki a háztúl. mêt nem lesz szerēncsíd a házhoz. Mikar përgëlik a disznyót, nem szabad a fület levágni, mêt leugrik a füstrül. Ha valyaki másnak fëlaggya a karsót s nem teszi vissza, akkor az arra akkarra lesz, mind a karsó. Ha a fát vastagabb vigível teszik a tűzre, annál a háznál, akármiféle szaparadás lesz, félën (rosszul) toerténik, szülik. Ha az útann a nyúl keresztül fut az ember előtt, szerēncsítlen lesz az útya. Ha valahavá indul s pappal találkazik, hánnyan színát utánna. Akki karácsanyra a guzsalyán haggya a kajart (szösz vagy kender maradék), valami rútdalgot haz az angyal neki. (Szalonnabört, piszkos fakanalat s

más effélet dugnak titkosan belé). A kápasztát nem jó a hét utolsó napján eltenni, mêt meglágyúl.

b) *A napra és holdra vonatkozók!*

A nap felé (nappal szembe) sêpêrni vîtêk. Naplemênte utânn, ha kihânnya a szêmetet, meêgfâjûl a feje. Ha újsâgra malaczadzik a góda (kocza), akkor agyarái nônnêk a malacznak, miket le kell vâgni. Ha újsâgann malaczadzik a kocza, eldoeglenek a malaczak. Újsâgann nem jó vetemînyezui, mêt csak virâgzik, de nem terêm s ha virâgat vet, nem lesz csakras, hanem patkancza. Ha fât vâg, akkor a szû beléáll és mind meêgêszî. Újsâgba meszelnî nem jó, mêt palaska lesz. Mikar alszik, ha hódvilâg râsût, pecsêtes (semôles) lêsaz az arcza.

c) *Idêjârsra vonatkozók:*

Zivatarkor harangazni kell. attûl a zivatar elhûzódik. Ha jêgessô van, ki kell tenni a vanôt és a pemetit és a nagy fejszît bé kell ûtnî (vâgni), a földbe, akkor eláll a jêgessô. Ha este a nap fellegbe búvik el, másnap esô lesz, ha tisztâba, akkor szîp idô.

d) *Kûlônbözô bajok gyógyításra vonatkozók:*

Ha a gyermekêt valyaki megigizi, akkor vessen vizet neki s meêgyógyûl. (A vízvezetês módját nem tudhattam meg). Ijettség ellen a gyermeknek és a nagynak is ônat kell ônteni. Têgye egy kalâmba az ônat és olvassza meg a tûznîl, akkor oentse vízbe és annak a kipe oemlik ki belûle, mitûl meêgijedett; s aval az ijett-sîg is elmulik. Ha a taga fâj valyakinek, írâlnî (?) kell. Ha valakinek kezeinn semôrcs van, nem szabad megszâmlâlnî, mert elkapja. Ha elkapta, szâmlâlja visszafelê s elmulik. Ha a marha teste nyûvel van ellepve, râalvasnak, úgy hagy kilencztûl visszafelê szâmlâlnak s elhûll a nyû.

e) *Szerelemre vonatkozók:*

Ha aszt akarad, hogy valyaki meêgszeressên, têdd a zûd bîkât a kebeledbe addig, hagy dêgelyîk meêg. Têdd êggy paharba, asztân add, hagy igyêk rôlla, akit szerezcz. Aztân affêle szerelmet a vilâgann! Ha két szeretôt egymâsra akarnak untatni, akkor vêgyen part, a hun két kutya verekêdett és aszt hânnya a szeretôk koezê. Ha a legînynek eljoett az ideje s még sem házasodik meg a fârsâgann, azutânn az erdôrôl a mennyî csutak van, mind haza kell hargya; legyen mivel teljêk az ideje. Ha a házasûlô legîny újêv hajnalân kimênyên és meêgrugja a kôcsin (disznóól) ôdalât, akkor a hâny úttal kell meêgrugja, hagy fêlkeljên a dîsznyó, annyi esztendô mulva házasodik meêg. A csuprazâs. Ô-esztendô estêjên

vésznek 6 csuprat; mindeniket leborítják; az első alá tesznek füst, a 2-ik alá szőrt, a 3-ik alá alutt szenet vagy koromot, a 4-ik alá sőt, az 5-ik alá kenyéret, a 6-ik alá gyűrűt. Az így leborított csuprokból az a leány vagy legény, ki a jövődjét látni akarja, egyet felvészén. Ha azt veszi fel, melyik alatt a füst van, nagy fogú, ha azt, melyik alatt a szén vagy korom fekete, ha a szőrré emelt, öreg, ha a sóra vagy kenyérre, gazdag, ha a gyűrűre, szép lesz a jövődöbeli párja.

Ide sorolhatjuk a „fonó“-nál említett puczurkázást is.

f) Születéskori babonák.

A kis gyermeket háznál, a ki oda ményén, álmát (egy kis foszlány a ruhájából) hagy, ne hagy elvigye a kis gyermek álmát. Ha a férfiú a hat hétben levő beteg asszony ágyára ül, úi is tejet kap.

Kolumbán Samu.

A szigetvári néphitből.

1. Gyermekre vonatkozó babonák.

A „váltott gyermek“ az, a kit láthatatlan lények az igazi gyermekkel cserélnek ki. A váltott gyermeknek gömbölyü nagy feje, széles szája van; sivítva beszél. Az igazi, tulajdon gyermeket úgy lehet visszaváltani, hogy egy tuskével telt szekeret visznek a Muszola rétre; ráteszik a váltott gyereket, meggyújtják a túszerakás négy sarkát, s ebben a pillanatban ott terem a tulajdon gyermek, a váltott gyerekek pedig se hire se hamva. A váltott gyerekekkel jól kell bánni, mert hasonló bánásmódban részesül a tulajdon gyermek.

A „hetedik gyermekről“ az a hiedelem van elterjedve, hogy a mit születése napján jósol, az beteljesül.

Az „újhold vasárnapon“ született gyermek igen szerencsés. Minden kívánsága beteljesül, ha fohászában a szentek nevét nem említi és csupán istenhez könyörög.

A „hetedik, de egyszersmind burokban született gyermekről“ azt tartják, hogy ha az uton haladva magának kincset kíván, rögtön kék lángok csapnak fel és ha fehér zsebkendőjét beledobja, ismét eltűnnek; de ekkor már zsebkendőjének négy csücskéje össze van kötve és benne csillogó kincs.

A kinek holt gyermeke születik, az annak akármelyik ujját vágja le és hordozza magánál, erszényéből soh'sem fog kifogni a pénz.

Ha a világra jött gyermek 9 hónál idősebb, fiú, ha 9 hónál fiatalabb, akkor leány.

Az olyan emberek tekintetétől, kiknek szemöldöke össze van növe, óvjuk meg a gyermeket, mert az olyan emberek megrontják, megigézik. Ha a gyermek meg van igézve, akkor az, a ki megigézte, távozásakor az ajtó sarkára három csepp vizet öntsön és a gyermek meggyógyul.

2. A boszorkány, ördög, lidércz stb.

A *boszorkányok*, kik előttünk női alakban jelennek meg, különben lólábuak és előre hajlott rút testük van. A boszorkányok embert, állatot egyaránt megrontanak vagy a Szent-György éjjel 12 órakor szedett harmattal, vagy az új hold péntek éjjel 11 órakor a Muszola réten gyűjtött varázsfüvekkel, de úgy is hogy felveszik az ember lábnyomát és megfőzik. minek következtében a lábnyom tulajdonosa folyton, akaratlanul a földhöz vágódik, úgy hogy félholtan kerül haza. De ha a boszorkány egy hajszála nálunk van és felvesszük az ő lábnyomát, akkor nem ronthat meg bennünket.

Az *ördög* lófejű, középteste emberi, lábai medvelábak; négy szarva, homlokán egy ökölnyi szeme van; hangja is emberi. Az ördög rossz, szívtelen, különösen fösvény ember halálos ágyához szokott saját hintáján elmenni, utjában a község földjét pusztítva.

A *sátánnak* emberi alakja van, csupán lába hasonlít a lovakéhoz. A ki a sátán nevével átkozódik, annak fejét és kezét kifordítja.

Nem ritka eset, hogy a divánról (fonóeste) távozókat fejnélküli *kisértetek* kísérik el; mikor a kapuhoz érnek, a kísértet eltűnik.

Ha valaki egy fekete jércze fekete tojását három hétig a balhóna alatt hordozza, akkor ebből kikel a „*ludvércz*“, aki újjnyi nagyságu majomfejű emberke. Tulajdonosának minden kívánsága teljesül.

A tenger partján és a Maros mentén egy ide-oda ugráló fény látható, ez a *tűzember*. Ennek láttására kívánhatunk magunknak szerencsét vagy lelki üdvösséget. De ha ezt elmulasztottuk megtenni, míg a tűzember hármát ugrott, akkor ez megront bennünket.

A *kopánok* kis, szakáttalan emberek, azonban hosszú hajjal. Egy zöld levelekből álló könyvből olvassák ki a jövőndöt.

A *törpék* apró emberkéek. A férfiak feketék és nagy szakáluk van. A nők hófehérek és nagy hajnak. A törpék egy-egy kezén 6 ujj van. Különös, hogy sohasem fáznak, pedig a férfiak csak nadrágot, a nők csak szoknyát viselnek. A férfiak karján, mintegy a húsba benöve, tündöklök egy nagy gyémánt karperecz. A törpéknek van a legjobb szívük. Maguk ássák a nemes érczeket és maguk csinálják a pénzt. Királyuk fél sukkal kisebb a többiekénél.

A *hableányok*, vagy mint Szigetváron mondják *tengeri lányok*, testének felső része nőéhez, alsó része haléhoz hasonlít. A tengeri lányok kiéneklék a jövőndöt. Tőlük ered minden dal.

3. A hold regéje.

Réges régen az emberek folyton szidalmazták a holdat, mint-hogy világításával lehetővé teszi, a tolvajok garázdálkodását. Hát a jó hold lejött Jézussal együtt, ki nem más mint az éjszaki csillag, a földre. De itt sehogy sem tudott megmaradni és felkivánczozott a magasba, azért elment és rávetette magát a tenger hullámaira, hogy azok felhajtsák, de nem sikerült. Egy arra menő kovács legény megszánja a holdat és hármat ütve kalapácsával a fekete földre, a holdat Jézussal együtt feljuttatta régi helyére. A kovács-legényt a hold hálából szívébe vette és még ma is ott látni a kovácsot, a mint kalapácsával ütöget.

Mautner Rezsó adatai alapján közli

Mátyás Lajos.

Felvidéki tót babonák.

A Felvidék tót ajkú lakosságának egynehány babonáját óhajtom ez alkalommal bemutatni, mely babonák egy része részint a magam és tanítványaim gyűjtése, részint Uram Gergely liptó-szentmikulsi ág. evang. elemi iskolai tanítóé, ki évek óta foglalkozik a liptó-megyei s általában a felvidéki tót nép életére és költészetére vonatkozó adatok összegyűjtésével s a kinek szivességéből az így összegyűjtöttekhez csatolva egyuttal oly babonákat is közölhetek, melyek még 1610-ben jegyeztettek föl tót nyelven. Az eredeti kézirat — állítólag — a trencsénmegyei podhragy-községi tanító birtokában van ma is, s az itt följegyzett s kultur-historiai szempontból is érdekes babonákat nem annyira szószerinti, mint inkább értelemlre nézve hű fordításban közlöm.

A „Függelék“-ben foglaltak kivételével, az alább felsorolt babonák egytől-egyig Liptó megye területéről valók s valamennyiök érdekes világot vet e nép lelkületére, mely az apáktól öröklött traditionalis szokásokkal ma is mindig egybe kapcsolja az ember életében fordulóponthoz képező eseményeket. Házasság, születés, kereszteselés, betegség, halál mind megannyi, több, kevesebb babonával van náluk egybeforrtva ma is, s e babonákat itt könnyebb áttekintés végett különböző fejezetekbe csoportosítva közlöm.

I. Házasságra vonatkozók.

Az eladó lányok babonás jelekből igyekeznék megtudni férjhezmenetelök idejét, szent Iván éjjelén (junius 24.) vadvirágból font koszorút dobnak a házak, csürök zsindeyes tetejére, abban a hitben, hogy a koszorú az eresztől számított a hányadik zsindeyesoron megáll, annyi évig kell még az illetőnek vőlegényre várakoznia; vagy a melyik eladó lánynak az egyik lábán csizma van,

a másik meg mezítelen, ne tegyen az olyankor egy lépést sem, mert a hányat lép mezítelen lábával, annyi évig fog még pártában maradni.

Ősszel a vad lúd a melyik táj felől röpül át a lányos ház fölött, arról a tájról jó a leányért vőlegény.

A kinek kérője nem akad, azt tartják menjen el 3 templomba, 3 koresmába és 3 sóraktárba, hasítson le mind a három helyen az ajtóból egy szilánkot, főzze azt meg egy fazékban s annak a vizében mosakodjék meg; aztán öntse azt a vizet arra az útra, a merre leggyakrabban jár a kiszemelt vőlegény, s ha keresztül megy rajta, feleségül fogja venni. Ugyanezt éri el, ha a szűz Mária szobráról vagy annak kerítéséről lehasított darabka fát főzi meg s ennek a vizével cselekszik az előbbenihez hasonló módon. Vagy mosakodjék meg azzal a vízzel, melylyel a kemenczéből kivett forró kenyeret lemosásák s azt öntse az illető legény útjára, akkor is beleszeret.

A mely leány vagy özvegy asszony, özvegy emberhez akar férjhez menni, üljön egy mozsárra, mikor az illető férfi feleségének a temetésére harangozni kezdenek s ne mozduljon onnan, a míg a harangozást abba nem hagyják, akkor az özvegy előbb-utóbb megkéri.

Leánykérőknek süssön az örömanya kakast, ha azt akarja, hogy a másik leányát is mielőbb megkérjék.

Esküvőre menet előtt a ház küszöbe alá két drb pénzt (krajczárt vagy hatost) szoktak tenni, megjelölván, hogy melyik a vőlegényé, melyik a menyasszonyé, s a melyiké hamarább elvesz onnan, azt tartják, az fog előbb elhalni.

Az esküvőre menő menyasszony tegyen egy darab kalácsot a hóna alá s esküvő után, mikor kijönnek a templomból, adja azt legkedvesebb leánypajtásának s ha az melegebben megeszi a kalácsot, még azon évben férjhez fog menni.

Esküvőre nem jó akkor indulni, mikor halottnak harangoznak, sem addig, míg a halottat el nem földelték.

Az esküvőre menő menyasszony koszorújára, ha hó esik, szerencsétlen lesz házaseletében, ha eső, boldog lesz ugyan, de rossz gazdasszony, ellenben ha verőfényes időben megy esküdni, jó gazdasszonyynya lesz.

Esküvőre menet ügyeljen a menyasszony koszorújára, nehogy egy virága vagy levele elhulljon, mert azzal együtt elveszti férje szeretetét is.

Esküvő alkalmával a násznép rendesen a templomi padokban foglal helyet, míg a pap az oltárhoz lép. Aztán ha a mátkapár elhagyja a padot, hogy a pap elé álljon, a menyasszony helyére egy menyecske igyekszik ülni, nehogy ülőhelye kihűljön, mert akkor az ifjú pár szerelme is mihamar kihűlne.

Esketés alatt álljon a menyasszony és vőlegény szorosban egymáshoz, nehogy a rossz közöttük átmehessen s ha azt akarja a

menyasszony. bogy majd ő parancsoljon az új otthonban, taposson titokban a vőlegénye lábára; vagy ugyanezt véli elérni akkor is. ha a kamra-ajtó hasítékán keresztül ő pillantja meg előbb a vőfélyt s nem ez ötlet, mikor a vőlegény küldöttei érte mennek, hogy esküvőre vigyék.

Esküvő után jól vigyázzon a fiatal asszony koszorújára, mert ha valaki ketté tépve egyik felét a folyó vagy patak egyik partján, a másikat a másik partján ássa el, akkor ők is — férj és feleség — úgy fognak idővel elválni egymástól.

A fiatal menyecske a hány főkötőt tesz esküvő után a fejére, annyiszor fog még férjhez menni.

A menyasszony, mikor először megy új otthonába, ölelje meg ott a kályhát, akkor hamarabb oda szokik.

Az új házasok a nászlakomán egy tányérból egyenek, hogy mindig szeressék egymást s a menyasszony, ha azt akarja, hogy férje „papucs alatt legyen“ kapja el vőlegénye villájáról az első harapás húst s egye meg.

Ha szomorúan ég a gyertya a lakodalomban, akkor a násznép közül valaki nemsokára meg fog halni.

A nászéjszakára tegyen a menyasszony férje ágyába egy kevés mézet és egy krajczárt vagy hatost, hogy egész életen át édesen szeressék egymást, s azt tartják, a melyik a nászéjszakán kettőjük közül hamarabb elalszik, az fog hamarabb elhalni.

Nem jó többször nőülni, mert a tót nép hiedelme szerint az első feleség az istentől, a második a világtól, a harmadik az ördögtől való asszony s a mely asszony a férjét egyszer cséppel megveri, az boldogtalan lesz világ életibe mindig.

II. Gyermekekre vonatkozó.

A menyasszony a hány gyermeket óhajt, annyi ujjára üljön a templomban esküvő előtt, vagy annyi ujját tegye esküvő előtt az oltárra, vagy annyi lépcsőre avagy létra-fokra lépjen háttal fordúlva esküvőjét megelőző napon. Az ifjú pár első szülötte, hogy fiúgyermek legyen, egy fiút kell előbb az ágyukban meghempergetni.

A várandós menyecske, ha fiút akar, varrjon a menyasszonyi ruhájába sapkát, ha leányt, akkor főkötőcskét.

A mely asszony megakarja tudni, hogy fia lesz-e vagy leánya, menjen el a fonóba, ott vegyen egy orsót a szájába s menjen ki az utcára, ha férfit lát legelőször, fia, ha nőt, lánya fog születni.

Az áldott állapotban levő nő illatos virágot vagy levelet ne hordozzon magánál, mert gyermeke lehellelte mindig kellemetlen lesz, sem vizes kezét ne törölje szoknyájába, mert csúf gyermeket szül s vizet se igyék éhgyomorra vagy napnyugta után, mert a víz örökké benne marad.

A mely házon reggel a kuvik megszólal, ott nemsokára leánygyermek fog születni.

Az áldott állapotban levő nő ne egyék szent János napig se kenyeret, se cseresznyét, mert gyermekének a másvilágon nem fog adni az Isten egyikből sem, azt mondván: „Megette előled az édes anyád“.

A terhes nő a leejtett tárgyat ha jobb kezével emeli föl, fia, ha ballal, leánya fog születni.

Áldott állapotban ne lopjon az asszony, mert gyermeke is tolvaj lesz.

Ha a vajudó nő fantáziál, tégy keresztbe a lábánál is, a fejénél is 2—2 evőkanalat.

A burokban született gyermekekre boldogság vár.

Ha valaki nem akarja már, hogy több gyermekezülessék, dobjon egy lakatot a rokona sirjába.

A gyermek, ha nem jól alszik, egy kulcsot kell a bölcsőjébe tenni, vagy a feje fölött valami edénybe seprőn keresztül ólmot önteni, ha pedig föl-fölriad álmából, egy jármon kell szótlanul keresztül dugni, melyből kevéssel azelőtt fogták ki az ökröket. A kis gyermeket, hogy az álmatlanságtól megóvja, azt is teszi a tót anyá, hogy mikor legelőször halad át vele folyón vagy patakon, egy darabka kenyeret dob a vízbe. Azt tartják, nem jó az üres bölcsőt sem ringatni, vagy abban a más gyermekét elaltatni, mert azzal csak a saját gyermeke álmát veszi el az ember.

Az újdonszülöttet, hogy valaki meg ne büvölje, sőt hintenek a pelenkájára s a boszorkányok ellen, hogy megvédjék, az édes atyja ingét teszik a bölcsőjébe.

A gyermeket, hogy göndörhajú legyen, bárányprémes ujjatlan ködmönbe (kozuh) takargatják.

A göndörhajjal született gyermek, azt tartják, gazdag, a hosszú hajjal született pedig rövid életű lesz. A melyik meg foggal jó a világra, jós lesz s a föld mélyében is meg fogja látni a kincseket.

A gyermek, ha a Merkúr jegy alatt születik: tolvaj, a birkajegy alatt: haragos, a rákjegy alatt: szerencsétlen, az oroszlánjegyek alatt: vitéz, a szűz jegy alatt szemérmes, a vízöntő jegyében született pedig: részeges lesz.

Az újszülött gyermek hogy gazdag legyen: pénzt, hogy jó hangú: tojást, hogy okos: tollat, s hogy fején az élősdiék el ne szaporodjanak: fésűt szoktak fürdő vizébe tenni. — Vagy ha azt óhajtják, hogy a gyermek tanult legyen: könyvet vagy tollat, ha azt, hogy jó gazda legyen: ostort vagy fejszét, ha pedig azt, hogy jó iparos legyen: vetéllőt, vagy gyalút, vagy harapófogót, vagy más szerszámot adnak a kezébe.

Keresztelés napján nem tanácsos a gyermeke otthon megfürösztteni, mert különben hamar elhal.

A leánygyermeket meg rendesen reggel fürösztik, s keresztelik meg, azt hívén, hogy akkor hamarabb férjhez megy.

A mely anyá gyermeke sorsát akarja megtudni, tegyen a

párnája alá egy imádságos könyvet s éjjel, ha fölébred, nyissa föl azt. A fölnyitott lapon, ha halálról vagy szomorúságról van szó, a szerint vagy meghal, vagy keserves sors várakozik reá, ellenben boldog és vig lesz a gyermek élete folyása.

A gyermek mikor megszületik, ugyanabban a szobában egy egész kenyeret kell rosta alá helyezni, hogy jó legyen és nagyra nőjjön. Vagy ugyane célból vásárfiaul a fiúnak kalapot, a leánynak kendőt kell venni először.

Az első nadrágot nem szabad a gyermekre rászabni, mert különben nem nő meg, s ebből a hitből kifolyólag nem engedik a gyermeket az asztal alatt sem mászkálni. Az esőnek pedig ellenkező hatást tulajdonítván, a gyermeket gyakran kiviszik az esőre.

A gyermeknek, hogy felnőtt korában szép fogai legyenek s ne fájjanak, az első kihullott fogát vagy az édes anyának kell lenyelni, vagy a kályha mellé dobni.

A keresztszülő az újdonszülöttnek minden ételből adjon egy keveset, a mit a keresztelőben eszik, hogy a gyermek később változatos ne legyen; vagy ugyane célból hasonlóképpen tegyen a dajka is, mert akkor a gyermek enni is hamarabb megtanul.

Kereszteléskor ki kell inni a poharat fenéig, nehogy a gyermek árvaságra jusson. (Ilyen babonán alapszik valószínűleg a magyar nép azon szokásos mondása is, ha valaki nem issza ki a borát: „Ne hadd benne az árváját.”)

A csecsemő gyermeket legjobb virágvasárnap „elválasztani.”

Három éves koráig nem szabad a gyermeknek körmeit levágni, hanem csak lerágni, mert különben tolvaj lesz belőle, ugyanerre következtetnek akkor is, ha keresztelő alkalmával a pálinkába dobott pénzt a baba ellopja. Nem szabad a gyermeknek 7 éves koráig a haját sem levágni, mert különben észbeli tehetsége is megrovidül.

A mely gyermek rosszul beszél, annak koldult kenyeret kell enni adni.

Fél éves koráig ne nézzen a gyermek tükörbe, mert „nehéz betegség”-be esik.

Az aratásra menő anya vigyen magával egy tyúktojást s adja azt olyan nőnek, a ki már több gyermekét elvesztette, akkor a többi életben levő nem fog kicsi korában elhalni.

III. Sorsra vonatkozók.

A talált patkót (legyen az bármiféle), ha ágaival befelé az ajtó küszöbére szegezik, szerencsét visz a házba s e babonás hit annyira elterjedt, hogy pl. Liptó-szent-Miklóson nem egy kereskedés küszöbén lehet ily leszögezett patkókat látni.

Utra készülődni 11–12 óra között, vagy a mikor harangoznak, nem tanácsos, mert az nem hoz szerencsét, s a ki utra készül, jobb lábbal lépjen ki háza küszöbén, mert különben azt is szeren-

csétlenség éri, valamint azt is, a ki pappal találkozik, de hogy a bajtól megmeneküljön, gombostűt kell a pap után dobni, vagy azt mondja az illető magában: (Pane Bože, pomahajže!) „Segíts meg Uram Istenem!”

A kinek szétvetett lábai közt fekete macska fut át, azt veszedelem fogja érni, s nem tanácsos a talált varró- vagy gombostűt sem fölvenni, vagy a szemetet napnyugta után kivinni az udvarra, mert az is veszedelmet hoz a házra.

A tutajos mikor utra kel, ne fűtyöljön a tutajon, mert különben utjával ellenkező szél fog támadni.

Ha öreg ember vagy öreg asszony üres edénnyel halad keresztül utadon vagy azt nyúl szegi keresztül, fordulj vissza, mert baj fog érni.

Ha valaki vasárnap reggel prüsszent éhgyomorra: kárja lesz, ha hétfőn: jutalmat kap, ha kedden: bánat éri.

A hol az óra minden ok nélkül megáll, ott a ház lakói közül valakit szintén bánat fog érni.

Kár történik a háznál akkor is, ha a tyúk kodácsol, vagy a tücsök czirpel a házban, a mely ház udvarán pedig csahol a kutya, ott tűz támad, vagy elhal valaki.

Újévkor nem jó, ha a házba legelőször asszony lép be, mert abban az esztendőben sok fezők törik el a háznál.

Ha alkonyattal éppen akkor eszel, mikor harangozni kezdenek, vedd ki a szádban levő ételt, s papirba göngyölve, tedd ágyadba a párna alá és a mit azon éjjel álmodni fogsz fölötte, az beteljesül. — Általában azt tartják, a mit az ember hajnali álmában álmodni szokott, az mindig beteljesedik.

Ha pör miatt még a törvény elé, borsót rágsálj egész úton s te leszesz a nyertes fél.

A mely házon tűz ütött ki, legjobb azon egy kemenczében feledtet kenyeret átdobni, vagy egy meztelen embernek körül futni a házat, akkor a tűz nem harapódzik tovább.

A villám hogy bele ne üssön a házba, ki kell vinni a kemence égó üszkét az udvarra s egy csomó rekettyefűzet rakni rá, hogy lángra gyúladjon.

A villám által gyújtott tüzet pedig csak tejjel lehet eloltani.

Ha akasztott ember ujjja van nálad, bátran mehetsz lopni, senki sem vesz észre.

Ha valamid elveszett, menj a toronyba, üsd a harang nyelvét egyszer a harang oldalához s az elveszett tárgyat megfogod találni.

Ha valamit ellopnak házadtól, végy az ellopott tárgy helyéről egy marék földet s azt tedd a malomkő alá, akkor a tolvaj addig fog kínlódni, míg csak maga nem jelentkezik, vagy pedig piríts az égó kemence előtt egy ekevason kölest, s a tolvaj testén kelések fognak támadni, mik el nem mulnak addig, míg az ellopott tárgyat az illető vissza nem hozza.

Ha megakarod tudni, ki volt a tolvaj, csinálj még nem hasz-

nált viaszkból egy szívet, arra írd föl a gyanúsítottak neveit, aztán este ásd el s másnap reggel nézd meg, kinek a neve maradt meg rajta épen, bizonyos, hogy az volt a tolvaj.

Azt is hiszik, hogy ha a nyak-gyöngyöt (klárist) tűzbe dobják, a tolvaj akkor megvakul.

IV. Egészségre vonatkozók.

Ha azt akarod, hogy sok balha ne legyen házadnál, nagypénteken hajnalban vigy be a házba havat s azt hintsd szét a szoba földjén.

Ha vendég megy el a háztól, magad tedd be az ajtót utána, mert különben elviszi az álmod.

Meg ne üss seprűvel senkit, mert elszárad vagy sovány leszel.

A melyik gyermeket keresztül ugorják, nem nő magasra.

A mely leány minden reggel levág hajából egy keveset, vagy azt nagypénteken reggel hideg vízzel leönti, annak a haja jobban fog nőni.

A beteg gyermek szájába tégy nappal csukros tejbe mártott rongyocskát, ezt azután éjjel tedd ki az ablakba és a gyermek meg fog gyógyulni, mert a boszorkányok és gonosz szellemek kiszopják belőle a betegséget.

Újhold alkalmával ne nyirass hajad, mert közhvényes leszel.

A szemeid hogy ne fájjanak, kenegesd meg a felső szemhéjakat a legelső tavaszi virággal.

Ha béka nézz rád, ki ne nyisd a szádát, mert megolvassa fogaidat, s mindig fognak fájni.

Ha pedig a fogfájástól meg akarsz szabadulni, fogaidat koporsóból kihuzott szeggel piszkálgassad.

A kit a veszett kutya megharapott, tépjén ki annak szőréből néhány szálát, azt égesse el s a hamvát igya meg vízben, akkor semmi baja sem lesz.

A kinek tyukszeme van, simogassa meg azt holt ember kezével s elmúlik.

A mely gyermek nyavalyatörös, át kell dobni az ingecskéjét egy házon s aztán ott elásni, a hová leest.

A kinek a keze fáj, dugja azt egy hangya zsombékba s a rámenő hangyákat morzsolja szét rajta s soh' se fog fájni.

Ha balkarodon egy fiatal nőtény vakondok szívét hordod, semmiféle fegyver vagy annak golyója nem fog ártani.

A ki sorvadásban szenved, dobja el a lábára csavart kapezát egy keresztúton s a ki legelőször átmegy rajta, arra ragad rá a betegség.

Ha valakit álmában a boszorkány megnyom s ennek következtében fuldoklik, egy lakatot kell fölötte becsukni s a boszorkány fogva lesz.

Ne önts a pohárba senkinek visszajáról, mert az ital megárt az illetőnek.

A mosakodó macska a kire legelőször ránéz, az meg fog betegedni.

Ne használj olyan fésűt, a melylyel halottat fésültek meg, mert megtetvesedel.

E babonák előre bocsátása után nem lesz talán érdektelen, ha azon babonás gyógyító módok egynehányát is felsorolom itt, melylyel egyik másik betegségben sinlődöt sikeresebben gyógyítani vélék.

Így a kit a hideg láz gyötör, reszeltessen friss tormát, azt öntse le jó erős borral s hagyja állani 24 óráig. azután öntse azt egy pohárba s mikor érzi, hogy a hideg láz rá akar jönni, a bort igya meg, nagyon fogja ugyan utána rázni a hideg, de utoljára. Vagy ugyanezen baj ellen igyék a beteg meleg vizet, vagy egy liter jól megsózott bort; vagy egy kis darab szentelt ostyát kell ronggyal a beteg tarkójára kötni.

A forró lázban szenvedő beteget körül kell rakni bodzafa levéllel, s letakarni, hogy jól izzadjon; avagy vagdalt tormát kell főzni tejfelben s azzal aztán a beteget bekenni és két rét hajtott lepedővel betakarni, hogy jól izzadjon. Izzadás után a lepedőt nem szabad hirtelen levenni, csak lassankint s azután egy másik meleg lepedővel kell betakarni; inni pedig nem szabad adni a betegnek semmit bárhogy kívánja.

Sárgaság ellen végy 5 szem szilvát, annak a magvait úgy szedd ki, hogy a szilvák lehetőleg egészben maradjanak, aztán végy 3 fekete borsszemet, 3 szekfűszeget s azt a szilvamagokkal együtt ördöld porrá s keverd össze mézzel. Az így nyert tésztanemű pépet oszszad 5 egyenlő részre, azzal aztán töltsd meg a szilvákat s forró kövön süsd meg és minél melegebben add be a betegnek napjában kétszer, reggel és este.

Torok fájás ellen fecske fészket kell tejben főzni s azt oly melegen a beteg torkára kötni, a mily melegen csak kibírja.

A kit köhögés bánt, reszelt tormát keverjen össze mézzel s abból vegyen be három-négy késhegynivel naponta háromszor, u. m. reggel éhgyomorra, ebéd után 1 órakor, este, mikor aludni megy; vagy buzát főzzön vízben s annak a levét igya, vagy pedig vörös káposztát, annak a leve is jó.

A kinek az öle leszáll, sündisznót nyúzzon meg s annak a húsát süsse és egye meg.

Kigyó marás ellen kendermagot kell főzni fehér borban s az abba mártott ronggyal kell a sebet minél gyakrabban boro-gatni, vagy mezei bodzát kell porrá őrölni s azt hinteni a sebre.

Fuldoklás ellen vízben főzött csiga-teknőt kell porrá törni s azt megenni.

A kinek a lábain seb van, vizet forraljon, s mikor a víz forr, tegyen bele egy darab kőszemet, hogy az is vele forrjon, azután vegye ki a kőszemet s a vizet hagyja lecsendesedni. Ebből a vízből két evőkanálnyit keverjen össze egy evőkanál olajjal s a

sebeket abból kenegesse lúdtollal naponta háromszor. Vagy ugyan-ezen baj ellen üssön agyon az illető egy fekete kutyát, a fejét vágja le rögtön, azután szőrével-bőrével együtt égesse hamuvá, s e hamuval hintegesse be a sebet, akkor az teljesen be fog hegedni. Ilyen lábsebekre azt mondják az is jó, hogy ha az ember egy cserép bögrébe bort önt, abba nyírfa leveleleket tesz, aztán az edény száját nem fődéllel, hanem kenyérrel fődí le s a kenyeret az edény szájánál tésztával leragasztja és úgy forralja föl a bort. Forralás után pedig egy kis faolajat és timsót tegyen a borba s azzal bekenegetvén a sebet, a nyírfa levelet rakja rá.

A kinek a lába eltört, naponta öntsön egy kis pálinkát a seprőre, hamar meg fog gyógyulni.

A ki késsel vagy baltával sebet ejtett magán, az tegyen egy veres hagymát háromszor a sebére, azután faggyút csepegtessen borba s abba oly nagy darab nyúl bőrt mártson, a minő nagy a seb s e nyúl bőrrre kenje rá a veres hagymát és azt kösse a sebekre.

Gilisztá ellen borban főzött búzaviráglevét, vagy kanczatejet kell inni.

A kinek a foga fáj nyers fenyőfát tegyen a tűzre s a mi nedvesség akkor kicsেpeg a fából, azt szivassa föl vattával és tegye a fájós fogára.

Nyílalás ellen mézzel bekent egy vagy két dohánylevelet kell oda tapasztani, a hol a fájdalom érezhető és addig le nem szabad venni, míg a levél magától le nem esik.

A kinek valamely testrésze viszket, a hangya-boly földjéből keverjen össze egy maréknyit jó erős boreczettel, s ezt a sarat rongyra kenve tapassza oda, hol a viszketést érzi.

Húgykő ellen árnyékban szárított szamóczából 3 szemet porrátorve pálinkában kell meginni, mikor a fájdalom az illetőre rájön, vagy tavaszszal szedett új fenyőfa-rügyet kell vízben főzni s annak a levét meginni.

V. Holtakra vonatkozók.

Mikor a harangok tompán zúgnak, okvetlenül meghal a faluban valaki.

Ha a körmöd megsárgúl, rokonaid közül fog valaki meghalni.

A mely ház udvarán a kutya égfelé emelt fővel ugat, ott is halott lesz nemsokára.

Ha a beteg feje fölött a gerenda meghasad, avagy az asztal vagy ágy a szobában megreped, az is a halál előjele.

Templomba menet ne egyél az úton, mert holtod után nyitva marad a szád.

Éjjel ne nézz a tükörbe, mert ott a halál mutatkozik.

A haldoklót a földre kell letenni, akkor könnyebben hal

meg, a halott alá pedig nem szabad szalmát tenni, mert jégeső veri el a határt.

Ha a halott szemei nyitva maradtak, azt hiszik, hogy maga után hív valakit.

A halottat nem szabad fejfelé vinni a házból, mert sohasem nyugodnék meg a sírjában.

A halott után egy krajezárt vagy egy kis földet kell a sírba dobni, hogy könnyű legyen neki a föld.

A mely gyermekágyas asszony avatás előtt elhal, holtá után mindig a gyermeke után fog járni.

A melyik gyermek kereszteleetlenül hal el, az minden hetedik évben sírni szokott a sírján.

Hogy pedig a halott kísértene ne járjon, meg kell fogni a lába nagy ujját, mikor ki van terítve s ugyancsak e czélból koporsójába kell tenni a halottnak azt is, a mi életében a legkedvesebb volt, nehogy aztán utána járjon.

VI. Gazdálkodásra vonatkozók.

A mely asszony a macskát agyon üti, sohasem lesz jó kenyere.

A kinek kotlós tyukja vagy tojáson ülő libája van, ne adjon a szomszédjának tüzet a háztól, mert különben nem fognak szerencsésen költeni a házi szárnyasai.

Mikor a lúd kelni kezd a tojásból, nem szabad közelében fütyülni, mert különben a csirke vagy a kis liba süket lesz.

Mielőtt a szarvas marhát vásárra hajtod, melegítsd föl a kemencze tüzenél előbb a jobb-, azután a ballábadat, akkor jól fogod eladni.

Mielőtt a gazda elindulna a vásárra, dobjon utána a felesége vagy bárki más, az istálló küszöbe alól földmarkolt földből egy marékkal, akkor annyi vevője akad, a hány porszemet utána dobott. A juhász pedig fordítva vegye föl a kozsuh-ját (újjatlan ködmönét), hogy a juhait jó áron adja el.

Mikor vásárra menet a legelső hidon átmegy, vegye föl ott egy kis darab fát, hogy vásárlásod szerencsés legyen.

Az eladott marhát bal kézzel add át a vevőnek, a pénzt pedig jobb kezeddől söpörd be, ha azt akarod, hogy szerencsés légy.

A tehén, hogy jól tejelő legyen, árát a hasa alatt nyújtsd át az eladónak, az istállóba pedig nem fejfelé, hanem háttal kell bevezetni, hogy hamarabb megszokják s tojással vagy vánkossal kell megsimogatni, hogy meghizzék.

Ha azt akarod, hogy szép lovaidd legyenek, törölgesd meg azokat is akasztott embernek, vagy koldúsnak a rongyával.

Megrontás ellen jó a szarvasmarhának Lucza napján kenyeret és foghagymát beadni.

Az istállód ajtajára csinálj 3 keresztet, hogy marhádat senki meg ne rontsa. Nap lenyugta után se adj tejet senkinek, vagy

ha adsz, tégy előbb bele egy csipetnyi sót, mert különben elviszik a tehén hasznát.

Régi lakásból új lakásba szemetet kell vinned, hogy marháidat meg ne rontsák.

Ha tejet eszel, törve aprítsd bele a kenyeret s ne késsel, mert különben a tehén tőgye megdagad.

A megrontott tehenet füstöld meg az aqui legia vulgaris (harang virág) magvaival s visszakupja a tejét, vagy a mely tehén véres tejet ad, forrald föl a tejét egy bögrében s kavargasd egy fakanállal, akkor, a ki tehenedet megrontotta, kínlódni fog s kínjai közt megjelenik nálad.

Hogyha a tejföl nehezen áll össze vajjá, tépd le egy csipkebokor 3 legmagasabb ágának a végét s tedd azt egy késsel és villával a köpülő felső részére, a köpülő alá pedig tégy 2 szalmazalat, egy fésűt és egy kést, azonnal összeáll.

A kinek a legelőjét vakondok túrja föl, menjen ki nagy-pénteken napfölkelte előtt a mezőre s verje szét egy cseppel a túrást, akkor a vakondok végkép eltávozik onnan.

Nem jó a szántást hétfőn kezdeni, mert akkor rossz lesz a termés, s ne holdfogytakor. hanem holdnőttekor vessd el a vetőmagot pl. a gabonát, zabot stb., ha azt akarod, hogy szépen fejlődjen a vetésed.

Ne vess a hónap végén olyan magot, melynek a föld színe fölött van a termése (pl. rozsot, árpát, zabot stb.) hónap elején pedig olyat, melynek földben van a gyümölcse (pl. krumplit, répát, zöldséget stb.).

A vetőmag közé pedig keverj előbb egy marék sírföldet s csak azután vessd el, ha azt akarod, hogy az elvetett magot a verebek el ne hordják.

Jobb ültetni haljegyes, mint rákjegyes napon, mert akkor a növény is jobban fejlődik, ellenben nem.

Ha azt akarod, hogy a jövő évi termésed jó legyen, Szilveszter napján hints az asztalra az abrosz alá magvakat, azt hagyd ott az egész ünnep alatt, aztán keverd össze a vetni valóval, vagy pedig karácsony napján tégy az asztal alá egy vetőmaggal megtöltött edényt, azt hagyd ott az egész ünnepek alatt s tégy e magvak közé egy vagy két kanálnyit mindabból az ételből, a mit az ünnepek alatt eszel, aztán keverd a vetni való mag közé, meglásd, hogy jó termésed lesz.

Hogy pedig a kendered vagy lened nagyra nőjön, karácsony első napján, mikor a templomból hazatérsz, végy egy edénybe kender- vagy lenmagot, azt rázd meg jól s tedd a szoba egyik sarkából a másikba, aztán tavasszal ezt keverd a vetni való kender- vagy lenmag közé.

Gyümölcsfáid hogy bőven teremjenek, karácsony estéjén kötözd őket körül szalmakötéllel.

Függelék.

— 1610-ben följegyzett babonák. —

1. Hogy éjjel senki meg ne lásson, friss nyulhájjal összekevert viaszból készíts gyertyát s azt gyűjtsd meg.

2. Elveszett pénzed, hogy megkerüljön a varádics-kórónak vagy másként giliszta-virágnak (*tanacetum vulgare*) gyökerét rejtsd az oltár alá s hagyd ott 3 vasárnapig és azután tedd a pénzed közé, akkor az elveszett pénz is visszakerül.

3. A kutya hogy meg ne ugasson, fekete ürömnek (*artemisia vulgaris*) gyökerét tedd a csizmádba.

4. Ha valamidet ellopták, húzd ki a gatyád madzagját s szaladj véle a malomba és tedd az örlő-kő alá, mire hazaérsz otthon találod a tolvajt.

5. Hogy megtudd mit beszélnek rólad, vedd ki a rigó szívét s éjjelre tedd a fejed alá, akkor meg fogod álmodni.

6. Hogy nyulat löhess hamarosan, nyul-epével kend meg a csizmádat.

7. Ha a melleden nyomást érzesz álmodban, tedd a seprűt az ajtó mögé fölfordítva s reggelre meg tudod, ki nyomta meg a melledet.

8. Hogy olcsón vásárolhass, bűdös banka fejét hordd magaddal.

9. Hogy erős légy, akkor meg a kakas sarkantyuját hordd magaddal.

10. Hogy ellenséged is megszeressen, vásárnap reggel napfölkelte előtt végy magadhoz mezei zsályát (*salvia pratensis*) s úgy menj az illetőhöz, vagy pedig hordj magaddal farkasfogat.

11. Ha azt akarod, hogy senkise czivakodjék veled, hordj magadnál farkasfü-gyökeret.

12. Fegyver által, hogy meg ne sérülj, fülzsirral kend meg a kezeidet.

13. Ha nagyon erős embert akarsz legyőzni, tedd előbb a nyíl egy darabkáját a gyűrűd fejibe s azt fordítsd az ujjadon befelé s úgy üssd meg.

14. Ha pisztolyod nem akar elsülni, a gatyá fenekébe vart Δ (háromszögű) toldással töröld ki a pisztolyod csövét és puska-portartó-csészéjét.

15. Fegyvered hogy el ne rontsák, végy azon melegen disznó-ganéjt (annál jobb, ha véletlenül bukkansz ilyenre) kend meg vele a fegyver szerkezetét s a mi a ganéjból megmaradt, annak a levét a mennyire csak lehet, nyomd ki egy zsebkendőn keresztül a markodba.

16. Hogy erős légy, végy egy palaczk borseprőt, azt kösd le az ing alsó szegéséből szakított vászonnal s tedd egy hangya-

bolyba és egy év leteltével ugyanazon napon s ugyanazon órában vedd ki a palaczkot s a benne levő bort idd ki egy hajtásra. ha pedig ezt nem vagy képes megtenni, az üvegben maradt bort a fejedén át öntsd a hátad mögé.

17. A fegyver, hogy kárt ne tegyen benned, szt. Márk napján kiásott egérfarkkórót hordj magadnál.

18. Hogy sok halat foghass. tégy egy palaczkba olyan reves fát, mely éjjel világít, az üveget jól dugaszold be s kend körül a száját viasszal, azután kösd le s úgy tedd a hálóba.

19. A fogságból hogy kiszabadulj, végy ki a szarka fészkeből egy tojást s azt tedd is vissza azonnal, mire a szarka egy kövecskét fog magával hozni számodra, azt vedd el tőle és tedd a gyűrűd fejébe s ha ezzel csak megérinted a zárat, az magától ki fog nyílni.

20. Hogy más le ne győzzön, hordj magadnál egy harangvirágocskát (aquilegia vulgaris).

21. Ellenségedet, hogy legyőzhessed, ird föl egy bükkfa-levéltre e két nevet: Gábríel, Rafael s dobod az ellenség után.

22. Az emberek hogy szeressenek, fogj egy fecskét, annak vágd le a fejét s a gyomrában talált kövecskét hordozd magadnál.

Istvánffy Gyula.

A nőrablás a magyarságnál.

Az „Ethnographiá”-ban olvastam a nőrablás emlékeit, mely czikkben azt állítja az író, hogy a magyarságnál ez még a XIII-ik század elején sem szűnt meg, a mint a váradi káptalan előtt folyt istenítéletek lajstromában, az u. n. váradi Regestrumban följegyzett esetek tanusítják.

Ez a szokás a magyarságnál nagyon is gyakori volt és sem *Szent-István*, sem *Kálmán* király szigorú törvényei nem irtották ki ezt a magyarságból. A XVII-ik század közepéről beszélhetek el egy esetet, a melyet tisztelt princípálisomtól Eötvös Károlytól hallottam.

Veszprémmegyében történt. Egyik *Eötvös* fölkészült és elment kérésével együtt a másik határban lakó *Takó*-ékhoz, akinek híres szép leánya volt. Az öreg *Takó* meglátja a kis lovas csapatot,

mely a vőfélből, kérőből, a leendő vőlegényből és egyéb kíséretéből állott. El sem tudta képzelni, hogy mi járatban vannak ezek az urak.

A megérkezett vendégek csakhamar bekötötték lovaikat az istállóba és sarkantyúik pengése mellett beállítottak az öreg *Takóhoz*. A kérő versben köszöntötte fel az öreget és megkérte leánya kezét *Eötvös* részére.

Az öreg *Takó* nagyon gőgös nemes ember leánya pedig nagyon takaros, híres szépség volt és volt is neki mit aprítani a tejbe. Mikor meghallotta a jövevények czéjját, eléjük állott és imígyen válaszolt szintén versben:

„Nevem *Takó*,
Lovam fakó,
Lányom Kató,
Kendteknek nem eladó!“

Nagyon lefőzte a társaságot az öreg ezzel a verses feleletével, de ők sem hagyták magukat és már sarkon akartak fordulni; de az öreg vendégszerető lévén nem eresztette el őket, hanem meghívta ebédre.

A nemes ember abban különbözött hajdan a nem nemből, hogy többet evett mint a nem nemes és ebéd után mindig be volt rugva.

Ebéd alatt a kibékülés megtörtént, ittak, koczintottak, senki egy szót sem szólott az előzményekről. Mindenkinek széles kedve volt, csak a kérőbe jött legény ült szótlanul. Mikor a társaság bor hevétől jókedvében dalra gyűjtött, a legény kiosont a szobából és vissza sem tért többé.

A vendégek rosszat sejtven, csakhamar bucsúztak, lóra kaptak és elvágtattak.

Jó időre tudta meg *Takó* uram a cselt. A szépséges *Katót* elrabolta a vőlegény. Mikor az öreg neszét vette az egész dolognak, legény és leány egy lovon már a másik határban járt. Vágtatott az öreg *Takó* lóhalálában a szöktető után, de már késő volt. Mikor aztán látta, hogy nincs segítség, mit volt mit tenni, zúgólódott, protestált ugyan, de belenyugodott sorsába.

A megszökött párból boldog házasságok lettek és nagy családot alapítottak. Ebből látható tehát, hogy a leányrablás még a XVII-ik században is élt és divott a magyarságnál.

Dr. Perl Soma.

IRODALOM.

A régi osztják társadalom.

S. Patkanov: *Tip ostjackavo bogatyrja po ostjackim bylinam i geroicseskim skazanijam.* (Az osztják hőstípusa osztják regék és hősi mondák alapján.) St.-Petersburg, 1891 (In commission bei K. Ricker, Newsky, No. 14). 78 nyolczadr. l. Különnyomat a Zsivaja Starina füzeteiből.

Midőn az 1888. év őszén Nyugat-Szibériában az Irtis és Konda folyók vidékein utazgattam, a merre csak megfordultam, mindenütt szives örömmel emlegettek az osztjakok és vogulok egy megnyerő külsejű, barátságos modoru „czári embert“, ki éppen csak pár héttel járt előttem e tájakon, még pedig ugyancsak afféle foglalkozással, mint magam, t. i. nyelvi anyagot és néphagyományokat jegyezgetve. Bármennyire föl volt is csigázva kíváncsiságom az ismeretlen szaktárs kiléte iránt, erről a helyszínen semmiféle határozott tudomást nem szerezhettem. lévén tudvalevőleg az a szokás Oroszországban, hogy úri embert csak kereszt- és apai nevén szólítanak, de nem családnévén, melyet eunélfogva nekem senki megmondani nem tudott. Csak hónapok mulva, miután e tájékok elhagytam, jutott értésemre, hogy amaz utazó Patkanov Sámuel volt, ki a kormány részéről különböző statisztikai s egyéb adatok egybeszerzésére nyert kiküldetést a tobolszki kormányzóság déli részébe, itt azonban hivatalos munkája mellett ráért beható tanulmányokra a népelet terén is, melyen nagyszámú becsesnél becsesb adatokat gyűjtött egybe. Ezek feldolgozásai közül már volt alkalmam e folyóiratban utalni a *Szibirj* (Szibéria) névnek származásáról szóló értekezésre (l. fönt 122. l.), mely a régi magyarok történetében nevezetes szerepű *sabir* nép nevének emlékezetét mutatja ki a déli osztjakok és tobolszki tatárok hagyományaiban. Jelen alkalommal a szerzőnek czímben jelzett másik ide tartozó munkájára kívánom szakközönségünk figyelmét irányítani, mely nemcsak östörténeti kutatásaink szempontjából becses útmutatásokat tartalmazó tárgyánál, hanem tanulságos módszerénél fogva is érdeklődésre számíthat, amennyiben t. i. ez utóbbival jeles példáját nyújtja, hogy mily kiváló eredményekkel

értékesíthetők a néphagyományok kellő módszerrel a pozitív néprajzi és történeti vizsgálódások szolgálatában.

A sűrű homályt, mely a Szibéria éjszaknyugati részében lakó népeknek sorsát és kulturális viszonyait az orosz telepedés előtti időkben a kutató szem előtt eltakarja, jelentékeny mértékben van hivatva eloszlatni az osztjákok, vogulok és szamojédek népköltési hagyományainak s különösen hősköltészetének tanulmánya. Ennek léteztére már Castrén s mások is utalnak, de nem közölnek fölvilágosító mutatványokat. Reguly nagy számban jegyzett föl hősi énekeket éjszaki osztják nyelven, de korai halála följegyzéseit mindennemű megfigyeltési eszköz hiányában holt értéké tette. Ahlquistnak a vogulok és osztjákok földén tett három utazásában csak néhány csekély becsű éjszaki osztják dalt és mesét sikerült feljegyeznie; ellenben úgy látszik alig szerzett tudomást az osztják hősköltészetnek léteztéről is. Míg magam ily tárgyú mutatványok gyűjtésén a vogulok közt fáradoztam (l. kiadásukat: *Vog. Népk. Gyűjt. II.*), Patkanovnak egy egészen reménytelen területen, t. i. a Konda és Irtyis alvidékeinek osztjákjai közt sikerült a hősköltészet maradványait fölfedezni s belőlük három éneket és két mondát osztják s ezenkívül 15 apró elbeszélést orosz nyelven följegyezni. A régi osztják társadalmi élet vázolásához jelen munkájában főképp ezen gyűjtések szolgáltatják az adatokat.

A hősi énekek ismerete az osztjákok, valamint vogulok közt az oroszosodás haladásával fokozatosan enyészik. Míg éjszakon, az Alsó-Ob vidékén még jóformán a nép szellemi közkinccse, a tobolszki kerület 74 osztják jurtájából alig akadunk 3—4-re, melyben néhány énekmaradványt fenntartott volna az emlékezet. Minthogy tartalmuk különös emelkedett hangulatot, rendkívüli terjedelmük pedig sok időt követel, éneklésük alkalmá nem minmindennapi esemény. Rendesen Miklósnapja, Három-Királyok és Péternapja azok az idők, melyeken sor kerül rá, a midőn t. i. az osztjákok a jazakot és az előfogat-váltástól fizetik s ezzel kapcsolatban nagy mulatozást csapnak, vendégségbe járogatnak egymáshoz és sokat isznak. Ilyenkor egy-egy összeverődött nagy társaság közepett felhangzik az énekes mélabús szava s folyik az ének az ősök hőstetteiről gyakran egész nap s egész éjjel a hallgatóság szakadatlan figyelme mellett. Az éneket 9 rézhúrral felszerelt hárfa, a *töröp-juz* (oroszul: *lebed* „hatyú“, vagy *žuravl* „daru“), illetőleg a *näres-juz* (oroszul: *tarnoboj*, *dombra*) nevű fekvő csónakalakú öthúros zeneszerszám hangja kíséri. Régi s pálinka hiányában még itt-ott most is gyakorlott szokás, hogy az énekes lelkesedésének fokozására légyölő galócztát eszik, még pedig mindig 7-esével (azaz amint kibírja 7-et, 14-et, vagy 21-et), a mitől természetesen éneklő dühe egész az őrzöngésig fokozódik s utóljára eszméletlenül összeesik.

A hősi énekek igen régi eseményeket és társadalmi viszonyokat tárgyaznak, melyek megelőzik nemcsak az oroszok,

hanem a tatárok hóditását is (XIV. sz.). Bennük igen gyakran van szó a szamojédekkel és egymás közt lefolyt harcokról; de egy árva szóval sem történik utalás azokra a nehéz háborúkra, melyekkel őket a tatároknak és oroszoknak leigázniok sikerült. Olyan helyek, melyeken tatárok laknak, vagy laktak, bennük még mint osztyák erősségek szerepelnek, szólnak hadjáratokról, minőket az orosz hódoltság ideje óta lehetetlen volt osztyák fejedelmeknek már csak függési viszonyuk miatt is egymás ellen viselniök. Tanuskodik az énekek régisége mellett a bennük előforduló sok elavult kifejezés is, melyeknek egy része már az énekesek előtt is homályos értelmű.

A hősi ének déli osztyák műneve: *tärneñ āra* (éjsz. vogul *tärniñ ēri*?), melynek alapértelmét a nép ma már nem képes meghatározni. Helyesen, sejti P., hogy a *tärn-* előrészben „háboru, egyenetlenség“-féle szó lappang, bár messze megy fölvételében. midőn eredetileg valamely istennő nevének gondolja.* A vogulban még használatos a megfelelő *tēren* szó „hadi eszköz, fegyver“ értelmében. miből kitetszik, hogy a kifejezés értelme: „fegyver“, azaz „hadi ének“. Nevezik e műfajt egyszerű kifejezéssel *χant-ēri*, vagy *χantlaytne ēri*-nek is, melyben *χant* „had. háboru“ = magy. *had* (1 Nyelvtud. Közl. XXI. 385.), tehát az egész szószerkezet: „hadi ének. hadakozási ének“. Ez énekek rendes tárgyai a nőkért vívott ádáz harcok s a vérbosszu. Rítmusuk mint a vogulban főképp a gondolatok párhuzamosságában s az alliterációra való törekvésben áll. E mellett a szabályos versekben a szólamok egyforma terjedelműek s trochaikus lejtésűek, melynek szempontjából egytagu hangsúlyos szók egymásután nem következhetnek. elannyira hogy ennek szüksége esetén értelmetlen énektoldó szócskákkal segitenek magukon, így pl. e h. *tīt-vāχ, kam-vāχ* ezt ejtik: *tīdet vāχ, kamet-vāχ*. Igen jellemzetes s a közbeszédtől merőben eltérő az énekek nyelve, mely tele van képes kifejezésekkel, epitheton ornans-okkal s mint már említettük, gyakran él archaistikus szólásokkal. Álljon itt mutatványul egy kis töredék, melynek egyszerűsége, hogy az első összefüggő szöveg, melyet déli osztyák nyelven a tudományos irodalomban följegyeztek:

Soñ-χušī ūn āvēt muñna ōmdāj.

Tomaj voč otēfina tārēm kur mečedu χoje vōrmōt?

Soñ-χuš-χoj tārēm ūrt, jigem vōrmōt.

Tābet meχ suñeda seveñ ēva jīm-tindēp tānta jānχōt.

* Nyilván az ar *'nātmape tāran tut naj anka* „sok nyelvű (lángú) táran-tűz fejedelmi asszony“ költői szólás alapján, melyben pedig *tāran* a „tűz“-nek jelzője (tdk.: „vésztes tűz“), míg az „asszony“ meghatározás magára a „tűz“-re vonatkozik. Az éjsz. vogulban a „tűz“-et a régi és genuin *tat, toat* „tűz“ (= magy. *tűz*) szó helyett egyszerűen *nāj*-nak „fejedelmi asszony“-nak nevezik, világos bizonyoságául, hogy a tüzet asszonyi lénynek fogják fel.

'*Tuv jānēm ar taget. Tūrēm tādēm jemeñ mē.*
Mēyet pētē, jinket pete čoken zejgjt . . .
Tābet mē, suñedīva tābet nāj, tābet anka vejādōt.
Tābet nāj. tābet ankīva ejmetta nēñ
Jōxtet kattem jōxtēñ kēpe zōjet urt porōtpa tu ent tīvōt.
Jīntpet kattem tui tej vērmañ nai-anka-pa tu ent tīvōt . . .

A Szonghus-beli nagy földnyelven éltünk (laktunk) mi.
Ama város szélén minemű erős lábú (férfi) nőtt fel?
Szonghus-férfi az erős hős, az én atyám nőtt fel.
Hét föld tájékára (szögébe) járt vala hajfonatos leányt jó áron
hősölve.

A töle bejárt sok helynek Istentől alábocsátott szentséges földjén.
(Föl nem kutatott) földfenék, vízfénék alig maradt fönn. . . .
Hét föld tájékaról hét úri nőt, hét asszonyt hozott.
A hét úri nő, a hét asszony közül egyetlen nőnek,
Ijjat fogó, ijjas kezű férfi-hős fia nem született,
Tút fogó, ujj-hegygyel dolgozó uri nő leánya nem született. . . .

A megénekelt fejedelemhősök (ūr, ūrt, vog. ātēr, ōtēr magy. ūr) uralomterületének középpontjai azok a földvárak (voš, vaš, vog. ūs, uš) voltak, melyeknek maradványai mai napig is láthatók az oszt- és vogulok összes vidékein. Ezek rendszeren két folyó összetorkollásánál kiemelkedő magaslatokon (awēt) épültek, honnan kényelmes kilátás nyílt a tájakra s szemmel tarthatók voltak a folyókon alá- és fölutazók. Ha ilyen alkalmas földnyelv hiányzott, a főfolyónak valamely meredek partrésze szolgált az erősség helyéül. Az alatt fekvő területről a várba keskeny út vezetett, melyen legfeljebb két ember haladhatott egymás mellett, úgy hogy a védelem könnyen volt eszközölhető. Maga a vár egy, vagy több árokból s földfalakból állott és 70—180 négyszögölnyi területet foglalt magában. Az árkok 1—1½ ölnyi szélességűek s 1 ölnyi mélységűek voltak; a falak pedig 1—3 ölnyi szélességűek s ½ ölnyi magasságúak. Néha a falakon belül is voltak árkok, a midőn a falak szélesebbek voltak. A falakon rendszeren rúdkerítés (sittañ-voš) állott egy kapuval (voš-χōtōñ). A várhoz tartozó folyó területen alkalmas kikötőhely volt rendezve rúdoszlopokkal s hidacskával. Az ilyen erősségeken kívül voltak bizonyára megbízhatóbbak is, legalább az énekek többször szólnak „rézvárak“-ról (pētēr-vāχ-voš), melyeket erős czölőpfalak körítették s fölülről rézlemezek fedtek nagyobb nyílással a világosság számára.

Könnyen képzelhető, hogy a várak kis terjedelme nem fogadhatta be az összes lakosság, hanem valószínűleg csupán a fejedelmi család és főemberek lakóhelyeit. A köznép (mēydat jaz „földi nép“ = vog. mā-χum „föld férfai“, („nép emberek“) a vár aljában, vagy közelében lakott s a „falut“ alkotta (pūyot, vog. paul = magy. fal-u), amint ez nemcsak a falvak mai fekvéséből, hanem az orosz

hódítás korából származó történeti okmányokból is kitűnik. Valószínű, hogy az egyes, egymástól független fejedelemségek a nemzetségek alapján fejlődtek. Még teljes épségben van meg a nemzetségi rendszer az éjszaki osztjakoknál és szamojédeknél, kik a maguk nemzetségéből nem házasodnak, ezen belül szoros szövetséget alkotnak, egymást védik és kíségitik. A nemzetségi rendszer hagyománya a földbirtoklás módja, mely több helyt, ahol t. i. még a régi állapot idegen befolyás alatt meg nem változott, családcsoportok szerint történik; azaz hogy több családnak van bizonyos közös birtoka anélkül, hogy az illető családok okvetlenül egy faluban laktának; viszont mint pl. Bolcsárovo faluban, egy falunak különböző nemzetségű lakosai két csoportra osztva külön-külön birtokolnak közös jószágokat. A hagyomány néhány adatát megőrizte a nemzetségi kiválás és csoportosulás történetének. Így pl. azt tartja, hogy a Konda folyó mellett lakó *Mayat*-osztjakok eredetileg a Csilikanka folyó mellett állott *Toñχ-χõt* vár urainak voltak alattvalói. Ezek közül t. i. volt egy szenvedélyes vadász és harcos, kinek annyi nyírla volt szüksége, hogy azokat fuvarral kellett mindig utána szállítani. Ezen nyílak vashegyeit maga kovácsolta, de a hozzá szükséges vas- és bagolytollakat alattvalóinak kellett előszerezni, mi pedig annyi vesződségbe került, hogy e miatt többen odahagyták ősi lakóhelyüket s a Konda mellett önálló új telepet alkottak. Ugyancsak ezen *Toñχ-χõt* helység lakói avval magyarázzák kétféle családnevüket, hogy valamikor régen *Ender* faluból, az Obvidékéről egy népes család telepedett le közéjük. A fejedelem mikor észrevette ladikjaik közeledtét s hogy bennük fölfegyverzett férfiak vannak, ellenségnek vélte őket: de midőn fegyveres csapat-tal elibük ment, amazok kiabálva biztosították békés szándékukról, mire a fejedelem őket vendégekkül fogadta s később saját népébe kebelezte. Mindezen viszonyokból kétségtelenül kitűnik, hogy az osztják már réges régen a tatárok és oroszok betörései előtt letelepedett halász- és vadász nép volt s nomadizálása, mint mai nap is, legfeljebb abban állott, hogy nyáron a nép a folyók és tavak közelébe húzódott s ott állította föl könnyű sátrait. E tekintetben alaposan eltérnek pl. a szamojédektől, kik mai nap is kóbor életmódot folytatnak rénnýajaikkal.

A régi osztjakok hajviselete hasonlított a régi magyarokéhoz, a mennyiben fejüket elől nyírták, vagy borotválták, hátul pedig hajfonatokat eresztettek. Meg van e hajviselet még most is az éjszaki voguloknál és osztjakoknál; a hősök gyakori jelzése *sèveñ ürt* (vog. *savēñ q̄tēr*) „hajfonatos fejedelem“. Rendes öltözékeik voltak: a suba (*kele*), csizma (*ñür*), öv (*ēndēp*), sapka (*mil'*, *keñēt*) és kesztyű (*pōs*), melyek többnyire rénbőrből készültek. Noviczki, ki a múlt század második évtizedében részt vett az osztjakok térítéseiben, azt írja róluk, hogy hal- és pedig főképpen tok-, nalym- és vizabőrből is készítenek maguknak ruhaneműeket. Az énekekből kitetszik, hogy egyes madaraknak jelesen a haty-

tyúnak és lúdnak is felhasználták tollas bőrét ily czélra. Gyakori a hivatkozás drága posztó- (*nuj*), selyem- (*jermak*) és bársonyruhákra (*puněň barjat*). Van szó selyemkendőről is, melylyel a hősök bekötik szemeiket, mikor ördögökkel, vagy szamojéd varázsolókkal harcolnak, hogy ezek szemük világát el ne vehessék.

A fegyverzet nemei voltak: 1. a pánczélsruha (*tayar, tayr-tet*, vog. *jüntép-täul* tkp. „tü-bőr“, tü-ruha“), melynek egy példányát még boldogúlt Pápai barátomnak is sikerült megszereznie, bár bizonyos, hogy az utóbbi négy században ilyesmit nem szállítottak az osztjakokhoz. E pánczélsruha apró ércszemekből állott, ingalakú volt s volt karja, meg sapkája is. Az énekek magasztalása szerint ez: *är mēy tayat petman tēt* „minden föld tájékának rettegett ruhája“, *tāt öttetaj tēt* „lelket mentő ruha“, *üilek tuj köwlañ tēt* „ragyogó karikaszemekkel csengő ruha.“ — 2. a kard (*atta kēze* „hordó kés“

magy. *kés*; *nār*; vog. *sirej, nārī*?) rendesen famarkolattal és bőrrel bevont fahüvelylyel (*sōdēp*); — 3. az íj (*jōyot* magy. *íj*, vog. *jāut*), mely mai nap is halenyvvel összeragasztott keűtös hajlított fából áll; a felső t. i. nyírfa, hogy az íj elég hajlékony legyen s az alsó kemény fenyő (e fának azon részéből, mely a nap felé volt fordúlva), hogy az íj rugékonyságát növelje. A kétféle fa nyírhéjburokkal van bevonva, mely ugyancsak halenyvvel tapad az íj fájához. Az ideg (*jinda* magy. *ide-g*, vog. *jānteur*) rénhúrból, vagy csalánfonálból sodrott erős zsinegből áll, mely szintén be van mázolva halenyvvel, hogy a nedvességnek jobban ellentálljon. Ezen fajú íjjacon kívül a hagyomány jávorszarvból készült hatalmas szerkezetű íjjakról is szól, mely pl. az egyik Szatigi-beli fejedelemnél 12 pudot nyomott s oly feszes volt, hogy fölajzásához 7 közönséges ember is alig volt elég. Az énekek a jobbfejta íjjacon arányozott selyemidegeket is ismernek; — 4. a nyíl (*ñot*, vog. *ñāl, ñāl* magy. *nyíl*), mely igen változatos alakú. Rendesen gyalútt pálczikából áll, melynek egyik végén csont-, vagy vashegy, másik végén három ágban sas-, vagy bagolytollak vannak (*pus*). Ilyet főkép apró vadakra és madarakra alkalmaznak; nagyobb vadakra, pl. medvére, jávorra és rénszarvasra nagy villaalakú hegyeket (*lep*), evetre pedig bunkós nyílakat (*vōlēp ñot, tāmār*) használnak, melyen a bunkó csontból, vagy fából lehet s esetleg egy kis csontheigygyel is el van látva. Hadi czélokra nagyobb háromelű hegy szolgál vasból, vagy csontból, melynek neve: „harkályorr módjára szögelt nyíl“ (*çayraj ñot pete urēñ ñot*). — 5. a fejsze (*tajem*, vog. *tājim*; tavdai *poišt* — magy. *fejsze*), melyet a harcban leginkább a vár czölöpzetének lerontására használtak. Rendesen nagy fajta lehetett, állandó nevezése t. i. „jávorbika válllapocz-kája szélességű fejsze“ (*çōr pañyeda ēne tajem*); — a 6. fokoš (*seu-tajem* „botos fejsze“); — 7. a kópja (*suñ* — magy. *szög*; *ōnda*; vog. *qutū*) hosszú botra alkalmazott erős vashegy csöves aljjal. Az egyszerűbb fegyvernemek (pl. nyíl és kópja) kovácsolását, amennyiben t. i. ez fúvó és üllő nélkül lehetséges, valamint mai napság, bizonyára

értették régebben is a vogulok és osztjákok, a mint erről az énekek is tanuskodnak. Azonban magát az érczanyagot, valamint a nehezebb kivitelű fegyvernemeket, jelesen a pánczélsruhát, kardot és fejszét kereskedelmi úton szerezték. Ennek közvetői a legrégibb időkben iráni népek, később az arabs írók tanúsága szerint a volgai bolgárok, legutóbb a zürjének voltak. Föltűnő jelenség, hogy a pajzsuknak sem nyelvben, sem hagyományokban semmi nyoma az urali ugor népeknek.

Lakóhelyül a régi osztjákoknak amolyan földházak szolgálhattak, aminőket ma is találunk Berjozov környékén s a szurguti kerületben. E „ház“-nak (*χāt, χōt* = magy. ház; vog. *kwol*, tavadai *khul*) falait a négyszögű gödörbe alávert fatörzs-czölöpök alkották, melyen a földszínen a rudakból összerótt tető (*tañet* = magy. *tet-ő*; *tőroš*) emelkedett. A tetőnek, mely kívülről földdel és gyepvel volt borítva, közepén, vagy oldalán egy nagy nyílás volt (*χōt χōneñ ves*) a füst és világosság számára, melyet éjszaka nyírhéjjal, vagy valami rossz bőrtakaróval befödtek. A ház egyik oldalán volt a szűk és alacsony ajtó (*χōt-on, χāt-au*, vog. *awi*; v. ö. magy. *aj-tó*), melyhez földlépcsők, vagy egyszerű lejtő vezettek. A ház közelében állottak magas oszlopokon, mint mai napság is, a hambárok (*kema, tabas*) az élelmiszerek és egyéb holmik számára. Külön hambárban állottak a házi istenke bálványa s a tiszteletére följánlott fogadalmi tárgyak. A legegyszerűbb ház berendezését a padló (*χāt-çar*), az ágy és ülőhely czéljára szolgáló padló-emelvény (*vat-çar*) és a ház egyik szögletében, vagy a közepén a tűzhely (*toçol*, vog. *šawel*) alkotják. A jobbfejta házban a padló deszkázott volt s a tűzhely fölött rözséből font agyaggal betapasztott kémény emelkedett. Ily háznak mintái még most is láthatók a Felső-Konda vidékein s az éjszaki ugoroknál. A ház előtti téren (*χōrt*) oszlopok állottak (*āñket*) a vonó állatok megkötésére. Ez oszlopok még ma is divatosak némely vidéken s különböző diszítványokkal (különösen madárral) vannak czifrázva. Az énekek nagy tanácsházakat is ismernek gyülekezések számára (*tañ tañta ène χōt, moñ tañta ène χōt* „had bemenő nagy ház, vendégség bemenő nagy ház“); egy ilyenről az van mondva, hogy „800 rudas“ (*ñūt-šōt šurpe šurēñ χōt*).

A főbb foglalkozások az énekek adatai szerint a régi osztjákoknál is ugyanazok voltak, mint mai utódaiknál, t. i. a vadászat, halászat és réntenyésztés. A fegyvernemeken kívül említett vadfogó szerszámok: a csapda (*sēse*) és a függő madárháló (*vāsa-pit, katt*). A vadászat legfőbb tárgyai voltak a jávor és rénszarvas. A halászat terén ismeretesek az énekekben a varsa (*pun* = magy. *pón-é*), a háló (*χōdēp*, = magy. *háló*; *sőjēp*) és a czége (*var*). — A csolnak (*χōp, rīt*; nagyobb fajtája: *rōt*, vog. *rantū*), mely nyáron az egyetlen közlekedési eszköz az éjszaki mocsaras vidékein, egy kivájt fatörzséből állott. Hogy több teher befogadására alkalmasabb legyen, a csolnak oldalát vendégfával megtoldották (*χorēñ rīt*). A hagyomány

nyírhéj-csolnakoknak is föntartotta emlékezetét, melyeknek könnyűsége lehetővé teszi, hogy nagyobb földnyelveknél szárazon vonszolják át a folyó egyik részéből a másikba. — A réntenyésztés ma már csak Berjozovon alul tartotta fönn magát, de hajdan még az Irtis alvidékén is egész a Demjanka folyóig el volt terjedve. Rényájakban állott a fejedelemnek is gazdagsága. A szának (*ōyot*) elé főkép rénbikát (*žor*) fogtak, még pedig rendszeren néhány párt. A ló (*tau*) ismeretes ugyan az énekekben, de semmiképen sem, mint honos házi állat. Egy énekben három osztják fejedelem a délvidékre intézett hadjáratot s onnan kiki egy „szárnyaslábú jeles állatot“ hozott haza magának. Ugy látszik a ló a középkorban, úgy mint ma az éjszaki voguloknál és osztjákoknál csak mint áldozati állat volt használatos.

A rénszarvason kívül a középkorban csak az eb (*āmp*, *lōna*) volt az osztják házi állata, melyet a vadászaton kívül kisebb terhek hordására is alkalmaztak. Egy elbeszélés tanúsága szerint a szamojédek az ebet áldozatul is használják. Így hálálkodik egy fejedelmük, kit az osztják hős kardja megkímélt: „hadd hozzák ide a szamojéd föld nagy számú férfiai a nekem szánt nyírhéj-csészéket és nyírhéj-tálakat, hadd hozzák véres áldozatul a farkas és bundás ebeket.“

Fő táplálékul szolgáltak a rén- és jávorhús, továbbá a hal, melyeket nyersen és főve ettek. Egyetlen főző edényük volt az üst (*put*, *saran*). Kedves eledeleknek tekintették a rén- és jávorhájat, továbbá a halzsírt, mely utóbbit nem kanállal (*těji*, *hāla*) merve, hanem halhússal mártogatva ettek. A száraz eledelet (u. m. szárított halat és húst, továbbá a sokféle földi bogyót) nyírhéjből készült változatos alakú és metszésekkel díszített edényekben tartották (*āna* csészeféle edény, *kuč*, *soŋen*, *žaint*, *jiŋet*, *kit* iskátulyaszerű edényeké fedéllel, vagy a nélkül). A kenyér (*iaŋ*) csak idegenből hozott ritka nyalánkságkép volt ismeretes. Áldozatoknál és multságoknál részegítő italok is jártak, melyek minden bizonynyal szintén idegen földről kerültek az osztjákok közé. Ilyenek voltak: a boza (*pusa*), melyet ma rozs- vagy árpalisztból készítenek s hozzá komlós, vagy atragene-füvet vegyítenek. Egy sörféle ital volt a *sar-jiŋk* (vog. *sor-vit*, *sorŋ vit*), mely mellett az énekek rendszeren a méhsört (*mar-jiŋk* „mézvíz“, vog. *marŋ vit*) emlegetik. A méhtenyésztés az ugoroknál ismeretlen s a név eredete után ítélve valószínű, hogy a méhsör zürjén import volt. Másnemű ital volt az *uš-jiŋk*, mely a nyírfa dudorodványának váladéka s gyógyszerül is használatos. Az italokon kívül, mint már említve volt, bódítószerűen használták még a légyölő galócát (*paŋx*) is, melyet szárítva, vagy vízbe mártva és zsírral bekenve ettek.

A fejedelmi méltóság az osztjákoknál örökös volt s a család minden férfi tagjára kiterjedt, úgy hogy egyszerre egy várnak több ura is lehetett: testvérek, unokatestvérek, sőt nagybátya és unokaöcs is együtt. Ez utóbbi esetben a legidősebbet illette a

„városterő“ (*voč-ūχ*) rangja, bár a valóságban nem mindenkor ő gyakorolta a legfőbb hatalmat. A fejedelmi családok eredete az énekek korát jóval megelőzi, legalább bennük erre fölvilágosító utalás sehol sem található. Házuk a közemberekétől nagyobb gazdagságával és jobb felszerelésével különbözött; szolgálkat és szolgálkat tarthatnak s módjukban volt, mint ma is az északi osztjakoknál, a többnejűség. A nemzeti egyesülés szükségének érzete soha sem ébredt föl szibériai nyelvrokonainknál; nagyobb veszély esetén legfeljebb néhány szomszéd város ura szövetekezett, a midőn kiki saját hadait vezette. Maga a „király“-féle szó: *χon* (vög. *χq̄n*) tatár eredetű (*khán*), jelölj annak, hogy a tatár hódoltság egyesítette először egy hatalom alatt az összes urali ugorokat.

Háború esetén a fejedelmek mindenekelőtt népgyűlést tartottak, melyen a fegyverfogható férfiak, kiket a fejedelemnek egy szolgálja hívott volt egybe, oly nagy számmal jelentek meg, hogy „mint a sügér és konczerhal a varsában“ úgy szorongtak. Ezen gyűlésen a hangadó szerepet a nép vénei vitték, kik miután az isteneknek áldozatot mutattak be s a fejedelemtől rendezett lakomán a többi néppel együtt jól laktak, ünnepies beszéddel fordultak a fejedelemhez kérve őt, hogy nyilvánítsa ki előttük a gyűlés célját. Ime egy ilyen beszéd mutatványa az énekből:

„Fejedelemnői a mi városunknak, fejedelmei a mi városunknak! Minő tájékára a földnek irányoztatók a ti figyelmeteket. A ti beszédeteknek kezdetét, a ti szavatoknak kezdetét fedjétek fel előttünk; minő vidékére a földnek kívánjátok ti vezetni a nyírott fejű hadfiakat, a nyírott fejű vendégsereget?“

„Mi a Véres-hősnek, *Nāñk-χus* öregnek városába készülődünk, *Nāñk-χus*-nak legifjabb úri leánya kedvéért“ — szólott a legifjabb fejedelmi sarj.

S felelék a nagyszámú öszfűrtös öregek: „A Véres-hősnek. *Nāñk-χus* öregnek városába már sok férfi utazott el. A mint ők vizes kormányú terhes ülő ladikjaikat fölfordították s a darú lábához hasonló villaalakú kikötőrúdhhoz odakötötték, azon módon arasznyira nőtt ki rajta a rénszarvastápláló moh (azaz: odavesztek) is. S újra szólott az ifjú fejedelem: „Mi pedig *Jāvetta-kēte-χuj* („Verő kezű férfi“) hős s a Tjaparbéli nő fiai mindamellett elmegyünk a Véres-hős, *Nāñk-χus* öregnek városába. Hogyha mi fogjuk fölborítani mélyenjáró vizes kormányú utazó ladikunkat s kötjük a daru lábához hasonló villaalakú kikötőrúdhhoz, hogyan történhetnék meg, hogy rajta akár ujjnyira is megnőhessen a rénszarvastápláló moh?!“

A vénnek rendszeren sok mindenféle meggondolni valót találtak a hadjáratban, de elvégre is a fejedelem akarata szerint dőlt el a dolog s megkezdődött a hadszerzés, melynél a háboruba menők számát háromszögű pálczára rovással róták. „S az ifjabbik fejedelem fölkele, egy fahasábot vön elő a tűzhely mögül, három lapot vágott rajta s 150 férfit rótt reá a maga kerületéből s idősbik

fejedelem is fahasábot vön a tűzhely mögül, három lapot vágott rajta s szintén 150 férfit rótt reá a maga vidékéről. „A hol az atya volt alkalmatlan, ott a fiát rótták föl; a hol a fiú volt alkalmatlan, az apát rótták fel. Hol az atyát rótták föl, a fiú sirt; a hol a fiút rótták föl, az atya sirt“. A hadjárat kimenetele a fejedelem személyes tulajdonaitól függött; csak ő volt kellőleg fölszerelve páncélruhával és karddal, a többi népnek nem volt egyebe, mint íjja, nyíla s legfeljebb még bunkója. Hullott is a közönséges nép a fejedelem kardja alatt, mint a kéve s „férfiak és nők összevagdalt tetemeivel beszórt egész terek“ jelezték a végbevitt rettenetes mészárlásokat.

A fejedelemifjak nevelése megfelelő volt későbbi hivatásuknak. Már kora gyermekkortól erejük edzése és mozgási ügyességük fejlesztése volt főfoglalatosságuk. Ezen célokból nagy vadászatokat rendeztek, különösen jávorra és rénszarvasra, gyakorolták magukat a hótalpakon való futásban és nehéz íjjak használatában. Gyakran történik hivatkozás az énekekben a versenyző terekre (*jānttu-çar*, vog. *jonxéné kan*), melyeken a fejedelemfiak egymást páros viaskodásban, futásban, magas és messzeugrásban, czéllövésben, nagy gömböknek lábbal való dobásában s egyéb ügyességekben leküzdeni törekedtek. Erejük fölül is multa nagyban a közönséges emberfiakét. Midőn a házban jártak, „meghajlott alattuk a vastag palló“; „a föld reszketett lépteiknél“; „keresztül lőtték a legvastagabb czédrusfenyőt“; képesek voltak mélyen belevágni az evezőt a kemény földbe; midőn eveztek oly hullámok támadtak, hogy „mind a nyelma- s tokhalak a szárazra vetődtek“. Érdekes, hogy miképpen jellemzi az ének egy *Salzan* nevű hősnek futó ügyességét, melyet ez ellenségeinek akkép mutatott be, hogy egy evezőt kötött hosszú szíjjal derekára. Kezdetben az evező a földön csuszott a futó hős után, azután a futás nagy sebessége miatt a levegőben vízszintesen kezdett iebegni; végül a futás gyorsága annyira fokozódott, hogy az evező tetőirányosan állott a hős feje fölött.

Kiváló testi erejük s bámulatos tetteik okozhatták, hogy a nép őket égből alábecsátott isteni eredetű lényeknek kezdte tekinteni s hogy bálványok képében imádja őket ma is. Rendkívüliek voltak lelki tulajdonságaik is. Az adott szó, vagy eskü (*nuf, šar*) szent volt előttük, melyet soha meg nem szegtek. Alattvalóik iránt nagylelkűek és kegyelmesek voltak s gyöngéd ragaszkodással szerették különösen hozzátartozóikat. Testvérek, vagy rokonok közt ritkán volt versengés hatalom, vagy birtok miatt. Ha valamelyikük a háborúban elesett nagy gyászszal, siratták s fogadást, tettek, hogy megbosszulják kiontott vérét, még ha maguknak is életükbe kerül. A vérbosszú kötelessége kiterjedt az unókákra és dédunókákra is valószínűleg azon hiedelemnél fogva, hogy a halott szelleme mindaddig kínlódik, míg ellensége vérén nyugalmat meg nem váltják. A fejedelemhősöknek tulajdonítja a hagyomány a fönmaradt énekek szerzését is. Midőn a hős visszatért

harcaiból a maga és rokonsága dicső tetteit énekbe foglalta, melyet aztán megtanultak s átörököltettek a későbbi nemzedékek. S a hagyomány e közlését alapján hitelesnek kell elismernünk, különösen ha meggondoljuk, hogy mai nap is minden kiváló éjszaki vogul ember, férfi úgy mint nő, éneken örökíti meg élete kiválóbb eseményeit s hogy Regulynak is, nekem is nagy számban volt módunk ilyen „életrajzi éneket“ följegyezni még rég elhunytakról is. Megerősíti a hagyomány felfogását az is, hogy az énekekben a hősök mind első személyben beszélnek magukról; bár viszont kétségtelen, hogy az énekek mai alakjából sok vonás, valamint különösen a régi fejedelmek bálványainak tiszteletét leíró részek nem származhattak maguktól az ének hőseitől.

A had viselés lefolyására nézve a következőleg tájékoztatnak bennünket az énekek. Az elindulás napján már kora hajnalban készen állott a sereg a fölszerelt szánakkal, illetőleg nyáron a ladikokkal, melyek közül néhány, ha a hadjárat feleségszerzés céljából történt, dúsan meg volt rakva nászajándéknak szánt tárgyakkal, jelesen vászon- és posztógöngyölegekkel, selyemmel, ezüstneműekkel stb. Mielőtt útnak eredtek volna a fejedelem hétszer meghajlott „az isten képét viselő szent fa“ (*türum vānmap jemēñ juχ*), azaz a bálványoszlop előtt. Eztán a kíséretet alkotó vének háromszor fölkiáltottak ég felé, mint az ének mondja: „A hadfiak elválását megillető hangos kiáltást kiáltának: Alacsony fának tetejéig, magas fának középeig ért e kiáltás. Második kiáltást kiáltának; a tarka felhők útjáig ért. Harmadik kiáltást kiáltának; az Aranyos-Fényhez, az Atyához (t. i. az égbe) ért föl az.“ — „Elindulunk immár“ így hangzott a bizalommal teli válasz „hadfiainkkal, a nyírott fejű nászsereggel; az Aranyos-Fényhez, a mi Atyánkhoz hatott föl a ti kiáltásotok; nem fog bennünket érni a leveretés és halál napja.“ Most sebes távozással megindult a had. Ha magas földnyelvek előtt haladtak el, az ott lakó nép, áldozati állatokkal és csemegés csészékkel kedveskedett nekik, mintha istenek volnának. Itt-ott maguk is kikötöttek, hogy a helyi isteneknek áldozva „háti erőt és mellerőt“ könyörögjenek s egyszersmind az úti fáradságtól megpihenjenek. Midőn eljutottak célpontjukhoz, fogadtatásuk, ha a nőszerzés célja volt sejtethető, nem mindenkor volt ellenséges jellegű. Gyakran egész békés úton létrejött az egyesség s akkor mindkét fél emberei nagy lakodalommal ünnepelték az örömdetes eseményt. De igen közönséges eset volt az, hogy a kardnak kellett döntenie a felek között elannyira, hogy az énekekben *moj* „lakodalom, vendég-ég“ és *tat* „háború“ úgyszintén *moj-χoj* „nász-ember“ és *tat-χoj* „hadi ember“ egymás mellett szereplő szinonim kifejezések. Természetesen a harcz nem mindjárt a megérkezéskor tört ki. A vendégfogadók legalább látszatát igyekeztek megtartani a vendégszeretetnek. Midőn a fejedelmek „messzelátó szemei és érzékeny hallású fülei“ a vendégek közeledtét észrevették, nyáron elibük mentek a kikötő-

höz; azonban a vendégségbe jövők nem kötöttek ki azonnal, hanem mintegy nyíllövésnyi távolságra megállottak a ladikokkal s itt mindenféle ügyes evezési mutatványokkal, vidraszerű forgásokkal, magas- és mély hangú füttyökkel jelezték előre kiválóságukat. Egyszerre a fejedelemfi egy nyilat leszurva a folyó közepéről pőről a partra ugrott. Miután az egész nép rendje és módja szerint kikötött, a vendégfogadó fejedelem a násznépnek a város tanácsházát szokta átengedni, hol szolgálókat és szolgálókat bocsátott rendelkezésükre s töle telhetőleg megvendégelte őket. Mind e szíves fogadtatás mellett mindkét fél erős bizalmatlansággal kísérte egymás mozdulatát s egész éjjel örök virrasztottak a táborokban.

A harc módja a különféle alkalmak szerint változó volt. Kiszámú ellenségre az osztjakok hirtelen rárohantak egész felhőket röpítve feléje nyilakból. Ha ilyenkor a támadást visszaverték ugyanazt tették gyalog szerrel, mit e régi lovas magyarok, hogy t. i. visszafelé vonúlva szétfutottak s aztán megint egyesülve újból kezdték a támadást. Ha az ellenfél erős volt, nem bocsátkoztak nyílt harcba, hanem kellő alkalmat vártak, hogy váratlanul meglephessék. E végből kémeket alkalmaztak, kiknek feladata volt az ellenfél mozdulatait és állapotát folyton őrszemmél kísérni. Ha az alkalom megjött a legnagyobb óvatossággal és csöndben közelebb lopózkodtak s vagy vérontást kezdték. Erre természetesen el lehetett készülni a másik tábor is, mely állandó őrséget tartva esetleg mindjárt a harc kezdetén csúfosan visszaverhette a támadókat. A harc rendesen nyilazással kezdődött, miközben mind közelebb jöttek egymáshoz a felek s a kézi tusa vette kezdetét. Igen bajos volt a kardjával rakás számra pusztító páncélruhas fejedelem leküzdése, mi csak akkor volt lehetséges, ha emez a viaskodásban kifáradva szabadabb lélekzetvétel végett kissé levette arczáról páncélleplett s a jól célzott nyíl ezen helyen találhatta. Ezt tudva a páncélruhas vitéz ameddig csak birta visszatartotta magát a pihenéstől s le nem vetette „lélekmentő öltözkét.“ A harcosok ilyenkor nagy hőségért szoktak imádkozni, mely ha beállott, a vitéz mégis kénytelen lett legalább rövid időre megszabadítani magát terhes viseletétől. Természetes, hogy ezen esetben kétszeres volt óvatossága; az ének szerint egy ízben úgy került ki ily alkalommal a fejedelem a biztos halált, hogy meghallva az ijj idegének pattanását lekapta fejét, máskor pedig, hogy fölugrott. Ha a támadott fél várban kereste védelmét, mindenképpen megakadályozására igyekezett az ellenség közeledtének. E célból magas őrtornyokat állítottak az ellenség megfigyelésére s hogy a folyón se közeledhessenek észrevétel nélkül, annak felszínén drótot, vagy zsineget húztak át, melynek vége fölvezetett a várba s ha az ellenséges csónak neki vágódott, esetleg csengtyűvel adott jelt a benne őrködőknek. A vízi művek megrojtására különböző helyeken rézsútosan hegyes karókat vertek a vízbe, melyek a neki rohanó könnyebb ladikokat kilyukasztották

s az erősebbeket is megrongálták. Ha az ellenfél a várig jutott, két mód volt a bevételére: megrohanás, vagy kiéheztetés. Az előbbi főleg akkor volt tanácsos, ha a várban levők gyöngék voltak. Ilyenkor a támadók neki rohantak a vár czölöpzetének s fejszékkel vagdosni kezdték, miközben a védelem a heves nyílzáson kívül abból állott, hogy a várfalat bontókra nehéz gerendákat bocsátottak, mely nemcsak hogy a falnál levőket ütötte agyon, hanem legurulva a kapaszkodókat is a mélységbe taszította. Kedvező alkalommal kirohanások is történtek, a midőn a gyöngébb támadó fél futásban keresett menedéket. Ha a várbeli nép nagyobb erejétől lehetett tartani, az ostrom a kiéheztetésre fektette a fősúlyt, mi annál könnyebb volt, minthogy a hirtelen meglepett osztyák várak rendesen nem voltak elkészülve háborúra s eleség nem mindig volt kellő készletben. Ilyenkor a hadi taktikának egyik ténye az volt, hogy az ellenség elrejtőzve annak látszatát költötte, mintha elvonúlt volna a falak mögül, mire a kiéheztetett várnép kimerészkedett a falak közül s áldozatul esett a lesből előrohanó ellenfélnek.

Az osztyák föld legfélelmesebb ellenségei a régi korban a szamójedok voltak, kik 200—300 főnyi csapatokban kalandozva hirtelen megrohanták a védtelen helyeket s mindenfélét összerabolva, nőket és gyermekeket is elhurczoltak s elhajtották a rénnyájakat. Különösen könnyű dolog volt ez télen, a midőn a befagyott folyókon és tavakon az utak megnyitak s a rablócsapatok minden nehézség nélkül menekülhettek gyers réneiken igen messze fekvő tundra vidéki hazájukba. A várak ostromlása sem volt nehéz dolog számukra, mert ők rénekkel járván, rövid idő alatt éhinségbe juttatták a körülzárt várbelieket, kik támadást nem is sejtve, semmiképen arra elkészülve nem voltak.

A háboru rendes vége az egyik fél tökéletes pusztulása volt. A győző fejedelem diadalmi jelül fejbőrét (*ūx-sox*) szokta venni ellenfelének s vannak határozott nyomok arra is, hogy megette szívét azon hitben, hogy ezzel emennek ereje átszarmazik hozzá. Ugyan ily szokásról Regino is beszél a régi magyarokra vonatkozólag. — Voltak esetek a kegyelemre is, midőn t. i. a legyőzött fejedelem térdre hullott s rimáncodva könyörgött életéért. Ilyenkor nagy békeáldomást ittak a fejedelmek, melyen résztvettek megmaradt emberei is s a legjobb barátság jelei mellett történt az elválás. Ha a két hős közül egyik sem győzhette le teljesen a másikat, esküt szoktak egymásnak tenni, hogy soha az életben egymás ellen hadakozni nem fognak „s ha valaki ezen esküt közülünk megszegi“ — így mondták — „hadd húzzák le annak bőréről bűvármadár tolla módjára ragyogó fejét!“ Az eskü megerősítésére csukaorrot és tüzet csókoltak, valószínűleg annak jeléül, hogy annak tetemét eméssze el a vízben élő csuka, vagy a tűz. Gyakorlatban lehetett a medveeskü is, amidőn t. i. a medve orrába

eágva mondták el magukra az átkot, hogy esküszegés esetén az vskühalló medve álljon bosszút rajtuk.

Erdekes rajzát nyújtja P. könyve a régi osztják társadalombeli nőnek helyzetéről is, melyre nézve az énekek főképp a férjhezmenés korát illetőleg nyújtanak becses adatokat. Hogyha a leány fölserdült, eltávolították a felnőtt férfiak tekintete elől. Ettől fogva a nő csaknem vén koráig elzárkózott életet élt. Részére a házban egy külön rekesz állott rendelkezésre, mely előtt épügy, mint mai napság is éjszakai, gyakran értékes, mindenféle ékítményekkel, esetleg csengőkkel megrakott kárpit (*saj*) függött. Hogyha a nőnek az ucczán kellett megjelenie, valószínűleg már a régi korban is elfedte arcát a férfiak előtt; csak az alsóbb társadalmi osztály nője tehetett túl ezen az elemi illemszabályon. Otthon főfoglalatosága a főzés mellett a varrás volt: a nőnek ebbeli ügyességéről gyakran szólnak magasztalólag az énekek. „A keze ügyes, újjainak végeiben tűt tartó leányzó“ fejedelmi kisasszonynak is jelzője. Az érdemek között azonban mindenesetre legfőbb szerepű volt a szépség. „A madárjáró déli vidék emberének leányaihoz hasonlatos aranyos szemű, szemöldökös fejedelmi nő (*mordu-méj-voj sorni sém xutmet naj*)“ ilyen szavakkal ecseteli az osztják népének lelkesedése hősnőjét, kinek leírásához másszor a „fölkelő naptól“ s „az égen ragyogó holdtól“ is szokta kölcsönözni színeit. A szépséget diszes ruhák és ékszerek tették még feltünőbbé. Egy medvénekben egy tánczó nő öltözkékének leírásában szó van „evet bundájához hasonlatos lágyságú posztókőpenyeről (*tańkem punu sėkėń nuj*)“, „evet karmához hasonlatos drágakövekkel himzett csizmáiról (*tańkem kunža keveń nır*)“, „tollas állat himzésű ingéről (*tejet-voje xanžeń jırnas*)“, s „erdei állat himzésű kendőjéről (*oreń-voje xanžeń tıxat*)“. Nem volt ritka a selyemből (*jermak*) és damasztból (*xamxa*) készült ruha sem.

A házasságkötésnél igen mellékes volt a leány és anya véleménye; a földolog volt, hogy a vőlegény (*veń-voj*) az apával, illetőleg ha ez már nem élt, a legidősebb fítestvérrel, vagy nagybátyával jöjjön rendbe a menyasszonyért (*meń-neń*) adandó ár (*tun*) ügyében. Ennek mennyisége a menyasszony rangja és jeleségei szerint változott. Rendes tárgyai voltak: rénszarvasok, fegyverek, üstök, posztó- és selyemgöngyölegek, valamint kész ruhák, továbbá ékszerek a fejedelmi családoknál még jobbágyok. Házaságot csak különböző nemzetségekből valók s egyazon ranguak köthettek; megszégyenítő volt, ha fejedelmi leánynak közemberhez kellett mennie, vagy ha fejedelem közember leányára szorult. Mint említettük, a vőlegény rendesen nagy nász néppel, vagy igazabban haddal (*maj*) jelent meg a leányos háznál, kik közül 2—3 a közeli rokonságból a követ (*vort-xu*) szerepét gyakorolta. Ezek érthető okokból nagy botokkal fölszerelve a menyasszony-ár fölötti alkuvásban jártak közbe. Ilyen alkuvásra még akkor is szükséges volt, ha a menyasszony atyja teljesen bele volt nyu-

godva a házasságba; mert a menyasszony méltósága kívánta meg, hogy az atya ne mutassa különös készségét leánya kiadására. E miatt a leányos atya rendszeren az első két követet alig fogadta s csak a harmadikkal állott komolyan szóba. Ezt is előbb mindenféle ravaszsággal és álokokkal lebeszélni igyekezett szándékáról s csak miután tapasztalta, hogy semmiképpen sem akar tágitani, nyilvánította ki előtte követelését, mely aztán rendszerint oly nagy volt, hogy még sok üzenetváltásra volt szükség, míg a felek kölcsönösen megegyeztek. Ha az üzenetváltások nem vezettek eredményre, a kard döntötte el a kérdést.

Találó képét mutatja elének a leánykérési eljárásnak az az ének, mely *Jávetta-kétpe-chuj* fejedelemhős fiainak hőslését tárgyalja *Nank-zuśnál* a „Véres hősnél“. Midőn hajnallott, a két leánykérőbe jött fejedelemfi előhívtak egyet a helybeli férfiak s egyet a maguk emberei közül. kik nevükben hírt vivének Nankchusnak mondván. „A te legifjabb úri leányodat illetőleg minő üzeneted van, minő szavad van? Ezt az üzeneted, ezt a szavad mondd ki nekünk nyiltan!“ Az öreg ült, ült, végre így felelt: „Nankchusnak, az öreg hősnek legifjabb leányát a porlékony testü szűzet én régóta eltemettem tiszta ruhákban oly távoli vidéken, hogy még az erdei vadnak sem futja ki ereje, hogy oda eljusson. Ki viheti el onnan hozzátok az én üzenetem, az én szavam s a ti üzeneteket, a ti szavakat ki hozhatja el hozzám? Ezt a beszédet, ezeket a szavakat vigyétek meg nekik!“ A követek visszatértek s így szólának: „Nankchus, a Véres hős legifjabb leányának porlékony testét már régóta eltemették tiszta ruhákban.“

A fejedelemfiak visszafelelének: „Hogyha az ő porlékony testét eltemette tiszta ruhákban, akkor adjanak velünk tíz embert lapáttal és tíz embert fejszével, hogy őt kiáshassuk. Az ő számára hozott aranyat és ezüstöt a neki szánt selymet és damasztot elébe akarjuk helyezni. Azután hadd pusztúljanak tovább az ő ezer csontjának jeles izei azon módon, mint őket anyja szülte. Ezt az üzenetet vigyétek a Véres-hősnek, Nankchus-öregnek!“

Midőn a követek az öregnek a hozott üzenetet előadták, az ismét hosszú ideig ült, ült, végre megszólalt: „Nankchus-hősnek legifjabb úri leánya még anyai emlőt szopik“. Erre megint a következő válasz érkezett: „A mi Jávetta-kétpe-chuj atyánk városában sok őszfejú asszonyunk van nekünk, sok fehérfejú asszonyunk van nekünk, hadd szopjon ő ott tejet emlőből!“ Az öreg további válasza: „Nankchus-öreg legifjabb úri leányának növekedő keze íze még nem nőtt meg, növekedő lába íze még nem nőtt meg“. De erre is megadták feleletüket a fejedelemfiak: „Az ő növekedő keze ízét magunk növesztjük meg, az ő növekedő lába ízét magunk növesztjük meg“. — Látva a kérők ily határozottságát végre az öreg látszólag enged, meghívja beszélgetésre a fejedelemfiakat, miközben azonban rendeletet ad népének, hogy gyülekezzenek s ne engedjék őket házába. Ezek azonban karddal

törnek maguknak utat. A menyasszony atyja most őket átöleli, fogadja, csakhamar megegyeznek az árban s nagy lakodalmat csapnak.

Midőn a nép a mulatságot megelégte, a vőlegény odamegy a menyasszonyt rejtő kárpitos szobarekeszhez, arany- és ezüst-pénzeket ad az ott örökdő öregasszonynak, mire ez eltávozik s az ifjúpár egyedül marad. A menyasszonyt azonban hidegen hagyják kedveskedései. A vőlegény erre haragjában avval fenyegeti hölgyét, hogy rögtön ketté szeli, mire emez fölfedi előtte a titkot, hogy ő „közönséges kendőt, közönséges lábbelit viselő nő“, azaz egyszerű jobbágy-leány, míg a valódi menyasszonyt, a fejedelmi leányt az öreg egy héttel ezelőtt egy szamojéd hősnek adta odta még pedig minden menyasszonyi-ár nélkül. A vőlegény háborog s reggelre elhatározzák, hogy utána kelnek a szamojéd seregnek. a menyasszony atyját meg avval fenyegetik, hogy visszatérő útban feldúlják városát.

Az itt elbeszélt eset, hogy t. i. már minden feltétel megállapítása s a kölcsönös megegyezés után is a leányos atya valami furfangos módon kijátszsa a vőlegényt, nem volt éppen nagy ritkaság. Megesett, hogy a kért leány helyett egy idegent s esetleg rútat, vagy öreget helyeztek a menyasszonyi rekeszbe. Az egyik énekben a menyasszony atyjának még a lakodalom után is akadt követelni valója; a mennyiben t. i. midőn a fiatal pár már távozni készült, eszébe jutott, hogy vejétől még egy arany pánczélsruhát is kicsikarjon; mire azonban emez böszön visszafelelt: „jelen voltam 177 lakodalmon, de sehol sem követeltek aranyos, ragyogó pánczélsruhát. Keljünk hát harcra fejszével és karddal!“

Bár a leány nem volt ura a maga sorsának, mégis mindent elkövetett, hogy azé lehessen, kit szíve magának kiválasztott. E tekintetben is tanulságos részleteket tartalmaz a fönt idézett ének. Midőn a vitézek a szamojédek üldözésére útra keltek, a folyópart fővenyében ezt írva találták: „A szamojéd föld nagyszámú férfiaihoz vittek el engem, kezeimet törvén, lábaimat törvén. Ha Jávettakêtpe-chuj hős fiai ideérkeznek, ne késsenek soká, mialatt felforr a forró üst. mialatt kész a hosszú idejű üst fővése, jőjjenek!“ A szamojédek az út közelében, az erdőben nyugovóra tértek. A szamojéd-hős ifjú nejével egy hálósátorba (*ūdap*) rejtőzik. Az üldöző ifjú ezt észrevevén a sátor közelébe lopózkodik s ott hallja mint küzd kedvese rablójával: „Hogy úgy legyen, mint anyám szült, nem engedem leoldanod leányi övemét e sötét erdővadonban. Ha majd megérkezünk a szent városba, a szamojéd férfiak lakóhelyére, ott oldd meg az én leányi övem! A nagyszámú összefű, fehérfejjű asszonyok hadd hozzanak elem habzó száju csészéket s ezüst- és aranypénzeket adjanak nekem!“ A szamojéd nem enged. Mialatt így küzdenek, megjelenik a mentő ifjú, egy ütessel lehasítja a szamojéd két lábát térdben s menyasszonyát kiszabadítja.

Ha háborura került a sor, a menyasszony, a mennyiben a

kérő kedvére volt, igyekezet könyörületre hangolni a győzöt s evvel megmenteni atyja, illetőleg völegénye életét. Midőn a többször idézett énekben a nászba jött fejedelem ifjak egyike Nankchus öreget levágni készül odalép hozzája a leány s átkarolva kezét, lábát így könyörög: „Fia Jávetta-Kétpe-chuj hősnek és a Tapar városbeii aszszonynak, óh én sógorom! Habár nem tápláltalak tejjel az én emlőmből, mondanék neked egy szót, vagy kettőt, hallgass meg engem, hisz lásd én is hősök és fejedelmek nemzetségéből származom. Ha te elmegy városodba s rajt d a te érczczifraságokkal és gyöngyökkel ékesített ruhád elnyüvődik, hogyha te lehúzod az én atyámról és bátyámról az ő buvármadar tollakép fénylő fejbőrüket s engemet végképpen árvává teszel, ki fogja felöltöztetni a te 300 hadfiad drága ruhákba s drága lábbelibe, hogy felöltözhessem menyasszonyhoz illőn, ki ad majd nekem ruhát?!“ S a gyöngéd szavaknak meg volt a maguk hatása, a fejedelem-ifju fölemelte az előtte térdeplő vitézeket, megölelte őket e szent volt a béke.

A férje házába térő menyasszonyt atyja kelengyével szokta megajándékozni, mely változott a család előkelősége szerint. Midőn a búcsú napja érkezett Nankchus leánya haját czibálva levetette magát az atyai ház deszkás pallójára s így szólott: „Atyuskám, én most idegen tájéknak táplálékos vizeihez, idegen tájéknak halas vizeihez készülök. Fiaik és leányok anyja leszek. Ha elérkezem a Jávetta-Kétpe-chuj hősök városába az őszhaju nők, a fehérhajú vénék kérdezni fognak engem: Legifjabb leánya Nankchus fejedelemnek, menyecske, mit hoztál te az atyai házból? Atyuskám, mit adjak én akkor elő? Adj nekem egy ezüstlapot, mely alatt 300 ember elrejtőzhetik; akkor útnak eredek; ha nem adsz, nem eredek útnak; hadd vágjanak engem ketté s usszam véremlen!“ Ezek a szavak meghatották az atyát s e kívánata teljesítésén kívül még egy 300 személyre való hétfüles rézüsttel is megajándékozta.

Megérkezve a férj házába itt is nagy lakodalmat tartottak. A menyasszony fogadása igen szíves volt. Az idősebb asszonyok, köztük az anyós mindenféle módon kedveskedni igyekeztek neki: ajándékokkal halmozták el s kedves ételekkel vendégelték, míg végre napok múltával az élet folyása rendes medrébe tért.

Munkácsi Bernát.

Néger népmesék.

Az afrikai négerek népköltészetéből eddig csak négy gyűjtemény jelent meg, Callawaytól a zulusok, Thealtól a kaffirok, Kölletől a bornuiak és Schöntől a hausszákok elbeszélési után. Mindezek a gyűjtemények azonban csak egy pár darabot tartalmaznak, úgy, hogy valóságos irodalmi nyereségnek lehet tartani Chatelain Heli szép gyűjteményét, ki 50 néger népmesét és elbeszélést gyűjtött össze Angolában.

Angola a Kongo alatt fekszik Délnyugat-Afrikában s benne van az a terület is, hol Magyar László élt és működött. A portugál hatóság alatt álló ország területe 1,250.000 km.², tehát körülbelül négyszer akkora, mint Magyarország. Alacsony parti része homokos sivatag, de benseje pompás hegyvidék gazdag növényzettel. Különösen a Kongo és Kunene közt elterülő 1—2000 méter magas fennsík jövőben, ha az európai elem számosabb lesz, valószínűleg gazdag és művelt vidékké válik. Jelenleg, bár a portugálok már századok óta laknak itt és 1887. óta vasutjaik is vannak, jótórmán csak a tengerparti kikötő városokban laknak európai emberek, mintegy öt ezren, különösen San Paolo de Loanda, Benguella, Ambriz és Mosszamedesz városokban, a belföldön nevezetesebbek San Salvador és Kakonda. Az országnak, avagy helyesebben területnek 4—5 millió lakosa természetesen, mint Afrika nagy részében, igen sok apró törzsre oszlik, de a nagyobb rész a bunda néphez tartozik. Ennek a népnek nyelvén, a ki-mbundu nyelven elmondott nyelvemlékeket és meséket gyűjtötte össze Chatelain, ki 1885 óta egész a legutóbbi időig kevés megszakítással köztük tartózkodott, kezdetben mint misszionárius s 1891 óta, mint az amerikai Egyesült-Államok kereskedelmi ügynöke Chatelain írta meg az első ki-mbundu nyelvtant is, mely nyomtatásban megjelent s melyet ő alaposan ismer.

A nagy érdekű gyűjtemény az amerikai „Folklore Society” kiadásában jelent meg ily czímmel: *Folktales of Angola. Fifty tales, with Ki-mbundu text, literal english translation, introduction and notes. Collected and edited by Heli Chatelain, late U. S. Commercial agent at Loanda, West-Africa. Boston and New-York. 1894.* (Kapható Lipcsében is Koehler antiquariumban, Universitätsstrasse 26.)

Chatelain állítása szerint a néger néphagyományok között kétségtelen rokonság van, mely közös eredetre mutat s az ázsiai mondákkal is meglepően egyezik. Maguk a benszülöttek folklóre tárgyaikban Angolában 6 csoportot szoktak megkülönböztetni. Az első csoport (*mi-soso*) hagyományos képzeleti tárgyakat és meséket tartalmaz, melyek bevezetése és vége megállapított formulák szerint történik. Második csoportba tartoznak azok a történeti adomák (*maka*), melyeket igazaknak tartanak. A harmadik csoport történeti emlékek (*ma-lunda*, vagy *mi-sendu*), melyek egyes törzsek multjára vonatkoznak s államtitkoknak tartanak, úgy hogy a plebejusok alig tudnak valamit belőle. A negyedik csoport a példabeszédek (*ji-sabu*), vagy ehhez hasonló adomák. Ötödik csoport a dalok (*mi-imbu*). Az afrikai négerek, még a gyermekek is, nagyon szeretnek versben rögtönözni. Rímeket alig használnak, a verset az alliteráció, rithmus és parallelismus pótolják. Hatodik csoport a találós mesék (*ji-non-gonongo*), melyek kezdete és vége, épen úgy, mint a rendes meséknél, megállapított formulákhoz van kötve.

Mint minden népnél, az angolai folklóreban is nagy szerepe van az állatoknak, melyek minden tekintetben az emberi társadalom analógiája szerint osztályoztatnak. A teremtes királya szerintük az elefánt, mint az ehető vadállatok leghatalmasabbika, a mese szerint ő a bölcsesség és erő mintaképe. Az oroszlán a vadállatok főnöke s az elefánt legfőbb vazallusa, de sem nem bölcs, sem nem nemes jellem. A tollas világ feje a sas, a házi állatoké a bika; a róka és sakál ravaszok; a párducz vérengző, de buta; ellenkezőleg a nyúl és tengeri nyúl híresek eszességükről és ügyességükről; a kutya pedig minden haszontalan és megvetésre méltó dolognak képviselője.

Chatelain meséi közül közlünk kettőt (XXV. és XXVIII. számukat), melyek a bundanégerék gondolkozásmódját jellemzik s magukban is érdekes adatok arra nézve, hogy miként képzei egy naiv műveletlen nép, hogyan lehet ügyességgel és fortélylallyal győzni a hatalmasokkal szemben.

A nyúl és a párducz. A nyúl összehajtotta hosszú kosarát és így szólt: „Elmegyek füvet szedni a mezőre:

Elment; megérkezett az út közepére. Találkozott párducz úrral. Párducz úr mondta: „Te, nyúl, te merész vagy; ez a nagy kosár itt, — mit csinálsz vele?” A nyúl mondta: „Lord (uram), egy kis füvet és hajtást akarok gyűjteni a mezőn”. Párducz úr mondja: „Igazán te, ez a kosár nagyobb, mint te, ha tele lesz füvel, hogyan viszed el?” A nyúl mondja: „Lord, még ha te magad vagy is, képes vagyok téged elvinni”. Párducz úr mondja: „Te, nyúl, dicsekedő vagy. Ha nem viszel el engem, mit csináljak veled?” A nyúl mondja: „Lord, verj meg engem!”

Párducz úr bemegy a kosárba. A nyúl mondja: „Lord, ha meghúszom a kosár fonálát, ne kiált: de vigyázz, ne essél a földre”. Párducz úr mondja: „Jól van”.

A nyúl vesz egy kötelet s ezt mondja párducz úrnak: „Lord, nyújtsd ki jól (magadat)”. Párducz úr kiterpeszkedik, a nyúl megkötí. Előveszi baltáját övéből; reá üt párducz úr fejére. Párducz úr szól: „Te, nyúl, hogy mersz velem bántani?” A nyúl mondja: „Te gyűlölsz minket”. A nyúl ismét megüti; párducz úr meghal.

A nyúl megnyúzta: visszatért házába. Megette ételét, jól él.

Elmondtam a kis történetet. Végeztam.

Az elefánt és a béka. Sokszor beszéltem az elefánt úrról és a béka úrról, kik egy házhoz jártak udvarolni.

Egyszer béka úr beszélt elefánt úr kedvesével mondván „Elefánt úr lovam”. Elefánt úr, mikor este eljött, akkor a leányok szóltak hozzá, mondván: „Te béka úr lova vagy”.

Elefánt úr ekkor elment béka úrékhoz mondván: „Te mondtad szeretőmnek, hogy én a te lovad vagyok”. Béka úr szőllöt, mondván: „Nem, én nem mondtam úgy”. Együtt mentek el felkeresni elefánt úr szeretőjét.

Útközben béka úr így szól elefánt úrnak mondván: „Nagypapa, nem bírok menni. Eressz fel hátadra!” Elefánt úr mondá: „Menj fel, unokám”. Béka úr fel is ment.

Egy idő múlva azt mondta elefánt úrnak: „Nagypapa, majdnem leestem. Engedd meg, hogy egy kis kötelet kössek szádba”. Elefánt úr megengedte. Béka úr azután megtette, amit kért.

Ismét egy kis idő múlva így szól elefánt úrhoz: „Engedj letépnem egy zöld galyat, hogy elkeressem rólad a legyeket”. Elefánt úr így szólt: „Jól van”. Ekkor letörte a galyat.

Mikor már majdnem elérkeztek a leányok meglátták őket s elmentek, hogy velük találkozzanak, felkiáltottak mondván: „Elefánt úr, valóban te vagy a lova béka úrnak”.

A „Bulletin of the american geogr. Society” XXVI. köt. 2. száma után.

György Aladár.

III.

Westermarck E. Geschichte der menschlichen Ehe. Einzig autorisierte deutsche Ausgabe. Aus dem Englischen von L. Katscher und R. Grazer. Bevorwortet von R. A. Wallace Jena 1893., H. Costenoble LIV. 589 lap. — Wertermarck, ki a helsingforszi egyetem egyik kiváló tanára, eredetileg angolul írta művét, melyet aztán két hazánkfia németre lefordított. Szerző 24 fejezetben tárgyalja: a házasság keletkezését, az ember párosodási évadját az őskorban; a házasság keletkezésének idejét, a promiscuitást, a nős és nőtlen életet, a leány megkérését, a vonzalom fölkelésére használt eszközö-

ket, a választás szabadságát, nőrablást, nővásárlást, házassági és lakodalmi szokásokat stb. stb. A mit szerző initt-amott a matriarchatusról felemlít, azt egész terjedelmében nem fogadhatjuk el. Tény, hogy még manapság is a legtöbb primitív népnél a matriarchatus, s nem a patriarchatus létezik. S hogy civilizált népeknél is hajdan így volt, arra utal pl. cigányaink azon szokása, hogy a férj neje nemzetségsége házasságát s elválását azon nemzetségi kötelékéből, melyhez születése folytán tartozik. Némely erdélyi magyar és oláh községekben szintén az előfordul, a szokás, hogy a férj neje családi nevét veszi fel, mely szokásról az „Erdély“ cz. lap első évfolyamában néhány hazai tudós csodálkozva tesz említést, holott ez nem egyéb, mint a régente általánosan elterjedt matriarchatus utolsó foszlánya. Téves Westermarck azon felfogása is, mely szerint a közeli rokonok közt való nemi viszony tilalma csak azon oknál fogva áll, mert az ember „ösztöne irtózik ilyen viszonytól“. Ezen „irtózás“ csak azon oknál fogva áll fenn, mert így tanították régi idők óta; az iratlan törvény úgyszólván ösztönné vált; vagy a mint már Plátó mondja: „ez az iratlan törvény meglehetősen megóvjá a szülőket gyermekeikkel, a testvéreket egymással való vérfertőzéstől és most már az emberekben alig támad vágy az ilyen nemi viszonyra“. Későbbi időben, midőn a nő a férjtől vásároltatott és megvásárolható tárgy gyanánt szerepelt, a szülők érdekében volt, hogy leányukat lehetőleg mindaddig megóvják a nemi viszonytól, míg el nem adják. Csakis e két helyreigazításra szorúl ezen valóban nagybecsű munka. Ki kulturtörténelemmel vagy pedig a házassági szokások gyűjtésével foglalkozik, a finn tudós ezen kiváló művét nem nélkülözheti.

Wislocki Henrik.

Jelentések a M. N. Muzeum Néprajzi Osztályának állapotáról.

A M. N. Muzeum igazgatósága f. év áprilisában megbizta dr. Jankó Jánost a Néprajzi Osztály vezetésével, valamint a gyűjtemények rendezésével. A lefolyt három hó munkásságáról a következőket jelentette:

Az 1894. április 1-től június 31-ig terjedő évnegyedről.

„Miután a nagym. vallás és közoktatásügyi m. kir. Minister ur főnökömet, nagyságos Xántus János igazgató ör urat a Deák-szoba felügyelete alól felmenteni s azzal Dr. Krenner József igazgató ör urat megbízni kegyeskedett, április hóban a Deák-szobát leltár alapján Krenner J. ig.-ör urnak átadtam s az átadásról és átvételről jegyzőkönyv állíttattott ki, melyet mindketten aláírva, annak idején az igazgatóságnak beterjesztettünk.

Főmunkám volt a Néprajzi osztály magyar csoportjának rendezése; az összes magyar anyag ma rendezve és felállítva, a szükséges nyomtatványokkal és irásokkal ellátva helyiségünk 2 utcái és 3 udvari szobáját tölti be. A rendezés összes költségei 25 frtra ruktak.

Eleget tettem a tekintetes Igazgatóság azon utasításának is, mely a Herman Ottó-féle halászi gyűjteményre vonatkozott: ezt az állatkertből helyiségünkbe szállítottam, leltároztam, a tárgyakat új kettős számozással és felirásokkal láttam el s az így rendezett gyűjteményt a magyar csoportba beosztottam. A tek. igazgatóság birja nagyságos Herman Ottó, orsz.-gyűl. képviselő ur ígéretét, hogy a konstatált hiányokat lehetőleg pótolni s a meg nem határozott tárgyakat determinálni fogja.

Sok munkát adott a Fenichel-féle uj-guineai gyűjtemény, melyet a vallás és közoktatásügyi m. kir. Minister ő nmsága az osztály számára megvásárolt; ennek átvétele céljából Berlinbe utaztam, majd visszatérván a gyűjteménnyel, azt kicsomagoltam, ideiglenesen elhelyeztem, leltároztam úgy, a mint az a becslés megejtésére szükséges. E gyűjtemény 3277 tárgyból áll.

A szaporulatot a következő számok tüntetik fel: Midőn az osztály

vezetését átvettem, volt a Néprajzi Osztályban 5622 leltározott tárgy, jelenleg leltározva van 6018 tárgy, ideiglenesen leltározva a Herman Ottó-féle gyűjteményből 69 tárgy és a Fenichel-gyűjtemény 3277 tárgya; van összesen 9564 tárgy s így a három havi szaporulat 3742 tárgy. Ajándékul kaptunk 288 tárgyat, vettünk a dotációból 189 tárgyat, rendkívüli vétel útján kaptunk 3277 tárgyat. Az ajándékozók voltak: Semsey Andor, Herman Ottó, Reményi Antal, Gombos János, Bognár J. Igari, Bocsor Józsefné, özv. Simon Józsefné, Varga L. József, Kenesi L., a veszprémi főszolgabíró és Velegi J.

Végül örömmel jelentem, hogy kicsiny házi asztalos laboratoriumot is sikerült e három hó alatt berendeznem.

Az 1894. július 1-től szeptember 30-ig terjedő évnegyedről.

„Főnökömnök, Xántus János ig.-őr urnak betegsége első három havi szabadsága után sem javulván, miután ő továbbra is szabadságoltatta magát, a tekintetes Igazgatóság újból megbízott az osztály vezetésével további intézkedés azon kölömbsséggel, hogy ez alkalommal az utalványozási jogot is rám ruházta s az igazgatósági ülésekre az osztály képviseletében meghívott.

Immár felesztendeje, hogy a Néprajzi Osztály vezetésével megbízattam; az első negyedév főleg a magyar gyűjtemények rendezésével telt el, míg a második negyedév munkásságát 1894. július 1-től szeptember 30-ig főleg az adminisztráció kötötte le. Ma már be van fejezve az irattár, a könyvtár, a fényképtár rendezése, mindegyiknek meg van a maga rendszeres jegyzéke s ezek elkészítése minden segítség nélkül elég időt vett igénybe. Egyidejűleg meg kellett kezdenem az új nagy gyűjtemény-katalogust a czédula-szajjegyzékekkel is, mely a gyűjtemények rendezésével és felállításával párhuzamosan halad, s melyben mintál a berlini K. Museum für Völkerkunde leltára szolgál.

Ilyen tisztán administratív természetű munkák mellett az Osztály felállítása nem haladhatott előre úgy, a mint azt magam óhajtottam volna s az elmúlt negyedév alatt c-akis a mintegy 500 darabot számláló Pápai-féle vogul-osztják gyűjtemény rendezése és felállítása készült el a hozzá való leltárral és czédula-katalogussal együtt; a negyedév végén fogtam bele a finn gyűjtemények rendezésébe, mely a következő évnegyed nagy részét el fogja foglalni. Közben még a magyar gyűjtemények közé beélt laboratoriumot, mely a téli fűtések alatt veszedelmes tüzfészek volt, helyeztem át egy a gyűjteményektől csaknem teljesen izolált helyiségbe, míg a laboratorium helyét torozókói szobának rendeztem be.

A gyűjtemények gazdagodása az elmúlt évnegyedben különösen egy tekintetben becses. Mint a milleniumi kiállítás néprajzi csoportjának előadója részt vettem azon bizottság utazásaiban, mely a kiállítás keretében létesítendő néprajzi falu háztípusait választja ki s e házak teljes belső berendezését és a kiállítandó costume-öket állapítja meg. Ugy a háztípusokról, mint a belső berendezésekről, valamint a costume-ökről helyenként teljes fénykép-csoportozatot készíttettem s a hazai etnográfia ezen rendszeresen készült kollekciója ma már mintegy 300 darabból áll s még nincs befejezve. Ezen gyűjtemény összeállítása azonban csak úgy vált lehetségessé, hogy a méltóságos igazgató úr szíves engedélyével a vezetésem alatt álló Osztály számára egy néprajzi felvételekre kiválóan alkalmas, teljes berendezési fényképkészüléket szerezhettem be.

A gyűjtemények szaporulatát a következő számok tüntetik fel: Ma leltározva van 6649 tárgy, ehhez hozzájárul az ideiglenes leltárból a Herman Ottó-féle gyűjtemény 69, a Fenichel-féle gyűjtemény 3277 tárgya, van tehát összesen 9995 tárgy, mi az elmúlt három hó alatt 631 tárgyszaporulatot mutat. Ebből 88 voloscai, 8 győri, 10 zalai halászatí eszköz, 64 egyéb magyar tárgy, 208 magyar néprajzi fénykép, 251 finn tárgy, és 2 komancs-indiai tárgy. Vétetett a dotációból 267, rendkívüli alapokból 339 tárgy, ajándékozott Sziráky Gyula 2, Bognár J. Igari 1, Velegi János 1, Dr. Jankó János 21 tárgyat.

Az osztályt külföldről meglátogatta Dr. Keller O. prágai egyetemi tanár.

Régi magyar népénekeseek. Jankó János dr. a Biharhegységben tett tavalyi tanulmányútjában igen érdekes jelenségre bukkant a havasi mőczok közt, mely töredéke tudniillik az oláhságnak, név és foglalkozás szerint megőrizte a középkori magyar műveltségtörténetben oly nevezetes szerepű igriczség intézményének maradványait. A Bihar alján élő román nép nyelvén — így tudósít bennünket „Igriczek a Biharhegységben“ című értekezése (Erdélyi Magy. Múzeum 36. l.) — az *igrécz* szó „zenészt“ jelent, de „csakis a román zenészre alkalmazva; soha cigányt e névvel nem jelölnek. Hogy kit neveznek igricznek, függ a hangszerétől is, melyen a zenészek játszanak. Az igriczek hegedűvel, furulyával és klarinéttal muzsikálnak; akik csimpolyán játszanak, azokat sohasem nevezik igriczeknek; hasonlóképen a czimbalom sem igriczkeszség. Az igriczek szokásairól megtudjuk azt, hogy „viselkedésük más akkor, mikor tánczdarabot s más mikor népdalt húznak. Ha az igricz népdalt húz, komoly lesz, nem gesztikulál, a dalt énekkel kíséri, melyet a hallgatóság karban ismétel utána. Ha tánczdal kel ki húrjaiból, akkor egész testével adja a taktust, lábával dobog, nagyokat kurjongat, léhaságokat mond: szóval a zenét *igriczbeszéd*, *igriczség* kíséri“ (v. ö. a Nádor codexben: „Zolasnac byne: ruth bezed, hyzelködés, *igrecseegh*“, melyben az utóbbi szó értelme a Nytszót. meghatározása szerint: „nugae, possem“). Ezen adatok, főkép ha tekintetbe vesszük a magy. *igrécz*, *igricz* szónak szláv származásából kitesző alapértelmét (ószlov. *igrěch*, ujszlov. *igrc* „lusor“: *igra* „lusus“, *igrati* „ludere“. Miklosich: Etym. Wb. 95. l.), egész világos képét nyújtják a régi igricz mesterségének, mely ezek szerint a hallgatók mulattatására szánt énekkel s mindenféle bohóságokkal egybekapcsolt könnyed zenei előadásból állott. A bohóczkodás, vagy legalább az éneknek komolytalan jellege úgy látszik lényeges eleme volt az igriczségnek, mert csak ebből magyarázható az „igricz beszéd“-nek és „igriczség“-nek a régi nyelvben mutatkozó megvető „haszontalan beszéd“-féle értelme, melyet az előbbi idézetben kívül még a Nagyszombati Cod. következő helye is mutat: „Az neluőcnec bynei: sok bezed, rut bezed, *igrich bezed*“ (Nytört. Szót.).

Érdekes találkozás, hogy Szinnyei József dr. a Nyelvőr legutóbbi számában a régi magyar társadalomnak egy másik igriczféle alakjára ugyancsak az oláhság révén derít világosságot. Ez az alak a *sod*, mely Szilády Aronnak egy XV. századbéli magyar glosszás latin codexből vett idézetében „ioculator“ értelmű („sed nunc multi sunt de natura ioculatorum *sodh*, qui semper volunt comedere de alieno et nunquam de suo“) s Szinnyei kimutatása szerint azonos a szláv *šutъ* (orosz *šut* „spassmacher“, *šutka* „tréfa“) oláh *šod* másával, lévén ez utóbbinak értelme: 1) „lächerlich, wunderlich, spassig, curios, possemhaft“; 2) „hanswurst, harlekin“. Sz. helyesen ítél az e tényhez fűzött megjegyzéseiben, midőn azt tartja, hogy „a muzsikáló igriczek idegenek is lehetnek; s a nevükből következtetve legalább az első szlávok voltak; de később is alkalmasint idegen volt a legtöbbje; mert a magyarnak soha sem volt különös

tehetsége a hangszeres zenére. Az alakoskodásra, bohóczkodásra, komédiázásra való hajlandóság szintén mindig idegen volt a magyar faj természetétől; azért eleve is föltehetjük, hogy a régiek „hanswurstjai” és „harlekinjei” épúgy idegenek voltak, mint a mai „dummer Augustok”. Igaz ugyan, hogy a nehézkes és melankólikus oláh fajban sincsen valami különös alakoskodó, bohóczkodó, komédiázó tehetség, nincs meg a hozzávaló fürgeség, de a nevük eredetéből mégis azt kell következtetnünk, hogy azok a *sod* nevezetű jocularok abból a fajból valók voltak, a melynek a nyelvéből a szó hozzánk került, t. i. az oláhból.

Eddigelé, különösen az igricekről nem egészen így gondolkotak. Irodalomtörténet-íróink nagy jelentőséget tulajdonítanak nekik az egykori hősök tetteit tárgyazó régi magyar történeti énekek szerkesztésében és fönttartásában, holott e foglalkozás törzsökös nemzeti és alapjában komoly jellege alig egyeztethető össze azzal, amit az igricség eredetéről és foglalkozásának természetéről egyébként tudunk. Minden jel arra mutat, hogy e hivatás teljesítői ősidőktől fogva a hegedősök voltak, kiknek neve ugyan (bizonyára csak véletlenségből) kissé később mutatkozik nyelvemlékeinkben, mint az igriczeké; mindamellett kétségtelenül a magyar nyelv régi törzsökös birtokához tartozik. E tárgyról volt már alkalmam tüzetesebben szólni (Nyelvőr XIX, 149.) kimutatva, hogy a magy. *hegedő*, *hegedű* szó alaprészében és végső képzőjében azonos a vogulok és osztjákok fedett csónak alakú öt hurok nemzeti zeneszerszámjának (éjsz. vog.) *sāñwēltēp* nevével, „melyet a rajta játszó ülő helyzetben térdére helyez és ujjakkal penget (vogulúl mondva: *sāñkwēlti*)”, épúgy mint ujjakkal pengették a régi magyar *hegedűt* is (v. ö. Meliusnál: A Dávid *veszi vala a hegedűt es az ű kezeuel veri, pengeti vala az húrát*. Nytörtészót.). Magát a hegedűsintézményt legalkalmasabban úgy foghatjuk fel, mint a vogul és osztják hegedűs-énekesekét, kik mint fentebb is szó volt róla (353. l.), vigadalmak és ünnepségek alkalmával mai nap is éneklék az 5–6 századdal előbb élt hősi fejedelmek harczairól azokat az énekeket, melyeknek mutatóványai immár jó számban egybegyűjtve és kiadva is rendelkezésünkre állanak. Meglepő egyezés mutatkozik abban is, hogy valamint a néphagyomány ezen vogul és osztják hőségeknél szerzését maguknak a bennük szereplő fejedelmhősöknek tulajdonítja, úgy olvassuk a Képes Krónikában is, hogy „sajátsága lévén az embereknek a kérkedés, a hét magyar vezérek maguk készítettek magukról énekeket neveik dicsőítésére s hogy maradékaik azok hallására rokonaik és barátaik előtt velük kérkedhessenek” (Toldy F. A magy. nemzeti irod. története 46. l.).

Egykorú a hegedűsökével a régi *regesek* intézménye, mely népénekesek az előbbiektől főképp abban különbözhettek, hogy előadásaiknál zeneszerszámot (hegedűt, vagy kobzot) nem alkalmaztak. A szónak ősrégi eredetéről s „éneklő”-féle alapértelméről l. Ethnogr. IV., 255. l.

Munkácsi Bernát.